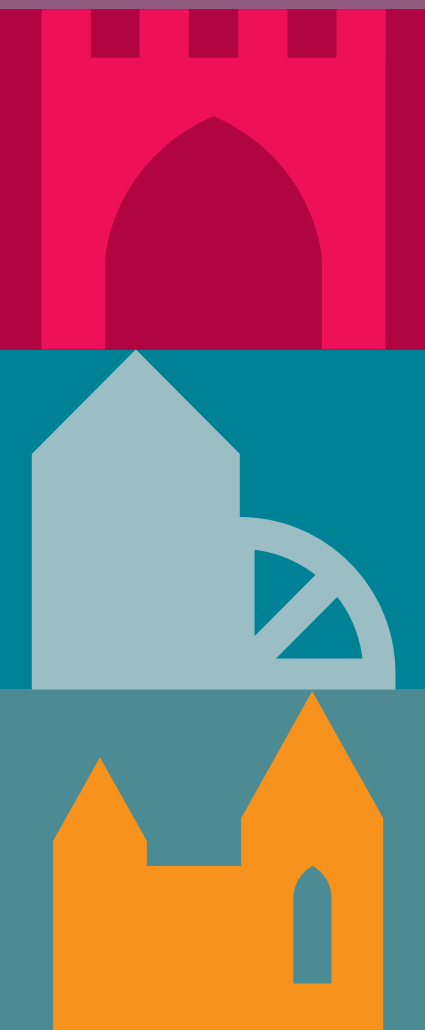

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W POLSCE

Zabytki wpisane
do rejestru zabytków

(księgi rejestru A i C)

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W POLSCE

**Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)**

**NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA**
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Wydawca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel.: 22 826 02 39, 22 826 93 52
e-mail: info@nid.pl
www.nid.pl

Opracowanie wykonane zostało w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*, przyjętego uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. (Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, Kierunek działania 6*)

Opieka merytoryczna:

Zespół ds. Założeń Kompleksowego Raportu o Stanie Zachowania Zabytków Nieruchomych w składzie: prof. Jacek Purchla (kierownik Zespołu), Paweł Jaskanis, prof. Jerzy Jasieńko (zastępca kierownika Zespołu), prof. Andrzej Kałużczka, prof. Ireneusz Płuska, prof. Małgorzata Rozbicka, Jacek Dąbrowski, Bartosz Skaldawski (sekretarz Zespołu)

Redaktor naczelny:

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka

Redaktor prowadzący i koordynacja prac nad Raportem:

Maciej Warchoł

Autorzy tekstu Raportu:

Jacek Brudnicki
Marcin Dawidowicz
Elżbieta Jagielska
Dariusz Jankowski
Agata Kłoczko
Anna Kozioł
Paulina Legutko-Kobus
Anna Lorek
Zbigniew Misiuk
Ewa Popławska-Bukała
Bartosz Skaldawski
Maciej Warchoł

Redakcja językowa i korekta:

Beata Stadryniak-Saracyn

Projekt i opracowanie graficzne:

Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

Druk:

Łódzkie Zakłady Graficzne

Nakład: 1000 egz.

ISBN: 978-83-63260-93-4

© Narodowy Instytut Dziedzictwa

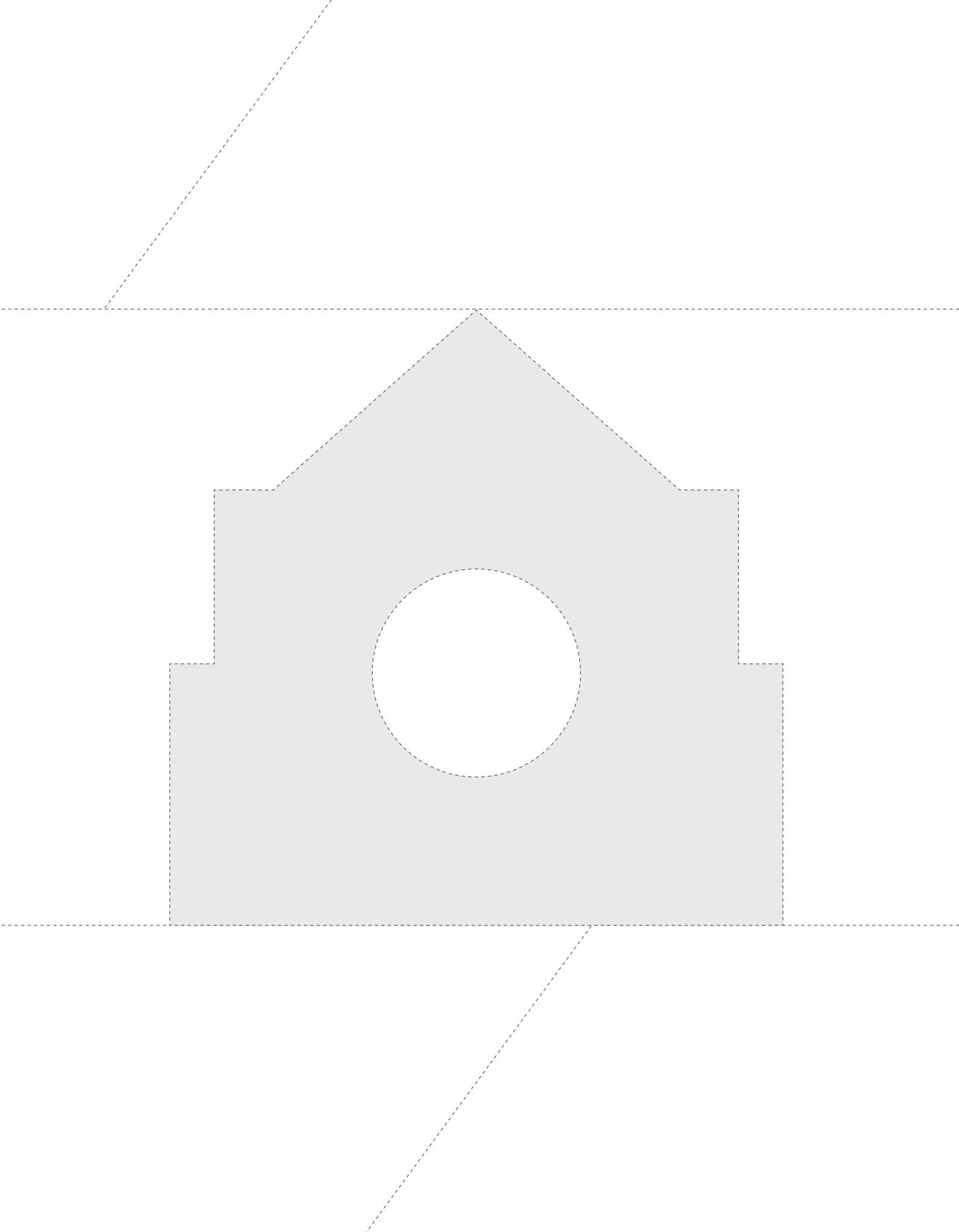
Warszawa 2017

SPIS TREŚCI

I.	INFORMACJE WSTĘPNE	11
1.	Podstawy prawne ochrony zabytków wpisanych do rejestru (księgi A i C)	11
2.	Struktura organizacyjna systemu ochrony zabytków w Polsce	14
3.	Formy dokumentowania zabytków wpisanych do rejestru (księgi A i C)	15
	A. Dokumentacja ewidencyjna	15
	B. Dokumentacja specjalistyczna	19
	C. Zapis w systemie informacji przestrzennej	22
4.	System finansowania opieki nad zabytkami wpisanymi do rejestru zabytków (księgi A i C)	22
II.	OKREŚLENIE CEŁÓW RAPORTU O STANIE ZACHOWANIA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W POLSCE	33
III.	SPOSÓB, ZAKRES I ŹRÓDŁA POZYSKANIA DANYCH WYJŚCIOWYCH	41
1.	Dane podstawowe	41
	A. Dokumenty administracyjne ustanawiające przedmiot i zakres ochrony prawnej zabytków wpisanych do rejestru	41
	B. Dokumentacja ewidencyjna dotycząca zabytków wpisanych do rejestru	43
	C. Dokumentacja specjalistyczna dotycząca zabytków wpisanych do rejestru	45
	D. Charakterystyka istniejących baz danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa i zakres ich wykorzystania w Raporcie	46
	E. Dane dotyczące stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru (księga A) pozyskane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w trakcie weryfikacji terenowej rejestru prowadzonej w latach 2009–2015	49
	F. Dane dotyczące stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru pozyskane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa dla reprezentatywnej grupy zabytków w 2016 r.	55
	G. Weryfikacja zabytków obszarowych w latach 2015–2016	58
	H. Weryfikacja zabytków archeologicznych w latach 2009–2017	61
	I. Dane dotyczące finansowania opieki nad zabytkami	63
2.	Dane uzupełniające	64
	A. Dane statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego	64
	B. Badania opinii społecznej (badania zlecone przez Narodowy Instytut Dziedzictwa)	65
3.	Dane porównawcze	66
	A. Raporty dotyczące stanu zachowania zabytków	66

IV.	PREZENTACJA I CHARAKTERYSTYKA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU (KSIĘGA A)	73
1.	Prezentacja zasobu zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru	73
2.	Pogłębiona analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru	98
3.	Analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	116
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009–2015	116
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009–2015	137
	C. Analiza stanu zachowania zabytków obszarowych wpisanych do rejestru	207
V.	PREZENTACJA I CHARAKTERYSTYKA ZASOBU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU (KSIĘGA C)	217
1.	Prezentacja zasobu zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru	217
2.	Analiza aktualnego stanu zachowania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	242
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009–2017	265
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009–2017	270
VI.	CHARAKTERYSTYKA AKTÓW ADMINISTRACYJNYCH USTANAWIAJĄCYCH OCHRONĘ KONSERWATORSKĄ ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU POD KĄTEM ICH PRAWIDŁOWOŚCI FORMALNO- I MATERIALNOPRAWNEJ ORAZ ZARZĄDZANIA ZASOBEM REJESTRU ZABYTEKÓW	295
1.	Uwagi wprowadzające	295
2.	Nieprawidłowości w określeniu przedmiotu i zakresu ochrony w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków	297
3.	Inne wady prawne występujące w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków	304
4.	Analiza praktycznych działań służących usunięciu wad występujących w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków	306
5.	Problemy związane z zarządzaniem zasobem rejestru zabytków	310

VII. CHARAKTERYSTYKA STANU DOKUMENTOWANIA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU	319
1. Dokumentacja ewidencyjna	319
2. Dokumentacja specjalistyczna w zasobach wojewódzkich urzędów ochrony zabytków	328
VIII. CHARAKTERYSTYKA POZIOMU FINANSOWANIA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU	335
IX. WNIOSKI, DIAGNOZY I REKOMENDACJE	355
1. Wnioski z analizy stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru	355
A. Zabytki nieruchome (księga A)	355
B. Zabytki archeologiczne (księga C)	363
2. Analiza SWOT stanu zachowania zasobu i możliwości jego ochrony	365
3. Wskazanie problemów i zjawisk kluczowych dla stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru	368
A. Legislacja oraz system ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	368
B. Dokumentowanie zabytków wpisanych do rejestru	378
C. Potrzeba zwiększenia wiedzy oraz świadomości społecznej o wartościach obiektów zabytkowych	380
4. Rekomendacje	385
X. ANEKSY	391

Szanowni Państwo,

Oddajemy w Państwa ręce *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, którego opracowanie powierzono Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa jako jedno z zadań *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Raport powstał na podstawie całościowych danych dotyczących szeroko pojętego stanu zachowania zabytków nieruchomych w Polsce (księgi A i C), które Instytut zgromadził w latach 2009–2017 podczas terenowej weryfikacji zabytków nieruchomych oraz badań terenowych reprezentatywnej grupy zabytków przeprowadzonych specjalnie na potrzeby Raportu w 2016 roku. Publikacja zawiera szczegółową prezentację zasobu zabytków wpisanych do rejestru z wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Przedstawia diagnozę stanu ich zachowania oraz zaobserwowane tendencje i kierunki postępujących w tym zakresie zmian, omawia też rodzaje i skalę istniejących i przewidywanych zagrożeń. Raport zawiera również charakterystykę dokumentów ustanawiających zakres ochrony konserwatorskiej pod względem prawidłowości określenia przedmiotu i zakresu ochrony, wad formalno- i materialnoprawnych decyzji, a także analizę działań służących ich usunięciu.

Niniejszy Raport jest pierwszym kompleksowym opracowaniem wieloaspektowo omawiającym, w oparciu o aktualną wiedzę o zasobie zabytków wpisanych do rejestru, stan zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Pozostaję z nadzieją, że wyniki wieloletniej pracy naszego Instytutu uznają Państwo za materiał, który stanowi solidną podstawę do określenia niezbędnych działań i rozwiązań systemowych mających na celu poprawę stanu obiektów zabytkowych, a tym samym zwiększenie szans na ich zachowanie dla przyszłych pokoleń.

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka
Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa

INFORMACJE WSTĘPNE

I.

INFORMACJE WSTĘPNE

1.

PODSTAWY PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU (KSIĘGI A I C)

Wpis do rejestru zabytków stanowi główne narzędzie prawne służące ochronie zasobu zabytkowego w Polsce. Rejestr ten został utworzony na mocy *rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami*¹, i od blisko 90 lat funkcjonuje w oparciu o niezienne zasady. Wpis danego obiektu do odpowiedniej księgi rejestru zabytków stanowi zwieńczenie procedury administracyjnej, w wyniku której wydawana jest decyzja administracyjna o jego wpisie do rejestru zabytków. Zasób rejestru nieustannie się zmienia, co wynika zarówno z wprowadzania do niego nowych obiektów spełniających definicję zabytku, jak i ze skreślania obiektów dotąd w nim się znajdujących, które z różnych przyczyn nie kwalifikują się do dalszej ochrony konserwatorskiej.

Podstawą prawną funkcjonowania rejestru zabytków jest obecnie *ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*², wraz z wydanymi na jej podstawie aktami wykonawczymi, w szczególności *rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*³. Zgodnie z art. 8 u.o.z.o.z. rejestr zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków⁴. Rejestr jest prowadzony w formie ksiąg oznaczonych literami: „A” – dla zabytków nieruchomych, „B” – dla zabytków ruchomych i „C” – dla zabytków archeologicznych, których zawartość i wzór określa rozporządzenie z 26 maja 2011 r. W myśl art. 9 ust. 1 u.o.z.o.z. do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez WKZ z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, przy czym do rejestru oprócz zabytku nieruchomego może zostać wpisane także jego otoczenie lub nazwa geograficzna, historyczna albo tradycyjna tego zabytku (art. 9 ust. 2 u.o.z.o.z.). W toku prowadzonego postępowania zadaniem WKZ jest usta-

¹ Dz.U. z 1928 r. Nr 29, poz. 265.

² Tekst jedn.: Dz.U. z 2014 r., poz. 1446 ze zm., dalej zwana: u.o.z.o.z.

³ Dz.U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661, dalej zwane: rozporządzeniem z 26 maja 2011 r.

⁴ Dalej zwany: WKZ.

lenie, czy dany obiekt spełnia przesłanki zawarte w prawnej definicji zabytku, o której mowa w art. 3 pkt 1 u.o.z.o.z. Gdy ze zgromadzonego materiału dowodowego wynika, że obiekt spełnia definicję zabytku i kwalifikuje się do objęcia tą formą ochrony, WKZ wydaje decyzję o wpisie zabytku do rejestru, w której określa się przedmiot wpisu oraz uzasadnia dokonane rozstrzygnięcie. W świetle § 4 ust. 1 rozporządzenia z 26 maja 2011 r. WKZ dokonuje wpisu w księdze rejestru wówczas, gdy decyzja o wpisie zabytku do rejestru stała się ostateczna, po czym w myśl art. 9 ust. 4 u.o.z.o.z. organ ten składa wniosek o ujawnienie wpisu zabytku nieruchomego do rejestru w księdze wieczystej prowadzonej dla danej nieruchomości.

W obowiązującym stanie prawnym skutki prawne związane z wpisem zabytku do rejestru co do zasady rodzą się dopiero z chwilą wpisu zabytku do danej księgi rejestru⁵. Wpis do rejestru zabytków ma przy tym charakter deklaratoryjno-konstytutywny, z jednej strony potwierdzając fakt, że dany obiekt jest zabytkiem w rozumieniu art. 3 pkt 1 u.o.z.o.z., z drugiej zaś tworząc po stronie właściciela lub posiadacza zabytku określone prawa i obowiązki, jednocześnie kształtując po stronie organów administracji konserwatorskiej uprawnienia do stosowania środków władczej ingerencji wobec chronionego zabytku. Istotne jest także to, że na gruncie u.o.z.o.z., w porównaniu z przepisami nieobowiązującej już *ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach*⁶, przeobrażeniu uległo znaczenie wpisu do rejestru, jako czynnika nadającego danemu obiektowi status zabytku. Obecnie wpis do rejestru na mocy art. 7 pkt 1 u.o.z.o.z. stanowi wyłącznie jedną z form ochrony zabytku i nie jest warunkiem niezbędnym do uznania danego obiektu za zabytek. Uniezależnienie posiadania statusu zabytku od wpisania danego obiektu do rejestru wynika z przyjętej w art. 3 pkt 1 u.o.z.o.z. definicji zabytku, w efekcie czego zabytkiem w rozumieniu prawa staje się każdy obiekt spełniający przesłanki zawarte w definicji zabytku.

Istota wpisu do rejestru zabytków tkwi w całokształcie norm prawnych odnoszących się do zabytków wpisanych do rejestru, które w założeniu zapewnić mają ich jak najlepszą ochronę. Znaczną ich część zawierają przepisy u.o.z.o.z., w szczególności przepisy rozdziałów 3 i 4 (art. 25–50 u.o.z.o.z.). Artykuł 36 ust. 1 u.o.z.o.z. wprowadza obowiązek uzyskania pozwolenia konserwatorskiego na prowadzenie różnego rodzaju działań przy zabytkach wpisanych do rejestru, w tym m.in. prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań archeologicznych oraz innych działań mogących ingerować w substancję lub wygląd zabytku. Do kontroli przestrzegania i stosowania przepisów u.o.z.o.z. w stosunku do zabytków wpisanych do rejestru, a także do usuwania stwierdzonych naruszeń i zabezpieczenia wartości zabytku służą przysługujące WKZ instrumenty prawne składające się na instytucję nadzoru

⁵ Wyłom od przedmiotowej zasady wprowadza *ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw*, na podstawie której do u.o.z.o.z. dodano art. 10a, stanowiący, że od dnia wszczęcia postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru do dnia, w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, przy zabytku, którego dotyczy postępowanie, zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. Zakaz ten dotyczy także robót budowlanych objętych pozwoleniem na budowę albo zgłoszeniem, a także działań określonych w innej decyzji pozwalającej na ich prowadzenie, z wyłączeniem zabytku służącego obronności i bezpieczeństwu państwa.

⁶ Dz.U. Nr 10, poz. 48 ze zm.

konserwatorskiego. W ramach powyższego, poza samym uprawnieniem kontroli oceny stanu zachowania zabytku i zgodności działań prowadzonych przy zabytku z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu, w gestii WKZ znajduje się szereg środków nadzoru, które mogą być zastosowane stosownie do okoliczności danego przypadku. Do najważniejszych z nich należą: wydawanie zaleceń pokontrolnych (art. 40 u.o.z.o.z.), decyzja o wstrzymaniu prac, robót lub badań prowadzonych przy zabytku bez pozwolenia bądź w sposób odbiegający od zakresu i warunków określonych w pozwoleniu (art. 43 u.o.z.o.z.), czego konsekwencją może być nakaz przywrócenia zabytku do poprzedniego stanu lub uporządkowania terenu albo zobowiązanie do doprowadzenia zabytku do jak najlepszego stanu we wskazany sposób i w określonym terminie (art. 45 u.o.z.o.z.). W celu przeciwdziałania zagrożeniu zniszczenia lub istotnego uszkodzenia zabytku wpisanego do rejestru, WKZ bądź starosta ma do dyspozycji określone instrumenty prawne, takie jak wydanie nakazu przeprowadzenia odpowiednich prac konserwatorskich albo robót budowlanych przy zabytku (art. 49 ust. 1 u.o.z.o.z.), wykonanie zastępcze prac konserwatorskich lub robót budowlanych przy zabytku nieruchomym (art. 49 ust. 3 u.o.z.o.z.), zabezpieczenie zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do momentu usunięcia zagrożenia (art. 50 ust. 1 u.o.z.o.z.), a także instrument o charakterze ostatecznym – wywłaszczenie zabytku nieruchomego na rzecz Skarbu Państwa (art. 50 ust. 4 pkt 2 u.o.z.o.z.).

Co istotne, status prawny zabytków wpisanych do rejestru zabytków kształtują także normy prawne zawarte w wielu przepisach szczególnych z różnorodnych obszarów prawa. Przykładowo warto wskazać, że regulacje dotyczące zabytków wpisanych do rejestru znajdują się w *ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane*⁷ (m.in. odnoszące się do pozwoleń na prowadzenie robót budowlanych przy zabytku, w tym możliwości jego rozbiórki), *ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*⁸ (m.in. w zakresie dotyczącym uzgadniania przez WKZ projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu), *ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*⁹ (m.in. odnośnie do wydawania zezwoleń na usunięcie drzew i krzewów znajdujących się na obszarze wpisanym do rejestru zabytków) oraz *ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami*¹⁰ (m.in. w zakresie dotyczącym szczególnych zasad zbycia przez Skarb Państwa lub jednostkę samorządu terytorialnego nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków oraz bonifikat udzielanych od ustalonej ceny sprzedaży).

Zabytek wpisany do rejestru w razie spełnienia określonych przesłanek może zostać z tego rejestru skreślony, co jest równoznaczne z pozbawieniem go ochrony konserwatorskiej. Podstawy skreślenia zabytku z rejestru określone są w art. 13 u.o.z.o.z. i należą do nich: zniszczenie zabytku w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, zakwestionowanie wartości będącej podstawą wpisu do rejestru zabytków w nowych ustaleniach naukowych oraz wpisanie zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa, wpisanie zabytku do inwentarza muzeum bądź jego wejście w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

⁷ Tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 1332.

⁸ Tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 1073.

⁹ Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 2134 ze zm.

¹⁰ Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 2147 ze zm.

2.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA SYSTEMU OCHRONY ZABYTEKÓW W POLSCE

Realizacja zadań mających na celu zapewnienie trwałego zachowania zabytków w jak najlepszym stanie stanowi istotę działań organów ochrony zabytków. Zgodnie z art. 89 u.o.z.o.z. do organów tych zalicza się:

- ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego – w jego imieniu zadania w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków¹¹,
- wojewodę – w jego imieniu zadania w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Poszczególne zadania GKZ, pełniącego funkcję sekretarza lub podsekretarza stanu w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹², określa art. 90 u.o.z.o.z. Wśród nich warto wyróżnić: opracowywanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz jego realizację, sprawowanie nadzoru, kontroli i koordynowanie działalności WKZ, organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie przestrzegania oraz stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także współpracę z organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków. W zakresie dotyczącym rejestru zabytków GKZ rozpatruje jako organ drugiej instancji odwołania od decyzji o wpisie do rejestru zabytków, a także – na podstawie art. 13 ust. 5 u.o.z.o.z. – jest organem właściwym do prowadzenia postępowania i rozstrzygania w przedmiocie skreślenia zabytku z rejestru. Realizacja części z przynależnych GKZ zadań powierzona jest Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa¹³ – państwowej instytucji kultury, którą powołał Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Z ramienia Generalnego Konserwatora Zabytków Narodowy Instytut Dziedzictwa prowadzi krajową ewidencję zabytków oraz tworzy i zarządza geoprzestrzenną bazą danych o zabytkach, na zasadach określonych w *ustawie z dnia 4 marca 2010 r. o infrastrukturze informacji przestrzennej*¹⁴. Niezależnie od tego NID wspomaga działalność GKZ i WKZ m.in. poprzez opracowywanie opinii i analiz eksperckich, w tym odnoszących się do oceny zasadności wpisu danego obiektu do rejestru zabytków bądź zasadności skreślenia go z tego rejestru.

Zgodnie z art. 92 ust. 1 u.o.z.o.z. WKZ – kierując wojewódzkim urzędem ochrony zabytków¹⁵ – wchodzi w skład zespolonej administracji wojewódzkiej. Do zadań znajdujących się w gestii tego organu należy m.in.: prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie, wydawanie, zgodnie z właściwością, decyzji,

¹¹ Dalej zwany: GKZ.

¹² Dalej zwane: MKiDN.

¹³ Dalej zwany: NID.

¹⁴ Tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 1382, dalej zwana: u.i.i.p.

¹⁵ Dalej zwany: WUOZ.

postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w u.o.z.o.z. oraz w przepisach odrębnych (w tym wydawanie decyzji o wpisie do rejestru zabytków – art. 9 u.o.z.o.z. – oraz pozwoleń na prowadzenie określonych działań przy zabytku – art. 36 ust. 1 u.o.z.o.z.), sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych, a także organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Na wniosek WKZ realizacja części z ww. zadań może zostać powierzona gminom i powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, a także związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym położonym na terenie województwa na mocy porozumienia administracyjnego zawartego pomiędzy wojewodą a właściwą jednostką samorządu terytorialnego (art. 96 ust. 2 u.o.z.o.z.). Na mocy art. 96 ust. 4 u.o.z.o.z. z zakresu spraw, które stanowić mogą przedmiot powierzenia, wyłączone zostały sprawy dotyczące prowadzenia rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wydawania w tym zakresie decyzji administracyjnych. W konsekwencji tego prowadzenie rejestru zabytków i wydawanie decyzji o wpisie do rejestru zabytków stanowi wyłączne uprawnienie WKZ, a ich realizacja nie może zostać powierzona innemu podmiotowi.

3.

FORMY DOKUMENTOWANIA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU (KSIĘGI A I C)

A.

DOKUMENTACJA EWIDENCYJNA

Dokumentację ewidencyjną obiektów zabytkowych stanowią opracowania sporządzane w procesie ewidencjonowania zasobu zabytków, wykonane według ogólnopolskich wzorów, jednolitych dla poszczególnych grup zabytków. Celem dokumentacji ewidencyjnej jest rozpoznanie i zadokumentowanie cech zabytkowych obiektów, dla których ustalono lub planowane jest ustalenie ochrony prawnej. Pomimo że uznawana jest za podstawową i najpowszechniejszą formę dokumentowania zabytków – nie wszystkie obiekty wpisane do rejestru zabytków posiadają dokumentację ewidencyjną.

W zakresie dokumentacji ewidencyjnej zabytków nieruchomych wyodrębnia się kilka zbiorów opracowań, odmiennych ze względu na formę oraz zakres zawartych informacji. Zróżnicowanie to wynika z konieczności uwzględnienia specyficznych wartości obiektów architektury i budownictwa, założeń parkowych i ogrodów, cmentarzy oraz układów urbanistycznych. Kształt dokumentacji wykonanej w poszczególnych okresach uzależniony był również od celu przypisanego jej przez inicjatorów poszczególnych akcji inwentaryzacyjnych oraz ówczesne przepisy prawne. Dokumentacja ewidencyjna wykorzystywana jest do szeroko rozumianych

celów konserwatorskich, naukowych i administracyjnych – z dominacją różnych potrzeb w poszczególnych latach działań ewidencyjnych.

Po wejściu w 2010 r. w życie nowelizacji u.o.z.o.z. mamy do czynienia ze zmianą statusu ewidencji¹⁶ – z dokumentacji, której głównym celem były rozpoznanie zasobu zabytkowego oraz jego opis, ewidencja stała się ponadto nienazwaną literalnie formą ochrony zabytków. Zmiana ta spowodowała, że wobec ewidencji pojawiły się dodatkowe oczekiwania – dla zasobu spoza rejestru zabytków karty ewidencyjne wskazują obiekty, nadając im status zabytku chronionego. Wraz ze zmianą roli zmieniała się również jej dotychczasowa forma, odrębne wzory stosuje się dla zabytków wpisanych i niewpisanych do rejestru zabytków przy jednoczesnym braku zróżnicowania schematu karty dla poszczególnych rodzajów zabytków nieruchomych.

Obecnie, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, dokumentacja ewidencyjna wykonywana jest jako działanie obowiązkowe organów ochrony zabytków i organów samorządowych, w procesie tworzenia lub aktualizacji krajowej, wojewódzkiej oraz gminnej ewidencji zabytków, i gromadzona jest odpowiednio do przydzielonych ustawą kompetencji w instytucjach powołanych do jej prowadzenia. Wspomaga ona działalność związaną z ochroną zabytków na trzech poziomach administracyjnych kraju.

RODZAJ I FORMA WYKONYWANEJ OBECNIE DOKUMENTACJI ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Dla zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków obecnie tworzona jest dokumentacja ewidencyjna: karty ewidencyjne zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków oraz karty adresowe zabytku nieruchomego według wzorów wprowadzonych na mocy rozporządzenia z 26 maja 2011 r.

Karty ewidencyjne zabytku wpisanego do rejestru włączane są, obok dokumentacji dotyczącej zasobu niewpisanego do rejestru zabytków, do wojewódzkiej ewidencji zabytków prowadzonej przez WKZ. Ich drugi egzemplarz przekazywany jest do zbioru dokumentacji krajowej ewidencji zabytków, którą gromadzi i zarządza NID w imieniu GKZ. Gminną ewidencję zabytków tworzą natomiast karty adresowe zabytków nieruchomych, których bardzo skrótowny zakres informacji ma przekazywać podstawową wiedzę o zasobie zabytkowym gminy w celu kreowania polityki samorządu w zakresie ochrony zabytków, w szczególności uwzględnienia jej na etapie planowania przestrzennego.

Obecnie nie obowiązuje elektroniczna forma ewidencji zabytków.

Jednocześnie dokumentacja ewidencyjna wykonana na mocy wcześniej funkcjonujących przepisów prawnych jest nadal obowiązująca (§ 20 ust. 2 i 3 rozporządzenia z 26 maja 2011 r.).

¹⁶ I. Mikiciuk, *Gminna ewidencja zabytków w świetle zmian wprowadzonych Ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw*, „Kurier Konserwatorski” 2010, nr 9, s. 7.

Tym samym zasób dokumentacji ewidencyjnej zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru tworzą obecnie zbiór krajowej i wojewódzkiej dokumentacji ewidencyjnej oraz zbiór gminnych ewidencji zabytków.

1. Zbiór krajowej i wojewódzkiej dokumentacji ewidencyjnej tworzą:

- karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa:
 - tzw. *karty białe*, w tym ich współczesna wersja – *karty ewidencyjne zabytku wpisanego do rejestru zabytków*, tworzone od 1975 r. do chwili obecnej, stanowią zbiór o najbardziej uniwersalnym charakterze, wykorzystywany w pracy urzędów ochrony zabytków, w przygotowaniu procesów rewaloryzacji, a nawet pracach naukowych. Dokumentacja łączy cele poznawcze – bardziej szczegółową charakterystykę obiektu z informacjami o stanie zachowania i informacjami istotnymi z punktu widzenia zarządzania zasobem. Dobrze wykonana dokumentacja zawiera najważniejsze dane historyczne, opisowe i graficzne w układzie umożliwiającym poznanie cech zabytkowych obiektu. Szczególnie w procesie inwestycyjnym wspomaga zarządzenie i ochronę obiektów – pozwala też na sprawne podejmowanie decyzji konserwatorskich. Utworzony w 1975 r.¹⁷ wzór, po niewielkich zmianach, funkcjonuje do dziś. Stanowi on udokumentowanie wyglądu i stanu zachowania zabytku w czasie wykonania dokumentacji, pozwalając na późniejszą ocenę zmian i monitorowanie tego stanu,
 - tzw. *karty zielone* – najstarsza, pierwsza pełna dokumentacja ewidencyjna architektury¹⁸ utworzona w latach 1955–1961, zaktualizowana na tych samych formularzach w latach 60. XX w. Objęła według ówczesnego stanu wiedzy *wszystkie dotychczas znane, a także ujawnione w trakcie [...] przebiegu [inwentaryzacji] zabytki architektury, budownictwa i ich zespoły*, z wyłączeniem budownictwa wiejskiego, budownictwa przemysłowego, ogrodów i parków z wyjątkiem najcenniejszych¹⁹. W oparciu o wykonaną wówczas ewidencję przeprowadzono waloryzację zabytków w podziale na 5 grup²⁰, realizowaną od 1961 r. i ostatecznie, po wielu dyskusjach oraz wobec nieprzychylnego stanowiska środowiska konserwatorskiego, zaniechaną w 1978 r.²¹,
- ewidencje parków, ogrodów i alej zabytkowych, będące efektem bardzo zaawansowanego, trwającego od 1975 r.²², procesu ewidencji tego zasobu – dostosowane do specyfiki założeń obszarowych,

¹⁷ J. Wendlandt, *Dział Architektury i Urbanistyki*, „Ochrona Zabytków” 2002, z. 1, s. 19.

¹⁸ J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce*, Warszawa 1989, s. 202–220. Dokumentacja była efektem planowych ogólnopolskich działań inwentaryzacyjnych, których zamierzeniem było rozpoznanie zasobu w celu zabezpieczania, odbudowy i użytkowania obiektów zabytkowych.

¹⁹ *Instrukcja weryfikacji zabytków architektury, budownictwa i ich zespołów*, [w:] *Spis zabytków architektury i budownictwa w Polsce*, red. K. Malinowski, BMiOZ, Seria A, t. I, Warszawa 1964, s. XXX.

²⁰ Ibidem, s. XXXI–XXXII.

²¹ J. Wendlandt, op.cit., s. 18–19.

²² Dotychczas wykonane dokumentacje ewidencyjne zabytkowych założeń zieleni zostały opracowane według jednolitych zasad w oparciu o *Instrukcję ewidencjonowania zabytkowych parków, ogrodów i alei* opublikowaną w *Materiałach z Ogólnopolskiego Zjazdu Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków i Wojewódzkich Konserwatorów Przyrody*. Tuchola 16–18 maja 1978 r., [w:] BMiOZ, Seria B, t. LXV, Warszawa 1980, z późniejszymi uzupełnieniami.

- karty ewidencyjne cmentarzy zabytkowych wykonywane według odrębnego wzoru kart z 1980 r. głównie w latach 80. i 90. XX w., i od tamtego czasu jedynie uzupełniane,
- zeszyty ewidencji miast zabytkowych, wykonane w latach 1962–1964, obejmujące 1264 miejscowości, które kiedykolwiek posiadały prawa miejskie²³,
- karty adresowe architektury i budownictwa wykonane w latach 80. i do połowy lat 90. XX w., które miały na celu umożliwienie pełnego rozpoznania przez wojewódzkich konserwatorów zasobu zabytkowego.

2. Zbiór gminnych ewidencji zabytków tworzą:

- karty adresowe zabytku nieruchomego gminnej ewidencji zabytków, które zakresem informacji nawiązują do kart adresowych architektury i budownictwa powstałych w latach 80. i 90. XX w.

Cechą wspólną zbiorów dokumentacji ewidencyjnej utworzonych przed wejściem w życie rozporządzenia z 26 maja 2011 r. jest stosowanie jednolitych wzorów dla wyodrębnionych rodzajów zabytków: architektury i budownictwa, założeń zieleni zabytkowej, układów urbanistycznych i cmentarzy, bez względu na status ochrony zarówno dla obiektów wpisanych, jak i niewpisanych do rejestru zabytków. Specyfika poszczególnych grup zabytków ma odzwierciedlenie w formie dokumentacji, której układ i zawartość zostały dostosowane, by uwzględnić wszystkie ważne dla jego rozpoznania, zadokumentowania i ochrony cechy obiektu. Obecnie stosowane przepisy prawne dotyczące ewidencji wprowadzają odmienne formy dokumentacji ewidencyjnej dla zabytku wpisanego do rejestru i niewpisanego do rejestru. Dla wszystkich rodzajów zabytków wpisanych do rejestru zabytków przewidziano jeden wzór dokumentacji – *kartę ewidencyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru*. Karta ewidencyjna zabytku wpisanego do rejestru wykonywana według obowiązujących przepisów różni się od karty zabytku niewpisanego do rejestru. Większy zasób informacji historycznej o zabytku, szczegółowe opisy oraz dokumentacja fotograficzna mają służyć charakterystyce jego cech zabytkowych. Zakres informacji o zabytku, określony przez rozporządzenie z 26 maja 2011 r. jest kontynuacją wzorca ustalonego w początkach procesu ewidencjonowania zasobu i nie jest do dziś kwestionowany.

W zakresie dokumentacji ewidencyjnej zabytków archeologicznych początkowo zbiór ten związany był ściśle z zabytkami objętymi wpisem do rejestru zabytków. W świetle *Instrukcji nr 7 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 5 lipca 1968 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia Centralnej Ewidencji Zabytków* (powołanej w 1963 r.), ewidencja była zbiorem odpisów decyzji o wpisie do rejestru połączonych ze zestandaryzowanymi kartotekami zabytków²⁴. Zawartość ewidencji zabytków archeologicznych zmieniła się w 1978 r., kiedy rozpoczęto program ewidencjonowania ogółu tego typu zabytków przy użyciu metodyki Archeologicznego Zdjęcia Polski dla terenu całego kraju²⁵. W 1986 r. uzyskał on potwierdzenie statusu obowiązującej ewidencji zabytków archeologicznych.

²³ M. Gradowski, *Metody ewidencji zabytków*, [w:] BMiOZ, Seria B, t. LXVII, Warszawa 1981, s. 8.

²⁴ D. Jaskanis, H. Krzyżanowska, *Wpisywanie dóbr kultury do rejestru zabytków. Informator*, Warszawa 1986, s. 17.

²⁵ M. Gradowski, *Charakterystyka zespołów ewidencyjnych*, [w:], *Metody ewidencji zabytków*, red. M. Gradowski, BMiOZ, Seria B, t. LXVII, Warszawa 1981, s. 9.

Podstawową formą dokumentacji zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków są tzw. *karty ewidencyjne zabytków archeologicznych*, włączane do ewidencji wojewódzkiej i krajowej. Wzór tej dokumentacji zatwierdzony został w rozporządzeniu z 26 maja 2011 r. W ewidencji wojewódzkiej i krajowej pozostaje na zasadzie kontynuacji również dokumentacja wykonana według wcześniejszych wzorów kart. Wykonywane były one zgodnie z wytycznymi dotyczącymi zawartości i sposobu ich sporządzania ustalonymi przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków (instrukcje z lat: 1979, 1981 i 1984)²⁶. Uszczegółowione wytyczne dotyczące sporządzania dokumentacji ewidencyjnej znajdują się w aktualizowanej *Instrukcji sporządzania dokumentacji badań powierzchniowych oraz wypełniania Karty Ewidencyjnej Zabytku Archeologicznego*, przygotowanej i publikowanej na stronie internetowej NID.

B. DOKUMENTACJA SPECJALISTYCZNA

Dokumentacja specjalistyczna sporządzana dla obiektów zabytkowych stanowi zbiór uzupełniający zasób dokumentacji ewidencyjnej i rozszerzający go o opracowania szczegółowe, powiększające posiadaną wiedzę o zabytku oraz służące prowadzeniu sprawnych i zgodnych z zasadami konserwatorskimi oraz obowiązującymi przepisami prawa działań przy zabytkach określonych w przepisach u.o.z.o.z.

Dokumentacja specjalistyczna dotycząca zabytków jest wykonywana i gromadzona przede wszystkim w instytucjach związanych z ochroną zabytków: w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków, samorządowych służbach konserwatorskich oraz NID jako następcy prawnego i kontynuatora Ośrodka Dokumentacji Zabytków, Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu i Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego²⁷. Duży zakres dokumentacji specjalistycznej sporządzony był również w ramach działań Państwowych Pracowni Konserwacji Zabytków, obecnie w większości zbiór ten przechowywany jest w archiwach NID.

Do głównego zasobu dokumentacji specjalistycznej dotyczącej zabytków architektury i budownictwa oraz zabytkowych układów przestrzennych należą przede wszystkim:

- dokumentacja naukowo-badawcza,
- dokumentacja techniczna i projektowo-konserwatorska,
- dokumentacja administracyjno-organizacyjna.

²⁶ M. Konopka, *Instrukcja wypełniania karty ewidencji stanowiska archeologicznego*, Warszawa 1979; *Instrukcja wypełniania karty ewidencyjnej stanowiska archeologicznego*, [w:] *Metody ewidencji zabytków*, red. M. Gradowski, BMiOZ, Seria B, t. LXVII, Warszawa 1981, s. 53–60; M. Konopka, *Instrukcja ewidencji stanowisk archeologicznych metodą badań powierzchniowych (Archeologiczne Zdjęcie Polski)*, Warszawa 1984, z aneksem D. Jaskanis; *Ewidencja archeologicznych dóbr kultury*, [w:] *Ewidencja, eksploracja i dokumentacja w praktyce konserwatorstwa archeologicznego*, red. Z. Kobyliński, Zeszyty Generalnego Konserwatora Zabytków. Archeologia 1, Warszawa 1998, s. 15–45.

²⁷ Patrz: teksty z okazji 50-lecia NID, [w:] „Ochrona Zabytków” 2012, nr 1–2.

Dodatkowo w posiadaniu instytucji wyspecjalizowanych w ochronie zabytków znajduje się pochodząca z różnych okresów dokumentacja fotograficzna (negatywy, odbitki, przezrocza) oraz materiały pomocnicze z zakresu ochrony zabytków pozyskane ze zbiorów innych instytucji, przekazywanych w ramach porozumień i umów, np. materiały kartograficzne, archiwalna dokumentacja projektowa, materiały ikonograficzne oraz inne archiwalia.

Dokumentacja naukowo-badawcza stanowi efekt kompleksowych badań specjalistycznych będących podstawą rozpoznania zabytku architektury i elementów jego wystroju, których zakres każdorazowo zależy od specyfiki danego zabytku oraz zastosowanej metody i wykorzystanych źródeł wiedzy. Ich efektem są przede wszystkim:

- opracowania historyczno-konserwatorskie (tzw. studia historyczno-architektoniczne i opinie historyczno-konserwatorskie zabytków),
- wyniki badań architektonicznych, historyczno-architektonicznych oraz historyczno-architektoniczno-archeologicznych,
- wyniki badań konserwatorskich: detali, wystroju oraz substancji zabytkowej, badania datujące,
- w zakresie dokumentacji naukowo-badawczej znajdują się również wszelkiego rodzaju inwentaryzacje: opisowe, fotograficzne oraz pomiarowo-rysunkowe,
- opracowania o szerszym zakresie tematycznym, do których należą m.in. studia historyczno-urbanistyczne i historyczno-ruralistyczne, studia krajobrazowe oraz etnograficzne.

Znaczną część zasobu dokumentacji specjalistycznej zabytków architektury i budownictwa stanowi dokumentacja techniczna i projektowo-konserwatorska, wykonywana na potrzeby prowadzonych prac przy zabytku. Dokumentację tę podzielić można na dokumentację techniczną (wykonywaną z reguły na etapie przedprojektowym w ramach rozpoznania technicznego zabytków) oraz projektowo-konserwatorską (związaną z realizacją konkretnych działań przy zabytku).

Dokumentacja techniczna to przede wszystkim:

- wszelkiego rodzaju opinie i ekspertyzy specjalistyczne, np. konstrukcyjne, mykologiczne i mykologiczno-budowlane,
- badania konserwatorskie, m.in. badania stratygraficzne nawarstwień, wyniki badań laboratoryjnych itp.

Dokumentację projektowo-konserwatorską stanowią:

- projekty obejmujące różne etapy prac projektowych: koncepcyjne, budowlane, wykonawcze, w całości lub w zakresie umożliwiającym ocenę planowanych robót budowlanych przy zabytku. W fazie wstępnej dokumentacja obejmuje głównie studia koncepcyjne oparte na inwentaryzacji stanu zachowania obiektu, zaś w fazie budowlanej i wykonawczej projekty budowlano-konserwatorskie, w tym również projekty branżowe, np. instalacji, konstrukcji itp.,
- programy prac konserwatorskich,
- uzupełnienie dokumentacji projektowo-konserwatorskiej stanowi dokumentacja powykonawcza, przedstawiająca przebieg prac oraz ich efekt finalny.

Ponadto instytucje związane z ochroną zabytków przechowują oraz gromadzą dokumentację z zakresu administracyjno-organizacyjnego obejmującą głównie dokumenty tworzone w toku powadzonych uzgodnień i wydawanych pozwoleń administracyjnych. Są to przede wszystkim pozwolenia na przeprowadzenie prac budowlanych i konserwatorskich, określające zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazujące niezbędne do zastosowania materiały i technologie, zawierające dokładny opis planowanych zamierzeń wraz z uzasadnieniem zasadności ich przeprowadzenia. W tej grupie znajdują się również zalecenia konserwatorskie określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w zabytku oraz liczne dokumenty pochodzące sprzed 1989 r., zawierające informacje na temat stanu właścicielskiego obiektów, sposobów zarządzania, ważniejszych przedsięwzięć inwestycyjnych, a także wszelka korespondencja z właścicielami i zarządcami obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Na dokumentację specjalistyczną zabytków archeologicznych składają się następujące formy dokumentacji:

- dokumentacja powierzchni stanowisk, szczególnie mających własną formę terenową oraz zawierających elementy architektury i inne trwałe elementy naziemne (np. kamienie nagrobne, obstawy kamienne), w postaci planów warstwicznych, zdjęć fotogrametrycznych, modeli 3D wygenerowanych na podstawie skanów naziemnych, zdjęć fotogrametrycznych oraz obróbki chmur punktów ze skanowania lotniczego,
- zdjęcia, w tym lotnicze, szczególnie wykonane przy użyciu metodyki archeologii lotniczej,
- plany i przekroje powstałe na podstawie badań geofizycznych,
- dokumentacje powstałe w trakcie i w wyniku wykopaliskowych badań archeologicznych, których składowe elementy ustalone zostały w Załączniku II do *rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*²⁸ (dla starszych badań – przez rozporządzenia z dnia 9 czerwca 2004 r. i 27 lipca 2011 r.), a ogólna metodyka w *Zaleceniach dla wojewódzkich konserwatorów zabytków, pracowników ds. ochrony zabytków archeologicznych WUOZ oraz dla kierujących badaniami archeologicznymi w zakresie metod eksploracji stanowisk i sporządzania ich podstawowej dokumentacji* wydane przez GKZ w 2004 r.,
- archiwalia w postaci szkiców, zdjęć i notatek z amatorskich prac lub przypadkowych znalezisk prowadzonych w XIX w. i w początkowych dziesięcioleciach XX w.,
- analizy rzeczoznawców, konsultantów, członków organów doradczych przy WKZ wykonywane na zlecenie WUOZ w związku z prowadzonymi badaniami archeologicznymi, inwestycjami i innymi zmianami w zagospodarowaniu zabytków,
- elementy dokumentacji i analiz zawarte w literaturze naukowej.

²⁸ Dz.U. z 2017 r., poz. 1265.

C. ZAPIS W SYSTEMIE INFORMACJI PRZESTRZENNEJ

W Polsce zadaniami związanymi z budową krajowej infrastruktury informacji przestrzennej zajmuje się 12 jednostek centralnych, w tym 6 ministerstw. W obszarze dziedzictwa kulturowego zadanie to przyporządkowane zostało do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Zakres danych przestrzennych tworzących krajową infrastrukturę informacji przestrzennej o zabytkach określa rozdz. 1 pkt 9 załącznika do u.i.i.p. Są to obszary chronione, rozumiane jako obszary wyznaczone lub zarządzane w ramach prawa międzynarodowego, europejskiego prawa wspólnotowego lub prawa państw członkowskich wspólnot europejskich w celu osiągnięcia szczególnych celów ochrony. W rozumieniu prawa krajowego dotyczy to zakresu związanego z ochroną zabytków nieruchomych w rozumieniu u.o.z.o.z. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego na podstawie art. 3 pkt 7c u.i.i.p. pełni więc funkcję tzw. organu wiodącego w zakresie tematu danych przestrzennych *obszary chronione* w części dotyczącej zabytków nieruchomych.

Na podstawie art. 96 ust. 1 u.o.z.o.z. minister powierzył realizację zadania publicznego polegającego na budowie infrastruktury informacji przestrzennej w części dotyczącej obszarów chronionych ze względu na wartości zabytkowe dyrektorowi NID. Narodowy Instytut Dziedzictwa, któremu powierzono zadanie budowy infrastruktury informacji przestrzennej, odpowiedzialny jest m.in. za budowę i utrzymanie geoprzestrzennej bazy danych o zabytkach nieruchomych Polski. Wspomniana baza danych jest jednym z komponentów tzw. infrastruktury informacji przestrzennej w zakresie tematu danych *obszary chronione* umożliwiającego realizację zadania publicznego określonego przez ww. ustawę.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako jednostka organizacyjna organu wiodącego pełni rolę koordynatora programu, zapewnia także niezbędne do realizacji programu środki finansowe.

4.

SYSTEM FINANSOWANIA OPIEKI NAD ZABYTEKAMI WPISANYMI DO REJESTRU ZABYTEKÓW (KSIĘGI A I C)

System finansowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania opieki nad zabytkami wpisanymi do rejestru zabytków (księgi A i C), tworzą rozwiązania prawne zawarte w kilku aktach prawnych. W najszerszym zakresie sprawy finansowania opieki nad zabytkami wpisanymi do rejestru reguluje u.o.z.o.z. W ustawie tej zostały przede wszystkim określone cele i zadania sprawowania opieki nad zabytkami.

Jednym z celów opieki nad zabytkami jest zabezpieczenie i utrzymywanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Aby ten cel osiągnąć, niezbędne jest prowadzenie przy za-

bytkach prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub robót budowlanych. Zapewnienie warunków, które pozwolą na podjęcie tych działań oraz osiągnięcie wspomnianego celu, jest obowiązkiem każdego właściciela lub posiadacza zabytku²⁹. W ramach tych obowiązków każdy, kto posiada tytuł prawny do zabytku, jest zobligowany do finansowania prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku³⁰.

Zabytki są jednak dobrem wspólnym, co powoduje, że zarówno państwo, jak i jednostki samorządu terytorialnego powinny wspierać właścicieli lub posiadaczy zabytków w ich staraniach o utrzymanie zabytków w jak najlepszym stanie, szczególnie w tych przypadkach, gdy zabytek zagrożony jest zniszczeniem lub uszkodzeniem. W związku z tym u.o.z.o.z. wskazuje podmioty, które w ramach przypisanych im kompetencji mogą pomagać właścicielom lub posiadaczom zabytków wpisanych do rejestru zabytków w finansowaniu prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, udzielając im dotacji celowej na przeprowadzenie określonych działań przy zabytku. Działania te obejmują:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami *Prawa budowlanego*,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej³¹.

²⁹ Art. 5 pkt 2 i 3 u.o.z.o.z.

³⁰ Art. 71 ust. 1 u.o.z.o.z.

³¹ Art. 77 u.o.z.o.z.

Zdecydowanie podkreślić należy, że dofinansowywane mogą być wyłącznie działania podejmowane przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (księga A), w tym archeologicznych (księga C), oraz zabytkach ruchomych (księga B).

Jak już wspomniano, u.o.z.o.z. wskazuje podmioty, które mogą udzielać dotacji na działania przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Podmiotami tymi są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego³²,
- 16 wojewódzkich konserwatorów zabytków³³,
- organy stanowiące jednostek samorządu terytorialnego (gminy, powiaty, województwa)³⁴.

Wspomniana ustawa określa zasady udzielania dotacji przez ministra i wojewódzkich konserwatorów zabytków. Oprócz wskazania działań, na które dotacja może być udzielona, o czym już wyżej była mowa, w ustawie przyjęto ogólną zasadę, że dotacja może być udzielona w wysokości 50% nakładów koniecznych poniesionych na przeprowadzenie prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub robót budowlanych³⁵. Wprowadzono jednak wyjątek umożliwiający dofinansowanie działań przy zabytku w większej wysokości, sięgającej nawet 100% wspomnianych kosztów³⁶. Jest to możliwe tylko wówczas, gdy zachodzi przynajmniej jedna z poniższych przesłanek:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- zabytek wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacja na prace konserwatorskie, prace restauratorskie lub roboty budowlane może być udzielona zarówno na prace i roboty, które będą dopiero realizowane, jak też na prace i roboty, które zostały już wykonane³⁷. Nie mogą być one jednak przeprowadzone wcześniej niż 3 lata od roku udzielenia dotacji.

Dofinansowanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków odbywa się w ramach corocznie ogłaszanego programu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Program ten nosi nazwę *Ochrona zabytków*. W regulaminie programu Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ustalił minimalną kwotę dofinansowania, o jaką może ubiegać się właściciel lub posiadacz zabytku. Wynosi ona obecnie 25 000 złotych.

Należy również wspomnieć o innych programach Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, które związane są z dofinansowywaniem działań przy zabytkach. Wśród nich znajdują się programy:

³² Art. 74 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z.

³³ Art. 74 ust. 1 pkt 2 u.o.z.o.z.

³⁴ Art. 81 ust. 1 u.o.z.o.z.

³⁵ Art. 78 ust. 1 u.o.z.o.z.

³⁶ Art. 74 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z.

³⁷ Art. 76 ust. 1 pkt 1 i 2 u.o.z.o.z.

- *Ochrona zabytków archeologicznych,*
- *Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,*
- *Kultura cyfrowa.*

Program *Ochrona zabytków archeologicznych* przewiduje m.in. dofinansowywanie zadań mających na celu nieinwazyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Program *Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego* z kolei pozwala na dofinansowanie wkładu własnego np. dla zadań z zakresu ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego, wymaganego przy ubieganiu się o dofinansowanie w ramach programów europejskich, m.in.: *16 Regionalnych Programów Operacyjnych 2014–2020* i *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014–2020*.

Program *Kultura cyfrowa* umożliwia zaś dofinansowanie zadań, których elementami mogą być działania związane z digitalizacją i opracowaniem zasobów kultury i dziedzictwa narodowego, wraz z przeprowadzeniem niezbędnych prac konserwatorskich.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nie określa natomiast zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków przez jednostki samorządu terytorialnego. W tym zakresie pozostawiono im całkowitą dowolność. Jednak zasady te muszą być określone w uchwale podjętej przez organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego, który dotacji udziela³⁸.

W u.o.z.o.z. wskazano jeszcze jeden podmiot, który może przyznawać środki finansowe na działania przy zabytkach, w tym zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Jest nim Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Jednak w tym zakresie jego działania są ograniczone do możliwości przyznawania środków finansowych jedynie na badania konserwatorskie, badania architektoniczne, badania archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach³⁹.

Jednak – jak już wyżej wspomniano – u.o.z.o.z. nie jest jedynym aktem prawnym, który reguluje kwestie związane z finansowaniem opieki nad zabytkami. Na podstawie kilku innych ustaw działają różnego rodzaju fundusze, z których istnieje możliwość wspierania działań przy zabytkach. Tymi funduszami są;

- Fundusz Kościelny,
- Narodowy Fundusz Rewaloryzacji Zabytków Krakowa,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- 16 Wojewódzkich Funduszy Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Fundusz Promocji Kultury.

Fundusz Kościelny utworzony został na podstawie *ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych*

³⁸ Art. 81 ust. 1 u.o.z.o.z.

³⁹ Art. 83 u.o.z.o.z.

i utworzeniu Funduszu Kościelnego⁴⁰. Fundusz Kościelny miały tworzyć dochody z przejętych przez państwo nieruchomości ziemskich związków wyznaniowych, a także dotacje państwowe uchwalane przez ówczesną Radę Ministrów⁴¹. Wśród celów, na jakie miał świadczyć fundusz, wskazano *utrzymanie i odbudowę kościołów*⁴². Obecnie dotacje z funduszu są udzielane na podstawie decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Dofinansowane są wyłącznie działania podejmowane przy obiektach sakralnych wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w ewidencji zabytków. Dotyczy to zwłaszcza:

- remontowania dachów, stropów, ścian i elewacji,
- osuszania, odgrzybiania i izolacji,
- remontowania lub wymiany zużytej stolarki okiennej i drzwiowej,
- wymiany instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej.

Ze środków funduszu nie udziela się natomiast dotacji na działania przy zabytkach, które nie służą bezpośrednio do sprawowania kultu, takich jak np. wolnostojące dzwonnice. Nie dofinansowuje się także działań przy zabytkach ruchomych stanowiących wyposażenie obiektów sakralnych albo będących ich stałymi elementami wystroju.

Narodowy Fundusz Rewaloryzacji Zabytków Krakowa powstał w 1985 r. na podstawie ustawy z dnia 18 kwietnia 1985 r. o Narodowym Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa⁴³. Podstawowym źródłem dochodów funduszu jest coroczna dotacja z budżetu państwa przekazywana za pośrednictwem Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Pozostałe środki pochodzą ze zbiorów i darowizn. Środkami finansowymi funduszu dysponuje Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa. Są one przeznaczone na ochronę i odnowę zabytków Krakowa, jako skarbu całego narodu, ze szczególnym uwzględnieniem Zamku Królewskiego na Wawelu i Archikatedry, zespołu średniowiecznych i nowożytnych rezydencji u stóp Wawelu, pozostałej części Starego Miasta, a także dawnego miasta Kazimierz z pamiątkami kultury chrześcijańskiej i żydowskiej.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej powstał w 1989 r. w wyniku przekształcenia ówczesnego Funduszu Ochrony Środowiska. Zmiany tej dokonano na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 1989 r. o zmianie ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska i ustawy – Prawo wodne⁴⁴. Do 2010 r. funkcjonował jako fundusz celowy. Natomiast w wyniku nowelizacji dokonanej ustawą z dnia 20 listopada 2009 r. o zmianie ustawy – Prawo ochrony środowiska oraz niektórych innych ustaw⁴⁵ (poz. 1664) Narodowy Fundusz stał się państwową osobą prawną w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach

⁴⁰ Dz.U. Nr 9, poz. 87 ze zm.

⁴¹ Art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego.

⁴² Art. 9 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego.

⁴³ Dz.U. Nr 21, poz. 90 ze zm.

⁴⁴ Dz.U. Nr 26, poz. 139 ze zm.

⁴⁵ Dz.U. Nr 215, poz. 1664 ze zm.

publicznych⁴⁶. Podstawowym celem działania Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej jest finansowanie ochrony środowiska i gospodarki wodnej⁴⁷. Definiując zakres tego finansowania, wskazano *działania związane z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*⁴⁸. Przychodami Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej są m.in. wpływy z tytułu opłat za korzystanie ze środowiska oraz kar administracyjnych pobieranych na podstawie *ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska*⁴⁹. Wyboru zadań, które mają być finansowane ze środków funduszu dokonuje Zarząd Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej⁵⁰.

W 1989 r. jednocześnie z Narodowym Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej powstało 16 Wojewódzkich Funduszy Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Również one początkowo działały jako fundusze celowe. Obecnie są one samorządowymi osobami prawnymi w rozumieniu *ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych*. Do zadań Wojewódzkich Funduszy Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, tak jak i w przypadku Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, należy m.in. finansowanie *działań związanych z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*⁵¹. Dochodami wojewódzkich funduszy ochrony zabytków są wpływy z tytułu opłat za korzystanie ze środowiska oraz kar administracyjnych pobieranych na podstawie *ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska*⁵². Dysponuje nimi zarząd każdego z Wojewódzkich Funduszy Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej⁵³.

Na podstawie *ustawy z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych*⁵⁴ utworzony został Fundusz Promocji Kultury, będący państwowym funduszem celowym⁵⁵. Przychodem Funduszu Promocji Kultury są środki finansowe w wysokości 20% wpływów z dopłat do gier objętych monopolem państwa. Monopolem tym objęte są zarówno gry liczbowe, jak też loterie państwowe i gra telebingo. Środkami funduszu zarządza Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Mogą być one wydatkowane między innymi na rzecz ochrony polskiego dziedzictwa narodowego⁵⁶.

W ramach systemu finansowania opieki nad zabytkami należy również ująć bonifikaty, które związane są ze sprzedażą albo użytkowaniem zabytków wpisanych do rejestru zabytków.

⁴⁶ Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 1870 ze zm.

⁴⁷ Art. 400b ust. 1 *ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska* (tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 519 ze zm.).

⁴⁸ Art. 400a ust. 1 pkt 26 *ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska*.

⁴⁹ Art. 401 ust. 1 *ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska*.

⁵⁰ Art. 400k ust. 1 pkt 3 *ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska*.

⁵¹ Art. 400b ust. 2 *ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska*.

⁵² Art. 401 ust. 1 *ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska*.

⁵³ Art. 400k ust. 1 pkt 3 *ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska*.

⁵⁴ Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 471 ze zm.

⁵⁵ Art. 87 ust. 1 i 2 *ustawy z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych*.

⁵⁶ Art. 87 ust. 3 i 4 *ustawy z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych*.

Zgodnie z *ustawą z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami* w przypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków o 50% może być obniżona:

- cena zbywanej nieruchomości będącej własnością Skarbu Państwa albo jednostki samorządu terytorialnego⁵⁷,
- opłata z tytułu użytkowania wieczystego⁵⁸,
- opłata z tytułu trwałego zarządu⁵⁹.

Bonifikata ta po wyrażeniu zgody przez wojewodę (w odniesieniu do własności Skarbu Państwa) albo organy stanowiące jednostek samorządu terytorialnego (w odniesieniu do własności tych jednostek) może zostać podwyższona albo obniżona. Jej wysokość powinna być uzależniona od stanu zachowania zabytku. Im gorszy stan zachowania zabytku, tym większa powinna być bonifikata i odwrotnie: im lepszy stan zachowania zabytku, tym niższa bonifikata. Pozyskane w wyniku bonifikaty środki finansowe należy przeznaczyć na przeprowadzenie przy zabytku prac konserwatorskich lub robót budowlanych. Ustalenia w tym zakresie, w tym dotyczące terminu wykonania prac i robót, powinny znaleźć się w umowie dotyczącej zbycia zabytkowej nieruchomości.

Bonifikatą jest również zwolnienie od:

- podatku rolnego – gruntów wpisanych do rejestru zabytków, o ile są one zagospodarowane i utrzymywane zgodnie z przepisami o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁶⁰,
- podatku leśnego – lasów wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków⁶¹,
- podatku od nieruchomości – gruntów i budynków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków z wyłączeniem tych ich części, które są wykorzystywane do prowadzenia działalności gospodarczej, o ile ich utrzymywanie i konserwowanie zgodne jest z przepisami o ochronie zabytków⁶².

Należy również pamiętać, że na podstawie art. 49 ust. 6 u.o.z.o.z. wojewoda w porozumieniu z GKZ może umorzyć wierzytelności z tytułu wykonania zastępczego przez WKZ prac konserwatorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Wykonanie zastępcze następuje w przypadku, gdy zabytek zagrożony jest zniszczeniem lub istotnym uszkodzeniem, a jego właściciel lub posiadacz nie podejmuje przeprowadzenia nakazanych przez WKZ prac konserwatorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku.

Należy również wspomnieć o środkach finansowych pochodzących z funduszy europejskich, które mogą być przeznaczone na działania przy zabytkach, w tym również przy zabyt-

⁵⁷ Art. 68 ust. 3 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.

⁵⁸ Art. 73 ust. 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.

⁵⁹ Art. 84 ust. 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.

⁶⁰ Art. 12 ust. 1 pkt 11 ustawy z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 617 ze zm.).

⁶¹ Art. 7 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 30 października 2002 r. o podatku leśnym (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 374 ze zm.).

⁶² Art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 716 ze zm.).

kach wpisanych do rejestru zabytków. Programy, które przewidują dofinansowywanie tego rodzaju działań, to:

- 16 Regionalnych Programów Operacyjnych,
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich,
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko.

W ramach 16 Regionalnych Programów Operacyjnych przewidywane są osie priorytetowe, w ramach których dofinansowywane były i będą realizacje prac konserwatorskich, restauratorskich i prace zabezpieczające przy zabytkach nieruchomości wraz z ich otoczeniem i zabytkach ruchomych.

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich przewiduje w ramach ochrony promocji i rozwoju dziedzictwa kulturowego wspieranie na obszarach wiejskich ochrony zabytków i budownictwa tradycyjnego. W związku z tym dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane m.in. z odnawianiem lub poprawą stanu zabytkowych obiektów budowlanych.

W Programie Operacyjnym Infrastruktura i Środowisko na lata 2007–2013 realizowany był Priorytet XI Kultura i Dziedzictwo Kulturowe, którego celem szczegółowym była m.in.: *Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym*. W ramach tego działania dofinansowywano projekty dotyczące rewitalizacji, rewaloryzacji, konserwacji, renowacji, restauracji, zachowania, a także adaptacji na cele kulturalne obiektów wpisanych do rejestru zabytków i zespołów tych obiektów wraz z ich otoczeniem. Natomiast w Programie Operacyjnym Infrastruktura i Środowisko na lata 2014–2020 przewiduje się realizację VIII Osi Priorytetowej, która dotyczy: *Ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwoju zasobów kultury*. Dofinansowywane projekty, tak jak poprzednio, będą związane z renowacją, konserwacją, rewaloryzacją i restauracją obiektów zabytkowych i ich zespołów.

Finansowanie zabytków odbywa się również w ramach programu *Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego*, w ramach NMF i Mechanizmu Finansowego EOG na lata 2009–2014 (projekty realizowane są do 2017 r.). Celem programu jest ochrona, zachowanie i udostępnianie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń. Jednym z obszarów priorytetowych Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finansowego na lata 2009–2014 była: *Ochrona dziedzictwa kulturowego*. W ramach programu możliwe było dofinansowanie rewitalizacji, konserwacji, renowacji i adaptacji na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z otoczeniem; budowy, rozbudowy, remontów i przebudowy instytucji kultury; konserwacji zabytków ruchomych oraz rozwoju zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury.

**OKREŚLENIE CELÓW
*RAPORTU O STANIE
ZACHOWANIA ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH W POLSCE***

II.

OKREŚLENIE CELÓW RAPORTU O STANIE ZACHOWANIA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W POLSCE

Opracowanie kompleksowego *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* jest jednym z zadań przewidzianych w *Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*, przyjętym uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. (Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, Kierunek działania 6*). Celem głównym Krajowego programu, któremu podporządkowane są cele szczegółowe, jest: *Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków (Cel szczegółowy 4 SRKS 2020)*.

Poprzednia analiza tego typu, zakończona opracowaniem *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce (stan na grudzień 2004 r.)*, przeprowadzona została w latach 2003–2004⁶³. Jej wyniki nie obejmują zatem obiektów objętych wpisem do rejestru w ostatnich 12 latach. Równocześnie wiele zapisów aktualnych na lata 2003–2004 zdezaktualizowało się ze względu na dynamiczny rozwój gospodarczy kraju oraz związane z nim liczne inwestycje również w sektorze dziedzictwa kulturowego i zabytków.

Opracowanie aktualnego Raportu jest niezbędne dla wszelkich czynności podejmowanych przez organy państwa w zakresie ochrony zabytków. Na jego podstawie możliwe będzie określenie niezbędnych działań i rozwiązań systemowych, zmierzających do poprawy stanu obiektów zabytkowych i zwiększenia szans zachowania ich dla przyszłych pokoleń, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Realizację *Krajowego programu* koordynuje GKZ (poziom II), działający z upoważnienia i w porozumieniu z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz podległy mu Zespół MKiDN ds. Krajowego Programu przy Departamencie Ochrony Zabytków (poziom III)⁶⁴.

⁶³ *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce (stan na grudzień 2004 r.)* [zwany: Raport z 2004 r.] przygotowany został na zlecenie MKiDN przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków.

⁶⁴ Wraz z powołanym przez Generalnego Konserwatora Zabytków Zespołem mającym za zadanie opracowanie założeń Raportu, działającym w składzie: prof. Jacek Purchla (kierownik Zespołu), prof. Jerzy Jasieńko (zastępca kierownika

Jednostką odpowiedzialną za przygotowanie Raportu oraz przeprowadzenie niezbędnych działań badawczych jest NID⁶⁵, wiodąca instytucja wdrażająca *Krajowy program*. Narodowy Instytut Dziedzictwa jest państwową instytucją kultury wpisaną do rejestru instytucji kultury prowadzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Zadaniem NID jest m.in. gromadzenie, zarządzanie i udostępnianie dokumentacji zasobu rejestru zabytków oraz krajowej ewidencji zabytków, tworzenie baz danych o zabytkach i przygotowanie oceny stanu zasobu dziedzictwa kulturowego⁶⁶. Raport współtworzony jest również przez Departament Ochrony Zabytków MKiDN, któremu powierzone zostało opracowanie kwestii związanych z systemem finansowania ochrony zabytków w Polsce.

Głównymi celami Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce są:

- a. Ocena stanu zachowania zasobu.
- b. Stworzenie podstawy racjonalnego, realnego, stałego monitorowania stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru.
- c. Stworzenie podstawy do oceny skuteczności systemu ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.
- d. Stworzenie podstawy do kreowania polityki państwa na rzecz ochrony zabytków.
- e. Stworzenie podstawy do zdefiniowania założeń zapewniających właściwe kierowanie środków finansowych z budżetu państwa przeznaczonych na zachowanie zabytków.

W Raporcie dokonana została prezentacja zasobu zabytków w Polsce, która dotyczy zabytków nieruchomych (księgi A i C) objętych wpisem do rejestru z terenu całego kraju z uwzględnieniem specyfiki regionalnej oraz wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. W dalszej kolejności przedstawiono diagnozę stanu zachowania zabytków w Polsce, określono tendencje i kierunki postępujących zmian, rodzaje i skalę zagrożeń. Jest to próba oceny poszczególnych problemów,

Zespołu), prof. Andrzej Kadłuczka, prof. Ireneusz Płuska, prof. Małgorzata Rozbicka, Jacek Dąbrowski, Paweł Jaskanis, Bartosz Skaldawski (sekretarz Zespołu).

⁶⁵ Instytut działa na podstawie: ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 862), u.o.z.o.z. oraz Zarządzenia nr 28 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 października 2006 r. w sprawie połączenia instytucji kultury – Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków i Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego oraz utworzenia Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków (Dz.Urz. MKiDN nr 6, poz. 50), Zarządzenia nr 32 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 grudnia 2010 r. w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków (Dz.Urz. MKiDN nr 6, poz. 58), Zarządzenia nr 28 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 24 maja 2011 r. zmieniającego zarządzenie w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków (Dz.Urz. MKiDN nr 4, poz. 34), Zarządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 13 listopada 2013 r. zmieniającego zarządzenie w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Narodowego Instytutu Dziedzictwa (Dz.Urz. MKiDN, poz. 45), Zarządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 stycznia 2014 r. zmieniającego zarządzenie w sprawie zmiany nazwy i zakresu Narodowego Instytutu Dziedzictwa (Dz.Urz. MKiDN, poz. 1) oraz statutu stanowiącego załącznik do Zarządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 stycznia 2014 r. w sprawie nadania statutu Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa (Dz.Urz. MKiDN, poz. 2).

⁶⁶ Regulamin organizacyjny NID, załącznik do Zarządzenia nr 2/2014 Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 30 stycznia 2014 roku w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa.

poparta aktualnym rozpoznaniem i wynikającymi z niego danymi statystycznymi. Zestawienie aktualnej wiedzy o zabytkach z danymi zawartymi w raporcie z 2004 r. służy ocenie, czy postulowane wówczas działania mające na celu poprawę stanu zachowania obiektów zabytkowych i powstrzymanie postępujących procesów destrukcji zostały zrealizowane i w jakim stopniu. Analizie poddane zostały wskaźniki, np. liczba obiektów zagrożonych, wskazanych do skreślenia z rejestru zabytków bądź stan techniczny obiektów nieruchomych w poszczególnych grupach zabytków.

Raport ma również za zadanie realizację następujących celów szczegółowych związanych z analizą stanu zachowania zabytków w Polsce:

- a. Prezentację zasobu zabytków wpisanych do rejestru.
- b. Charakterystykę aktualnego stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru.
- c. Określenie prawidłowości dokumentów administracyjnych ustanawiających ochronę konserwatorską zabytków.
- d. Określenie stanu dokumentowania zabytków wpisanych do rejestru, m.in. dokumentacji ewidencyjnej i dokumentacji specjalistycznej.
- e. Określenie poziomu finansowania zadań ochrony konserwatorskiej zabytków wpisanych do rejestru z funduszy państwowych, samorządowych i europejskich.
- f. Próbę postawienia diagnoz i rekomendacje.

Analiza stanu zachowania zabytków oraz sposobów ich dokumentowania posłużyć może do stworzenia podstaw racjonalnego systemu monitorowania stanu zabytków. Wnioski wynikające z opisu stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru, w powiązaniu z charakterystyką dokumentów administracyjnych ustanawiających ochronę konserwatorską zabytków pod kątem ich prawidłowości formalno- i materialnoprawnej oraz zarządzania zasobem tworzą podstawy do oceny skuteczności systemu ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. W Raporcie znalazło się również odniesienie do tez zawartych w innych ważnych dokumentach związanych z ochroną dziedzictwa, które powstały w ostatnich latach, m.in. w *Raporcie na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*⁶⁷, opracowanym w 2008 r. na zlecenie MKiDN jako jeden z raportów o stanie kultury.

Wnioski obejmą również kwestie związane z finansowaniem ochrony dziedzictwa, polityką konserwatorską, świadomością społeczną dotyczącą zabytków oraz uwarunkowaniami społeczno-gospodarczymi.

Podsumowaniem Raportu jest sformułowanie najistotniejszych dla zachowania dziedzictwa wniosków oraz stworzenie podstaw do kreowania polityki państwa na rzecz ochrony zabytków. Przedstawione zostały diagnozy i rekomendacje dotyczące poprawy

⁶⁷ A. Böhm, P. Dobosz, P. Jaskanis, J. Purchla, B. Szmygin, *Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, red. J. Purchla, Kraków 2008. Treść raportu dostępna jest na stronie internetowej: [http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportDziedzictwo/dziedzictwo_raport_w.pelna\(1\).pdf](http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportDziedzictwo/dziedzictwo_raport_w.pelna(1).pdf). W wersji przeredagowanej raport ukazał się również drukiem: A. Böhm, P. Dobosz, P. Jaskanis, J. Purchla, B. Szmygin, *Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, red. J. Purchla, Warszawa 2009.

systemowych rozwiązań prawnych, administracyjnych, dokumentacyjnych oraz założenia zapewniające właściwe kierowanie środków finansowych z budżetu państwa przeznaczonych na zachowanie zabytków.

Na potrzeby Raportu przyjęto definicję zabytku nieruchomego (księgi A i C) według definicji wynikającej z u.o.z.o.z.:

Zabytek nieruchomy to: *nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1 i 2 u.o.z.o.z.). Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki nieruchome, będące w szczególności krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji (art. 6 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z.).*

Nieruchomy zabytek archeologiczny to: *zabytek nieruchomy będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy będący tym wytworem (art. 3 pkt 4 u.o.z.o.z.). Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki archeologiczne będące w szczególności pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, reliktnymi pozostałościami gospodarczej, religijnej, artystycznej (art. 6 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z.).*

Tłem dla oceny stanu zachowania zabytków nieruchomych ujętych w Raporcie jest ogólna charakterystyka zabytków objętych wpisem do rejestru według stanu danych na dzień 30 kwietnia 2016 r., oparta na danych statystycznych dotyczących liczby zabytków w poszczególnych województwach, z uwzględnieniem funkcji ogólnej, ich czasu powstania oraz dominującego materiału.

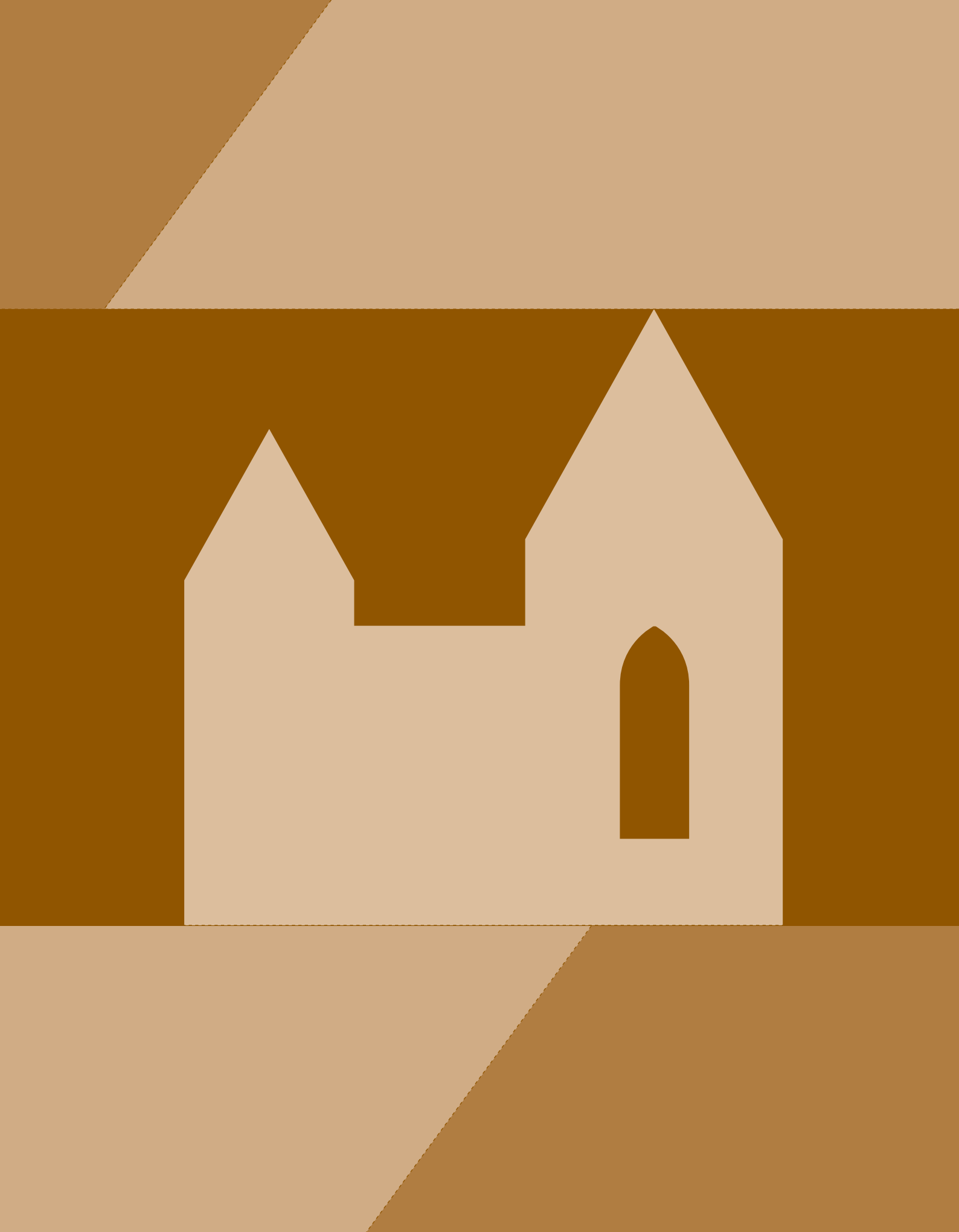
Zasadnicza część Raportu poświęcona jest ocenie stanu zachowania zabytków i opracowana została na podstawie zbioru obejmującego zabytki wpisane do rejestru zabytków, ujęte w bazie danych NID do dnia 30 września 2008 r. Wynika to z założeń przyjętych dla weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w latach 2009–2015. Szczegółowa ocena aktualnego stanu zachowania, której nie uwzględnia weryfikacja terenowa rejestru z lat 2009–2015, omówiona została na podstawie rezultatów badań terenowych reprezentatywnej grupy zabytków przeprowadzonych na potrzeby bieżącego Raportu w 2016 r.

Dla danych analizowanych dynamicznie (m.in. liczba zabytków wpisywanych i skreślanych z rejestru) przyjęto zakres czasowy od 2005 do 2016 r. Datę początkową wyznacza opracowanie Raportu z 2004 r., zaś data końcowa wynika z czasu zebrania i opracowania danych w trakcie prac nad tekstem obecnego Raportu w 2017 r.

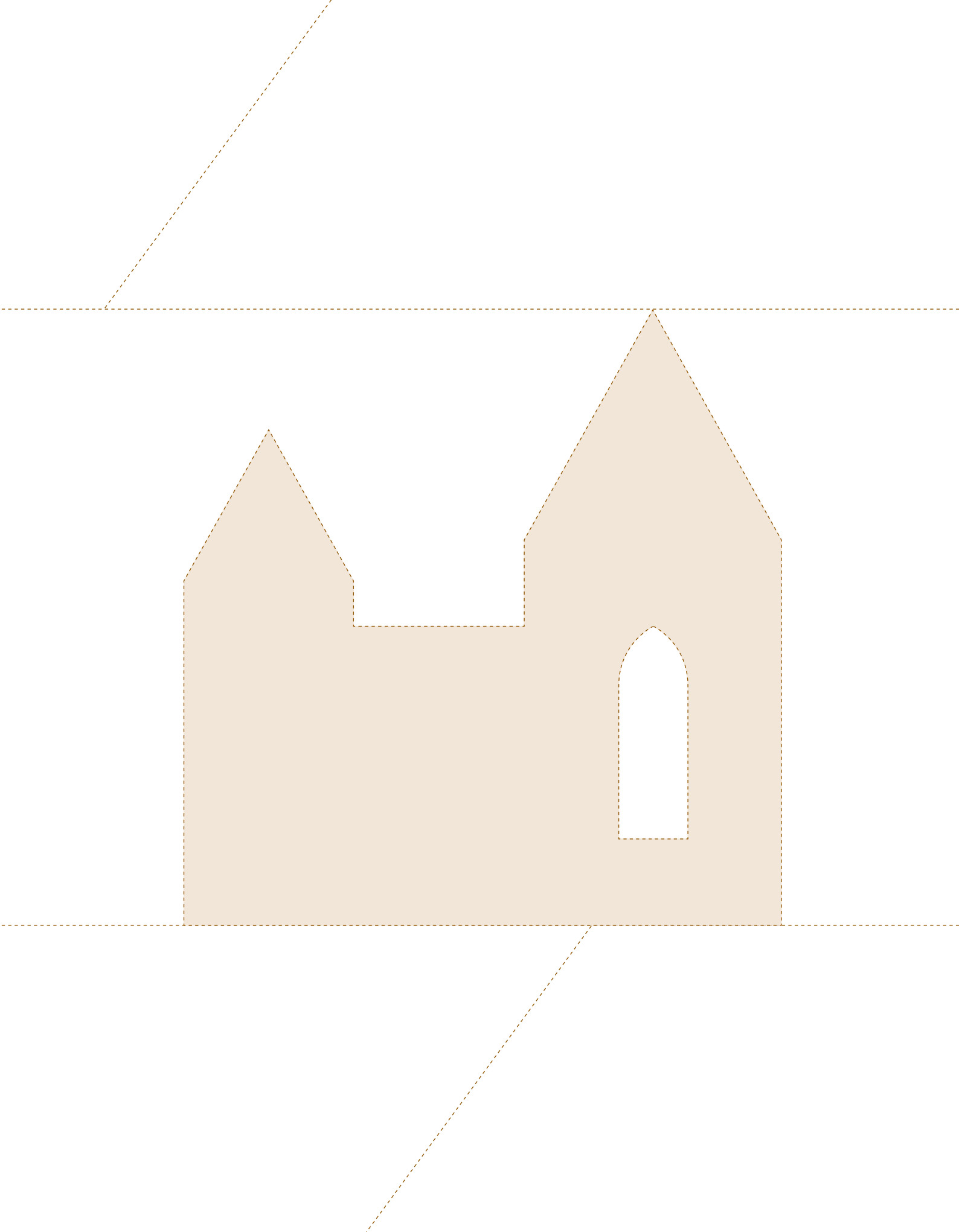
Określenie prawidłowości dokumentów administracyjnych ustanawiających zakres ochrony konserwatorskiej dokonane zostało na podstawie zbioru decyzji zgromadzonych w NID do dnia 5 maja 2017 r. Charakterystyka aktów administracyjnych obejmuje ocenę prawidłowości określenia przedmiotu i zakresu ochrony oraz wady formalno- i materialnoprawne występujące w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków, jak też analizę praktycznych działań służących usunięciu wskazanych wad. Omówione zostały również wynikające z nich problemy związane z zarządzaniem zasobem rejestru zabytków w Polsce.

W Raporcie określony został stan dokumentowania zabytków wpisanych do rejestru, w szczególności dokumentacji ewidencyjnej oraz dokumentacji specjalistycznej, jako podstawy kreowania polityki konserwatorskiej: rozpoznania, dokumentowania i monitorowania zasobu zabytków, stanowiących ważny składnik systemowego planowania działań ochronnych. Omówione zostały formy i zakres informacji znajdujących się w poszczególnych rodzajach dokumentacji, potrzeby dokumentacyjne oraz problemy wynikające z braku spójności pomiędzy praktyką i potrzebami konserwatorskimi a uwarunkowaniami formalnoprawnymi.

Na potrzeby Raportu przeprowadzona została również analiza poziomu finansowania zadań ochrony konserwatorskiej zabytków rejestrowych z funduszy państwowych, samorządowych oraz europejskich.

SPOSÓB, ZAKRES I ŹRÓDŁA POZYSKANIA DANYCH WYJŚCIOWYCH

III.

SPOSÓB, ZAKRES I ŹRÓDŁA POZYSKANIA DANYCH WYJŚCIOWYCH

1.

DANE PODSTAWOWE

A. DOKUMENTY ADMINISTRACYJNE USTANAWIAJĄCE PRZEDMIOT I ZAKRES OCHRONY PRAWNEJ ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

Dokumentacja związana z wpisem zabytku do rejestru definiuje przedmiot i zakres ochrony prawnej zabytków. Zbiór ten, składający się z wydanych przez uprawnione organy dokumentów (decyzji, postanowień, pism urzędowych), stanowi materiał źródłowy dla wszystkich części Raportu. Na podstawie dokumentów gromadzonych w NID prowadzona jest baza zabytków wpisanych do rejestru. Wykazy obiektów będące wyciągiem z bazy rejestru były materiałem wyjściowym weryfikacji terenowej rejestru prowadzonej w latach 2009–2015 oraz badań terenowych stanu zachowania zabytków nieruchomych przeprowadzonych w 2016 r.

W części dotyczącej charakterystyki zasobu i oceny stanu zachowania zabytków opracowane na podstawie dokumentów gromadzonych w NID wykazy – a w odniesieniu do poszczególnych obiektów każdorazowa analiza treści na etapie prac gabinetowych – były podstawą do ustalenia zakresu weryfikacji i badań. Dostęp do dokumentacji z obszaru całej Polski, z całego okresu funkcjonowania systemu ochrony zabytków, stwarza możliwość różnego typu ustaleń, których celem jest rozpoznanie negatywnych tendencji oraz zjawisk wpływających na skuteczność ochrony zabytków w Polsce.

Jako dane wyjściowe zostały uwzględnione zbiory NID dotyczące zabytków z całego kraju, jak i częściowo, w przypadku stwierdzenia braków, dokumenty przechowywane w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków. W procesie zarządzania zasobem zabytkowym podstawowym obowiązkiem jest dbałość o kompletność tego zbioru w instytucjach powołanych

do prowadzenia rejestru, jak i gromadzenie dokumentacji rejestru zabytków oraz zarządzanie nią. Na etapie prowadzenia weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009–2015, w oparciu o te ustalenia, dotychczasowe braki w zasobie NID zostały uzupełnione o kopie dokumentów, a wykazy zabytków zaktualizowane. Dodatkowo w 2014 r. przeprowadzone zostały weryfikacja oraz uzupełnienie zbiorów dokumentów dotyczących rejestru zabytków nieruchomości przechowywanych w NID w związku z pismem MKiDN skierowanym do WKZ⁶⁸.

Zbiór ten jest zróżnicowany ze względu na ewolucję przepisów prawnych związanych z ochroną zabytków oraz zmieniające się zasady prowadzenia rejestru i postrzegania wartości obiektów zabytkowych.

Funkcjonujące w obiegu prawnym i istniejące w zbiorze NID dokumenty administracyjne ustanawiające ochronę prawną zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków zostały wydane na podstawie następujących aktów prawnych: *rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami*⁶⁹, *ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury* oraz u.o.z.o.z.

Niejednokrotnie wady tych dokumentów, m.in. brak precyzyjnego wskazania zabytku i jego granic, powodowały trudności w określeniu na ich podstawie zasięgu obiektów obszarowych, ustaleniu lokalizacji, a w zespołach historycznych problemy w jednoznacznym wskazaniu ich elementów składowych objętych ochroną na podstawie wpisu do rejestru. Ustalenie tych podstawowych, dla potrzeb weryfikacji terenowej, informacji wymagało posiłkowania się dodatkową dokumentacją urzędową (zwłaszcza ewidencyjną), ale też materiałami fotograficznymi i kartograficznymi z czasów wpisu obiektu do rejestru. Nierzadko dopiero szczegółowe wyjaśnienia na podstawie dokumentacji konserwatorskiej umożliwiały doprecyzowanie informacji zawartych w decyzjach. Zdarzały się przypadki, że mimo uzupełniających ustaleń – obiekty dotychczas figurujące w wykazach zabytków nie zostały zidentyfikowane w terenie w trakcie weryfikacji zasobu.

Dane wyjściowe do sporządzenia Raportu we wskazanym zakresie pochodzą ze znajdujących się w archiwum NID dokumentów administracyjnych kształtujących ochronę prawną zabytków wpisanych do rejestru.

Do dokumentów tych należą:

1. Decyzje ustanawiające ochronę, tj.:
 - orzeczenia o uznaniu danego obiektu za zabytek – wydawane na podstawie *rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 8 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami*,
 - decyzje o wpisie dobra kultury do rejestru zabytków – wydawane na podstawie *ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach*,
 - decyzje o wpisie zabytku do rejestru zabytków – wydane na podstawie u.o.z.o.z.
2. Decyzje, postanowienia i inne akty administracyjne modyfikujące, doprecyzowujące bądź uchylające ochronę, tj.:

⁶⁸ Pismo MKiDN l.dz.NID-M/1019/143/14/JS z dnia 6 lutego 2014 r.

⁶⁹ Najstarsze dokumenty w zbiorach NID to kopie zawiadomień, że obiekt znajduje się pod ochroną Dekretu o Opiece nad Zabytkami Sztuki i Kultury – wydanych w 1927 r. na podstawie *Dekretu Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury* z 31 października 1918 r. (Dz.P. z 1918 r., nr 16, poz. 36).

- decyzje o skreśleniu zabytku z rejestru zabytków,
- decyzje o zmianie decyzji o wpisie do rejestru zabytków,
- decyzje o stwierdzeniu nieważności decyzji o wpisie do rejestru zabytków,
- postanowienia o wyjaśnieniu treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków,
- postanowienia o odtworzeniu decyzji o wpisie do rejestru zabytków,
- inne, niewymienione wyżej akty administracyjne.

Ocena prawidłowości formalnoprawnej dokumentów administracyjnych kształtujących ochronę prawną zabytków wpisanych do rejestru, w odróżnieniu od innych zagadnień problemowych stanowiących przedmiot niniejszego Raportu, nie była bezpośrednio uwzględniona w założeniach weryfikacji rejestru zabytków realizowanej przez NID w latach 2009–2015. W ramach ww. procedury elementem podlegającym analizie była prawidłowość zakresu ochrony danego obiektu wpisanego do rejestru zabytków, która co do zasady nie była utożsamiana z oceną decyzji o wpisie do rejestru zabytków pod kątem występowania wad formalnoprawnych, lecz w głównej mierze z poprawnością merytoryczną decyzji obejmującą w szczególności ustalenie, czy zakres ochrony wynikający z decyzji odpowiada rzeczywistym potrzebom ochrony konserwatorskiej. Mając powyższe na względzie, dane zawarte w ankietach weryfikacyjnych z poszczególnych województw odnoszące się do prawidłowości formalnoprawnej decyzji o wpisie do rejestru zabytków dla analizy omawianego zagadnienia mogą mieć wyłącznie charakter pomocniczy.

B. DOKUMENTACJA EWIDENCYJNA DOTYCZĄCA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

Dokumentacja ewidencyjna zabytków wpisanych do rejestru zabytków jest podstawowym materiałem służącym rozpoznaniu zasobu obiektów zabytkowych oraz monitorowaniu ich stanu zachowania. Na podstawie dokumentacji gromadzonej w NID analizie poddane zostały dane liczbowe oraz dokonana została ogólna ocena jakości przekazywanej dokumentacji w odniesieniu do danych z lat poprzednich. Ocenione zostały obowiązujące standardy i zakres informacji w nich zawartych, jako podstawy monitorowania stanu zachowania zabytków, jak również źródła wiedzy o posiadanym zasobie zabytkowym.

Dokumentacja ewidencyjna, jako uzupełnienie dokumentów administracyjnych ustanawiających zakres ochrony prawnej zabytków, była również podstawowym materiałem analizowanym na etapie prac gabinetowych poprzedzających prace terenowe w ramach weryfikacji rejestru prowadzonej w latach 2009–2015 oraz badań stanu zachowania z 2016 r., i w konsekwencji stanowiła informacje wyjściowe dla rozdziałów poświęconych ocenie stanu zachowania zabytków. Informacje w niej zawarte były materiałem pomocniczym w identyfikacji obiektu oraz analizie zmian stanu zachowania zabytków.

W opracowaniu Raportu korzystano głównie z zasobu dokumentacyjnego zabytków wpisanych do rejestru w postaci: kart ewidencyjnych zabytków architektury i budownictwa

(*kart białych i kart zielonych*), dokumentacji ewidencyjnej zabytkowych założeń zieleni oraz kart cmentarzy. W sytuacjach wymagających dokładniejszych ustaleń – również z kart adresowych wykonanych w latach 80. i 90. XX w. Dokumentacja ewidencyjna posiada bardzo zróżnicowaną jakość i zawartość. Dobrze wykonana dokumentacja zawiera najważniejsze dane historyczne, opisowe i graficzne, jest udokumentowaniem wyglądu i stanu zachowania zabytku w czasie jej wykonania, pozwalając na ocenę zmian, przekształceń oraz ewentualnych zniszczeń. Zwłaszcza dla obiektów, dla których istnieją starsze decyzje o wpisie do rejestru zabytków, pozwala na doprecyzowanie lub zaktualizowanie wiedzy, którą można odnieść do obecnych badań.

Starsza dokumentacja – pomimo nieuniknionych zmian i braku aktualizacji zarówno danych administracyjno-adresowych, jak i własnościowych oraz lokalizacyjnych (np. działek ewidencyjnych) i niekiedy skrótowych informacji opisowych, nieprecyzyjnych materiałów graficznych – była również pomocna w rozpoznaniu obiektów. Zwłaszcza fotografie stanowiły nieoceniony materiał ikonograficzny, przedstawiając niejednokrotnie jedyny dowód istnienia zabytku obecnie już nieistniejącego lub bardzo zniszczonego bądź posiadania cech zabytkowych obiektów znacznie przekształconych.

Nie wszystkie zabytki wpisane do rejestru posiadają jednak dokumentację ewidencyjną, a część dokumentacji jest zbyt skrótowa, co stanowiło duże utrudnienie oraz powodowało konieczność poszukiwań podstawowych informacji o obiektach w materiałach pozaewidencyjnych, w tym w dokumentacjach specjalistycznych przechowywanych w archiwach WKZ.

Na zbiór archeologicznej dokumentacji ewidencyjnej wykorzystanej na potrzeby sporządzenia Raportu składają się karty ewidencyjne zabytków archeologicznych oraz starsze wersje kart ewidencyjnych, które powstawały od końca lat 70. XX w. (zgodnie z następującymi po sobie instrukcjami Ośrodka Dokumentacji Zabytków, Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków i NID), z uwzględnieniem niewymienionego w rozporządzeniu z dnia 26 maja 2011 r. rodzaju karty ewidencji zabytku archeologicznego uszczegółowionego dla stanowisk podwodnych. W archiwum NID znajdują się obecnie 487 173 karty ewidencyjne dla ponad 90% powierzchni kraju⁷⁰. Poza zbiorem ewidencji krajowej, są to karty ewidencyjne dla zabytków podwodnych na polskich obszarach morskich, przygotowywane i gromadzone przez urzędy morskie. Karty ewidencyjne przechowywane są w wersji papierowej w teczkach, zawierających zgodnie z instrukcjami Archeologicznego Zdjęcia Polski również mapy zbiorcze stanowisk na obszarze w skali 1:25 000 oraz sprawozdania z przeprowadzonych badań powierzchniowych lub innych działań badawczych skutkujących sporządzaniem kart ewidencyjnych. Dokumentacja ewidencyjna dla stanowisk badanych parokrotnie (powierzchniowo i wykopaliskowo) składa się z kilku kart ewidencyjnych obrazujących bieżący stan na moment ich sporządzenia. Podobnie dzieje się w przypadku weryfikacji całego obszaru Archeologicznego Zdjęcia Polski – do zbioru dokumentacji ewidencyjnej dodawana jest kolejna teczka dokumentacji tego samego obszaru.

⁷⁰ Dane te ulegną zmianie po zakończeniu digitalizacji map Archeologicznego Zdjęcia Polski.

Z powodu różnic pomiędzy zasobami NID i WUOZ niezbędne było zweryfikowanie dokumentacji archeologicznej przechowywanej w WUOZ, głównie z uwagi na różnice dotyczące lokalizacji, zasięgu oraz danych chronologicznych pomiędzy danymi zawartymi w decyzjach o wpisie do rejestru oraz na kartach ewidencyjnych.

Znacznym utrudnieniem w ustaleniu statusu części archeologicznej dokumentacji ewidencyjnej jest fakt, że dawniej w części województw prowadzenie ewidencji zabytków archeologicznych leżało w gestii muzeów posiadających uprawnienia konserwatorskie w zakresie zabytków archeologicznych. Wiąże się z tym brak automatycznego przenoszenia danych w nich zawartych do wojewódzkiej i krajowej ewidencji zabytków. Z tego powodu przeprowadzono kwerendy w archiwach jednostek muzealnych, które dawniej archiwizowały dokumenty dotyczące rejestru zabytków, a po utworzeniu współczesnego systemu służb konserwatorskich zachowały karty ewidencyjne sporządzone przed upowszechnieniem systemu Archeologicznego Zdjęcia Polski.

Na potrzeby prac nad Raportem pominięto z zasady gminne ewidencje zabytków, prowadzone w formie kart adresowych, wykonywanych według wzoru i instrukcji opracowanej przez NID, gdyż w przypadku zabytków archeologicznych powstają one na podstawie danych zawartych w rejestrze i ewidencji wojewódzkiej, jak również nierzadko pomijają tę kategorię zabytków.

C. DOKUMENTACJA SPECJALISTYCZNA DOTYCZĄCA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

Dokumentacja specjalistyczna dotycząca zabytków wpisanych do rejestru zabytków, przechowywana w archiwach urzędów konserwatorskich, wykorzystana została jako materiał uzupełniający, zarówno na etapie gromadzenia danych wyjściowych dotyczących charakterystyki zasobu, jak i na etapie rozpoznania stanu zachowania poszczególnych zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Z uwagi na fakt, że starsze decyzje administracyjne wpisu do rejestru zabytków zawierają jedynie podstawowe informacje na temat obiektów, ich gruntowne rozpoznanie dokonywane było w okresie późniejszym i niejednokrotnie dopiero dokumentacja ewidencyjna oraz specjalistyczna umożliwiały pełną identyfikację zabytku oraz jego wartości. W związku z tym w części Raportu dotyczącej charakterystyki zasobu dane pochodzące z dokumentacji historyczno-konserwatorskich wykorzystywane były uzupełniająco w przypadku braku odpowiedniej ilości informacji znajdujących się w zbiorach NID. Dokumentacja naukowo-badawcza stanowiła niejednokrotnie podstawowe źródło wiedzy o zabytku w przypadku niedostatecznej ilości informacji zawartych w dokumentach administracyjnych ustanawiających zakres ochrony prawnej obiektów (brak precyzyjnego określenia przedmiotu bądź zakresu ochrony konserwatorskiej) oraz w dokumentacji ewidencyjnej (brak odpowiedniego rozpoznania obiektu).

Najczęściej jednak dokumentacja specjalistyczna, głównie projektowo-konserwatorska, służyła jako materiał wyjściowy w procesie oceny stanu zachowania obiektów wpisanych

do rejestru. W przypadku obiektów w bardzo złym stanie zachowania istniejąca dokumentacja specjalistyczna stanowiła materiał uzupełniający do określenia przyczyn zniszczeń oraz ich zakresu i czasu, w którym powstały. Ponadto w przypadku obiektów wpisanych do rejestru przed wieloma laty dokumentacja specjalistyczna służyła weryfikacji stanu zachowania zabytków w zakresie ich autentyzmu, stanu technicznego, a przede wszystkim umożliwiła określenie nawarstwień i ingerencji architektonicznych (przekształceń i nawarstwień remontowych). Uzyskane w ten sposób informacje pomocne były w trakcie prowadzenia weryfikacji terenowej (zarówno weryfikacji z lat 2009–2015, jak i badań reprezentatywnej grupy zabytków w 2016 r.) oraz stanowiły uzupełnienie w procesie formułowania wniosków końcowych Raportu.

Podkreślić należy jednak, że zakres opracowań specjalistycznych jest wyrywkowy i nie obejmuje całego zasobu zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Również w zakresie zabytków archeologicznych, na potrzeby opracowania Raportu korzystano ze wszystkich dostępnych form dokumentacji specjalistycznej, która była każdorazowo weryfikowana w związku z prowadzonymi analizami, szczególnie pod kątem danych dotyczących granic zabytków oraz zasadności wpisu do rejestru zabytków. W odniesieniu do znacznej części zabytków wpisanych do rejestru zabytków nigdy dotąd nie prowadzono badań archeologicznych lub nie wykonano dokumentacji ich powierzchni, a część wręcz przeciwnie – została już przebadana w 100% lub prawie w całości. Wyniki badań wykopaliskowych niejednokrotnie zmieniały datowania i funkcje obiektów zawarte w decyzjach o wpisie, jak również wiedzę na temat rzeczywistych granic zabytków (co dotyczy także badań nieinwazyjnych).

Problem braku szczegółowych wytycznych metodycznych co do minimalnych wymogów prowadzenia badań i jakości sporządzanej w ich trakcie dokumentacji powoduje, że podczas weryfikacji określonych zabytków nie dysponowano częścią informacji niezbędnych do weryfikacji, a także utrudnione było porównywanie danych z różnych sezonów lub akcji badawczych.

D.

CHARAKTERYSTYKA ISTNIEJĄCYCH BAZ DANYCH NARODOWEGO INSTYTUTU DZIEDZICTWA I ZAKRES ICH WYKORZYSTANIA W RAPORCIE

Narodowy Instytut Dziedzictwa gromadzi i zarządza zasobem dokumentacji rejestru zabytków i krajowej ewidencji zabytków. Zasób ten jest podstawą utworzenia i prowadzenia baz danych zabytków wpisanych do rejestru.

Prowadzona w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID baza danych rejestru zabytków nieruchomych jest bezpośrednią kontynuacją bazy założonej w Ośrodku Dokumentacji Zabytków w latach 1996–1999. Głównym jej celem jest gromadzenie wiedzy o obiektach objętych ochroną prawną oraz tworzenie raportów według jednolitej klasyfikacji przyjętej w ochronie zabytków. Od 2006 r. baza stanowi element systemu baz danych stworzonych i prowadzonych w NID na podstawie dostępnych materiałów otrzymywanych z WUOZ. W skład syste-

mu oprócz bazy danych rejestru zabytków nieruchomych wchodzi również baza gromadząca dane o przechowywanej w NID dokumentacji dotyczącej zabytków.

Od 1999 r. baza jest na bieżąco aktualizowana w miarę napływu decyzji o wpisach i skreśleniach z rejestru, a zestawienia statystyczne obiektów publikowane są w systemie kwartalnym. Zwiększany jest również potencjał merytoryczny bazy, poprzez dodawanie i uzupełnianie kolejnych informacji o obiektach oraz rozbudowę i doskonalenie klasyfikacji zabytków.

Baza danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID obejmuje obiekty i zespoły wpisane do rejestru zabytków. Zabytki skreślane z rejestru są z niej na bieżąco usuwane, a wpisane decyzjami uchylonymi – nieujmowane w kolejnych zestawieniach. Baza została założona na podstawie decyzji o wpisie do rejestru zabytków zgromadzonych w zasobach NID. Podczas redakcji zapisów rozpatrywane są łącznie wszystkie prawomocne decyzje dotyczące danego obiektu lub zespołu.

W wyniku prowadzonej przez NID weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych, baza danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID została zaktualizowana i uzupełniona o brakujące w niej informacje. Uzupełniono m.in. ok. 8500 danych dotyczących datowania obiektów, ok. 4200 dotyczących materiału i ok. 19 000 danych odnoszących się do rodzajów własności, co zdecydowanie poprawiło – w porównaniu z wcześniejszymi publikacjami – jakość zestawień statystycznych wykonywanych na podstawie danych z bazy. W bazie odnotowano równocześnie fakt zaliczenia poszczególnych obiektów do grup wyszczególnionych w trakcie prowadzonej weryfikacji. Dla części obiektów wskazanych dotychczas jako pominięte założono nowe rekordy, a część rekordów wskazanych jako zbędne – usunięto z bazy.

W celu umożliwienia porównania danych publikowanych w niniejszym Raporcie z danymi zawartymi we wcześniejszych raportach i opracowaniach oraz określenia zmian, które zaszły w czasie, jaki upłynął od ich sporządzenia, dane z bazy rejestru zabytków nieruchomych stały się podstawą większości zestawień statystycznych służących opracowaniu tekstu kompleksowego *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* oraz raportów wojewódzkich sporządzanych przez oddziały terenowe NID dla poszczególnych obszarów kraju⁷¹. Z bazy pozyskano zestawienia dotyczące ogólnych liczb obiektów wpisanych do rejestru zabytków według klasyfikacji związanej z funkcją, materiałem, datowaniem, rodzajem własności oraz kwalifikacją do poszczególnych grup weryfikacyjnych (stanu zachowania). Zestawienia te opracowano według stanu bazy na dzień 30 kwietnia 2016 r. (wykorzystanych w rozdziałach dotyczących opisu aktualnego stanu zasobu, jak i stanu rejestru, z wyłączeniem obiektów skreślonych i usuniętych z bazy) oraz na dzień 30 września 2008 r. (wykorzystanych w rozdziałach opisujących rezultaty weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych).

Geoprzestrzenna baza danych prowadzona przez Dział Dokumentacji i Baz Danych o Zabytkach NID przechowuje informacje obejmujące 4 serie danych: obiekty w rejestrze zabytków nieruchomych, obiekty w rejestrze zabytków archeologicznych, Pomniki Historii oraz obiekty na Liście światowego dziedzictwa UNESCO. Powyższe zbiory danych w 2017 r.

⁷¹ Raporty wojewódzkie przewidziane są jako uzupełnienie do *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*.

zostaną uzupełnione o kolejną formę ochrony zabytków – parki kulturowe. Zbiory danych obejmujące przedmiotową bazę danych aktualizowane są w sposób bieżący na podstawie informacji przesyłanych przez poszczególne WUOZ. Na tej podstawie, w trybie półrocznym, aktualizowane są również treści na publicznie dostępnych portalach informacyjnych: portalu mapowym MKiDN (<http://mapy.zabytek.gov.pl>) oraz portalu administrowanym przez Ministerstwo Cyfryzacji (<http://danepubliczne.gov.pl>). Baza danych geoprzestrzennych prowadzona w ramach Krajowej Infrastruktury Informacji Przestrzennej przez NID jest w tej chwili jedynym publicznie dostępnym zbiorem informacji przestrzennej obejmującej wskazane powyżej formy ochrony zabytków w Polsce. Przechowywanie tak olbrzymiej ilości danych nie byłoby możliwe bez współdziałania bazy danych z innymi rejestrami administracji rządowej. System zarządzania bazą danych o zabytkach dba o spójność danych z innymi rejestrami obejmującymi zasięg całej Polski (które też zasilają lokalne repozytorium danych administrowane przez NID). Są to m.in. rejestry:

- ewidencji gruntów i budynków,
- ortofotomapy oraz skany map topograficznych w skali 1:10 000 i 1:25 000,
- skany map przeglądowych w skali 1:25 000 dla Archeologicznego Zdjęcia Polski,
- Państwowy Rejestr Granic,
- Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych,
- ewidencja własności budynków i nieruchomości.

Wszystkie powyższe dane można analizować łącznie z bazą danych o zabytkach, co umożliwia system zarządzania bazą danych. Oprócz wymienionych powyżej baz dziedzicznych system ma zdolność gromadzenia informacji obejmującej kopie cyfrowe dokumentacji rejestru i ewidencji zabytków⁷². Gromadzona dokumentacja cyfrowa obejmująca rejestr zabytków jest punktem wyjścia do tworzenia zasięgu ochrony obiektów zabytkowych na mapie kraju.

Baza danych przestrzennych NID została aktywnie wykorzystana w obszarze 3 zadań związanych z opracowaniem *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*: do badania stanu zachowania zabytków nieruchomych na przykładzie reprezentatywnej grupy obiektów zabytkowych z obszaru Polski, weryfikacji stanowisk archeologicznych wpisanych do księgi C rejestru zabytków oraz weryfikacji wpisów obszarowych (układów przestrzennych – urbanistycznych oraz ruralistycznych wpisanych do rejestru zabytków). Bazy danych przestrzennych NID nie były natomiast stosowane podczas przygotowywania raportów wojewódzkich w zakresie weryfikacji zabytków nieruchomych, które powstały w oparciu o dane pozyskane z bazy danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID.

W celu wykonania zadania zaprojektowano oraz wdrożono specjalne narzędzie analityczne o nazwie NID Smart Client pozwalające w sposób rozproszony (zdecentralizowany) na budowę baz wiedzy o stanie zachowania zabytków w Polsce w oparciu o informację przestrzenną

⁷² Ewidencja zabytków zawiera dokumentację dla zabytków nieruchomych oraz archeologicznych (Archeologiczne Zdjęcie Polski) i dotyczy wybranych obszarów Polski, dla których zakończono pilotaże projektu polegające na badaniu wydajności systemu informatycznego do pozyskiwania danych o zabytkach obejmujących Krajową Ewidencję Zabytków.

zgrupowaną w opisanej powyżej bazie danych. Narzędzie pozwala na grupowe i nadzorowane (specjalnie zaprojektowano w tym celu schematy postępowania edytorów danych) dodawanie danych przez osoby niebędące specjalistami z dziedziny IT, a mające ogromną wiedzę na temat dziedzictwa Polski. Pozyskane podczas badań i weryfikacji dane wprowadzone zostały do systemu przez pracowników oddziałów terenowych NID. Po raz pierwszy w historii doprowadzono do sytuacji, kiedy stan wiedzy na temat zachowania zabytków stał się sumą wiedzy specjalistów z poszczególnych regionów Polski, a wiedza ta w sposób interaktywny i ustrukturyzowany gromadzona jest w centralnej bazie danych dostępnej dla wszystkich użytkowników systemu.

E.

DANE DOTYCZĄCE STANU ZACHOWANIA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU (KSIĘGA A) POZYSKANE PRZEZ NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA W TRAKCIE WERYFIKACJI TERENOWEJ REJESTRU PROWADZONEJ W LATACH 2009–2015

Podstawą, na której oparto *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, są dane pozyskane podczas weryfikacji terenowej rejestru zabytków (księga A), przeprowadzonej przez NID w latach 2009–2015⁷³. Podjęcie działań przy weryfikacji rejestru zabytków związane było z realizacją jednego z głównych postulatów *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych* z 2004 r. – uporządkowania rejestru zabytków, polegającego m.in. na skreśleniu obiektów nieistniejących i przeniesionych do skansenów oraz sprecyzowaniu przedmiotu i granic ochrony, w szczególności zespołów budowlanych oraz układów przestrzennych.

Zasadniczym celem przeprowadzonej weryfikacji było określenie faktycznego zasobu chronionych prawem zabytków nieruchomych. W trakcie weryfikacji skoncentrowano się na wskazaniu obiektów nieistniejących, przeniesionych do muzeów i skansenów oraz zabytków, które utraciły wartości zabytkowe lub są bezpośrednio zagrożone ich utratą. Nie przewidziano natomiast szczegółowej oceny stanu technicznego poszczególnych obiektów, jak też analiz mających na celu określenie koniecznych korekt granic i zakresów ochrony konserwatorskiej. Jako materiał uzupełniający weryfikację opracowano spisy obiektów proponowanych do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Wyniki lustracji terenowej udostępniono WKZ do wykorzystania ich w bieżącej działalności administracyjnej oraz w kreowaniu polityki konserwatorskiej. Listy zabytków nieistniejących, przeniesionych do skansenów oraz tych, które utraciły wartości zabytkowe, przekazane zostały do Departamentu Ochrony Zabytków MKiDN, gdzie są wykorzystywane przy planowanym skreślaniu z rejestru zabytków obiektów od dawna nieistniejących⁷⁴.

⁷³ Weryfikacja rozpoczęta została w 2009 r. przez oddziały terenowe Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków (obecnie NID).

⁷⁴ Patrz też punkt niniejszego Raportu: *Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009–2015* [rozdział: *Prezentacja i charakterystyka zasobu zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru (księga A)*].

Istotnym celem weryfikacji było również uzupełnienie i aktualizacja bazy danych rejestru zabytków, zebranie nowych informacji poszerzających zakres dostępnych danych oraz zebranie materiału fotograficznego wzbogacającego zasoby dokumentacyjne NID. Opracowane w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID oraz przekazane oddziałom terenowym NID tabele weryfikacyjne, będące podstawą prowadzonej weryfikacji terenowej, zostały od początku tak skonstruowane, by jednocześnie posłużyć jako materiał do aktualizacji danych zawartych w prowadzonej bazie rejestru po jej dodatkowej rozbudowie o nowe pola.

Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych objęła obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych (księga A) przed wrześniem 2008 r., które do tego momentu nie zostały skreślane z rejestru. Składała się z dwóch etapów: analizy gabinetowej dokumentów i materiałów ewidencyjnych⁷⁵ oraz lustracji terenowej. Podlegały jej zabytki architektury i budownictwa, założenia zieleni oraz cmentarze. Z weryfikacji rejestru w pierwszym etapie prac wyłączone zostały obiekty wieloprzestrzenne (układy urbanistyczne i ruralistyczne). Prace przeprowadzone zostały równocześnie na terenie wszystkich województw.

W celu określenia stanu chronionych prawem obiektów nieruchomych, z całości zasobu rejestru zabytków wyodrębniono 7 grup weryfikacyjnych, z których 6 odnosiło się do obiektów figurujących w rejestrze zabytków i było skoncentrowanych na ich stanie zachowania. Były to obiekty:

- nieistniejące (rozebrane, spalone, zburzone, których zarówno historyczne istnienie, jak i obecne nieistnienie nie budzi wątpliwości),
- które utraciły wartości zabytkowe (w wyniku daleko posuniętej dezintegracji substancji zabytkowej lub niszczącej przebudowy utraciły wartości, dla zachowania których zostały wpisane do rejestru zabytków; do grupy tej kwalifikowane są również obiekty o wątpliwej zasadności wpisu, co do których zachodzi podejrzenie, że w chwili objęcia ochroną takowej wartości nie posiadały),
- zagrożone, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowych (zachowały wartości zabytkowe, dla których wpisano je do rejestru zabytków, lecz ich dalsze trwanie jest zagrożone z jakichkolwiek przyczyn),
- przeniesione do skansenów (pozostają w rejestrze zabytków mimo fizycznego przeniesienia ich do skansenów i wpisania do inwentarza muzealnego),
- translokowane (przeniesione w inne miejsce po dacie wpisania ich do rejestru zabytków),
- niezidentyfikowane w terenie (wskazanie ich w terenie na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji o wpisie do rejestru jest niemożliwe).

Osobną, siódmą, grupę weryfikacyjną stanowiły obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków⁷⁶.

Obiekty, które nie zostały zaliczone do żadnej z grup weryfikacyjnych, stanowiły zdecydowaną większość, gdyż ok. 90% zasobu zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru. Były

⁷⁵ Również w miarę potrzeby dokumentacji specjalistycznej.

⁷⁶ Obiekty tej grupy nie były analizowane na potrzeby Raportu.

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH
– PODZIAŁ WG CHRONOLOGII I WOJEWÓDZTW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Województwo	Do poł. XIII w.	Poł. XIII–XV w.	XVI–XVIII w.	XIX w.	XX w.	Brak danych	Razem obiektów
Dolnośląskie	139	789	3011	2742	926	196	7803
Kujawsko-pomorskie	21	301	399	1460	514	97	2792
Lubelskie	6	73	1176	1443	703	264	3665
Lubuskie	19	211	1266	1758	316	392	3962
Łódzkie	21	94	623	1225	386	90	2439
Małopolskie	44	444	1250	1876	1063	173	4850
Mazowieckie	8	142	1302	2851	1868	231	6402
Opolskie	12	184	940	1256	237	195	2824
Podkarpackie	2	49	877	1674	759	849	4210
Podlaskie	0	4	332	1134	524	90	2084
Pomorskie	14	281	710	1324	749	100	3178
Śląskie	10	94	818	1582	1052	69	3625
Świętokrzyskie	28	100	582	572	159	108	1549
Warmińsko-mazurskie	4	310	870	2796	1248	448	5676
Wielkopolskie	30	171	1430	3588	1164	248	6631
Zachodniopomorskie	50	497	641	1441	394	96	3119
Razem w kraju	408	3744	16227	28722	12062	3646	64809
Udział w zasobie	0,63%	5,77%	25,04%	44,32%	18,61%	5,63%	100%

LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG RODZAJU WŁASNOŚCI I WOJEWÓDZTW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Województwo	Państwowe	Samorządowe	Kościółów i związków wyznaniowych	Prywatne	Mieszane	Inne	Brak danych	Razem obiektów
Dolnośląskie	1090	1546	1825	979	728	570	1065	7803
Kujawsko-pomorskie	507	544	664	618	120	210	129	2792
Lubelskie	197	683	1364	475	616	131	199	3665
Lubuskie	135	1854	572	453	395	98	455	3962
Łódzkie	178	470	696	668	95	142	190	2439
Małopolskie	413	596	1419	1660	265	281	216	4850
Mazowieckie	764	1032	1362	1202	228	494	1320	6402
Opolskie	213	427	727	613	164	115	565	2824
Podkarpackie	301	623	1316	876	128	151	815	4210
Podlaskie	173	285	802	354	65	85	320	2084
Pomorskie	294	497	687	950	145	468	137	3178
Śląskie	431	738	797	685	171	396	407	3625
Świętokrzyskie	69	172	660	243	43	48	314	1549
Warmińsko-mazurskie	455	622	1241	1132	666	149	1411	5676
Wielkopolskie	1248	795	1521	1354	278	430	1005	6631
Zachodniopomorskie	593	511	943	468	198	260	146	3119
Razem w kraju	7061	11395	16596	12730	4305	4028	8694	64809
Udział w zasobie	10,89%	17,58%	25,61%	19,64%	6,64%	6,22%	13,42%	100,00%

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH – PODZIAŁ WG KLASYFIKACJI/
FUNKCJI PIERWOTNEJ I WOJEWÓDZTW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Województwo	Sakralne	Obronne	Użyteczności publicznej	Zamki	Rezydencjonalne
Dolnośląskie	1380	108	585	93	671
Kujawsko-pomorskie	470	120	161	24	326
Lubelskie	812	71	174	13	264
Lubuskie	499	40	141	22	206
Łódzkie	541	15	142	19	269
Małopolskie	948	53	308	31	282
Mazowieckie	980	50	542	14	488
Opolskie	614	55	132	26	155
Podkarpackie	962	60	254	19	200
Podlaskie	491	8	187	4	70
Pomorskie	498	120	222	13	228
Śląskie	566	16	305	32	176
Świętokrzyskie	434	19	56	19	98
Warmińsko-mazurskie	887	100	267	28	284
Wielkopolskie	1080	38	449	22	776
Zachodniopomorskie	785	74	251	23	256
Razem w kraju	11947	947	4176	402	4749
Udział w zasobie	18,44%	1,46%	6,44%	0,62%	7,33%

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH – PODZIAŁ WG MATERIAŁU/
KONSTRUKCJI I WOJEWÓDZTW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Województwo	Drewniane		Murowane		Ziemne
	wieńcowa / inna	szkieletowe	ceglane	kamienne	
Dolnośląskie	155	55	5973	340	18
Kujawsko-pomorskie	133	47	1983	22	20
Lubelskie	384	1	2022	192	16
Lubuskie	70	126	3429	77	4
Łódzkie	273	1	1586	24	1
Małopolskie	1035	9	2900	52	7
Mazowieckie	432	1	4509	52	18
Opolskie	99	17	2250	69	5
Podkarpackie	549	4	2612	94	31
Podlaskie	404	0	1161	39	3
Pomorskie	368	178	2050	43	25
Śląskie	202	8	2993	76	3
Świętokrzyskie	123	0	834	159	1
Warmińsko-mazurskie	372	65	4106	47	11
Wielkopolskie	407	221	4619	11	4
Zachodniopomorskie	32	257	1510	348	0
Razem w kraju	5038	990	44537	1645	167
Udział w zasobie	9,44%	1,85%	83,43%	3,08%	0,31%

Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
849	810	189	2097	312	335	374	7803
404	376	99	449	102	141	120	2792
460	304	99	542	69	514	343	3665
193	311	77	2248	82	53	90	3962
391	120	65	547	82	143	105	2439
416	275	230	1437	60	346	464	4850
950	374	131	1970	250	331	322	6402
230	200	79	970	82	129	152	2824
328	276	113	1323	58	358	259	4210
116	84	96	523	69	332	104	2084
282	247	178	1010	105	136	139	3178
204	165	214	1537	179	105	126	3625
229	88	18	224	64	179	121	1549
441	514	202	2022	213	579	139	5676
993	903	191	1396	230	314	239	6631
736	146	99	333	109	201	106	3119
7222	5193	2080	18628	2066	4196	3203	64809
11,14%	8,01%	3,21%	28,75%	3,19%	6,47%	4,94%	100%

Glinobitka	Ruda darniowa	Betonowe	Metalowe	Brak danych	Razem
0	1	7	31	39	6619
0	0	24	8	10	2247
0	0	27	15	34	2691
1	0	0	0	9	3716
0	0	1	4	15	1905
0	0	0	1	84	4088
0	0	5	12	92	5121
0	1	1	5	18	2465
0	0	8	3	223	3524
6	0	5	2	16	1636
0	0	64	6	26	2760
0	0	4	12	17	3315
0	0	1	1	22	1141
0	0	19	14	22	4656
4	3	2	10	43	5324
0	0	14	7	14	2182
11	5	182	131	684	53390
0,02%	0,01%	0,34%	0,24%	1,28%	100%

to obiekty, które w czasie prowadzonej lustracji terenowej nie były zagrożone zniszczeniem i nie utraciły posiadanych wartości zabytkowych oraz nie wymagały podjęcia pilnych działań konserwatorskich, natomiast mogły znajdować się w zróżnicowanym stanie zachowania, od zabezpieczonej ruiny do bardzo dobrego.

Materiałem wyjściowym – zarówno do prac gabinetowych, jak i terenowych – były wyciągi z bazy danych rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID, sporządzone według stanu na dzień 30 września 2008 r. (tzw. tabele weryfikacyjne) oraz kopie decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Jako materiał pomocniczy wykorzystywano dokumentację ewidencyjną i specjalistyczną, a w części województw również inne materiały udostępnione przez WKZ.

Rozpoczęta w połowie 2009 r. weryfikacja terenowa była początkowo przewidziana na 3–4 lata. W pierwszej kolejności przeprowadzono ją w miastach na prawach powiatu, dzięki czemu do końca 2010 r. zweryfikowanych zostało 48% obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Od 2012 r. lustracja terenowa prowadzona była wyłącznie w powiatach ziemskich. Do końca 2014 r. prace terenowe zakończono w 13 województwach. W 3 pozostałych trwały one do końca trzeciego kwartału 2015 r., a ostatecznie zakończone zostały w pierwszym kwartale 2016 r. Nieuniknioną konsekwencją rozciągnięcia w czasie akcji weryfikacyjnej była częściowa utrata aktualności danych – zwłaszcza dotyczących stanu zachowania oraz stwierdzonych zagrożeń. W latach 2015–2016 częściowo zaktualizowano więc zebrane wcześniej informacje.

W 2012 r. opublikowano cząstkowe opracowanie rezultatów przeprowadzonych prac oraz wstępną – opartą na materiale z 89 powiatów – ocenę stanu zachowania zabytków w Polsce zawierającą wskazanie odnotowanych zagrożeń⁷⁷. Opublikowane wówczas wnioski zostały w większości potwierdzone podczas dalszych prac, które obejmowały obszar całego kraju.

Według przyjętych założeń oraz ilościowego stanu bazy rejestru zabytków nieruchomych NID na 30 września 2008 r., weryfikacji podlegać miało 62 291 obiektów. Ostatecznie zlustrowano 65 482 obiekty figurujące w rejestrze, z czego do grup weryfikacyjnych zakwalifikowano łącznie 7100 obiektów. Dodatkowo 8660 obiektów wskazano jako zasługujące na ochronę prawną w ramach uzupełnienia istniejących wpisów lub jako nowy wpis obiektów dotąd nieobjętych tą formą ochrony konserwatorskiej.

Spośród 7100 obiektów zaliczonych do grup weryfikacyjnych ponad połowę (3984) zakwalifikowano jako zabytki szczególnie zagrożone, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowych. Stwierdzono, że nie istnieją 1864 obiekty, a wartości zabytkowe utraciło 641 zabytków. Nie zdołano zidentyfikować w terenie 371 obiektów. Do muzeów etnograficznych przeniesiono 154 obiekty, a w inne miejsca (w tym do skansenów prywatnych i prowadzonych przez stowarzyszenia) 86 obiektów.

W ramach trwającej 7 lat akcji weryfikacyjnej do Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID przesłano 11 898 kwestionariuszy obiektów zaliczonych do grup weryfikacyjnych (w tym

⁷⁷ Sprawozdanie krajowe z weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych, prowadzonej przez Oddziały Terenowe NID. Lata 2009–2010, „Kurier Konserwatorski” 2012, nr 12.

6501 dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków), 380 opisów zasobu zabytkowego powiatu i 380 wypełnionych tabel weryfikacyjnych. Przekazano również ok. 200 potwierdzonych – a dotychczas niefigurujących w bazie danych NID – kopii decyzji o wpisie lub skreśleniu zabytku z rejestru. Podsumowaniem weryfikacji przeprowadzonej w każdym z województw przez miejscowe oddziały terenowe NID były raporty wojewódzkie z weryfikacji terenowej, stanowiące podstawę do formułowania wniosków i wskazywania tendencji w obecnym Raporcie.

Dzięki jednolitości metodologicznej i zakresowi zlustrowanych obiektów – pomimo możliwych zastrzeżeń dotyczących aktualności danych i subiektywnych kryteriów oceny stanu zachowania – rezultaty podjętych działań weryfikacyjnych mogły stać się podstawowym materiałem źródłowym dla opracowania Raportu. Zgromadzone w trakcie weryfikacji materiały, oprócz zakładanego wskazania obiektów, które powinny być wykreślone z rejestru zabytków oraz uzupełniania i aktualizacji informacji o pozostałych zabytkach, posłużyły jako podstawa ogólnej oceny stanu zachowania zabytków nieruchomych w Polsce oraz diagnozy istniejących zagrożeń. W trakcie weryfikacji zgromadzono materiał pozwalający na analizę przyczyn zniszczenia obiektów nieistniejących i o utraconych wartościach zabytkowych oraz rodzajów występujących zagrożeń. Zarówno pozyskane dane statystyczne, jak i uwagi zawarte w kwestionariuszach, opisach zasobu zabytkowego poszczególnych powiatów oraz raportach wojewódzkich stały się przedmiotem pogłębionych analiz, mających na celu ocenę stanu zachowania zabytków w skali kraju, wskazanie występujących zagrożeń oraz przyczyn niszczenia zabytków, a także opisu zależności pomiędzy charakterystyką obiektów (funkcją pierwotną, podstawowym materiałem, chronologią), ich sposobem aktualnego użytkowania i lokalizacją a stanem zachowania i stwierdzanymi zagrożeniami.

F.

DANE DOTYCZĄCE STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU POZYSKANE PRZEZ NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA DLA REPREZENTATYWNEJ GRUPY ZABYTEKÓW W 2016 R.

Terenowe prace badawcze podjęte w 2016 r. na reprezentatywnej grupie zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru miały służyć rozpoznaniu aktualnego stanu technicznego obiektów i włączeniu ich wyników w opracowanie zaktualizowanego *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, jako uzupełnienie weryfikacji terenowej rejestru przeprowadzonej przez NID w latach 2009–2015 (księga A). Weryfikacja rejestru, o której mowa wyżej, obejmowała zabytki wpisane do rejestru przed wrześniem 2008 r., tj. 62 291 obiektów – nie uwzględniała zatem zabytków, które zostały objęte ochroną w ostatnich 8 latach (ok. 8000). Zgodnie z jej założeniami metodologicznymi czynności weryfikacyjne skoncentrowane były przede wszystkim na wskazaniu obiektów wymagających podjęcia działań formalnych lub konserwatorskich wobec wpisanych do rejestru zabytków, a nieistniejących, przeniesionych do skansenów, obiektów, które utraciły wartości zabytkowe lub są zagrożone. Nie była wykonywana pogłębiona analiza aktualnego stanu technicznego wszystkich obiektów czy aktualnego stanu własnościowego, w związku z tym zgodnie ze wskazaniami *Krajowego pro-*

gramu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami konieczne było przeprowadzenie właściwego rozpoznania terenowego połączonego z opracowaniem zaktualizowanego *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*.

Badania stanu zachowania przeprowadzone zostały na statystycznie wyliczonej reprezentatywnej próbie obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Celem badań było uzyskanie informacji dotyczących stanu zachowania zabytków nieruchomych głównie w aspekcie zachowania ich stanu technicznego w odniesieniu do autentycznej substancji zabytkowej oraz historycznej formy. Charakterystyka poszczególnych obiektów tworzących tę grupę miała służyć uzyskaniu ogólnej charakterystyki stanu zachowania całego zbioru zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, jak również umożliwić odrębną ocenę w zakresie stanu technicznego, stanu zachowania autentyczności substancji historycznej i stanu zachowania formy historycznej zasobu.

Aby zachować reprezentatywność wyników dla całego zasobu zabytkowego w skali ogólnopolskiej, zastosowano celowo-losowy dobór obiektów z proporcjonalną reprezentacją określonych grup obiektów. Wyniki przeprowadzonego badania miały wskazać związek pomiędzy stanem zachowania obiektu a następującymi cechami zabytku:

- funkcja pierwotna zabytku (10 kategorii: obiekty sakralne, obiekty obronne, obiekty mieszkalne, zabytkowa zieleń, cmentarze, obiekty gospodarcze, obiekty przemysłowe, obiekty rezydencjonalne, obiekty użyteczności publicznej, inne),
- materiał, z którego wzniesiona została zasadnicza część zabytku, dominująca w strukturze obiektu (wyodrębniono 3 kategorie: drewniane, murowane, inny),
- rodzaj własności zabytków – 6 kategorii: własność państwowa, własność samorządowa, własność prywatna, własność kościołów i związków wyznaniowych, inna własność (własność wszelkich przedsiębiorstw, spółek, banków itp.), mieszana (określenie przynajmniej dwóch, różnych ww. rodzajów własności związanych z jednym obiektem),
- przynależność wyznaniowa – określenie przynależności obiektów sakralnych i cmentarzy do kościołów i związków wyznaniowych (w podziale na 6 kategorii wyznań: rzymskokatolickie, greckokatolickie, ewangelickie, prawosławne, żydowskie, inne wyznania),
- lokalizacja zabytku ze względu na wielkość miejscowości (3 kategorie: miasta wojewódzkie, pozostałe miasta na prawach powiatu, inne miejscowości).

Grupa wytypowana do oceny w terenowych badaniach stanu zachowania zabytków nieruchomych wybrana została w oparciu o wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru z terenu Polski – stan na 7 stycznia 2016 r. (stan bazy: 70 653 obiekty).

Z niniejszego wykazu zostały wyłączone:

- układy urbanistyczne (objęte odrębną weryfikacją terenową prowadzoną od połowy 2015 do końca 2016 r.),
- obiekty, które w wyniku weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych, jaka miała miejsce w latach 2009–2015, zostały uznane za nieistniejące, niezidentyfikowane oraz przeniesione do muzeów.

Spośród 67 176 zabytków wpisanych do rejestru zabytków, zgodnie z powyższymi zasadami wytypowano reprezentatywną grupę 1303 obiektów (1081 zabytków architektury/budownictwa, 74 cmentarze zabytkowe, 148 ogrodów zabytkowych) spełniających warunki próby statystycznej⁷⁸.

Ocena stanu zachowania zabytków włączonych do reprezentatywnej próby statystycznej była prowadzona w oparciu o ankiety badań terenowych. Schemat ankiet, mierniki stosowane podczas zapisu wyników ocen opracowano z uwzględnieniem norm *Konserwacja dóbr kultury – przegląd i opis stanu zachowania architektonicznego dziedzictwa kultury* PN-EN 16096:2013-02E, jednakże zmodyfikowanych ze względu na charakter statystyczny badań, a także specyfikę zasobu zabytkowego. Ankiety opracowane zostały w trzech wariantach: dla zabytku architektury/budownictwa, zabytkowego ogrodu/założenia zieleni, zabytkowego cmentarza. Całościowa ocena stanu zachowania obiektu miała zostać poprzedzona oceną stanu zachowania wskazanych elementów obiektu – również z wyodrębnieniem wyników ocen stanu technicznego obiektu, stanu zachowania autentyzmu substancji historycznej obiektu, stanu zachowania formy historycznej obiektu. Ankieta, odpowiednio do zaplanowanego przebiegu badań stanu zachowania zabytków, opracowana została w podziale na dwie części – rejestrujące dwa etapy prac, w których miały być zawarte wyniki:

W etapie I.

- oceny stanu zachowania wskazanych elementów obiektu (elementów konstrukcji, innych elementów budowlanych, elementów wykończenia i detalu, elementów stałego wyposażenia),
- oceny szczegółowego stanu i znaczenia wyposażenia obiektu w instalacje, systemy zabezpieczeń i media.

W etapie II.

- oceny ogólnego stanu zachowania obiektu,
- oceny stanu zachowania: elementów konstrukcji, innych elementów budowlanych, elementów wykończenia i detalu, elementów stałego wyposażenia,
- oceny całościowej: stanu technicznego obiektu, stanu zachowania autentyzmu substancji historycznej obiektu, stanu zachowania formy historycznej obiektu,
- oceny ogólnego stanu zachowania obiektu.

⁷⁸ Wybór obiektów dokonany został przez specjalistów z Głównego Urzędu Statystycznego, którzy opracowali również metodologię doboru grupy obiektów spełniających zasady próby statystycznej. Do skonstruowania próby przyjęto następujące założenia: poziom ufności co najmniej 0,95 z zakładanym błędem szacunku nieprzekraczającym 5% wartości wskaźnika. Otrzymane ze wstępnych obliczeń licznosci próby nieco zwiększono w celu utrzymania zakładanej precyzji, w przypadku silnie zróżnicowanych strukturalnie cech. Pomocniczo przyjęto ostrzejsze kryterium dopuszczalnego błędu, wynoszące 3% wielkości. Generując próbę, uwzględniono cztery główne cechy dywersyfikujące zbiorowość zabytków: funkcję pierwotną, dominujący materiał, rodzaj własności oraz kategoryzowaną lokalizację. Po analizie rozkładu struktury obiektów według tych cech przyjęto metodę doboru celowo losowego z warstwowaniem – z proporcjonalną reprezentacją każdej grupy obiektów – dla losowania z zachowaniem struktury obiektów w próbie, z jednoczesnym zapewnieniem reprezentacji podkategorii o niskiej reprezentacji. Do losowania stosowano zautomatyzowane algorytmy uwzględniające optymalizację wielokryterialną otrzymanej próby. Otrzymałą próbę poddano wstępnej weryfikacji względem rozkładów cech zbiorowości generalnej.

Do oceny zastosowano czterostopniowe mierniki odrębnie w zakresie: stanu technicznego (mierniki określone w PN-EN 16096:2013-02E: *brak objawów zniszczenia; słabe objawy zniszczenia; umiarkowanie silne objawy zniszczenia; silne objawy zniszczenia*), stanu zachowania autentyzmu substancji historycznej (*zachowana w pełni; zachowana w dużym stopniu; zachowana w średnim stopniu; zachowana w małym stopniu lub niezachowana*), stanu zachowania historycznej formy (*zachowana w pełni; zachowana w dużym stopniu; zachowana w średnim stopniu; zachowana w małym stopniu lub niezachowana*).

W ocenie całościowej stanu zachowania wytypowanego obiektu – podobnie jak przy ogólnej ocenie jego stanu technicznego, stanu zachowania autentyzmu jego substancji i stanu zachowania formy historycznej – w pierwszym rzędzie brano pod uwagę stan zachowania tych elementów obiektu zabytkowego, które z punktu widzenia konserwatorskiego mają podstawowe znaczenie dla stabilności jego konstrukcji, autentyzmu substancji i formy historycznej.

Ze względu na zróżnicowanie zasobu zabytkowego nie przypisano *a priori* ważności poszczególnym elementom obiektu. Oceny, które z elementów mają kluczowe znaczenie dla całościowego stanu zachowania obiektu, dokonywano indywidualnie z uwzględnieniem specyfiki ocenianego zabytku.

Badania terenowe zostały przeprowadzone przez pracowników NID od kwietnia do sierpnia 2016 r. Wypełnienie ankiety wymagało uprzedniego zapoznania się z podstawową dokumentacją przechowywaną w zbiorach WUOZ lub NID. Badania przeprowadzone zostały w dwóch etapach. W pierwszym etapie przeprowadzono lustrację terenową obiektu, dokonano oględzin i oceny elementów obiektu wyszczególnionych w kwestionariuszu ankiety, zapisano wyniki w terenowej wersji ankiety oraz wykonano aktualną dokumentację fotograficzną. W drugim etapie wprowadzono wyniki lustracji terenowej do systemu informatycznego przygotowanego w celu gromadzenia wyników tych badań.

G. WERYFIKACJA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH W LATACH 2015-2016

Prace przygotowawcze do weryfikacji zabytków obszarowych prowadzone były w NID od 2011 r. w ramach Zespołu ds. Wpisów Obszarowych⁷⁹. Prace zespołu koncentrowały się na analizie samych decyzji i załączników do tych dokumentów, a także precyzji określenia w nich przedmiotu, granic i zakresu ochrony oraz wartości obszaru wpisanego do rejestru, tj. tych elementów, które stanowią o kompletności dokumentu z punktu widzenia dzisiejszych wymagań formalnoprawnych. Wstępna analiza wykazała, że aż 4% zabytkowych obszarów

⁷⁹ Na potrzeby weryfikacji rejestru zabytków obszarowych i *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* przyjęto definicję zabytku obszarowego rozumianego jako – teren wpisany do rejestru zabytków nieruchomych, w którym przedmiotem ochrony jest określony, zagospodarowany historycznie układ przestrzenny, czasem wraz ze znajdującymi się na nim wybranymi obiektami budowlanymi i innymi elementami kompozycji przestrzennej (komponowana lub naturalna zieleń, cmentarze itp.). Za zabytki obszarowe uznano: historyczne układy urbanistyczne, ruralistyczne, zespoły budowlane i krajobrazy kulturowe wraz z otoczeniem, strefami ochrony konserwatorskiej i widokowej.

wpisanych do rejestru nie posiada decyzji o wpisie do rejestru zabytków (dokument zaginął lub nigdy nie był wydany), a ich prawna ochrona sprawowana jest jedynie w oparciu o urzędowe wypisy z księgi rejestru. Ponadto znaczna różnorodność formułowania przedmiotu ochrony użytego w rozstrzygnięciach decyzji oraz różne typy obszarów wpisywanych do rejestru (miasto, układ urbanistyczny/ruralistyczny, układ architektoniczno-krajobrazowy, dzielnica, osiedle, strefa ochrony konserwatorskiej itp.) wymagają uporządkowania tego zbioru i zaszeregowania do kategorii zabytków, wymienionych i zdefiniowanych w u.o.z.o.z.

W czasie prac określono 4 grupy typologiczne zabytków obszarowych: układ urbanistyczny, układ ruralistyczny, zespół zabudowy i krajobraz kulturowy, do których przyporządkowano obszary objęte weryfikacją rejestru zabytków. Efektem prac zespołu była redakcja ankiety weryfikacyjnej zabytków obszarowych, składająca się z części A – zawierającej rozpoznanie stanu prawnego; i części B – rozpoznania terenowego. Forma i struktura ankiety pozwoliła na selektywne przeglądanie i sporządzanie zestawień statystycznych na potrzeby różnych analiz dotyczących tej grupy zabytków.

Część *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* dotycząca zabytków obszarowych oparta została na weryfikacji przeprowadzonej przez pracowników oddziałów terenowych NID w latach 2015–2016. Weryfikacją objęto zabytki obszarowe wpisane do rejestru przed 2014 r.⁸⁰, co stworzyło zbiór 967 obiektów. Celem weryfikacji była próba uporządkowania rejestru poprzez zdefiniowanie przedmiotu ochrony poszczególnych zabytków obszarowych, w odniesieniu do zasięgu ochrony i wyznaczonych granic wpisu, rozpoznanie stanu zachowania, zdiagnozowanie zagrożeń mających wpływ na utratę wartości zabytkowych oraz desygnowanie wad formalnoprawnych decyzji wpisujących obszary do rejestru zabytków.

Proces weryfikacji pod względem metodologicznym prowadzony był podobnie jak w przypadku zabytków nieruchomych i archeologicznych, w oparciu o zestandaryzowaną ankietę weryfikacyjną. Prace prowadzono dwuetapowo.

W pierwszym etapie obejmowały one analizę dokumentów (decyzji, orzeczeń) pod względem poprawności, kompletności i zawartości merytorycznej oraz analizę dokumentacji naukowych i konserwatorskich dotyczących poszczególnych obszarów, których treści mogłyby przybliżyć przedmiot ochrony i jego granice w sytuacji, gdy decyzja takich danych nie zawierała.

Na tym etapie prac przedmiotem rozpoznania były: aktualne dane administracyjne zabytków obszarowych, przedmiot ochrony, strefa ochrony konserwatorskiej, sformułowanie zakresu ochrony zawarte w decyzjach lub w przywołanych dokumentacjach historycznych, materiały graficzne dołączone do decyzji (oryginalne i „interpretacyjne”) oraz korekty decyzji przeprowadzone w wyniku postępowań administracyjnych prowadzonych przez GKZ i WKZ. Analiza zebranych informacji pozwoliła wyłonić te zabytki obszarowe, dla których do określenia przedmiotu ochrony, jego granic i zakresu ochrony zachodzi konieczność opracowania dodatkowych studiów historyczno-konserwatorskich.

⁸⁰ Materiałem wyjściowym do weryfikacji był wyciąg z bazy danych rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID, zaklasyfikowany jako „urbanistyka” według stanu na 2014 r., który był przedmiotem badań Zespołu ds. Wpisów Obszarowych działającego w NID.

Drugi etap polegał na lustracji w terenie zabytkowych obszarów wskazanych w decyzjach (o ile decyzje je określały) pod kątem oceny, czy przedmiot ochrony posiada rozpoznawalne granice w terenie i czy wiarygodny jest przekaz historyczny zawarty np. w układzie urbanistycznym. Dokonywano także oceny stanu zachowania wartości w poszczególnych grupach typologicznych obszarów:

- wartości historycznych – w zakresie stopnia zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, funkcji wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej,
- wartości artystycznych – w zakresie stopnia zachowania charakteru i zasad kompozycji z uwzględnieniem współczesnego zagospodarowania i zabudowy, np. po zniszczeniach wojennych, charakteru i typu rozplanowania historycznego, cech stylistycznych zabudowy i walorów krajobrazowych,
- wartości naukowych – w zakresie stopnia zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki, stylu, a także miejsca związanego z wydarzeniami historycznymi.

Ocenie poddano również stan zachowania wszystkich elementów kompozycyjnych: elementów historycznego rozplanowania, tj. rysunku planu z okresu lokacji (sieć ulic, placów, dróg oraz parcelacji), historycznej zabudowy, jej autentycznej substancji i formy, usytuowanej według określonych zasad kompozycyjnych, tworzących wnętrza urbanistyczne/ruralistyczne, komponowanej zieleni itp. oraz ekspozycji zabytkowego obszaru, tj. istniejących panoram, dominant, akcentów kompozycyjno-architektonicznych i krajobrazowych.

Oceniono jednak tylko obszary, w których przeprowadzono rozpoznanie terenowe, nie udało się zweryfikować w terenie 163 zabytków (tj. 17% całego zasobu) z powodu braku jednoznacznego określenia przedmiotu ochrony. W przypadku takich obszarów weryfikację zakończono na etapie rozpoznania stanu prawnego.

Uzupełnieniem prac weryfikacyjnych zabytkowych obszarów było zebranie informacji o istniejących dokumentacjach naukowych i konserwatorskich (studia urbanistyczne, karty ewidencyjne, wytyczne konserwatorskie do kształtowania zabudowy itp.) oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, opracowanych dla tej kategorii zabytków. Informacje te mogą być pomocne przy ewentualnym dookreślaniu granic ochrony i jej zakresu tych zabytkowych obszarów, dla których przedmiot ochrony nie został sprecyzowany.

Podsumowaniem weryfikacji przeprowadzonej przez oddziały terenowe NID były raporty wojewódzkie z weryfikacji zabytków obszarowych, które stanowią podstawę do formułowania wniosków z zakresu oceny stanu zachowania tych zabytków w skali kraju, a także oceny stanu prawnego funkcjonowania ich ochrony.

Planowane jest przeniesienie wszystkich danych z wypełnionych ankiet weryfikacyjnych zabytków obszarowych do aplikacji stworzonej przez NID w geoprzestrzennej bazie danych, z możliwością ich udostępnienia WKZ w celu zapoznania się i zainicjowania ewentualnych korekt decyzji posiadających wady formalnoprawne. Korekta ta mogłaby polegać np. na wskazaniu do skreślenia z rejestru zabytków części obszaru, który utracił warto-

ści (propozycja takiego obszaru określona w ankiecie weryfikacyjnej w formie graficznej), i doprecyzowaniu granic zabytku pozostającego w tym rejestrze.

H. WERYFIKACJA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W LATACH 2009–2017

Stan rejestru zabytków archeologicznych (księga C) od dawna wskazywał na pilną potrzebę weryfikacji jego zawartości pod względem zasadności i poprawności wpisów, stanu zachowania zabytków oraz poprawności ich ochrony. *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* w zakresie zabytków archeologicznych opracowany został na podstawie danych zbieranych w trakcie weryfikacji zabytków archeologicznych, którą przeprowadzono w latach 2009–2017. Weryfikację prowadzili pracownicy NID z oddziałów terenowych NID i dawnego Działu Archeologii (po reorganizacji struktury NID: Zespołu ds. Zabytków Archeologicznych, Zespołu ds. Ekspertyz i Analiz Zabytków Archeologicznych oraz Zespołu ds. Standardów Badań i Ochrony Dziedzictwa), a także wykonawcy zewnątrzni z instytucji badawczych i muzealnych, archeologicznych firm prywatnych oraz archeolodzy prowadzący samodzielną działalność.

Weryfikacja początkowo objęła wyłącznie wpisy do 2010 r., a jej koniec przewidziany był na 2012 r. Jednakże w związku z nierównomiernym rozpoczęciem i prowadzeniem prac w poszczególnych województwach – termin weryfikacji uległ wydłużeniu. Wydłużenie terminu prowadzenia prac pozwoliło jednocześnie na powiększenie zbioru weryfikowanych zabytków do wszystkich wpisów wykonanych do kwietnia 2016 r.

Weryfikacja wykonana została według jednolitego kwestionariusza, a pozyskane dane oraz uwagi zebrane w zestandaryzowanych ankietach weryfikacyjnych. Mimo to nie dało się uniknąć wielu trudności opisowych, wynikających zarówno z różnorodnych zmiennych, jak też subiektywnej oceny poszczególnych osób wykonujących weryfikację. Niemniej jednak dostarczone dane, dzięki częściom opisowym ankiet weryfikacyjnych zawierającym uzasadnienie przedstawianych ocen, pozwalają na dokonywanie analiz stanu zachowania zabytków zarówno dla poszczególnych województw, jak też całego kraju. Dane z ankiet zostały przeniesione do aplikacji stworzonej na potrzeby osadzenia ich w środowisku geoprzestrzennej bazy danych oraz dalszych analiz. W wyniku prowadzonych prac, weryfikacji poddane zostały 7672 obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków archeologicznych. Liczba ta była mniejsza od wyjściowej liczby zabytków archeologicznych określonej na podstawie danych z bazy geoprzestrzennej (7748), ponieważ w szeregu przypadków udało się ustalić, że np. decyzje odnoszące się do zabytków o różnych nazwach dotyczą w rzeczywistości tych samych obiektów i określają ten sam przedmiot wpisu lub kilka decyzji odnoszących się do poszczególnych składowych jednego zabytku należy traktować łącznie, zgodnie ze stanem faktycznym oraz stanem prawnym związanym z przeniesieniem ich pod jeden numer księgi rejestru C.

Proces weryfikacji dla każdego zabytku składał się z dwóch części: gabinetowej oraz terenowej. Etap gabinetowy polegał na kwerendzie obejmującej analizę zapisów zawartych w decyzjach odnoszących się do zabytków archeologicznych, informacji zawartych w dokumentacji

ewidencyjnej i badań archeologicznych, teczках konserwatorskich zabytków przechowywanych w WUOZ, literaturze naukowej, dostępnych materiałach kartograficznych współczesnych i archiwalnych, zdjęciach lotniczych, satelitarnych oraz danych lotniczego skaningu laserowego (ALS – Airborne Laser Scanning) z projektu Informatycznego Systemu Ośłony Kraju. Punktem wyjściowym były dane zawarte w krajowym rejestrze zabytków, ewidencji zabytków oraz bazy wykorzystujące środowisko systemu informacji przestrzennej (GIS – Geographic Information System), stworzone na ich podstawie.

W wyniku prac gabinetowych rozpoznane zostały kwestie dotyczące poprawności i kompletności poszczególnych decyzji i orzeczeń o uznaniu za zabytek, a także przedmiotu i granic ochrony oraz lokalizacji, powierzchni, formy własności i aktualnej przynależności administracyjnej zabytku. Na tym etapie stwierdzano istnienie załączników formalnych i nieformalnych do decyzji oraz potencjalną niezgodność między danymi zawartymi w decyzji i dokumentacji ewidencyjnej, archiwaliach, literaturze oraz dostępnych materiałach kartograficznych. W prowadzonej analizie uwzględniano istniejącą dokumentację administracyjną i konserwatorską (w tym mapy sytuacyjno-wysokościowe, modele 3D oraz fotografie lotnicze). Ważnym aspektem było również prześledzenie historii zabytku, historii badań na nim, w tym ustalenie stopnia przebadania stanowiska i odniesienie wyników tych badań do potrzeby zmiany przedmiotu i granic ochrony, a także uzyskanie danych o powiązaniu z innym zabytkiem (np. w obrębie skupisk osadniczych) i informacji o innych formach ochrony. Na podstawie analizy zebranych informacji wskazano również na ewentualną potrzebę aktualizacji danych administracyjnych.

Etap terenowy polegał na wizytacji miejsc wskazanych w decyzjach i ich otoczenia, a w przypadku błędnego określenia lokalizacji w sentencjach lub w załącznikach graficznych decyzji – także odnalezieniu miejsc rzeczywistego położenia zabytku. Tym samym w terenie oceniano poprawność merytoryczną zakresu ochrony: zgodność lokalizacji z decyzją i możliwość jej ustalenia, a także właściwe oznaczenie granic ochrony i potrzebę ich skorygowania. Dokonywano również oceny stanu zachowania zabytku, uwzględniając kwestie sposobu użytkowania terenu, zachowania formy terenowej i wartości krajobrazu kulturowego, częściowego lub całkowitego zniszczenia zabytku, występowania na powierzchni zabytków ruchomych i reliktów obiektów nieruchomych widocznych na powierzchni, a także wskazywano występujące zagrożenia, jak rozorywanie, gospodarka leśna, działanie sił natury, inwestycje, wydobywanie kruszyw czy rabunek. Na tej podstawie w ankiecie zamieszczano uwagi dotyczące potrzeby działań konserwatorskich, oznakowania zabytku, zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie stanowiska, odstąpienia jej przez oddrzewienie lub odkrzewienie oraz sugerowanej zmiany użytkowania terenu, niezbędnych badań ratowniczych czy propozycji objęcia go innymi formami ochrony, jak utworzenie parku kulturowego bądź uznanie za Pomnik Historii. W efekcie określana była zasadność wpisu w podziale na określone kategorie, ze szczególnym uwzględnieniem wpisów bardzo cennych, faktu częściowej utraty wartości zabytkowej, wpisów od początku wątpliwych oraz obiektów, które najprawdopodobniej utraciły posiadane wartości zabytkowe.

Na podstawie danych weryfikacyjnych wydzielono pod względem stanu zachowania następujące kategorie obiektów:

- zachowane zabytki niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych (stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków, mające w pełni zachowane wartości zabytkowe, niewymagające zabiegów konserwatorskich i niepodlegające znaczącym zagrożeniom),
- zabytki zagrożone (stanowiska archeologiczne, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone częściową utratą wartości lub/oraz wymagające podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających lub ratowniczych, także zabytki o częściowo utraconych wartościach, jednak wpis pozostał zasadny nawet pomimo częściowych strat wartości zabytkowych),
- zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru (istniejące zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w zakresie uzasadniającym pozostawienie w rejestrze zabytków, przez co wpis stał się niezasadny, lub obiekty, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie do rejestru zabytków),
- zabytki nieistniejące (stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpisanie do rejestru zabytków było zasadne),
- zabytki, których nie można było poddać weryfikacji z różnych przyczyn niezależnych od weryfikujących (np. brak dostępu do zabytku) i nie udało się w sposób pewny potwierdzić istnienia zabytku w terenie, a co do których brak było wystarczających danych pozwalających określić zasadność wpisu (np. wyników wcześniej przeprowadzonych badań archeologicznych).

Weryfikacja pozwoliła na aktualizację danych krajowego rejestru zabytków oraz baz danych NID, a wyniki weryfikacji, poza wykorzystaniem w Raporcie, zostaną również przekazane odpowiednim wojewódzkim urzędom ochrony zabytków, jako podstawa do podejmowania czynności konserwatorskich. Jednocześnie nie zawsze była możliwość wykonywania weryfikacji terenowej o sprzyjającej porze roku i pogodzie, co odbijało się na możliwości ustalenia granic stanowisk archeologicznych, szczególnie na podstawie zasięgu występowania na powierzchni zabytków ruchomych. Wówczas w ankietach niezbędne było wskazanie potrzeby dodatkowej weryfikacji oraz wykonanie dokumentacji i ponownej weryfikacji w innym, sprzyjającym terminie.

I.

DANE DOTYCZĄCE FINANSOWANIA OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Dane dotyczące finansowania opieki nad zabytkami analizowane na potrzeby Raportu pozyskane zostały w całości z MKiDN. Część danych to dane własne MKiDN gromadzone w ramach realizowanego dofinansowania prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków w latach 2008–2016 przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Na podstawie danych własnych MKiDN opracowano również kwestie finansowania działań przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków udzielone w ramach *Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko w latach 2007–2013* oraz w ramach *Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finan-*

sowego na lata 2009–2014. Natomiast dofinansowanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków w 2016 r. przez pozostałe podmioty udzielające dotacji zgodnie z u.o.z.o.z. (WKZ oraz organy stanowiące jednostek samorządu terytorialnego) opracowano na podstawie danych posiadanych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, przekazanych przez te podmioty w związku z realizacją obowiązku wynikającego z art. 82 ust. 3 u.o.z.o.z.

Dofinansowanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków w 2016 r. z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa opracowano na podstawie *Sprawozdania z realizacji planu rzeczowo-finansowego odnowy zabytków Krakowa za 2016 rok ze środków Narodowego Funduszu Rewaloryzacji zabytków Krakowa*, stanowiącego załącznik do Uchwały nr 2 Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa z dnia 31 marca 2017 r.⁸¹

Dofinansowanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach sakralnych wpisanych do rejestru zabytków w 2016 r. z Funduszu Kościelnego opracowano na podstawie danych opublikowanych na stronie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji⁸².

Dofinansowanie działań przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków udzielone w ramach 16 Wojewódzkich Programów Operacyjnych oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2007–2013 opracowano na podstawie danych uzyskanych za pośrednictwem MKiDN od marszałków województw na potrzeby niniejszego opracowania.

2.

DANE UZUPEŁNIAJĄCE

A. DANE STATYSTYCZNE GŁÓWNEGO URZĘDU STATYSTYCZNEGO

Instytucją publiczną powołaną do gromadzenia i udostępniania danych dotyczących większości dziedzin życia publicznego i wielu aspektów życia społecznego jest Główny Urząd Statystyczny. Główny Urząd Statystyczny publikuje dane dotyczące działalności kulturalnej w Polsce, w tym działalności muzeów, galerii, bibliotek i archiwów. Dane, którymi posłużono się w trakcie opracowywania Raportu, a dotyczące zabytków, pochodzą z badania *Uczestnictwo w kulturze*, realizowanego raz na 5 lat, oraz *Badania Spójności Społecznej*, realizowanego raz na 4 lata. Inne badanie – *Badanie dochodów i warunków życia ludności* – zawiera moduł dotyczący kultury, jest

⁸¹ http://bip.skoz.pl/media/attachments/article/377/uchwala-nr-2_2017-skoz-31-03-2017-zalacznik.pdf.

⁸² <https://mswia.gov.pl/pl/wyznania-i-mniejszosci/fundusz-kościelny/14979,Przyznane-dotacje-z-Funduszu-Kościelnego-w-roku-2016.html>.

realizowane co roku i daje możliwość porównania danych z różnych krajów Unii Europejskiej. Wymienione badania dostarczają wiedzy głównie na temat komponentu społecznego, m.in. informacji o częstotliwości zwiedzania zabytków, wiedzy społeczeństwa na temat historycznego otoczenia oraz stosunku do niego, uczestnictwa w wydarzeniach pozwalających poznać historię, tradycję lub zabytki. W publikacji *Kultura* przywoływane są informacje na temat wysokości wydatków na kulturę, w tym na grupę wydatków łączącą opłaty za wstęp do kina, teatru, opery, na koncert, pokazy światła, dźwięku; opłaty za wstęp do muzeum, ogrodu zoologicznego, ogrodu botanicznego, parku narodowego, do galerii sztuki, opłaty za zwiedzanie zabytków. W raporcie *Kultura* publikowane są również zsyntetyzowane dane pochodzące z Ministerstwa Finansów dotyczące wydatków publicznych na ochronę zabytków i dziedzictwo kulturowe. Ponadto w rozdziale *Ochrona zabytków i dziedzictwo kulturowe* zamieszczone są dane na temat liczby obiektów wpisanych do rejestru zabytków, liczby miejsc światowego dziedzictwa, Pomników Historii oraz parków kulturowych, które Główny Urząd Statystyczny uzyskuje od NID.

Ministerstwo Finansów rokrocznie publikuje sprawozdania z wydatków publicznych, w tym wydatków na utrzymanie i zachowanie zasobu zabytkowego. Możliwe jest pozyskanie danych dla budżetu państwa, jak i budżetów poszczególnych szczebli samorządu (województwa, powiaty, gminy) według rozdziałów „klasyfikacji budżetowej”. Dane dotyczące zabytków są pogrupowane w następujących kategoriach: ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków, ochrona zabytków i opieka nad zabytkami, WUOZ, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Narodowy Fundusz Rewaloryzacji Zabytków Krakowa. Wydatki nie obejmują jedynie kwot wyasygnowanych na podnoszenie stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków, lecz dotyczą również np. kosztów administracyjnych funkcjonowania organów ochrony zabytków.

B.

BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ (BADANIA ZLECONE PRZEZ NARODOWY INSTYTUT DZIEDZICTWA)

Od 2011 r. NID przeprowadził dwa badania społeczne na temat postrzegania dziedzictwa przez polskie społeczeństwo. Pierwsze badanie – *Dziedzictwo kulturowe w oczach Polaków* – przeprowadzone zostało w ramach projektu *Legalny i nielegalny obrót dobrami kultury. Platforma badawczo-edukacyjna wymiany doświadczeń w dziedzinie zapobiegania przestępstwom przeciw dziedzictwu kulturowemu*. Jego wyniki są udostępnione w publikacji *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*. Drugie badanie – *Dziedzictwo obok Mnie – Polacy i Norwedzy wobec lokalnego dziedzictwa kulturowego* – przeprowadzone zostało w 2015 r. w ramach projektu *DoM – Dziedzictwo obok Mnie. Wartość dziedzictwa kulturowego dla społeczności lokalnej*. Badanie miało na celu zebranie informacji pozwalających na poznanie opinii i postaw wobec dziedzictwa kulturowego wśród Polaków i Norwegów, w tym umożliwiających ocenę możliwości wykorzystania dziedzictwa na potrzeby rozwoju społeczności lokalnych oraz stosunku do dziedzictwa lokalnego Polaków i Norwegów. Badanie objęło takie obszary, jak ocena wartości dziedzictwa kulturowego oraz poziom zainteresowania, zaangażowania i uczestnictwa w jego interpretacji, w szczególności w jego ochronie, poznaniu i użytkowaniu.

Kwestie społecznego zaangażowania i zainteresowania zabytkami, szerzej ujęte jako dziedzictwo kulturowe, porusza zlecony przez NID w 2015 r. *Raport z badania. Działania organizacji pozarządowych oraz samorządów w obszarze dziedzictwa kulturowego: współpraca, potrzeby, zaangażowanie wolontariuszy*. Wpływ aktywności społecznej na stan zachowania zabytków jest trudny do oszacowania, jednak to jeden z ważnych czynników, który nie powinien być pomijany. Raport dostarcza wiedzy na temat zaangażowania lokalnej społeczności i wolontariuszy w ochronę i opiekę nad dziedzictwem kulturowym, identyfikuje również główne problemy i potrzeby organizacji pozarządowych (NGO) oraz samorządów zajmujących się dziedzictwem kulturowym, a także odnosi się do wzajemnego postrzegania warunków i przebiegu współpracy pomiędzy NGO a samorządami. Zbiera również dane m.in. o liczbie NGO zajmujących się dziedzictwem, jak też informacje o zatrudnieniu, przychodach, podejmowanych aktywnościach, liczbie zaangażowanych w pracę wolontariuszy, a także rejestruje odsetek odpowiedzi w pytaniach ankietowych o motywację, formę lub przeszkody w funkcjonowaniu.

Narodowy Instytut Dziedzictwa realizuje działalność edukacyjną i popularyzatorską na rzecz dziedzictwa. W jej ramach prowadzi program dotacyjny *Wolontariat dla dziedzictwa* i gromadzi dane dotyczące jego rezultatów: liczby wniosków składanych w programie dotacyjnym wraz z podziałem na kategorie projektów i województwo, w którym działa podmiot ubiegający się o dotację, liczby wolontariuszy biorących udział w dofinansowanych działaniach oraz wysokości przyznanych dotacji. Podobne informacje dostępne są dla konkursu GKZ na projekt edukacyjny o dziedzictwie kulturowym oraz dla konkursu filmowego na film budujący świadomość społeczną wartości dziedzictwa kulturowego *Zabytkomania*. Ważnym działaniem NID jest ogólnopolska koordynacja corocznego święta zabytków – Europejskich Dni Dziedzictwa. W corocznych sprawozdaniach podawane są dane dotyczące frekwencji, liczby zaangażowanych miejscowości oraz liczby wydarzeń w podziale na rodzaje oraz województwa, w których były organizowane. Z kolei konkurs *Zabytek Zadbane* ma na celu promocję opieki nad zabytkami wśród właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków, a NID zbiera dane dotyczące jego realizacji.

3.

DANE PORÓWNAWCZE

A.

RAPORTY DOTYCZĄCE STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW

- *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych (stan na grudzień 2004 r.)*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, 2004 r.
- *Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2008 r.

- *Prawidłowość gospodarowania i nadzoru nad wybranymi zabytkami nieruchomymi w latach 2004–2008*, Najwyższa Izba Kontroli, 2010 r.
- *Wydawanie decyzji związanych z realizacją obiektów budowlanych w strefach konserwatorskich w latach 2008–2013 na przykładzie województwa podkarpackiego*, Najwyższa Izba Kontroli, 2015 r.
- *Współdziałanie wojewódzkich konserwatorów zabytków oraz jednostek samorządu terytorialnego*, Najwyższa Izba Kontroli, 2016 r.

Diagnoza stanu zachowania zasobu zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków jest znacznie utrudniona z uwagi na niejednokrotnie skąpe, niepełne i rozproszone dane, które nie były dotychczas w większym stopniu zebrane i analizowane na potrzeby opracowania raportów o stanie zachowania zabytków w Polsce. Jedynym jak dotąd materiałem o tym charakterze był powstały w 2004 r. *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych (stan na grudzień 2004 r.)*⁸³, opracowany w Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków na zlecenie Departamentu Ochrony Zabytków MKiDN. Dane do raportu pozyskane zostały od WKZ, którzy w 2003 r. mieli przeprowadzić lustrację terenową i weryfikację stanu zachowania poszczególnych zabytków wpisanych do rejestru. Podstawowym celem zleconych działań było uzyskanie aktualnych danych, mogących stanowić podstawę do sporządzenia wojewódzkiego, a następnie krajowego raportu o zasobie i stanie zachowania zabytków oraz określenie faktycznej liczby istniejących zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, określenie ich struktury własności oraz stanu zachowania w powiązaniu z formą własności⁸⁴.

Opracowany przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków raport wykonany został w oparciu o dane liczbowe oraz części opisowe raportów wojewódzkich przygotowanych przez poszczególnych WKZ. Pomimo opracowania przez Departament Ochrony Zabytków MKiDN ujednoliconych wzorów kart przeglądowych do weryfikacji terenowej i późniejszych analiz, otrzymane materiały były bardzo zróżnicowane, odzwierciedlając stopień zaangażowania wojewódzkich konserwatorów zabytków w zaplanowaną akcję weryfikacyjną. Wiele elementów raportu wymagało ponownej analizy, wykonanej w oparciu o przekazane dane liczbowe. Analizę materiałów i formułowanie treści raportu w skali całego kraju przeprowadzono w Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków, uzupełniając otrzymane dane informacjami zawartymi w bazie danych Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków.

Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych z 2004 r. wskazał na ogólnie niezadowalającą kondycję polskich zabytków, wynikającą przede wszystkim z niskiej skuteczności działania krajowego systemu ochrony zabytków. W ocenie autorów raportu, *obecny system prawny, a raczej jego egzekucja praktycznie uniemożliwiała służbom konserwatorskim realizację zadań wynikających z ustawy o ochronie zabytków, przynajmniej w części dotyczącej powinności właścicieli wobec zabytków oraz ograniczała rolę konserwatora w ochronie zabytków wielkoobszarowych wskutek wygaśnięcia ważności miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego*. Na skuteczność

⁸³ Raport pozostał materiałem wewnętrznym, nie został opublikowany przez MKiDN, całość treści raportu dostępna jest na stronie internetowej NID: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienie-zabytkow-nieruchomych/Raport_o_stanie_zabytkow_2004.pdf.

⁸⁴ Ibidem.

działania systemu wpływał również niedoskonały system finansowania prac przy zabytkach (w którym posiadanie zabytku i wynikające z tego faktu ograniczenia praw własności nie były rekompensowane zachętami materialnymi), w powiązaniu ze złym stanem technicznym i brakiem programów użytkowych dla wielu zabytków, szczególnie w grupie dużych zespołów budowlanych przemysłowych i fortyfikacyjnych oraz dużych założeń rezydencjonalnych. Podkreślono też pilną konieczność uporządkowania rejestru zabytków, weryfikacji istniejących wpisów i skreślenia obiektów nieistniejących, uzupełnienia dokumentacji ewidencyjnej oraz sprecyzowania przedmiotu i granic ochrony obiektów, głównie zespołów budowlanych. Jako grupę zabytków szczególnie zagrożonych wskazano zabytki drewniane, dla których zalecono opracowanie szczególnego programu ochrony.

Dane i uwagi dotyczące stanu zachowania zabytków nieruchomych zamieszczone w raporcie Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków z 2004 r. posłużyły do sformułowania szerszych tez i wniosków zawartych w *Raporcie na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, opracowanego pod redakcją prof. Jacka Purchli w 2008 r. jako jeden z Raportów o Stanie Kultury na zlecenie MKiDN⁸⁵. W raporcie szczegółowo zdiagnozowana została kondycja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, jego problemy oraz prawne uwarunkowania działania w Polsce po 1989 r. Wskazane zostały strategiczne cele polityki państwa w sferze ochrony zabytków, rekomendacje metodologiczne w sprawie reformy służb konserwatorskich oraz aspekty prawne związane z formami wsparcia właścicieli zabytków, problematyką wszczęcia procedury wpisu do rejestru zabytków, niewystarczającego zakresu skutków prawnych rozporządzenia Prezydenta RP o uznaniu za Pomnik Historii, tworzeniem przez gminy parków kulturowych oraz zagospodarowania przestrzeni i *Prawa budowlanego* jako determinanty ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Raport nie zajmował się bezpośrednio kwestiami stanu zachowania zabytków, który jednak stanowił często punkt wyjścia do szerszych rozważań i analiz związanych z systemem ochrony dziedzictwa kulturowego w naszym kraju.

W kolejnych latach powstawały materiały dostarczające dodatkowych informacji i danych dotyczących funkcjonowania systemu ochrony zabytków, spośród których należy szczególnie wymienić raporty Najwyższej Izby Kontroli sporządzone w ramach priorytetu kontroli *Zachowanie dziedzictwa narodowego, zasobów naturalnych i ładu przestrzennego*.

Raport *Prawidłowość gospodarowania i nadzoru nad wybranymi zabytkami nieruchomymi w latach 2004–2008*⁸⁶ zawiera ocenę gospodarowania zabytkami nieruchomymi stanowiącymi własność publiczną oraz ocenę prawidłowości działań służby ochrony zabytków na przykładzie wybranych obiektów zabytkowych. Najwyższa Izba Kontroli identyfikuje wiele problemów związanych z publiczną własnością zabytku nieruchomego obrazowanych danymi pochodzącymi z kontroli, wskazując m.in. na nieprawidłowości dotyczące przekazania posiadania zabytku nieruchomego, nieposiadania wymaganej przepisami dokumentacji konserwatorskiej, a także na niewykonywanie zaleceń konserwatorskich i inwentaryzacji, co wpływa na bardzo zły stan zachowania przeważającej części kontrolowanych zabytków. Najwyższa Izba Kontroli

⁸⁵ A. Böhm, P. Dobosz, P. Jaskanis, J. Purchla, B. Szmygin, op.cit.

⁸⁶ Treść raportu dostępna jest na stronie internetowej: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,1599,vp,1787.pdf>.

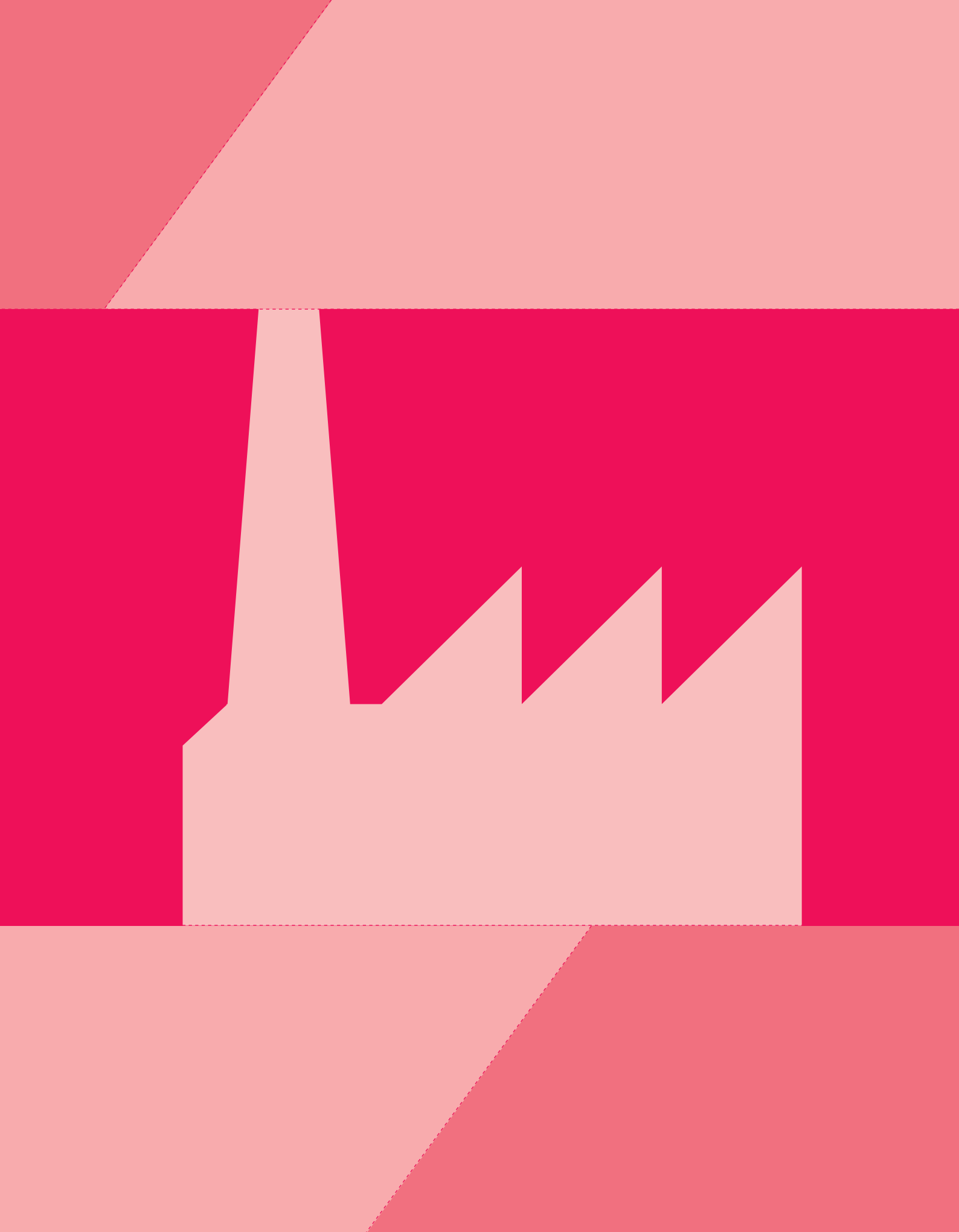
wskazuje również powody braku możliwości prowadzenia przez państwo prawidłowej polityki ochrony zabytków m.in. na skutek braku wiedzy o stanie faktycznym i prawnym zabytków.

Raport *Wydawanie decyzji związanych z realizacją obiektów budowlanych w strefach konserwatorskich w latach 2008–2013 na przykładzie województwa podkarpackiego*⁸⁷ skupia się na ocenie ochrony obiektów zabytkowych i ich otoczenia w opracowaniach planistycznych gminy. Dane powstałe w wyniku kontroli to m.in. odsetek powierzchni kontrolowanych gmin pokrytych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, w których ustala się sposób gospodarowania na danym obszarze, w tym w strefach konserwatorskich wokół obiektów zabytkowych, czy procent kontrolowanych gmin, który prawidłowo utworzył gminne ewidencje zabytków i opracował gminny program opieki nad zabytkami, podano również średni koszt takiego opracowania. Poza tym istotne są dane i informacje dotyczące wydawania przez gminy decyzji o lokalizacji inwestycji celu publicznego i decyzji o warunkach zabudowy w strefach ochrony konserwatorskiej.

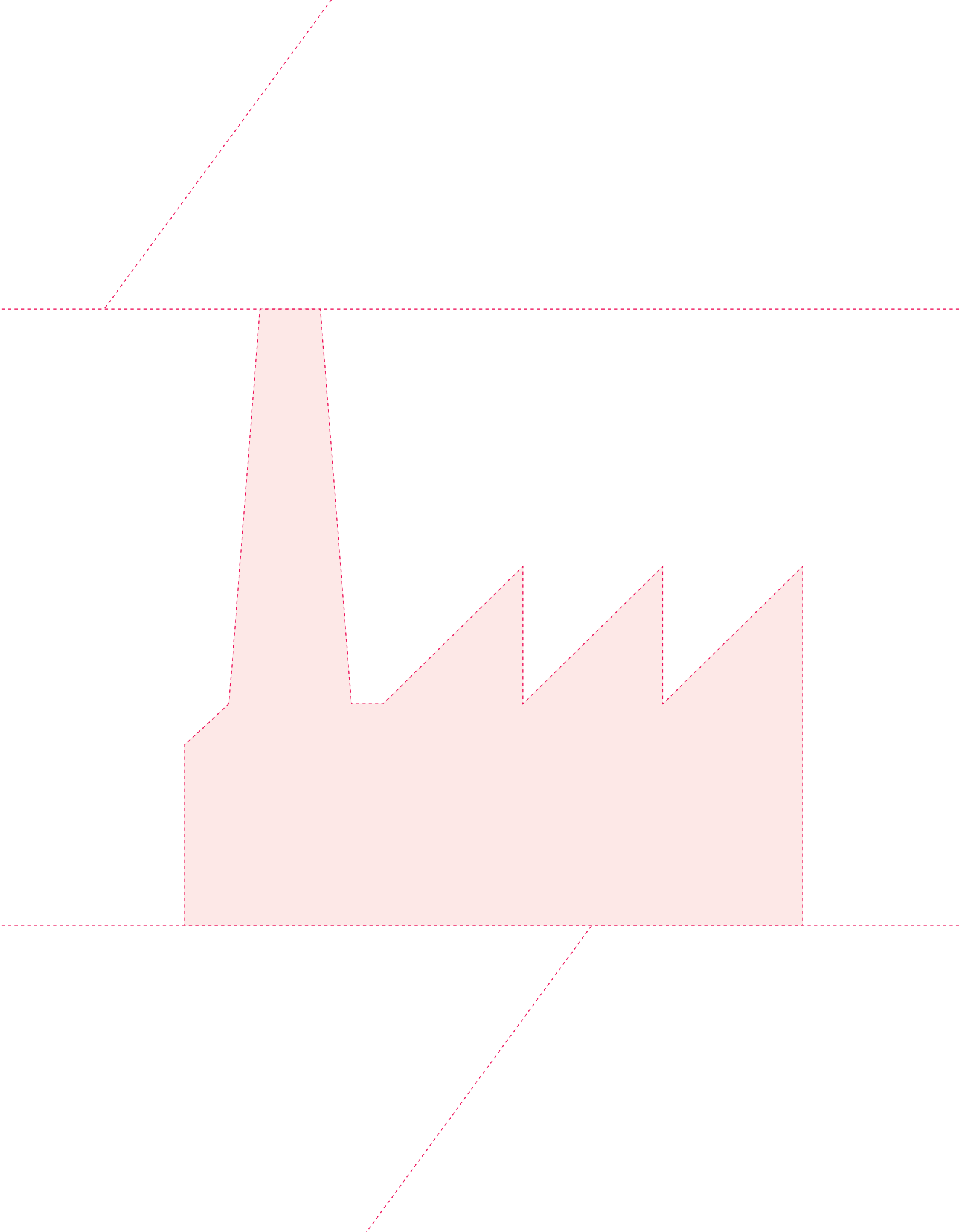
Ostatni z omawianych raportów – *Współdziałanie wojewódzkich konserwatorów zabytków oraz jednostek samorządu terytorialnego*⁸⁸ – przedstawia wyniki kontroli realizacji współpracy pomiędzy WKZ i jednostkami samorządu terytorialnego oraz realizacji przez te podmioty zadań dotyczących m.in. ewidencji zabytków nieruchomości, sporządzania programów opieki nad zabytkami, wykorzystania środków finansowych na opiekę nad zabytkami. Dodatkowo NIK formułuje wnioski dotyczące realizacji przez WKZ zadań w zakresie nadzoru konserwatorskiego oraz zadań objętych porozumieniami o powierzenie jednostkom samorządu terytorialnego części zadań znajdujących się w kompetencjach WKZ. Prezentowane dane odnoszą się do kontrolowanych gmin i jest to np. odsetek nieprawidłowo udzielonych lub rozliczonych dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie bądź roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, odsetek zabytków wpisanych do rejestru, objętych kontrolą WKZ, a także odsetek zabytków, wobec których występowały rozbieżności pomiędzy ich stanem zachowania ujawnionym w kartach ewidencyjnych a stanem rzeczywistym.

⁸⁷ Treść raportu dostępna jest na stronie internetowej: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,10332,vp,12658.pdf>.

⁸⁸ Treść raportu dostępna jest na stronie internetowej: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,10533,vp,12862.pdf>.

**PREZENTACJA
I CHARAKTERYSTYKA
ZASOBU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
WPISANYCH DO REJESTRU
(KSIĘGA A)**

IV. PREZENTACJA I CHARAKTERYSTYKA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU (KSIĘGA A)

1.

PREZENTACJA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU

Zgodnie ze stanem na dzień 30 kwietnia 2016 r. w rejestrze zabytków nieruchomych figurowało 70 885 obiektów zabytkowych. W grupie tej na Liście światowego dziedzictwa UNESCO znajduje się 14 miejsc z terenu Polski (uwzględniając 1 obiekt przyrodniczy)⁸⁹, zaś 70 zabytków ma obecnie status Pomnika Historii nadawany przez Prezydenta RP⁹⁰. Na zasób ten składają się zarówno obiekty o charakterze przestrzennym, czyli układy urbanistyczne i ruralistyczne, jak i cmentarze, zabytkowa zieleń, zespoły zabudowy oraz samodzielne obiekty budowlane o zróżnicowanej skali, formach i funkcjach.

Precyzyjne wskazanie liczby obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych napotyka jednak wiele trudności związanych ze specyfiką wydawanych na przestrzeni lat decyzji administracyjnych ujawniających zabytkowy charakter wskazanych obiektów. Ustalenie zasobu wpisanego do rejestru jest utrudnione z powodu szeregu wad prawnych i niejednorodności treści decyzji, co zostało szczegółowo omówione w rozdziale VI niniejszego Raportu.

⁸⁹ Od 9 lipca 2017 r. jest to 15 miejsc światowego dziedzictwa, po wpisie na Listę Kopalni rud ołowiu, srebra i cynku w Tarnowskich Górach.

⁹⁰ Zgodnie ze stanem na dzień 15 marca 2017 r.

Liczba samych decyzji wpisu do rejestru zabytków nieruchomych jest zasadniczo inna niż liczba obiektów w tymże rejestrze. Wpływa na to przede wszystkim fakt, że w wielu przypadkach na mocy pojedynczych decyzji administracyjnych wpisywane były do rejestru całe grupy obiektów, a ponadto zgodnie z panującym ustawodawstwem objęcie budynku ochroną o charakterze przestrzennym (układ urbanistyczny lub zespół zabudowy) nie wyklucza możliwości wpisania osobno jego pojedynczych elementów o wyjątkowej wartości. Stąd zakres i formy ochrony konserwatorskiej niejednokrotnie się powielają, zaś sama decyzja administracyjna nie zawsze daje możliwość precyzyjnego wyszczególnienia wszelkich elementów składowych konkretnego wpisu do rejestru.

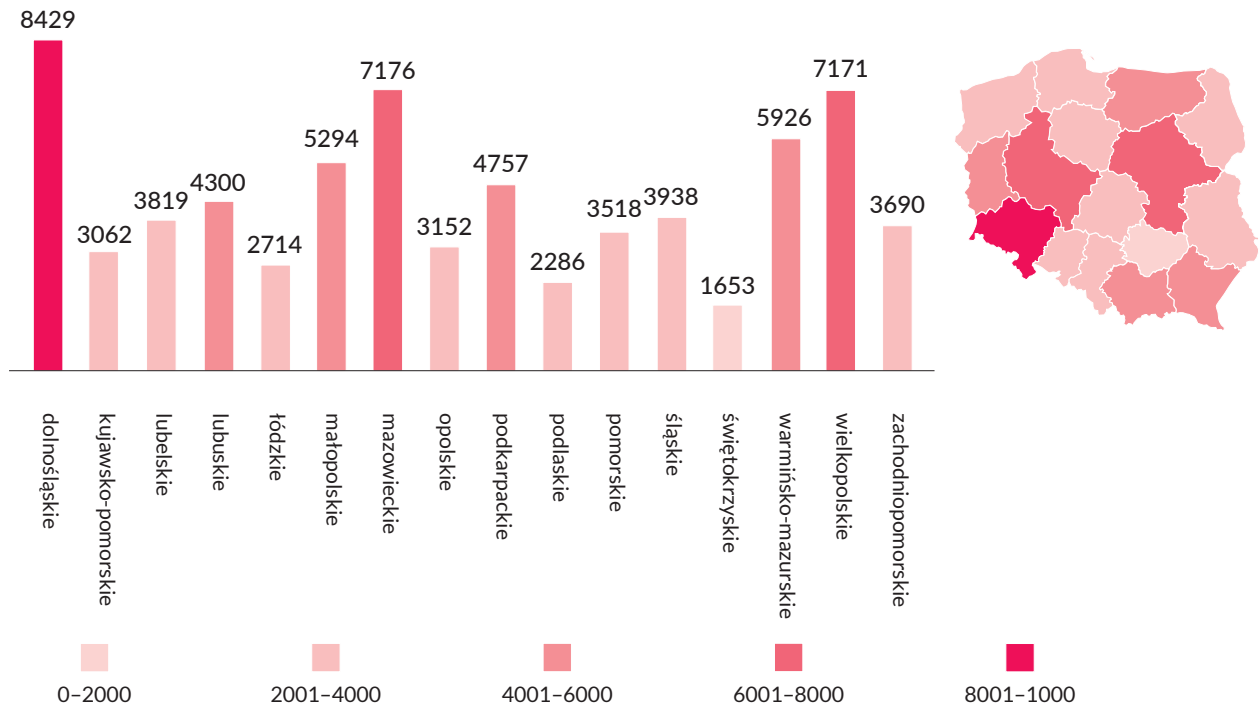
Kolejnym czynnikiem utrudniającym precyzyjne szacunki liczby obiektów rejestrowych jest labilność samego zasobu. Nieprzerwanie wpisywane są do niego nowe obiekty, zaś część obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, jest z rejestru zabytków skreślana. Ponadto wpływ na sam rejestr zabytków ma szereg procedur o charakterze administracyjnym, takich jak zmiana treści lub stwierdzenie nieważności decyzji, które na bieżąco korygują nieścisłości bądź wady prawne ujawnione w toku prowadzonych analiz i weryfikacji. Dodatkowym problemem jest również nieprecyzyjna definicja samodzielnego obiektu budowlanego, w związku z tym część obiektów o mniejszej skali, np. kapliczek, grobowców i pomników, znajduje się w rejestrze zabytków nieruchomych, część zaś w rejestrze zabytków ruchomych. Stwierdzić zatem należy, że wszelkie dane liczbowe dotyczące zasobu obiektów wpisanych do rejestru zabytków mają charakter porządkowy i skorelowane są z przyjętą metodologią prowadzenia szczegółowych wykazów oraz elektronicznych baz danych.

Warto również podkreślić, że na zasób obiektów zabytkowych składają się nie tylko obiekty wpisane do rejestru zabytków, ale też parki kulturowe, obiekty chronione ustaleniami w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego lub w decyzji lokalizacyjnej, figurujące w krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz inne, których wartości zabytkowe nie zostały do tej pory rozpoznane bądź potwierdzone administracyjnie. W skali poszczególnych regionów kraju można dostrzec różnice w proporcjach obiektów chronionych prawem i nieposiadających tego statusu, w związku z tym nie zawsze dane statystyczne dotyczące samego rejestru zabytków oddają prawdziwy obraz specyfiki zasobu i liczbę obiektów zabytkowych w poszczególnych województwach. Nieprzerwanie prowadzone są prace zmierzające do uzupełnienia rejestru zabytków o obiekty o największej wartości bądź te, których dostrzegalne wartości mogą zostać zniszczone, stąd kształt rejestru zabytków nie jest stały i w pewnym stopniu wciąż się zmienia.

LOKALIZACJA

Liczba obiektów na terenie poszczególnych województw kraju jest znacznie zróżnicowana i waha się od 8429 w województwie dolnośląskim do 1653 w województwie świętokrzyskim. Zróżnicowanie ilościowe wynika m.in. z różnic w powierzchni poszczególnych województw, ale w większym stopniu z uwarunkowań historycznych i specyfiki danego regionu (struktury osadniczej, gęstości zaludnienia, powierzchni obszarów zurbanizowanych itd.), jak też lokalnej polityki konserwatorskiej w zakresie wpisów do rejestru zabytków.

LICZBA ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH

Powyższy wykres i mapa obrazują znaczne zróżnicowanie liczby obiektów wpisanych do rejestru w granicach administracyjnych poszczególnych województw. Dla porównania w najbardziej zasobnym w zabytki województwie dolnośląskim jest ich ponadpięciokrotnie więcej niż w województwie świętokrzyskim. Funkcjonujące podziały administracyjne nie oddają jednak w pełni specyfiki poszczególnych regionów historycznych. Z tej perspektywy dostrzegalna jest ogólna koncentracja zabytków architektury i budownictwa w Polsce południowej (Śląsk, Małopolska, Podkarpackie), w Polsce środkowej (Mazowsze, Wielkopolska) oraz na północy (Warmia i Mazury).

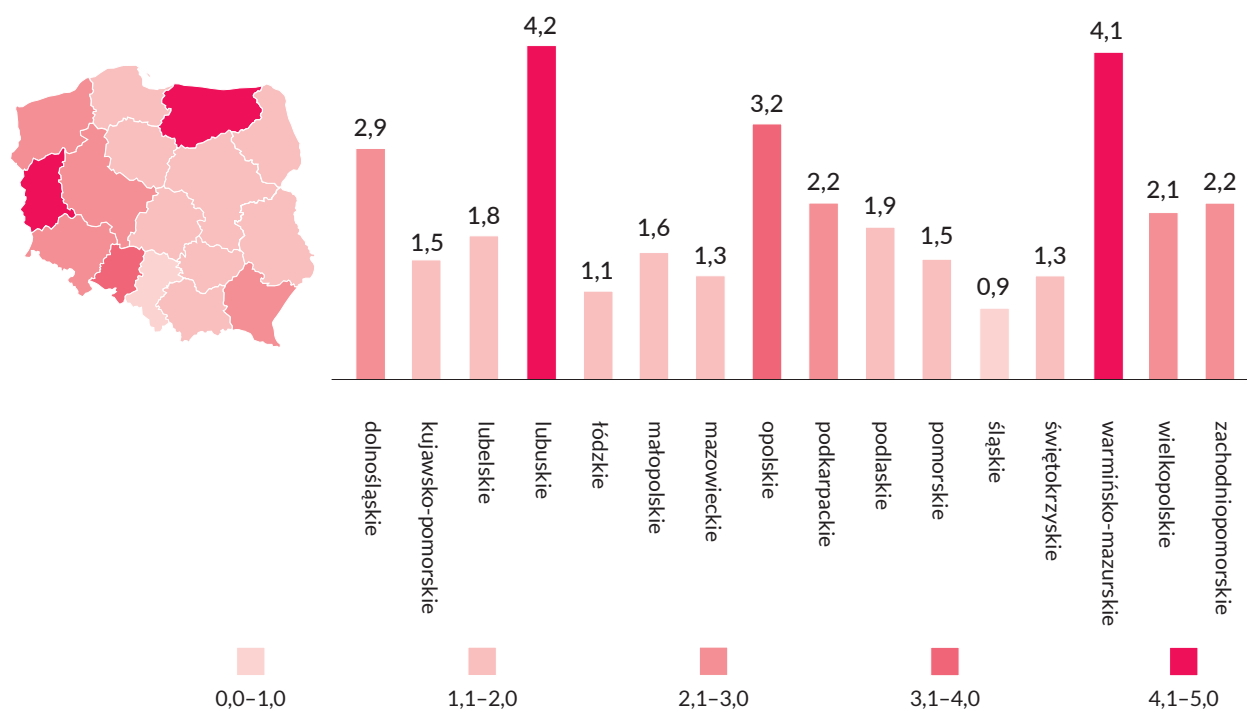
Znacznie bardziej miarodajnym wskaźnikiem rozlokowania obiektów zabytkowych na terenie kraju jest liczba obiektów w przeliczeniu na 1000 kilometrów kwadratowych, przedstawiona poniżej. Różnica między województwem o największym zagęszczeniu obiektów zabytkowych na jednostkę powierzchni (dolnośląskie) a najmniejszym (podlaskie) jest prawie czterokrotna. Zaś przy średniej statystycznej dla całego kraju wynoszącej 227 obiektów na 1000 kilometrów kwadratowych tylko część województw posiada wartości zbliżone, w południowo-zachodniej części kraju nasycenie zabytkami jest wyraźnie większe oraz wyraźnie mniejsze w takich województwach, jak podlaskie, świętokrzyskie, lubelskie, łódzkie i zachodniopomorskie.

Równie ciekawych wniosków dostarcza porównanie liczby obiektów wpisanych do rejestru w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. W takim zestawieniu najzasobniejsze w zabytki okazują się województwa lubuskie i warmińsko-mazurskie, zaś pozostałe województwa przyjmują wartości od 3,2 dla województwa opolskiego do 0,9 dla śląskiego. Przy czym województwo mazowieckie, posiadające drugi co do wielkości zasób obiektów zabytkowych w Polsce, w takim ujęciu plasuje się jako trzecie od końca razem z województwem świętokrzyskim.

LICZBA ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W PRZELICZENIU NA 1000 KILOMETRÓW KWADRATOWYCH

LICZBA ZABYTEKÓW W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W PRZELICZENIU NA 1000 MIESZKAŃCÓW

Zestawienie to jest o tyle zasadne, że pomimo różnic w potencjale ekonomicznym poszczególnych województw, to właśnie liczba szeroko rozumianych użytkowników poszczególnych obiektów decyduje niejednokrotnie o ich losie i kondycji technicznej, a tym samym rzeczywistym stanie zachowania.

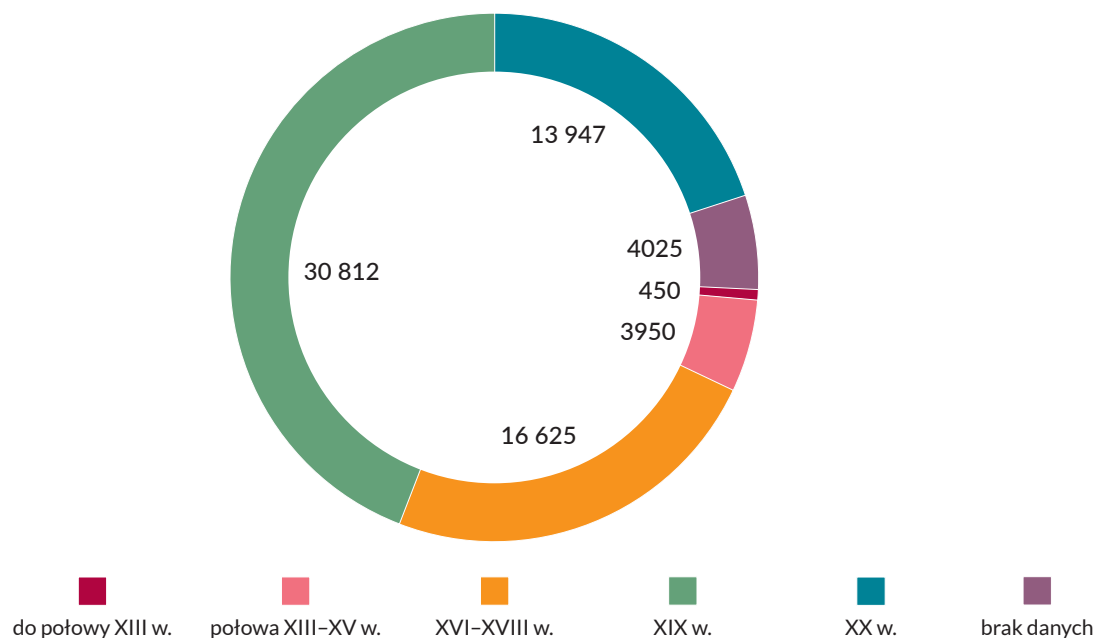
CZAS POWSTANIA

W rejestrze zabytków nieruchomych figurują obiekty będące świadectwem minionych epok i zdarzeń powstałe na przestrzeni ponad tysiąca lat. Najstarsze z nich, bądź ich części, sięgają VIII w., zaś najmłodsze pochodzą z lat 80. XX w. Funkcjonująca obecnie na gruncie prawnym definicja zabytku akcentująca wartości artystyczne, historyczne i naukowe w sposób bardzo ogólny odnosi się do tzw. dawności obiektu, definiując ją jedynie jako dzieło zamkniętej epoki. Ostatnie lata przyniosły wiele dyskusji i polemik dotyczących definicji powyższego terminu oraz wynikającą z nich z ogromną presją społeczną na obejmowanie ochroną konserwatorską coraz to nowszych obszarów architektury i budownictwa, sięgających już nie tylko epoki PRL, ale też lat ostatnich (budownictwo lat 90. XX w.). W praktyce jednak dystans między datą powstania obiektu a ujawnieniem jego zabytkowego charakteru poprzez wpis do rejestru zabytków zwykle wynosi minimum kilkadziesiąt lat, choć pojedyncze obiekty pochodzą nawet z końca lat 80. XX w. Definicja zabytku w myśl *ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach* nie obejmowała zupełnie komponentu dawności, stąd np. obiekty zniszczone w czasie II wojny światowej, a następnie odbudowywane – prawie w całości wpisywane były do rejestru niemal równoległe z momentem oddania ich do użytku⁹¹.

Rejestr zabytków nieruchomych z jednej strony obrazuje statystyczny rozkład zachowania obiektów pochodzących z poszczególnych epok (uogólniając, można stwierdzić, że znaczna większość zachowanych zabytków pochodzących od średniowiecza do połowy XIX w. wpisana została do rejestru zabytków), z drugiej zaś obrazuje proces waloryzacji oraz oceny wartości zabytkowych architektury i budownictwa w kontekście wzrostu wiedzy i badań specjalistycznych (w ostatnich latach np. znacznie rośnie liczba wpisów dotyczących architektury modernizmu, a spada architektury przełomu XIX i XX w.). Reprezentatywność rejestru zabytków nie jest wobec tego jednolita, gdyż znajdują się w nim niemal wszystkie zabytki epoki średniowiecza, znamenita większość obiektów nowożytnych i znaczna część zasobu pochodzącego ze schyłku epoki staropolskiej, ale już z dostrzegalnymi lukami. Natomiast obiekty powstałe po połowie XIX w. wpisywane są do rejestru zabytków sukcesywnie w oparciu o ocenę ich wartości zabytkowych.

⁹¹ Na przykład ogromna liczba kamienic odbudowanych często od fundamentów w miastach zniszczonych w czasie działań wojennych. Wśród przykładów charakterystycznych wymienić można Teatr Wielki w Warszawie, który został oddany do użytku oraz równocześnie wpisany do rejestru zabytków w 1965 r., istnieją też i tak młode obiekty jak Dom Gazety Olsztyńskiej, który został odbudowany praktycznie od zera w 1989 r. i w tym samym roku wpisany do rejestru zabytków.

STRUKTURA REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH POD WZGLĘDEM DATOWANIA POSZCZEGÓLNYCH OBIEKTÓW

W rejestrze zabytków figuruje 450 obiektów powstałych do połowy XIII w. (cezurę stanowi umowna granica pomiędzy epoką architektury romańskiej i gotyckiej), co stanowi 0,63% całego zasobu. Pomimo że jest to stosunkowo niewielka część całego rejestru, są to jednocześnie obiekty o unikatowej wartości. Składają się na nią głównie obiekty sakralne: kościoły, kaplice, klasztory, oraz obiekty architektury militarnej: pozostałości zamków i obwarowań. Relikty zabudowy romańskiej stanowią też czasem niedające się jednoznacznie wyodrębnić fragmenty budowli gotyckich (fundamenty, fragmenty murów). Wśród zachowanych zabytków wpisanych do rejestru dominuje budownictwo kamienne, zaś pod koniec XII w. pojawiła się, zwłaszcza na Dolnym Śląsku i w Wielkopolsce, cegła. Najwięcej zabytków z tego okresu znajduje się w województwie dolnośląskim (140 obiektów stanowiących ponad 30% wszystkich obiektów powstałych do połowy XIII w.), zaś ze względu na zakres oddziaływania architektury romańskiej, na północnym wschodzie kraju zabytki tego typu nie występują wcale. Jednocześnie jest to grupa w zasadzie zamknięta, gdyż wszystkie obiekty pochodzące z tego okresu zostały zewidencjonowane, rozpoznane i wpisane do rejestru zabytków, zaś nieliczne wpisy z ostatnich lat wiążą się jedynie z nowymi badaniami naukowymi i odkryciami oraz porządkowaniem rejestru zabytków.

Obiekty powstałe od połowy XIII w. do schyłku XV w. stanowią 5,57% rejestru zabytków i jest ich 3950. Pod względem funkcji grupa ta jest już znacznie bardziej zróżnicowana, bowiem obok obiektów sakralnych i militarnych zasób zawiera m.in. obiekty o funkcjach mieszkalnych (najstarsze kamienice mieszczańskie), publicznych (ratusze miejskie, dwory mieszczańskie), obiekty związane z rozwojem miast (mury i bramy miejskie), a także nieliczne o funkcjach inżynierskich (mosty). Ponadto w zakresie architektury militarnej zasób obiektów wpisanych

do rejestru zabytków powiększa się m.in. o zamki zakonne oraz biskupie. Materiałem dominującym w grupie zabytków z tego okresu jest cegła. Z tego czasu pochodzą też najstarsze zachowane na ziemiach polskich obiekty drewniane. Najwięcej zabytków datowanych na okres od II połowy XIII do XV w. wpisanych jest do rejestru w województwach dolnośląskim (20,20%), zachodniopomorskim (15,42%), małopolskim (11,10%), kujawsko-pomorskim (7,97%) oraz pomorskim (7,44%).

Znacznie większa liczba obiektów figurujących w rejestrze zabytków pochodzi z okresu od początku XVI do schyłku XVIII w., jest to już 16 625 pozycji stanowiących 23,45% całego zasobu rejestru. Grupa ta, obejmująca głównie obiekty powstałe w renesansie i baroku oraz epoce stanisławowskiej, jest już znacznie zróżnicowana i wzbogacona o dużą liczbę obiektów architektury rezydencjonalnej: dworów, pałaców oraz budynków użyteczności publicznej. Zdecydowanie największa grupa obiektów z tego okresu znajduje się w województwie dolnośląskim (18,59%).

Najliczniejsza grupa obiektów wpisanych do rejestru zabytków datowana jest na XIX w. Okres ten reprezentuje 30 812 zabytków, co stanowi 43,47% całego zasobu. Pierwsze dziesięciolecie wieku to przede wszystkim dalszy rozwój architektury rezydencjonalnej, z tego okresu pochodzi znaczna liczba tak ważnych w krajobrazie kulturowym kraju dworów ziemiańskich w otoczeniu zieleni (wraz z budownictwem folwarcznym), II połowa XIX w. zaś to przede wszystkim okres dynamicznego wzrostu liczby obiektów mieszkalnych (głównie kamienic czynszowych), architektury przemysłowej, ale też obiektów użyteczności publicznej (urzędów, szkół, teatrów oraz nowych form architektonicznych, jak przestrzenie handlowe). Jest to też okres rozwoju architektury militarnej (miasta-twierdze), dynamicznej industrializacji kraju oraz rozwoju kolejnictwa. Zasób obiektów pochodzących z tego czasu jest zatem znacznie zróżnicowany nie tylko pod względem występujących ówczesnie konwencji artystycznych i stylistycznych, ale w większym stopniu funkcjonalnym i konstrukcyjnym. Z tego okresu pochodzi duża liczba obiektów drewnianych, już nie tylko o funkcjach sakralnych, ale też mieszkalnych (dwory wiejskie, wille) lub wypoczynkowych (sanatoria, uzdrowiska).

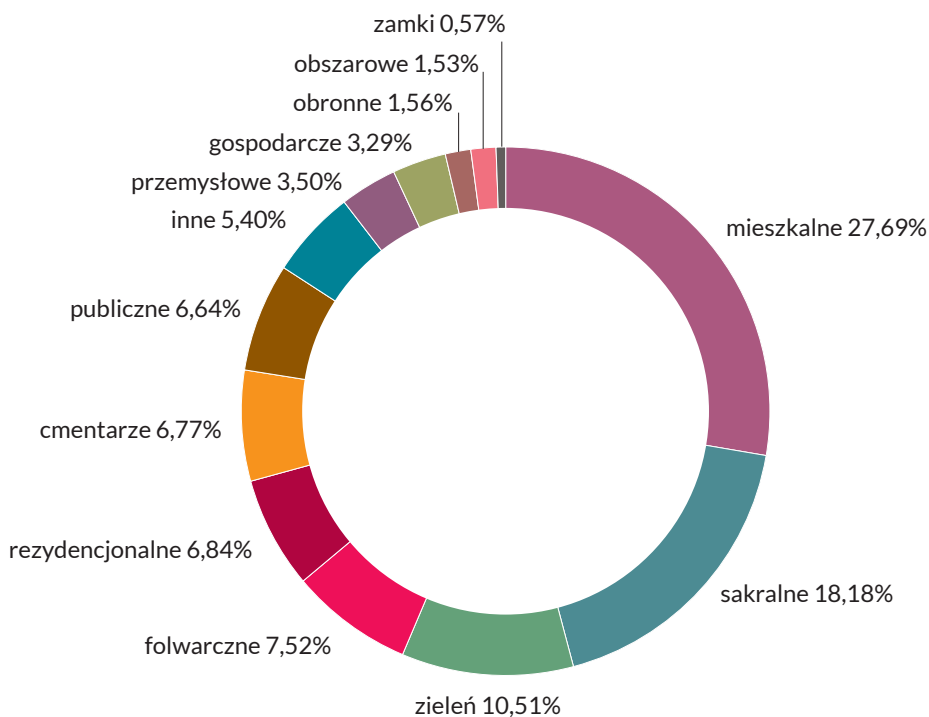
W rejestrze zabytków znajduje się 13 947 obiektów pochodzących z XX w., co stanowi 19,68% całego zasobu. Zbiór ten wzbogacił się w porównaniu z epokami wcześniejszymi o dzieła architektury modernistycznej i funkcjonalistycznej, których wartość stale rośnie i jest coraz powszechniej dostrzegana zarówno w dyskursie naukowym, jak i odbiorze społecznym. Przesunięcie zainteresowania na modernistyczną architekturę międzywojnia, a w ostatnich latach na modernizm powojenny skutkuje jednak pewnym spadkiem zainteresowania architekturą o cechach historyzujących, stąd wciąż pozostaje poza rejestrem zabytków np. znaczna liczba kamienic czynszowych o bogatym choć powszechnie występującym wystroju oraz duża liczba obiektów poprzemysłowych i inżynierskich. W ostatnich latach coraz powszechniej obejmowane są ochroną również zabytki okresu socrealizmu. Jednocześnie trwają polemiki dotyczące wartości zabytkowych funkcjonalistycznych obiektów z lat 60. i 70. XX w., które pomimo niskiej wartości użytkowej stanowią cenny dokument przemian architektonicznych okresu PRL. Znaczna liczba obiektów XX-wiecznych wpisanych do rejestru zabytków znajduje się w województwie mazowieckim (15,43%), z czego duża część zlokalizowana jest w samej

Warszawie, która w okresie międzywojennym wysunęła się na pozycję największego ośrodka budowlanego w kraju i pozostaje nim do dnia dzisiejszego.

FUNKCJA PIERWOTNA

Zgodnie z obowiązującą u.o.z.o.z. ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki nieruchome będące w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Jest to jednak katalog otwarty, który nie wyczerpuje wszystkich możliwych typów obiektów zabytkowych, w związku z tym w praktyce rejestr zabytków zawiera znacznie więcej obiektów o zróżnicowanych funkcjach i formie. Ze względu na funkcję pierwotną obiektów, na potrzeby ujęcia statystycznego zasób uporządkowany został w grupy, które obok cmentarzy, zieleni komponowanej i założeń przestrzennych, zawierają zabytki sakralne, rezydencjonalne (pałace i dwory), użyteczności publicznej, mieszkalne, obronne i zamki, przemysłowe, gospodarcze oraz pozostałe o funkcjach uzupełniających bądź rzadziej występujących.

STRUKTURA REJESTRU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ

Największą grupę obiektów stanowią zabytki o funkcjach mieszkalnych, na które składają się głównie kamienice, wolnostojące domy mieszkalne, wille, pałace i dwory miejskie (z wyłączeniem założeń rezydencjonalnych), elementy osiedli mieszkaniowych, chałupy wiejskie oraz liczne mniejsze obiekty o zróżnicowanych funkcjach, takie jak plebanie, wikariaty, organistówki, leśniczówki itd. Zasób ten obejmuje 19 627 obiektów stanowiących aż 27,69% całego rejestru zabytków nieruchomych. Obiekty o charakterze mieszkalnym skumulowane są głównie na terenach silnie zurbanizowanych, zwłaszcza w dużych miastach. Jednak ze względu na fakt, że tego typu obiekty są niezbędnym elementem codziennego życia, występują powszechnie na terenie całego kraju, a ich rozlokowanie skorelowane jest głównie z gęstością zaludnienia poszczególnych regionów.

Drugą co do wielkości grupę obiektów zabytkowych stanowią obiekty o charakterze sakralnym, na które składają się głównie świątynie, klasztory, samodzielne kaplice oraz szereg pomniejszych obiektów, jak kaplice cmentarne, dzwonnice, kostnice, kapliczki przydrożne, figury pomnikowe. W grupie tej znajduje się 12 890 obiektów stanowiących 18,18% całego rejestru zabytków nieruchomych. Zabytki o funkcjach sakralnych wykazują największe zróżnicowanie chronologiczne, w rejestrze zabytków nieruchomych znajduje się znaczna liczba obiektów reprezentujących wszystkie epoki historyczne i konwencje stylistyczne, od X w. aż po czasy współczesne. Jednocześnie jest to grupa obiektów, która zawiera największą liczbę budynków o ponadprzeciętnych walorach artystycznych. Najwięcej zabytków o funkcjach sakralnych znajduje się w województwie dolnośląskim (11,43%).

Kolejną znaczną pod względem wielkości grupę obiektów wpisanych do rejestru zabytków stanowią założenia zieleni, na które składają się m.in. parki (pałacowe, dworskie, miejskie), ogrody (dworskie, przydomowe, willowe, miejskie), aleje oraz elementy naturalnego krajobrazu. W rejestrze zabytków nieruchomych figuruje 7449 tego typu obiektów, co stanowi 10,51% całego rejestru zabytków nieruchomych. Najwięcej zabytkowych założeń zieleni znajduje się w województwach wielkopolskim (13,95%), mazowieckim (13,09%), dolnośląskim (11,68%) oraz zachodniopomorskim (10,18%), w pozostałych województwach współczynnik ten jest znacznie niższy i osiąga wartości od 6,22% w województwie lubelskim do 1,60% w województwie podlaskim.

Dużą grupę obiektów w rejestrze zabytków stanowią wpisane indywidualnie i jako elementy zespołów zabudowania folwarczne będące funkcjonalnie elementami większych zespołów. Są to m.in. oficyny mieszkalne i gospodarcze, budynki inwentarskie, produkcyjne oraz pozostałe o innych funkcjach pomocniczych. W rejestrze zabytków figuruje 5332 obiekty tego typu i stanowią 7,52% rejestru zabytków nieruchomych. Najwięcej jest ich w województwach wielkopolskim (17,22% zasobu) oraz dolnośląskim (15,64%) i warmińsko-mazurskim (9,83%).

Zabudowania folwarczne powiązane są funkcjonalnie z założeniami rezydencjonalnymi. W rejestrze zabytków figuruje 4847 obiektów o funkcji rezydencjalnej. Składają się na nie głównie pałace wiejskie jako siedziby większych dóbr oraz pałace miejskie w zespołach rezydencjonalnych, dwory wiejskie jako siedziby dóbr, dwory podmiejskie w zespołach rezydencjonalnych oraz dwory obronne. Stanowią one 6,84% całego zasobu, zaś ich największe skupiska występują w województwach wielkopolskim (16,30%), dolnośląskim (14,07%) oraz mazowieckim (10,34%).

Następną pod względem liczebności grupą w rejestrze zabytków są zabytkowe cmentarze, które stanowią 6,77% całego rejestru zabytków nieruchomych (4802 obiekty). W zbiorze tym obok cmentarzy miejskich i wiejskich oraz wojennych, wyznaniowych i kwater cmentarnych znajdują się również pojedyncze groby i mogiły oraz tereny przykościelne. Identyfikacja tych ostatnich budzi niejednokrotnie wątpliwości, gdyż w rejestrze zabytków figuruje znaczna ilość terenów przykościelnych, które utraciły funkcje cmentarne już w dalekiej przeszłości, oraz takich, które nigdy ich nie posiadały.

Wyróżniającą się grupę obiektów figurujących w rejestrze zabytków stanowią obiekty użyteczności publicznej, takie jak siedziby władz, urzędy, uczelnie, szkoły, banki, teatry, kina, szpitale i zakłady opiekuńcze, hotele i pensjonaty, domy handlowe, koszary i więzienia, dworce kolejowe itd., 4706 obiektów tego typu stanowi 6,64% całego zasobu zabytków wpisanych do rejestru. Ich największymi skupiskami są oczywiście duże miasta, stąd największa ich liczba występuje w województwie dolnośląskim (14,13%) oraz, ze względu na Warszawę, w województwie mazowieckim (13,30%). Jest to grupa znacznie zróżnicowana zarówno pod względem reprezentowanych konwencji stylistycznych, jak i poszczególnych rozwiązań funkcjonalnych.

Ze względu na posiadane wartości naukowe ważną grupą w rejestrze zabytków są obiekty o funkcjach przemysłowych. Zasób ten składa się z zabytków o bardzo zróżnicowanych funkcjach, zarówno pod względem profilu działalności (fabryki, huty, elektrownie, gazownie, kopalnie, cukrownie, garbarnie, młyny itd.), jak i przeznaczenia (budynki produkcyjne, hale montażowe, garaże, warsztaty, magazyny, kotłownie itd.). Do grupy tej należą również urządzenia hydrotechniczne, energetyczne, radiotechniczne, inżynierskie (mosty, wiadukty) oraz wiele innych często o jednostkowym przeznaczeniu i unikatowym charakterze. W rejestrze zabytków figurują 2482 obiekty tego typu, stanowiące 3,50% całego rejestru zabytków nieruchomych. Jest to jednocześnie grupa obiektów, która dość późno zaczęła być definiowana jako ważny element dziedzictwa kulturowego, liczba wpisów do rejestru zabytków obiektów poprzemysłowych zaczęła wyraźnie rosnąć dopiero od lat 60. XX w., nie tracąc swojej dynamiki w ostatnich dziesięcioleciach. Najwięcej tego typu obiektów wpisano do rejestru zabytków na terenie województwa dolnośląskiego (14,99%).

W rejestrze zabytków figuruje również 2336 obiektów o funkcjach gospodarczych. Stanowią one najczęściej uzupełnienie programu funkcjonalnego większych zespołów jako obiekty pomocnicze przy zakładach przemysłowych, obiektach użyteczności publicznej, domach mieszkalnych oraz zagrodach wiejskich. Składają się na nie obiekty wpisane do rejestru ze względu na samoistne wartości zabytkowe, takie jak magazyny, spichlerze, wozownie, garaże itd. Budynki tego typu stanowią 3,29% zasobu obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych.

Niezwykle cenną, choć nieliczną (1,56%) grupą obiektów figurujących w rejestrze zabytków są obiekty o charakterze obronnym, w skład których wchodzi głównie mury i bramy miejskie, fortyfikacje zamków i dworów obronnych, twierdze i ich elementy, bunkry, schrony, wartownie, umocnienia itd. W grupie tej znajduje się 1105 obiektów pochodzących od średniowiecza do czasów II wojny światowej. Są to najczęściej obiekty o dużej wartości historycznej związane z ważnymi wydarzeniami dla dziejów kraju.

Do rejestru zabytków wpisano również 405 zamków (0,57%), w większości o rodowodzie średniowiecznym lub renesansowym, często przekształconych w okresie baroku lub w XIX w.

Dużą część obiektów stanowią zamki książęce i rycerskie, ale również klasztorne, biskupie oraz rezydencje magnackie. W tej grupie mieszczą się jedne z najcenniejszych obiektów na terenie kraju, takie jak zamek na Wawelu (znajdujący się na terenie Starego Miasta w Krakowie figurującego na Liście światowego dziedzictwa UNESCO) oraz w Malborku (figurujący na Liście światowego dziedzictwa UNESCO).

W rejestrze zabytków figuruje również 3829 obiektów o innych funkcjach i mniejszej skali bądź jednostkowym przeznaczeniu. Wśród nich wymienić można m.in. ogrodzenia, bramy, kordegardy, pomniki, fontanny, studnie, elementy małej architektury ogrodowej i parkowej, takie jak altany, groty i pawilony. Obiekty tego typu, choć same w sobie reprezentują przykłady budynków o mniejszej skali, stanowią aż 5,40% rejestru zabytków. Zestawienie zamykają zabytki obszarowe, których łączna ilość przekłada się na 1,53% całości rejestru zabytków nieruchomych.

MATERIAŁ, KONSTRUKCJA

Wpisane do rejestru zabytki są znacznie zróżnicowane pod względem materiału wykonania oraz użytej konstrukcji⁹². Wśród wszystkich obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zdecydowaną większość stanowią obiekty murowane, dużo mniejszą, choć znaczącą grupą są obiekty wzniesione w konstrukcji drewnianej, zaś pozostałe materiały i konstrukcje, takie jak beton, metal, glinobitka, ruda darniowa oraz konstrukcje ziemne, stanowią w sumie ok. 3% całego zasobu.

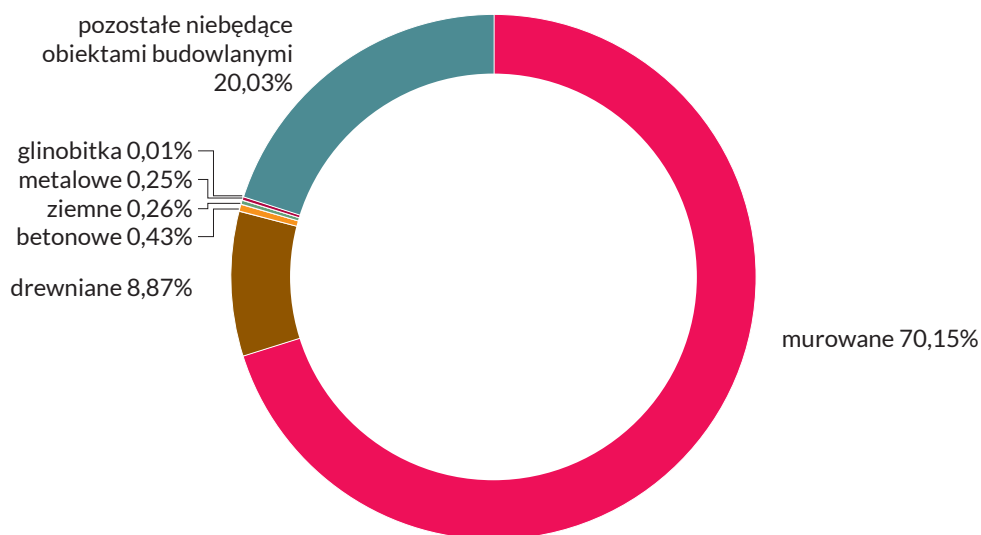
W rejestrze zabytków nieruchomych figuruje 49 729 obiektów murowanych, co stanowi 70,15% całości rejestru i 87,69% wszystkich obiektów budowlanych wpisanych do tegoż rejestru. Pomimo że jednoznaczna identyfikacja materiału budowlanego danego zabytku jest często utrudniona ze względu na występowanie różnych technik budowlanych, wśród obiektów murowanych można generalnie wyróżnić obiekty wzniesione z cegły (47 924 – 67,60% i 84,51% wśród obiektów budowlanych) oraz z różnych rodzajów kamienia⁹³ (1805 – 2,55% i 3,18% wśród obiektów budowlanych).

Drugą znaczącą grupą pod względem konstrukcji wykonania jest zbiór obiektów wzniesionych w technologii drewnianej: 6292 zabytki (8,87% i 11,10% wśród obiektów budowlanych), na który składa się 5251 obiektów (7,41% i 9,26% wśród obiektów budowlanych) o konstrukcjach wieńcowych, sumikowo-łatkowych, przysłupowych i pochodnych oraz 1041 (1,46% i 1,84% wśród obiektów budowlanych) budynków o konstrukcji szkieletowej. Rozkład liczby obiektów drewnianych wpisanych do rejestru zabytków na terenie poszczególnych województw jest mocno zróżnicowany i wiąże się nierozzerwalnie ze specyfiką regionów historycznych. Najwięcej budynków wpisanych do rejestru zabytków wzniesionych w konstrukcji drewnianej znajduje się w województwie małopolskim, jest to 16,83% wszystkich tego typu obiektów, przy czym dominuje tu konstrukcja wieńcowa i jej pochodne, duża liczba obiektów zlokalizowana jest też w województwach wielkopolskim (10,17%), podkarpackim (9,44%) oraz pomorskim (8,96%), najmniej jest ich

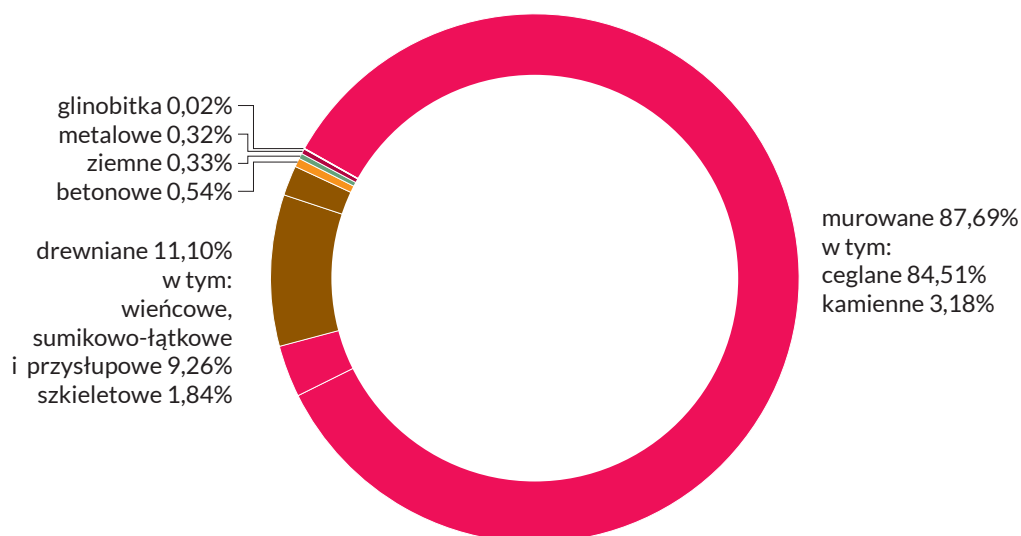
⁹² Analizą objęte zostały wyłącznie zabytki nieruchome będące obiektami budowlanymi, bez zabytków obszarowych, cmentarzy oraz zabytkowej zieleni.

⁹³ W tym np. 5 obiektów z rudy darniowej.

STRUKTURA REJESTRU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH POD WZGLĘDEM MATERIAŁU

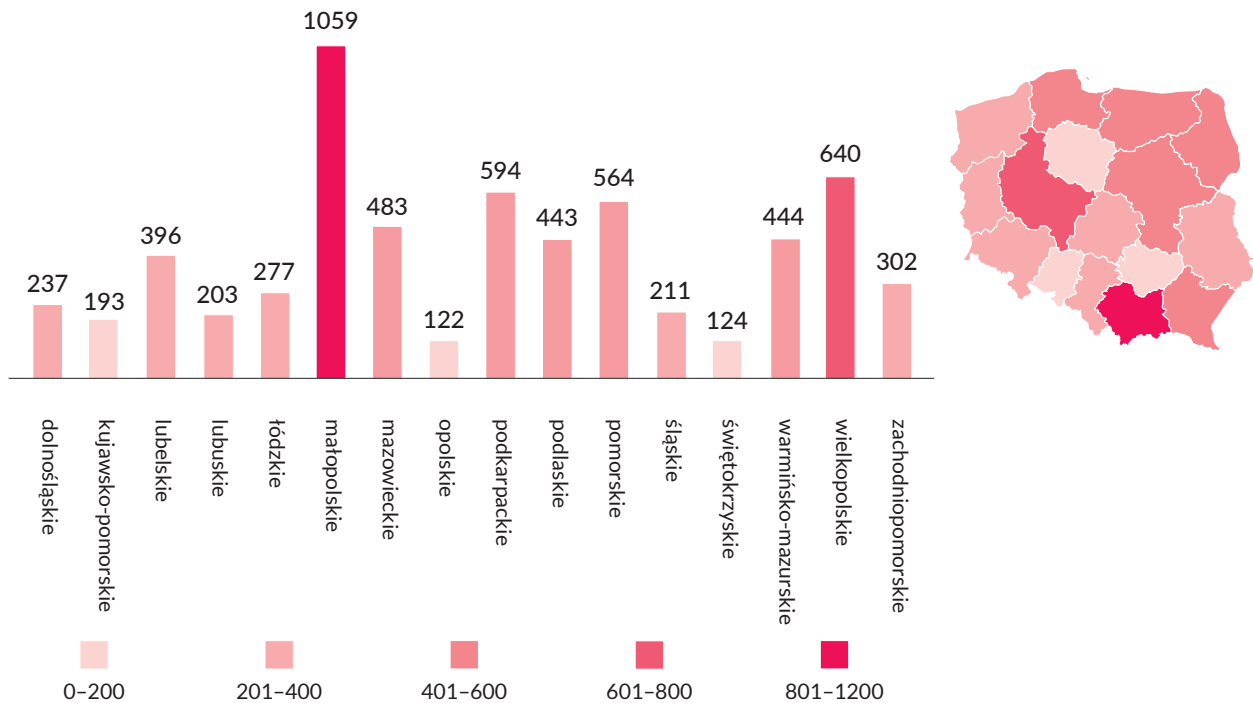
STRUKTURA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WŚRÓD OBIEKTÓW BUDOWLANYCH POD WZGLĘDEM MATERIAŁU

w województwach świętokrzyskim (1,97%) oraz opolskim (1,94%). Na 1041 obiektów wpisanych do rejestru zabytków o konstrukcji szkieletowej większość z nich znajduje się w zachodniej części kraju: 25,65% w województwie zachodniopomorskim, 21,42% w wielkopolskim, 17,58% w pomorskim i 12,30% w lubuskim, zaś pojedyncze obiekty stanowiące mniej niż 1% zasobu tego typu budynków znajdują się w województwach lubelskim, łódzkim, małopolskim, podkarpackim, podlaskim oraz śląskim, przy czym w województwie świętokrzyskim w rejestrze zabytków nie figuruje żaden obiekt wzniesiony w konstrukcji szkieletowej.

Znacznie mniejszym zbiorem obiektów są konstrukcje betonowe (w rejestrze zabytków figuruje 305 tego typu zabytków – 0,43% i 0,54% wśród obiektów budowlanych) oraz obiekty wyko-

LICZBA ZABYTKÓW O KONSTRUKCJI DREWNIANEJ W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH

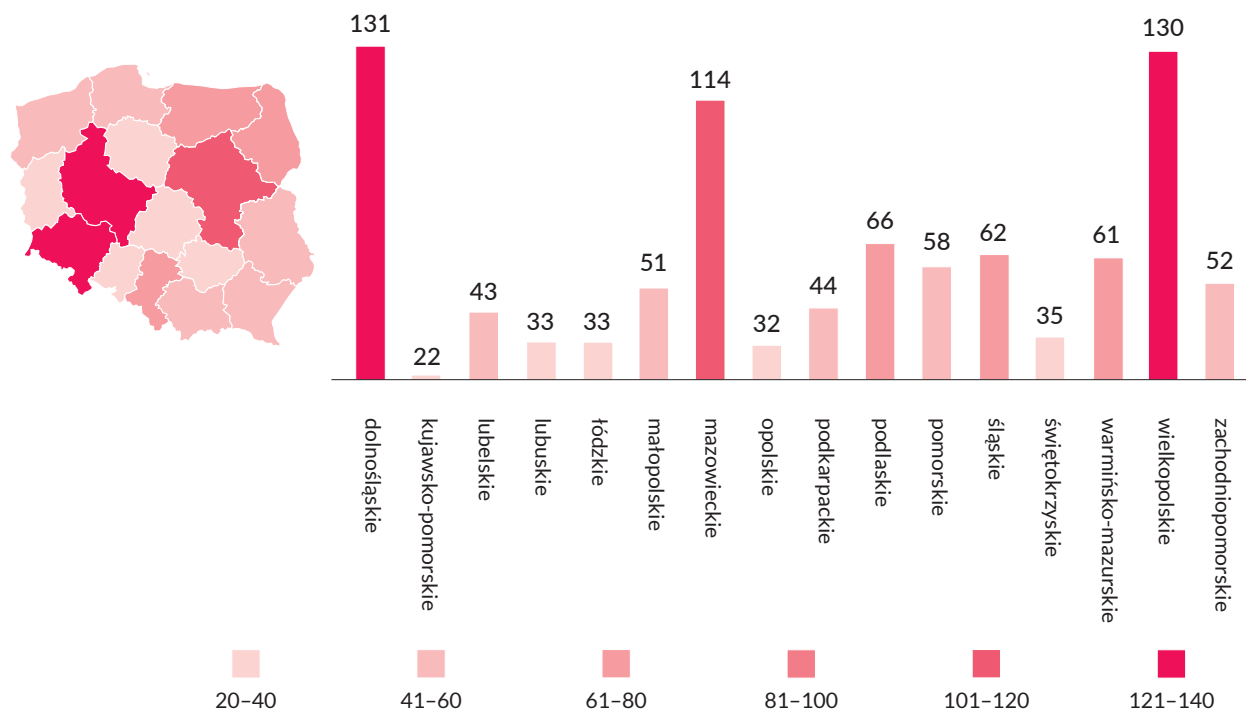
nane w konstrukcji ziemnej (185 obiektów – 0,26% i 0,33% wśród obiektów budowlanych) i z takich materiałów, jak np. metal (180 obiektów – 0,26% i 0,32% wśród obiektów budowlanych) czy glinobitka (11 obiektów – 0,01% i 0,02% wśród obiektów budowlanych).

CHARAKTERYSTYKA ZABYTKÓW OBSZAROWYCH

Zabytki obszarowe stanowią specyficzną grupę zabytków, o indywidualnej metodologii badawczej oraz odmiennych problemach związanych z zarządzaniem i ochroną. Z tych powodów ich prezentacja i analiza przedstawione zostały oddzielnie od pozostałej części zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Według danych uzyskanych w wyniku przeprowadzonej w latach 2015–2016 weryfikacji ogólna liczba zabytków obszarowych wpisanych do rejestru wynosi 967. Liczba i rozmieszczenie zabytków w poszczególnych województwach są zróżnicowane, co jest m.in. wynikiem odmiennych uwarunkowań historycznych w regionach. Procesy osadnicze na ziemiach polskich przebiegały bowiem w różnym czasie i z różnym nasileniem. Dla przykładu tereny wschodniego Mazowsza i Wielkiego Księstwa Litewskiego, z którego składa się obecnie województwo podlaskie, podlegały późniejszemu procesowi kolonizacji niż ziemie zachodniej i centralnej Polski. Sieć osadnicza powstała tam głównie w XVI w., a nie tak jak w Małopolsce i na Śląsku w czasach średniowiecza. Podobnie i zmiany przynależności państwowej oraz administracyjnej (przynależność do różnych zaborów) decydowały o zaludnieniu i kulturze osadniczej poszczególnych rejonów i miały decydujący wpływ na powstawanie i formy układów przestrzennych ośrodków.

LICZBA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH WPISANYCH DO REJESTRU

ków miejskich i wiejskich. Wieloetniczne czy wielokulturowe osadnictwo zostawiało swój ślad w krajobrazie kulturowym wielu rejonów Polski.

Największe zagęszczenie zabytków obszarowych można odnotować, podobnie jak w przypadku zabytków nieruchomych, na Dolnym Śląsku (131) oraz w Wielkopolsce (130). Odzwierciedla to specyfikę regionów, w których w ciągu dziejów występowała największa sieć osiedli miejskich i sąsiadujących z nimi osad wiejskich. Na ich lokację miała wpływ przede wszystkim przynależność państwowa i administracyjna, jak również sieć drogowa, jakość gleb, stosunki handlowe, własnościowe itd. Większość z miast zachowała do dziś historyczne rozplanowanie i w znacznej części zabudowę.

Liczba tych zabytków i ich rozmieszczenie w samym województwie również przedstawia się nierównomiernie. W województwie mazowieckim np. na miasto Warszawę przypada ich najwięcej, bo aż 85% wszystkich wpisów obszarowych.

OPIS ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH PODZIELONYCH WEDŁUG GRUP TYPOLOGICZNYCH (KATEGORII)

Wśród wytypowanych grup typologicznych zabytków obszarowych można wyróżnić: 802 układy urbanistyczne, 79 zespołów zabudowy, 67 układów ruralistycznych, 17 krajobrazów kulturowych, 2 otoczenia zabytkowego obszaru. Zdecydowaną większość zabytków obszarowych reprezentują układy urbanistyczne miast lub ich dzielnic oraz dawnych ośrodków

ków o prawach miejskich, a następnie zespoły zabudowy zazwyczaj miejskiej. Warto przy tym zauważyć, że np. w województwie zachodniopomorskim na 63 istniejące miasta aż 46 z nich wpisanych jest do rejestru zabytków, co stanowi ponad 70% miast w tym województwie. Trzecią pod względem liczebności grupą typologiczną są układy ruralistyczne, a czwartą krajobraz kulturowy. Tylko w 2 przypadkach ochroną konserwatorską objęte zostało otoczenie zabytkowego obszaru.

LICZBA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH WPISANYCH DO REJESTRU WG GRUP TYPOLOGICZNYCH

Województwo	Układ urbanistyczny	Zespół zabudowy	Układ ruralistyczny	Krajobraz kulturowy	Otoczenie zabytkowego obszaru	Suma
Dolnośląskie	119	2	10	0	0	131
Wielkopolskie	111	9	8	2	0	130
Mazowieckie	108	6	0	0	0	114
Podlaskie	53	1	12	0	0	66
Śląskie	52	9	1	0	0	62
Warmińsko-mazurskie	57	1	3	0	0	61
Pomorskie	30	7	19	2	0	58
Zachodniopomorskie	50	0	2	0	0	52
Małopolskie	40	6	3	2	0	51
Podkarpackie	23	20	1	0	0	44
Lubelskie	32	1	2	7	1	43
Świętokrzyskie	27	6	1	0	1	35
Lubuskie	29	3	1	0	0	33
Łódzkie	26	4	1	2	0	33
Opolskie	26	2	3	1	0	32
Kujawsko-pomorskie	19	2	0	1	0	22
Razem	802	79	67	17	2	967

OPIS ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH W UJĘCIU HISTORYCZNYM, PODZIELONYCH ZE WZGLĘDU NA CZAS POWSTANIA

Najliczniejszą grupą są zabytki obszarowe ukształtowane w okresie średniowiecza, czyli od XIII do XV w. Ich łączna liczba wynosi 575, w tym znaczące miejsce zajmują układy urbanistyczne (525), co stanowi ponad 54% zasobu w skali kraju. Na terenie województwa dolnośląskiego lokacje średniowieczne obejmują 97 miast, wielkopolskiego – 93, zachodniopomorskiego – 47, a warmińsko-mazurskiego – 45. Dla przykładu na Dolnym Śląsku są to takie miasta, jak Lwówek Śląski i Złotoryja, a w województwie warmińsko-mazurskim: Braniewo, Frombork oraz Reszel. Średniowieczne formy założeń ruralistycznych, podobnie jak w przypadku założeń urbanistycznych, są nadal czytelne w osadnictwie współczesnym. Stosunkowo dużo wsi z tego czasu, w skali całego kraju, występuje w województwie pomorskim (14). Na Dolnym Śląsku znajduje się 9 układów ruralistycznych, w województwie wielkopolskim 6. Liczba innych typów zabytków obszarowych, tj. zespołów zabudowy, krajobrazów kulturowych z okresu średniowiecza – jest niewielka (w wielu rejonach kraju nie występują one w ogóle).

Drugą co do liczebności grupę wśród zabytków obszarowych stanowią obiekty powstałe w czasach nowożytnych. Do najliczniejszych i odzwierciedlających specyfikę osadniczą regionów należą zabytki w województwach podlaskim (49), wielkopolskim (23) i lubelskim (16). Występujące wśród nich układy urbanistyczne (łącznie we wszystkich województwach 76) nie prezentują jednorodnej, zwartej pod względem chronologii grupy typologicznej. Duże ośrodki miejskie powstawały bowiem wielofazowo, co odzwierciedla zwykle ich rozplanowanie i zabudowa (Toruń, Warszawa i inne). Rozwijające się po likwidacji średniowiecznych umocnień miejskich XIX-wieczne przedmieścia np. Legnicy, Jeleniej Góry czy wnętrza urbanistyczne Wrocławia były zakładane w oparciu o istniejący wcześniej układ komunikacyjny. W przypadku wielu miast możemy zatem mówić zarówno o średniowiecznych układach planistycznych (wielkościach kwartałów zabudowy, kształtach rynków, rozplanowaniu siatki ulic wyznaczających bloki zabudowy, placów i działek, osiach kompozycyjnych oraz funkcjonalnych itd.), jak i układach powstałych w czasach nowożytnych oraz w XIX i XX w.

Trzecia pod względem chronologicznym grupa zabytków, reprezentująca XIX w., obejmuje przede wszystkim układy urbanistyczne i zespoły zabudowy. Występują one w większej liczbie w województwach łódzkim (12 układów) i podkarpackim (20 zespołów). Z wyjątkiem nielicznych, większość znajduje się w Łodzi i okolicach oraz w Przemyśle (zabudowy ulic i placów).

Zabytki XX-wieczne obszarowe to przede wszystkim układy urbanistyczne i zespoły zabudowy. Jest ich niewiele, np. miasta: Gdynia, Nowa Huta oraz dzielnice z okresu międzywojennego Warszawy (17), Wrocławia i Gdańska.

OPIS ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH, KTÓRE WPISANE ZOSTAŁY WRAZ ZE STREFAMI OCHRONY KONSERWATORSKIEJ

Wyodrębnienie stref ochrony konserwatorskiej⁹⁴ występuje w ok. 20% decyzji wpisujących do rejestru zabytki obszarowe. Wyznaczanie takich stref charakteryzuje decyzje wydawane w większości w latach 70. i 80. XX w., które dotyczą przede wszystkim układów urbanistycznych i ruralistycznych. Nie wszystkie decyzje posiadają jednoznacznie sformułowane i wytyczone strefy ochrony. Występują przypadki, gdzie strefy wymienione są w treści decyzji (np. strefa ochrony krajobrazu widokowego w Janowcu nad Wisłą) bez ich sprecyzowania i wyznaczenia graficznego na załączniku. W większości stosowano zbliżone nazewnictwo stref ochrony konserwatorskiej

⁹⁴ Termin „strefa ochrony konserwatorskiej” wprowadzony został dopiero w początkach lat 80. zeszłego stulecia przez Zespół Ekspertów Międzyresortowej Komisji ds. Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich, który wypracował zasady ochrony zabytków w poszczególnych strefach, które należało wprowadzić do ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Początkowo, tj. w pierwszych latach po II wojnie światowej, mamy do czynienia ze strefami, których jeszcze tak nie nazywano. W decyzjach granice dodatkowych terenów objętych ochroną konserwatorską określano np.: „w sposób szczególny tereny dodatkowe” (województwo zachodniopomorskie) lub „ochronie podlega obszar w promieniu 500 m od wyznaczonej granicy” (województwo lubuskie), którymi były w większości przedpola średniowiecznych obwarowań miejskich z dawnymi fosami i wałami.

układów urbanistycznych i ruralistycznych⁹⁵, dzieląc je na strefę: „A” – ochrony ścisłej/pełnej; „B” – ochrony zachowanych zasadniczych elementów zabytkowych i układu przestrzennego, zwanej także jako ochrony pośredniej; „K” – krajobrazu kulturowego; „OW” – obserwacji archeologicznej; „W” – ochrony reliktów archeologicznych; „E” – ekspozycji. Strefy te wyznaczano w decyzjach województw wielkopolskiego (35), pomorskiego (32), zachodniopomorskiego (25), lubuskiego (24) i warmińsko-mazurskiego (16). Specyfiką województwa wielkopolskiego są decyzje wpisujące do rejestru zespoły urbanistyczne i zespoły zabudowy wraz z wymienionymi strefami, panoramami, a także osiami widokowymi, wyznaczonymi graficznie na załączniku do decyzji. Inną swoistą cechą tego regionu, podobnie jak województwa warmińsko-mazurskiego, jest wspólne z urbanistyką wpisanie do rejestru zabytków także warstw archeologicznych (50 w województwie wielkopolskim i 26 w warmińsko-mazurskim). W pozostałych województwach warstwy archeologiczne wpisywano wraz z układami urbanistycznymi sporadycznie. Z analizy decyzji obszarowych wynika także, że za strefę ochrony konserwatorskiej, zazwyczaj krajobrazowej, uznawano np. *teren w promieniu 1 km od granicy ścisłej ochrony* (24 w województwie lubuskim) bądź otoczenie definiowane jako pierścień – *przestrzeń wokół miasta*, najczęściej wokół dawnych murów miejskich, o określonym promieniu (najczęściej 50–100 m, województwo zachodniopomorskie). Wyznaczone linie takich stref nie zostały określone po czytelnych granicach w terenie (15 w województwie warmińsko-mazurskim).

DYNAMIKA WPISÓW DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Funkcjonujący w obecnej formie rejestr zabytków tworzony był etapami w ciągu kilkudziesięciu lat i odzwierciedla zmiany, jakie zachodziły w ustawodawstwie dotyczącym ochrony dziedzictwa od 1928 r. do dnia dzisiejszego⁹⁶. Do 1939 r. w rejestrze zabytków figurowało ok. 840 obiektów, do końca lat 40. liczbę tę zwiększono do 945 obiektów, ale już latach 50. do rejestru zabytków wpisano przeszło 4000 obiektów. Istotne zmiany zaszły w 1962 r., kiedy zaczęła obowiązywać *ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach*. W związku z weryfikacją zasobu obiektów zabytkowych oraz nową definicją dobra kultury w lat 60. XX w. ochroną konserwatorską na mocy wpisu do rejestru zabytków objęto ok. 12 700 obiektów. Ogromna dynamika wpisów utrzymała się niemal do końca XX w., w każdej kolejnej dekadzie wpisano do rejestru odpowiednio: 9140 obiektów – w latach 70., 15 593 – w latach 80. oraz

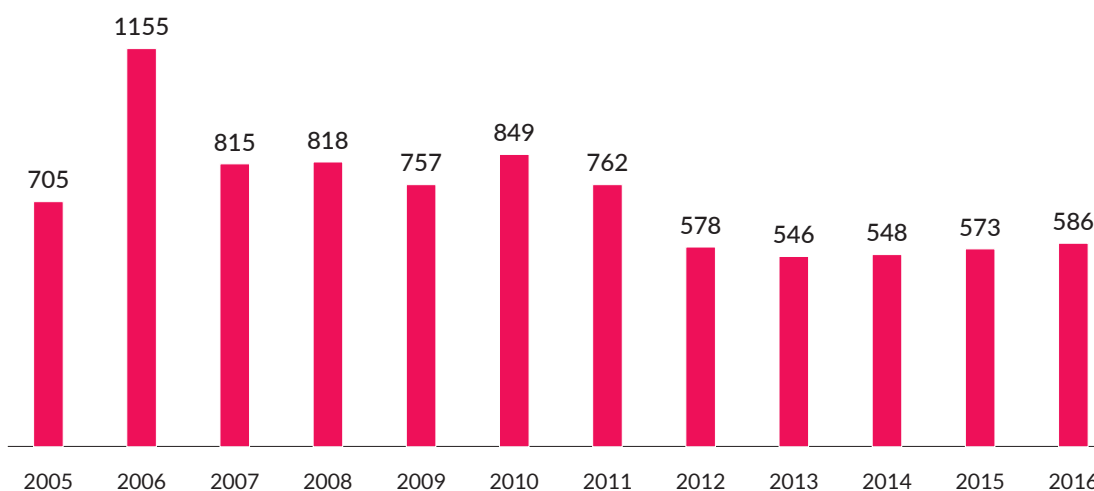
⁹⁵ Sporadycznie odmiennie nazywanych w różnych województwach i w różnym okresie wydawania decyzji. Na przykład w województwie pomorskim w decyzjach wydawanych w latach 1977–1982 według wypracowanego lokalnie schematu, w którym wyznaczano strefy ochrony konserwatorskiej: konserwacji urbanistycznej i restauracji urbanistycznej czasem nazywanej też strefą rehabilitacji oraz tzw. otoczenia, w którym z kolei wyodrębniano 2 strefy: ograniczonego gabarytu oraz ochrony krajobrazu. Według tego schematu wydano 14 decyzji wpisujących do rejestru zabytków układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły zabudowy. Specyfiką tych decyzji było ponadto nadanie poszczególnym strefom odpowiednich rygorów (np. ograniczenia wysokości zabudowy do 16 m), co powinno być treścią ustaleń planistycznych, a nie decyzji. W ostatnich latach Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego unieważnił niektóre takie decyzje w części dotyczącej ustanowienia rygorów działania w strefach.

⁹⁶ Porównaj rozdział: *Sposób, zakres i źródła pozyskania danych wyjściowych*. Dane liczbowe ustalone na podstawie zbioru dokumentów zgromadzonych w NID.

15 412 – w latach 90. XX w. Ogromna ilość wydanych wówczas decyzji administracyjnych i przeprowadzonych postępowań stanowi po dziś dzień podstawę funkcjonowania rejestru zabytków nieruchomych (obiekty wpisane do rejestru zabytków przed 1989 r. stanowią ponad 60% całego zasobu rejestru). Z drugiej strony działania te, prowadzone w innych warunkach ustrojowych (duża część obiektów była wówczas własnością państwową) i organizacyjnych, skutkują do dziś licznymi problemami wynikającymi z niedostatecznego rozpoznania dużej części zabytków na etapie wpisów do rejestru oraz dużej liczby wadliwych z formalnego punktu widzenia aktów prawnych. Pomimo zmian ustrojowych służby ochrony zabytków zachowywały ciągłość swojej pracy i dopiero nowa u.o.z.o.z. przyniosła istotne zmiany⁹⁷. W warunkach rygorystycznego przestrzegania procedur i pełnego poszanowania prawa własności liczba wpisów wyraźnie spadała. Wpisy do rejestru prowadzone są z coraz większą starannością i dbałością o zachowanie procedur administracyjnych, stąd ich liczba została zoptymalizowana względem możliwości kadrowych wojewódzkich urzędów ochrony zabytków. Kolejną cezurę stanowi 2010 r., kiedy wprowadzono *ustawę z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw* ustanawiającą dodatkową formę ochrony konserwatorskiej w postaci ewidencji zabytków. Nowe narzędzie prawne zwiększyło repertuar działań służb ochrony zabytków umożliwiając ochronę zagrożonych obiektów o mniejszej wartości zabytkowej, stąd zmniejszyła się liczba tzw. wpisów interwencyjnych będących wcześniej jedyną szansą ocalenia obiektów zagrożonych rozbiórką. Od 2012 r. liczba wpisów do rejestru pozostaje na wyrównanym poziomie: w 2012 r. wpisano do rejestru zabytków 578 obiektów, w 2013 r. – 546 obiektów, w 2014 r. – 548 obiektów, w 2015 r. – 573 obiekty i w 2016 r. – 586 obiektów.

Ogólnie w latach 2005–2016 wpisano do rejestru zabytków 8692 obiekty zabytkowe.

LICZBA WPISÓW DO REJESTRU ZABYTKÓW W LATACH 2005–2016

⁹⁷ Etap funkcjonowania rejestru zabytków do 2004 r. obrazuje raport o stanie zachowania zabytków z 2004 r.

W ostatnich latach do rejestru zabytków wpisano najwięcej obiektów o funkcji mieszkalnej, w latach 2005–2016 stanowiły one 22,72% wszystkich wpisanych obiektów⁹⁸. Znaczną liczbę stanowiły również obiekty sakralne obejmujące 17,98% wszystkich wpisów oraz obiekty użyteczności publicznej (10,61%). Na względnie wysokim poziomie utrzymuje się liczba obiektów przemysłowych wpisywanych do rejestru zabytków. Pomimo że tego typu obiekty stanowią ok. 3,5% całego rejestru, w ostatnich latach liczba wpisów osiągnęła poziom 7,87% wszystkich wpisanych obiektów. Zmniejszyła się natomiast liczba wpisywanych obiektów folwarcznych i gospodarczych. Najmniej wpisywanych jest zamków, gdyż w ciągu ostatnich lat przybyło jedynie 5 obiektów, czyli 0,06% wszystkich wpisanych w tym okresie obiektów i stanowi jedynie uzupełnienie istniejącego już zasobu.

Do rejestru zabytków w ostatnich latach wpisywane są głównie obiekty murowane z cegły stanowiące w poszczególnych latach 83,13% wszystkich wpisów. Obiekty drewniane stanowią 6,49% wszystkich wpisów, przy czym 5,24% to obiekty wzniesione w konstrukcji wieńcowej, sumikowo-łatkowej i przysłupowej oraz 1,25% budynki o konstrukcji szkieletowej. W ostatnich latach wpisywano do rejestru również obiekty murowane z kamienia stanowiące 4,07% wszystkich wpisów oraz wykonane w konstrukcji betonowej – 2,64% wpisów. Pojedyncze obiekty wzniesione są z metalu – jest ich 82 (1,13%) i są to głównie obiekty inżynieryjne.

Funkcjonująca w okresie przedwojennym definicja zabytku określała wiek zabytków umownie na granicy połowy XIX w. Dopiero w latach powojennych, a zwłaszcza od lat 60. i 70. XX w. zaczęto dostrzegać wartości zarówno w ocenianych wcześniej nisko konwencjach artystycznych (secesja, historyzm), jak i funkcjach (architektura poprzemysłowa, kolejowa). W latach 2005–2016 najwięcej obiektów wpisanych do rejestru zabytków pochodziło z XIX w.; porównywalną, choć nieco mniejszą liczbę stanowią budynki wzniesione w XX w. (w 2010 r. liczba obiektów wzniesionych w XX w. przewyższyła liczbę obiektów XIX-wiecznych). Znacznie mniejsza liczba obiektów pochodzi z XVI–XVIII w. Obiekty starsze, wzniesione w okresie od połowy XIII do XV w., wpisywane były w poszczególnych latach jedynie w nieznacznej ilości, od 16 w 2009 r. do 41 w 2014 r. Obiekty powstałe przed połową XIII w. stanowią wśród wpisów do rejestru zupełnie pojedyncze przypadki, jedynie w 2015 r. wpisano ich 12, w 2008 zaś 11, a np. w 2009 i 2013 r. ani jednego. Mała liczba tego typu wpisów wynika jednak głównie z faktu, że większość zabytków epoki średniowiecza figuruje już w rejestrze zabytków, zaś pojedyncze wpisy z ostatnich lat stanowią jedynie uzupełnienie istniejącego już zasobu.

W zakresie zasobu zabytków obszarowych najwcześniejsze wpisy do rejestru zabytków przypadają na lata 30. XX w., kiedy prawną ochroną objęto 5 układów urbanistycznych i 1 zespół zabudowy. Są to: rynek staromiejski w Toruniu (orzeczenie z 1935 r.), Stare Miasto w Zamościu (1936 r.), Kraków Śródmieście, Kraków Kazimierz, Kraków Wzgórze Wawelskie (1933 r.) oraz Tarnów – rozplanowanie miasta (1934 r.).

Prawie połowa wszystkich decyzji wpisujących obszary do rejestru pochodzi z lat 50. i 60. XX w. Między 1950 a 1969 r. wydano łącznie 516 decyzji dla układów urbanistycznych,

⁹⁸ Na ostateczną liczbę tego typu wpisów znacząco wpłynęła jedna decyzja administracyjna z 2006 r. wpisująca do rejestru zabytków układ urbanistyczny wraz z zespołem zabudowy obejmującym ponad 300 obiektów.

które objęto ochroną prawną. Tylko w pojedynczych przypadkach decyzje dotyczyły pozostałych kategorii obszarów. W latach 1970–1989 daje się zauważyć mniejszą liczbę decyzji wpisujących układy urbanistyczne (228), ale za to zwiększoną w stosunku do wcześniejszego okresu liczbę wpisów układów ruralistycznych (39), zespołów zabudowy (56), a nawet krajobrazu kulturowego (10), a w 1 przypadku otoczenia. Od 1990 r. liczba wydawanych decyzji dotyczących obszarów stale maleje (zwłaszcza układów urbanistycznych) lub utrzymuje się na zbliżonym poziomie. Sytuacja ta świadczy raczej o skoncentrowaniu się służb konserwatorskich na porządkowaniu istniejących wpisów, a nie o wyczerpaniu się listy obszarów godnych ochrony. Decydującą rolę odgrywają zatem względy prawno-administracyjne i ekonomiczne⁹⁹. Wyjątkiem jest tu województwo wielkopolskie, w którym zarówno w latach 90. XX w., jak i po 2000 r. wydano najwięcej spośród wszystkich wydawanych decyzji obszarowych w całym kraju (83). Można również zauważyć wyraźną dominację wpisów z lat 50. XX w. w województwach dolnośląskim (68), zachodniopomorskim (42) i warmińsko-mazurskim (36), co wynikało zapewne z konieczności zapewnienia ochrony historycznego rozplanowania miast i ich pozostałości po dużych zniszczeniach wojennych. Natomiast najwięcej wpisów z lat 60. dokonano w województwie mazowieckim (63 decyzje wydane 1 lipca 1965 r.). Ryzykowne jest jednakże wyciąganie z tego faktu pochopnych ocen dotyczących sprawności działań poszczególnych urzędów konserwatorskich. Oczywiście jest bowiem uwzględnianie przez urzędy konserwatorskie lokalnych uwarunkowań związanych np. z nierozpoznanym jeszcze wówczas dziedzictwem architektonicznym końca XIX i XX w.

Zebrane informacje pozwalają na stwierdzenie, że wśród ogólnej łącznej liczby wydanych decyzji, wynoszącej 1092¹⁰⁰, przeważają wpisy układów urbanistycznych – 929, co stanowi 85% całości zasobu. Na drugim miejscu pozostają zespoły zabudowy (78, co stanowi ok. 8% zasobu). Dane te ilustruje poniższe zestawienie tabelaryczne.

LICZBA DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW OBSZARÓW ZABYTEKOWYCH, WYDAWANYCH W POLSCE W POSZCZEGÓLNYCH LATACH

Lata wydania decyzji	Układ urbanistyczny	Układ ruralistyczny	Zespół zabudowy	Krajobraz kulturowy	Otoczenie zabytkowego obszaru	Suma
1930–1939	5	0	1	0	0	6
1940–1949	22	0	1	2	0	25
1950–1959	294	5	5	0	0	304
1960–1969	222	4	2	1	0	229
1970–1979	112	16	23	4	0	155
1980–1989	116	23	33	6	1	179
1990–1999	86	14	7	3	0	110
2000–2009	58	3	4	0	1	66
2010–2014	14	2	2	0	0	18
Razem	929	67	78	16	2	1092

⁹⁹ Na podstawie raportu z województwa świętokrzyskiego.

¹⁰⁰ Liczba wydanych decyzji jest większa od ogólnej liczby zabytkowych obszarów, ponieważ niektóre obszary wpisywane były do rejestru więcej niż jedną decyzją.

DYNAMIKA SKREŚLEŃ Z REJESTRU ZABYTEKÓW

Jednym z elementów systemu ochrony zabytków jest procedura skreślenia obiektu z rejestru zabytków. Przyczyny skreślenia zabytku z rejestru mogą być różnorakie – zarówno konsekwencja zdarzeń losowych (pożary, powodzie, katastrofy budowlane itd.), jak i utrata wartości zabytkowych na skutek rozciągniętych w czasie procesów destrukcji połączonych z brakiem odpowiedniej troski o zabytek lub świadomych działań zmierzających do uszczuplenia jego wartości. Zgodnie z art. 13 ust. 1 u.o.z.o.z., zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, zostaje skreślony z rejestru. Postępowanie skreślenia obiektu z rejestru zabytków zwykle dokonywane jest na wniosek strony (właściciela bądź użytkownika), ale może też być przeprowadzone z urzędu, co często ma miejsce jako efekt weryfikacji terenowych prowadzonych przez organy ochrony zabytków. Pomimo że procedura wpisu do rejestru zabytków prowadzona jest przez WKZ, skreślenia dokonuje GKZ, najczęściej po zasięgnięciu opinii NID. Ocena, czy w okolicznościach danej sprawy zasła jedna z wymienionych wyżej przesłanek, wymaga każdorazowo dokonania interpretacji wyrażen nieostrych, czyli ustalenia, czy stopień zniszczenia danego obiektu spowodował utratę jego wartości bądź czy nowe ustalenia naukowe faktycznie tej wartości nie potwierdzają. Praktyka ostatnich lat wskazuje, że choć skreślenia z rejestru zabytków dokonywane są w skrajnych przypadkach (duża część wniosków kończy się wydaniem decyzji odmownych), zakres uznania administracyjnego w tym zakresie jest dosyć szeroki, a linia orzecnicza niejednolita. W związku z powyższym, pomimo że zabytki podlegają ochronie bez względu na stan zachowania, ich kondycja techniczna niejednokrotnie okazuje się czynnikiem decydującym o możliwości dalszego utrzymania w rejestrze zabytków. Pamiętać również należy, że z praktycznego punktu widzenia jest to procedura o nieodwracalnych skutkach, gdyż w większości przypadków obiekty wykreślane z rejestru zabytków są bardzo szybko rozbierane lub radykalnie przebudowywane.

W zakresie liczby tego typu procedur widoczna jest stała, choć powolna, tendencja wzrostowa. W okresie powojennym procedura skreślenia obiektu z rejestru zabytków przeprowadzana była sporadycznie (najstarsza decyzja skreślająca obiekt z rejestru zabytków znajdująca się w zasobach NID pochodzi z 1954 r., następne 2 dopiero z 1962 r.). Do czasu wprowadzenia ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach skreślenia dotyczyły zatem jednostkowych przypadków. Później ich liczba zaczęła systematycznie rosnać do poziomu kilkudziesięciu rocznie, osiągając maksymalną liczbę w połowie lat 80. XX w. (61 decyzji w 1985 r.). Niewiele zmieniło się bezpośrednio po 1989 r. Systematyczny wzrost nastąpił dopiero w połowie lat 90. XX w., a po 2000 r. liczba tego typu procedur w poszczególnych latach osiągnęła poziom powyżej 100, choć zwykle zwiększona liczba skreśleń w jednym roku powodowała spadek liczby skreśleń w roku następnym. Najwyższy poziom odnotowano w 2005 r. (161 procedur)¹⁰¹, zaś dyna-

¹⁰¹ Prawdopodobnie był on efektem weryfikacji rejestru zabytków prowadzonej przez WUOZ na potrzeby *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych* z 2004 r.

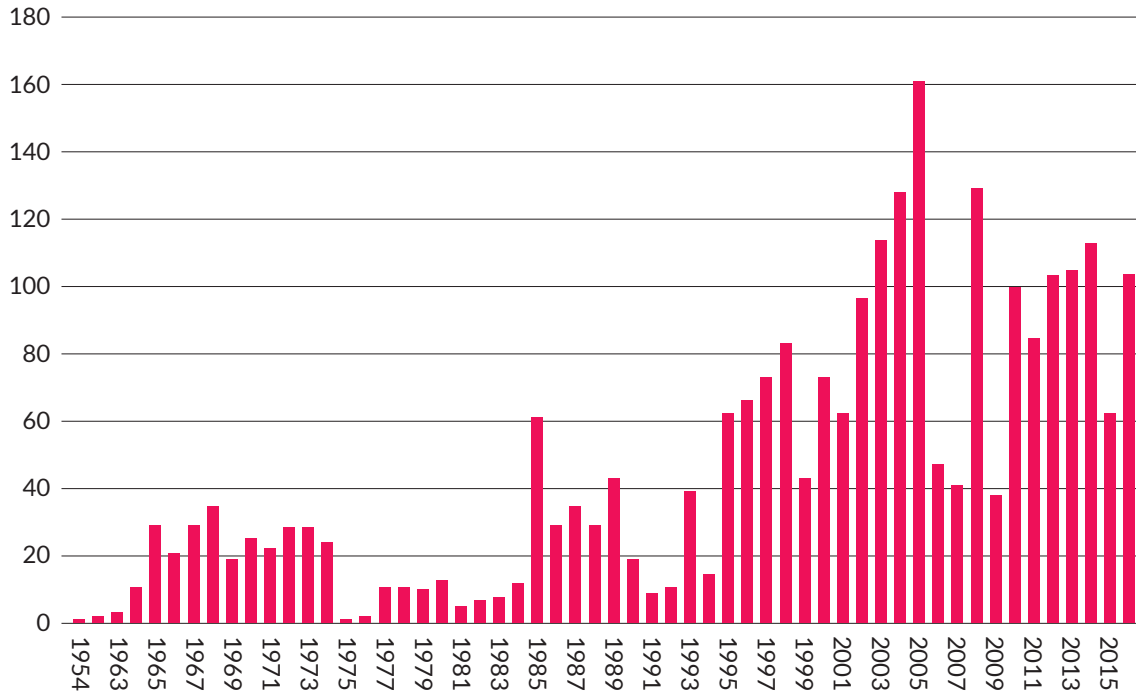
miczny wzrost dostrzegalny był w latach 2012–2014, ale już w roku następnym liczba spadła niemal o połowę. W ostatnich latach trudno zatem wyznaczyć w tym obszarze jednoznaczne tendencje, zaryzykować można jedynie stwierdzenie, że roczna liczba procedur zbliżyła się do ok. 100, i pomimo jednostkowych zmian pozostaje na wyrównanym poziomie. Przy liczbie ponad 70 tys. obiektów wpisanych do rejestru zabytków oznacza to, że rocznie zasób zmniejsza się o ok. 0,15%. Jednakże biorąc pod uwagę stały wzrost liczby wpisów do rejestru zabytków, bilans roczny pozostaje wciąż dodatni. Warto sobie uzmysłować, że nawet przy tak niewielkiej liczbie skreśleń z rejestru oznacza to, że w zależności od roku każdego tygodnia wykreślane są z niego 1 lub 2 obiekty zabytkowe, a czasem nawet jednostkowy przypadek stanowić może niepowetowaną stratę dla naszej kultury i historii.

Należy również nadmienić, że liczba samych procedur skreślenia z rejestru różni się z faktyczną liczbą skreślanych obiektów (jedna decyzja może dotyczyć kilku obiektów bądź całego zespołu), a ponadto stosowana jest praktyka wykreślenia z rejestru obiektów znajdujących się na terenie zespołów budowlanych lub wpisów obszarowych, które w istocie nie były samodzielnie wpisane do rejestru, a jedynie stanowiły ich element składowy. Wzrost liczby skreśleń z rejestru zabytków w kilku przypadkach powiązany jest z bezpośrednimi działaniami mającymi na celu weryfikację stanu zachowania i porządkowanie zasobu. Największą jak do tej pory weryfikację przeprowadzono w latach 2009–2015. Jej wyniki posłużyły do opracowania list obiektów, które nie istnieją, zostały przeniesione do muzeów lub utraciły wartości uzasadniające ich wpis do rejestru zabytków.

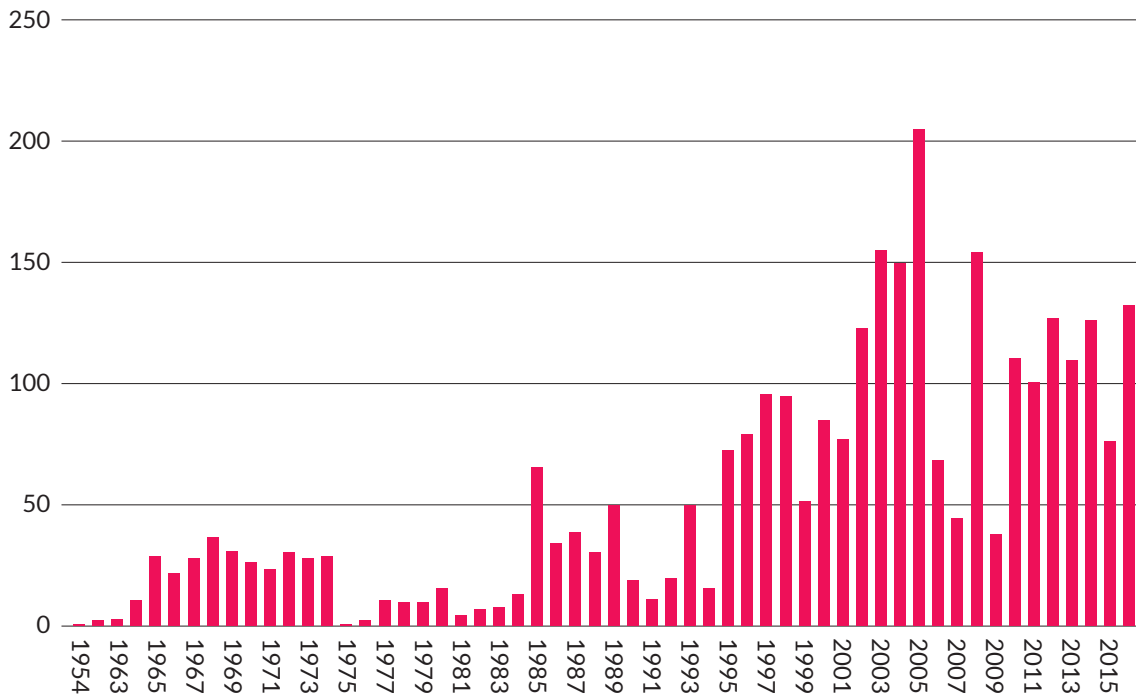
Warto również podkreślić, że zmieniają się powody skreśleń obiektów z rejestru – o ile w latach wcześniejszych skreślenie było najczęściej wynikiem zdarzeń losowych, o tyle z czasem coraz więcej obiektów wykreślano z powodu złej kondycji technicznej wynikającej z wieloletnich zaniedbań skutkujących utratą wartości zabytkowych. Jednocześnie w ostatnich latach zjawiskiem nasilającym się i budzącym znaczny niepokój jest utrata ww. wartości będąca skutkiem prowadzonych bez odpowiedniego nadzoru prac budowlanych i remontowych, a w skrajnych przypadkach nawet jako efekt prac realizowanych zgodnie z pozwoleniem właściwych urzędów ochrony zabytków.

Liczba skreśleń z rejestru zabytków w poszczególnych województwach związana jest głównie z lokalną specyfiką samego zasobu – jego wielkością oraz strukturą przestrzenną, funkcjonalną i własnościową. Liczba procedur jest bowiem wyraźnie skorelowana ze stanem własnościowym (najwięcej skreśleń dotyczy obiektów znajdujących się w rękach prywatnych), z nasileniem procesów inwestycyjnych (wnioski o skreślenia dotyczą częściej obiektów zabytkowych znajdujących się na działkach o dużej wartości rynkowej) oraz funkcją pierwotną (skreślenia najczęściej dotyczą architektury i budownictwa folwarcznego, podworskiego, po-przemysłowego i gospodarczego). W ostatnich latach najwięcej skreśleń odnotowano w województwie wielkopolskim. Fakt ten można wiązać zarówno z tym, że znajduje się tam ponad 10% wszystkich obiektów wpisanych do rejestru zabytków, jak i lokalizacją na terenie województwa wielkopolskiego znacznej liczby obiektów o funkcjach folwarcznych i gospodarczych, będących w dużej mierze w złym stanie zachowania. Analogicznie sytuacja przedstawia się w województwie mazowieckim, choć w przypadku Mazowsza kolosalne znaczenie ma również

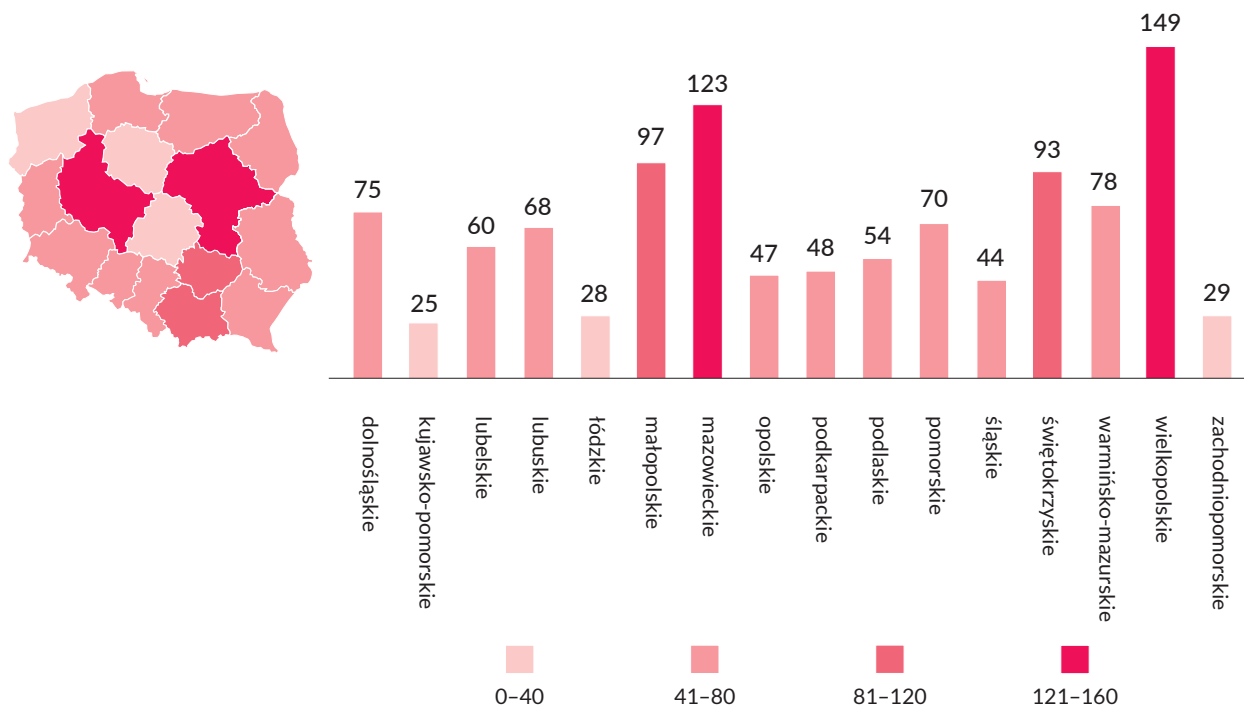
LICZBA DECYZJI ADMINISTRACYJNYCH WYDANYCH W POSTĘPANIACH DOTYCZĄCYCH SKREŚLEŃ Z REJESTRU ZABYTKÓW W LATACH 1954-2016

LICZBA OBIEKTÓW SKREŚLONYCH Z REJESTRU ZABYTKÓW W LATACH 1954-2016

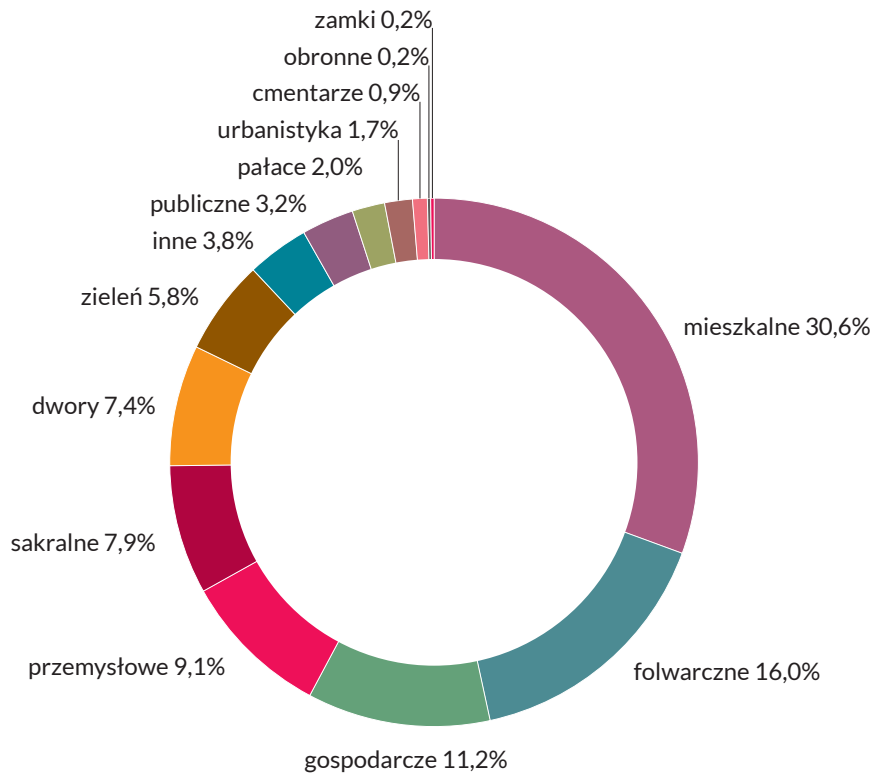
ŁĄCZNA LICZBA DECYZJI ADMINISTRACYJNYCH DOTYCZĄCYCH SKREŚLEŃ Z REJESTRU ZABYTKÓW W LATACH 2005-2016 W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH

czynnik ekonomiczny i ogromna presja inwestycyjna występująca na terenie Warszawy. Warto jednak pamiętać, że przedstawiona statystyka ukazuje jedynie poziom ilości procedur skreślenia z rejestru zabytków przeprowadzonych w poszczególnych województwach. Prawdziwy obraz skali utraty zasobu obiektów zabytkowych w poszczególnych regionach został opisany w odniesieniu do ustaleń z wynikami weryfikacji przeprowadzonej w ostatnich latach, które wykazały faktyczną liczbę obiektów niezachowanych w terenie.

Liczba skreśleń z rejestru zabytków jest pochodną bardzo wielu zmiennych, niemniej jednak podstawowa korelacja występuje pomiędzy liczbą skreśleń a funkcją pierwotną poszczególnych obiektów. W latach 2005–2016 największą grupę zabytków skreślonych z rejestru stanowiły obiekty o funkcjach mieszkalnych (ponad 30%), przy czym były to głównie domy drewniane na wsiach i w małych miejscowościach, znacznie rzadziej obiekty murowane. Wynik ten wskazuje na to, że drewniane budownictwo mieszkalne jest szczególnie zagrożoną grupą zabytków na terenie naszego kraju. Duża liczba skreśleń wynika też z faktu, że niewielka część zasobu tej grupy (obiekty mniejszej skali wykonane z drewna) przekłada się na znaczną liczbę obiektów w skali całego zjawiska. Kolejną grupą, stanowiącą ok. 16% wszystkich skreślonych w wymienionym okresie obiektów, są budynki folwarczne, następnie gospodarcze (ok. 11%) oraz przemysłowe (ok. 9%). W przypadku wymienionych grup występuje bezpośrednie powiązanie z liczbą skreśleń oraz ogólnym złym stanem zachowania zdiagnozowanym w trakcie przeprowadzonej oceny stanu zachowania zasobu. Na dalszym miejscu plasują się obiekty sakralne stanowiące ok. 8% wszystkich skreśleń. W tym przypadku wynik jest o tyle zaskakujący,

**UDZIAŁ OBIEKTÓW SKREŚLONYCH Z REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2005–2016
W ZALEŻNOŚCI OD FUNKCJI PIERWOTNEJ**

że jest to najlepiej zachowana grupa funkcjonalna będąca w najlepszym stanie technicznym. Wyjaśnieniem tak dużej liczebności tego typu obiektów wykreślanych z rejestru zabytków jest fakt, że procedury skreśleń dotyczą najczęściej części zespołów i obiektów o mniejszej skali, tj. dzwonnice, kostnice, kaplic cmentarnych bądź kapliczek przydrożnych. Ponadto jeśli chodzi o same świątynie – były to głównie nieużytkowane świątynie innych wyznań niż katolickie (cerkwie, synagogi, kościoły ewangelickie), a w przypadku kościołów rzymskokatolickich skreślenia najczęściej dotyczyły obiektów drewnianych. Jednocześnie ponad 7% skreślanych obiektów stanowiły budynki dworskie i ok. 6% zabytkowa zielen. Pozostałe grupy funkcjonalne stanowią nieznaczny odsetek całości zjawiska sięgający łącznie jedynie kilku procent. Przyczyną zdecydowanie najmniejsza liczba skreśleń z rejestru zabytków dotyczy obiektów o charakterze obronnym oraz zamków, posiadających ugruntowane, wysokie wartości zabytkowe oraz pełniących istotną rolę w kreowaniu tożsamości historycznej społeczności.

2.

POGŁĘBIONA ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU

Na potrzeby niniejszego Raportu przeprowadzone zostały pogłębione badania ilościowe stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych¹⁰². Pracownicy oddziałów terenowych NID, legitymujący się wieloletnim doświadczeniem w zakresie opisu zabytków, w terminie od kwietnia do sierpnia 2016 r. przeprowadzili szczegółowe badania terenowe na reprezentatywnej dla zasobu rejestru zabytków próbie obejmującej 1303 zabytki nieruchome rozlokowane na terenie całego kraju (1081 zabytków architektury i budownictwa, 74 cmentarze oraz 148 zabytkowych założeń zieleni). Dobór próby, dokonany przez Główny Urząd Statystyczny, został przeprowadzony w sposób losowy z zachowaniem reprezentatywności zabytków nieruchomych w ogólnej ich liczbie w Polsce. Jako operat do losowania posłużył rejestr zabytków nieruchomych¹⁰³.

Badania były uzupełnieniem prowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji całości rejestru zabytków nieruchomych, która miała na celu przede wszystkim ustalenie liczby obiektów zagrożonych, nieistniejących oraz takich, które utraciły wartości zabytkowe. Oba badania miały inny zakres, metody i cele, jednak ich wyniki stanowią komplementarny zasób wiedzy na temat stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych. Należy również zaznaczyć, że badania statystyczne stanu zachowania zabytków nieruchomych nie były dotychczas przeprowadzane w Polsce, dlatego przedstawione w niniejszym Raporcie wyniki są jedynie wskazaniem głównych tendencji, obszarów szczególnie problematycznych oraz skali zagrożeń, zaś w kwestiach szczegółowych konieczne są dalsze pogłębione badania, studia i analizy już w obrębie poszczególnych grup funkcjonalnych, własnościowych, zróżnicowania materiałowego i konstrukcyjnego oraz regionalnego. Niemniej jednak prezentowane w Raporcie wyniki zostały oparte na analizach statystycznych, co – dzięki przyjętej próbie badawczej – daje możliwość uogólnienia wyników na cały obszar kraju dla całości zasobu zabytków wpisanych do rejestru.

Przeprowadzone badania ilościowe obejmowały analizę stanu zachowania obiektów pod kątem ogólnego stanu technicznego, stanu zachowania historycznej substancji oraz stanu zachowania historycznej formy. W przypadku zabytków architektury i budownictwa ocenie poddano elementy konstrukcyjne, pozostałe elementy budowlane, wewnętrzne i zewnętrzne elementy wykończeniowe oraz elementy stałego wyposażenia. Oceniono również stan wy-

¹⁰² Z grupy tej wyłączono obiekty urbanistyczne oraz te, które w wyniku całościowej weryfikacji rejestru zabytków uznane zostały za nieistniejące bądź nie zostały zidentyfikowane w terenie.

¹⁰³ Szczegółowe informacje na temat przyjętej metodologii badań oraz sposobu ich przeprowadzenia przedstawione zostały w rozdziale: *Sposób, zakres i źródła pozyskania danych wyjściowych*.

posażenia obiektów w instalacje, systemy zabezpieczeń i media. W przypadku zabytkowych cmentarzy przeanalizowano stan zachowania układu przestrzennego, historycznych elementów architektonicznych (nagrobków, kaplic, ogrodzenia, bram) oraz historycznych powiązań obiektu z otaczającym krajobrazem. Zabytkowe założenia zieleni poddano ocenie pod kątem stanu zachowania układu przestrzennego, historycznych elementów architektonicznych, rzeźbiarskich, inżynierskich oraz historycznych powiązań obiektu z otaczającym krajobrazem. Oceniono również poziom zabezpieczenia (ogrodzenia, dozoru, monitoringu) i wpływ współczesnych elementów zagospodarowania na stan zachowania zabytkowych założeń.

Po przeanalizowaniu stanu zachowania ww. elementów dokonano ich oceny pod kątem stanu technicznego, stanu zachowania historycznej formy oraz stanu zachowania substancji historycznej. W drugim etapie badań, na podstawie powyższych ustaleń, dokonano ogólnej oceny na skali 0–3, gdzie 0 oznaczało ocenę najwyższą, a 3 najniższą. Ocena ogólnego stanu zachowania dokonywana była z uwzględnieniem elementów kluczowych, decydujących o wartości danego obiektu, w związku z tym w wielu przypadkach w obrębie konkretnego obiektu wysoka ocena jednego z parametrów mogła rekompensować niższy poziom pozostałych, choć często ich wartość występowała na porównywalnym poziomie. W dalszym etapie analiza rozkładu ilościowego obiektów w poszczególnych kategoriach umożliwiła wyciągnięcie wniosków na temat potencjalnych powiązań ogólnego stanu zachowania z takimi cechami, jak funkcja pierwotna, stan własności, dominujący materiał wykonania oraz wielkość miejscowości lokalizacji zabytku.

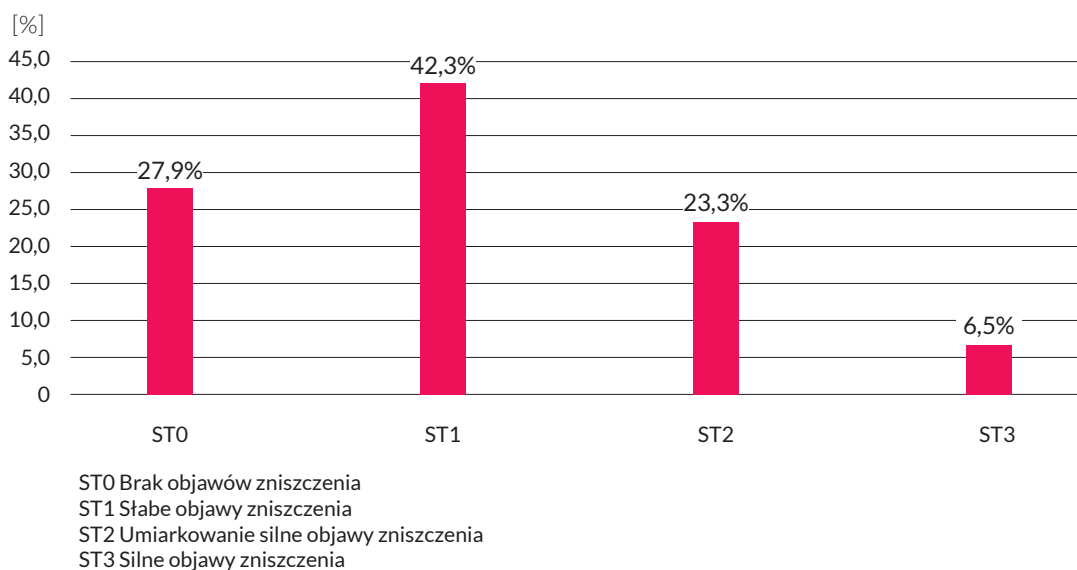
STAN TECHNICZNY

W trakcie pierwszego etapu prac dokonano oceny stanu technicznego przebadanych obiektów, określając je w kategoriach: brak objawów zniszczenia, słabe objawy zniszczenia, umiarkowanie silne objawy zniszczenia oraz silne objawy zniszczenia. Jak wykazała analiza zgromadzonego materiału, w przebadanej grupie 27,9%¹⁰⁴ obiektów uznano za niewykazujące objawów zniszczenia, a zatem mniej niż 1/3 obiektów figurujących w rejestrze zabytków nieruchomości nie wymaga w chwili obecnej ingerencji remontowych. Jednocześnie ponad 70% obiektów oceniono jako wykazujące objawy zniszczenia. Wśród nich znalazło się 42,3% obiektów ocenionych jako wykazujące słabe objawy zniszczenia, które nie mają jednak wpływu na stabilność konstrukcji budynku i wymagają tylko nieznacznych ingerencji remontowych. Umiarkowanie silne objawy zniszczenia, które mogą mieć wpływ na istotne pogorszenie stanu technicznego całych obiektów, zdiagnozowano w przypadku 23,3% obiektów, zaś silne objawy zniszczenia obejmujące silne uszkodzenia konstrukcji bądź zniszczenia dużej części obiektów stwierdzono w przypadku 6,5% przebadanych zabytków. Zestawienie wyników procentowych trzech ostatnich grup wskazuje, że ponad 2/3 zabytków nieruchomości figurujących w reje-

¹⁰⁴ Z uwagi na statystyczny charakter danych, w prezentacji wyników badań zastosowano dokładność do jednego miejsca po przecinku.

strze zabytków wymaga różnego rodzaju prac remontowych, w mniejszym zakresie w przypadku obiektów posiadających słabe objawy zniszczenia, a w przypadku umiarkowanie silnych i silnych objawów zniszczenia – prac kompleksowych i pilnych. Zaprezentowane poniżej wartości procentowe warto również wyrazić w postaci wartości bezwzględnych. Owe 6,5% najsilniej zniszczonych obiektów to w całości operatu niemal 4400 obiektów¹⁰⁵.

STAN TECHNICZNY PRZEBADANYCH OBIEKTÓW

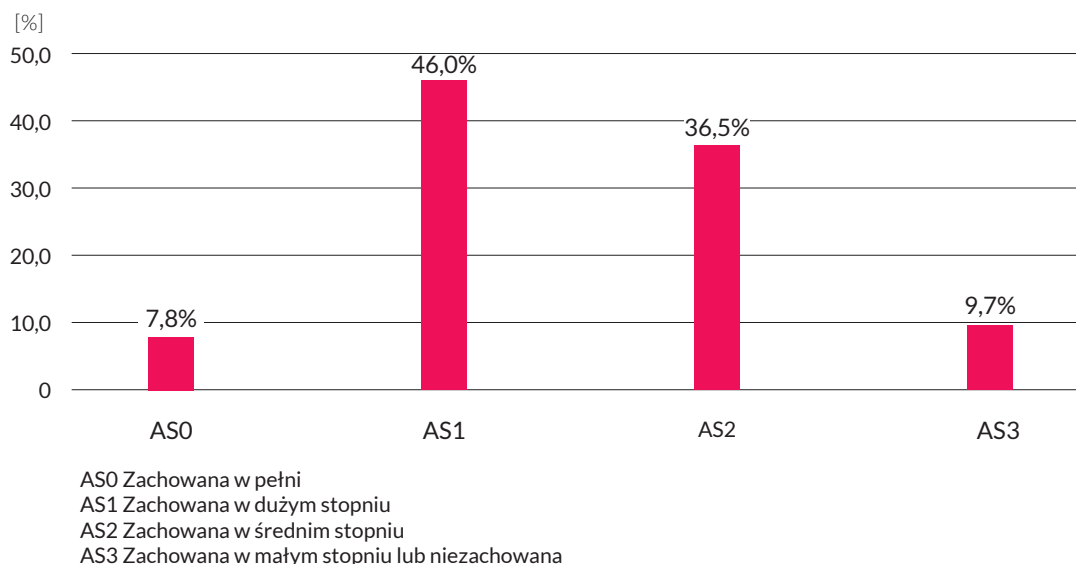

STAN ZACHOWANIA SUBSTANCJI HISTORYCZNEJ

Odmienne przedstawia się stan zachowania substancji historycznej, którą oceniano w kategoriach: zachowana w pełni, zachowana w dużym stopniu, zachowana w średnim stopniu oraz zachowana w małym stopniu lub niezachowana. Wyniki badań wykazały, że tylko 7,8% przebadanych obiektów posiada zachowaną w pełni historyczną substancję, natomiast 46,0% zachowaną w dużym stopniu. W związku z tym tylko niewiele ponad połowę przebadanych obiektów określić można jako w dużym stopniu autentyczne. Ocena zachowania historycznej substancji wykazała ponadto, że 36,5% obiektów cechuje średni stopień zachowania, zaś aż 9,7% mały, a zatem w sumie 46,2% przebadanych obiektów posiada stopień zachowania historycznej substancji średni, mały bądź autentyzm nie jest zachowany, a niemal co dziesiąty obiekt cechuje niski stopień zachowania.

¹⁰⁵ Dane odnoszą się do faktycznej liczby obiektów nieruchomości figurujących w rejestrze zabytków i istniejących fizycznie (z wyłączeniem układów urbanistycznych).

STAN ZACHOWANIA SUBSTANCJI HISTORYCZNEJ

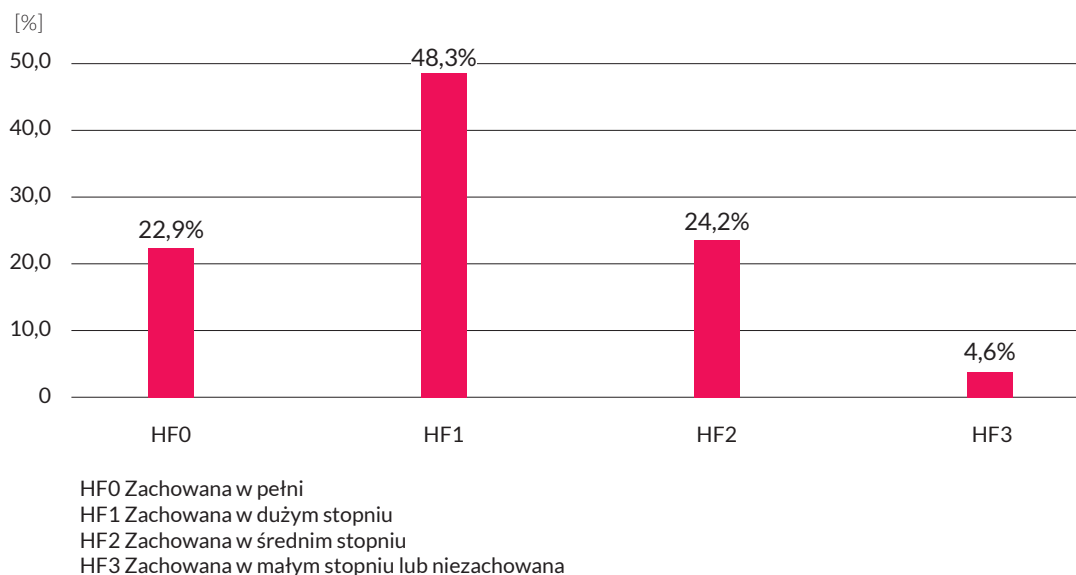
STAN ZACHOWANIA HISTORYCZNEJ FORMY

Nieco lepiej przedstawia się stan zachowania historycznej formy zabytków, którą oceniano w kategoriach: zachowana w pełni, zachowana w dużym stopniu, zachowana w średnim stopniu, zachowana w małym stopniu lub niezachowana. W przebadanej grupie oceniono, że 22,9% obiektów zachowuje w pełni historyczną formę, zaś 48,3% zachowuje ją w dużym stopniu. Daje to w sumie wynik aż 71,2% obiektów zabytkowych, które zachowały historyczną formę w pełni identyczną bądź zbliżoną do swojego ukształtowanego historycznie wyglądu. Natomiast 24,2% obiektów oceniono jako posiadające historyczną formę zachowaną w średnim stopniu i 4,6% jako zachowaną w małym stopniu lub niezachowaną zupełnie. Choć proporcje nasuwają raczej optymistyczny obraz sytuacji, należy zauważyć, że podobnie jak w przypadku stanu technicznego, niemal co trzeci obiekt figurujący w rejestrze zabytków zachowuje historyczną formę w stopniu średnim, małym bądź nie zachowuje. Podkreślić również należy, że o ile ocena stanu zachowania historycznej substancji jest w wielu przypadkach szacunkowa (np. ze względu na znaczną część struktury budowlanej obiektów architektonicznych ukrytą pod warstwami wykończeniowymi bądź brak stosownej dokumentacji prac remontowych), o tyle ocenę stanu zachowania pierwotnej formy dokonywaną w oparciu o pierwotną ikonografię obiektów można uznać za zdecydowanie bardziej obiektywną.

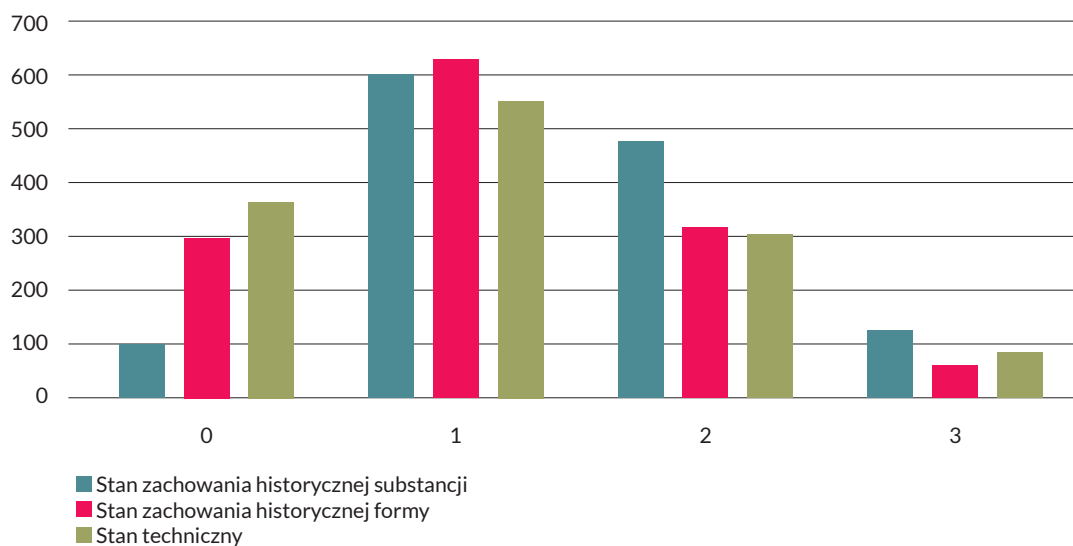
Ciekawych wniosków dostarcza również porównanie stanu technicznego oraz poziomu zachowania substancji historycznej i formy obiektów. W trakcie badań stwierdzono, że 27,9% obiektów nie wykazuje objawów zniszczenia; nieznacznie mniej, gdyż 22,9%, posiada zachowaną w pełni historyczną formę, ale już tylko 7,8% obiektów charakteryzuje się w pełni zachowaną historyczną substancją. Dysproporcja między przedstawionymi wynikami wska-

zuje, że nie wszystkie obiekty w niebudzącym zastrzeżeń stanie technicznym uznać można za w pełni autentyczne. Z jednej strony wynika to ze specyfiki zasobu zabytków w naszym kraju, których znaczny procent to obiekty, które ucierpiały w trakcie działań wojennych. Z drugiej strony fakt ten może rodzić przypuszczenia, że przywracanie integralności zabytków odbywa się w pewnej liczbie przypadków kosztem ich autentyzmu. Dodatkowo wskazuje również na inną zależność. W przypadku obiektów przypisanych do grupy zerowej i pierwszej (niewykazujących objawów zniszczenia bądź wykazujących słabe objawy) poziom zachowania substancji historycznej jest wyraźnie niższy niż pozostałe dwie badane cechy, zaś

STAN ZACHOWANIA HISTORYCZNEJ FORMY

PORÓWNANIE STANU TECHNICZNEGO, STANU ZACHOWANIA HISTORYCZNEJ SUBSTANCJI ORAZ STANU ZACHOWANIA HISTORYCZNEJ FORMY

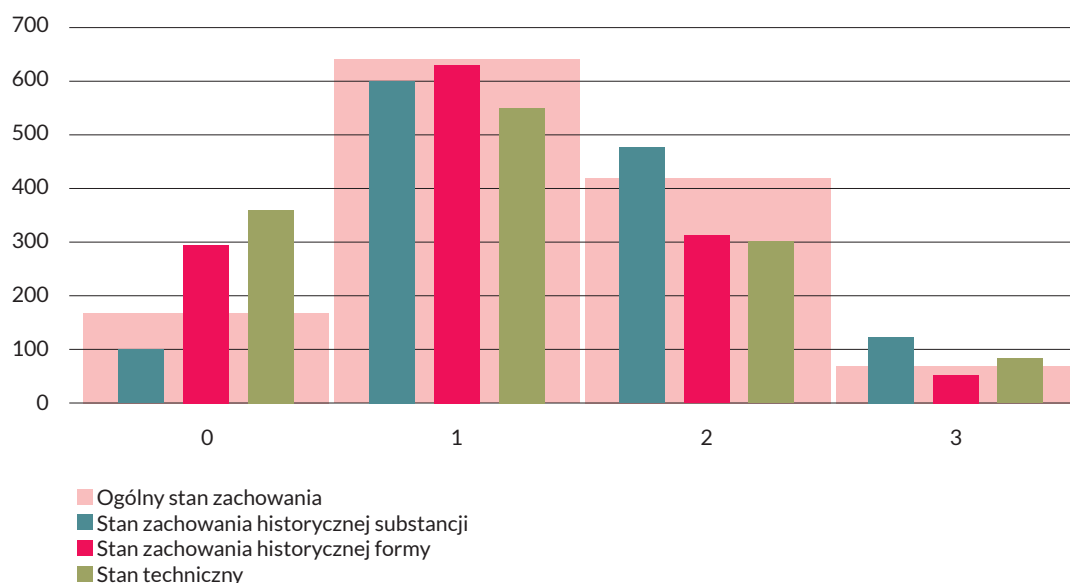
w przypadku grupy drugiej i trzeciej, gdzie stan techniczny obiektów jest obniżony, poziom zachowania historycznej substancji jest wyraźnie wyższy. Zagadnienie to wymaga odrębnych, pogłębionych badań, niemniej jednak dostrzec można tendencję wskazującą na to, że prace remontowe w pewnym zakresie wpływają negatywnie na autentyzm zabytków bądź wykonywane są dopiero wtedy, gdy jest on już obniżony.

Podkreślić też należy, że o ile możliwe jest podniesienie ogólnego stanu zachowania zasobu pod względem poziomu technicznego i poziomu zachowania historycznej formy, o tyle utrata substancji historycznej jest procesem nieodwracalnym. Ponadto przy postępującej liberalizacji doktryny konserwatorskiej w obrębie pozwoleń na prace budowlane oraz nieskuteczności egzekwowania przepisów prawnych poziom ten może dalej ulegać obniżeniu. Zagadnienie to wymaga stałego monitorowania w przyszłości w oparciu o wystandaryzowane metody badawcze.

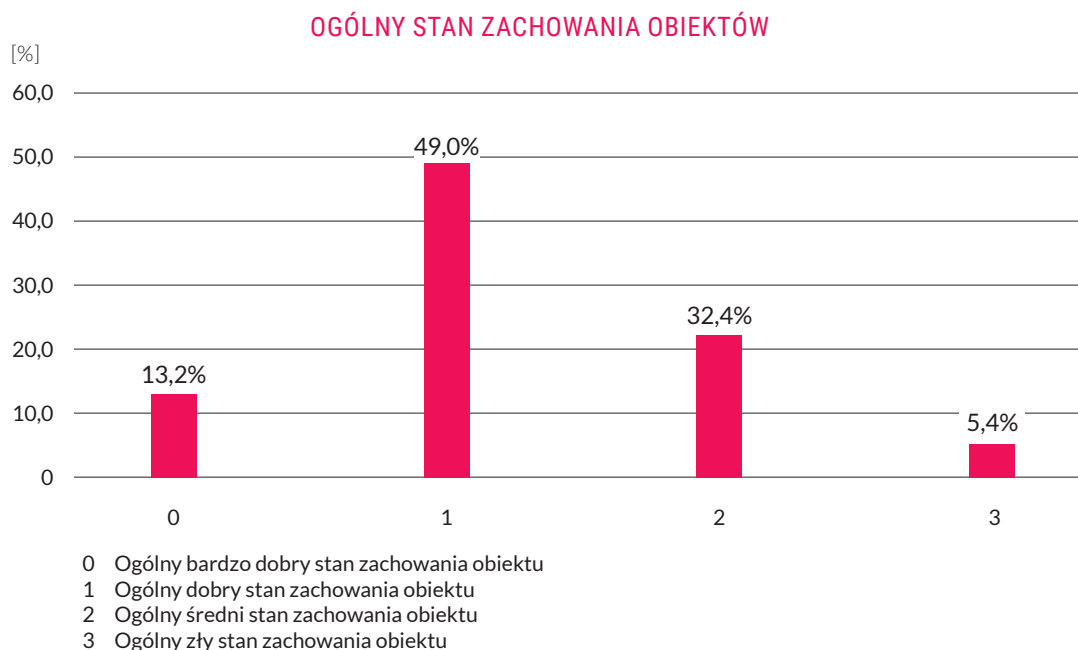
OGÓLNY STAN ZACHOWANIA OBIEKTÓW

W trakcie drugiego etapu badań (na podstawie wcześniejszej oceny ich stanu technicznego, poziomu zachowania historycznej formy i poziomu zachowania historycznej substancji) dokonano ogólnej oceny stanu zachowania przebadanych obiektów. Podkreślić należy, że cechy te nie zawsze są ze sobą w jednoznaczny sposób powiązane. Częstkowe wyniki badań wykazały, że w obrębie poszczególnych grup ogólnego stanu zachowania występuje pewna rozpiętość wartości poszczególnych parametrów.

OGÓLNY STAN ZACHOWANIA OBIEKTÓW W PORÓWNANIU Z OCENAMI CZĄSTKOWYMI

Ogólna ocena wykazała, że 13,2% obiektów przypisano do kategorii zerowej, określonej umownie jako bardzo dobry stan zachowania, 49,0% obiektów przypisano do kategorii pierwszej, określonej umownie jako dobry stan zachowania, 32,4% przypisano do kategorii drugiej, określonej umownie jako średni stan zachowania, oraz 5,4% obiektów przypisano do kategorii trzeciej, określonej umownie jako zły stan zachowania. Dwie pierwsze kategorie obejmują 62,2% obiektów w ogólnym bardzo dobrym i dobrym stanie zachowania, przy 37,8% pozostałych obiektów w stanie średnim bądź złym. Odsetek zabytków zaklasyfikowanych do dwóch ostatnich grup przekłada się na ponad 25 000 obiektów, z czego ok. 3600 znajduje się na granicy utraty wartości zabytkowych. Choć obiekty tego typu rozproszone są po całym kraju i rozlokowane nierównomiernie, warto wskazać, że jest to liczba porównywalna z liczbą wszystkich obiektów zabytkowych znajdujących się np. w całym województwie pomorskim (3518). Liczba ta wraz z liczbą obiektów nieistniejących i niezidentyfikowanych w terenie (a wciąż figurujących w rejestrze – wynoszącą ok. 1660 obiektów) daje razem ponad 5200 obiektów stanowiących ponad 7% całego rejestru zabytków nieruchomych i wydatnie wpływa na wartość całego zasobu rejestru zabytków.

FUNKCJA PIERWOTNA

W przebadanej grupie zabytki zostały uporządkowane pod względem funkcji pierwotnej obejmującej obiekty sakralne, obronne, mieszkalne, gospodarcze, przemysłowe, rezydencjonalne, użyteczności publicznej, cmentarze, założenia zieleni oraz pozostałe. Ocena ogólnego stanu zachowania obiektów w zestawieniu z ich funkcją pierwotną wykazała znaczne zróżnicowanie w obrębie poszczególnych grup.

Spośród wszystkich grup funkcjonalnych w najlepszym stanie zachowania znajdują się obiekty o funkcjach sakralnych, aż 25,1% z nich zakwalifikowano do grupy zerowej i 60,0% do grupy pierwszej. Suma tych dwóch kategorii, obejmująca 85,1% obiektów o funkcjach sakralnych, wskazuje jednoznacznie, że pod względem funkcjonalnym jest to najlepiej zachowana grupa zabytków, którą cechuje nie tylko dobry stan techniczny, ale też wysoki poziom zachowania autentycznej substancji zabytkowej i historycznej formy. Podkreślić również należy, że obiekty o funkcjach sakralnych stanowią drugą co do wielkości grupę obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych (zaraz po obiektach mieszkalnych) stanowiącą ponad 18% całego zasobu. W przebadanej grupie jedynie 12,9% obiektów zakwalifikowano do grupy drugiej oraz 2,0% do trzeciej, co stanowi jednoznacznie najniższy wynik spośród wszystkich grup funkcjonalnych. Wysoka ocena ogólnego stanu zachowania tego typu obiektów ma podwójną wagę, gdyż zabytki o funkcjach sakralnych reprezentują zbiór wyróżniający się na tle całego zasobu wysokim poziomem artystycznym oraz ponadprzeciętnymi wartościami historycznymi i naukowymi. Tym samym stwierdzić można jednoznacznie, że najcenniejsza grupa zabytków architektury i budownictwa znajduje się jednocześnie w najlepszym stanie zachowania.

Kolejną grupę, która wykazuje wyraźnie wyższy od średniej poziom ogólnego stanu zachowania obiektów, stanowią zabytki budownictwa sklasyfikowane jako inne, czyli obejmujące obiekty o rzadziej występujących funkcjach i mniejszej skali (mniejszych gabarytach) bądź jednostkowym przeznaczeniu, takie jak ogrodzenia, bramy, kordegardy, pomniki, fontanny, studnie, elementy małej architektury ogrodowej i parkowej (altany, grotty, pawilony itd.). Aż 24,6% tego typu obiektów zaklasyfikowano do grupy zerowej, 43,5% do grupy pierwszej oraz 26,1% do grupy drugiej i 5,8% do trzeciej. Zwrócić należy jednak uwagę, że obiekty tego typu reprezentują przykłady najczęściej małej architektury i stanowią jedynie 5,4% całego rejestru zabytków nieruchomych. Ponadto są to niejednokrotnie obiekty mniejszej wielkości, stąd zakres prac umożliwiający utrzymanie ich w dobrej kondycji wymaga mniejszego nakładu pracy i środków.

Relatywnie dobry ogólny stan zachowania wykazują też obiekty o funkcjach publicznych: 18,8% tego typu zabytków zakwalifikowano do grupy zerowej, aż 54,1% zaś do pierwszej. Daje to w sumie 72,9% zabytków. W grupie trzeciej znajduje się jedynie 2,4% obiektów i jest to najniższy wynik w klasyfikacji zbliżony do poziomu obiektów sakralnych. Ogólny dobry stan zachowania obiektów o funkcjach publicznych wynika z ich wysokiej wartości użytkowej. Znaczna liczba budynków, takich jak ratusze, teatry, szkoły, urzędy, banki, pełni swoją pierwotną funkcję od chwili powstania do dnia dzisiejszego. Ponadto obiekty tej grupy stanowią naturalny element życia publicznego, stąd zarówno ich stan techniczny, jak i walory estetyczne są stale monitorowane, zaś większość prac wykonywana jest ze środków publicznych. Nie bez znaczenia jest również fakt, że obiekty publiczne zlokalizowane są głównie w miastach, i to najczęściej w obrębie ich historycznych śródmieść.

Kolejną grupą o dużej liczbie obiektów przypisanych do najwyższej kategorii ogólnego stanu zachowania są zabytkowe cmentarze (17,6%), jednocześnie aż 54,0% tego typu zabytków przypisano do kategorii pierwszej, w obrębie której jest to drugi co do wartości wynik, zaraz obok obiektów sakralnych. Oznacza to, że ponad 70% zabytkowych cmentarzy znajduje się

w bardzo dobrym i dobrym stanie zachowania. Jednocześnie 20,3% obiektów przypisano do kategorii drugiej i 8,1% do kategorii trzeciej. Specyfiką tej grupy zabytków jest jednolity sakralny charakter, jednocześnie w jego obrębie dochodzi do dodatkowego rozwarstwienia wyznaniowego, które również wykazuje zróżnicowanie pod względem stanu zachowania. W najlepszej kondycji są cmentarze rzymskokatolickie, zaś grupa obiektów zagrożonych w przeważającej większości dotyczy cmentarzy innych wyznań. Zły stan zachowania dotyczy zwłaszcza tych nekropolii, które w wyniku przemian geopolitycznych, będących następstwem II wojny światowej, utraciły pierwotnych użytkowników. Jednocześnie, ze względu na niewielką liczbę przebadanych cmentarzy, w obrębie analizowanej grupy funkcjonalnej nie możemy mówić o konkretnych wartościach w skali kraju, a jedynie o tendencjach.

Największą grupę funkcjonalną wśród obiektów wpisanych do rejestru zabytków stanowią budynki o funkcjach mieszkalnych, stanowiące ok. 28% całego zasobu. Jedynie 4,3% tego typu obiektów zakwalifikowano do grupy zerowej, co stanowi najniższy wynik w tej kategorii spośród wszystkich grup funkcjonalnych. Natomiast aż 51,1% tego typu obiektów zaklasyfikowano do grupy pierwszej. W grupie drugiej znalazło się 41,0% obiektów oraz w grupie trzeciej 3,6%, co przy ogólnej znacznej liczbie budynków mieszkalnych stanowi wynik przekładający się na dużą liczbę konkretnych obiektów. Znaczna część obiektów mieszkalnych w procesie podnoszenia standardów użytkowania traci wydatny procent pierwotnej substancji i formy, zaś przypadki, kiedy remonty nie są przeprowadzane wcale, skutkują gwałtownym spadkiem walorów użytkowych. Ponadto mniejsza wartość artystyczna oraz bardziej masowy charakter tego typu architektury powodują, że trudno jest nakłonić użytkowników do generalnego remontu w chwili znacznej utraty walorów użytkowych, a jego koszt niejednokrotnie zbliża się do kosztu budowy nowego obiektu. Istotny jest również fakt, że często same działki budowlane, zwłaszcza zlokalizowane w atrakcyjnych miejscach, mają dla ich właścicieli większą materialną wartość niż obiekty zabytkowe, które są na nich zlokalizowane. Stąd nie brak przypadków, gdy zaniechanie prac remontowych jest celowym zabiegiem zmierzającym do doprowadzenia obiektu do ruiny.

W gorszym ogólnym stanie zachowania znajdują się zabytki architektury i budownictwa o funkcjach obronnych. Jedynie niewiele ponad połowa tego typu budynków zaklasyfikowana została do grupy zerowej (12,0%) i pierwszej (40,0%), natomiast 44,0% znajduje się w grupie drugiej, a 4,0% w grupie trzeciej, co oznacza że niemal co drugi obiekt tego typu wymaga znacznych prac remontowych. Jednocześnie podkreślić trzeba, że duża część tego typu zabytków ma średniowieczny rodowód, a zatem trwałość samej substancji budowlanej jest znacznie niższa i wynika ona głównie z naturalnych procesów niszczenia, zaś wiele obiektów nosi ślady historycznych zniszczeń. Jest to też grupa obejmująca tzw. trwałe ruiny, których stan techniczny również często bywa zły, pomimo że monitorowany i utrzymywany na stałym poziomie. Natomiast próby znacznych ingerencji w oryginalną substancję budowlaną, obejmujące uzupełnianie części, przywracanie walorów użytkowych bądź – w skrajnych przypadkach – kompleksową odbudowę, napotykają na silny opór w zakresie obowiązującej doktryny konserwatorskiej. Warto również zaznaczyć, że w tym przypadku oceniano poziom zachowania oryginalnej substancji i formy w odniesieniu do stanu obiektów w chwili ich wpisu do rejestru zabytków, a nie tego, który utraciły w wyniku przemian dziejowych.

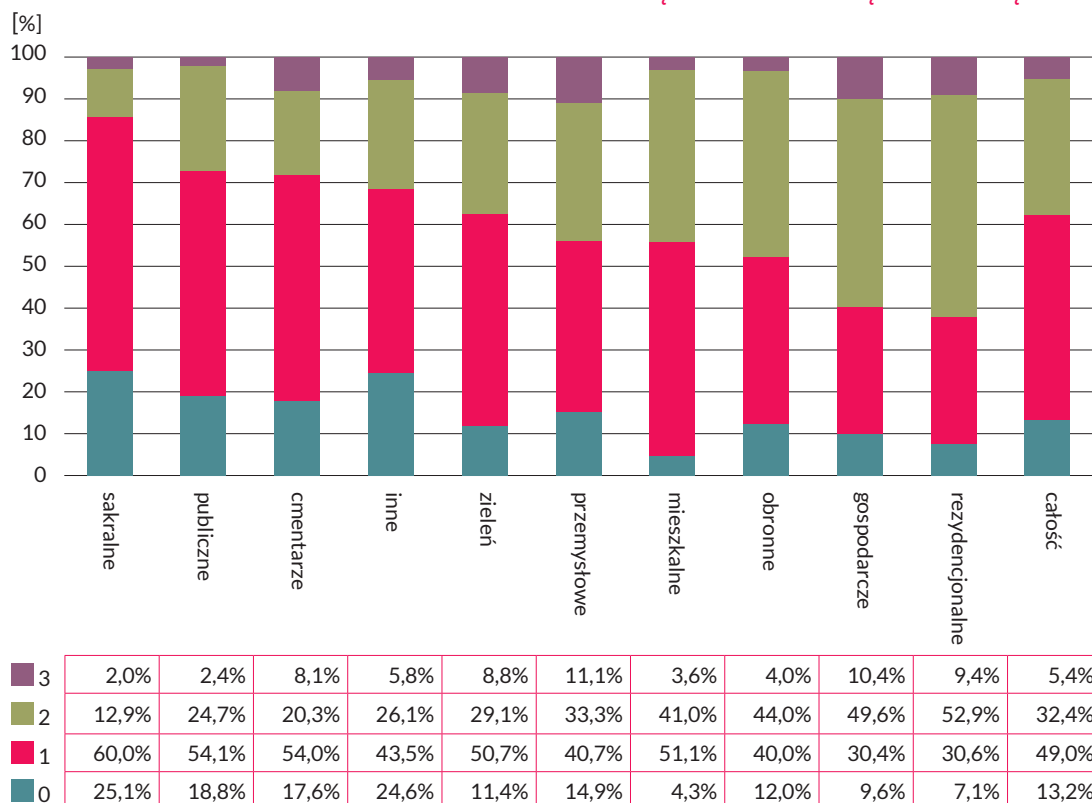
Zabytkami w najgorszym stanie zachowania, gdzie prawie 60% zaklasyfikowano do grupy drugiej i trzeciej, są obiekty o funkcjach gospodarczych oraz rezydencjonalnych. Te o funkcjach gospodarczych mają często niższy standard wykonania, skutkiem czego jedynie co dziesiąty tego typu budynek (9,6%) przypisano do kategorii zerowej. Tylko 30,4% (najniższy wynik spośród wszystkich grup funkcjonalnych) zaklasyfikowano do grupy pierwszej, w grupie drugiej zaś znajduje się aż 49,6% obiektów, natomiast w grupie trzeciej 10,4% obiektów. Porównywalne wyniki stwierdzono w grupie zabytków o funkcjach rezydencjonalnych. Do grupy zerowej zaklasyfikowano tu 7,1% obiektów, do pierwszej 30,6%, do drugiej 52,9%, a do trzeciej 9,4% obiektów. W przypadku obiektów gospodarczych brak odpowiedniej troski o ich stan zachowania wynika często z utraty wartości użytkowych oraz niskiego poziomu wartości architektonicznych, natomiast zły stan zachowania obiektów rezydencjonalnych podyktowany jest przemianami natury historycznej. Tego typu budynki (szczególnie zespoły dworskie) najczęściej utraciły pierwotnych właścicieli na skutek przemian społecznych, które nastąpiły po II wojnie światowej, a w konsekwencji użytkowane były w sposób niezgodny z pierwotną funkcją bądź nie były użytkowane wcale, i dopiero w ostatnich dziesięcioleciach dostrzec można wzrost zainteresowania nimi oraz zwiększenie nakładów finansowych na ich utrzymanie i remonty. Na poziomie porównywalnym z obiektami o funkcjach przemysłowych i gospodarczych prawie co dziesiąty zabytek o charakterze rezydencjonalnym znajduje się na granicy przetrwania i utraty walorów zabytkowych.

Zróżnicowany stan zachowania cechuje zabytkowe założenia zieleni. Do kategorii zerowej i pierwszej zaklasyfikowano odpowiednio 11,5% i 50,7% obiektów, jednocześnie do kategorii drugiej przyporządkowano ich 29,1%, co jest wynikiem zbliżonym do średniej. Natomiast wynik ten w połączeniu z 8,8% obiektów w najgorszym stanie zachowania przypisanych do kategorii trzeciej sytuuje te zabytki w grupie o wyraźnie obniżonym ogólnym stanie zachowania. Z uwagi na fakt, że znaczna część zabytkowych założeń zieleni powiązana jest funkcjonalnie i kompozycyjnie z założeniami dworskimi, ich stan zachowania wynika z problemów analogicznych jak w przypadku założeń podworskich (brak użytkownika, użytkowanie niezgodne z pierwotną koncepcją).

Niepokojąco zły stan zachowania cechuje też obiekty o funkcjach przemysłowych. Pomimo że ponad połowa tego typu zabytków zakwalifikowana została do grup zerowej i pierwszej (co stanowi odpowiednio 14,9% i 40,7% wszystkich tego typu obiektów), jednocześnie aż 33,3% obiektów zakwalifikowano do grupy drugiej i aż 11,1% do trzeciej. Stanowi to najwyższy wynik wśród wszystkich grup funkcjonalnych, sytuując mniej więcej co dziesiąty obiekt o funkcjach przemysłowych wpisany do rejestru zabytków na granicy utraty walorów zabytkowych. Głównym problemem zabytków przemysłowych jest utrata wartości użytkowych, obiekty tego typu, które przestały pełnić swoje pierwotne funkcje, trudno przystosować do nowych funkcji, a prowadzone adaptacje, niestety, często skutkują utratą autentyzmu zabytku i jego historycznej formy na rzecz przywrócenia walorów użytkowych obiektów. Ponadto wielkie zespoły przemysłowe usytuowane były najczęściej poza granicami zwartej zabudowy miejskiej i po utracie swoich utylitarnych funkcji bardzo często stawały się przestrzenią zdegradowaną, której przywrócenie do użytkowania wymaga nie tylko adaptacji i remontu, ale też przekształceń

urbanistycznych wokół samego obiektu. Sytuacja przedstawia się jeszcze gorzej w przypadku obiektów rozproszonych w terenie i oddalonych od terenów zurbanizowanych.

OGÓLNY STAN ZACHOWANIA OBIEKTÓW W POWIĄZANIU Z FUNKCJĄ PIERWOTNĄ

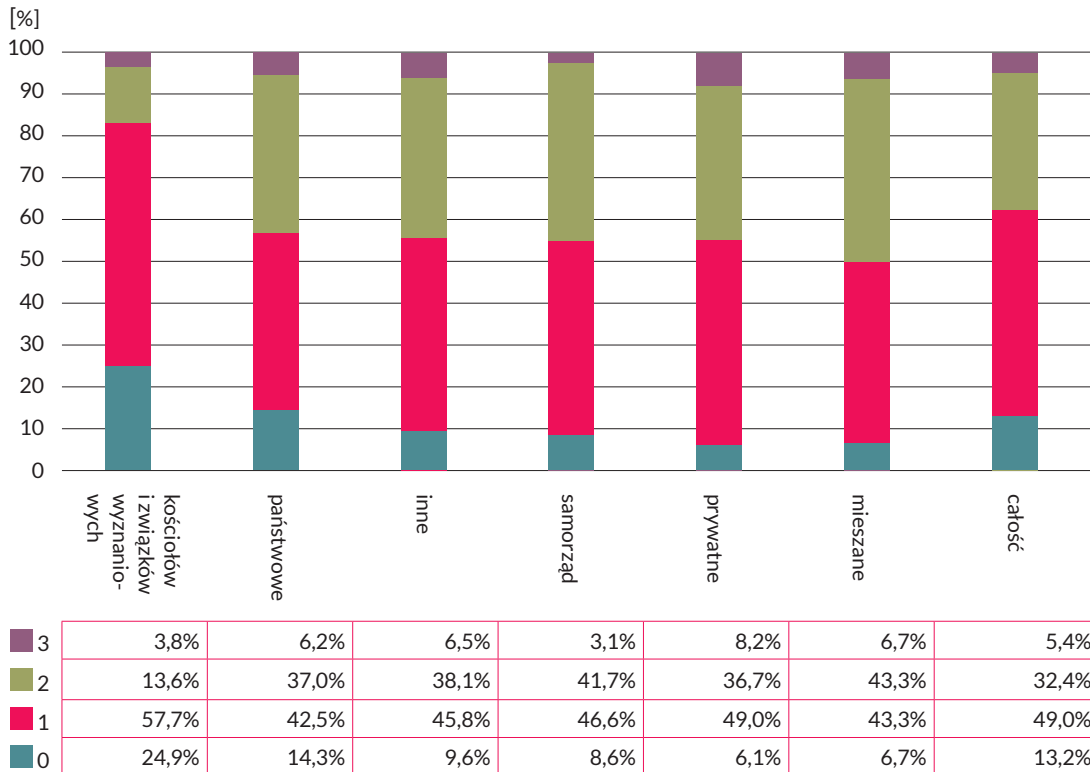

STAN WŁASNOŚCI

Ogólny stan zachowania zabytków architektury i budownictwa wykazuje również zróżnicowanie w obrębie stanu własności obiektów. Wśród możliwych form własności na potrzeby statystyczne wyodrębniono podstawowe kategorie: własność państwowa, własność samorządowa, własność prywatna, własność kościołów i związków wyznaniowych, współwłasność oraz inne formy własności (przedsiębiorstwa, spółki, banki itd.).

W najlepszym ogólnym stanie zachowania znajdują się obiekty należące do kościołów i związków wyznaniowych, przy czym analogicznie jak w przypadku funkcji pierwotnej obejmującej obiekty sakralne, współczynnik ten jest znacząco wyższy niż w pozostałych grupach własnościowych. Aż 24,9% obiektów należących do kościołów i związków wyznaniowych zakwalifikowano do grupy zero i aż 57,7% do grupy pierwszej, co daje w sumie ponad 80% tego typu obiektów. W grupie drugiej znajduje się 13,6% obiektów, a w grupie trzeciej 3,8%, co w obydwu przypadkach jest najniższym wynikiem wśród wszystkich przebadanych grup własnościowych.

OGÓLNY STAN ZACHOWANIA OBIEKTÓW W POWIĄZANIU ZE STANEM WŁASNOŚCI

Zróznicowany ogólny stan zachowania wykazują obiekty należące do samorządów i Skarbu Państwa. Do grupy zerowej i pierwszej zaklasyfikowano odpowiednio 8,5% i 46,6% obiektów będących własnością samorządów oraz 14,4% i 42,5% obiektów państwowych. 14,4% to wynik powyżej średniej i drugi co do wielkości po obiektach znajdujących się w posiadaniu kościołów i związków wyznaniowych. Jednocześnie jest to o tyle oczywiste, że w posiadaniu Skarbu Państwa pozostają liczne zabytki o ponadprzeciętnej wartości oraz znaczna część obiektów użyteczności publicznej, natomiast niemal o połowę mniejsza liczba obiektów w tym samym ogólnym stanie zachowania będących własnością samorządów to jeden z niższych wyników we wszystkich grupach własnościowych. Przy czym wśród zabytków należących do samorządu, jak i do Skarbu Państwa w sumie aż ponad 40% plasuje się w grupie drugiej i trzeciej, co oznacza, że znacznie ponad 1/3 obiektów znajdujących się w ich posiadaniu nie jest utrzymywana w sposób gwarantujący trwałe zachowanie walorów zabytkowych. Jednocześnie w przypadku budynków należących do Skarbu Państwa liczba tych w najgorszym stanie (grupa trzecia) jest niemal zbliżona poziomem do liczby budynków będących w rękach prywatnych i dwa razy większa niż w przypadku obiektów należących do samorządów. Warto zwrócić w tym miejscu uwagę na to, że obiekty znajdujące się w posiadaniu Skarbu Państwa wykazują dodatkowe zróżnicowania pod względem specyfiki zarządzania i użytkowania. Część z nich znajduje się w posiadaniu państwowych jednostek organizacyjnych (najczęściej w formie trwałego zarządu), część powierzono agencjom Skarbu Państwa. Dodatkowych badań i analiz wymagałaby w przyszłości ocena, w jakim stanie zachowania znajdują się obiekty powierzone tym ostatnim, będące np. własnością Agencji Nieru-

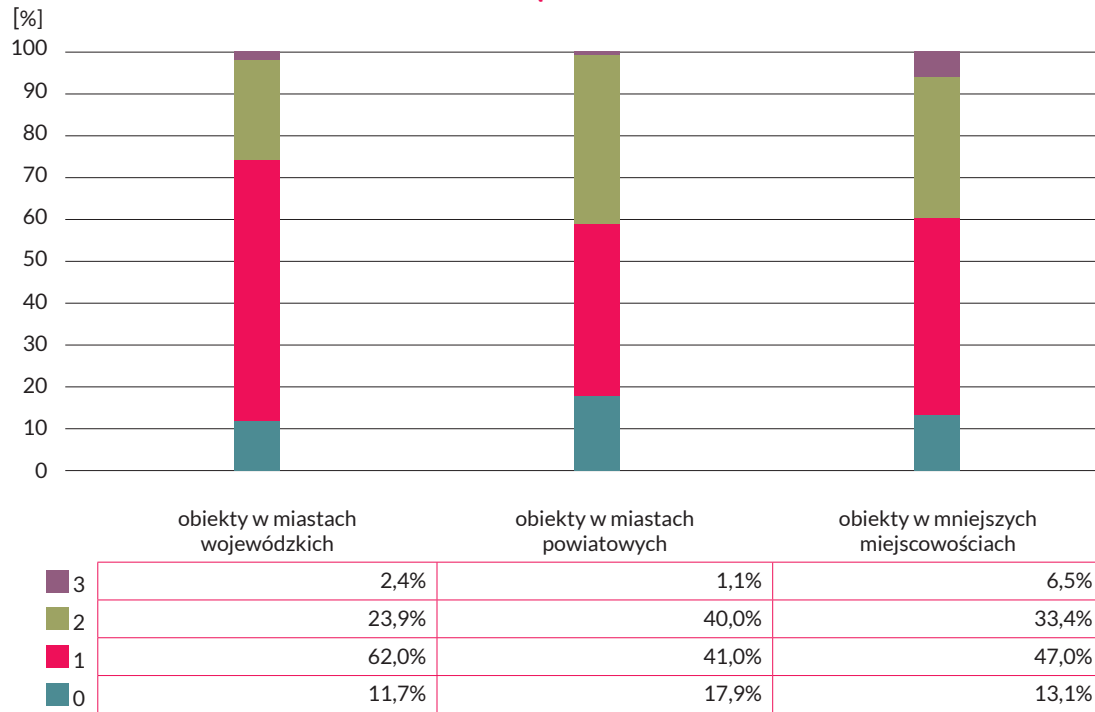
chomości Rolnych (w tej grupie znajduje się duża część obiektów dworskich i folwarcznych oraz gospodarczych) czy Agencji Mienia Wojskowego (znaczna część obiektów zabytkowych o funkcjach militarnych). Analiza oceny ogólnego stanu zachowania wskazanych grup funkcjonalnych wykazała bowiem, że wyniki w ich obrębie sytuują się poniżej średniej. Dopiero porównanie tych samych grup funkcjonalnych w obrębie zróżnicowanego stanu własności mogłoby przynieść jednoznaczne wskazówki co do wpływu formy własności na stan zachowania obiektów (ze względu na wielkość próby nie było to możliwe w przedstawionym badaniu).

Najniższy odsetek zabytków w grupie zerowej znajduje się wśród obiektów należących do osób prywatnych i stanowi on tylko 6,1% tego typu obiektów. Jest to wynik znacznie niższy niż w przypadku zabytków będących w posiadaniu kościołów i związków wyznaniowych czy Skarbu Państwa oraz nieznacznie mniejszy niż w przypadku samorządu. Jednak liczba obiektów w najlepszym stanie zachowania powiązana jest z liczbą obiektów o ponadprzeciętnej wartości występujących w danej grupie własnościowej (wiele z nich znajduje się w posiadaniu kościołów i związków wyznaniowych oraz Skarbu Państwa, nieco mniej jest własnością samorządów, natomiast tylko nieliczne należą do osób prywatnych), co w oczywisty sposób związane jest z ilością posiadanych środków finansowych, które jednorazowo mogą być przeznaczone na konkretny obiekt. W grupie pierwszej, cechującej się dobrym stanem zachowania, znalazło się więcej obiektów prywatnych niż w pozostałych grupach własnościowych i jest to niemal połowa wszystkich tego typu obiektów. Jednocześnie aż 8,2% obiektów znajdujących się w rękach prywatnych (najwyższy wynik) zaklasyfikowano do grupy trzeciej.

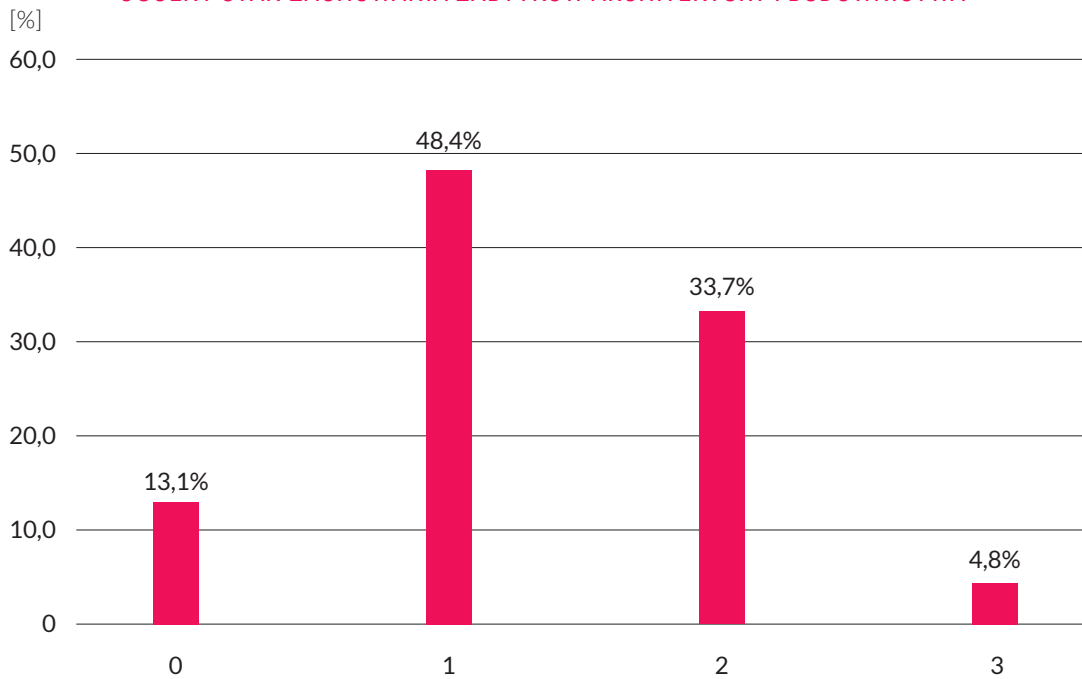
WIELKOŚĆ MIEJSCOWOŚCI

Równie ciekawych wniosków dostarcza porównanie ogólnego stanu zachowania z wielkością miejscowości, w której zlokalizowane są obiekty. Na potrzeby analityczne miejscowości pogrupowano, w zależności od statusu administracyjnego, w trzech kategoriach: obejmujące miasta wojewódzkie, pozostałe miasta na prawach powiatu oraz pozostałe mniejsze miejscowości. Spośród wszystkich obiektów przebadanych w miastach wojewódzkich 11,7% znajduje się w grupie zerowej, 62,0% w pierwszej, 23,9% w drugiej, a 2,4% w grupie trzeciej. Wśród obiektów zlokalizowanych w miastach powiatowych 17,9% sytuuje się w grupie zerowej, 41,0% w pierwszej, 40,0% w drugiej, a 1,1% w grupie trzeciej. Natomiast ogólny stan techniczny przebadanych obiektów w małych miejscowościach rozkłada się w kolejnych kategoriach stanu zachowania w następujący sposób: 13,1%, 47,0%, 33,4% i 6,5%. Przedstawione wyniki badań wskazują, że w miastach wojewódzkich większy odsetek obiektów znajduje się w bardzo dobrym i dobrym stanie zachowania (w sumie 73,7%), natomiast w miastach powiatowych i pozostałych odsetek analogicznych obiektów stanowi: 58,9% w bardzo dobrym stanie, a 60,1% w dobrym stanie zachowania. Przy czym największy odsetek obiektów w najgorszym stanie technicznym znajduje się w najmniejszych miejscowościach (6,5% wszystkich przebadanych tam obiektów), najniższy odsetek obiektów w najgorszym stanie zachowania zlokalizowany jest zaś w miastach powiatowych (1,1%).

OGÓLNY STAN ZACHOWANIA OBIEKTÓW BUDOWLANYCH W POWIĄZANIU Z WIELKOŚCIĄ MIEJSCOWOŚCI

OGÓLNY STAN ZACHOWANIA ZABYTEKÓW ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA

STAN ZACHOWANIA ZABYTEKÓW ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA

W przebadanej grupie obiektów zabytki architektury i budownictwa stanowiły ok. 83% całości. Wyniki badań w obrębie tej grupy funkcjonalnej tylko nieznacznie odbiegają od wyników ogólnych. W toku analiz 13,1% obiektów przypisano do kategorii zerowej, 48,4% do pierwszej, 33,7% do drugiej, a 4,8% obiektów do kategorii trzeciej. Porównując wyniki ogólnego stanu zachowania całego zasobu rejestru zabytków oraz zabytków architektury i budownictwa, dostrzec można, że w kategoriach zerowej i pierwszej wyniki są nieznacznie niższe niż dla ogółu, zaś w kategoriach drugiej i trzeciej nieznacznie wyższe, a zatem ogólny stan zachowania zabytków architektury i budownictwa jest minimalnie gorszy niż średnia dla całego zasobu.

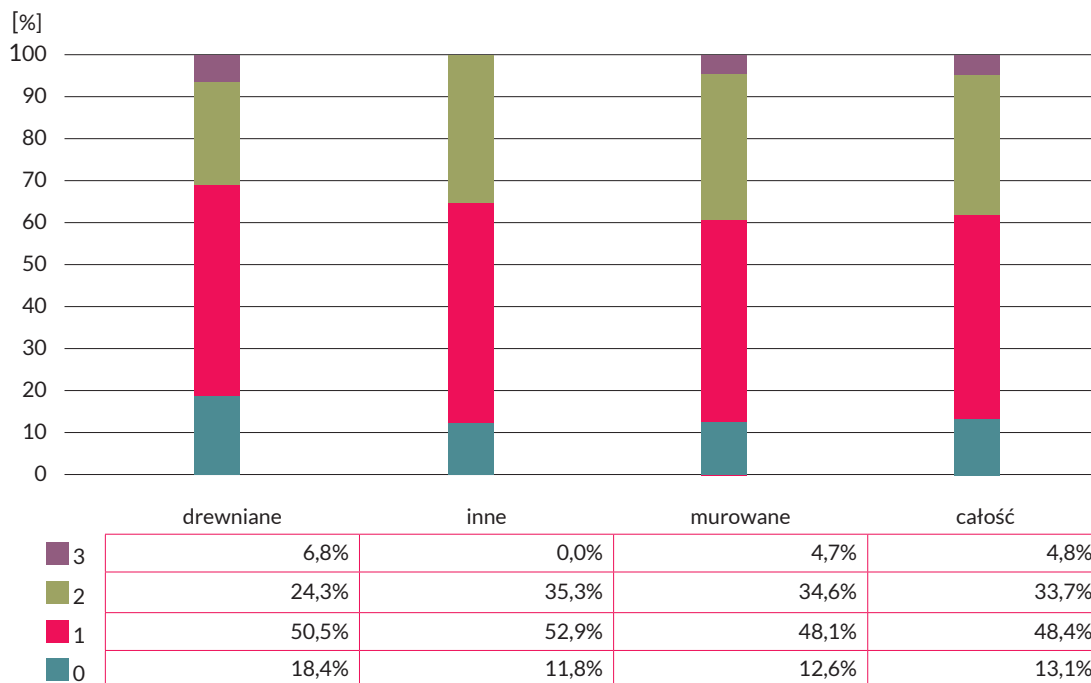
MATERIAŁ

Dokonano również analizy zależności pomiędzy materiałami, z jakich wykonano obiekty, w kontekście ich ogólnego stanu technicznego. Przedstawione wyniki dotyczą jedynie zabytków architektury i budownictwa, gdyż cmentarze i założenia zieleni nie zostały pod tym kątem przebadane ze względu na brak jednorodnej struktury budowlanej. Na potrzeby statystyczne przebadano stan zachowania zabytków, klasyfikując jedynie obiekty murowane (cegłane, kamienne, mieszane) bądź drewniane (w zróżnicowanych konstrukcjach, w tym szkieletowe), wszelkie pozostałe zaś zaklasyfikowano zbiorczo jako inne ze względu na fakt, że obiekty wzniesione z takich materiałów, jak beton, ruda darniowa, glinobitka bądź metal, stanowią niewielki procent wszystkich obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Podkreślić również należy, że znaczna liczba obiektów wzniesiona jest jako połączenie różnych materiałów, więc nie zawsze możliwe jest jednoznaczne wskazanie materiału wykonania obiektu, stąd w wielu przypadkach można mówić bardziej o dominującym materiale wykonania niż o jednolitej strukturze materialnej obiektów.

Przeprowadzone badania wykazały, że do grupy zerowej i pierwszej zaklasyfikowano odpowiednio 18,4% i 50,5% obiektów drewnianych oraz 12,6% i 48,1% obiektów murowanych. Nieco odmiennie sytuacja przedstawia się w grupie trzeciej, do której przypisano 34,6% obiektów murowanych i 24,3% obiektów drewnianych. Pomimo że liczba zabytków wzniesionych w konstrukcji drewnianej przypisanych do kategorii trzeciej (6,8%) jest wyższa niż obiektów murowanych (4,7%), sumarycznie obiekty drewniane przypisane do kategorii drugiej i trzeciej stanowią 31,1%, zaś murowane 39,3%. Stwierdzić należy zatem, że obiekty drewniane znajdują się w lepszym ogólnym stanie zachowania niż murowane, trwałość samego materiału zaś nie przekłada się w prosty sposób na trwałość wzniesionych z niego obiektów. Jednakże na stan zachowania mogą wpływać również takie cechy, jak funkcja pierwotna, wiek i wartość artystyczna obiektu, a te nie rozkładają się w równych proporcjach w obrębie materiału wykonania. Trzeba także wskazać, że zabytki drewniane stanowią jedynie ok. 11% wszystkich obiektów budowlanych wpisanych do rejestru, a zatem zbliżone wartości procentowe oznaczają zupełnie inne wartości liczbowe: 6,8% zabytków drewnia-

nych w najgorszym stanie zachowania to ok. 380 obiektów, zaś 4,7% zabytków murowanych w analogicznym stanie to niemal 2500 obiektów. Pamiętać również należy, że obiekty drewniane wykazują mniejsze zróżnicowanie funkcjonalne oraz znacznie mniejsza liczba tego typu budynków znajduje się w grupach funkcjonalnych o największym współczynniku zagrożenia utratą wartości zabytkowych, jak np. obiekty przemysłowe, a jednocześnie znaczna grupa obiektów drewnianych to budynki sakralne, które zarówno ze względu na funkcję, jak i stan właścicielski znajdują się w najlepszym stanie zachowania. Jednocześnie obiekty wykonane z drewna są mniej trwałe, co w przypadku braku odpowiedniej opieki i ochrony skutkować może znacznie szybszym procesem niszczenia i w konsekwencji utratą historycznej formy, czym można tłumaczyć większą liczbę obiektów drewnianych w grupie trzeciej. Ponadto, ze względu na mniejszą liczbę i rzadkie funkcje, utrata nawet pojedynczych obiektów stanowić może niepowetowaną stratę w obrębie całego zasobu.

OGÓLNY STAN ZACHOWANIA OBIEKTÓW W POWIĄZANIU Z MATERIAŁEM, Z JAKIEGO ZOSTAŁY WYKONANE

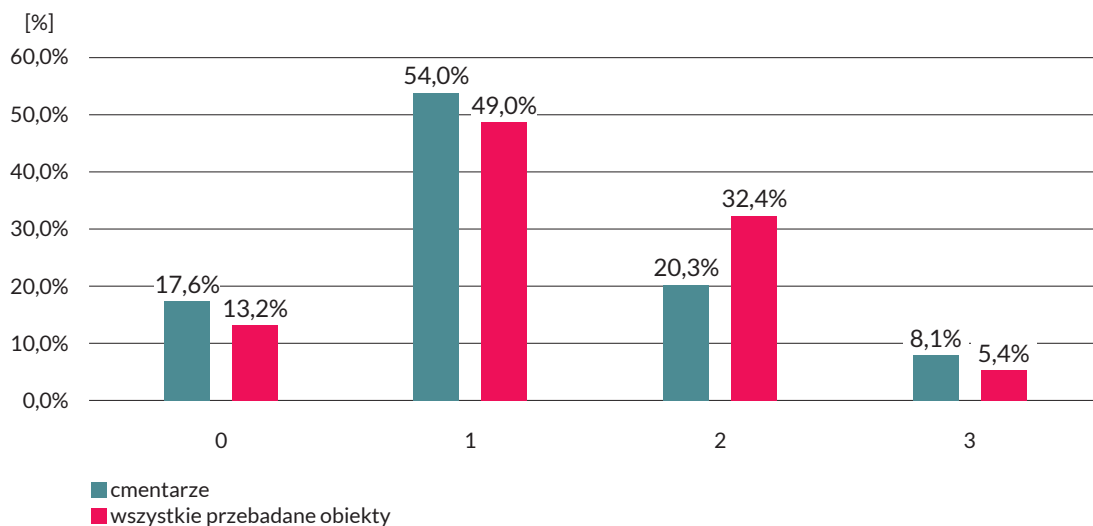

STAN ZACHOWANIA ZABYTEKOWYCH CMĘTARZY

Stan zachowania zabytkowych cmentarzy przebadano analogicznie jak w przypadku pozostałych grup funkcjonalnych, jednak biorąc pod uwagę ich specyfikę oraz oceniając inne elementy. Ocena stanu technicznego tego typu obiektów oparta została na innych kryteriach niż w przypadku pojedynczych obiektów architektonicznych i jako taka stanowi sumę wielu separowanych elementów (układ przestrzenny, nagrobki, kaplice, ogrodzenie, bra-

my). Pod względem stanu technicznego oceniono, że 17,6% przebadanych cmentarzy nie posiada objawów zniszczenia, 51,4% wykazuje słabe objawy zniszczenia, 21,6% umiarkowanie silne objawy zniszczenia, a 9,5% silne. Podobnie przedstawia się poziom zachowania historycznej substancji. Wśród przebadanych cmentarzy 16,2% posiada zachowaną w pełni substancję historyczną, 51,4% zachowaną w dużym stopniu, 23,0% w średnim, a 9,5% w małym stopniu bądź niezachowaną wcale. Nieco lepiej przedstawia się stan zachowania historycznej formy – 23,0% przebadanych obiektów posiada zachowaną w pełni historyczną formę, 51,4% w dużym stopniu, 18,9% w średnim i 6,8% w małym stopniu lub niezachowaną wcale. W przypadku cmentarzy poszczególne parametry stanu zachowania (stan techniczny, poziom zachowania historycznej formy i substancji) mają porównywalny poziom, stąd ogólny stan zachowania również nie odbiega od przedstawionych wyników: 17,6% obiektów zaklasyfikowano do grupy zerowej, 54,0% do grupy pierwszej, 20,3% do grupy drugiej, a 8,1% do trzeciej.

OGÓLNY STAN ZACHOWANIA HISTORYCZNYCH CMENARZY

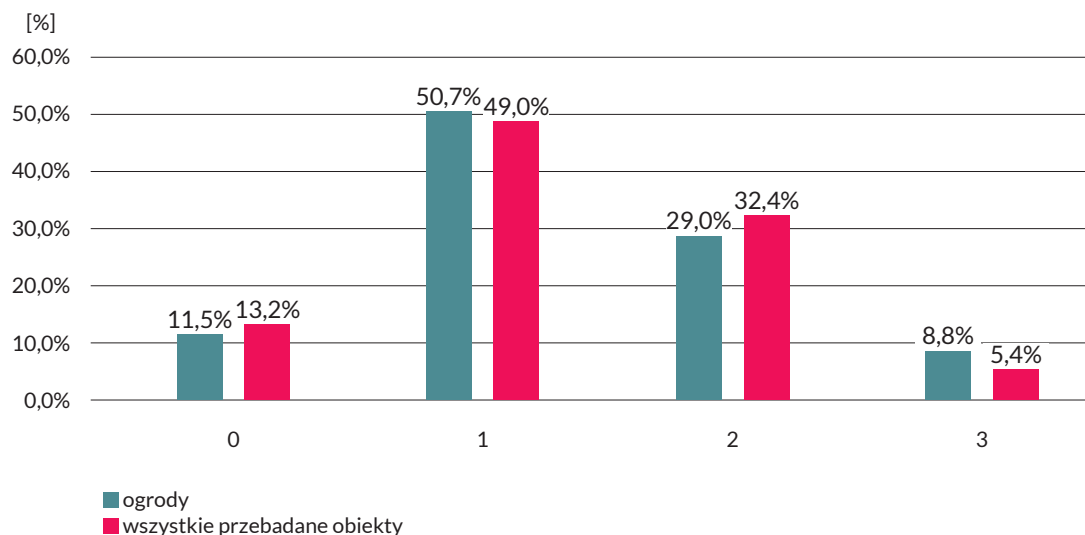
W przebadanej próbie 70,3% cmentarzy należało do kościołów i związków wyznaniowych, natomiast 14,9% do władz samorządowych, pozostałe to cmentarze państwowe (1,4%), mieszane (4,1%) oraz inne (9,5%). W związku z tym rozkład stanu zachowania obiektów dotyczy głównie cmentarzy pozostających we własności kościołów i związków wyznaniowych, jedynie w nieznacznym stopniu można go odnieść do pozostałych form własności. Stan zachowania zabytkowych cmentarzy jest również zróżnicowany w obrębie rodzaju wyznania, jednak ze względu na wielkość próby badawczej wyniki procentowe dla poszczególnych wyznań nie stanowią reprezentatywnych danych. Pozyskane informacje potwierdzają jednak tendencje dostrzegalne na podstawie całościowej weryfikacji rejestru zabytków. W najlepszym stanie są cmentarze rzymskokatolickie. Ogólny zły stan zachowania cechuje cmentarze żydowskie oraz greckokatolickie, zaś w najgorszym stanie zachowania znajdują się cmentarze ewangeliczne, gdyż niemal 1/4 z nich zaklasyfikowana została do grupy trzeciej cechującej się najgorszym ogólnym stanem zachowania.

STAN ZACHOWANIA ZABYTKOWYCH ZAŁOŻEŃ ZIELENI

Osobno przebadano również reprezentatywną grupę zabytkowych założeń zieleni. Specyfika tego typu obiektów wymagała przyjęcie odmiennej metodologii przy ocenie stanu zachowania poszczególnych elementów składowych. Kluczowym elementem była bowiem ocena zachowania pierwotnej koncepcji w obliczu zmienności parków i ogrodów w czasie na skutek sukcesji naturalnej lub działalności człowieka oraz konieczności cyklicznych uzupełnień tworzywa. Niemniej jednak dokonano wystandaryzowanej oceny, analogicznej jak w przypadku zabytków architektury i budownictwa oraz cmentarzy. Oceniono, że pod względem stanu technicznego 21,6% zabytkowych założeń zieleni nie posiada objawów zniszczenia, 40,5% posiada słabe objawy zniszczenia, 27,0% umiarkowanie silne objawy zniszczenia i 10,8% silne objawy zniszczenia. Ponadto w wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że 12,2% przebadanych założeń zieleni posiada zachowaną w pełni formę historyczną, 46,6% zachowaną w dużym stopniu, 31,8% zachowaną w średnim stopniu i 9,5% w małym stopniu lub nie zachowuje jej wcale. Nieco gorzej przedstawia się poziom zachowania historycznej substancji, bowiem tylko 6,1% przebadanych założeń zieleni posiada historyczną substancję zachowaną w pełni, 47,3% zachowaną w dużym stopniu, 38,5% w średnim stopniu i 8,1% w małym stopniu bądź wcale. W efekcie 11,5% tego typu obiektów zostało zaklasyfikowanych do grupy zerowej, 50,7% do pierwszej, 29,0% do drugiej, a 8,8% do grupy trzeciej. Ogólnie są to wyniki nieco gorsze niż w przypadku zabytków architektury i budownictwa. Obiektów w stanie bardzo dobrym i dobrym jest o ok. 8% mniej, zaś w najgorszym stanie zachowania o ok. 3% więcej. Niemniej jednak w skali wszystkich przebadanych obiektów wyniki stanu zachowania zabytkowych założeń zieleni są zbliżone do ogólnego stanu zachowania zabytków nieruchomych.

Pod względem stanu własnościowego wśród przebadanych obiektów do grupy trzeciej zaklasyfikowano aż 18,8% wszystkich założeń zieleni o mieszanym stanie własności i 14,3%

OGÓLNY STAN ZACHOWANIA HISTORYCZNYCH ZAŁOŻEŃ ZIELENI

znajdujących się rękach prywatnych, co jest niemal dwukrotnie wyższym wynikiem niż w przypadku tego typu obiektów znajdujących się w posiadaniu samorządów czy Skarbu Państwa. Najwięcej, bo aż 33,3% obiektów w grupie zerowej, znajduje się w posiadaniu kościołów i związków wyznaniowych oraz po 14,3% samorządu i Skarbu Państwa. Wynik ten jest o tyle oczywisty, że znaczna część zabytkowych założeń zieleni, takich jak parki i ogrody miejskie, skwery oraz ogrody znajdujące się w zespołach instytucji użyteczności publicznej, utrzymywana jest ze środków publicznych i pełni ogólnodostępne funkcje.

3.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW W LATACH 2009–2015

Zasadniczym celem przeprowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji rejestru zabytków nieruchomości było określenie faktycznego zasobu oraz stanu chronionych prawem obiektów nieruchomości. W trakcie weryfikacji skoncentrowano się na wskazaniu obiektów nieistniejących oraz tych, które utraciły wartości zabytkowe lub są bezpośrednio zagrożone ich utratą.

Do zdefiniowanych wstępnie grup weryfikacyjnych obejmujących zabytki wpisane do rejestru, do września 2008 r. w wyniku lustracji terenowej zaliczono łącznie 7100 obiektów. Z zasobu tego do kwietnia 2016 r. ochronie prawnej nadal podlegało 6427 obiektów¹⁰⁶. Poza grupami weryfikacyjnymi pozostało 58 125 zabytków, które stanowiły 89,69% całości zasobu zabytków nieruchomości. Jest to najliczniejsza i najbardziej zróżnicowana pod względem stanu zachowania grupa¹⁰⁷. Są to zarówno obiekty będące w niemal doskonałym stanie technicznym pod względem zachowania autentyczności substancji i formy, nieprzerwanie użytko-

¹⁰⁶ W czasie trwania weryfikacji rejestru zabytków nieruchomości skreślono 673 obiekty.

¹⁰⁷ Poza grupami weryfikacyjnymi pozostały też obiekty skreślone z rejestru zabytków przed dniem wykonania lustracji terenowej. Nie jest możliwe określenie, ile obiektów zostało skreślonych z rejestru zabytków przed lustracją terenową, a ile po niej przed zakończeniem prac. Łącznie skreślono 300 obiektów niezaliczonych do żadnej z grup weryfikacyjnych.

wane zgodnie z przeznaczeniem i bieżąco konserwowane, jak i obiekty od lat nieużytkowane, czasem będące ruinami, lecz niezagrożone rychłą rozbiórką. Poza grupami weryfikacyjnymi pozostawiono też zabytki, których remonty i przebudowy częściowo naruszyły oryginalną substancję, powodując zmianę pierwotnego wyglądu, tj. form stylowych oraz cech charakteryzujących funkcję, o ile ich stan techniczny nie zagraża dalszemu trwaniu lub umożliwia odtworzenie pierwotnej kompozycji. W znacznym stopniu zachowały one formę i substancję oraz pozostają nośnikami wartości zabytkowych. W poszczególnych regionach kraju różnie oceniono ogólną kondycję tej części zasobu – od ledwie dostatecznego do dobrego¹⁰⁸. Ocena ta zależy od dwóch czynników: ciągłości zasiedlenia i tradycji oraz współczesnej zamożności całego województwa lub określonych powiatów. Do grup weryfikacyjnych nie zaliczono żadnego z obiektów wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO, jak również 89,40% obiektów uznanych za Pomniki Historii.

Poza zdefiniowanymi grupami weryfikacyjnymi pozostawiano też obiekty nieużytkowane, będące w dość dobrym stanie technicznym oraz obiekty zniszczone w stopniu niezagrożającym ich strukturom. Określono je jako zabytki zagrożone w mniejszym stopniu, których – po porównaniu natężenia czynników destrukcyjnych z innym obiektami – nie uznano za szczególnie zagrożone utratą wartości zabytkowych. Wskazano je we wszystkich regionach, grupach funkcjonalnych, chronologicznych oraz materiałowych. Są to obiekty wymagające remontów związanych z wymianą części substancji lub konstrukcji, ale z reguły użytkowane, co poprawia perspektywy ich dalszego trwania i bieżącej konserwacji¹⁰⁹.

W skali kraju jako mniej zagrożone wskazano 1622 zabytki, czyli podgrupa ta obejmuje 2,79% obiektów niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych. W województwach dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, lubuskim, małopolskim, podlaskim i śląskim obiekty takie wskazywano sporadycznie, a ich udział nie przekroczył 1% zabytków niezakwalifikowanych do żadnej grupy weryfikacyjnej. W części województw udział obiektów mniej zagrożonych wyniósł 1–3% (mazowieckie, podkarpackie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie). Znaczną liczbę obiektów określonych jako mniej zagrożone wskazano w województwach lubelskim (7,32%), łódzkim (7,94%), opolskim (8,24%) i pomorskim (9,66%)¹¹⁰.

Przyjęta metodologia, obejmująca jedynie zewnętrzne oględziny, nie dawała możliwości wykrycia naruszeń konstrukcji, mogących zagrażać dalszemu istnieniu zabytku. Ukryte uszkodzenia konstrukcyjne lub zużycie substancji budowlanej mogą więc spowodować zagrożenie części obiektów niezaliczonych do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2008–2015.

Zasób zabytkowy w największym stopniu zachował się w województwie lubelskim, gdzie poza grupami weryfikacyjnymi pozostało 97,03% obiektów figurujących w rejestrze zabytków. Jest to jedyne województwo, w którym udział obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych przekracza 90% we wszystkich analizowanych grupach funkcjonalnych. Praw-

¹⁰⁸ Szczegółowe informacje znajdują się w raportach wojewódzkich, stanowiących uzupełnienie niniejszego Raportu.

¹⁰⁹ 60,45% obiektów uznanych za zagrożone utratą wartości jest obecnie nieużytkowanych.

¹¹⁰ W poszczególnych powiatach udział ten sięgać może nawet kilkunastu procent.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH W TRAKCIE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW – PODZIAŁ WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I WOJEWÓDZTW

Województwo	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	1308	94,78%	99	91,67%	540	92,31%	68	73,12%	440	65,57%	821	96,70%
Kujawsko-pomorskie	465	98,94%	115	95,83%	153	95,03%	21	87,50%	278	85,28%	378	93,56%
Lubelskie	806	99,26%	70	98,59%	171	98,28%	13	100,00%	249	94,32%	449	97,61%
Lubuskie	470	94,19%	40	100,00%	131	92,91%	19	86,36%	180	87,38%	186	96,37%
Łódzkie	528	97,60%	15	100,00%	130	91,55%	15	78,95%	213	79,18%	357	91,30%
Małopolskie	908	95,78%	33	62,26%	292	94,81%	30	96,77%	227	80,50%	370	88,94%
Mazowieckie	962	98,16%	48	96,00%	521	96,13%	13	92,86%	427	87,50%	911	95,89%
Opolskie	578	94,14%	48	87,27%	124	93,94%	15	57,69%	106	68,39%	202	87,83%
Podkarpackie	909	94,49%	55	91,67%	246	96,85%	16	84,21%	160	80,00%	300	91,46%
Podlaskie	485	98,78%	8	100,00%	184	98,40%	3	75,00%	58	82,86%	110	94,83%
Pomorskie	488	97,99%	116	96,67%	212	95,50%	12	92,31%	183	80,26%	257	91,13%
Śląskie	552	97,53%	13	81,25%	286	93,77%	24	75,00%	132	75,00%	181	88,73%
Świętokrzyskie	423	97,47%	18	94,74%	52	92,86%	19	100,00%	88	89,80%	212	92,58%
Warmińsko-mazurskie	839	94,59%	96	96,00%	257	96,25%	26	92,86%	215	75,70%	387	87,76%
Wielkopolskie	1052	97,41%	37	97,37%	435	96,88%	22	100,00%	675	86,98%	954	96,07%
Zachodniopomorskie	710	90,45%	67	90,54%	235	93,63%	16	69,57%	160	62,50%	550	74,73%
Razem	11483	96,11%	878	92,71%	3969	95,04%	332	82,58%	3791	79,82%	6625	91,73%

dopodobnie wynika to z faktu, że województwo lubelskie było jednym z dwóch, w których – zgodnie z zaleceniami Raportu z 2004 r.¹¹¹ – konsekwentnie skreślono z rejestru zabytków obiekty nieistniejące. Należy też do najmniej dotkniętych powojennymi migracjami, co nadal może mieć znaczenie. Wolniejszy rozwój gospodarczy mógł mieć korzystny wpływ na stan zachowania zabytków, ograniczając liczbę obiektów, które w ciągu ostatnich 25 lat utraciły wartości zabytkowe z przyczyn inwestycyjnych¹¹². Kolejne miejsca w rankingu województw o największym udziale obiektów niezaliczonych do zdefiniowanych grup weryfikacyjnych zajmują województwa mazowieckie (94,89%) i świętokrzyskie (93,03%). O wysokiej pozycji województwa mazowieckiego decyduje duży udział obiektów zlokalizowanych na terenie miast na prawach powiatu (36,13%), a zwłaszcza Warszawy (28,50%). Województwo świętokrzyskie charakteryzuje się natomiast najmniejszym w skali kraju nasyceniem obiektami objętymi ochroną prawną – także z grup najbardziej narażonych na zniszczenie – oraz najkonsekwentniej uporządkowanym rejestrem zabytków.

Najmniejszy udział w zasobie obiektów niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych odnotowano w województwach opolskim (81,62%) i zachodniopomorskim (81,18%). Wynik województwa opolskiego jest skutkiem stwierdzenia dużej liczby obiektów nieistniejących (4,85%) oraz tych, które utraciły posiadane wartości zabytkowe (3,75%). W województwie

¹¹¹ Raport z 2004 r., op.cit., s. 7.

¹¹² W województwie lubelskim problem ten dotyczył jedynie 10 zabytków, mniejszą liczbę zabytków, które utraciły wartości z przyczyn inwestycyjnych stwierdzono tylko w województwach zachodniopomorskim (7) i łódzkim (5).

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w województwie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
623	76,91%	150	79,37%	1946	92,80%	233	74,68%	313	93,43%	327	87,43%	6868	88,02%
300	79,79%	88	88,89%	422	93,99%	96	94,12%	127	90,07%	111	92,50%	2554	91,48%
272	89,47%	96	96,97%	529	97,60%	64	92,75%	513	99,81%	324	94,46%	3556	97,03%
239	76,85%	57	74,03%	1976	87,90%	58	70,73%	47	88,68%	78	86,67%	3481	87,86%
92	76,67%	60	92,31%	493	90,13%	67	81,71%	133	93,01%	99	94,29%	2202	90,28%
179	65,09%	174	75,65%	1336	92,97%	38	63,33%	322	93,06%	296	63,79%	4205	86,70%
324	86,63%	109	83,21%	1910	96,95%	219	87,60%	328	99,09%	303	94,10%	6075	94,89%
127	63,50%	36	45,57%	792	81,65%	48	58,54%	119	92,25%	110	72,37%	2305	81,62%
208	75,36%	72	63,72%	1255	94,86%	48	82,76%	344	96,09%	227	87,64%	3840	91,21%
70	83,33%	59	61,46%	460	87,95%	52	75,36%	312	93,98%	103	99,04%	1904	91,36%
189	76,52%	119	66,85%	919	90,99%	77	73,33%	132	97,06%	120	86,33%	2824	88,86%
91	55,15%	137	64,02%	1374	89,39%	126	70,39%	99	94,29%	100	79,37%	3115	85,93%
75	85,23%	14	77,78%	206	91,96%	47	73,44%	173	96,65%	114	94,21%	1441	93,03%
423	82,30%	172	85,15%	1840	91,00%	177	83,10%	508	87,74%	126	90,65%	5066	89,25%
815	90,25%	161	84,29%	1321	94,63%	178	77,39%	277	88,22%	230	96,23%	6157	92,85%
96	65,75%	82	82,83%	283	84,98%	80	73,39%	164	81,59%	89	83,96%	2532	81,18%
4123	79,39%	1586	76,25%	17062	91,59%	1608	77,83%	3911	93,21%	2757	86,07%	58125	89,69%

zachodniopomorskim rezultat taki spowodowany jest wyjątkowo dużym udziałem obiektów zagrożonych (15,42%). W żadnym z powyższych województw nie odnotowano też postępów w zakresie porządkowania rejestru zabytków.

Generalnie nieco mniejszy udział obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych odnotowano w województwach, w których po 1945 r. nastąpiła przynajmniej częściowa wymiana ludności. Zdawałoby się, że współcześnie ten czynnik ma dużo mniejsze znaczenie niż kilkadziesiąt lat temu, występuje tu jednak pewna inercja. Dziedzictwo przeszłości – nie tylko w postaci zabytków, ale i stosunku do nich, zarówno współczesnego, jak i z niedalekiej przeszłości – dostrzegalne jest w prezentowanych statystykach. Jest to widoczne zarówno w skali kraju, jak i województw, w których na części terenu nastąpiła znaczna wymiana ludności (np. województwa opolskie, pomorskie). Zależność ta jest silniejsza na terenach wiejskich niż w dużych miastach, mających naturalną moc integrującą. Udział zabytków niezaliczonych do grup weryfikacyjnych mieszczący się w przedziale 90–95% odnotowano w województwach kujawsko-pomorskim, łódzkim, podkarpackim, podlaskim i wielkopolskim. Udział zabytków niezaliczonych do grup weryfikacyjnych mieszczący się w przedziale 85–90% odnotowano w województwach dolnośląskim, lubuskim, małopolskim¹¹³ pomorskim, śląskim¹¹⁴ oraz warmińsko-mazurskim.

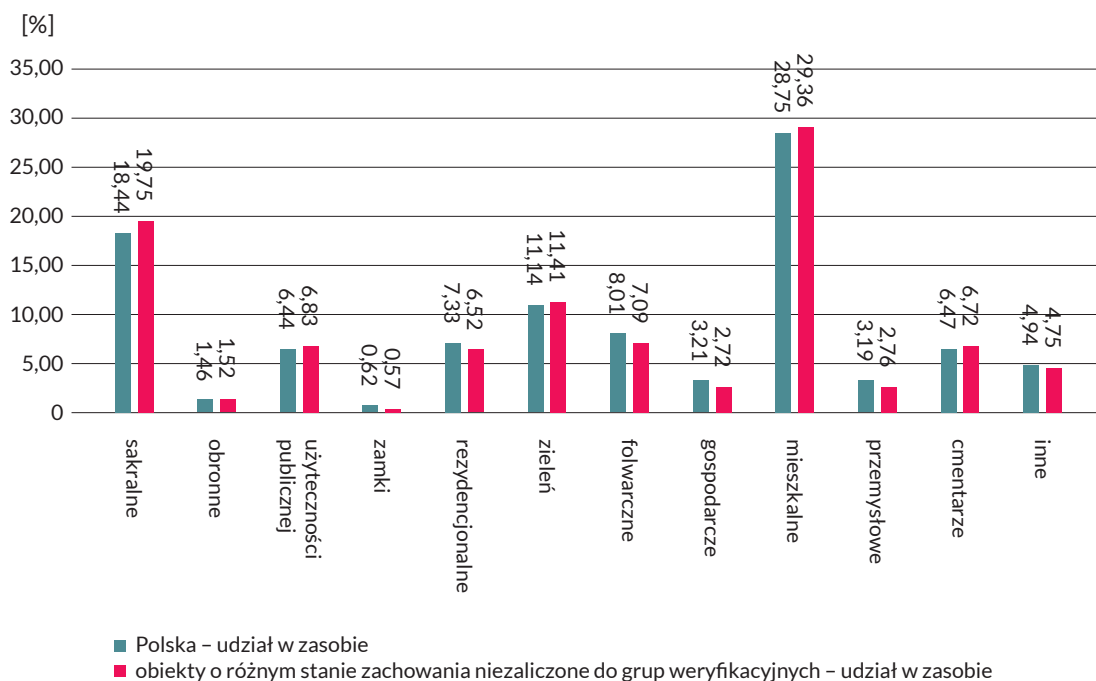
¹¹³ W województwie małopolskim na relatywnie mały udział obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych miał wpływ duży udział wpisanych do rejestru zabytków budownictwa ludowego.

¹¹⁴ W województwie śląskim na relatywnie mały udział obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych miał wpływ duży udział wpisanych do rejestru obiektów przemysłowych, osiedli robotniczych i budownictwa ludowego.

Zasadniczo większy udział obiektów niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych odnotowano w miastach na prawach powiatu. Jest to związane z faktem, że duże aglomeracje miejskie skuteczniej przyciągają inwestorów zainteresowanych kupnem i adaptacją zabytków, dysponujących środkami wystarczającymi na remonty i prace konserwatorskie. Ważnym czynnikiem jest też łatwiejsze sprawowanie nadzoru konserwatorskiego i opieki nad zabytkiem.

Porównując udziały poszczególnych grup funkcjonalnych wśród obiektów pozostawionych poza grupami weryfikacyjnymi z ich udziałem w całości zlustrowanego zasobu, stwierdzić należy, że najlepiej zachowanymi grupami funkcjonalnymi są obiekty sakralne i mieszkalne, a najgorzej – przemysłowe, gospodarcze, rezydencjonalne i folwarczne.

**OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH
W TRAKCIE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW – UDZIAŁ WG FUNKCJI PIERWOTNEJ
NA TŁE CAŁOŚCI ZWERYFIKOWANEGO ZASOBU**

Dla ukazania stopnia zachowania zasobu w poszczególnych kategoriach funkcjonalnych zabytków istotna jest analiza udziału obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych w każdej z nich w odniesieniu do całości chronionego zasobu.

We wszystkich województwach najlepiej zachowaną oraz najmniej zagrożoną grupą zabytków są obiekty sakralne. W skali kraju, poza grupami weryfikacyjnymi pozostało 96,11% z nich. W żadnym z województw udział tej grupy zabytków nie był niższy niż 90%, a w województwie lubelskim wyniósł ponad 99%. Fakt ten można tłumaczyć szczególną rangą obiektów sakralnych w społecznej hierarchii wartości, wynikającą z wysokiej pozycji wiary i Kościoła katolickiego, będącego w posiadaniu zdecydowanej większości budowli służących

do celów związanych z kultem. Bardzo istotna jest również ciągłość użytkowania większości świątyń zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem – nawet jeśli po 1945 r. nastąpiła zmiana przynależności wyznaniowej (ok. 1000 obiektów). Podstawą ich dobrej kondycji są też: powszechna akceptacja wartości zabytkowych, możliwość pozyskiwania z różnych źródeł środków na bieżące utrzymanie oraz systematyczne prace remontowe¹¹⁵. Prowadzone w dużym zakresie prace remontowe mogą się jednak wiązać z ryzykiem naruszenia wartości zabytkowych w efekcie nadmiernej wymiany oryginalnej substancji zabytkowej oraz modernizacji wynikających z presji społecznej¹¹⁶. Generalnie dobry stan świątyń nie oznacza, że wśród obiektów klasyfikowanych jako sakralne nie ma zabytków wymagających prac remontowych. Mniejszej lub większej interwencji wymagają liczne dzwonnice, kaplice, grobowce, kostnice stanowiące uzupełnienie zespołów sakralnych.

Wśród obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych znalazły się również drewniane kościoły, obok których wzniesiono nowe – murowane. Pomimo że w chwili obecnej są one nadal w dobrym lub zadowalającym stanie zachowania, jednak pozbawione należytej opieki wynikającej ze stałego użytkowania szybko mogą ulec zniszczeniu¹¹⁷. Część klasztorów, utraciwszy pierwotną funkcję, stała się obiektami użyteczności publicznej, co daje im szansę utrzymania w co najmniej dostatecznym stanie zachowania. Dotyczy to także większości niezaliczonych do grup weryfikacyjnych dawnych synagog.

Również obiekty mieszkalne w większości pełnią pierwotną funkcję. Jednakże w ich przypadku współczesne standardy użytkowe zdecydowanie różnią się od historycznych, a dostosowanie do współczesnych potrzeb pociąga za sobą szereg problemów. Poza zdefiniowanymi grupami weryfikacyjnymi pozostały 17 062 budynki mieszkalne o dość zróżnicowanym stanie zachowania, z których przynajmniej część jest prawdopodobnie zagrożona mniejszą lub większą utratą posiadanych wartości zabytkowych. Liczba ta stanowi w skali kraju 91,59% zlustrowanych obiektów o funkcji mieszkalnej. W skali poszczególnych regionów największy udział odnotowano w województwie lubelskim (97,60%), niewiele mniej w województwie mazowieckim (96,95%), zdominowanym w tej grupie funkcjonalnej przez budynki mieszkalne zlokalizowane w Warszawie, Radomiu i Płocku¹¹⁸. Najmniejszy udział budynków mieszkalnych poza grupami weryfikacyjnymi odnotowano w województwach opolskim (81,65%) i zachodniopomorskim (84,98%), udział poniżej 90% stwierdzono również w województwach lubuskim (87,90%), podlaskim (87,93%) oraz śląskim (89,39%). Zdecydowana większość obiektów o funkcji mieszkalnej zachowa-

¹¹⁵ Porównaj rozdział: *Charakterystyka poziomu finansowania zabytków wpisanych do rejestru*.

¹¹⁶ Nie zaliczano do grup weryfikacyjnych obiektów poddanych w ostatnich latach remontom sprowadzającym się często jedynie do oczyszczenia fasad. Poza tym na ocenę stanu zachowania – zwłaszcza obiektów sakralnych – wpływ miał przyjęty zakres lustracji, pomijający historyczny wystrój i wyposażenie. Trzeba bowiem pamiętać, że w dawnych kościołach ewangelickich i cerkwiach nastąpiły bardzo duże zniszczenia w zakresie oryginalnych elementów wyposażenia wnętrza, charakterystycznych dla poszczególnych konfesji.

¹¹⁷ Czasem takie przypadki kwalifikowano jako zagrożone, czasem pozostawiano poza grupami weryfikacyjnymi; decydującymi kryteriami były zastany stan techniczny i stosunek administratora do drewnianego obiektu.

¹¹⁸ Warszawa – 45,54% zasobu budynków mieszkalnych poza grupami weryfikacyjnymi w województwie; Radom – 6,83%; Płock – 5,53%.

na jest w stanie dobrym – jeśli chodzi o stan techniczny oraz zachowanie historycznej formy. Wśród budynków mieszkalnych niezaliczonych do grup weryfikacyjnych przeważają obiekty o wyższym standardzie, jak kamienice zlokalizowane w dużych i mniejszych miastach, wille, murowane domy mieszkalne w małych miastach i na wsiach. Wśród budynków mieszkalnych niezaliczonych do grup weryfikacyjnych znalazły się też 1653 budynki o konstrukcji drewnianej, w tym 293 o szkieletowej. Walory zabytkowe budynków mieszkalnych w różnym stopniu są akceptowane przez właścicieli i użytkowników, co – obok możliwości finansowych – ma istotny wpływ na obecny stan zachowania zasobu. Wśród zabytków wskazywanych jako mniej zagrożone znalazły się nieużytkowane kamienice, wille i domy mieszkalne. Część z nich jest w złym stanie technicznym, w niektórych przerwano remont generalny, co przyspiesza degradację, a część, mimo nie najlepszego stanu technicznego, jest nadal zamieszkana. W miastach jako mniej zagrożone wskazywano zaniedbane i niedoinwestowane budynki w zasobach komunalnych. Często za przyczynę obniżenia wartości zabytkowych uznawano remonty i przebudowy dokonane z naruszeniem substancji zabytkowej w stopniu niepowodującym znacznej jej utraty¹¹⁹. W przypadku elementów zwartych zespołów, o ile zachowały gabaryty i bryłę, nawet jeśli ich indywidualne walory zabytkowe zostały znacznie uszczuplone, nie uznawano ich za obiekty o utraconych wartościach zabytkowych, przyjmując jako nadrzędne walory całego układu. Niezauważanym dotychczas z konserwatorskiego punktu widzenia, a coraz częstszym problemem, jest adaptacja chałup (lub całych gospodarstw) na domy letniskowe – zarówno *in situ*, jak i po ich translokacji. Pomimo utraty funkcji i wprowadzanych zazwyczaj zmian, z reguły nie zaliczano ich do grup weryfikacyjnych.

Spośród 947 zlustrowanych obiektów obronnych aż 898, czyli 92,71%, nie zakwalifikowano do żadnej ze zdefiniowanych grup weryfikacyjnych. W województwach lubuskim, łódzkim i podlaskim 100% obiektów obronnych uznano za niezagrożone. W województwie opolskim stwierdzono tak w przypadku 87,27% obiektów, a w śląskim – 81,25% zabytków tej kategorii. W województwie małopolskim poza zdefiniowanymi grupami weryfikacyjnymi pozostały 33 obiekty, stanowiące 62,26% zasobu architektury obronnej. Obiekty obronne są trudne lub wręcz niemożliwe do zagospodarowania na cele użytkowe, a ich utrzymanie, z uwagi na specyfikę materiałowo-techniczną oraz znaczne kubatury i powierzchnie, bardzo kosztowne. Z drugiej strony forteczna solidność dość skutecznie chroni je przed działaniem czasu i dewastacjami. Jako mniej zagrożone z powodu zużycia konstrukcji i materiału wskazano kilka cennych fortyfikacji średniowiecznych oraz nowożytnych.

¹¹⁹ Najczęściej sprowadzają się one do prób dostosowywania zabytków do współczesnych standardów użytkowych, czyli wymiany stolarki okiennej i drzwiowej, ocieplenia poprzez obłożenie elewacji styropianem, czasem przebudowy dachu w celu zwiększenia powierzchni użytkowej, a także likwidacji zbędnych trzonów kuchennych i układów kominowych oraz zmian wewnętrznego rozplanowania. Katalog wskazywanych zmian jest zbliżony do katalogu zmian dotyczących obiektów zagrożonych i o utraconych wartościach – o kwalifikacji do grupy decydował ich zakres oraz stopień ingerencji w oryginalną substancję konkretnego zabytku.

Wśród obiektów użyteczności publicznej – podobnie jak w przypadku obiektów sakralnych – poza grupami weryfikacyjnymi we wszystkich województwach pozostało ponad 90% obiektów. Ich liczba w skali kraju wyniosła 3969 obiektów, co stanowi 95,04% zasobu tej grupy. Stan większości budynków klasyfikowanych jako publiczne jest przynajmniej dobry, gdyż zazwyczaj jako wizytówki miejscowości i obiekty pełniące ważne funkcje publiczne bywają dobrze utrzymywane, a ich wartość zabytkowa uchodzi za lokalną chlubę. Tak jest w przypadku ratuszy, magistratów, starostw, wielu szkół i poczt. Dobry stan zachowania wynika ze sprawnego, zwłaszcza w miastach na prawach powiatu¹²⁰, pozyskiwania z różnych źródeł środków na ich remonty oraz utrzymanie. Jednocześnie część prac mających na celu adaptację obiektów do współczesnych potrzeb i standardów użytkowych wiąże się z naruszeniem ich substancji zabytkowej. W nieco gorszym stanie bywają budynki administracyjne w zespołach przemysłowych. Za mniej zagrożone uznawano budynki opuszczonych przez wojsko koszar bądź szpitali garnizonowych, dla których, szczególnie w mniejszych miastach, trudno znaleźć właściwego użytkownika lub grupę współdziałających użytkowników. Kompleksy te pozostają nieużytkowane lub użytkowane częściowo w przypadkowy sposób.

Poza grupami weryfikacyjnymi pozostało 91,73% założeń zieleni, w tym niemal wszystkie parki miejskie, zdrojowe i kalwaryjskie¹²¹. Jednak większość tej grupy to – stanowiące ok. 73% zasobu zabytkowej zieleni – parki dworskie i pałacowe. Najwyższy stopień zachowania zasobu zieleni zabytkowej stwierdzono w województwach lubelskim (97,61%), dolnośląskim (96,70%), lubuskim (96,37%), wielkopolskim (96,07%) i mazowieckim (95,89%), najniższy zaś w województwie zachodniopomorskim (74,73%). Poza grupami weryfikacyjnymi znalazły się założenia w różnym stanie zachowania: od wzorcowo pielęgnowanych parków miejskich, zdrojowych, przy reprezentacyjnych siedzibach bądź muzeach do zdegradowanych parków dworskich z reliktowym starodrzewem lub współcześnie zaaranżowanych ogrodów willowych czy plebańskich w granicach historycznych działek. Do grup weryfikacyjnych nie zaliczano założeń nieużytkowanych lub użytkowanych w sposób kolidujący z ich funkcją oraz narażonych na wycinkę, dopóki nie stwierdzano, że ona istotnie wystąpiła. Na terenach wiejskich na stan parków wpływa niedocenywanie ich wartości zabytkowych oraz ignorowanie walorów rekreacyjnych prowadzące do rezygnacji z prac pielęgnacyjnych. Inaczej wygląda sytuacja parków zlokalizowanych w miastach, gdzie są miejscami rekreacji, a dbanie o nie jest zazwyczaj priorytetem lokalnych władz.

¹²⁰ W miastach na prawach powiatu zlokalizowane jest ponad 40% wpisanych do rejestru zabytków obiektów użyteczności publicznej.

¹²¹ Z uwagi na specyfikę założeń zieleni, zakładającą odtwarzalność roślinności, podstawowym kryterium kwalifikacji do grup weryfikacyjnych była integralność terenu. Pozostawione bez opieki założenia zieleni, w których następuje naturalna sukcesja przyrodnicza, zasadniczo pozostawiano poza grupami weryfikacyjnymi, ewentualnie uznając je za „mniej zagrożone”. Rozbieżność pomiędzy udziałem niezaliczonych do grup weryfikacyjnych parków a udziałem dworów i pałaców, którym te parki towarzyszyły, zwiększa też fakt, że w rejestrze zabytków figurują parki przynależne do dworów bądź pałaców, których nie wpisano do rejestru zabytków lub – jako nieistniejące – już wykreślono.

Spośród 4196 zlustrowanych cmentarzy poza grupami weryfikacyjnymi znalazło się 3911 obiektów, czyli 93,21% objętego ochroną prawną zasobu. Do kategorii tej zaliczane są cmentarze grzebalne oraz tereny przykościelne. Do omawianej grupy należą założenia, które są nadal użytkowane, i te spośród nieużytkowanych, które nie są dewastowane i cieszą się minimalną opieką, oraz cmentarze przykościelne – zwykle od dawna nieużytkowane jako miejsca pochówków, ale uporządkowane bądź na nowo zaaranżowane jako tereny przykościelne. W gorszym stanie zachowania są zaniedbane i niejednokrotnie podlegające dewastacji cmentarze pozbawione po 1945 r. opieki społeczności wyznaniowych, przede wszystkim cmentarze ewangelickie i żydowskie, spośród których część została uznana za mniej zagrożone. W większości województw poza grupami weryfikacyjnymi pozostało ponad 90% cmentarzy. Wyjątkowo duży odsetek stwierdzono w województwach lubelskim (99,81%) i mazowieckim (99,09%). Najmniejszy udział cmentarzy niezaliczonych do grup weryfikacyjnych odnotowano w województwach zachodniopomorskim (81,59%), warmińsko-mazurskim (87,74%), wielkopolskim (88,22%) i lubuskim (88,68%), a więc w regionach, gdzie – z uwagi na uwarunkowania historyczne – znajduje się duża liczba dawnych cmentarzy ewangelickich.

Zamki są pierwszą grupą funkcjonalną, której udział wśród obiektów nieprzypisanych do zdefiniowanych grup weryfikacyjnych jest mniejszy niż wśród całości zlustrowanych obiektów. Spośród 402 zlustrowanych zamków poza grupami weryfikacyjnymi pozostały 332 obiekty, co stanowi 82,58% całości zasobu. Zamki i ich ruiny uznawane są za obiekty wyjątkowo trwałe i odporne na różnego rodzaju zagrożenia. Ich cechy zabytkowe są traktowane jako oczywiste i powszechnie akceptowane. Jednak i one podlegają fizycznym i biologicznym procesom niszczenia oraz poddawane są rozbiórkom bądź niewłaściwie prowadzonym remontom. W województwach lubelskim, świętokrzyskim i małopolskim do grup weryfikacyjnych nie zaliczono żadnego zamku. W województwach podlaskim, śląskim, dolnośląskim, zachodniopomorskim i opolskim stwierdzono, że potencjalne straty tej grupy funkcjonalnej mogą dotyczyć przynajmniej 25% obiektów¹²². Pojedyncze zamki uznano za mniej zagrożone, wskazując przede wszystkim potencjalne oraz już istniejące zagrożenia o charakterze inwestycyjnym.

Wśród obiektów klasyfikowanych jako inne poza grupami weryfikacyjnymi pozostawiono 2757 zabytków, tj. 86,07% zasobu obiektów niemieszczących się w pozostałych grupach funkcjonalnych (pawilony parkowe, mury oporowe, perony) oraz im towarzyszących (ogrodzenia i bramy stanowiące ok. 60% grupy). Nie jest to grupa zabytków, której poświęca się uwagę, co sprzyja raczej utracie niż zachowaniu ich wartości zabytkowych. W 11 województwach poza grupami weryfikacyjnymi pozostało 85–95% zasobu tej grupy funkcjonalnej. Większy udział odnotowano w województwie podlaskim (99,04%), mniejszy zaś w województwach zachodniopomorskim (83,96%), śląskim (79,37%), opolskim (72,37%) i małopolskim (63,79%).

¹²² Mała liczebność zasobu wydatnie podnosi udziały procentowe, ale chodzi tu o obiekty o istotnym znaczeniu dla regionu, w przypadku których każda jednostkowa strata jest bardzo znacząca.

W powszechnym odczuciu obiekty przemysłowe uchodzą za szczególnie zagrożone. Potwierdza to fakt, że poza grupami weryfikacyjnymi znalazło się tylko 77,83% zlustrowanych obiektów (1608). Znajdują się one w bardzo różnym stanie zachowania: od niezagrożonych rozbiórką ruin i reliktów, poprzez obiekty niezagospodarowane, lecz możliwe do remontu i adaptacji, obiekty lepiej lub gorzej zaadaptowane do nowych celów, aż do obiektów zadbanych, nadal pełniących swą funkcję, np. elektrowni wodnych, zespołów filtrów i wodociągów, browarów albo mostów i wiaduktów. Aż 57,15% obiektów przemysłowych niezaliczonych do grup weryfikacyjnych to budynki i budowle stricte przemysłowe – różnego rodzaju hale i budynki produkcyjne oraz pomocnicze związane z gałęziami przemysłu charakterystycznymi dla poszczególnych regionów. Kolejne 30,52% to obiekty związane z transportem, a 12,33% – młyny, kuźnie i wiatraki, które, jeśli pozostały poza grupami weryfikacyjnymi, w większości zostały uznane za mniej zagrożone. W 11 województwach 70–85% obiektów przemysłowych nie zaliczono do grup weryfikacyjnych. Ich większy udział stwierdzono w województwach mazowieckim (87,6%), lubelskim (92,75%) i kujawsko-pomorskim (94,12%), mniejszy zaś w województwach małopolskim (63,33%) i opolskim (58,54%).

Obiekty gospodarcze bardziej niż pozostałe grupy funkcjonalne są narażone na zniszczenie. Bywają wykonane z gorszych materiałów i mniej starannie niż domy mieszkalne czy obiekty użyteczności publicznej, którym towarzyszą, co przyspiesza zużycie materiału i uszkodzenia konstrukcji. Znaczna część obiektów gospodarczych w odczuciu właścicieli nie powinna być zabytkami. Dotyczy to zwłaszcza wiejskich budynków gospodarczych w zagrodach. Wyróżniającą się grupą zabytków, klasyfikowanych jako gospodarcze, których walory zabytkowe nie są podawane w wątpliwość, są składy-spichlerze zlokalizowane w historycznych miastach handlowych. 160 takich obiektów¹²³ stanowi 10,08% zasobu uznanych za niezagrożone budynków gospodarczych. Ponieważ są istotnym elementem wizerunku danego miasta, zazwyczaj są dobrze utrzymane. W skali kraju nie zaliczono do grup weryfikacyjnych 1586 obiektów, co stanowi 76,39% zlustrowanych obiektów gospodarczych i jest najmniejszym udziałem spośród wszystkich grup funkcjonalnych. Najwięcej budynków gospodarczych niezaliczonych do grup weryfikacyjnych odnotowano w województwach lubelskim (96,97%) i łódzkim (92,31%), najmniej zaś w województwach opolskim (45,57%), podlaskim (61,41%), podkarpackim (63,72%) i śląskim (64,02%). Stan zaobserwowany w województwie opolskim jest jedynym przypadkiem tak znacznej możliwej utraty zasobu danej grupy funkcjonalnej.

Obiekty rezydencjonalne powszechnie uchodzą za najszybciej ginącą grupę zabytków, choć ich wartości z reguły nie są kwestionowane. Poza grupami weryfikacyjnymi pozostało 3791 pałaców i dworów, co stanowi 79,82% zlustrowanego zasobu. Są to obiekty w różnym stanie zachowania. W opisywanej grupie znalazły się obiekty niezagospodarowane, niewłaściwie użytkowane, silnie zaniedbane, nieodpowiednio wyremontowane, o ile nie naruszyło to autentyzmu ich substancji. Na obecną sytuację oraz dalsze perspektywy zachowania obiektów rezydencjonalnych, niezależnie od regionu

¹²³ Spośród ok. 200 obiektów składających się na tę grupę.

kraju, wpływ mają przede wszystkim rodzaj własności i sposób użytkowania, a także indywidualna historia w ciągu ostatnich 70 lat¹²⁴. W najlepszym stanie są obiekty pełniące funkcje reprezentacyjnych siedzib instytucji państwowych i rozmaitych stowarzyszeń oraz wyremontowane i zaadaptowane bez poważniejszych naruszeń formy i substancji dwory (rzadziej pałace) będące własnością prywatną. W opisywanej grupie znalazły się też pałace i dwory nadal pełniące przypisane im funkcje opiekuńcze, kulturalne bądź edukacyjne, i choć przekształcone, a obecnie często niedoinwestowane, są one nadal na bieżąco utrzymywane. Poza zdefiniowanymi grupami znalazły się też: obiekty rezydencjonalne zamienione na wielorodzinne budynki mieszkalne¹²⁵, obiekty prywatne, których właściciele przerosły koszty remontu (ale zostały zabezpieczone w oczekiwaniu na dalsze prace), zabytki niemożliwe do zagospodarowania ze względu na roszczenia własnościowe oraz znaczna część obiektów nieużytkowanych, będących zwykle w posiadaniu samorządu. W przypadku obiektów prywatnych i samorządowych w lepszym stanie są te o mniejszych kubaturach, wymagające mniejszych nakładów. W 12 województwach 75–90% obiektów nie zaliczono do grup weryfikacyjnych. W województwie lubelskim poza nimi pozostało 94,32% obiektów. Natomiast w województwach opolskim (68,39%), dolnośląskim (65,57%) i zachodniopomorskim (62,50%) do grup weryfikacyjnych zaliczono łącznie 32–38% zasobu, co – wobec pozostawienia poza grupami weryfikacyjnymi wielu obiektów mniej zagrożonych – oznacza, że w tych regionach kraju nawet 40% obiektów rezydencjonalnych figurujących w rejestrze zabytków w 2008 r. już nie istnieje lub jest narażonych na rychłe zniszczenie.

Poza grupami weryfikacyjnymi znalazły się 4123 obiekty folwarczne stanowiące 79,39% zlustrowanego zasobu. Tak jak we wszystkich opisanych grupach, zasób ten jest zróżnicowany pod względem stanu zachowania. Na pozostawiony poza grupami weryfikacyjnymi zasób składa się 62,23% budynków gospodarczych (obory, stodoły, stajnie, spichlerze), 29,92% budynków mieszkalnych (czworaki, rządówki, oficyny) i 7,85% budynków przemysłowych (browary, gorzelnie młyny). W najlepszym stanie technicznym są budynki mieszkalne, które po modernizacji nadal pełnią swoje funkcje. Budynki i tereny folwarczne (podobnie jak pałace i dwory) bywają obejmowane roszczeniami spadkobierców dawnych właścicieli, co skutecznie uniemożliwia ich zagospodarowanie. W takich przypadkach, jeśli nie są zachowane w bardzo złym stanie technicznym, nie były kwalifikowane do grup weryfikacyjnych. Budynki folwarczne, będące we władaniu Agencji Nieruchomości Rolnych, są często wyłączone z dzierżaw gruntów i pozostają nieużytkowane. Wiele z nich uznano za mniej zagrożone. W 11 województwach 75–90% obiektów folwarcznych pozostało poza grupami weryfikacyjnymi. Udział nieco powyżej wskazanych wartości odnotowano tylko w województwie

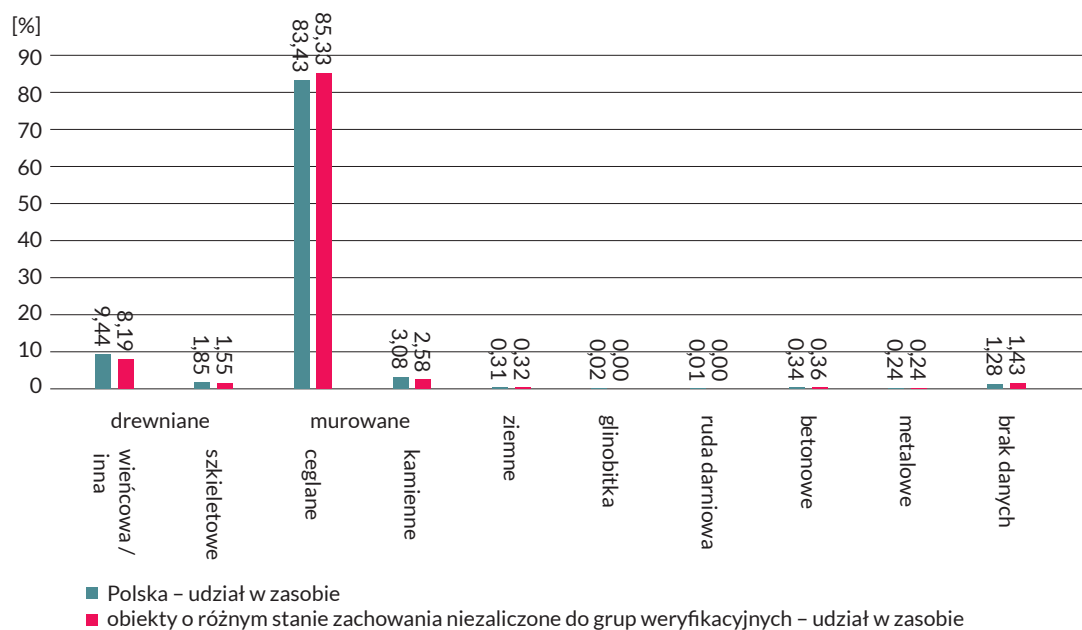
¹²⁴ Po 1945 r. dwory i pałace miały być przeznaczone na cele społeczne, np. szkoły, ośrodki zdrowia, domy kultury i biblioteki, ośrodki opiekuńcze, szpitale, urzędy gmin. Niektóre stały się budynkami administracyjnymi PGR, inne budynkami wielorodzinnymi ich pracowników. Nieliczne stały się obiektami reprezentacyjnymi urzędów i instytucji państwowych lub domami pracy twórczej. Wyznaczona wówczas funkcja zdeterminowała przekształcenia i poziom utrzymania indywidualnych zabytków oraz ich los po 1989 r.

¹²⁵ O ile nie są zdewastowane i mimo dokonanych adaptacji zachowały część wartości zabytkowych.

wielkopolskim (90,25%)¹²⁶, znacznie poniżej zaś w województwach małopolskim (65,09%), zachodniopomorskim (65,75%), opolskim (63,50%) i śląskim (55,15%).

Uzupełnieniem powyższej analizy jest prezentacja wyodrębnionych kategorii materiałowo-konstrukcyjnych. Mniejszy niż w całości badanego zasobu udział obiektów o konstrukcjach drewnianych wskazuje na większe – już istniejące i potencjalne – straty w tej części zasobu zabytkowego.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH W TRAKCIE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW – UDZIAŁ WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI NA TLE CAŁOŚCI ZWERYFIKOWANEGO ZASOBU

Dla ukazania stopnia zachowania zasobu w poszczególnych kategoriach materiałowo-konstrukcyjnych ważniejsza jest jednak analiza udziału obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych w odniesieniu do całości chronionego zasobu każdej z nich¹²⁷.

Aż 91,18% zlustrowanych budynków i budowli murowanych z cegły (40 611 obiektów) znalazło się poza grupami weryfikacyjnymi. W 15 województwach ponad 90% obiektów nie zaliczono do grup weryfikacyjnych, w tym powyżej 95% w województwach lubelskim (96,74%), podlaskim

¹²⁶ Województwo wielkopolskie charakteryzuje się największym zasobem budownictwa folwarcznego w skali kraju (903 obiekty). Wynika to z uwarunkowań gospodarczych XIX w., kiedy to tereny te stały się zapleczem rolniczym Prus. Oprócz dużej liczby obiektów tej grupy, wpływ na zachowanie tego zasobu miała lokalna tradycja silniej łącząca obiekty folwarczne z XIX-wiecznym konfliktem narodowościowym niż społecznym i kultywująca dbałość o nie, co pozwoliło przetrwać im w lepszym stanie niż w pozostałych regionach w latach 1945–1989.

¹²⁷ Wskazany brak danych (1,75%) dotyczy w zasadzie obiektów, dla których określanie materiału jest bezzasadne. Pewnej liczby obiektów, zwłaszcza klasyfikowanych jako inne, informacja o materiale nie dotyczy, bo faktycznie są one przestrzenią (np. dziedzińcem) lub wnętrzem itp. Stwierdzone braki dotyczą przede wszystkim ogrodzeń i bram. W pozostałych kategoriach funkcjonalnych brak określenia materiału jest sporadyczny.

**OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH W TRAKCIE WERYFIKACJI
REJESTRU ZABYTEKÓW – PODZIAŁ WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I WOJEWÓDZTW**

Województwo	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa / inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Dolnośląskie	113	72,90%	41	74,55%	5362	89,77%	127	37,35%	17	94,44%
Kujawsko-pomorskie	110	82,71%	41	87,23%	1821	91,83%	21	95,45%	18	90,00%
Lubelskie	369	96,09%	1	100,00%	1956	96,74%	178	92,71%	16	100,00%
Lubuskie	37	52,86%	79	62,70%	3043	88,74%	76	98,70%	4	100,00%
Łódzkie	217	79,49%	0	0,00%	1452	91,55%	23	95,83%	1	100,00%
Małopolskie	755	72,95%	8	88,89%	2643	91,14%	23	44,23%	4	57,14%
Mazowieckie	356	82,41%	1	100,00%	4315	95,70%	46	88,46%	16	88,89%
Opolskie	74	74,75%	10	58,82%	1824	81,07%	47	68,12%	5	100,00%
Podkarpackie	424	77,23%	4	100,00%	2435	93,22%	73	77,66%	28	90,32%
Podlaskie	308	76,24%	0	0,00%	1115	96,04%	33	84,62%	3	100,00%
Pomorskie	311	84,51%	122	68,54%	1849	90,20%	37	86,05%	23	92,00%
Śląskie	122	60,40%	6	75,00%	2627	87,74%	53	69,74%	3	100,00%
Świętokrzyskie	108	87,80%	0	0,00%	787	94,36%	138	86,79%	1	100,00%
Warmińsko-mazurskie	241	64,78%	52	80,00%	3779	92,04%	40	85,11%	11	100,00%
Wielkopolskie	335	82,31%	183	82,81%	4340	93,96%	8	72,73%	4	100,00%
Zachodniopomorskie	25	78,13%	194	75,49%	1263	83,64%	307	88,22%	0	0,00%
Razem	3905	77,51%	742	74,94%	40611	91,18%	1230	74,77%	154	92,21%

(96,04%) i mazowieckim (95,7%). Jedynie w województwie opolskim poza grupami weryfikacyjnymi pozostało 81,97% zabytków wzniesionych z cegły.

Większy niż w przypadku obiektów ceglanych udział w zasobie zabytków niezaliczonych do grup weryfikacyjnych odnotowano wśród nielicznych w rejestrze obiektów betonowych (94,5%) i ziemnych (92,21%), a mniejszy – metalowych (85,49%). Obiekty betonowe z racji dużej trwałości materiału oraz niezbyt odległej daty powstania sporadycznie zaliczane były do grup weryfikacyjnych. W 9 województwach ich udział w omawianej grupie osiągnął 100%. Ponad połowa z nich to XX-wieczne obiekty obronne, poza tym: mosty, wiadukty, urządzenia hydrotechniczne i budynki o konstrukcji żelbetowej. Wśród obiektów ziemnych w 9 województwach poza grupami weryfikacyjnymi pozostały wszystkie zlustrowane obiekty, a w kolejnych 4 – powyżej 90%. Cztery zagrożone forty Twierdzy Kraków obniżyły do 57,14% udział obiektów ziemnych poza grupami weryfikacyjnymi w województwie małopolskim. Obok dominujących budowli fortecznych poza grupami weryfikacyjnymi znalazły się obiekty sportowe i pomniki w formie kopców. Niezaliczone do grup weryfikacyjnych obiekty metalowe w większości zachowały pierwotne funkcje i są nadal użytkowane. Są to mosty, hale i wiaty peronowe, ogrodzenia itp. W 5 województwach pojedyncze obiekty stanowią 100% zasobu. W województwie śląskim, zasobniejszym w zabytki tego typu, poza grupami weryfikacyjnymi pozostało 50,00% obiektów metalowych¹²⁸.

¹²⁸ 6 sztuk – 4 obiekty przemysłowe i 2 obudowy studni – klasyfikowane jako inne.

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	1	100,00%	6	85,71%	28	90,32%	39	100,00%	5734
0	0,00%	0	0,00%	23	95,83%	7	87,50%	8	80,00%	2049
0	0,00%	0	0,00%	27	100,00%	14	93,33%	33	97,06%	2594
1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	88,89%	3248
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	3	75,00%	15	100,00%	1712
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	79	94,05%	3513
0	0,00%	0	0,00%	5	100,00%	10	83,33%	87	94,57%	4836
0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	5	100,00%	17	94,44%	1984
0	0,00%	0	0,00%	8	100,00%	3	100,00%	221	99,10%	3196
0	0,00%	0	0,00%	5	100,00%	2	100,00%	16	100,00%	1482
0	0,00%	0	0,00%	64	100,00%	5	83,33%	24	92,31%	2435
0	0,00%	0	0,00%	3	75,00%	6	50,00%	15	88,24%	2835
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	1	100,00%	20	90,91%	1056
0	0,00%	0	0,00%	15	78,95%	12	85,71%	21	95,45%	4171
2	50,00%	0	0,00%	2	100,00%	9	90,00%	43	100,00%	4926
0	0,00%	0	0,00%	11	78,57%	6	85,71%	12	85,71%	1818
3	27,27%	2	40,00%	172	94,50%	112	85,49%	658	96,19%	47589

Mała liczba obiektów uniemożliwia analizę statystyczną zabytków wzniesionych z glinobitki i rudy darniowej. Ich wyodrębnienie ukazało, że rzadko wpisywane do rejestru zabytki z tych materiałów zniknęły z krajobrazu. Pojedyncze, niezaliczone do grup weryfikacyjnych, obiekty stanowią 100% udziału w danym województwie, ale w skali kraju ich odsetek wynosi dla glinobitki 27,27% (3 obiekty), a dla rudy darniowej – 40,00% (2 obiekty).

Pośród 5038 podlegających lustracji terenowej obiektów drewnianych¹²⁹ poza grupami weryfikacyjnymi pozostało 3905 zabytków, czyli 77,51% badanego zasobu. Najmniej obiektów drewnianych poza grupami weryfikacyjnymi pozostało w województwach warmińsko-mazurskim (64,78%), śląskim (60,40%) i lubuskim (52,86%), gdzie budownictwo drewniane występuje lokalnie i reliktoowo. W 11 województwach 70–85% obiektów drewnianych nie zaliczono do grup weryfikacyjnych. Większy udział zachowanego zasobu stwierdzono jedynie w województwach lubelskim (96,09%) i świętokrzyskim (87,80%)¹³⁰. W obu województwach wśród obiektów drewnianych niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych dominują zabytki sakralne, stano-

¹²⁹ Na potrzeby niniejszego Raportu w odniesieniu do obiektów w konstrukcjach drewnianych przyjęto następujące określenia: „drewniany” – dla obiektów wzniesionych w konstrukcjach wieńcowej, sumikowo-łatkowej, ślegowej lub innej wykorzystującej wyłącznie drewno; „szkieletowy” – dla obiektów wzniesionych w konstrukcji drewnianej wypełnionej innym materiałem (np. szachulec, cegła itp.).

¹³⁰ W województwach lubelskim i świętokrzyskim konsekwentnie wykreślono z rejestru obiekty nieistniejące, również drewniane. Znaczącym czynnikiem było oszczędne w tych regionach wpisywanie do rejestru mieszkalnych i gospodarczych budynków drewnianych, mimo lub z powodu ich niedawnej powszechności.

wiać ponad połowę zasobu. W skali kraju obiekty sakralne stanowią 43,31% zasobu obiektów drewnianych poza grupami weryfikacyjnymi, mieszkalne 33,25%, a gospodarcze 8,18%. Obiekty drewniane częściej wpisywano do rejestru zabytków w regionach, gdzie było ich niewiele, czego skutkiem jest wykazanie tam procentowo większych strat. W regionach obfitujących w budownictwo drewniane (z wyjątkiem obecnego województwa małopolskiego) wzbudzały one generalnie mniejsze zainteresowanie konserwatorskie, co skutkowało mniejszą liczbą wpisów, a odnotowanym w ramach weryfikacji rezultatem tej polityki są relatywnie małe straty statystyczne. Wobec skali istniejącego niegdyś i w większości nigdy nieobjętego ochroną zasobu budownictwa drewnianego, zachowane do chwili obecnej i niezaliczone do grup weryfikacyjnych zabytki należy traktować jako relikty utraconego krajobrazu kulturowego – zwłaszcza że praktycznie nie zachowały się ich zwarte zespoły. Istniejące budowle to ostatnie dokumenty powszechnych niegdyś rozwiązań technicznych i funkcjonalnych.

O ile budownictwo drewniane występuje na terenie całego kraju w liczebności dającej się badać statystycznie, to zabytki w konstrukcji szkieletowej skoncentrowane są w województwach zachodnich i północnych. W pozostałych częściach kraju występują jedynie pojedyncze obiekty. W całym kraju poza grupami weryfikacyjnymi pozostały 742 obiekty, czyli 74,94% zweryfikowanego zasobu. W 8 województwach poddanych analizie udział obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych wynosi od 58,82% w województwie opolskim do 87,23% w województwie kujawsko-pomorskim. Najmniejszy udział obiektów w konstrukcji szkieletowej poza grupami weryfikacyjnymi odnotowano w województwach lubuskim (62,70%), pomorskim (68,54%) i dolnośląskim (74,55%). Najwięcej liczbowo zabytków będących przykładami budownictwa szkieletowego zachowało się w województwach zachodniopomorskim (194) i wielkopolskim (183). Poza grupami weryfikacyjnymi najwięcej budynków szkieletowych posiada funkcję mieszkalną (293) i sakralną (279), a zdecydowanie mniej gospodarczą (98). Są też pojedyncze dwory, karczmy, szkoły, pensjonaty oraz ratusze.

W Raporcie z 2004 r.¹³¹ obiekty murowane – zarówno ceglane, jak i kamienne – były traktowane łącznie. W niniejszym Raporcie po raz pierwszy wydzielono obiekty kamienne¹³². W skali kraju poza zdefiniowanymi grupami weryfikacyjnymi pozostało jedynie 74,77% zlustrowanych budowli kamiennych (1230 obiektów). Jest to jedyna grupa materiałowa, w której w poszczególnych województwach odnotowano udział obiektów niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych poniżej 50% zlustrowanego zasobu. W województwie dolnośląskim poza grupami weryfikacyjnymi pozostaje 37,35%, a w województwie małopolskim 44,23% zasobu. Lepiej obiekty kamienne zachowane są w województwach opolskim (68,12%), śląskim (69,74%) i zachodniopomorskim (72,73%). Najwięcej zabytków wzniesionych z kamienia poza grupami weryfikacyjnymi pozostało w województwach lubuskim (98,70%), łódzkim (95,83%) oraz kujawsko-pomorskim (95,45%). Powyżej 100 zabytków kamiennych niezaliczonych do grup weryfikacyjnych stwierdzono w województwach świętokrzyskim (138) i zachodniopomorskim (307). Około poło-

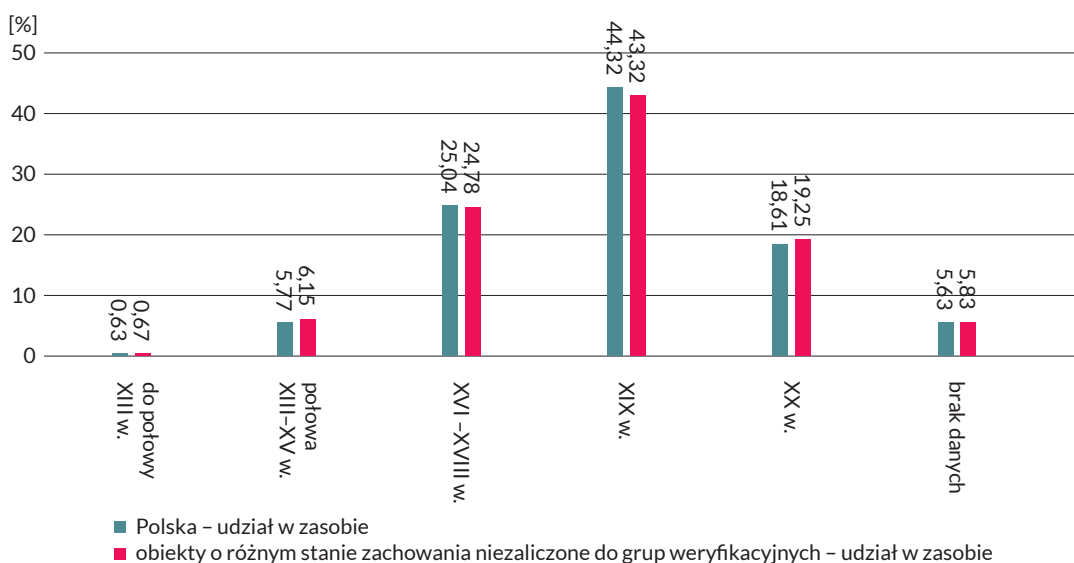
¹³¹ Raport z 2004 r., op.cit.

¹³² Prawdopodobne jest niedoszacowanie obiektów kamiennych w skali kraju – policzono zabytki w grupach weryfikacyjnych, ale te w dobrym stanie, zwłaszcza otynkowane, nadal pozostały wśród ceglanych. Określenie, czy budynek jest kamienny, czy ceglany, w wielu wypadkach wymaga bardziej szczegółowych badań.

wy omawianych tu obiektów to kamienne lub kamienno-ceglane budowle sakralne – kościoły, dzwonnice, cerkwie, synagogi, kapliczki i figury przydrożne. Szczególnie dużo jest ich w województwie zachodniopomorskim (265)¹³³. Budowle kamienne to także miejskie mury obronne i zamki (łącznie ok. 150), kamienne gospodarcze budynki folwarczne, domy mieszkalne, dwory i pałace, brukowane nawierzchnie, figury przydrożne i pomniki oraz ponad 100 ogrodzeń.

Dopełnieniem informacji o obiektach niezaliczonych w ramach weryfikacji do żadnej ze zdefiniowanych grup jest analiza ich chronologii. Mniejszy niż w całości badanego zasobu udział obiektów spoza grup weryfikacyjnych oznacza istniejące i potencjalne straty wśród obiektów z przedziałów chronologicznych obejmujących wiek XIX oraz XVI–XVIII.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH W TRAKCIE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW – UDZIAŁ WG CHRONOLOGII NA TLE CAŁOŚCI ZWERYFIKOWANEGO ZASOBU

Dla prezentacji stopnia zachowania zasobu w poszczególnych przedziałach chronologicznych ważniejsza jest analiza udziału obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych w każdej z nich w odniesieniu do ich chronionego zasobu.

W skali kraju 95,58% (390) obiektów powstałych przed połową XIII w. pozostało poza grupami weryfikacyjnymi. Zabytki takie nie występują w województwie podlaskim. W 9 województwach poza grupami weryfikacyjnymi jest 100% obiektów, w 5 kolejnych udział ten sięga przy-

¹³³ Są to w większości średniowieczne granitowe kościoły wpisane do rejestru zabytków jako ruiny w latach 50. i 60. XX w., a następnie – począwszy od lat 70. XX w. – kolejno odbudowywane. Mimo to zostały one uznane za niezagrożone obiekty w dobrym stanie i pozostawione poza grupami weryfikacyjnymi. W innych województwach jednak podobne sytuacje, tj. odbudowę obiektu wpisanego jako ruina (niekoniecznie kościoła), traktowano jako zagrożenie bądź utratę wartości zależnie od stopnia zaawansowania prac. Na ocenę sytuacji zapewne wpływ miał sposób traktowania zabytku oraz udokumentowanie odtwarzanych kształtów – skrótna dokumentacja weryfikacyjna nie pozwalała tego stwierdzić. Teoretycznie wszystkie te przypadki wymagają na nowo sformułowania przedmiotu i zakresu ochrony.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH W TRAKCIE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW – PODZIAŁ WG CHRONOLOGII I WOJEWÓDZTW

Województwo	Do połowy XIII w.		Połowa XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Dolnośląskie	133	95,68%	743	94,17%	2564	85,15%	2398	87,45%	842	90,93%	188	95,92%	6868
Kujawsko-pomorskie	20	95,24%	298	99,00%	370	92,73%	1295	88,70%	482	93,77%	89	91,75%	2554
Lubelskie	6	100,00%	73	100,00%	1148	97,62%	1383	95,84%	684	97,30%	262	99,24%	3556
Lubuskie	18	94,74%	200	94,79%	1057	83,49%	1515	86,18%	302	95,57%	389	99,23%	3481
Łódzkie	21	100,00%	89	94,68%	579	92,94%	1078	88,00%	356	92,23%	79	87,78%	2202
Małopolskie	43	97,73%	437	98,42%	1146	91,68%	1565	83,42%	900	84,67%	114	65,90%	4205
Mazowieckie	8	100,00%	142	100,00%	1246	95,70%	2672	93,72%	1787	95,66%	220	95,24%	6075
Opolskie	12	100,00%	168	91,30%	804	85,53%	948	75,48%	225	94,94%	148	75,90%	2305
Podkarpackie	2	100,00%	47	95,92%	789	89,97%	1474	88,05%	714	94,07%	814	95,88%	3840
Podlaskie	0	0,00%	4	100,00%	322	96,99%	1025	90,39%	465	88,74%	88	97,78%	1904
Pomorskie	14	100,00%	277	98,58%	596	83,94%	1132	85,50%	711	94,93%	94	94,00%	2824
Śląskie	9	90,00%	87	92,55%	693	84,72%	1323	83,63%	946	89,92%	57	82,61%	3115
Świętokrzyskie	28	100,00%	98	98,00%	548	94,16%	518	90,56%	143	89,94%	106	98,15%	1441
Warmińsko-mazurskie	4	100,00%	293	94,52%	724	83,22%	2449	87,59%	1187	95,11%	409	91,29%	5066
Wielkopolskie	30	100,00%	169	98,83%	1329	92,94%	3281	91,44%	1106	95,02%	242	97,58%	6157
Zachodniopomorskie	42	84,00%	447	89,94%	490	76,44%	1126	78,14%	338	85,79%	89	92,71%	2532
Razem	390	95,58%	3572	95,45%	14405	88,77%	25182	87,67%	11188	92,75%	3388	92,92%	58125

najmniej 90%, a jedynie w województwie zachodniopomorskim wynosi 84,00%. Są to kościoły (170), cmentarze przykościelne, zamki, mury miejskie, pojedyncze kamienice.

Udział zabytków powstałych od połowy XIII do końca XV w. wśród obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych wynosi 95,45% (3572). Najmniejszy odsetek (89,94%) odnotowano w województwie zachodniopomorskim. W skład tej grupy – oprócz kościołów i otaczających je cmentarzy – wchodzi zamki, miejskie mury obronne, ratusze, kamienice, klasztory i kanonie, młyny.

W przedziale chronologicznym obejmującym okres od XVI do XVIII w. poza grupami weryfikacyjnymi pozostawiono 88,77% obiektów (14 405). Największy udział obiektów w opisywanej grupie odnotowano w województwach lubelskim (97,62%), mazowieckim (95,70%) i podlaskim (96,99%). Najmniejszy odsetek wzniesionych wówczas obiektów pozostawionych poza grupami weryfikacyjnymi stwierdzono w województwie zachodniopomorskim (76,44%). Wśród zabytków pochodzących z XVI–XVIII w. znajdują się obiekty zróżnicowane pod względem funkcji pierwotnej, o wysokich walorach artystycznych i historycznych, m.in. ok. 1600 kościołów, 20 synagog, 50 kapliczek, 750 kamienic, po 400 dworów i pałaców, 250 budynków folwarcznych.

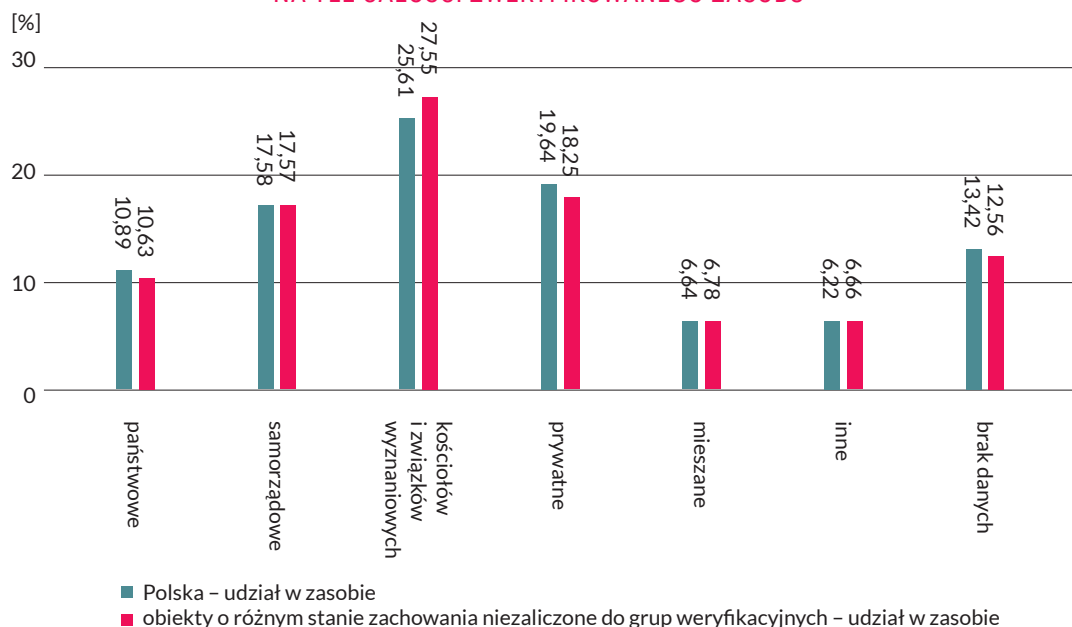
Najmniejszy udział obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych stwierdzono wśród zabytków pochodzących z XIX w.; 25 182 obiekty stanowią 87,67% zlustrowanego zasobu. Największy udział odnotowano w województwie lubelskim (95,84%), najmniejszy zaś w województwach opolskim (75,48%) i zachodniopomorskim (78,14%). Poza grupami weryfikacyjnymi pozostało ok. 2750 zabytków folwarcznych, 960 cmentarzy, 1250 dworów, 820 pałaców, 3330 parków,

70 poczt, 210 szkół, 70 szpitali i 130 pawilonów szpitalnych, 1200 kamienic, 400 chatup, 60 stodół (w zagrodach), 400 willi, 10 wiat peronowych oraz 120 fortów pochodzących z XIX w.

Do grup weryfikacyjnych nie zaliczono 92,75%, czyli 11 188 obiektów powstałych w XX w. Wśród nich najmniejszy udział odnotowano w województwie małopolskim (84,67%), największy zaś w województwach wielkopolskim (95,02%), warmińsko-mazurskim (95,11%), lubuskim (95,57%), mazowieckim (95,66%) oraz lubelskim (97,30%). Dominują obiekty mieszkalne (ok. 4300), wiele jest publicznych (ok. 1350) i sakralnych (ok. 1270).

Ostatnim czynnikiem wpływającym na zachowanie zabytków obserwowanym w ramach weryfikacji rejestru zabytków nieruchomości był ich stan własnościowy. Największy istniejący i potencjalny ich ubytek nastąpił wśród obiektów prywatnych, których udział wśród obiektów pozostawionych poza grupami weryfikacyjnymi jest mniejszy niż w zlistowanym zasobie.

**OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH
W TRAKCIE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW – UDZIAŁ WG RODZAJU WŁASNOŚCI
NA TŁE CAŁOŚCI ZWERYFIKOWANEGO ZASOBU**

Dla prezentacji stopnia zachowania zasobu poszczególnych kategorii własnościowych ważniejsza jest analiza udziału obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych w każdej z nich w odniesieniu do zasobu objętego ochroną.

Jako obiekty niekwalifikujące się do zdefiniowanych grup weryfikacyjnych uznano w skali kraju 96,45% (16 015) zabytków w posiadaniu kościołów i związków wyznaniowych. We wszystkich województwach ich udział procentowy wyniósł powyżej 90%. Na dobry stan zabytków wszystkich kategorii funkcjonalnych, będących własnością Kościoła katolickiego, wpływ ma utrzymanie pierwotnej funkcji, stabilność własnościowa, ogólna dbałość o posiadane zabytki, zrozumienie potrzeby ich ochrony i ponoszenia związanych z tym kosztów, znaczne zasoby własne i większe możliwości pozyskiwania funduszy z różnych źródeł. Istot-

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH W TRAKCIE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW – PODZIAŁ WG RODZAJU WŁASNOŚCI I WOJEWÓDZTW

Województwo	Państwowe		Samorządowe		Kościołów i związków wyznaniowych		Prywatne	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	841	77,16%	1397	90,36%	1762	96,55%	820	83,76%
Kujawsko-pomorskie	456	89,94%	497	91,36%	656	98,80%	538	87,06%
Lubelskie	195	98,98%	662	96,93%	1356	99,41%	449	94,53%
Lubuskie	121	89,63%	1578	85,11%	539	94,23%	372	82,12%
Łódzkie	162	91,01%	428	91,06%	678	97,41%	584	87,43%
Małopolskie	373	90,31%	484	81,21%	1360	95,84%	1344	80,96%
Mazowieckie	717	93,85%	989	95,83%	1342	98,53%	1080	89,85%
Opolskie	178	83,57%	370	86,65%	694	95,46%	369	60,20%
Podkarpackie	287	95,35%	560	89,89%	1255	95,36%	744	84,93%
Podlaskie	163	94,22%	272	95,44%	783	97,63%	272	76,84%
Pomorskie	249	84,69%	443	89,13%	679	98,84%	793	83,47%
Śląskie	383	88,86%	626	84,82%	769	96,49%	534	77,96%
Świętokrzyskie	63	91,30%	155	90,12%	644	97,58%	199	81,89%
Warmińsko-mazurskie	393	86,37%	586	94,21%	1149	92,59%	937	82,77%
Wielkopolskie	1145	91,75%	738	92,83%	1488	97,83%	1222	90,25%
Zachodniopomorskie	447	75,38%	428	83,76%	861	91,30%	344	73,50%
Razem	6173	87,42%	10213	89,63%	16015	96,45%	10601	83,27%

na jest struktura posiadanych zabytków – świątynie uchodzą za najcenniejsze pod względem historycznym, artystycznym i naukowym, co sprawia, że łatwiej na nie uzyskać pomoc finansową. Gorzej radzą sobie w roli właścicieli i użytkowników zabytków pozostałe kościoły i związki wyznaniowe. Wynika to głównie z mniejszych możliwości finansowych.

Porównywalny w skali kraju udział zabytków poza grupami weryfikacyjnymi odnotowano wśród obiektów klasyfikowanych jako inne stanowiących własność podmiotów prawnych, instytucji, banków, przedsiębiorstw, spółek itp., 3868 obiektów niezaliczonych do grup weryfikacyjnych stanowi 96,03% zabytków będących w ich posiadaniu. Sumaryczny rezultat wskazuje, że mimo odmiennego traktowania posiadanych obiektów i zróżnicowanych możliwości ponoszenia kosztów ich utrzymania podmioty zaliczane do tej grupy właścicieli są generalnie dobrymi użytkownikami zabytków, choć odnotowano znaczne rozbieżności w poszczególnych województwach. Najwyższe udziały odnotowano w województwach warmińsko-mazurskim (95,30%), lubuskim (96,71%), mazowieckim (96,36%), lubelskim (98,47%), najniższe zaś w województwach świętokrzyskim (79,17%), małopolskim (78,29%), zachodniopomorskim (77,69%) i opolskim (73,04%)¹³⁴. Na opisywany zasób składa się m.in.: 985 budynków mieszkalnych, 528 założeń zieleni, 452 budynki użyteczności publicznej, 346 obiektów folwarcznych i 308 rezydencjonalnych, 312 przemysłowych oraz 225 gospodarczych.

W skali kraju 90,78% obiektów będących współwłasnością podmiotów należących do różnych rodzajów własności nie zostało zaliczone do grup weryfikacyjnych. W większości woje-

¹³⁴ Aby wyjaśnić uzyskane rezultaty statystyczne, należałoby przeprowadzić analizę w obrębie poszczególnych grup właścicieli zaliczanych do tej kategorii, biorąc pod uwagę sytuację gospodarczą regionów, co wykracza poza ramy niniejszego Raportu.

Mieszane		Inne		Brak danych		Razem	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
655	89,97%	521	91,40%	872	81,88%	6868	88,02%
114	95,00%	181	86,19%	112	86,82%	2554	91,48%
571	92,69%	129	98,47%	194	97,49%	3556	97,03%
372	82,12%	382	96,71%	94	95,92%	3481	87,86%
78	82,11%	130	91,55%	142	74,74%	2202	90,28%
243	91,70%	220	78,29%	181	83,80%	4205	86,70%
211	92,54%	476	96,36%	1260	95,45%	6075	94,89%
135	82,32%	84	73,04%	475	84,07%	2305	81,62%
120	93,75%	125	82,78%	749	91,90%	3840	91,21%
58	89,23%	79	92,94%	277	86,56%	1904	91,36%
137	94,48%	427	91,24%	96	70,07%	2824	88,86%
159	92,98%	330	83,33%	314	77,15%	3115	85,93%
40	93,02%	38	79,17%	302	96,18%	1441	93,03%
644	96,70%	142	95,30%	1215	86,11%	5066	89,25%
264	94,96%	402	93,49%	898	89,35%	6157	92,85%
138	69,70%	202	77,69%	112	76,71%	2532	81,18%
3939	90,78%	3868	96,03%	7293	83,88%	58125	89,69%

wódtw stanowią one 85–95% zasobu. Wyższy udział procentowy stwierdzono tylko w województwie warmińsko-mazurskim (96,70%), a niższy w województwach lubuskim (82,12%), łódzkim (82,11%) oraz zachodniopomorskim (69,70%). Najczęstszą formą własności mieszanej jest własność samorządowo-prywatna domów komunalnych, w których część mieszkań została wykupiona.

Wśród obiektów będących własnością samorządu poza zdefiniowanymi grupami weryfikacyjnymi znalazło się 89,63% zlustrowanych obiektów (10 213). W 15 województwach ich udział wynosi 85–95% zasobu. Niższy jest tylko w województwie zachodniopomorskim (83,76%). We władaniu samorządów znajdują się ratusze i budynki użyteczności publicznej zajmowane obecnie na siedziby lokalnych władz oraz liczne obiekty użytkowane przez zależne od nich służby i instytucje, jak szkoły, ośrodki zdrowia, szpitale, domy kultury, biblioteki, muzea itp. Zajmują one budynki wzniesione do pełnienia wspomnianych funkcji publicznych lub zaadaptowane na ten cel dwory, zamki, klasztory, wille czy kamienice. Własnością samorządów są znajdujące się na ich terenie, klasyfikowane jako przemysłowe, mosty i wiadukty oraz budowle obronne – średniowieczne mury i bramy, elementy fortyfikacji nowożytnych oraz XIX- i XX-wiecznych. We władaniu samorządów są też czynne i nieczynne obiekty przemysłowe, jak elementy infrastruktury komunikacyjnej czy wodociągowej oraz liczne budynki mieszkalne. W administracji samorządów jest również część obiektów nieużytkowanych i trudnych bądź niemożliwych z rozmaitych względów do zagospodarowania, takich jak obiekty rezydencjonalne i towarzyszące im zieleń oraz założenia folwarczne, nieprzejęte przez Kościół katolicki świątynie, cmentarze pozbawione opieki społeczności wyznaniowych i cmentarze wojenne.

Obiekty państwowe niezaliczone do grup weryfikacyjnych stanowią 87,42% zasobu (6173 obiekty). W 10 województwach ich udział wynosi 85–95%. Mniejszy odnotowano w województwach zachodniopomorskim (75,38%), dolnośląskim (77,16%), opolskim (83,57%), pomorskim (84,69%), większy zaś w województwach podkarpackim (95,35%) i lubelskim (98,98%). W posiadaniu Skarbu Państwa są obiekty użytkowane przez jego organy wszystkich szczebli oraz instytucje państwowe, a także te, których dotychczas nie sprywatyzowano lub nie mogły podlegać prywatyzacji. Stan zachowania, bieżące utrzymanie i rokowania zabytków będących własnością państwową zależą od tego, do której z wymienionych grup należą. Zabytki będące w użytkowaniu instytucji państwowych zwykle są na bieżąco remontowane i rzadkie są w ich przypadku poważne naruszenia zasad konserwatorskich. W tej grupie mieści się większość spośród zaliczonych do grupy 824 budynków użyteczności publicznej oraz część spośród 784 obiektów rezydencjonalnych, 746 mieszkalnych i 1330 założeń zieleni. W zdecydowanie gorszym stanie, ale nadal niezagrażającym ich dalszemu istnieniu, są niezaliczane do grup weryfikacyjnych obiekty w zarządzie Agencji Nieruchomości Rolnych czy Agencji Mienia Wojskowego. Wśród nich są obiekty rezydencjonalne, mieszkalne i zieleń oraz większość spośród 1187 budynków folwarcznych, 133 obiekty przemysłowe i 146 obronnych. Część z nich jest dzierżawiona i nadal użytkowana, część pozostaje nieużytkowana.

Obiekty będące własnością prywatną niezaliczone do grup weryfikacyjnych stanowią 83,27% ich zlustrowanego zasobu. W 9 województwach stanowią one 75–85% obiektów prywatnych. Większy udział stwierdzono w województwach kujawsko-pomorskim (87,06%), łódzkim (87,43%), mazowieckim (89,85%), wielkopolskim (90,25%) i lubelskim (94,53%), mniejszy zaś w województwach zachodniopomorskim (73,5%) i opolskim (60,20%). Dla utrzymania w dobrej kondycji zabytków w posiadaniu prywatnym bardzo ważne są warunki społeczno-gospodarcze ułatwiające lub utrudniające dbanie o posiadane dziedzictwo. Zdawać by się mogło, że zachowaniu obiektów prywatnych w dobrym stanie sprzyja pozostawanie w rękach jednej rodziny. Obecnie jednak o wiele istotniejsze od ciągłości dziedziczenia lub jej braku są świadomość i akceptacja walorów posiadanego zabytku oraz środki finansowe, które można zainwestować w jego utrzymanie zgodnie z zasadami konserwatorskimi. Prywatnych właścicieli zabytków podzielić można na dwie grupy: tych, którym zabytkowe dziedzictwo przypadło w spadku, oraz tych, którzy w ciągu ostatniego ćwierćwiecza właścicielami zabytków stali się z własnej woli, bądź to zakupując obiekt zabytkowy, bądź występując o wpis do rejestru zabytków już posiadanego budynku. Wśród obiektów niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych w rękach prywatnych znajduje się 5108 budynków mieszkalnych (w tym 525 chałup, 2678 domów, 1193 kamienice, 504 wille) oraz 457 towarzyszących im budynków gospodarczych. Sprywatyzowano dotychczas 1250 dworów i pałaców oraz 1152 budynki folwarczne. Prywatne budynki mieszkalne i rezydencjonalne otoczone są 1614 ogrodami i parkami. Rzadziej wśród obiektów prywatnych zdarzają się obiekty przemysłowe (wiatraki i młyny, ale też hale i budynki produkcyjne różnych dziedzin przemysłu) czy publiczne, jak zaadaptowane na budynki mieszkalne wiejskie szkoły, poczty, zajazdy, nieczynne dworce itp. Wśród zabytków prywatnych są również kapliczki w zagrodach i parkach dworskich, zamki i budowle obronne, cmentarze wojenne i rodowe. Przyczyną najmniejszego udziału zabytków niezaliczonych

do grup weryfikacyjnych wśród obiektów prywatnych są niedobory środków finansowych oraz ograniczona możliwość uzyskiwania pomocy zewnętrznej.

Z wieloaspektowej charakterystyki obiektów omawianej grupy wynika, że zachowaniu wartości zabytkowych, w tym formy i substancji, sprzyja użytkowanie zgodne z pierwotnym przeznaczeniem, ale tylko do momentu gdy zastane formy i układy przestrzenne nie kolidują ze współczesnymi potrzebami. Dla zachowania obiektu w dobrym stanie istotniejsze jest utrzymanie funkcji niż forma własności, jakiej w danym momencie podlega określony obiekt. Ważne jest, by zabytek miał właściciela bądź użytkownika poczuwającego się do odpowiedzialności za jego los. Warunkiem tego jest uregulowany stan prawny¹³⁵. Dla maksymalnego zachowania walorów zabytkowych ważny jest stosunek właściciela bądź użytkownika do posiadanego obiektu, akceptacja jego wartości historycznych, artystycznych i naukowych oraz wynikających z nich ograniczeń użytkowych, a także gotowość ponoszenia nakładów finansowych na jego utrzymanie. Sam fakt zrozumienia i akceptacji wymagań obiektów zabytkowych jednak nie wystarczy. Potrzebne zazwyczaj są znaczne środki własne oraz dostęp do finansów publicznych. To sprawia, że w najgorszej sytuacji są obiekty będące własnością prywatną lub państwową w zarządzie Agencji Nieruchomości Rolnych i Agencji Mienia Wojskowego. Do tych dwu grup obiektów w niewielkim stopniu trafia pomoc publiczna. Może nie zaskakującym, ale w ramach weryfikacji rejestru jednoznacznie potwierdzonym statystycznie faktem jest to, że istotne znaczenie dla stanu zachowania zabytków mają ich cechy własne dające szansę współczesnej adaptacji, jak: lokalizacja, materiał, chronologia oraz pierwotna funkcja i wynikająca z niej forma przestrzenna i wartości użytkowe.

B.

OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2015

OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Najliczniejszą spośród wytypowanych w trakcie lustracji terenowej grup są obiekty zagrożone, które nie utraciły wartości zabytkowej. Jest to grupa najistotniejsza z punktu widzenia oceny obecnego stanu i perspektyw dalszego trwania obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Analiza stwierdzonych zagrożeń może pozwolić na sformułowanie założeń przyszłych działań, dążących do wyeliminowania lub ograniczenia ich negatywnych skutków, a tym samym wpłynąć na poprawę kondycji i rokowań chronionych prawem zabytków.

W skali kraju za zagrożone uznano 3984 obiekty (6,08% zlustrowanego zasobu), z których do końca pierwszego kwartału 2016 r. w rejestrze zabytków pozostawało 3871 obiektów¹³⁶ (5,97%

¹³⁵ Nieuregulowany stan prawny bardzo rzadko wskazywany był jako przyczyna zagrożenia wśród obiektów uznanych za zagrożone utratą wartości zabytkowych, ale wynikało to z faktu, że większość obiektów o nieuregulowanej własności nie została doń zaliczona. W ramach prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków nie badano szczegółowo tych kwestii.

¹³⁶ W trakcie trwania weryfikacji z rejestru zabytków skreślono 113 obiektów uznanych za zagrożone.

**OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH
– PODZIAŁ WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I WOJEWÓDZTW**

Województwo	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	62	4,49%	9	8,33%	37	6,32%	24	25,81%	206	30,70%	23	2,71%
Kujawsko-pomorskie	4	0,85%	5	4,17%	7	4,35%	3	12,50%	40	12,27%	21	5,20%
Lubelskie	3	0,37%	1	1,41%	3	1,72%	0	0,00%	11	4,17%	6	1,30%
Lubuskie	7	1,40%	0	0,00%	2	1,42%	3	13,64%	15	7,28%	3	1,55%
Łódzkie	5	0,92%	0	0,00%	6	4,23%	2	10,53%	34	12,64%	25	6,39%
Małopolskie	25	2,64%	20	37,74%	15	4,87%	1	3,23%	44	15,60%	40	9,62%
Mazowieckie	5	0,51%	2	4,00%	13	2,40%	1	7,14%	40	8,20%	35	3,68%
Opolskie	21	3,42%	6	10,91%	4	3,03%	10	38,46%	36	23,23%	25	10,87%
Podkarpackie	26	2,70%	2	3,33%	5	1,97%	3	15,79%	32	16,00%	3	0,91%
Podlaskie	2	0,41%	0	0,00%	2	1,07%	1	25,00%	10	14,29%	6	5,17%
Pomorskie	5	1,00%	4	3,33%	7	3,15%	1	7,69%	34	14,91%	22	7,80%
Śląskie	6	1,06%	3	18,75%	14	4,59%	6	18,75%	36	20,45%	18	8,82%
Świętokrzyskie	9	2,07%	1	5,26%	2	3,57%	0	0,00%	9	9,18%	9	3,93%
Warmińsko-mazurskie	26	2,93%	3	3,00%	6	2,25%	2	7,14%	55	19,37%	51	11,56%
Wielkopolskie	19	1,76%	1	2,63%	9	2,00%	0	0,00%	88	11,34%	33	3,32%
Zachodniopomorskie	51	6,50%	6	8,11%	15	5,98%	5	21,74%	83	32,42%	176	23,91%
Razem	276	2,32%	63	6,65%	147	3,52%	62	15,40%	773	16,27%	496	6,87%

opisywanego zasobu). Do grupy tej zaliczano zagrożone zabytki o zachowanych wartościach, dla ochrony których wpisano je do rejestru. Z perspektywy oceny kondycji zabytków w całym kraju zastrzec należy, że porównywalna skala zniszczeń bywała kwalifikowana bądź jako utrata wartości zabytkowych, bądź jako zagrożenie ich utratą. Jest to skutek nieuniknionego subiektywizmu oceny¹³⁷. Zarówno na stan zachowania i standard utrzymania zabytków, jak i na jego ocenę istotny wpływ ma też sytuacja gospodarcza i społeczna danego regionu. W województwach o mniejszym niż przeciętna udziale obiektów uznanych za zagrożone może on faktycznie być jeszcze mniejszy, a w województwach, gdzie wskazano ich więcej, w rzeczywistości ich udział może być jeszcze większy, gdyż obiekty o podobnym stopniu zagrożenia i stanie technicznym były, poprzez porównanie z innymi, zaliczane do omawianej grupy weryfikacyjnej pozostawiane poza nią¹³⁸.

Według przyjętej definicji kryterium zaliczenia do opisywanej grupy było zachowanie wartości zabytkowych – historycznych, naukowych bądź artystycznych. Stan techniczny, zgodnie z art. 6 u.o.z.o.z. był mniej istotny, o ile gwarantował utrzymanie przynajmniej jednej z powyższych wartości. Za obiekty zagrożone uznawano zabytki znajdujące się w bardzo złym stanie technicznym, które częściowo już utraciły wartości zabytkowe: ruiny bądź relikty, zabytki wymagające kapitalnego remontu lub bieżących prac zabezpieczających oraz obiekty, których

¹³⁷ Ocena stopnia zagrożenia oraz zachowania bądź utraty wartości danego obiektu była przeprowadzana w odniesieniu do uprzednio lustrowanych zabytków. Lokalnie przyjmowano dodatkowe kryteria dotyczące stanu technicznego obiektów uznawanych za zagrożone, określając np. stopień destrukcji pozwalający stwierdzić, że dany obiekt utracił wartości zabytkowe.

¹³⁸ Analogiczne zjawisko występuje na granicy: obiekty zagrożone/ obiekty o utraconych wartościach zabytkowych.

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w województwie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
142	17,53%	25	13,23%	50	2,38%	69	22,12%	22	6,57%	37	9,89%	706	9,05%
41	10,90%	8	8,08%	8	1,78%	4	3,92%	13	9,22%	7	5,83%	161	5,77%
17	5,59%	2	2,02%	6	1,11%	4	5,80%	1	0,19%	10	2,92%	64	1,75%
20	6,43%	3	3,90%	13	0,58%	3	3,66%	4	7,55%	7	7,78%	80	2,02%
13	10,83%	4	6,15%	32	5,85%	9	10,98%	9	6,29%	4	3,81%	143	5,86%
56	20,36%	14	6,09%	45	3,13%	15	25,00%	23	6,65%	80	17,24%	378	7,79%
24	6,42%	7	5,34%	17	0,86%	13	5,20%	1	0,30%	10	3,11%	168	2,62%
42	21,00%	12	15,19%	26	2,68%	27	32,93%	8	6,20%	15	9,87%	232	8,22%
34	12,32%	7	6,19%	12	0,91%	2	3,45%	8	2,23%	15	5,79%	149	3,54%
10	11,90%	7	7,29%	11	2,10%	5	7,25%	19	5,72%	0	0,00%	73	3,50%
34	13,77%	25	14,04%	44	4,36%	21	20,00%	3	2,21%	10	7,19%	210	6,61%
49	29,70%	11	5,14%	85	5,53%	35	19,55%	6	5,71%	16	12,70%	285	7,86%
9	10,23%	3	16,67%	6	2,68%	15	23,44%	6	3,35%	4	3,31%	73	4,71%
49	9,53%	6	2,97%	42	2,08%	30	14,08%	70	12,09%	8	5,76%	348	6,13%
58	6,42%	24	12,57%	23	1,65%	24	10,43%	33	10,51%	8	3,35%	320	4,83%
43	29,45%	8	8,08%	21	6,31%	23	21,10%	35	17,41%	15	14,15%	481	15,42%
641	12,34%	166	7,98%	441	2,37%	299	14,47%	261	6,22%	246	7,68%	3871	5,97%

stan techniczny nie wzbudzał zastrzeżeń, jednak wieloletni brak zagospodarowania i problem ze znalezieniem użytkownika prowadziły do naruszenia ich substancji. W przypadku złego stanu zachowania autentycznej substancji i zdeintegrowanej formy, uzasadniając kwalifikację do tej grupy, zwykle powoływano się na wartości historyczne. Do grupy zabytków szczególnie zagrożonych zaliczano też zabytki, których stan techniczny w chwili lustracji był dobry, ale trwające lub planowane prace remontowe stanowiły zagrożenie dla autentyczności ich substancji i formy.

Stwierdzone zagrożenia odnoszą się do chwili lustracji terenowej danego obiektu, czyli lat 2009–2015. W większości przypadków nie są one zjawiskami jednorazowymi, ale skutkiem wieloletnich procesów. W przypadku części wskazanych obiektów, zwłaszcza wizytowanych w pierwszych latach akcji weryfikacyjnej, stwierdzone zagrożenie ustało¹³⁹.

W skali kraju jako obiekty zagrożone wskazano 44 zabytki lub elementy zespołów uznanych za Pomniki Historii¹⁴⁰ oraz 1 z Listy światowego dziedzictwa UNESCO¹⁴¹.

Obiekty zagrożone, które zachowały wartości zabytkowe, odnotowano we wszystkich województwach. Najwięcej w stosunku do zasobu województwa wskazano ich w województwie zachodniopomorskim (15,42%). Poza tym znaczny udział zabytków zagrożo-

¹³⁹ Dotyczy to 30–40 wyremontowanych obiektów z różnych terenów różnych województw.

¹⁴⁰ Są to: pałac w Bobrowie, Kazimierz Dolny, 3 obiekty z zespołu pałacowego w Kozłowie, 10 obiektów z zespołu pałacowego w Wilanowie i Morysinie, 1 obiekt z osady fabrycznej w Żyrardowie, 25 spichlerzy w Gdańsku, 3 obiekty z zespołu cysterskiego w Kołbaczu.

¹⁴¹ Kościół pw. św. Michała w Binarowej – w latach 2010–2012 zlikwidowane zostały szkody popowodziowe oraz uregulowano i obudowano pobliski potok, usuwając tym samym występujące zagrożenie.

nych utratą wartości odnotowano w województwach dolnośląskim (9,05%), opolskim (8,22%), śląskim (7,86%), małopolskim (7,79%), pomorskim (6,61%) oraz warmińsko-mazurskim (6,13%). Najmniejszy udział procentowy zagrożonych zabytków wskazano w województwach lubelskim (1,75%), lubuskim (2,02%) i mazowieckim (2,62%). Regionami o największej potencjalnej utracie zasobu zabytkowego, wynoszącej 18–19%¹⁴² obiektów figurujących w rejestrze zabytków są województwa zachodniopomorskie¹⁴³ i opolskie¹⁴⁴, w którym stwierdzono relatywnie dużo obiektów, które już utraciły wartości zabytkowe oraz nieistniejących.

We wszystkich grupach weryfikacyjnych stwierdzono lepszą kondycję i perspektywę zabytków zlokalizowanych w miastach na prawach powiatu. W przypadku obiektów zagrożonych o zachowanych wartościach zabytkowych różnica ta jest mniej wyrazista niż w przypadku obiektów o utraconej wartości i nieistniejących. W 12 (18,18%) miastach na prawach powiatu i 23 (7,34%) powiatach ziemskich nie stwierdzono ani jednego zabytku zagrożonego. Najwięcej powiatów, zarówno ziemskich (119; 38,01%), jak i miast na prawach powiatu (19; 28,78%) mieści się w przedziale 1–5% zabytków zagrożonych utratą wartości. Powyżej 10% zaliczonych do tej grupy obiektów odnotowano w 63 powiatach, w tym w 7 (10,60%) miastach na prawach powiatu i 56 (17,89%) powiatach ziemskich. Powyżej 20% zaliczonych do tej grupy zabytków odnotowano w 17 powiatach, w tym w 4 (6,06%) miastach i 13 (4,15%) powiatach ziemskich¹⁴⁵. Różnice w statystyce obiektów zagrożonych wynikają m.in. ze specyficznej struktury funkcjonalnej obiektów zlokalizowanych na niewielkim terenie (nagromadzenia obiektów szczególnie zagrożonego rodzaju lub dużego, zagrożonego w całości zespołu) oraz panujących na nim warunków społeczno-gospodarczych rzutujących na stan zachowania i perspektywę zlokalizowanych tam zabytków.

Struktura funkcjonalna obiektów uznanych za zagrożone na tle zweryfikowanego zasobu wskazuje na zdecydowanie większy udział obiektów zagrożonych utratą wartości niż w całym badanym zasobie wśród obiektów klasyfikowanych jako rezydencjonalne, folwarczne, przemysłowe i gospodarcze.

Dla ukazania skali zagrożeń poszczególnych kategorii funkcjonalnych zabytków istotna jest analiza udziału obiektów uznanych za zagrożone w każdej z nich w odniesieniu do udziału w całości chronionego zasobu danej kategorii.

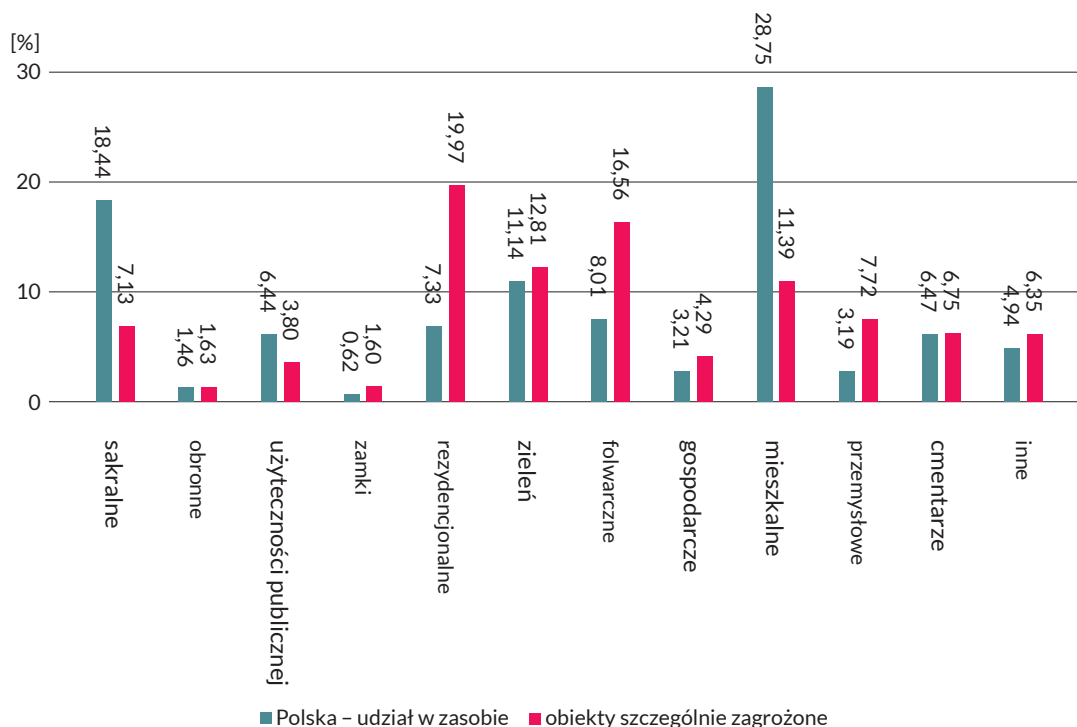
¹⁴² W niniejszym rozdziale określenie wielkości potencjalnych strat zawsze dotyczy sumy udziałów procentowych obiektów zakwalifikowanych do wszystkich grup weryfikacyjnych, tj. zagrożonych, o utraconych wartościach, nieistniejących, przeniesionych do skansenów i niezidentyfikowanych.

¹⁴³ Zagrożone – 15,42%, utracone wartości – 0,80%, nieistniejące – 2,31%.

¹⁴⁴ Zagrożone – 8,22%, utracone wartości – 3,75%, nieistniejące – 4,85%.

¹⁴⁵ W województwie zachodniopomorskim stan taki odnotowano w ponad 1/3 powiatów: mieście Świnoujściu (31,37%) oraz powiatach pyrzyckim (22,22%), szczecineckim (22,86%), świdwińskim (24,37%), białogardzkim (24,69%), polickim (30,00%), łobeskim (30,53%) i choszczeńskim (32,56%). Znaczący udział obiektów zagrożonych utratą wartości zabytkowej stwierdzono w 3 miastach na prawach powiatu w województwie śląskim: Bytomiu (20,83%), Świętochłowicach (22,22%) Siemianowicach (26,32%), oraz powiatach ziemskich w województwach: dolnośląskim (górowski – 20,86%), małopolskim (tatrzański – 20,91% i oświęcimski – 21,21%), mazowieckim (żuromiński – 20,93% i mławski – 37,00%) oraz pomorskim (gdański 25,83%). Interpretując dane, trzeba pamiętać, że w przypadku niewielkiej liczby obiektów na obszarze jednostki administracyjnej zagrożenie jednego lub kilku obiektów oznaczać będzie duży udział procentowy.

**OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH
– UDZIAŁ WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I NA TLE CAŁOŚCI ZWERYFIKOWANEGO ZASOBU**

Najbardziej zagrożoną grupą funkcjonalną są obiekty rezydencjonalne. Zagrożenie utratą posiadanych wartości zabytkowych stwierdzono w przypadku 16,27% pałaców i dworów w skali kraju. Najmniejszy ich udział odnotowano w województwie lubelskim (4,17%), a najmniejszą liczbę w województwie świętokrzyskim (9). Najwięcej zagrożonych obiektów rezydencjonalnych wskazano w województwach dolnośląskim (30,70%) i zachodniopomorskim (32,42%). Znaczną liczbę zagrożonych rezydencji odnotowano także w województwie wielkopolskim (88), w którym ich zasób jest najliczniejszy. Zważywszy na fakt, że 2,36% figurujących w rejestrze zabytków rezydencjonalnych nie istnieje, a 1,24% utraciło już wartości zabytkowe, wskazane tu 16,27% pałaców i dworów zagrożonych całkowitą utratą lub znacznym zubożeniem wartości zabytkowych może stanowić powód do zaniepokojenia dalszym losem tej grupy funkcjonalnej zabytków. Brak radykalnych działań mających na celu ochronę obiektów rezydencjonalnych oznaczać będzie stratę ok. 20% względem stanu figurującego w rejestrze zabytków w 2008 r. w ciągu najbliższych kilkunastu lat. Uwzględniając wcześniejsze straty, można stwierdzić, że mityczny dwór polski odchodzi w przeszłość, a dowody jego materialnego istnienia stają się coraz większą rzadkością. Bardzo rzadko występuje też w historycznym kontekście związanych gospodarczo dworu bądź pałacu oraz parku i folwarku. Ten aspekt został już utracony, zwiększając stopień zagrożenia pozostałych, odrębnie funkcjonujących elementów.

Zamki, uchodzące obok kościołów za najbardziej „oczywiste” zabytki, do tej pory nie były traktowane jako obiekty, których trwaniu i wartościom cokolwiek może zagrozić. W wyniku lustracji terenowej stwierdzono, że 15,40% z nich (62 zabytki) w najbliższej przyszłości może

utracić walory, dla których objęto je ochroną konserwatorską. Ich rozmieszczenie na terenie kraju jest niejednorodne, a odnotowane zagrożenia nie wykazują z nim korelacji. Co najmniej 25% zasobu jest zagrożone w województwach opolskim (38,46%), dolnośląskim (25,81%) i podlaskim (25%). W województwach lubelskim, świętokrzyskim i wielkopolskim nie odnotowano zagrożeń dotyczących tej grupy zabytków. Uznane za zagrożone utratą wartości zamki stanowią 36,91% zagrożonych obiektów pochodzących z okresu średniowiecza.

Zabytki przemysłowe, wyłączwszy obiekty zaliczane wcześniej do tzw. budownictwa ludowego, jak wiatraki, młyny i kuźnie, stały się przedmiotem zainteresowania konserwatorskiego dopiero w latach 90. XX w. Wówczas zaczęto obejmować ochroną budowle wchodzące w skład likwidowanych zakładów przemysłowych. Znaczna ich część była zagrożona już w chwili wpisu do rejestru zabytków¹⁴⁶. W wyniku weryfikacji rejestru jako zabytki mogące w krótkim czasie utracić wartości wskazano 299 obiektów (14,47% zasobu tej grupy funkcjonalnej). Zagrożone obiekty przemysłowe odnotowano we wszystkich województwach, w sześciu potencjalne straty przekraczają 20%. Są to województwa: zachodniopomorskie (21,10%), dolnośląskie (22,12%), świętokrzyskie (23,44%), małopolskie (25,00%) i opolskie (32,93%). W województwie opolskim potencjalne straty zabytków przemysłowych – po uwzględnieniu obiektów, które utraciły wartości i obiektów nieistniejących – mogą przekroczyć nawet 40% zasobu.

Historycznym dopełnieniem założeń dworskich i pałacowych są zespoły folwarczne¹⁴⁷, które uchodzą za zabytki szczególnie narażone na zniszczenie. Jest to spowodowane zanikiem reprezentowanego przez nie sposobu gospodarowania, a także lokalizacją i kubaturą często niesprzającą znalezieniu dla nich innej funkcji¹⁴⁸. Istotne znaczenie dla stopnia i stanu zachowania budynków folwarcznych miały kolejne reformy rolne i przekształcenia ustrojowe, kształtujące los indywidualnych obiektów i całych grup funkcjonalnych, szczególnie po 1945 i po 1989 r. Pałace i dwory przetrwały w nieco lepszej kondycji niż towarzyszące im zabudowania gospodarcze, których walory zabytkowe nie były jednoznacznie oczywiste¹⁴⁹, nie dostrzegano ich wartości dokumentalnych i estetycznych, przez lata traktując je wyłącznie utylitarnie. Wiele budynków folwarcznych całkowicie lub w bardzo znacznym stopniu utraciło wartości zabytkowe (2,25%) lub przestało istnieć (4,39%). Do zabytków zagrożonych, które wciąż zachowały wartości zabytkowe, zaliczono 641 obiektów, stanowiących 12,34% zasobu w skali

¹⁴⁶ Z uwagi na: duże i trudne do adaptacji kubatury, niekorzystną lokalizację i zły stan techniczny, wymagający kosztownych inwestycji. Ich obecny stan jest rezultatem transformacji ustrojowej lat 90. XX w., kiedy zostały zlikwidowane użytkujące je przedsiębiorstwa, a opuszczone budynki, często wraz z elementami wyposażenia technicznego, zostały wpisane do rejestru zabytków. Poza postępującą degradacją techniczną, głównym problemem konserwatorskim jest znalezienie dla nich optymalnej funkcji, pozwalającej wyeksponować ich pierwotne przeznaczenie i jego techniczne relikty.

¹⁴⁷ Grupa ta jest historycznie zróżnicowana pod względem ilościowym i jakościowym na terenie kraju. Więcej i bardziej rozbudowanych założeń było w województwach północnych i zachodnich, będących w XIX w. rolniczym zapleczem Prus, a po 1870 r. zjednoczonych Niemiec.

¹⁴⁸ W grupie obiektów zagrożonych nie ma ani jednego zespołu folwarchnego znajdującego się obecnie w granicach administracyjnych miast.

¹⁴⁹ Suma udziałów obiektów zagrożonych, o utraconych wartościach i nieistniejących, podobnie jak rezydencjonalnych wynosi około 19–20%; w przypadku folwarcznych wskazano zdecydowanie więcej obiektów nieistniejących i mniej zagrożonych, co ma wpływ na całościową ocenę stanu zachowania grupy.

kraju. W części województw udział ten jest zdecydowanie wyższy: 20% chronionego zasobu przekracza w województwach małopolskim (20,36%), opolskim (21,00%), zachodniopomorskim (29,45%) i śląskim (29,70%). Najniższy odsetek obiektów zagrożonych stwierdzono w województwie lubelskim (5,59%), a najmniejszą liczbę w województwie świętokrzyskim (9). Wśród zagrożonych obiektów folwarcznych są wszystkie typy funkcjonalne, tj. budynki gospodarcze, przemysłowe, mieszkalne i administracyjne. Szczególnie często jako zagrożone wskazywano oficyny oraz spichlerze. Podobne proporcje odnotowano wśród obiektów o utraconych wartościach zabytkowych, co wskazuje na ich wyjątkowe zagrożenie nawet w ramach tej grupy funkcjonalnej. Budynki folwarczne z reguły nie spełniają współczesnych standardów użytkowych, a ich wartość materialna i funkcjonalna nie uzasadnia kosztownych remontów oraz ewentualnej adaptacji.

Kolejną grupą pod względem udziału obiektów zagrożonych w całości zasobu są budowle klasyfikowane jako gospodarcze. Bywają one wykonane z gorszej jakości materiałów i w mniej trwałych technikach budowlanych niż zabytki zaliczane do pozostałych grup funkcjonalnych. Wyjątkiem są reprezentacyjne miejskie spichlerze. Utratą walorów zabytkowych zagrożone jest 7,98% wpisanych do rejestru budynków gospodarczych (166 obiektów). Zagrożenia obiektów gospodarczych obejmują ponad 10% zlustrowanego zasobu tego rodzaju w województwach wielkopolskim (12,57%), dolnośląskim (13,23%), pomorskim (14,04%) i opolskim (15,19%). Najmniejszy udział obiektów gospodarczych zagrożonych utratą wartości odnotowano w województwach lubelskim (2,02%) i warmińsko-mazurskim (2,97%). Są to budynki gospodarcze w zagrodach wiejskich, przy domach mieszkalnych i budynkach użyteczności publicznej, spichlerze miejskie oraz elementy zakładów przemysłowych zamykanych w latach 90. XX w. Zasób ten jest bardziej zróżnicowany niż obiektów o utraconych wartościach zabytkowych, wśród których dominują budynki gospodarcze w zagrodach. Pod względem potencjalnych strat sięgających 20–23% budowle klasyfikowane jako gospodarcze¹⁵⁰ są najbardziej zagrożoną grupą funkcjonalną obiektów.

W skali kraju za zagrożone uznano 7,68% obiektów klasyfikowanych jako inne (246 obiektów). Około 1/3 z nich znajduje się na terenie województwa małopolskiego (17,24% zasobu grupy funkcjonalnej). Jest to spowodowane zaliczeniem do tej grupy weryfikacyjnej ok. 60 szałasów pasterskich w Tatrach i Gorcach. Zagrożenia dla ponad 10% zabytków klasyfikowanych jako inne stwierdzono też w województwach śląskim (12,70%) i zachodniopomorskim (14,15%). Zwykle są to elementy zespołów: rezydencjonalnych, klasztornych, kościelnych, fabrycznych. Oprócz wspomnianych szałasów wskazano tylko kilka obiektów niezwiązanych z zespołami. W województwie podlaskim nie wskazano ani jednego obiektu tej grupy funkcjonalnej zagrożonego utratą wartości zabytkowej.

Udział założeń zieleni zagrożonych utratą wartości zabytkowych wynosi 6,87% zlustrowanego zasobu. Do grupy tej zaliczono 496 obiektów, z których 35,48% znajduje się na terenie województwa zachodniopomorskiego, gdzie stanowią one 23,91% wpisanych do rejestru za-

¹⁵⁰ Zagrożone – 7,98%, o utraconych wartościach – 2,11%, nieistniejące – 10,81%, niezidentyfikowane – 0,86%.

łożeń zieleni¹⁵¹. Znaczny udział zagrożonych założeń zieleni odnotowano w województwach opolskim (10,87%) i warmińsko-mazurskim (11,56%). Najmniej wskazano ich w województwie podkarpackim (0,91%). Około 88% wskazanych obiektów to parki pałacowe lub dworskie. Niewielki, w stosunku do obiektów rezydencjonalnych (16,27%), udział zagrożonych założeń zieleni wynika z innych kryteriów ich klasyfikacji.

Za zagrożone utratą wartości uznano 63 obiekty architektury obronnej (6,65%). Blisko 1/3 to XIX-wieczne ziemno-murowane forty Twierdzy Kraków, stanowiące 19 z 20 wskazanych dzieł obronnych w województwie małopolskim, gdzie stanowią one 37,74% zasobu architektury obronnej. Kolejne województwa o znacznym udziale procentowym, lecz niewielkiej liczbie obiektów obronnych uznanych za zagrożone, to śląskie (18,75%) oraz opolskie (10,91%). Wskazany zasób jest zbyt mały i jednorodny, by można było analizować go statystycznie¹⁵². Wśród zagrożonych odnotowano zarówno średniowieczne, jak i nowożytne dzieła obronne.

Jako zagrożone utratą wartości zabytkowych wskazano 261 cmentarzy (6,22% zlustrowanego zasobu). Ich rozmieszczenie w poszczególnych województwach jest zróżnicowane i wynosi od 1 w województwach lubelskim (0,19%) i mazowieckim (0,3%) do 70 w województwie warmińsko-mazurskim. Procentowo najwięcej cmentarzy zagrożonych utratą wartości jest w województwach zachodniopomorskim (17,41%), warmińsko-mazurskim (12,09%) i wielkopolskim (10,51%). Ponad 20 obiektów wskazano w województwach dolnośląskim (6,57%) i małopolskim (6,65%). Za zagrożone najczęściej uznawano cmentarze pozbawione opieki zainteresowanej nimi lokalnej społeczności. Znalazły się więc w tej grupie cmentarze ewangelickie (155, w tym 13 rodowych), żydowskie (37) greckokatolickie i prawosławne (po 3), ale również nieczynne rzymskokatolickie (30). Sporą grupę (34 obiekty) stanowią też cmentarze wojenne i jenieckie z czasów I wojny światowej, a szczególnie dużo odnotowano ich na terenie województwa małopolskiego (19). W żadnej z wymienionych grup udział cmentarzy uznanych za zagrożone nie sięga 20%.

Zdecydowanie rzadziej za zabytki mogące wkrótce utracić wartości, uzasadniające ich ochronę, uznawano obiekty użyteczności publicznej, budynki mieszkalne oraz budowle sakralne. Jest to związane z niewielkim w tych grupach odsetkiem obiektów nieużytkowanych (mieszkalne – 3,15%, sakralne – 5,76%, publiczne – 8,27%)¹⁵³.

¹⁵¹ Rezultat ten jest wypadkową ich faktycznie złego stanu, wynikającego z uwarunkowań społeczno-gospodarczych ostatnich 70 lat, nagromadzenia na niewielkim obszarze założeń parkowych towarzyszących zespołom rezydencjonalno-folwarcznym oraz odmiennych kryteriów klasyfikacji. Jako zagrożone uznawano tu założenia skrajnie zaniedbane, nawet gdy integralność ich terenu nie była naruszona czy zagrożona. W pozostałych województwach klasyfikacja do grup weryfikacyjnych następowała dopiero, gdy naruszenie integralności terenu i/lub wycinka starodrzewu zostały w mniejszym lub większym stopniu zrealizowane.

¹⁵² Stopień zagrożenia architektury obronnej zdaje się być mocno niedoceniony. Są to zabytki, wobec których należałoby stosować odmienne kryteria oceny i klasyfikacji nieuzasadnione w ramach lustracji obejmującej wszystkie grupy obiektów. Większość obiektów obronnych znalazła się poza grupami weryfikacyjnymi, gdyż ich stan techniczny jeszcze nie zagraża strukturalnie budowlanym, a bezpośrednie zagrożenia wynikające z braku użytkowania i ewentualnych inwestycji dotyczą w skali kraju znikomej liczby obiektów.

¹⁵³ W pozostałych kategoriach funkcjonalnych udział ten wynosi od 12,72% (inne) do 38,12% (cmentarze); w skali kraju – 13,69%.

Wskazane jako zagrożone utratą wartości zabytkowych budynki użyteczności publicznej stanowią 3,52% zweryfikowanego zasobu. W całym kraju odnotowano ich 147, z czego najwięcej, bo aż 37, w województwie dolnośląskim (6,32%). W województwach małopolskim (4,87%), zachodniopomorskim (5,98%) i śląskim (4,59%) liczba obiektów – mimo znacznego udziału procentowego – nie przekracza 15. W pozostałych województwach liczba nie przekracza 10 obiektów, a udział 5%. Najczęściej wskazywane były karczmy i zajazdy, budynki administracyjne w zespołach przemysłowych, budynki koszarowe i szpitalne.

Pośród najliczniej reprezentowanych w rejestrze budynków mieszkalnych jako zagrożone utratą wartości zabytkowych wskazano 441 obiektów (2,37% zasobu). Największy udział budynków mogących wkrótce utracić walory zabytkowe odnotowano w województwie zachodniopomorskim (6,31%). Znaczny ich udział wskazano w województwach łódzkim (5,85%) i śląskim (5,53%). Procentowo najmniej budynków mieszkalnych uznano za zagrożone w województwach lubuskim (0,58%), mazowieckim (0,86%) i podkarpackim (0,91%). Wśród zagrożonych budynków mieszkalnych najwięcej jest nieokreślonych typologicznie domów (ponad 50%), równy udział we wskazanym zasobie mają chałupy i kamienice, stanowiące łącznie ok. 25% zagrożonych budynków mieszkalnych. W pozostałym zasobie liczebnie wyróżniają się wille (36) i plebanie (20). W porównaniu z zabytkami o już utraconych wartościach wskazane zagrożenia dotyczą szerszego zasobu typologicznego.

Możliwość utraty wartości zabytkowych najrzadziej wskazywano wśród obiektów sakralnych. Stwierdzono ją tylko w przypadku 2,32% (276 zabytków), z których 57,97% (160 obiektów) to świątynie lub ich ruiny: 66 obiektów rzymskokatolickich, 59 ewangelickich, 17 żydowskich, 12 greckokatolickich i 6 nieokreślonego wyznania. Największy udział odnotowano w województwach zachodniopomorskim (6,5%), dolnośląskim (4,49%) oraz opolskim (3,42%), najmniejszy zaś w województwach lubelskim (0,37%), podlaskim (0,41%) i mazowieckim (0,51%). Oprócz świątyń i ich ruin za zagrożone uznawano kaplice grobowe, klasztory, kostnice oraz kapliczki.

Uzupełnieniem opisu funkcjonalnych grup obiektów uznanych za zagrożone jest ich analiza materiałowa. Udział obiektów zagrożonych w grupach materiałowo-konstrukcyjnych na tle zlustrowanego zasobu wskazuje, że najbardziej zagrożone są obiekty kamienne i o konstrukcjach drewnianych, zwłaszcza szkieletowe.

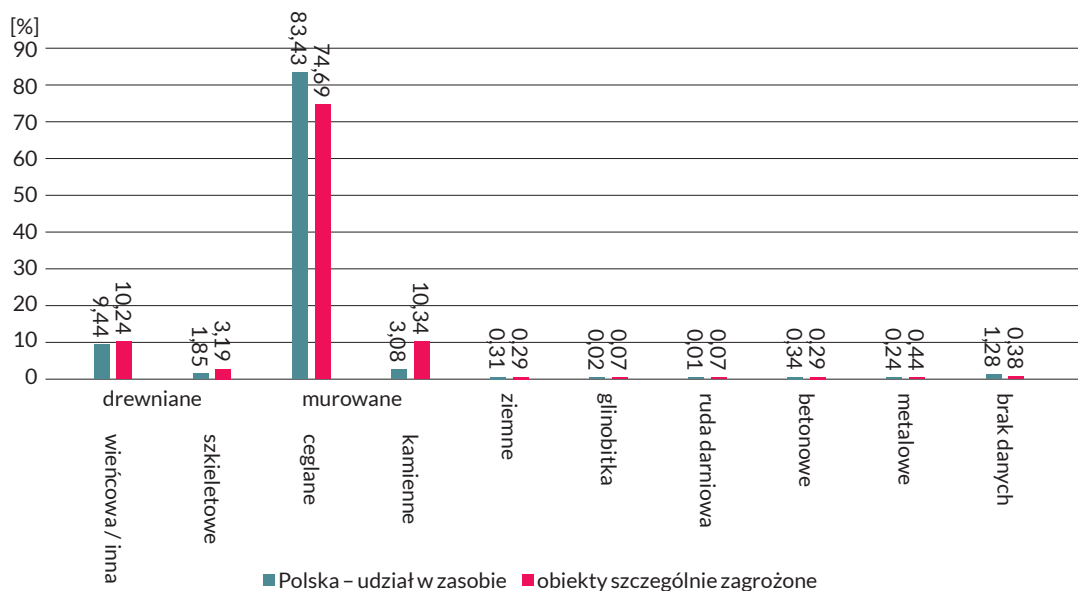
Jednak dla prezentacji zagrożeń w kategoriach materiałowo-konstrukcyjnych istotniejsza jest analiza udziału obiektów uznanych za zagrożone w każdej z nich w odniesieniu do udziału w chronionym zasobie danej kategorii na terenie województwa.

W dotychczasowych opracowaniach jako najbardziej zagrożone wskazywano obiekty o różnych typach konstrukcji drewnianych¹⁵⁴. Nie negując ich zagrożenia, statystyczne wyniki weryfikacji rejestru wskazują, że poważnie narażone są obiekty z unikalnych, nietrwałych materiałów, takich jak ruda darniowa czy glinobitka, oraz kamienne i metalowe. Jednak jeśli za całokształt zagrożeń uzna się niedawną jeszcze powszechność zabudowy o konstrukcji drewnianej oraz rozmiar już poniesionych i potencjalnych strat w tej grupie obiektów, zachowane jeszcze pozostałości tradycyjnego budownictwa drewnianego należą do najbardziej zagrożonych.

¹⁵⁴ Na przykład: Raport z 2004 r. oraz A. Böhm, P. Dobosz, P. Jaskanis, J. Purchla, B. Szmygin, op.cit.

Spośród występujących regionalnie zabytkowych budynków o konstrukcji szkieletowej za zagrożone utratą wartości uznano 10,00% zlustrowanego zasobu. Do grupy tej zaliczono 99 obiektów, z czego 33 w województwie zachodniopomorskim (12,65% zlu-

OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH – UDZIAŁ WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI NA TLE CAŁOŚCI ZWERYFIKOWANEGO ZASOBU

OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH – PODZIAŁ WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I WOJEWÓDZTW

Województwo	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa / inna		szkieletowe		cegłane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	18	11,61%	9	16,36%	471	7,89%	159	46,76%	1	5,56%
Kujawsko-pomorskie	8	6,02%	3	6,38%	111	5,60%	1	4,55%	1	5,00%
Lubelskie	4	1,04%	0	0,00%	43	2,13%	9	4,69%	0	0,00%
Lubuskie	2	2,86%	9	7,14%	62	1,81%	0	0,00%	0	0,00%
Łódzkie	16	5,86%	0	0,00%	92	5,80%	0	0,00%	0	0,00%
Małopolskie	123	11,88%	0	0,00%	168	5,79%	20	38,46%	3	42,86%
Mazowieckie	12	2,78%	0	0,00%	107	2,37%	6	11,54%	2	11,11%
Opolskie	5	5,05%	4	23,53%	169	7,51%	20	28,99%	0	0,00%
Podkarpackie	29	5,28%	0	0,00%	94	3,60%	15	15,96%	0	0,00%
Podlaskie	19	4,70%	0	0,00%	23	1,98%	4	10,26%	0	0,00%
Pomorskie	21	5,71%	15	8,43%	141	6,88%	5	11,63%	2	8,00%
Śląskie	9	4,46%	2	25,00%	226	7,55%	16	21,05%	0	0,00%
Świętokrzyskie	8	6,50%	0	0,00%	29	3,48%	20	12,58%	0	0,00%
Warmińsko-mazurskie	24	6,45%	2	3,08%	190	4,63%	7	14,89%	0	0,00%
Wielkopolskie	19	4,67%	22	9,95%	209	4,52%	2	18,18%	0	0,00%
Zachodniopomorskie	2	6,25%	33	12,84%	191	12,65%	38	10,92%	0	0,00%
Razem	319	6,33%	99	10,00%	2326	5,22%	322	19,57%	9	5,39%

strowanego zasobu). Znaczny udział procentowy, ale niewielką liczbę obiektów (poniżej 10) wskazano w województwach śląskim (25,00%), opolskim (23,53%) i dolnośląskim (16,36%). Nieco większą liczbę obiektów przy mniejszym udziale wskazano w województwach wielkopolskim (9,93%, 22 obiekty) i pomorskim (8,43%, 15 obiektów). Wśród budynków wzniesionych w konstrukcji szkieletowej jako zagrożone najczęściej wymieniano domy mieszkalne, kościoły, dwory oraz budynki folwarczne i gospodarcze.

Zabytki o konstrukcji drewnianej mogące wkrótce utracić wartości zabytkowe wskazano we wszystkich województwach. Ich odsetek wynosi 6,33%, do grupy zaliczono 319 obiektów. Największą liczbę i udział w zlustrowanym zasobie wskazano w województwie małopolskim (11,88%, 123 obiekty), z czego blisko połowa to szafasy pasterskie, a poza tym budynki mieszkalne, dwory i budynki gospodarcze. Porównywalne pod względem udziału w zasobie, lecz o znacznie mniejszej liczbie zaliczonych do grupy zabytków jest województwo dolnośląskie (11,61%, 18 obiektów). Nieco większą liczbę obiektów przy mniejszym udziale w zasobie wskazano w województwach podkarpackim (5,28%), pomorskim (5,21%), podlaskim (4,70%) i wielkopolskim (4,67%). Są wśród nich budynki mieszkalne i gospodarcze, cerkwie i kościoły oraz dwory. Generalnie więcej zagrożonych obiektów drewnianych wskazano w regionach, w których jest ich najwięcej.

W zlustrowanym zasobie obiekty o konstrukcjach drewnianych stanowiły łącznie zaledwie 11,29% (6028 obiektów), w tym 9,44% to obiekty o drewnianych konstrukcjach zrębowych, sumikowo-łatkowych i przysłupowych, a 1,85% szkieletowe. Z tego zasobu jako nieistniejące wskazano 631 obiektów, czyli 10,46%, a utratę wartości zabytkowych stwierdzono w przypadku 95, czyli 1,57%. Jeśli do tego dodamy 418 (6,93%) obiektów zagrożonych utratą wartości, okaże się, że 19–20% obiektów o konstrukcjach drewnianych figurujących w rejestrze

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	2	6,45%	0	0,00%	661
0	0,00%	0	0,00%	1	4,17%	0	0,00%	2	20,00%	127
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	6,67%	0	0,00%	57
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	73
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	109
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,19%	315
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	16,67%	3	3,26%	132
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	5,56%	199
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	138
2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	48
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%	185
0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	5	41,67%	2	11,76%	261
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	58
0	0,00%	0	0,00%	3	15,79%	1	7,14%	0	0,00%	227
0	0,00%	2	66,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	254
0	0,00%	0	0,00%	3	21,43%	1	14,29%	2	14,29%	270
2	18,18%	2	0,40%	9	4,94%	14	10,68%	12	1,75%	3114

zabytków w 2008 r. już nie istnieje lub jest zagrożone utratą wartości zabytkowych, co w przypadku tej grupy jest najczęściej równoznaczne z zagrożeniem ich dalszego trwania. Obiekty drewniane wpisywano do rejestru zabytków od samego początku jego funkcjonowania. Najwięcej wpisów obiektów drewnianych dokonano w czasie, gdy zaczęły one masowo znikać z krajobrazu miasteczek i wsi, tj. w latach 60., 70. i 80. XX w. W każdej z tych dekad wpisano do rejestru 1300–1600 obiektów drewnianych, natomiast wcześniej i później wyraźnie mniej. Ochroną prawną obejmowano jednak tylko najwybitniejsze obiekty, na ogół nie ceniąc ich zbyt wysoko (w stosowanej do połowy lat 70. XX w. klasyfikacji przyporządkowane były do IV, wyjątkowo III grupy). Większość zasobu budownictwa drewnianego nigdy nie została objęta wpisem do rejestru zabytków. Na podstawie wyników przeprowadzonych prac sądzić można, że budownictwo o konstrukcjach drewnianych coraz szybciej z dziedzictwa zagrożonego staje się dziedzictwem utraconym.

Duży udział obiektów zagrożonych odnotowano wśród obiektów wzniesionych z glinobitki i rudy darniowej, czyli materiałów historycznie dość powszechnie stosowanych w niektórych regionach kraju (np. Wielkopolska, ziemia lubuska, Podlasie), lecz niezwykle rzadko obejmowanych ochroną prawną, gdyż zazwyczaj należały do budownictwa gospodarczego. Za zagrożone utratą wartości uznano po 2 obiekty: w województwie podlaskim stanowiące 33,33% zasobu województwa i 18,18% zasobu krajowego chronionych zabytków z glinobitki oraz wielkopolskim stanowiące 66,67% zasobu województwa i 40,00% zasobu krajowego chronionych obiektów z rudy darniowej. Jeśli dane te zestawimy z udziałem w całości zasobu obiektów z wymienionych materiałów uznanych za nieistniejące¹⁵⁵ oraz o utraconych wartościach¹⁵⁶, to w najbliższym czasie może nastąpić ubytek ponad 60% figurujących w rejestrze zabytków obiektów z obu powyższych materiałów konstrukcyjnych.

W dotychczas raportach obiekty kamienne nie były wyodrębniane¹⁵⁷, wskutek czego ich faktyczny stan zachowania umykał uwadze. W latach 2009–2015 jako zagrożone wskazano 322 zabytki, co stanowi 19,57% chronionych obiektów z tego materiału. Nie odnotowano ich tylko w województwach lubuskim i łódzkim. W większości województw udział zagrożonych budowli kamiennych mieści się w przedziale 10–20%. Udziały poniżej tej wartości stwierdzono jedynie w województwach kujawsko-pomorskim (4,55%) i lubelskim (4,69%), powyżej zaś w województwach śląskim (21,05%), opolskim (28,99%), małopolskim (38,46%) i dolnośląskim (46,76%). W grupie dominują obiekty sakralne (65 zabytków), 1/3 z nich to granitowe ruiny średniowiecznych kościołów w województwie zachodniopomorskim. Drugą pod względem liczebności grupą kamiennych obiektów zagrożonych są pałace i dwory, których łącznie wskazano 54, z czego 47 w województwie dolnośląskim. 50 uznanych za zagrożone obiektów folwarcznych powstało pomiędzy XVII a XIX w. Połowa z nich znajduje się w województwie dolnośląskim. Na pozostałych terenach odnotowano jedynie pojedyncze obiekty. Wśród obiektów klasyfikowanych jako inne największą grupę zagrożonych obiek-

¹⁵⁵ Nieistniejące w skali kraju: glinobitka – 27,30%, ruda darniowa – 20,00%.

¹⁵⁶ Utracone w skali kraju: glinobitka – 18,18%.

¹⁵⁷ Na przykład: Raport z 2004 r. oraz A. Böhm, P. Dobosz, P. Jaskanis, J. Purchla, B. Szmygin, op.cit.

tów kamiennych stanowią ogrodzenia. Poza tym wskazywano budowle parkowe oraz mury oporowe.

Zagrożenia obiektów wykonanych z metalu stwierdzono w 8 województwach. Łącznie wskazano 14 obiektów (10,68% zlustrowanego zasobu). Najwięcej w województwie śląskim, gdzie 5 obiektów związanych z transportem kolejowym stanowi 41,67% obiektów analizowanej grupy. W pozostałych województwach 1–2 obiekty stanowią 6–25% zasobu grupy.

Zdecydowanie mniej obiektów zagrożonych wskazano wśród obiektów ziemnych, betonowych i ceglanych. Z powodu małej liczby wskazanych zabytków budowle ziemne i betonowe w skali kraju nie poddają się analizie statystycznej. Obiekty ziemne zagrożone utratą wartości zabytkowej wskazano tylko na obszarze 5 województw: dolnośląskiego, kujawsko-pomorskiego, małopolskiego, mazowieckiego i pomorskiego. Spośród 9 zaliczonych tu zabytków, stanowiących 5,39% zlustrowanych obiektów ziemnych w skali kraju, 7 to budowle obronne, a 2 ogrodowe. Zagrożone obiekty betonowe stanowią w skali kraju 4,94% obiektów z tego materiału. Na terenie 5 województw wskazano 9 zabytków, 8 z nich jest związanych z transportem (mosty, wiadukty, wiaty peronowe)¹⁵⁸. Liczba wskazań w województwach wynosi od 1 (dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, śląskie) do 3 (warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie), a ich udział od 4,17% w województwie kujawsko-pomorskim do 25,00% w śląskim. Budynki ceglane (lub mieszane z przewagą cegły) stanowią podstawową część zasobu budowlanego w Polsce. Wśród zlustrowanych w ramach weryfikacji rejestru zabytków stanowią aż 83,43% (44 547 obiektów), z czego uznano za zagrożone 5,22% (2326 obiektów). Największy udział zabytków zagrożonych wśród budynków ceglanych stwierdzono w województwie zachodniopomorskim (12,65%), najmniejszy zaś w województwach lubuskim (1,81%) i podlaskim (1,98%). Powyżej 200 obiektów wskazano w województwach wielkopolskim (209), śląskim (226) oraz dolnośląskim (471).

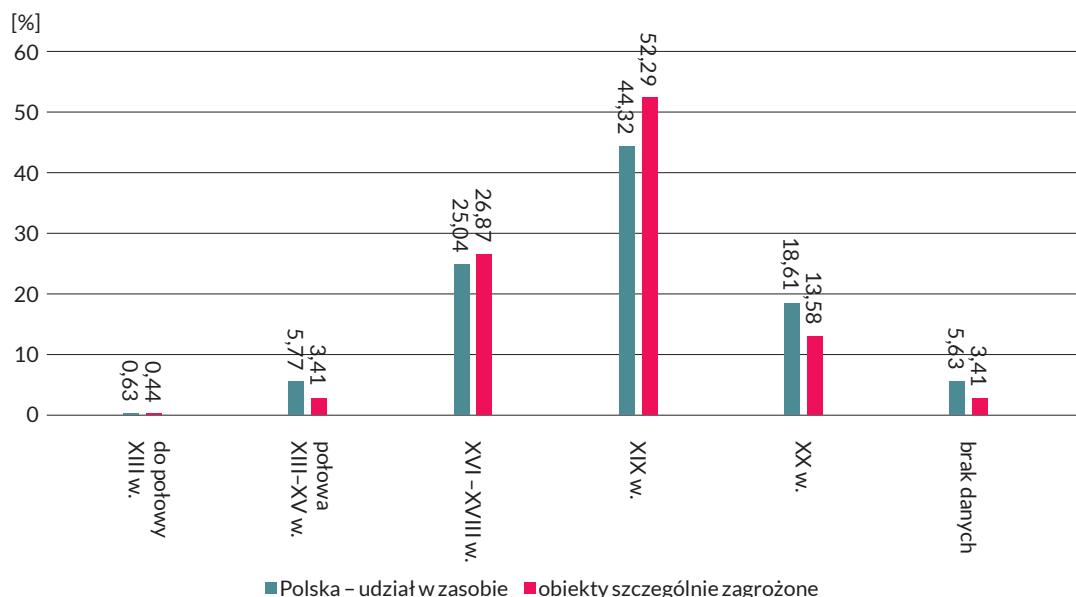
Uzupełnieniem opisu funkcjonalnych grup obiektów uznanych za zagrożone jest ich analiza chronologiczna. Najbardziej zagrożoną grupą chronologiczną są zabytki pochodzące z XIX w. W całości zasobu stanowią one 44,32%, a wśród obiektów uznanych za zagrożone aż 52,29%. Większy niż w całości zasobu udział zabytków zaliczonych do opisywanej grupy stwierdzono też wśród obiektów powstałych między XVI a XVIII w.

Dla przedstawienia skali zagrożeń w poszczególnych grupach chronologicznych istotniejsza jest analiza obiektów zaliczonych do omawianej grupy w odniesieniu do udziału w chronionym zasobie.

Za zagrożone uznano 7,04% zlustrowanego zasobu obiektów pochodzących z XIX w. w skali kraju, a ich udział w poszczególnych województwach wynosi od 1,93% w województwie lubuskim do 18,88% w województwie zachodniopomorskim. W 10 województwach (kujawsko-pomorskim, lubelskim, łódzkim, małopolskim, mazowieckim, opolskim, śląskim, świętokrzyskim, wielkopolskim i zachodniopomorskim) stanowią one grupę obiektów o największym udziale zabytków zagrożonych w lustrowanym zasobie. Najwięcej obiektów zagrożonych z tego okresu wskazano wśród obiektów folwarcznych (403), rezydencjonalnych (346), założeń zieleni (336), mieszkalnych (318), przemysłowych (173) i sakralnych (110).

¹⁵⁸ Zabytek dziewiąty to obiekt użyteczności publicznej – pływalnia w Ciechocinku.

**OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH
– UDZIAŁ WG CHRONOLOGII NA TŁE CAŁOŚCI ZWERYFIKOWANEGO ZASOBU**

Drugą pod względem liczebności (1040 obiektów) i udziału procentowego (6,40%) grupę chronologiczną stanowią obiekty powstałe od początku XVI do końca XVIII w. Pod względem liczby najwięcej zabytków z tego okresu uznano za zagrożone utratą wartości w województwie dolnośląskim (333), a najmniej w województwie podlaskim (7). Najwięcej procentowo obiektów pochodzących z tego okresu uznano za zagrożone utratą wartości w województwie zachodniopomorskim (16,69%) oraz dolnośląskim (11,06%)¹⁵⁹, najmniej zaś w województwie lubelskim (1,53%). W województwach dolnośląskim, lubuskim, podkarpackim, pomorskim i warmińsko-mazurskim udział zabytków z tego okresu wśród obiektów zagrożonych jest największy ze wszystkich grup chronologicznych. Jako zagrożone najczęściej wskazywano zabytki rezydencjonalne (362), mieszkalne (159), założenia zieleni (133) i sakralne (105).

Udział zagrożonych utratą wartości zabytków powstałych w XX w. wynosi 4,36%, a liczebność 526 obiektów. Największymi grupami zagrożonych obiektów XX-wiecznych są budynki mieszkalne (93), folwarczne (82), przemysłowe (71) oraz rezydencjonalne (65). Udział obiektów zagrożonych w tym przedziale chronologicznym wynosi od 1,14% w województwie lubelskim do 12,69% w województwie zachodniopomorskim, a liczebność od 4 w województwie lubuskim do 68 w województwie śląskim. Wartości powyżej 6% odnotowano w województwach dolnośląskim (6,70%) i małopolskim (6,02%). W województwie podlaskim zabytki XX-wieczne mają największy udział zagrożonych spośród grup chronologicznych (4,77% ich zlustrowanego zasobu).

Spośród zabytków średniowiecznych powstałych między połową XIII a końcem XV w. za zagrożone uznano 132 obiekty (3,52%). W województwie lubelskim, mazowieckim i podlaskim nie odnotowano zagrożonych zabytków z tego przedziału chronologicznego. Najwyższy udział

¹⁵⁹ W województwie dolnośląskim ma to związek z intensywnym rozwojem regionu w tym właśnie okresie, z którego pozostało wiele niszczących dziś wielkokubaturowych pałaców. W województwie zachodniopomorskim jest to skutek dużej skali zagrożeń odnotowanych tam we wszystkich przedziałach chronologicznych.

**OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH
– PODZIAŁ WG CHRONOLOGII I WOJEWÓDZTW**

Województwo	Do połowy XIII w.		Połowa XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Dolnośląskie	6	4,32%	42	5,32%	333	11,06%	260	9,48%	62	6,70%	3	1,53%	706
Kujawsko-pomorskie	1	4,76%	3	1,00%	20	5,01%	113	7,74%	20	3,89%	4	4,12%	161
Lubelskie	0	0,00%	0	0,00%	18	1,53%	37	2,56%	8	1,14%	1	0,38%	64
Lubuskie	0	0,00%	1	0,47%	40	3,16%	34	1,93%	4	1,27%	1	0,26%	80
Łódzkie	0	0,00%	3	3,19%	18	2,89%	98	8,00%	23	5,96%	1	1,11%	143
Małopolskie	1	2,27%	6	1,35%	64	5,12%	185	9,86%	64	6,02%	58	33,53%	378
Mazowieckie	0	0,00%	0	0,00%	28	2,15%	91	3,19%	46	2,46%	3	1,30%	168
Opolskie	0	0,00%	12	6,52%	79	8,40%	124	9,87%	10	4,22%	7	3,59%	232
Podkarpackie	0	0,00%	2	4,08%	45	5,13%	72	4,30%	23	3,03%	7	0,82%	149
Podlaskie	0	0,00%	0	0,00%	7	2,11%	39	3,44%	25	4,77%	2	2,22%	73
Pomorskie	0	0,00%	4	1,42%	63	8,87%	117	8,84%	25	3,34%	1	1,00%	210
Śląskie	1	10,00%	5	5,32%	63	7,70%	147	9,29%	68	6,46%	1	1,45%	285
Świętokrzyskie	0	0,00%	2	2,00%	24	4,12%	38	6,64%	7	4,40%	2	1,85%	73
Warmińsko-mazurskie	0	0,00%	11	3,55%	74	8,51%	189	6,76%	41	3,29%	33	7,37%	348
Wielkopolskie	0	0,00%	1	0,58%	57	3,99%	208	5,80%	50	4,30%	4	1,61%	320
Zachodniopomorskie	8	16,00%	40	8,05%	107	16,69%	272	18,88%	50	12,69%	4	4,17%	481
Razem	17	0,41%	132	3,52%	1040	6,40%	2024	7,04%	526	4,36%	132	3,62%	3871

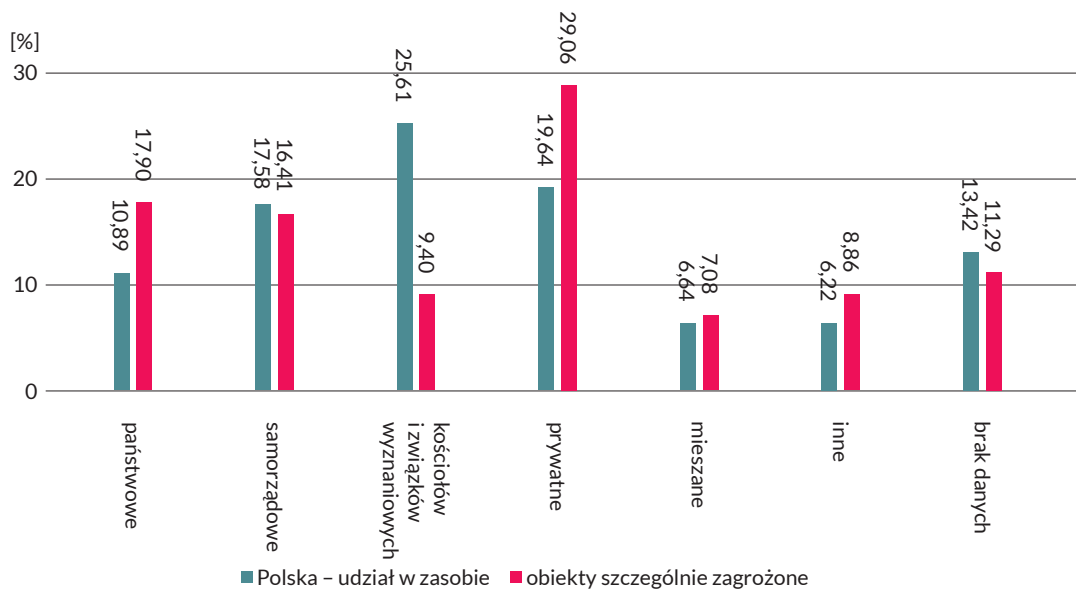
obiektów zagrożonych z tego okresu odnotowano w województwie zachodniopomorskim (8,05%). Najwięcej obiektów wskazano w województwach dolnośląskim (42), zachodniopomorskim (40), opolskim (12) i warmińsko-mazurskim (11). Jako obiekty zagrożone wskazano m.in. 50 zamków, 42 obiekty sakralne, 19 fortyfikacji miejskich i 9 cmentarzy przykościelnych.

Zagrożone utratą wartości zabytkowych obiekty wzniesione przed połową XIII w. odnotowano w województwach dolnośląskim (4,32% zasobu grupy chronologicznej), kujawsko-pomorskim (4,76%), małopolskim (2,27%), śląskim (10,00%) i zachodniopomorskim (16,00%). Łącznie do grupy tej zaliczono 17 obiektów, z czego 8 w województwie zachodniopomorskim i 6 w województwie dolnośląskim. Wśród najstarszych zabytków znajduje się 7 kościołów i 5 zamków, 2 mury miejskie i 3 cmentarze przykościelne.

Im zabytek starszy, tym bardziej doceniany i lepiej finansowany, co w znacznym stopniu redukuje możliwość wystąpienia zagrożeń. Sporo zagrożonych zabytków pochodzi z XVI–XVIII w., głównie z uwagi na dużą liczbę porzuconych, wielkokubaturowych pałaców oraz XVIII-wieczną zabudowę folwarczną. O wiele większe zagrożenie zasobu wykazano też wśród nadal niedocenianych obiektów pochodzących z XIX w., stanowiących w rejestrze największą grupę chronologiczną i obejmującą znaczną część obiektów z najbardziej zagrożonych grup: budownictwa gospodarczego, folwarcznego, przemysłowego i mieszkalnego. O wiele mniej obiektów zagrożonych odnotowano wśród zabytków XX-wiecznych. Podobne trendy da się zauważyć wśród obiektów o utraconych wartościach, nieistniejących oraz skreślonych, co potwierdza tezę, że najbardziej zagrożoną grupą chronologiczną są zabytki pochodzące z XIX w.

Warto zwrócić uwagę na podział obiektów uznanych za zagrożone w poszczególnych grupach własności. Różnica pomiędzy udziałem procentowym poszczególnych rodzajów własności w całym zlustrowanym zasobie a ich udziałem procentowym w grupie obiektów zagrożonych utratą wartości wskazuje, że najbardziej zagrożoną grupą zabytków są obiekty znajdujące się w posiadaniu osób fizycznych oraz Skarbu Państwa.

OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH – UDZIAŁ WG RODZAJU WŁASNOŚCI NA TLE CAŁOŚCI ZWERYFIKOWANEGO ZASOBU

OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH – PODZIAŁ WG RODZAJU WŁASNOŚCI I WOJEWÓDZTW

Województwo	Państwowe		Samorządowe		Kościołów i związków wyznaniowych		Prywatne	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	208	19,08%	115	7,44%	53	2,90%	128	13,07%
Kujawsko-pomorskie	38	7,50%	35	6,43%	6	0,90%	46	7,44%
Lubelskie	1	0,51%	14	2,05%	1	0,07%	16	3,37%
Lubuskie	8	5,93%	20	1,08%	11	1,92%	25	5,52%
Łódzkie	14	7,87%	31	6,60%	10	1,44%	62	9,28%
Małopolskie	27	6,54%	66	11,07%	34	2,40%	175	10,54%
Mazowieckie	31	4,06%	28	2,71%	4	0,29%	53	4,41%
Opolskie	26	12,21%	25	5,85%	17	2,34%	79	12,89%
Podkarpackie	9	2,99%	41	6,58%	23	1,75%	36	4,11%
Podlaskie	10	5,78%	7	2,46%	15	1,87%	17	4,80%
Pomorskie	24	8,16%	23	4,63%	4	0,58%	107	11,26%
Śląskie	32	7,42%	89	12,06%	17	2,13%	65	9,49%
Świętokrzyskie	5	7,25%	11	6,40%	12	1,82%	36	14,81%
Warmińsko-mazurskie	51	11,21%	27	4,34%	73	5,88%	98	8,66%
Wielkopolskie	80	6,41%	41	5,16%	20	1,31%	88	6,50%
Zachodniopomorskie	129	21,75%	62	12,13%	64	6,79%	94	20,09%
Razem	693	9,81%	635	5,57%	364	2,19%	1125	8,84%

Najwięcej zabytków zagrożonych wskazano wśród obiektów w posiadaniu Skarbu Państwa (9,81%), najmniej – kościołów i związków wyznaniowych (2,19%). Jako najbardziej zagrożone obiekty własności państwowej wskazano jedynie w 3 województwach: dolnośląskim, lubuskim i warmińsko-mazurskim. Najczęściej (w 5 województwach: kujawsko-pomorskim, małopolskim, opolskim, podkarpackim i śląskim) jako najbardziej zagrożone wskazywano obiekty będące w posiadaniu instytucji i przedsiębiorstw. W 4 województwach (mazowieckim, pomorskim, świętokrzyskim i wielkopolskim) za najbardziej zagrożone uznano zabytki prywatne i w 4 (lubelskim, łódzkim, podlaskim i zachodniopomorskim) będące własnością podmiotów należących do różnych grup własnościowych. W żadnym z województw wśród obiektów zagrożonych nie dominuje własność kościołów i związków wyznaniowych ani samorządowa. Rodzaju własności nie ustalono dla 5,02% obiektów z grupy zagrożonych.

W skali kraju zagrożonych utratą wartości jest 9,81% zabytków będących własnością państwową. Do grupy tej zaliczono 693 obiekty. Najwyższy ich udział odnotowano w województwie zachodniopomorskim (21,75%), a najniższy w województwie lubelskim (0,51%). Liczba zaliczonych do omawianej grupy obiektów państwowych wynosi od 1 (województwo lubelskie) do 208 (województwo dolnośląskie). Najwyższy udział odnotowano ponadto w województwach dolnośląskim (19,08%), opolskim (12,21%) i warmińsko-mazurskim (11,21%), a najniższy w województwie podkarpackim (2,99%). 75,10% zagrożonych obiektów państwowych to elementy zespołów dworsko-folwarcznych w zarządzie Agencji Nieruchomości Rolnych, w tym: 28,03% stanowią pałace i dwory, z których znaczna część to ruiny, 19,12% parki im towarzyszące lub pozostałe po nieistniejących już obiektach rezydencjonalnych oraz 27,95% budynki folwarczne: gospodarcze, przemysłowe i mieszkalne. Wśród pozostałych 24,90% największa grupa to obiekty przemysłowe (46), z których znaczną

Mieszane		Inne		Brak danych		Razem	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
65	8,93%	44	7,72%	93	8,73%	706	9,05%
5	4,17%	18	8,57%	13	10,08%	161	5,77%
30	4,87%	1	0,76%	1	0,50%	64	1,75%
2	0,51%	3	3,06%	11	2,42%	80	2,02%
13	13,68%	10	7,04%	3	1,58%	143	5,86%
14	5,28%	53	18,86%	9	4,17%	378	7,79%
12	5,26%	12	2,43%	28	2,12%	168	2,62%
21	12,80%	24	20,87%	40	7,08%	232	8,22%
6	4,69%	12	7,95%	22	2,70%	149	3,54%
6	9,23%	3	3,53%	15	4,69%	73	3,50%
8	5,52%	28	5,98%	16	11,68%	210	6,61%
10	5,85%	49	12,37%	23	5,65%	285	7,86%
2	4,65%	1	2,08%	6	1,91%	73	4,71%
15	2,25%	6	4,03%	78	5,53%	348	6,13%
11	3,96%	23	5,35%	57	5,67%	320	4,83%
54	27,27%	56	21,54%	22	15,07%	481	15,42%
274	6,36%	343	8,51%	437	5,02%	3871	5,97%

część wskazano w zespołach w województwie dolnośląskim (kopalnie, cukrownie). W pozostałych województwach wskazano zespoły obiektów związanych z transportem kolejowym oraz pojedyncze obiekty z różnych dziedzin przemysłu. Wśród 22 budynków użyteczności publicznej wskazanych jako zagrożone przeważają budynki szpitalne i koszarowe. Do zespołów o tym przeznaczeniu należy też część budynków gospodarczych. Własnością państwową jest również część zagrożonych cmentarzy żydowskich i ewangelickich, w tym rodowych w różnych zespołach rezydencjonalnych.

Niewiele mniej procentowo (8,84%), lecz znacznie więcej liczbowo (1125) obiektów zagrożonych stwierdzono wśród zabytków będących własnością prywatną. Najwyższy ich udział odnotowano w województwie zachodniopomorskim (20,09%), a najniższy w województwie lubelskim (3,37%). Liczba zaliczonych do omawianej grupy obiektów prywatnych wynosi od 16 (województwo lubelskie) do 175 (województwo małopolskie). Najwyższy udział odnotowano w województwach małopolskim (10,54%), pomorskim (11,26%), opolskim (12,89%), dolnośląskim (13,07%) i świętokrzyskim (14,81%). Najmniejszy udział stwierdzono w województwach lubelskim (3,37%), podkarpackim (4,11%), mazowieckim (4,41%) i podlaskim (4,80%). Wśród zagrożonych obiektów prywatnych dominują związane z zespołami dworsko-folwarcznymi, stanowiąc łącznie 53,06% ich zasobu (w tym: 256 dworów i pałaców, 112 towarzyszących im parków oraz 187 budynków folwarcznych). Z kolei 230 prywatnych budynków mieszkalnych stanowi 20,44%. Towarzyszy im 69 budynków gospodarczych. Wśród 109 (9,68%) obiektów klasyfikowanych jako inne ponad połowę stanowią nieużytkowane szalasy pasterskie. 65,07% zagrożonych obiektów przemysłowych w rękach prywatnych to drewniane młyny i wiatraki. Własnością prywatną jest również 21 uznanych za zagrożone obiektów sakralnych, 15 zamków i 4 budowle obronne.

Porównywalnie procentowo (8,51%), lecz znacznie mniej liczbowo (343) obiektów zagrożonych stwierdzono wśród zabytków będących własnością przedsiębiorstw i instytucji. Także tu najwyższy ich udział odnotowano w województwie zachodniopomorskim (21,54%), a najniższy w województwie lubelskim (0,76%). Liczba zaliczonych do omawianej grupy obiektów będących własnością podmiotów prawnych wynosi od 1 (województwa lubelskie i świętokrzyskie) do 56 (województwo zachodniopomorskie). Niewiele mniejszy niż w województwie zachodniopomorskim udział odnotowano w województwach opolskim (20,87%) i małopolskim (18,86%). Najmniej obiektów zagrożonych będących własnością przedsiębiorstw i instytucji wskazano w województwach świętokrzyskim (2,08%) i mazowieckim (2,43%). Wśród zagrożonych obiektów będących własnością przedsiębiorstw i instytucji dominują związane z zespołami dworsko-folwarcznymi, stanowiące łącznie około połowy ich zasobu (w tym: 68 dworów i pałaców, 36 towarzyszących im parków oraz 66 budynków folwarcznych). W kategoriach funkcji 24,56% to obiekty przemysłowe, 10,74% budynki mieszkalne, a 5,67% obiekty użyteczności publicznej.

Wśród zabytków będących współwłasnością podmiotów należących do różnych grup własnościowych za zagrożone uznano 274 obiekty (6,36% zlustrowanego zasobu). Największy ich udział odnotowano w województwie zachodniopomorskim (27,27%), a najmniejszy w województwie lubuskim (0,51%). Liczba obiektów zagrożonych klasyfikowanych pod względem

własności jako mieszane wynosi od 2 (województwa lubuskie i świętokrzyskie) do 65 (województwo dolnośląskie). Znaczny odsetek zabytków mogących utracić walory wskazano w województwach opolskim (12,80%) i łódzkim (13,68%), niewielki zaś w województwie warmińsko-mazurskim (2,25%). Wśród zagrożonych zabytków będących współwłasnością podmiotów należących do różnych grup dominują obiekty rezydencjonalne oraz towarzyszące im budynki folwarczne i parki podzielone najczęściej pomiędzy właścicieli prywatnych, samorządy oraz właścicieli instytucjonalnych¹⁶⁰. Czasem jako współwłaściciel występuje Skarb Państwa, rzadziej kościoły i związki wyznaniowe. Obiekty te stanowią łącznie 56,78% zabytków zagrożonych będących współwłasnością podmiotów należących do różnych grup własnościowych. Wskazano też 16 budynków mieszkalnych, 15 obiektów użyteczności publicznej, po 5 zamków oraz zabytkowych fortyfikacji.

Niewiele mniejszy udział procentowy (5,57%), lecz znacznie większą liczbę obiektów (635) zagrożonych stwierdzono wśród zabytków będących własnością samorządów. Najwyższy ich udział odnotowano w województwach zachodniopomorskim (12,13%) i śląskim (12,06%), a najniższy w województwie lubuskim (1,08%). Liczba zaliczonych do omawianej grupy obiektów wynosi od 7 (województwo podlaskie) do 115 (województwo dolnośląskie). Najwięcej procentowo zabytków mogących utracić walory wskazano w województwie małopolskim (11,07%), najmniej zaś w województwach lubelskim (2,05%), podlaskim (2,46%) i mazowieckim (2,71%). Także wśród zagrożonych obiektów będących własnością samorządów największy udział mają te związane z zespołami dworsko-folwarcznymi, stanowiące łącznie 32,44% ich zasobu (108 dworów i pałaców, 56 towarzyszących im parków oraz 45 budynków folwarcznych), 20,32% to obiekty mieszkalne, 11,29% cmentarze, 7,74% zabytki sakralne i 7,09% przemysłowe, 5,80% obronne oraz 3,87% obiekty użyteczności publicznej.

Najmniejszy udział obiektów zagrożonych stwierdzono wśród zabytków będących własnością kościołów i związków wyznaniowych – 364 obiekty stanowią 2,19% zasobu tej grupy własnościowej. Tu najwyższy udział odnotowano w województwie zachodniopomorskim (6,79%), a najniższy w województwie lubelskim (0,07%). Za zagrożone utratą wartości uznano od 1 zabytku (województwo lubelskie) do 73 (województwo warmińsko-mazurskie). Największy udział zabytków mogących utracić walory wskazano w województwie warmińsko-mazurskim (5,88%), najmniej zaś w województwach mazowieckim (0,29%), pomorskim (0,58%) i kujawsko-pomorskim (0,90%). Z uwagi na funkcję 45,45% z nich to obiekty klasyfikowane jako sakralne, w tym 95 kościołów lub ich pozostałości (53 rzymskokatolickie, 38 ewangelickie, 4 nieokreślone), 7 synagog, 4 cerkwie, 30 kaplic i kapliczek oraz 13 kaplic grobowych i mauzoleów. Wśród zagrożonych zabytków w posiadaniu kościołów i związków wyznaniowych 40,02% stanowią cmentarze (ok. 64% z nich to cmentarze ewangelickie, a po ok. 16% rzymskokatolickie i żydowskie). Plebanie stanowią 5,92% zagrożonych obiektów będących własnością kościołów i związków wyznaniowych. Pozostałe obiekty to ogrodzenia, plebańskie ogrody i zabudowa gospodarcza.

¹⁶⁰ Wynikać to może ze sposobu zapisu danych. Współwłasność zespołu – z braku możliwości ustalenia na podstawie decyzji o wpisie własności poszczególnych obiektów – bywa przenoszona na jego elementy.

W kontekście opracowania niniejszego Raportu najważniejszym z celów prowadzonej lustracji terenowej zabytków była identyfikacja rodzaju występujących zagrożeń. Wstępnie przyjęto ich katalog: brak użytkownika, brak zabezpieczenia, niewłaściwe użytkowanie, nieuregulowany stan prawny, osuwiska/wody gruntowe, szkody górnicze, tereny zalewowe, zagrożenia inwestycyjne obiektu, zagrożenia inwestycyjne otoczenia, zużycie konstrukcji i materiału.

Dla 305 zabytków (7,87%) nie określono przyczyn występujących zagrożeń. Dalsze rozważania dotyczyć będą 92,13% zabytków (3566 obiektów) uznanych za zagrożone utratą wartości. W skali kraju najczęściej stwierdzaną przyczyną zagrożenia był brak zabezpieczenia oraz bieżących prac pielęgnacyjno-konserwatorskich, który wskazano 2259 razy, czyli dla 63,34% obiektów, dla których określono przyczynę zagrożenia, i 3,48% w całym lustrowanym zasobie zabytków wpisanych do rejestru. Niewiele rzadziej wskazywano, będące ich skutkiem, zużycie substancji zabytkowej (2160 obiektów) oraz będący ich zasadniczą przyczyną, a jednocześnie istotnym skutkiem brak użytkowania¹⁶¹ (2156 obiektów). W obu wypadkach zidentyfikowana przyczyna zagrożenia dotyczy ok. 60% grupy oraz ok. 3% zlustrowanego zasobu. Kolejne zdiagnozowane zagrożenia mają zdecydowanie mniejszy zasięg. Niewłaściwe użytkowanie wskazano 258 razy, co oznacza, że dotyczy ono 7,23% obiektów zagrożonych i 0,39% zlustrowanego zasobu, zagrożenia inwestycyjne dotyczące zabytku (w tym niewłaściwe remonty i wtórny

OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH – PODZIAŁ WG RODZAJU ZAGROŻEŃ I FUNKCJI PIERWOTNEJ

Funkcja pierwotna	Zużycie konstrukcji i materiału	Zagrożenia inwestycyjne obiektu	Brak użytkownika	Brak zabezpieczenia / brak pielęgnacji	Niewłaściwe użytkowanie	Nieuregulowany stan prawny	Zagrożenia inwestycyjne otoczenia	Inne – stan po pożarze	Inne – zagrożenie rozbicią	Inne – niewłaściwe remonty, przekształcenia	Inne	Inne – wtórny podział	Brak danych
Sakralne	201	3	144	171	5	0	6	1	0	1	6	0	15
Obronne	28	4	24	36	3	0	2	0	0	0	1	0	16
Zamki	49	1	26	46	2	0	2	1	0	0	1	0	1
Uż. publicznej	83	11	90	74	8	1	5	1	0	2	4	0	8
Rezydencjonalne	590	35	528	490	35	5	8	8	1	6	19	2	22
Zieleń	24	45	220	307	124	3	30	0	0	11	11	32	38
Folwarczne	489	19	412	349	28	6	12	2	6	5	13	0	42
Gospodarcze	97	5	88	60	3	0	1	1	1	2	3	0	31
Mieszkalne	232	41	240	229	13	4	7	2	0	3	9	2	33
Przemysłowe	196	17	214	183	8	0	8	0	0	0	0	0	14
Cmentarze	29	2	92	233	19	0	7	0	0	0	7	0	12
Inne	142	7	78	81	10	0	6	0	1	0	2	1	73
Razem	2160	190	2156	2259	258	19	94	16	9	30	76	37	305

¹⁶¹ Hasło „brak użytkowania” oznaczać może zarówno, że dany obiekt nie ma formalnego właściciela bądź użytkownika, jak i że go ma, ten jednak – z różnych przyczyn – zeń nie korzysta, pozostawiając zabytek własnemu losowi. W Raporcie obie te sytuacje potraktowano łącznie, gdyż dla analizowanych zagadnień najistotniejszy jest fakt użytkowania bądź nieużytkowania danego obiektu.

podział zabytku) – 257 razy (7,20% obiektów zagrożonych i 0,39% zlustrowanego zasobu), a jego otoczenia – 94 razy (2,63% obiektów zagrożonych i 0,15% zlustrowanego zasobu). Marginalne znaczenie jako potencjalne powody utraty wartości zabytkowej ma nieuregulowany stan prawny, wskazany jedynie 19 razy¹⁶² i zagrożenie rozbiórką zidentyfikowane 9 razy. W 101 przypadkach odnotowano inne przyczyny zagrożenia (w tym 16 razy stan po pożarze), co stanowi 2,83% obiektów zagrożonych i 0,15% zlustrowanego zasobu.

Zidentyfikowane zagrożenia często występują równolegle. Przeważnie dla obiektu wskazywano dwie różne przyczyny, z których jedną był zwykle brak użytkowania. Znaczenie każdego zdefiniowanego czynnika destrukcyjnego wynika z szerszego kontekstu i może mieć różną wagę w odniesieniu do stanu zachowania i perspektyw indywidualnych zabytków. Dla konkretnych obiektów istotny jest fakt współwystępowania określonych przyczyn zagrożenia oraz generowanie przez niektóre z nich przyczyn pochodnych.

Wśród obiektów, które zachowały wartości zabytkowe, najważniejszą przyczyną zagrożenia jest brak użytkowania¹⁶³. W grupie liczącej 3566 obiektów, wobec których określono przynajmniej jedną przyczynę zagrożenia, brak użytkowania dotyczył 60,45% obiektów. Najmniejszy udział obiektów zagrożonych z powodu braku użytkowania stwierdzono w województwach lubelskim (42,18%) i kujawsko-pomorskim (42,66%), największy zaś w województwie świętokrzyskim (86,66%). W pozostałych 13 województwach obiekty zagrożone z powodu braku użytkowania stanowią 45–75% wskazań. Rezultaty te wynikają w głównej mierze z historycznej specyfiki danego regionu oraz jego aktualnej sytuacji społeczno-gospodarczej.

Brak użytkowania wskazywano jako rodzaj zagrożenia dla wszystkich podlegających weryfikacji grup funkcjonalnych, materiałowych i własnościowych. W każdej z nich występuje zróżnicowanie liczby oraz udziału procentowego. W grupach funkcjonalnych największy udział obiektów zagrożonych utratą wartości zabytkowych z powodu braku użytkowania odnotowano wśród obiektów przemysłowych (75,08% zasobu, dla którego wskazano przyczynę zagrożenia), rezydencjonalnych (70,30%), folwarcznych (68,78%), gospodarczych (65,18%) i użyteczności publicznej (64,74%), najmniejszy zaś wśród klasyfikowanych jako cmentarze (35,24%), obronne (38,09%), zamki (42,62%) oraz inne (45,08%). Dla obiektów użyteczności publicznej, przemysłowych, mieszkalnych brak użytkowania wskazywano jako najczęstszą przyczynę zagrożenia. W przypadku obiektów sakralnych brak użytkowania odnotowano regionalnie¹⁶⁴. W grupach analizowanych pod kątem materiału, z którego wzniesiono zabytek, tę przyczynę zagrożenia podano dla wszystkich obiektów z glinobitki i rudy darniowej (po 2) oraz 76,92%

¹⁶² Znaczna część obiektów o nieuregulowanym stanie prawnym, lecz w stanie technicznym niezagrażającym ich dalszemu istnieniu nie została zaliczona do tej grupy.

¹⁶³ Istnieje grupa obiektów zabytkowych (m.in. mury miejskie i fortyfikacje ziemne, cmentarze wojenne, pomniki, ruiny zamków itp.), w przypadku których trudno mówić o „użytkowaniu”. Część z nich została uznana w trakcie weryfikacji za zagrożone, jednakże z uwagi na swój charakter całość tej grupy została wyłączona z rozważań o związkach pomiędzy użytkowaniem zabytku a stopniem jego zagrożenia.

¹⁶⁴ Sytuacja ta jest szczególnie widoczna np. w województwie podkarpackim, gdzie występuje bardzo duża liczba zabytków sakralnych zakwalifikowanych jako zagrożone, w większości będących równocześnie obiektami nieużytkowanymi (129 obiektów, co stanowi 13,41% całości zasobu grupy). W przeważającej większości są to dawne cerkwie greckokatolickie i prawosławne opuszczone w wyniku zmian granic oraz migracji ludności pochodzenia ukraińskiego.

uznanych za zagrożone zabytków metalowych i 66,57% murowanych (cegłanych). Najrzadziej brak użytkowania jako powód zagrożenia wskazywano dla obiektów betonowych (44,44%) oraz szkieletowych (47,56%). W podziale z uwagi na własność, brak użytkowania jako przyczynę zagrożenia najczęściej wskazywano w odniesieniu do obiektów będących we władaniu przedsiębiorstw i instytucji (90,47%), a w dalszej kolejności będących w posiadaniu podmiotów prywatnych (71,26%), Skarbu Państwa (66,66%) i o nieokreślonej własności (62,84%).

Brak użytkowania nie zawsze jest przyczyną bezpośrednio zagrażającą zabytkowi utratą wartości, uzasadniających jego ochronę. Problemem konserwatorskim są obiekty nieużytkowane z powodu złego stanu technicznego, braku możliwości adaptacji do współczesnych potrzeb, przyczyn gospodarczo-społecznych oraz niechęci użytkownika do opieki nad zabytkiem. Zazwyczaj obok braku użytkowania wskazywano jeszcze przynajmniej jedną przyczynę zagrożenia, najczęściej zużycie konstrukcji i materiału lub brak zabezpieczenia i bieżących prac remontowych. Ich połączenie wydatnie przyspiesza destrukcję zabytku, której bezpośrednimi powodami są zawilgocenia i zmiany temperatur sprzyjające korozji fizykochemicznej i biologicznej, a skutkiem osłabienie i ubytek substancji zabytkowej. Zjawiskom przyrodniczym nierzadko towarzyszą czynniki antropogeniczne, jak kradzież elementów konstrukcyjnych i dekoracyjnych bądź umyślne podpalenia.

Najczęstsze przyczyny braku użytkowania zabytków to: utrata funkcji, wybudowanie obok nowego obiektu przejmującego funkcję, trudna do adaptacji forma, niedogodna lokalizacja, rozpoczęty i nieukończony remont. Utrata funkcji wynikająca w głównej mierze z przemian administracyjno-politycznych i kulturowych w ostatnim 70-leciu dwukrotnie stała się przyczyną zaprzestania użytkowania dworów i pałaców oraz towarzyszących im obiektów folwarcznych i założeń zieleni¹⁶⁵. Przestały też być użytkowane tradycyjne budynki gospodarcze w zagrodach wiejskich, młyny i wiatraki oraz budynki gospodarcze towarzyszące domom wielorodzinnym na terenie miast. W latach 90. XX w. porzucono wiele obiektów przemysłowych i związanych z produkcją. W przypadku obiektów sakralnych i mieszkalnych przyczyną wyłączenia z użytkowania bywa wypieranie obiektów historycznych przez nowe budynki. Wiąże się to z kwestionowaniem przez właścicieli wartości drewnianych kościołów oraz chałup z uwagi na niski standard użytkowy, zbyt małą kubaturę lub niedostateczny stan techniczny. Nierzadko zły stan techniczny obiektów jest wynikiem świadomego zaniechania użytkowników, niezainteresowanych dalszym wykorzystywaniem zabytkowych budynków. W wielu przypadkach przyczyną (lub tylko pretekstem) takiego postępowania jest brak środków finansowych. Specyficzną cechą nieużytkowanych obiektów przemysłowych jest ich forma i skala utrudniające adaptację na inne cele bez przebudowy podważającej sens dalszej ochrony. Trudności adaptacyjne dotyczą m.in. wież ciśnień, wiatraków i części hal fabrycznych. Przyczyną braku użytkowania obiektów budowlanych bywa też rozpoczęty i nieukończony remont, którego efektem jest brak zabezpieczenia przed oddziaływaniem czynników niszczących, a w rezultacie przyspieszona degradacja. Zdarza się, że długoletni brak użytkowania i postępująca „naturalna destrukcja” są działaniem

¹⁶⁵ Zarówno w latach 40.–50., jak i 90. XX w. były to procesy kilkuletnie i wielofazowe, w wyniku których znaczna część porzuconych w pierwszej fazie obiektów po kilku- czy kilkunastoletniej przerwie zaczynała być znowu użytkowana.

zamierzonym. Dotyczy to głównie obiektów w atrakcyjnych inwestycyjnie lokalizacjach, niedających się łatwo dostosować do pełnienia oczekiwanych funkcji użytkowych.

Zużycie substancji zabytkowej często współwystępuje z brakiem użytkowania. Jest ono wypadkową naturalnych procesów starzenia się materiałów budowlanych, uszkodzeń powstałych wskutek użytkowania oraz zdarzeń losowych, takich jak pożar, powódź, huragan itp. Zużycie substancji zabytkowej może być zarówno przyczyną braku użytkowania, gdy dotyczy wyeksploatowanego budynku folwarcznego, przemysłowego, mieszkalnego lub gospodarczego, jak i jego skutkiem, gdy znajdujący się w dobrym stanie lub zdalny do dalszego użytkowania po remoncie obiekt zostaje opuszczony z przyczyn niezwiązanych bezpośrednio z jego stanem technicznym, wskutek czego popada w ruinę¹⁶⁶.

Zużycie substancji zabytkowej stwierdzono w przypadku 2160 obiektów (60,57%). Wiele z nich utraciło część wartości posiadanych w chwili wpisu, jednak pozostałe walory oraz stopień zachowania autentycznej substancji uzasadniają dalszą ich ochronę. W poszczególnych województwach udział obiektów, wobec których jako przyczynę zagrożenia uznano zużycie historycznej substancji, wynosi od 32,83% obiektów, dla których ustalono rodzaj zagrożenia (województwo małopolskie), do 90,21% (województwo podkarpackie) i jest najbardziej zróżnicowany spośród wszystkich rozpatrywanych przyczyn zagrożeń. W 9 województwach zużycie substancji zabytkowej wskazywano w 40–70% obiektów. Mniej zabytków utraciło już jakąś część substancji zabytkowej w województwach śląskim (34,28%), łódzkim (35,71%), świętokrzyskim (36,66%), a więcej w lubelskim (71,87%), pomorskim (82,14%), dolnośląskim (82,27%) i lubuskim (86,66%).

Podobnie jak brak użytkowania zużycie substancji zabytkowej stwierdzono we wszystkich grupach funkcjonalnych, materiałowych i własnościowych. Największy udział zabytków zagrożonych z powodu zużycia materiału i konstrukcji obiektów budowlanych odnotowano wśród budowli klasyfikowanych jako inne (82,08% zabytków o określonych przyczynach zagrożeń) oraz jako folwarczne (81,63%), najmniejszy zaś wśród mieszkalnych (56,86%), obronnych (59,57%) i użyteczności publicznej (59,71%). Powyżej 150 obiektów wskazano w kategoriach: przemysłowe (68,77%), sakralne (77,61%) i rezydencjonalne (78,56%). W przypadku założeń zieleni oraz cmentarzy odsetek obiektów uznanych za zagrożone wskutek zużycia substancji historycznej jest o wiele mniejszy i wynosi 5,24% dla założeń zieleni i 11,64% dla cmentarzy¹⁶⁷. W przypadku obiektów klasyfikowanych jako sakralne, zamki, rezydencjonalne, folwarczne, gospodarcze i inne jako przyczynę zachodzącej lub potencjalnej utraty wartości nieco częściej wskazywano zużycie substancji zabytkowej niż brak użytkowania. Część obiektów pomimo znacznego zużycia substancji i złego stanu technicznego jest użytkowana, choćby w ograniczonym zakresie. W przypadku zabytków wykonanych z glinobitki oraz rudy darniowej zużycie materiału i konstrukcji dotyczy wszystkich wskazanych obiektów, a w przypadku budowli szkieletowych 90,24%. Zużycie konstrukcji i materiału najczęściej jest przyczyną zagrożenia

¹⁶⁶ Tak się może stać np. wskutek nieuregulowanego stanu prawnego, bankructwa właściciela itp.

¹⁶⁷ Fakt ten tłumaczyć można specyfiką substancji historycznej zabytków posiadających tę funkcję, na którą składa się teren i kompozycja roślinna w przypadku parków oraz pochówki i nagrobki w przypadku cmentarzy. Zasadniczo za zagrożone uznawano obiekty, którym grozi naruszenie integralności przestrzennej.

obiektów będących własnością prywatną (75,05%) oraz instytucji i przedsiębiorstw (72,22%), a najrzadziej współwłasnością podmiotów różnych typów (47,92%). W przypadku obiektów będących własnością prywatną i mieszaną jest to najczęściej diagnozowany rodzaj zagrożenia.

Częstym powodem złego stanu technicznego jest brak środków finansowych nie tylko na kosztowną konserwację, ale też na elementarne zabezpieczenie. W wielu wypadkach przyczyną zaniechania działań jest brak ekonomicznego uzasadnienia ponoszenia na ten cel jakichkolwiek kosztów. Zabytkowe obiekty postrzegane bywają przez właścicieli jako mało wartościowe, które należy eksploatować do całkowitego zużycia, a następnie rozebrać.

Najczęściej spotykanymi zniszczeniami są: nieszczelności dachów, ubytki tynków i detalu architektonicznego, spękanie murów, zawilgocenie oraz porażenie przez korozję biologiczną drewnianych elementów konstrukcyjnych.

Najczęściej wskazywanym powodem zagrożenia obiektów o zachowanych wartościach zabytkowych jest brak zabezpieczenia, bieżących prac oraz pielęgnacji. Zagrożenie to dotyczy 2259 obiektów, czyli 63,34% zabytków, dla których podano informacje o przyczynach zagrożenia. Bardzo często związane jest z nieużytkowaniem zabytku i staje się wówczas bezpośrednią przyczyną destrukcji substancji zabytkowej, zarówno z przyczyn naturalnych, jak i antropogenicznych. Brak zabezpieczenia i bieżących prac bywa skutkiem braku użytkownika albo (w przypadku gdy obiekt posiada jednak gospodarza) braku jego woli bądź możliwości podejmowania takich działań lub braku zainteresowania zachowaniem danego zabytku. Problemy te występują w odniesieniu do wszystkich rodzajów własności. Najczęściej odnotowywano je wobec obiektów będących w posiadaniu przedsiębiorstw i instytucji (77,77%), a najrzadziej dotyczyły obiektów będących własnością mieszaną (42,90%). W przypadku obiektów państwowych, samorządowych, kościołów i związków wyznaniowych oraz o nieokreślonej własności były one wskazywane częściej niż inne rodzaje zagrożeń.

W poszczególnych województwach udział obiektów, wobec których stwierdzono brak zabezpieczenia, bieżących prac remontowych i pielęgnacji jest dość zróżnicowany i wynosi od 32,12% obiektów zabytków uznanych za zagrożone (województwo opolskie) do 86,42% (województwo łódzkie). Brak zabezpieczenia oraz bieżących prac remontowych i pielęgnacyjnych w mniej niż połowie obiektów zagrożonych stwierdzono też w województwach lubelskim (43,86%), pomorskim (44,38%), lubuskim (48,00%), a ponad 80% w województwach dolnośląskim (81,53%), świętokrzyskim (83,33%) i warmińsko-mazurskim (83,00%).

Brak zabezpieczenia i bieżących prac remontowo pielęgnacyjnych jako przyczynę zagrożenia zachowanych wartości zabytkowych wskazywano najczęściej w przypadku cmentarzy (93,57%), zabytków architektury obronnej (76,59%), zamków (75,59%) i założeni zieleni (65,03%). W przypadku cmentarzy, zieleni i zabytków architektury obronnych był to najczęściej wskazywany powód zagrożenia. Obiekty te częściej niż inne są pozostawiane własnemu losowi. Porównywalny do zieleni udział procentowy stwierdzono wśród obiektów rezydencjonalnych (65,24%) oraz przemysłowych (64,21%). Najrzadziej brak zabezpieczenia jako przyczynę zagrożenia zachowanych wartości zabytkowych wskazywano w przypadku obiektów klasyfikowanych jako inne (46,82%) oraz gospodarcze (48,00%). Brak zabezpieczenia i bieżących prac remontowych najczęściej dotyczy zabytków kamiennych (69,20%). Rzadziej stwier-

dzano go w przypadku obiektów ceglanych (60,49%) i drewnianych (57,14%), a najrzadziej wśród obiektów metalowych (30,76%) i o konstrukcji szkieletowej (34,14%).

Szczególnie negatywne skutki braku zabezpieczenia i konserwacji stwierdzono w obiektach wpisanych do rejestru zabytków jako ruiny¹⁶⁸. Obiekty te często padają ofiarą dewastacji, grabieży, zaprószenia ognia, a nawet celowego podpalenia.

Całkiem innego rodzaju negatywny wpływ na stan zachowania zabytków mogą mieć zagrożenia inwestycyjne. Dotyczą one samego zabytku lub jego najbliższego otoczenia, wskutek czego chroniony obiekt może utracić część wartości zabytkowych lub użytkowych, a nawet zostać całkowicie zniszczony. W trakcie lustracji terenowej w latach 2009–2015 zagrożenia inwestycyjne dotyczyły łącznie 9,84% obiektów uznanych za zagrożone utratą wartości. Jednocześnie inwestycje były przyczyną 64,88% odnotowanych przypadków utraty wartości zabytkowych, powstaje więc pytanie, czy przy ocenie zagrożeń zostały one niedocenione, czy też czynniki gospodarcze i społeczne powodujące w ubiegłych latach zniszczenia zabytków zmniejszyły swe natężenie.

Zagrożenia inwestycyjne względem obiektu mogą być skutkiem zagospodarowania obiektu, dotychczas nieużytkowanego – wtedy związane są z jego odbudową i adaptacją do nowych potrzeb – lub mogą być rezultatem potrzeby modernizacji, adaptacji, podniesienia standardu użytkowego bądź „poprawienia” estetyki obiektu stale użytkowanego, lecz nieodpowiadającego funkcjonalnym i prestiżowym oczekiwaniom użytkownika. W niniejszym Raporcie do zagrożeń inwestycyjnych zaliczono także te wynikające z niewłaściwie prowadzonych remontów oraz wtórny podział własnościowy zespołów i obiektów.

Zagrożenia inwestycyjne względem obiektu stwierdzono 257 razy, co oznacza, że podlega im 7,20% obiektów uznanych za zagrożone. W województwach lubuskim i podlaskim ich nie stwierdzono. Najmniejszy udział obiektów zagrożonych inwestycyjnie odnotowano w województwach lubelskim (1,59%), kujawsko-pomorskim (2,00%), warmińsko-mazurskim (3,68%) i wielkopolskim (3,70%), największy zaś w województwach pomorskim (18,87%) i zachodniopomorskim (16,32%) oraz mazowieckim (11,39%). Zagrożenia inwestycyjne nieco częściej wskazywano w województwach o większym udziale obiektów nieużytkowanych lub obiektów niewłaściwie użytkowanych. Nie stwierdzono natomiast związku pomiędzy częstotliwością zagrożeń inwestycyjnych a udziałem obiektów w złym stanie technicznym w danym regionie. Zagrożenia inwestycyjne względem obiektów najczęściej wskazywano w przypadku założeń zieleni (19,21%), budynków mieszkalnych (11,27%), użyteczności publicznej (9,35%) i budowli obronnych (8,51%). Najrzadziej na utratę wartości wskutek działań inwestycyjnych narażone są cmentarze (0,80%), budowle sakralne (1,53%) i zamki (1,64%). Zagrożenia te dotyczą tylko obiektów w konstrukcjach drewnianych oraz murowych, najczęściej wskazywano je w przypadku obiektów drewnianych (7,14%) zagrożonych zabytków tej konstrukcji, najrzadziej zaś kamiennych (4,63%). Zagrożenia inwestycyjne względem obiektu najczęściej stwierdzano w zabytkach będących w posiadaniu instytucji i przedsiębiorstw (13,09%) oraz osób fizycznych (11,24%).

¹⁶⁸ Mowa tu o ruinach jako obiektach w bardzo złym (katastrofalnym) stanie technicznym. Tak zwane trwałe ruiny – jako obiekty zabezpieczone – pozostały poza grupami weryfikacyjnymi.

Wpływ na kondycję zabytków mają możliwości finansowe ich właścicieli. Zagrożeniem inwestycyjnym jest zarówno niedobór, jak i nadmiar środków finansowych. Niedobór, o ile nie prowadzi do zaniechania prac, powoduje obniżenie ich jakości poprzez użycie nieodpowiednich materiałów i technologii. Nadmiar skutkuje niszczącą substancję i charakter zabytkowy przeinwestowaniem oraz wykonywaniem prac niepotrzebnych. Szczególnym rodzajem zagrożenia inwestycyjnego jest przerwanie remontu wskutek problemów finansowych bądź prawnych inwestora.

W przypadku budynków najczęstszym zagrożeniem inwestycyjnym jest naruszająca substancję i formę zabytku modernizacja obejmująca rozbudowę, przekształcenia układu wnętrza i adaptację pomieszczeń do współczesnych standardów użytkowych, ocieplenia i czyszczenie elewacji, usuwanie detalu architektonicznego, przekształcanie otworów okiennych oraz wejść, wymianę stolarki drzwiowej i okiennej. Działania te mogą mieć różny zakres i stopień ingerencji w substancję zabytkową oraz formę architektoniczną obiektów. W przypadku parków zaś zagrożenie inwestycyjne polega na przekształceniu kompozycji lub na wtórnym podziale własnościowym i zabudowywaniu powstałych w ten sposób działek.

Niewłaściwie prowadzone remonty najczęściej bywają skutkiem braku zrozumienia przez inwestorów wartości zabytkowych i wynikającego stąd braku akceptacji potrzeby poniesienia większych kosztów lub konieczności rezygnacji z części zamierzeń. Często powodem jest brak wystarczających środków finansowych na właściwe materiały i technologie oraz niedobór odpowiednich i dostępnych cenowo wykonawców. Znaczenie ma też brak nadzoru konserwatorskiego, możliwości pozyskania dofinansowania prac remontowych oraz łatwo dostępnego systemu doradztwa.

Zagrożeniem inwestycyjnym są też remonty skoncentrowane na poprawie wyglądu budowli i sprowadzające się jedynie do oczyszczenia elewacji. Dotyczy to głównie obiektów sakralnych oraz użyteczności publicznej, pełniących zazwyczaj istotne funkcje reprezentacyjne.

Zagrożenia inwestycyjne w sposób szczególny dotyczą budynków użytkowanych przez kilku właścicieli. Często brak jest w nich skoordynowanych działań, a remonty przeprowadzane są w obrębie jednej własności. W konsekwencji zabytki tracą architektoniczną spójność, a w skrajnych sytuacjach nawet stabilność struktur budowlanych.

Znacznie rzadziej wskazywano zagrożenia inwestycyjne względem otoczenia. Ich przyczyną mogą być inwestycje infrastrukturalne, np. komunikacyjne, mogące pozbawić obiekty zabytkowe w bezpośrednim sąsiedztwie części walorów albo obniżyć ich wartość użytkową, zmniejszając szanse na adaptację i bieżące utrzymanie. Dość często występującym zagrożeniem względem otoczenia jest budowa w pobliżu zabytku nowego obiektu mającego przejąć jego funkcję (np. nowy kościół, plebania, dom, szkoła). Zagrożeniem inwestycyjnym są też nowe obiekty o odrębnych funkcjach na terenach chronionych, w sąsiedztwie obiektów wpisanych do rejestru. Zdarza się, że uciążliwość ich funkcji skutecznie blokuje możliwości zagospodarowania zabytków. Zagrożeniem bywa też nowa zabudowa całkowicie zmieniająca kontekst przestrzenny, sprawiająca, że zabytek staje się elementem dysharmonijnym, narażonym na likwidację.

Zagrożenia inwestycyjne względem otoczenia obiektu stwierdzono 94 razy, tj. przy 2,63% obiektów uznanych za zagrożone, wobec których określono przyczyny zagrożeń. Nie stwier-

dzono ich w województwach kujawsko-pomorskim, lubuskim i podlaskim. W większości województw, gdzie je zidentyfikowano, liczba narażonych w ten sposób obiektów nie przekracza 5, a udział w zasobie określonym jako zagrożony – 3%. Nieco większy udział przy niewielkiej liczbie obiektów odnotowano w województwach mazowieckim (3,16%) i świętokrzyskim (5,00%). Zagrożenia inwestycyjne w otoczeniu obiektów w odniesieniu do ponad 10 zabytków wskazano w województwach śląskim (3,92%), pomorskim (8,61%) i zachodniopomorskim (8,39%). Najczęściej stwierdzano je w przypadku założeń zieleni, stanowiącej niemal 1/3 wszystkich wskazań. Najrzadziej wskazywano zagrożenia inwestycyjne otoczeń obiektów gospodarczych (0,74%), rezydencjonalnych (1,06%), mieszkalnych (1,171%) i folwarcznych (2,00%).

Przyczyną licznych zagrożeń inwestycyjnych zarówno obiektów, jak i ich otoczeń mogą być nieprecyzyjnie opisane w decyzjach i oznaczone na załącznikach graficznych granice ochrony samego zabytku, jak i jego otoczenia, w praktyce uniemożliwiające jakąkolwiek ochronę otoczenia zabytku.

Kolejną przyczyną zagrożeń jest niewłaściwe użytkowanie zabytku, które wskazano 258 razy (7,23% obiektów zaliczonych do opisywanej grupy). Prawie połowa wskazań dotyczyła założeń zieleni, głównie parków w zespołach rezydencjonalnych lub będących pozostałościami zespołów. 27,07% założeń zieleni, dla których wskazano przyczyny zagrożeń, jest niewłaściwie użytkowane. Pozostałe grupy funkcjonalne, w których dość często niewłaściwe użytkowanie wskazywano jako potencjalną lub już działającą przyczynę uszczerplenia wartości zabytkowych, to: cmentarze (7,63%), budowle obronne (6,38%), budynki użyteczności publicznej (5,75%) oraz obiekty klasyfikowane jako inne (5,78%). Obiekty niewłaściwie użytkowane wskazano we wszystkich województwach. Ich najwyższy udział stwierdzono w województwach kujawsko-pomorskim (23,33%), zachodniopomorskim (18,82%), lubelskim (17,18%) i mazowieckim (13,29%), najniższy zaś w województwach śląskim (0,35%), podkarpackim (1,39%), podlaskim (2,73%) i warmińsko-mazurskim (2,76%). Udział obiektów niewłaściwie użytkowanych w województwach jest odwrotnie proporcjonalny do udziału w nich obiektów nieużytkowanych.

Niewłaściwe użytkowanie nieco częściej dotyczy zabytków o konstrukcjach drewnianych (4,68%) niż murowych (3,84%). Niewłaściwe użytkowanie jest najczęściej przyczyną zagrożenia dla obiektów państwowych (9,69%) oraz własności podmiotów zaliczanych do różnych rodzajów własności (9,87%) i samorządowych (9,27%). Najmniej obiektów zagrożonych z powodu niewłaściwego użytkowania odnotowano wśród zabytków będących własnością kościołów i związków wyznaniowych (3,40%) oraz o nieokreślonym rodzaju własności (3,49%).

Niewłaściwe użytkowanie budynków przejawia się przede wszystkim umieszczaniem w nich funkcji nieprzystających do użytkowo-architektonicznych walorów zabytku. Dotyczy to zespołów przemysłowych czy koszarowych zlokalizowanych w centrach miast, których elementy są przypadkowo i prowizorycznie adaptowane na sklepy, hurtownie i magazyny, budynki mieszkalne oraz mało reprezentacyjne funkcje publiczne, jak biurowce czy przedszkola. Liczby niewłaściwie użytkowanych obiektów tego typu w skali kraju nie przekraczają jednak 20 w poszczególnych kategoriach funkcjonalnych. Wynika to z uznania ich – jako użytkowanych – za mniej zagrożone i pozostawienia poza grupami weryfikacyjnymi.

Nieuregulowany stan prawny to ostatnia z predefiniowanych przyczyn zagrożenia zabytków. Problem ten dotyczy 0,53% opisywanej grupy (19 obiektów). Wobec czynników destrukcyjnych omówionych powyżej jest więc marginalny, choć jednostkowo może decydować o dalszym istnieniu danego zabytku¹⁶⁹. Nieuregulowany stan prawny jako czynnik zagrażający zachowaniu wartości najczęściej wskazywano w przypadku budynków folwarcznych (7 obiektów) oraz rezydencjonalnych i mieszkalnych (po 5 obiektów).

Pozostałe zdiagnozowane przyczyny zagrożeń obejmują po kilka bądź kilkanaście obiektów i wskazywane były w pojedynczych województwach zgodnie z lokalną specyfiką stanu zachowania zabytków, uwarunkowaniami społeczno-gospodarczymi i naturalnymi. Łącznie dotyczą one ok. 2,83% obiektów uznanych za zagrożone¹⁷⁰. Są one marginalne z punktu widzenia statystyki, ale każde z nich ma istotny wpływ na przetrwanie konkretnego zabytku. Jako inne zagrożenia potraktowano: stan po pożarze, zagrożenie rozbiórką, prace podejmowane bez pozwoleń konserwatorskich, wtórne podziały własnościowe terenów i budynków, reforestację, stany po powodzi, wiatrołomach, narażenie na osuwiska i szkody górnicze, a także jednostkowo wskazywane zagrożenia ogólne, np. środowiskowe związane z czynnymi zakładami przemysłowymi oraz intensywnym ruchem samochodowym.

Znaczna część zagrożeń wynika ze stosunku właścicieli do posiadanych zabytków, ich możliwości finansowych lub niedostatecznej współpracy ze służbami konserwatorskimi. Nie bez znaczenia są też kwestie stosowania doktryny konserwatorskiej i zgody na określone typy działań, brak stałego nadzoru konserwatorskiego oraz wady systemu finansowania ochrony zabytków.

Każdy z 3871 zabytków uznanych za zagrożone utratą wartości przedstawia sobą odrębne wartości materialne i niematerialne. Zabytki zagrożone zachowały wartości historyczne i naukowe, dla których objęto je ochroną. Część z nich w wyniku zaawansowanej degradacji technicznej mogła utracić w pewnym stopniu wartości artystyczne. Pomimo zniszczeń charakteryzują się jednak dużym autentyzmem substancji i formy historycznej. Obiekty budowlane z reguły zachowały oryginalny materiał, bryłę architektoniczną lub przynajmniej jej istotne fragmenty, czytelną artykulację elewacji, detal architektoniczny, a często również elementy wyposażenia (stolarka, sztukaterie, witraże, urządzenia techniczne). W przypadku parków oraz zespołów rezydencjonalnych i przemysłowych zwykle zachowane są zasadnicze elementy kompozycji przestrzennej. Mimo złego stanu technicznego pozostają one istotnym elementem krajobrazu kulturowego i prezentują różnorodne wartości niematerialne. Około 4% zabytków zagrożonych utratą wartości to obiekty wartości ponadlokalnej.

Każda grupa funkcjonalna niesie specyficzne dla niej wartości będące świadectwem przeszłości. Jest dokumentem historycznym obrazującym przemiany kulturowe, społeczne i gospo-

¹⁶⁹ Pamiętając o celach i metodologii prac weryfikacyjnych, należy zaznaczyć, że może on być niedoszacowany. Nieuregulowany stan prawny – o ile nie wystąpił z inną przyczyną zagrożenia, np. złym stanem technicznym – zazwyczaj nie stanowił powodu kwalifikacji obiektu do grupy zagrożonych utratą wartości zabytkowych.

¹⁷⁰ Powołane 2,83% dotyczy tylko zagrożeń dających się policzyć, jak stan po pożarze, zagrożenie rozbiórką, prace podejmowane bez pozwoleń konserwatorskich, wtórne podziały własnościowe terenów oraz budynków itp. Zagrożenia środowiskowe czy stany związane z katastrofami naturalnymi dotyczą zawsze znacznej liczby zabytków zlokalizowanych w ich zasięgu i trudno tu mówić o jakichkolwiek liczbach czy szacować udział procentowy.

darcze. Zabytki świadczą o przeszłości miejscowości lub regionu, są elementem lokalnej tożsamości, a czasem swego rodzaju kapitałem. Kilkadziesiąt zagrożonych obiektów posiada związek z postaciami lub wydarzeniami historycznymi istotnymi w skali krajowej lub regionalnej.

Szczególne wartości naukowe wśród zabytków uznanych za zagrożone mają obiekty wzniesione w konstrukcjach drewnianych oraz zbudowane z rudy darniowej i glinobitki – są bowiem ostatnimi dostępnymi do badań świadectwami stosowania tych materiałów budowlanych oraz rozwiązań funkcjonalnych wykonywanych z nich budowli. Również w zachowanych zagrodach zachowało się specyficzne dla regionów rozplanowanie funkcjonalne i formy architektoniczne budynków. Po ich zniszczeniu przedmiotem badań naukowych będzie już tylko zgromadzona dokumentacja, o ile wcześniej została sporządzona.

Znaczna część zabytków uznanych za zagrożone to dzieła architektury wernakularnej, które nigdy nie posiadały wartości artystycznych bądź nie były one dominujące. Nie oznacza to jednak, że pozbawione były wartości estetycznych. Walory estetyczne większości zabytków tego rodzaju rozpatrywać należy w dwóch aspektach: ich indywidualnych proporcji architektonicznych i harmonijnego połączenia funkcji i formy oraz faktu bycia integralnym elementem większego założenia (czasem komponowanego), lecz częściej narastającego organicznie. Często ten drugi aspekt jest istotniejszy. W konsekwencji, poprzez zagrożenia poszczególnych elementów, zagrożony staje się cały krajobraz kulturowy. Wartości artystyczne dość często zachowały zagrożone obiekty sakralne oraz rezydencjonalne. Również wiele zagrożonych kamienic miejskich prezentuje wysokie walory architektoniczne i artystyczne, widoczne w kompozycji i wystroju fasad.

Opisane w niniejszym rozdziale obiekty i związane z nimi problemy, obok kwestii związanych z uporządkowaniem rejestru, winny stać się głównym przedmiotem zainteresowania konserwatorskiego na najbliższe lata. Są to obiekty szczególnie zagrożone, które jeszcze nie utraciły wartości zabytkowych. Należy więc wszystkie siły i możliwe środki przeznaczyć na ocalenie i wyeksponowanie tych wciąż nieutraconych, ale dziś bardzo realnie zagrożonych wartości. Podobną opieką i ochroną należy objąć obiekty, które podczas lustracji terenowej nie zostały uznane za szczególnie zagrożone, ale – jako mniej zagrożone – znalazły się w przed-sionku tej grupy weryfikacyjnej. Oraz wszystkie dotychczas niewskazane indywidualnie zabytki, które podlegają zdiagnozowanym powyżej zagrożeniom.

Największym zagrożeniem dla stanu zachowania zabytków jest brak użytkowania, ale należy też pamiętać, że zły użytkownik wcale nie musi być lepszy od żadnego. Czasami lepiej jest zabytek dobrze zabezpieczyć przed niszczeniem i spokojnie poszukać odpowiedniego użytkownika, który szanując wartości zabytku, nie będzie dla niego zagrożeniem, przyczyniając się świadomie lub nieświadomie do jego niszczenia.

Kondycja zabytków zależy od ogólnej sytuacji gospodarczej i możliwości finansowych ich właścicieli lub użytkowników, lecz niewłaściwie zainwestowane środki mogą spowodować więcej szkód niż pożytku. Dlatego wobec ograniczonych środków tak ważne jest ich rozsądne inwestowanie w działania, które faktycznie przyczynią się do poprawy kondycji szczególnie najbardziej zagrożonych grup zabytków, jak np. rezydencjonalne, przemysłowe, folwarczne lub gospodarcze.

W kontekście problemów wynikających z zagrożeń wskutek nadmiernego inwestowania i zniszczeń dokonywanych w imię adaptacji zabytku do współczesnych potrzeb, konieczne jest również przedyskutowanie doktryny konserwatorskiej w tym zakresie i ustalenie kanonu dopuszczalnych ingerencji. Właśnie inwestycje są jedną z głównych przyczyn zarówno utraty wartości zabytkowych, jak i powstania części zdiagnozowanych zagrożeń. Istotne zdaje się być również wypracowanie nowych standardów prawidłowych działań konserwatorskich przy zabytku oraz propagowanie ich poprzez działania edukacyjne i administracyjne.

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWE LUB NIGDY ICH NIE POSIADAŁY

Najmniejszą grupą spośród wytypowanych w trakcie lustracji terenowej są obiekty, które utraciły wartości zabytkowe bądź nigdy ich nie posiadały. Zaliczano do niej zabytki, które w wyniku destrukcji substancji zabytkowej lub niszczącej przebudowy utraciły wartości, dla których zostały wpisane do rejestru zabytków. Do grupy tej kwalifikowano też obiekty, co do których zachodziło podejrzenie, że pomimo wpisu do rejestru zabytków nigdy wartości zabytkowych nie posiadały. Zaliczano do niej przede wszystkim zabytki kwalifikujące się do skreślenia z rejestru zabytków zgodnie art. 13 u.o.z.o.z. Z reguły nie kwalifikowano do niej obiektów, które zostały pozbawione wartości częściowo, np. wskutek modernizacji przeprowadzonej niezgodnie z zasadami konserwatorskimi¹⁷¹. Z perspektywy oceny stanu zachowania zabytków na terenie całego kraju zastrzec należy, że podobna skala zniszczeń kwalifikowana bywała jako utrata wartości bądź jako zagrożenie ich utratą¹⁷². Zabytki rozebrane i odbudowane w formie mniej lub bardziej nawiązującej do oryginału bywały uznawane za obiekty o utraconych wartościach lub nieistniejące¹⁷³. W obu sytuacjach decydowały: umykający jednoznacznej definicji stopień zachowania substancji zabytkowej, czytelność formy i określanej przez nią funkcji oraz nie zawsze przybierające materialną postać wartości historyczne, sprowadzające się do istnienia świadectwa lub tylko pamięci w replice lub kopii zabytku. W niektórych obiektach ubytek substancji szacowany jest na ok. 80%, w pozostałych to 50–70%. W przypadku obiektów budowlanych uznawano, że całkowita utrata wartości zabytkowych wskutek zużycia substancji historycznej dotyczy ruin, tj. budowli w stanie śmierci technicznej¹⁷⁴. Do grupy tej zaliczano obiekty, których substancja materialna zachowała się w formie reliktu, ruiny na po-

¹⁷¹ Na przykład ocieplenia elewacji, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej, pokrycia dachowego; obiekty te – jako pozostające w dobrym stanie technicznym i niezagrożone kolejnymi przekształceniami w najbliższym czasie – pozostawały poza grupami weryfikacyjnymi.

¹⁷² Zasadnicza różnica to zachowanie bądź nie części wartości zabytkowych.

¹⁷³ Rozbiórkę i odbudowę obiektu jako przyczynę utraty wartości zabytkowych wskazano 41 razy. Stanowią one 6,97% zabytków o utraconej wartości. Najwięcej wykryto ich w województwach mazowieckim (8), małopolskim (5) oraz podlaskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim (po 4). Ani jednego obiektu rozebranego i wzniesionego od nowa nie stwierdzono w województwach łódzkim i opolskim.

¹⁷⁴ Tak zwane trwałe ruiny jako obiekty zabezpieczone, funkcjonujące od dawna i wpisane do rejestru zabytków w formie ruiny, o ile nie stwierdzono bezpośrednich zagrożeń, pozostały poza grupami weryfikacyjnymi.

graniczu unicestwienia, i takie, w których bryła i część detalu jeszcze istnieją, ale katastrofalny stan techniczny nie pozwala na przeprowadzenie konserwacji bez bardzo znacznej wymiany substancji oraz obiekty, w których istotna zmiana kształtu połączona z dużą utratą autentycznej substancji zatarła przekaz historyczny, powodując czasem problem z identyfikacją obiektu. O zakwalifikowaniu do tej grupy decydował brak w zachowanych pozostałościach materialnych istotnych wartości historycznych, naukowych czy artystycznych, uzasadniających ich dalszą ochronę. W przypadku założeń zieleni uznawano, że utrata wartości następuje poprzez zatarcie układu wskutek przynajmniej częściowego usunięcia historycznego drzewostanu i trwałą zmianę sposobu zagospodarowania terenu.

Jako zabytki o utraconej wartości wskazano łącznie 641 obiektów (0,97% zlustrowanego zasobu), z których do końca pierwszego kwartału 2016 r. w rejestrze zabytków pozostawało 588 obiektów (0,91% opisywanego w niniejszym Raporcie zasobu). Dla 51 obiektów nie uzasadniono zaliczenia do grupy. Wpis do rejestru 55 obiektów uznano za niezasadny.

Jako obiekt o utraconych wartościach zabytkowych wskazano 1 zabytek z zespołu uznanego za Pomnik Historii¹⁷⁵.

64,88% zabytków, w przypadku których podano przyczynę degradacji, zostało pozbawionych wartości uzasadniających ich dalszą ochronę w wyniku przeprowadzenia prac remontowych, nieodwracalnie niszczących ich substancję i formę¹⁷⁶, a 32,58% w wyniku destrukcji będącej skutkiem wieloletniego opuszczenia. Są to w większości typowe obiekty mieszkalne, gospodarcze i folwarczne, o wartościach lokalnych lub regionalnych, które przystosowano do nowych funkcji lub współczesnych standardów użytkowych. Część z nich została wpisana do rejestru już w stanie zaawansowanej destrukcji. 12,42% zaliczonych do tej grupy obiektów zostało pozbawionych wartości zabytkowych w ostatniej ćwierci XX w., a 14,45% już po 2000 r. Nie odnotowano ani jednego zabytku, który utracił wartości przed 1960 r. W kolejnych dziesięcioleciach ich liczba systematycznie rośnie – od 7 (lata 60.) do 85 (pierwsza dekada XXI w.). Od lat 90. XX w. wzrasta liczba obiektów pozbawionych cech zabytkowych wskutek przeprowadzonych remontów i adaptacji. Dla 73,13% obiektów świadomie nie wskazano konkretnego momentu utraty wartości. Fakt ten wynikał z długotrwałości procesów destrukcyjnych oraz braku możliwości wskazania momentu decydującego o ostatecznej utracie wartości. Wiele obiektów (szczególnie będących własnością prywatną) przekształcano wielokrotnie, a zmiany te nie miały jakiegokolwiek potwierdzenia w dostępnych dokumentach administracyjnych.

W poszczególnych województwach liczba obiektów wynosi od 10 (województwo łódzkie) do 106 (województwo opolskie), udział procentowy zaś od 0,41% do 3,75% w tychże województwach. Województwo opolskie charakteryzuje się dużą liczbą wpisanych do rejestru zespołów folwarcznych oraz domów mieszkalnych (zarówno miejskich, jak i wiejskich), którym towarzyszy zabudowa gospodarcza zagród. Jest to jedyne województwo, w którym jednocześnie odnotowano wysoki udział obiektów nieistniejących oraz uznanych za zagrożone utratą wartości. Znaczny odsetek zabytków o utraconych wartościach odnotowano też w województwach lubuskim (1,11%), śląskim (1,13%), podkarpackim (1,16%), świętokrzyskim (1,55%)

¹⁷⁵ Jest nim budynek gospodarczy z zespołu klasztoru cystersów w Pelplinie.

¹⁷⁶ Z reguły prace te zostały przeprowadzone bez wiedzy i zgody odpowiedniego WKZ.

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE LUB NIGDY ICH NIE POSIADAŁY
– PODZIAŁ WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I WOJEWÓDZTW**

Województwo	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	0	0,00%	0	0,00%	2	0,34%	0	0,00%	6	0,89%	3	0,35%
Kujawsko-pomorskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,53%	2	0,50%
Lubelskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,76%	4	0,87%
Lubuskie	3	0,60%	0	0,00%	3	2,13%	0	0,00%	4	1,94%	2	1,04%
Łódzkie	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,37%	5	1,28%
Małopolskie	3	0,32%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,06%	2	0,48%
Mazowieckie	1	0,10%	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	7	1,43%	2	0,21%
Opolskie	2	0,33%	0	0,00%	1	0,76%	0	0,00%	3	1,94%	3	1,30%
Podkarpackie	2	0,21%	1	1,67%	2	0,79%	0	0,00%	3	1,50%	20	6,10%
Podlaskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,86%	0	0,00%
Pomorskie	0	0,00%	0	0,00%	1	0,45%	0	0,00%	6	2,63%	2	0,71%
Śląskie	0	0,00%	0	0,00%	1	0,33%	1	3,13%	6	3,41%	2	0,98%
Świętokrzyskie	0	0,00%	0	0,00%	1	1,79%	0	0,00%	1	1,02%	8	3,49%
Warmińsko-mazurskie	4	0,45%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	2,46%	2	0,45%
Wielkopolskie	1	0,09%	0	0,00%	3	0,67%	0	0,00%	0	0,00%	4	0,40%
Zachodniopomorskie	2	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,17%	7	0,95%
Razem	19	0,16%	1	0,10%	15	0,36%	1	0,25%	59	1,24%	68	0,94%

i podlaskim (1,82%). W 174 powiatach, w tym 39 (60,00%) miastach na prawach powiatu oraz 135 (42,99%) powiatach ziemskich, nie stwierdzono ani jednego obiektu o utraconych wartościach zabytkowych. Utratę wartości w przedziale 0–1% liczby obiektów na terenie jednostki administracyjnej stwierdzono w 15 (22,72%) miastach na prawach powiatu i 70 (22,36%) powiatach ziemskich, a w przedziale 1–5% w 10 (15,15%) miastach i 97 (30,99%) powiatach ziemskich. Utratę wartości 5–10% zabytków stwierdzono w 11 (3,50%) powiatach ziemskich¹⁷⁷, a powyżej 10% – w 1 mieście na prawach powiatu i 1 powiecie ziemskim¹⁷⁸. Podobnie jak w przypadku obiektów zagrożonych oraz nieistniejących, udział zabytków o utraconych wartościach jest mniejszy w miastach na prawach powiatu niż w powiatach ziemskich.

Porównując udziały poszczególnych grup funkcjonalnych w zlustrowanym zasobie oraz wśród obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, stwierdzić należy, że największy ubytek nastąpił wśród obiektów klasyfikowanych jako folwarczne, mieszkalne, gospodarcze, rezydencjonalne i przemysłowe.

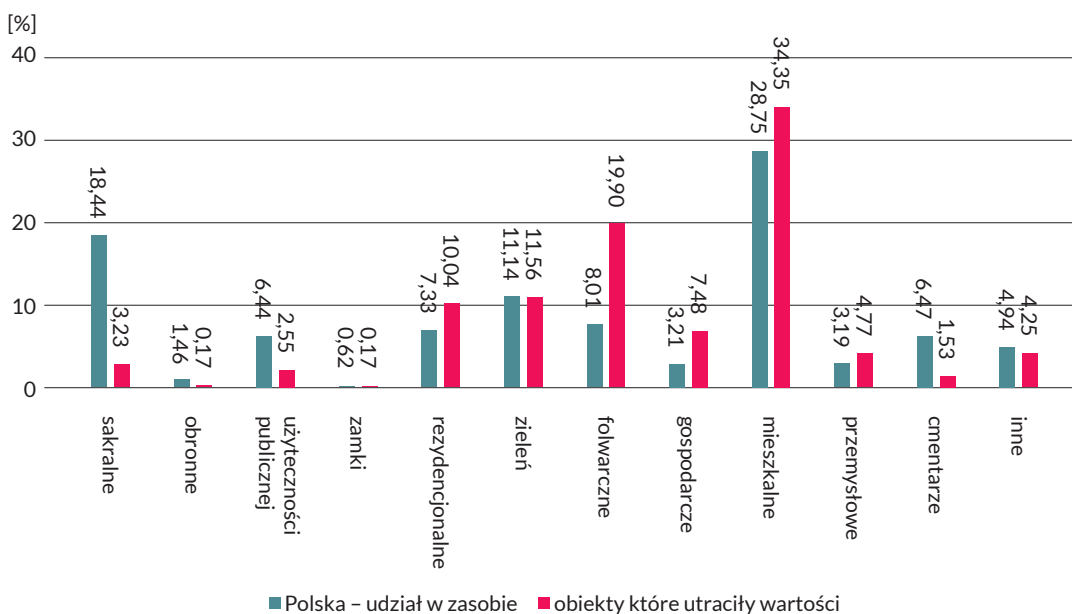
Dla ukazania skali strat w kategoriach funkcji zabytków istotniejsza od ich udziału procentowego wśród obiektów o utraconych wartościach jest analiza udziału obiektów o utraconych walorach zabytkowych w odniesieniu do zlustrowanego zasobu danej kategorii.

¹⁷⁷ 4 w województwie opolskim: głubczycki (9,96%), nyski (6,01%), opolski (7,04%) i prudnicki (5,82%), 3 w województwie podkarpackim: leżajski (6,49%), ropczycko-sędziszowski (5,75%), tarnobrzski (6,67%), po 1 w województwie mazowieckim – kozienicki (9,43%), pomorskim – bytowski (6,19%), śląskim – myszkowski (11,43%) i świętokrzyskim – ostrowiecki (7,21%).

¹⁷⁸ Dąbrowa Górnicza – 16,67% i powiat sejneński – 10,87%.

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w województwie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
10	1,23%	0	0,00%	13	0,62%	1	0,32%	0	0,00%	1	0,27%	36	0,46%
8	2,13%	2	2,02%	1	0,22%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,83%	19	0,68%
10	3,29%	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,58%	19	0,52%
13	4,18%	0	0,00%	18	0,80%	1	1,22%	0	0,00%	0	0,00%	44	1,11%
3	2,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	0,41%
17	6,18%	2	0,87%	14	0,97%	1	1,67%	0	0,00%	4	0,86%	46	0,95%
7	1,87%	5	3,82%	5	0,25%	3	1,20%	0	0,00%	2	0,62%	33	0,52%
13	6,50%	11	13,92%	65	6,70%	4	4,88%	1	0,78%	3	1,97%	106	3,75%
2	0,72%	3	2,65%	7	0,53%	1	1,72%	4	1,12%	4	1,54%	49	1,16%
2	2,38%	9	9,38%	18	3,44%	5	7,25%	1	0,30%	1	0,96%	38	1,82%
7	2,83%	3	1,69%	6	0,59%	0	0,00%	1	0,74%	0	0,00%	26	0,82%
5	3,03%	3	1,40%	14	0,91%	5	2,79%	0	0,00%	4	3,17%	41	1,13%
2	2,27%	1	5,56%	10	4,46%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,83%	24	1,55%
6	1,17%	3	1,49%	18	0,89%	1	0,47%	0	0,00%	1	0,72%	42	0,74%
9	1,00%	1	0,52%	8	0,57%	4	1,74%	0	0,00%	0	0,00%	30	0,45%
3	2,05%	1	1,01%	4	1,20%	2	1,83%	2	1,00%	1	0,94%	25	0,80%
117	2,25%	44	2,11%	202	1,08%	28	1,35%	9	0,21%	25	0,78%	588	0,91%

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE LUB NIGDY ICH NIE POSIADAŁY
- UDZIAŁ WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I NA TŁE CAŁOŚCI ZWERYFIKOWANEGO ZASOBU**

Najwięcej zabytków o utraconych wartościach wskazano wśród obiektów folwarcznych. Stan ten dotyczy 2,25% figurującego w 2008 r. w rejestrze zabytków zasobu tej kategorii, czyli 117 budynków. Jedynie w województwie podkarpackim utratę wartości zabytkowej zdiagno-

zowano dla 0,72% obiektów folwarcznych. Największy odsetek obiektów folwarcznych, które nie zachowały wartości zabytkowych, odnotowano w województwach opolskim (6,5%) i małopolskim (6,18%). Ponadto 10 lub więcej obiektów wskazano w województwach lubuskim (4,18%), lubelskim (3,29%) i dolnośląskim (1,23%). Ze względu na zróżnicowanie historyczne odnotowane straty w różnym stopniu uszczuplają zasób danego regionu. W większości (109) są to obiekty wpisane do rejestru zabytków w ramach zespołów. W przypadku ok. 10% z nich stwierdzano, że w lustrowanym zespole folwarcznym wartości zabytkowe utracił więcej niż 1 budynek folwarczny. Nie stwierdzono powszechnego współwystępowania jako zabytków o utraconych wartościach obiektów folwarcznych z dworami bądź pałacami i parkami należącymi do tych samych zespołów. Wielokrotnie wskazywano w ramach zespołu budynki folwarczne o utraconych wartościach, zagrożone i nieistniejące. Wśród obiektów folwarcznych, które nie zachowały wartości zabytkowych, dominują budynki ceglane. Budownictwo kamienne reprezentuje 9 obiektów, spośród których 6 znajduje się w stanie ruiny. Wskazano 5 reliktów budynków drewnianych oraz 3 szkieletowe. Dla ok. 60% folwarcznych obiektów ceglanych zasadniczą przyczyną utraty wartości zabytkowych są przekształcenia i przebudowy zmieniające historyczną formę oraz niszczące autentyczną substancję, a dla ok. 40% zły stan techniczny wynikający z wieloletniego braku użytkowania. W kilku przypadkach zakres przeprowadzonych prac budowlanych określono jako rozbiórka i odbudowa. Utratę wartości zabytkowych z powodu złego stanu technicznego zabudowy folwarcznej odnotowano we wszystkich województwach, najwięcej przypadków (po 6) w województwach dolnośląskim, lubelskim i pomorskim, w których naturalną destrukcję substancji wskazywano częściej niż jej zniszczenie w wyniku przebudowy. Przekształceń jako przyczyn utraty wartości zabudowy folwarcznej nie stwierdzono w województwach podkarpackim, podlaskim i świętokrzyskim. Najczęściej wskazywano je, i zawsze z przewagą wobec złego stanu technicznego, w województwach małopolskim (13), lubuskim (9), opolskim (8) i wielkopolskim (6). Na obecną kondycję obiektów folwarcznych wpływ miały istniejące do 1991 r. PGR, które w równym stopniu przyczyniały się do utrzymania wykorzystywanej zabudowy, jak i do jej destrukcji, zarówno wskutek nie liczącej się z zabytkową substancją i historyczną formą adaptacji do bieżących potrzeb, jak i rozbiórek lub porzucania wyeksploatowanych budynków gospodarczych i przemysłowych. Po likwidacji PGR sytuacja zabytkowych zespołów folwarcznych raczej się pogorszyła niż poprawiła. W latach transformacji ustrojowej wiele dotychczas użytkowanych i bieżąco konserwowanych obiektów zostało pozbawionych opieki, co przyczyniło się do pogorszenia ich stanu technicznego, a tym samym wartości użytkowej. W przypadku budynków folwarcznych utrata wartości zabytkowych przypada najczęściej na lata 90. XX w. oraz pierwszą dekadę XXI w. Kolejna reforma rolna spowodowała zniszczenie części tego, co ocalało z poprzedniej¹⁷⁹. Obok szeregu budowli, na przełomie XX i XXI w. utracono też sposób gospodarowania: nastąpiła parcelacja zespołów pozostających dotąd w jednolitym zarządzie i zachowujących integralność

¹⁷⁹ Zarówno wyeksploatowane, jak i świeżo wyremontowane budynki folwarczne nagle przestały być użytkowane; przejęte przez Agencję Nieruchomości Rolnych zostały wystawione na sprzedaż lub dzierżawę, lecz wiele z nich nie znalazło nabywców gotowych podjąć ryzyko ich zagospodarowania; niektóre nie znalazły ich do dziś.

oraz – wbrew głoszonej w latach 1944–1989 ideologii – w pewnym sensie kontynuujących historyczny sposób gospodarowania.

Porównywalny udział zabytków o utraconych wartościach odnotowano wśród obiektów gospodarczych (2,11%, 44 obiekty). W tym wypadku jednak straty – choć dotyczą pojedynczych zabytków – są relatywnie większe, bo dotyczą obiektów wyjątkowo skromnie reprezentowanych w rejestrze. Stan zachowania tej grupy w poszczególnych województwach jest zróżnicowany. W województwach dolnośląskim, lubelskim, lubuskim i łódzkim nie zaliczono do niej ani jednego obiektu. Natomiast w województwach opolskim (13,92%) i podlaskim (9,38%) odnotowano najwyższy udział obiektów o utraconych wartościach. Jest to skutek zmian, które zaszły w ostatnich 30–40 latach w prowadzeniu indywidualnego gospodarstwa rolnego oraz dużej liczby objętych ochroną zagród na ich terenie. Duży udział obiektów o utraconej wartości odnotowano w województwie świętokrzyskim (5,56%), co wynika głównie z niewielkiej liczby wpisanych tam do rejestru budynków gospodarczych. Blisko 70% budynków gospodarczych, które nie zachowały wartości uzasadniających pozostawanie w rejestrze zabytków, to elementy zagród wiejskich. Pozostałe to budynki gospodarcze przy miejskich domach mieszkalnych oraz budynkach użyteczności publicznej. 54,94% z nich to budynki ceglane, a 34,15% – drewniane. W skali kraju jako przyczynę utraty wartości zabytkowych z jednakową częstotliwością odnotowywano zły stan techniczny oraz niszczące przebudowy (po 19). W obiektach o konstrukcjach murowych zdecydowanie częściej o utracie wartości decydowały przekształcenia będące skutkiem adaptacji do nowych potrzeb, a w przypadku konstrukcji drewnianych zużycie konstrukcji i materiału oraz uszkodzenia wynikające z wieloletniego braku remontów, a następnie porzucenia wyeksploatowanego budynku. Szczególnie widoczna jest ta zależność w województwie podlaskim, gdzie wszystkie zaliczone do grupy obiekty drewniane to elementy zagród, które utraciły wartości zabytkowe wskutek złego stanu technicznego. Jednocześnie przyczyny utraty wartości zabytkowych wynikają w dużej części z charakteru budownictwa gospodarczego, w którym dostrzegane są przede wszystkim wartości użytkowe. Jeśli budynki tracą funkcję, są adaptowane do nowej lub rozbierane. Świadomość ochrony prawnej powoduje zaniechanie utrzymywania wyeksploatowanego i niepotrzebnego budynku, co z kolei prowadzi do jego szybkiej degradacji i ułatwia pozbycie się niechcianego zabytku.

Za zabytki o utraconej wartości uznano 1,35% zlustrowanych obiektów przemysłowych. Największy odsetek obiektów, które utraciły wartości, odnotowano w województwie podlaskim (7,25%). W większości są to XIX-wieczne wiatraki i młyny będące własnością prywatną. Najwięcej procentowo obiektów przemysłowych zakwalifikowano do tej grupy w województwach opolskim (4,88%) i śląskim (2,79%). Tylko 2 spośród nich to zabytki stricte przemysłowe, pozostałe to młyny, wiatraki oraz kuźnia. W województwach kujawsko-pomorskim, lubelskim, łódzkim, pomorskim i świętokrzyskim nie stwierdzono obiektów przemysłowych, które utraciły wartości zabytkowe.

Równomierniej w skali kraju przedstawia się udział obiektów o utraconej wartości w przypadku pałaców i dworów. Do grupy tej zakwalifikowano 59 obiektów rezydencjonalnych (1,24% tego zasobu). W województwie wielkopolskim nie zaliczono do niej żadnego obiektu. Ma to związek z wieloletnią polityką konserwatorską oraz z regionalnymi tradycjami, dzięki

którym w lepszym niż gdzie indziej stanie przetrwały również budynki folwarczne. W pozostałych województwach ich liczba wynosi od 1 (województwa łódzkie i świętokrzyskie) do 7 (województwa mazowieckie, warmińsko-mazurskie), a udział procentowy – od 0,37% (województwo łódzkie) do 3,41% (województwo śląskie). W większości wypadków są to obiekty murowane. Do grupy zaliczono 5 dworów o konstrukcjach drewnianych, 4 drewniane i 1 szkieletowy. Utrata wartości nastąpiła w przypadku 3,57% badanego zasobu dworów w konstrukcji szkieletowej, 1,71% w pozostałych konstrukcjach drewnianych oraz 1,21% dworów murowanych z cegły. Nieodwracalnym uszczerbkiem zasobu są przekształcenia dokonane w 3 spośród 4 wskazanych dworów drewnianych, polegające na zastąpieniu drewna cegłą i przebudowie w jednym tylko wypadku respektującej kształt i gabaryty oryginalnego obiektu. Murowane pałace i dwory są jedyną grupą zabytków z tego materiału, wśród których jako przyczynę utraty wartości niemal dwa razy częściej wskazywano zły stan techniczny (30) niż przekształcenia niszczące formę i substancję historyczną (16), z których kilka oznaczało rozbiórkę zabytku i wzniesienie jego repliki. Jako obiekty o utraconych wartościach wskazano też relikty obiektów zniszczonych w latach 60. i 70. XX w.

Najliczniejszą grupą zabytków o utraconych wartościach są obiekty mieszkalne. Ze względu na liczebność tej grupy (18 628 obiektów) udział zabytków, które utraciły swe wartości, jest niewielki i wynosi 1,08% pozostającego w rejestrze zasobu budynków mieszkalnych. Łącznie wskazano 202 obiekty, z czego aż 65 zlokalizowanych jest w województwie opolskim. Najwyższy udział odnotowano w województwach świętokrzyskim (4,46%), podlaskim (3,44%) i zachodniopomorskim (1,2%). W województwie łódzkim nie wskazano ani jednego obiektu, a w pozostałych od 1 (województwa kujawsko-pomorskie i lubelskie) do 18 (województwa lubuskie i warmińsko-mazurskie). Około 85% wskazań to obiekty w małych miastach i na wsiach. Zwykle są to budynki jedno- lub kilkunastodzinne, będące własnością prywatną, samorządową lub współwłasnością tych 2 typów. Wskazano też kilka plebanii. Dominują budynki murowane (155), ale odnotowano też 46 wzniesionych w konstrukcjach drewnianych, w większości chałup wiejskich. Niezależnie od materiału, większość przypadków utraty walorów zabytkowych to skutek przekształceń mających na celu podniesienie standardu użytkowego kosztem historycznej formy. Przebudowę jako przyczynę utraty walorów zabytkowych wskazano 156 razy, z czego 47 w odniesieniu do budynków murowanych z województwa opolskiego. W skali kraju 14 obiektów mieszkalnych uległo rozbiórce, a następnie zostało odbudowanych. Zniszczenie substancji zabytkowej w wyniku złego stanu technicznego wskazano tylko 29 razy. Wśród innych powodów utraty wartości pojawiały się pożary i powódź. W ramach zagród często odnotowywano współwystępowanie budynków mieszkalnych i gospodarczych o utraconych wartościach, z tym że w przypadku budynków mieszkalnych przyczyną zaniku wartości zabytkowych była modernizacja, a budynków gospodarczych – fatalny stan techniczny. W województwach dolnośląskim, lubelskim, mazowieckim, podkarpackim i śląskim nie stwierdzono utraty wartości obiektów mieszkalnych z powodu złego stanu technicznego.

Zabytki opisanych wyżej grup funkcjonalnych stanowią łącznie 97,20% wszystkich obiektów, wobec których stwierdzono utratę walorów. Obiekty z pozostałych kategorii w skali kraju wskazywano sporadycznie.

Wartości zabytkowe utraciło 0,94% obiektów klasyfikowanych jako zieleń (68). Najwięcej obiektów zakwalifikowano do tej grupy w województwie podkarpackim (20). W województwie podlaskim natomiast uznano, że wartości zabytkowe zachowały wszystkie parki, ogrody i aleje. W pozostałych województwach odsetek założeń o utraconej wartości wyniósł od 0,21% (województwo mazowieckie) do 1,30% (województwo opolskie), liczbowo zaś od 2 (województwa kujawsko-pomorskie, małopolskie, mazowieckie, pomorskie, śląskie, warmińsko-mazurskie) do 8 (województwo świętokrzyskie). Połowa wskazanych obiektów to parki dworskie, a 7 pałacowe. W kilku przypadkach utratę wartości zabytkowych stwierdzono również w odniesieniu do dworu, który otaczały. Jako obiekty o utraconych walorach zakwalifikowano szereg ogrodów willowych i przydomowych. Przekształcenia jako przyczynę utraty walorów wskazano 26 razy, a zły stan techniczny – rozumiany tu jako degradację drzewostanu i zatarcie kompozycji – 18 razy. Najczęściej wskazywanymi efektami przekształceń są wtórne podziały, wprowadzanie nowej zabudowy oraz niekontrolowana wycinka. W żadnym z nich przez kilkadziesiąt lat nie prowadzono prac pielęgnacyjnych, co spowodowało zatarcie układu drogą naturalnej sukcesji roślinności. Z reguły wieloletni brak użytkowania i obecny stan są związane z opuszczeniem lub zniszczeniem obiektów rezydencjonalnych, z którymi parki te tworzyły przestrzenne i funkcjonalne zespoły.

Do zabytków o utraconych wartościach zaliczono również 25 (0,78%) obiektów klasyfikowanych jako inne. Znalazły się wśród nich m.in. wchodzące w skład zespołów bramy i ogrodzenia (10) oraz budowle parkowe i wartownie (10). Największy odsetek obiektów, które nie zachowały wartości uzasadniających ich ochronę, odnotowano w województwie śląskim (3,17%). Przyczyną utraty wartości zabytkowej obiektów towarzyszących najczęściej są przekształcenia polegające na częściowej lub całkowitej wymianie materiału lub adaptacji¹⁸⁰ oraz wskutek degradacji materiału i konstrukcji. Odnotowano pojedyncze przebudowy budowli parkowych odbierające im zabytkowy charakter.

Utratę wartości zabytkowej stwierdzano w przypadku 15 obiektów użyteczności publicznej, co stanowi 0,36% zlustrowanego zasobu obiektów tej kategorii. Jedynie 4 spośród wskazanych obiektów zlokalizowane były w miastach na prawach powiatu; 6 obiektów użyteczności publicznej to własność prywatna, 5 samorządowa, a 2 państwowa. Wybudowano je od XVIII do początku XX w. W większości były to obiekty murowane, z wyjątkiem 1 budynku szkolnego wzniesionego w konstrukcji szkieletowej. Najwięcej zabytków, które utraciły wartość, wskazano w województwach lubuskim i wielkopolskim (po 3), natomiast brak ich w województwach kujawsko-pomorskim, lubelskim, łódzkim, małopolskim, podlaskim, warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim. Najczęściej diagnozowaną przyczyną utraty wartości zabytkowych przez budynki użyteczności publicznej jest ich adaptacja do współczesnych potrzeb. Wskazano ją 11 razy. 2 zabytki zostały rozebrane i odbudowane w formie zbliżonej do oryginału. 3 razy przyczyną utraty walorów zabytkowych był zły stan techniczny spowodowany długotrwałym brakiem użytkowania, a raz pożarem.

Za obiekty o utraconej wartości uznano 9 cmentarzy (0,21%). Są one zlokalizowane w 5 województwach: po 1 w opolskim, podlaskim i pomorskim, 2 w zachodniopomorskim i 4 w podkarpac-

¹⁸⁰ Na przykład rozebranie bramy w celu poszerzenia wjazdu, wymiana elementów konstrukcyjnych mostku itp.

kim. Wśród nich znalazły się 2 zlikwidowane (ekshumowane) cmentarze wojenne oraz 1 teren wokół kościoła przeniesionego w inne miejsce. Wskazano też 3 obiekty o wątpliwej zasadności wpisu.

Znikomy udział obiektów o utraconych wartościach odnotowano wśród zabytków sakralnych. Spośród 19 wskazanych obiektów (0,16%) znalazło się: 10 kościołów w różnym stanie zachowania, 2 cerkwie, kaplica cmentarna, 3 kapliczki, dom zakonny, dzwonnica i mauzoleum; 8 świątyń z tej grupy wzniesiono z cegły, a 4 w konstrukcjach drewnianych (3 drewniane, 1 szkieletowa). Najstarsza świątynia pochodzi z I połowy XIV w., a najmłodsza z I ćwierci XX w. Wszystkie użytkowane nadal jako obiekty sakralne wykorzystywane są obecnie przez Kościół rzymskokatolicki, niezależnie od wyznania, dla którego zostały pierwotnie wzniesione¹⁸¹. W zaadaptowanym na bibliotekę kościele ewangelickim dokonane przekształcenia spowodowały całkowitą utratę wartości zabytkowych. Jako obiekty, które utraciły wartości zabytkowe wskutek rozbiórki lub odbudowy, wskazano: szkieletowy kościół, będący obecnie obiektem murowanym oraz drewnianą cerkiew całkowicie przekształconą w trakcie translokacji. Za obiekt o utraconych wartościach zabytkowych, ze wskazaniem do skreślenia z rejestru zabytków, uznano też drewniany kościół odbudowany po pożarze¹⁸². Do grupy tej zaliczono również kościół wpisany w latach 60. XX w. jako ruina, a następnie odbudowany¹⁸³. Wśród pozostałych obiektów sakralnych¹⁸⁴ dominuje utrata wartości z powodu przekształceń, tylko raz jako przyczynę utraty wartości zabytkowych wskazano zły stan techniczny i postępującą dewastację zachowanej ruiny. Pozostałe przypadki to: „rekonstrukcja” drewnianej dzwonnicy oraz całkowicie przebudowane kapliczki przydrożne. Najwięcej (po 3–4) obiekty sakralne o utraconych wartościach zabytkowych odnotowano w województwach warmińsko-mazurskim, lubuskim oraz małopolskim.

Wśród dzieł obronnych i zamków wskazano po 1 zabytku o utraconych wartościach. Stanowią one odpowiednio 0,10% i 0,25% zasobu grupy posiadających tę funkcję. Są to splantowane nowożytnie fortyfikacje dworskie oraz wzbudzający w ostatnich latach kontrowersje zamek odbudowany sprzecnie z zasadami konserwatorskimi przez prywatnego właściciela.

Istnieje przekonanie, że utratą wartości zabytkowych najbardziej zagrożone są obiekty nieużytkowane. W opisywanym zasobie stanowią one 28,23%. Dla kolejnych 14,28% zabytków nie podano informacji o stanie użytkowania, w większości są to obiekty istniejące w formie ruin bądź reliktyw. Przynajmniej 56,63% obiektów, które nie zachowały wartości zabytkowych,

¹⁸¹ Pierwotnie było wśród nich 5 kościołów ewangelickich oraz 2 cerkwie greckokatolickie.

¹⁸² Obiekty tego rodzaju, tj. odbudowy po zniszczeniu, bywają wpisywane do rejestru – w obu przypadkach, tj. oryginalnego zabytku i rekonstrukcji, chroni się oczywiście inne wartości; w uzasadnieniu kwalifikacji do grupy napisano m.in.: *zgiszcza – za aprobatą służb konserwatorskich – przeznaczone zostały do rozbiórki, jednak ostatecznie, zgodnie z wolą czynników lokalnych, postanowiono kościół odbudować [...] W zaistniałej sytuacji [...] trudno mówić o zachowaniu przez obiekt walorów zabytkowych, tj. wartości artystycznych, naukowych czy historycznych, gdyż te zostały bezpowrotnie utracone wraz ze spalaniem oryginalnej świątyni. Obiekt ten, w jego obecnym stanie, należy do większej grupy dzieł budownictwa drewnianego, które po spaleniu zostały odbudowane pod ścisłym nadzorem konserwatorskim, stąd postępowanie w sprawie ewentualnego ich wykreślenia z rejestru zabytków ma charakter sporu doktrynalnego.*

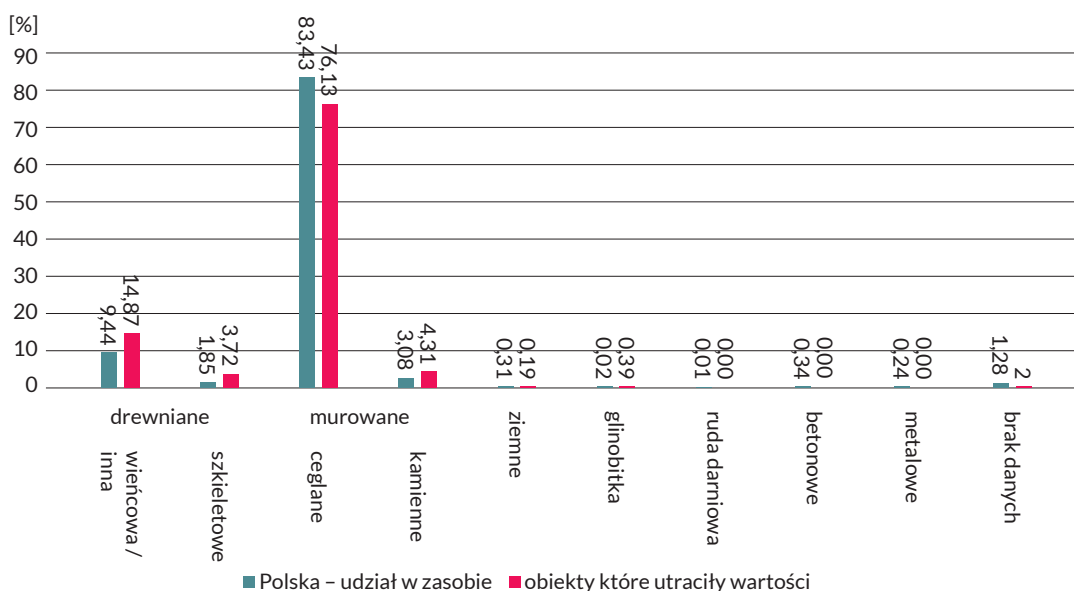
¹⁸³ Przynajmniej kilkadziesiąt obiektów tego rodzaju, tj. wpisanych do rejestru jako ruina, a następnie odbudowanych zlokalizowanych w innych regionach pozostawiono poza grupami weryfikacyjnymi; w innych przypadkach w podobnej sytuacji stwierdzano utratę wartości zabytkowej.

¹⁸⁴ Dzwonnica, dom zakonny, kaplica grobowa i 3 kapliczki.

jest użytkowana, z czego 80,22% w sposób niekolidujący z pierwotnym przeznaczeniem. Jest to efekt dominującego w tej grupie udziału zmodernizowanych budynków prywatnych.

Uzupełnieniem analizy funkcjonalnej obiektów o utraconych wartościach zabytkowych jest analiza pod kątem ich zasadniczego materiału. Zestawienie udziału obiektów z poszczególnych grup materiałowo-konstrukcyjnych z ich udziałem w całości zlustrowanego zasobu wskazuje, że ubytek nastąpił wśród obiektów o konstrukcji drewnianej oraz budowli kamiennych. Nie odnotowano przypadków utraty wartości zabytkowych wśród obiektów betonowych, metalowych i z rudy darniowej.

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE LUB NIGDY ICH NIE POSIADAŁY – UDZIAŁ WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI NA TLE CAŁOŚCI ZWERYFIKOWANEGO ZASOBU

Dla pełnej prezentacji zabytków o utraconych walorach w podziale według podstawowego materiału istotniejsza jest jednak analiza obiektów zaliczonych do tej grupy w odniesieniu do udziału w chronionym zasobie na terenie województwa.

Utratę wartości zabytkowych stwierdzono w przypadku 76 obiektów wzniesionych z drewna, w konstrukcjach zrębowej, sumikowo-łatkowej i przysłupowej (1,50% opisywanego zasobu). W liczbie tej znalazło się 37 budynków mieszkalnych i 15 gospodarczych. Są to niemal wyłącznie zabytki budownictwa wiejskiego: chałupy i towarzysząca im zabudowa gospodarcza z województw małopolskiego, podkarpackiego, podlaskiego oraz warmińsko-mazurskiego. Także wśród 8 drewnianych obiektów przemysłowych, które utraciły wartości zabytkowe, wszystkie to zabytki budownictwa wiejskiego: 7 wiatraków oraz 1 młyn. Wskazano też po 5 obiektów sakralnych i folwarcznych, 4 dwory i 2 inne. Są to pojedyncze obiekty z różnych województw. Jako zasadniczą przyczynę utraty wartości najczęściej wskazywano przekształcenia i zły stan techniczny (po 34 razy). Najwięcej obiektów, które utraciły wartości zabytkowe wskutek zniszczenia substancji historycznej, wskazano w województwie podla-

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE LUB NIGDY ICH NIE POSIADAŁY
– PODZIAŁ WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I WOJEWÓDZTW**

Województwo	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa / inna		szkieletowe		cegłane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	1	0,65%	1	1,82%	27	0,45%	4	1,18%	0	0,00%
Kujawsko-pomorskie	0	0,00%	0	0,00%	17	0,86%	0	0,00%	0	0,00%
Lubelskie	2	0,52%	0	0,00%	9	0,45%	4	2,08%	0	0,00%
Lubuskie	0	0,00%	6	4,76%	36	1,05%	0	0,00%	0	0,00%
Łódzkie	1	0,37%	0	0,00%	4	0,25%	0	0,00%	0	0,00%
Małopolskie	11	1,06%	0	0,00%	30	1,03%	3	5,77%	0	0,00%
Mazowieckie	6	1,39%	0	0,00%	24	0,53%	0	0,00%	0	0,00%
Opolskie	1	1,01%	0	0,00%	101	4,49%	0	0,00%	0	0,00%
Podkarpackie	10	1,82%	0	0,00%	13	0,50%	1	1,06%	1	3,23%
Podlaskie	17	4,21%	0	0,00%	17	1,46%	1	2,56%	0	0,00%
Pomorskie	1	0,27%	6	3,37%	15	0,73%	1	2,33%	0	0,00%
Śląskie	6	2,97%	0	0,00%	27	0,90%	6	7,89%	0	0,00%
Świętokrzyskie	2	1,63%	0	0,00%	12	1,44%	1	0,63%	0	0,00%
Warmińsko-mazurskie	11	2,96%	0	0,00%	29	0,71%	0	0,00%	0	0,00%
Wielkopolskie	7	1,72%	2	0,90%	16	0,35%	1	9,09%	0	0,00%
Zachodniopomorskie	0	0,00%	4	1,56%	12	0,79%	0	0,00%	0	0,00%
Razem	76	1,50%	19	1,92%	389	0,89%	22	1,34%	1	0,60%

skim (12 – głównie gospodarcze), a wskutek przekształcenia – w województwie małopolskim (9 – głównie mieszkalne). Jednocześnie 5 obiektów zostało rozebranych i odbudowanych, a kilka utraciło wartości zabytkowe wskutek pożaru.

Budynki o drewnianej konstrukcji szkieletowej występują regionalnie. Do omawianej grupy zaliczono 19 budynków, co stanowi 1,92% ich zasobu. Dominują tu obiekty mieszkalne z terenów wiejskich (10). Najwięcej (po 6) obiektów, które utraciły walory zabytkowe, wskazano w województwach lubuskim i pomorskim. W przypadku budynków szkieletowych przebudowy i przekształcenia są najczęstszą przyczyną utraty wartości, wskazano je 12 razy. Zły stan techniczny wskazano 5 razy, a rozbiórkę i odbudowę – 2, przy czym w obu przypadkach szkieletową budowlę (kościół i spichlerz) zastąpiono murowaną.

Budowle murowane wzniesione z cegły stanowią 83,44% zweryfikowanego zasobu pozostałego w rejestrze. Za obiekty, które utraciły wartości zabytkowe, uznano 289 z nich, czyli zaledwie 0,89%. Odnotowano je we wszystkich województwach, najwięcej w województwie opolskim (101). W pozostałych województwach liczba wskazanych obiektów wynosiła od 4 (województwo łódzkie) do 36 (województwo lubuskie). Dominują wśród nich budynki mieszkalne (155), spośród których tylko 29 obiektów zlokalizowanych było w miastach na prawach powiatu. Pozostałe to murowane domy wiejskie oraz budynki jedno- i wielorodzinne zlokalizowane w mniejszych miastach. Wśród ceglanych obiektów klasyfikowanych jako folwarczne wartości zabytkowe utraciło 100, w tym 71 budynków gospodarczych. Spośród 24 budynków gospodarczych – 15 to elementy zagród, a 10 spośród 17 obiektów klasyfikowanych jako przemysłowe to młyny, kuźnie i wiatraki. Jako zabytki o utraconych wartościach wskazano też 52 ceglane dwory i pałace. Obiekty ceglane ponaddwukrotnie częściej tra-

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	33
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	17
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	15
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	42
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	44
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,09%	31
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	102
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	25
2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	37
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	23
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	39
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	16
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	40
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	26
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	16
2	18,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,29%	511

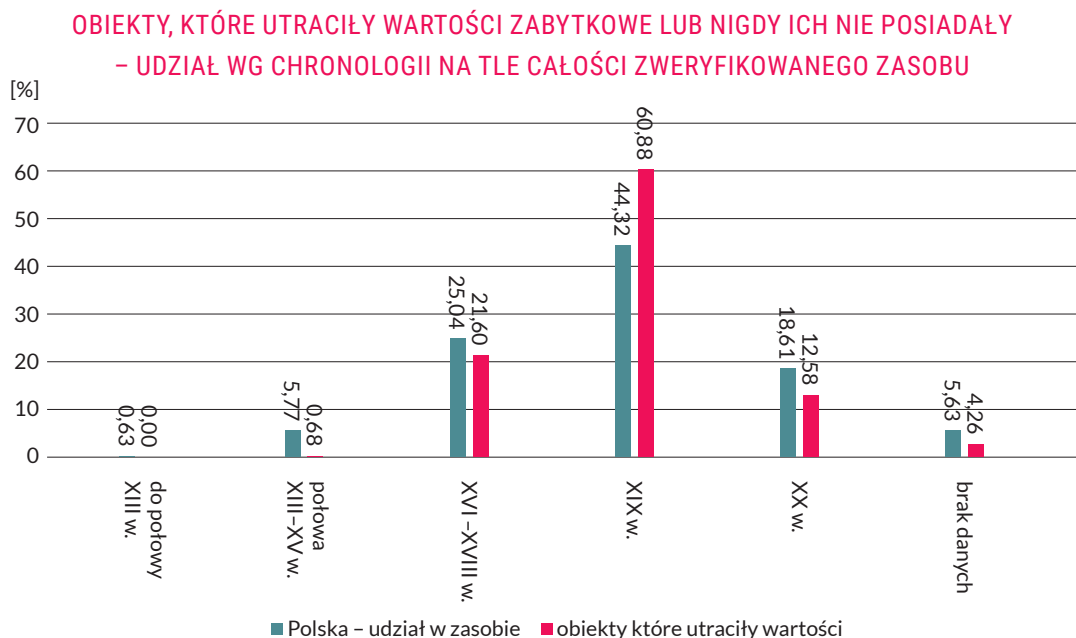
cą wartości zabytkowe wskutek przebudowy (231 wskazań) niż złego stanu technicznego (103 wskazania). Przy bieżącym utrzymaniu ich substancja zużywa się wolniej, niż zmieniają się potrzeby użytkowe i upodobania estetyczne właścicieli, a modernizacja budynku ceglanego jest łatwiejsza i tańsza niż w przypadku innych konstrukcji i materiałów. Adaptacje i modernizacje prowadzone są często wbrew zasadom konserwatorskim, szczególnie obiektów, których wartość zabytkowa nie jest dostrzegana. Jednostkowo jako przyczynę utraty wartości zabytkowej wskazano pożar, powódź czy częściową rozbiórkę. Natomiast 31 budowli (mieszkalne, folwarczne, rezydencjonalne, sakralne, inne) utraciło wartości na skutek rozbiórki i następnie odbudowy.

O wiele rzadziej niż cegła w konstrukcjach murowych stosowany był zróżnicowany regionalnie kamień. Utratę wartości zabytkowych stwierdzono w przypadku 1,34% budowli kamiennych. Dominują wśród nich budynki folwarczne, a najczęstszą przyczyną utraty wartości jest katastrofalny stan techniczny, 4 razy stwierdzono też rozbiórkę i odbudowę zabytku skutkującą utratą jego wartości.

Opisane powyżej grupy wydzielone ze względu na materiał stanowią 99,42% wskazanych obiektów. Pozostałe 0,58% to obiekty ziemne¹⁸⁵ oraz wzniesione z glinobitki. Spośród unikalnych w rejestrze zabytków obiektów z glinobitki jako zabytki o utraconych wartościach wskazano 2 budynki gospodarcze z województwa podlaskiego, stanowiące 33,33% zasobu chronionych obiektów wzniesionych w tej technice na terenie województwa oraz 18,18% na terenie całego kraju.

¹⁸⁵ Wspomniane wyżej splantowane w latach 50. i 80. XX w. fortyfikacje dworskie.

Najwięcej objętych ochroną zabytków pochodzi z II połowy XVIII, XIX i I połowy XX w. Znajduje to odzwierciedlenie w strukturze chronologicznej obiektów, które nie zachowały wartości zabytkowych. Ponad 60% z nich pochodzi z XIX w. Jest to jedyna grupa chronologiczna, której udział wśród zabytków o utraconych walorach jest większy niż w badanym zasobie.

Dla ukazania zabytków omawianej grupy weryfikacyjnej w podziale chronologicznym ważna jest ich analiza na tle udziału w całości chronionego na danym terenie zasobu grup chronologicznych.

Utratę wartości zabytkowych dla więcej niż 1% obiektów stwierdzono tylko w przypadku zabytków XIX-wiecznych. Największą ich liczbę (74) i udział (5,89%) odnotowano w województwie opolskim. Najwięcej obiektów pochodzących z XIX w. utraciło walory zabytkowe w województwie podlaskim (2,12%). Większość z nich to chałupy i towarzysząca im zabudowa gospodarcza. W pozostałych województwach straty nie przekraczały 2%, a najwięcej obiektów wskazano w województwie małopolskim (32).

Również w przedziale chronologicznym obejmującym XVI–XVIII w. największe straty stwierdzono w województwie opolskim (2,23%, 21 obiektów). W pozostałych województwach liczba obiektów o utraconych wartościach nie przekraczała kilkunastu, a udział 2%. W województwach kujawsko-pomorskim i podlaskim nie stwierdzono utraty wartości zabytkowych wśród obiektów z tego przedziału chronologicznego.

Wśród obiektów XX-wiecznych największe liczbowo straty odnotowano w województwie podlaskim (14). Największy udział obiektów o utraconych wartościach odnotowano w województwie świętokrzyskim – 5,03% zlustrowanego zasobu stanowią obiekty z jednego zespołu. W pozostałych województwach liczba wskazanych obiektów nie sięga 10, a udział – z wyjątkiem województw lubuskiego (1,27%) i podkarpackiego (1,05%) – nie przekracza 1%.

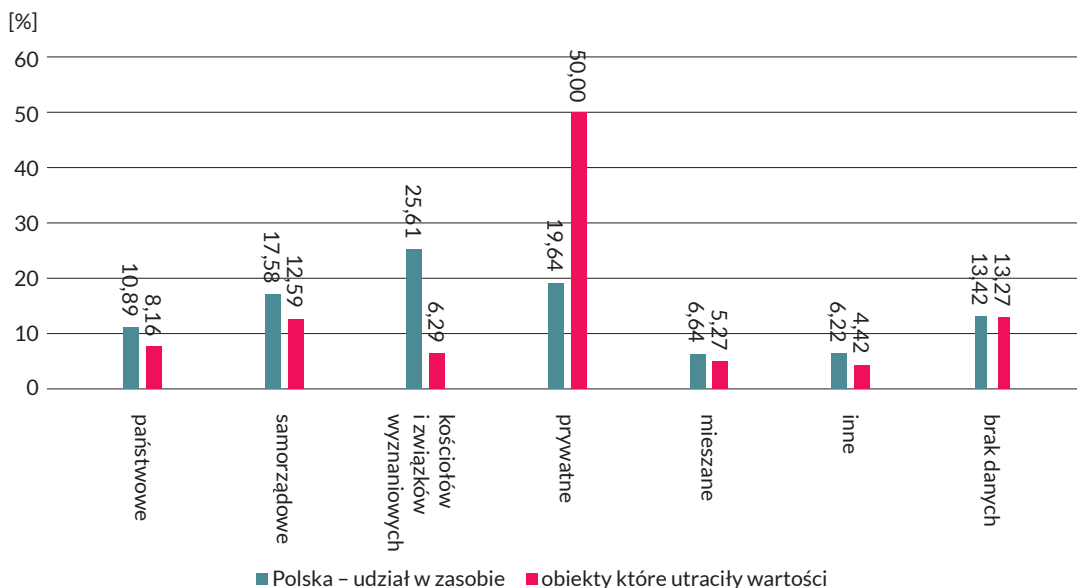
Do przedziału obejmującego budowę powstałe między połową XIII a końcem XV w. należą 3 kościoły z województwa warmińsko-mazurskiego oraz 1 zamek z województwa śląskiego.

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE LUB NIGDY ICH NIE POSIADALI
– PODZIAŁ WG CHRONOLOGII I WOJEWÓDZTW**

Województwo	Do połowy XIII w.		Połowa XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Dolnośląskie	0	0,00%	0	0,00%	10	0,33%	22	0,80%	3	0,32%	1	0,51%	36
Kujawsko-pomorskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	15	1,03%	4	0,78%	0	0,00%	19
Lubelskie	0	0,00%	0	0,00%	3	0,26%	10	0,69%	6	0,85%	0	0,00%	19
Lubuskie	0	0,00%	0	0,00%	17	1,34%	23	1,31%	4	1,27%	0	0,00%	44
Łódzkie	0	0,00%	0	0,00%	2	0,32%	5	0,41%	1	0,26%	2	2,22%	10
Małopolskie	0	0,00%	0	0,00%	7	0,56%	32	1,71%	7	0,66%	0	0,00%	46
Mazowieckie	0	0,00%	0	0,00%	3	0,23%	21	0,74%	8	0,43%	1	0,43%	33
Opolskie	0	0,00%	0	0,00%	21	2,23%	74	5,89%	1	0,42%	10	5,13%	106
Podkarpackie	0	0,00%	0	0,00%	10	1,14%	23	1,37%	8	1,05%	8	0,94%	49
Podlaskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	24	2,12%	14	2,67%	0	0,00%	38
Pomorskie	0	0,00%	0	0,00%	8	1,13%	15	1,13%	1	0,13%	2	2,00%	26
Śląskie	0	0,00%	1	1,06%	15	1,83%	20	1,26%	4	0,38%	1	1,45%	41
Świętokrzyskie	0	0,00%	0	0,00%	6	1,03%	10	1,75%	8	5,03%	0	0,00%	24
Warmińsko-mazurskie	0	0,00%	3	0,97%	11	1,26%	28	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	42
Wielkopolskie	0	0,00%	0	0,00%	5	0,35%	22	0,61%	3	0,26%	0	0,00%	30
Zachodnio-pomorskie	0	0,00%	0	0,00%	9	1,40%	14	0,97%	2	0,51%	0	0,00%	25
Razem	0	0,00%	4	0,10%	127	0,78%	358	1,25%	74	0,61%	25	0,68%	588

Ostatnim analizowanym aspektem jest udział wyodrębnionych grup własnościowych na tle badanego zasobu. Jedyną kategorią, w której jest on zdecydowanie większy niż w zlustrowanym zasobie, są obiekty prywatne, stanowiące połowę zabytków o utraconych wartościach.

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE LUB NIGDY ICH NIE POSIADALI
– UDZIAŁ WG RODZAJU WŁASNOŚCI NA TLE CAŁOŚCI ZWERYFIKOWANEGO ZASOBU**

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWE LUB NIGDY ICH NIE POSIADAŁY
– PODZIAŁ WG RODZAJU WŁASNOŚCI I WOJEWÓDZTW**

Województwo	Państwowe		Samorządowe		Kościołów i związków wyznaniowych		Prywatne	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	7	0,64%	10	0,65%	0	0,00%	8	0,82%
Kujawsko-pomorskie	5	0,99%	6	1,10%	0	0,00%	6	0,97%
Lubelskie	1	0,51%	6	0,88%	0	0,00%	1	0,21%
Lubuskie	1	0,74%	10	0,54%	2	0,35%	24	5,30%
Łódzkie	1	0,56%	1	0,21%	2	0,29%	3	0,45%
Małopolskie	5	1,21%	3	0,50%	6	0,42%	26	1,57%
Mazowieckie	2	0,26%	3	0,29%	1	0,07%	21	1,75%
Opolskie	1	0,47%	2	0,47%	4	0,55%	79	12,89%
Podkarpackie	3	1,00%	8	1,28%	7	0,53%	23	2,63%
Podlaskie	0	0,00%	5	1,75%	1	0,12%	21	5,93%
Pomorskie	7	2,38%	2	0,40%	1	0,15%	14	1,47%
Śląskie	7	1,62%	3	0,41%	2	0,25%	16	2,34%
Świętokrzyskie	0	0,00%	5	2,91%	2	0,30%	5	2,06%
Warmińsko-mazurskie	1	0,22%	1	0,16%	3	0,24%	27	2,39%
Wielkopolskie	2	0,16%	1	0,13%	3	0,20%	13	0,96%
Zachodniopomorskie	5	0,84%	8	1,57%	3	0,32%	7	1,50%
Razem	48	0,68%	74	0,65%	37	0,22%	294	2,31%

Dla ukazania zabytków omawianej grupy weryfikacyjnej w podziale własnościowym ważna jest ich analiza w odniesieniu do chronionego w poszczególnych województwach zasobu będącego w posiadaniu poszczególnych typów własnościowych.

Jako obiekty o utraconych wartościach zabytkowych wskazano 2,31% (294) zabytków będących własnością prywatną. Najwięcej w województwie opolskim (12,89% obiektów prywatnych w zasobie i 74,52% obiektów o utraconych wartościach). Ponad połowę obiektów o utraconych wartościach w województwach podlaskim i lubuskim stanowi własność prywatna. W 11 województwach obiekty prywatne stanowią co najmniej 1/3 zabytków, które utraciły wartości. Jest to skutek dużego udziału zabytków w ich zasobach mieszkaniowych i naturalnego dążenia użytkowników do poprawy warunków życia. 64,96% obiektów prywatnych zostało zniszczonych wskutek przekształceń będących skutkiem ich przebudowy bądź adaptacji. Są to przede wszystkim budynki mieszkalne. W 23 przypadkach doszło do rozbiórki i odbudowy obiektu. 23,40% wskazań przyczyn utraty wartości zabytkowej to katastrofalny stan techniczny, prowadzący do całkowitego zniszczenia substancji historycznej. Dotyczy to budynków gospodarczych i mieszkalnych oraz przemysłowych od dawna nieużytkowanych, np. wiatraków. W pojedynczych przypadkach jako przyczynę utraty wartości podano pożar, a w parkach wtórny podział własnościowy. Dla 8,84% nie określono przyczyny utraty wartości zabytkowych.

Obiekty samorządowe o utraconych wartościach zabytkowych to 0,65% zasobu zabytkowego tej grupy własnościowej. W województwach zachodniopomorskim, kujawsko-pomorskim i dolnośląskim stanowią one ok. 1/3 obiektów o utraconych walorach zabytkowych. W województwach kujawsko-pomorskim i zachodniopomorskim są to obiekty wchodzące

Mieszane		Inne		Brak danych		Razem	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
4	0,55%	1	0,18%	6	0,56%	36	0,46%
0	0,00%	1	0,48%	1	0,78%	19	0,68%
9	1,46%	0	0,00%	2	1,01%	19	0,52%
5	1,27%	0	0,00%	2	0,44%	44	1,11%
2	2,11%	0	0,00%	1	0,53%	10	0,41%
0	0,00%	2	0,71%	4	1,85%	46	0,95%
1	0,44%	2	0,40%	3	0,23%	33	0,52%
2	1,22%	3	2,61%	15	2,65%	106	3,75%
0	0,00%	1	0,66%	7	0,86%	49	1,16%
1	1,54%	0	0,00%	10	3,13%	38	1,82%
0	0,00%	1	0,21%	1	0,73%	26	0,82%
0	0,00%	5	1,26%	8	1,97%	41	1,13%
1	2,33%	8	16,67%	3	0,96%	24	1,55%
2	0,30%	0	0,00%	8	0,57%	42	0,74%
3	1,08%	1	0,23%	7	0,70%	30	0,45%
1	0,51%	1	0,38%	0	0,00%	25	0,80%
31	0,72%	26	0,64%	78	0,89%	588	0,91%

w skład zespołów dworsko-folwarcznych, a w dolnośląskim budynki mieszkalne. Największy udział obiektów o utraconych wartościach w zasobie będącym w posiadaniu samorządów wskazano w województwach świętokrzyskim (2,91%), podlaskim (1,75%), zachodniopomorskim (1,57%), podkarpackim (1,28%) i kujawsko-pomorskim (1,1%). Dla 10,80% nie określono przyczyny utraty wartości zabytkowych. W skali kraju blisko połowa obiektów¹⁸⁶, które nie zachowały wartości zabytkowych, będących w posiadaniu samorządów utraciła je wskutek przekształceń i inwestycji. Są to najczęściej budynki mieszkalne i obiekty użyteczności publicznej. Utrata wartości wskutek zniszczenia konstrukcji i materiału dotyczy 33,78% omawianego zasobu. Kilka razy jako przyczynę utraty wartości zabytkowej wskazano pożar, a w przypadku obiektów przestrzennych wtórny podział własnościowy lub degradację otoczenia po translokacji zabytku w inne miejsce lokalizacji.

W żadnym z województw udział obiektów państwowych o utraconych walorach zabytkowych nie jest dominujący. Największy udział obiektów o utraconych wartościach w zasobie, będących w posiadaniu Skarbu Państwa odnotowano w województwach pomorskim (2,38%), brak ich natomiast w województwach podlaskim i świętokrzyskim. Powyżej 1% zlustrowanych obiektów w posiadaniu Skarbu Państwa wskazano jako zabytki o utraconych wartościach w województwach śląskim (1,62%) i małopolskim (1,21%). Są one jedyną wyodrębnioną na podstawie rodzaju własności grupą, w której częściej jako przyczynę utraty walorów zabytkowych podawano zły stan techniczny niż przebudowy i przekształcenia. Degradację substancji historycznej wskazano dla 50,00% obiektów tej grupy, a przekształ-

¹⁸⁶ Około 48% bez rozebranych i odbudowanych lub około 54% – z nimi.

cenia i przebudowy dla 39,58% obiektów. Taki stan rzeczy ma związek z dużą liczbą pałaców i dworów oraz budynków folwarcznych z zasobów Agencji Nieruchomości Rolnych.

Należące do firm i przedsiębiorstw obiekty gospodarcze, które utraciły walory zabytkowe, odnotowano w 11 województwach. Stwierdzono w nich porównywalną częstotliwość występowania złego stanu technicznego lub degradujących przekształceń obu przyczyn. Znaczny udział stwierdzono w województwach opolskim (2,61%) i śląskim (1,26%). Jednak blisko 1/3 liczby obiektów o utraconych walorach, których rodzaj własności został sklasyfikowany jako inne wskazano w województwie świętokrzyskim, gdzie stanowią one 16,67% zlustrowanego zasobu tej grupy funkcjonalnej¹⁸⁷.

Niewielka liczba obiektów o utraconych wartościach zabytkowych (26) wskazana spośród zabytków o własności mieszanej (0,72% w skali kraju) nie uzasadnia wyciągania jakichkolwiek wniosków statystycznych. Także w tej grupie własnościowej, której większość stanowi współwłasność samorządowo-prywatna, jako przyczynę utraty wartości zabytkowych dwukrotnie częściej wskazywano przebudowy i przekształcenia.

Najmniejszy udział obiektów o utraconej wartości odnotowano wśród zabytków będących w posiadaniu kościołów i związków wyznaniowych. W całej Polsce wskazano łącznie 37 takich obiektów, 8 spośród nich zostało rozebranych i odbudowanych, a 20 uległo przebudowom i przekształceniom podważającym sens ich dalszej ochrony. Około połowy przekształconych obiektów to budowle sakralne: świątynie, kaplice, dzwonnice. Pozostałe to plebanie, budynki gospodarcze, ogrody i ogrodzenia.

W większości wyodrębnionych typów własnościowych oraz wśród obiektów do nich nieprzypisanych najczęstszą przyczyną utraty walorów zabytkowych były przekształcenia i przebudowy, wynikające z potrzeby adaptacji obiektów wpisanych do rejestru zabytków do współczesnych potrzeb użytkowych. Wskazano je łącznie 311 razy. Jedynie wśród obiektów w posiadaniu Skarbu Państwa przyczyną utraty wartości częściej był zły stan techniczny i zniszczenie substancji historycznej, które wskazano łącznie 175 razy. Stwierdzono też 41 przypadków rozbiórki i odbudowy zabytków niszczących ich wartości zabytkowe.

Najczęściej stwierdzanymi przekształceniami prowadzącymi do zniszczenia autentyczności formy i substancji są: zmiany bryły budynku i kompozycji jego elewacji, ingerencje w rozplanowanie wnętrza, wymiana pokrycia dachowego (niejednokrotnie ze zmianą materiału, np. dachówkę zastępowała blacha), założenie ocieplenia i nowych tynków (niejednokrotnie połączone z likwidacją detalu architektonicznego), zmiana artykulacji fasad (poprzez wykuwanie nowych otworów okiennych i drzwiowych lub dopasowywanie istniejących do typowych wymiarów plastikowej stolarki), wymiana stropów, budowa dodatkowych kondygnacji połączona często ze zmianą kształtu dachu (wynikająca z chęci uzyskania dodatkowej powierzchni użytkowej) lub dostawienie rozmaitych przybudówek. Znaczne przekształcenia w układach wnętrza następują przy adaptacjach do nowych funkcji użytkowych, a w obiektach posiadających wbudowane wyposażenie, np. przemysłowych, bywa ono całkowicie usuwane w ramach modernizacji.

¹⁸⁷ Statystyczna dominacja 8 wskazanych obiektów należących do jednego zespołu zniszczonego w czasie powodzi nic nie mówi o ogólnej kondycji zabytków w posiadaniu firm i przedsiębiorstw w województwie świętokrzyskim, i nie pozwala na porównanie ich sytuacji z innymi regionami.

W parkach dworskich i pałacowych główną przyczyną utraty walorów zabytkowych są wtórne podziały własnościowe prowadzące do zatarcia kompozycji, likwidacji historycznych układów i ciągów komunikacyjnych, wycinanie starodrzewu i zakładanie współczesnych nasadzeń o innym charakterze oraz wprowadzanie trwałej zabudowy na nowo wytyczonych działkach. Jednorazowo stwierdzono też całkowite usunięcie z ogrodu roślinności i użytkowanie terenu ogrodu jako parking.

Najczęściej przyczyną utraty wartości są wieloletnie zaniechania i brak dbałości o posiadane zabytki. Niektóre obiekty zaliczone do tej grupy w przeszłości były rozbierane w celu pozyskania materiału budowlanego, a wiele zostało pozostawionych własnemu losowi z przyczyn ekonomicznych: gdy ich stan techniczny nie pozwalał na dalsze użytkowanie, a koszty remontu były zbyt wysokie w stosunku do ich wartości materialnej. Mechanizm ten występował we wszystkich typach zabytków i rodzajach własności. Niejednokrotnie przyczyną utraty wartości było dążenie ich właścicieli do zniszczenia zabytków z zamiarem ponownego zagospodarowania lub sprzedaży terenu po wykreśleniu zniszczonego obiektu z rejestru. Sporadycznie przyczyną utraty wartości zabytkowych bywają zdarzenia losowe: pożary, powodzie, wichury oraz katastrofy budowlane.

W przypadku rozbiórki zabytku i jego odbudowy, do oryginału nawiązywała zazwyczaj jedynie lokalizacja, funkcja (kościół, dzwonnice, domy mieszkalne, ogrodzenia, wartownie) oraz wybrane, charakterystyczne cechy formy dawnego obiektu. Na ogół nie zachowano i nie umieszczono w strukturze nowej budowli choćby części elementów oryginału. W wypadku budynków o konstrukcjach drewnianych kilkakrotnie (w różnych województwach i obiektach o różnych funkcjach) stwierdzono zastąpienie oryginalnej konstrukcji ścianami murowanymi. Modernizacji towarzyszyły zwykle zmiana bryły, formy i pokrycia dachu oraz układu otworów w elewacji i usunięcie jej wystroju architektonicznego. Zazwyczaj rozbiórka i odbudowa dotyczyły obiektów w złym stanie technicznym i była – w błędnym mniemaniu ich właścicieli i użytkowników – najprostszą i najtańszą formą remontu. Większość stwierdzonych podczas weryfikacji działań polegających na rozbiórce i odbudowie zabytku miała miejsce w latach 90. XX w. oraz po 2000 r.

Do kategorii zabytków o utraconych wartościach zaliczano też obiekty o wątpliwej zasadności wpisu, co do których zachodzi podejrzenie, że nigdy nie posiadały wartości zabytkowych. W skali kraju wskazano 55 takich obiektów. W większości zostały one wpisane w ramach zespołów i są klasyfikowane jako gospodarcze, folwarczne, inne, zieleń lub cmentarze. Są to obiekty pozbawione wartości wskutek przekształceń dokonanych przed datą wpisu oraz budynki współczesne – pochodzące z lat 60. i 70. XX w. Podstawą zakwalifikowania do tej grupy było uznanie, że obiekty te mają nikłą wartość, zwłaszcza w porównaniu z analogicznymi niewpisanymi do rejestru zabytków, a prezentującymi podobne lub znacznie wyższe walory artystyczne i historyczne. Obiektów takich nie odnotowano jedynie w województwach małopolskim, mazowieckim, pomorskim i świętokrzyskim.

Podsumowując opis zabytków o utraconych wartościach, należałoby określić, co zostało utracone. Większość decyzji wpisujących do rejestru zabytków obiekty zaliczone do omawia-

nej grupy wydana została przed 1998 r.¹⁸⁸, kiedy z reguły nie określano szczegółowo, jakie wartości reprezentuje wpisywany do rejestru zabytek. W najlepszym razie stwierdzano ogólnie, że posiada wartości historyczne, artystyczne bądź naukowe. W przypadku obiektów o utraczonych wartościach zabytkowych wartości historyczne sprowadzały się do bycia dokumentem dawnej kultury materialnej, świadectwem warunków życia i pracy, dowodem zróżnicowanego regionalnie krajobrazu kulturowego. Utrata ich oznacza zanik możliwości bezpośredniego badania swoistych materialnych źródeł historycznych, jakimi są zabytki, ich autentyczna substancja, układy przestrzenne, rozwiązania techniczne. Utracone wartości artystyczne to harmonia krajobrazu wsi i miasteczek, indywidualny w typowości poszczególnych budynków wyraz regionów, oryginalny detal zdobniczy i twórcze przekształcenia wzorców.

Utrata wartości przez obiekty o konstrukcjach drewnianych w zestawieniu z liczbą obiektów nieistniejących i zagrożonych oznacza, że nie dotyczy ona tylko pojedynczych obiektów. Faktycznie wartości zabytkowe utraciło wiele lokalnych krajobrazów kulturowych. Także w kategoriach utraty typu krajobrazu kulturowego rozpatrywać należy dezintegrację wielu zespołów rezydencjonalno-folwarcznych.

Nie zawsze utrata wartości kwalifikuje obiekt do całkowitego skreślenia z rejestru. Wśród wytypowanych znalazły się obiekty, które w swej strukturze budowlanej mimo daleko idących i nieodwracalnych zewnętrznych przekształceń zachowały cenne relikty będące materialnym dowodem ich przeszłości albo tylko skromną pozostałością dawniej stosowanych w danym miejscu materiałów i technik budowlanych. Niemal w każdym przypadku kwestia dalszej ochrony pozostałych fragmentów wymaga indywidualnej, pogłębionej analizy konkretnego obiektu.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

W trakcie przeprowadzonej weryfikacji rejestru zabytków nieruchomości stwierdzono 1864 obiekty nieistniejące, z czego w chwili sporządzania statystyk na potrzeby Raportu¹⁸⁹ w rejestrze zabytków pozostawało 1657 obiektów. Stanowią one 2,55% objętego ochroną prawną zasobu, a ich udział w poszczególnych województwach mieści się w przedziale od 0,33% (województwo świętokrzyskie) do 6,31% (województwo lubuskie). Do grupy nieistniejących w czasie lustracji terenowych zaliczano obiekty m.in. rozebrane, spalone, zburzone, co do których nie było jakichkolwiek wątpliwości, że w momencie wpisu do rejestru zabytków istniały, a obecnie już nie istnieją.

Dla 46,71% obiektów wskazanych jako nieistniejące i pozostające w rejestrze datę całkowitego zniszczenia określono na II połowę XX w., w tym na lata 50. przypada 1,80% obiektów, 60. – 9,63%, 70. – 11,86%, 80. – 12,46% i 90. – 10,96% obiektów. Dla 43,17% nie wskazano daty rozbiórki, przypuszczać jednak należy, że w większości miała ona miejsca ponad 20 lat temu. Tylko 10,12% zabytków dotychczas nieskreślonych z rejestru przestało istnieć

¹⁸⁸ 265 obiektów objęto ochroną do 1975 r., a 307 w latach 1975–1998.

¹⁸⁹ Czyli według stanu bazy na 30 kwietnia 2016 r., a stanu rejestru na koniec pierwszego kwartału 2016 r.

po 2000 r. Problem stanowią obiekty zazwyczaj wpisane interwencyjnie do rejestru zabytków w latach 50. lub 60. XX w. i wkrótce z niego usunięte według rozmaitych procedur, których decyzje skreślające nie zachowały się z uwagi na uwarunkowania prowadzenia rejestru zabytków¹⁹⁰ w II połowie XX w. oraz niezrealizowania w pełni postulatu Raportu z 2004 r.¹⁹¹, dotyczącego uporządkowania rejestru zabytków.

W trakcie lustracji terenowej stwierdzono również, że nie istnieją 2 obiekty z zespołów uznanych za Pomniki Historii¹⁹².

Wyraźnie widoczna jest rozbieżność pomiędzy województwami, w których do 2010 r. obiekty nieistniejące zostały wykreślone z rejestru zabytków, tj. świętokrzyskim (0,33%) i lubelskim (0,49%), a tymi, w których akcji nie podjęto bądź po podjęciu szybko ją przerwano. Spośród pozostałych województw najmniej procentowo obiektów nieistniejących odnotowano w wielkopolskim (1,22%), mazowieckim (1,50%) i kujawsko-pomorskim (1,68%), a najwięcej w województwach lubuskim (6,31%), opolskim (4,85%), śląskim (4,33%) i małopolskim (3,71%). Niektóre obiekty zostały rozebrane w latach 1960–1990 z powodu inwestycji komunikacyjnych prowadzonych w większych miastach w porozumieniu z WKZ. Jednak większość wskazanych podczas weryfikacji zabytków przestała istnieć bez wiedzy urzędów konserwatorskich.

W całym kraju obiekty nieistniejące odnotowano przede wszystkim w powiatach ziemskich. Najczęściej, w 163 spośród 380 powiatów, ich liczba mieści się w przedziale 1–5%. Tak jest w 21 (31,81%) miastach na prawach powiatu i 144 (46,00%) powiatach ziemskich. Straty powyżej 5% odnotowano jedynie w 4 powiatach grodzkich¹⁹³. Ubytek 5–10% zabytków odnotowano w 40 (12,77%) powiatach ziemskich, a 10–20% w 17 (5,43%) powiatach ziemskich. Największe straty odnotowano w powiecie bieruńsko-lędzińskim (30,43%). Straty poniżej 1% zasobu odnotowano w 15 (22,72%) miastach na prawach powiatu i 49 (15,65%) powiatach ziemskich. Pozostających w rejestrze obiektów nieistniejących nie stwierdzono w 26 (39,39%) miastach na prawach powiatu i 62 (19,20%) powiatach ziemskich. Terytorial-

¹⁹⁰ 1016 nieistniejących obecnie zabytków zostało wpisanych do rejestru przed zmianą podziału administracyjnego w 1975 r. Część z nich w chwili wpisu była w złym stanie technicznym, a ich wartość dokumentalna (naukowa) i historyczna nie znajdowała zrozumienia użytkowników, często nieinformowanych o wpisie. Część wpisów – zwłaszcza na ziemiach północnych i zachodnich – miała na celu ochronę miejskiej zabudowy przeznaczanej wówczas do rozbioru. Po 1975 r., zakładając księgi rejestru dla 49 województw, obiekty nieistniejące pominięto, gdyż formalne skreślenie z rejestru nie było wówczas istotne (do końca lat 80. XX w., wydano ok. 550 decyzji skreślających). W latach 90. XX w. w zmienionych warunkach polityczno-gospodarczych istotne stało się określenie liczby obiektów objętych ochroną prawną. W Ośrodku Dokumentacji Zabytków policzono je na podstawie zbioru decyzji. Opublikowane wyniki okazały się rozbieżne z danymi posiadanymi przez WKZ, a jedną z przyczyn było uwzględnienie nieskreślonych obiektów nieistniejących. Po reformie administracyjnej w 1999 r. rozpoczęto nadawanie nowych numerów obiektom figurującym w rejestrze zabytków. Skreślono wtedy część obiektów nieistniejących. Część jednak pozostawiono, a niektórym nadano nowe numery rejestru. Zaniechanie tłumaczono m.in. ich znikomym wpływem na bieżące działania administracji i brakiem istotnych ograniczeń dla właściciela nieruchomości spowodowanych takim wpisem.

¹⁹¹ Na przykład: Raport z 2004 r., op.cit., s. 7.

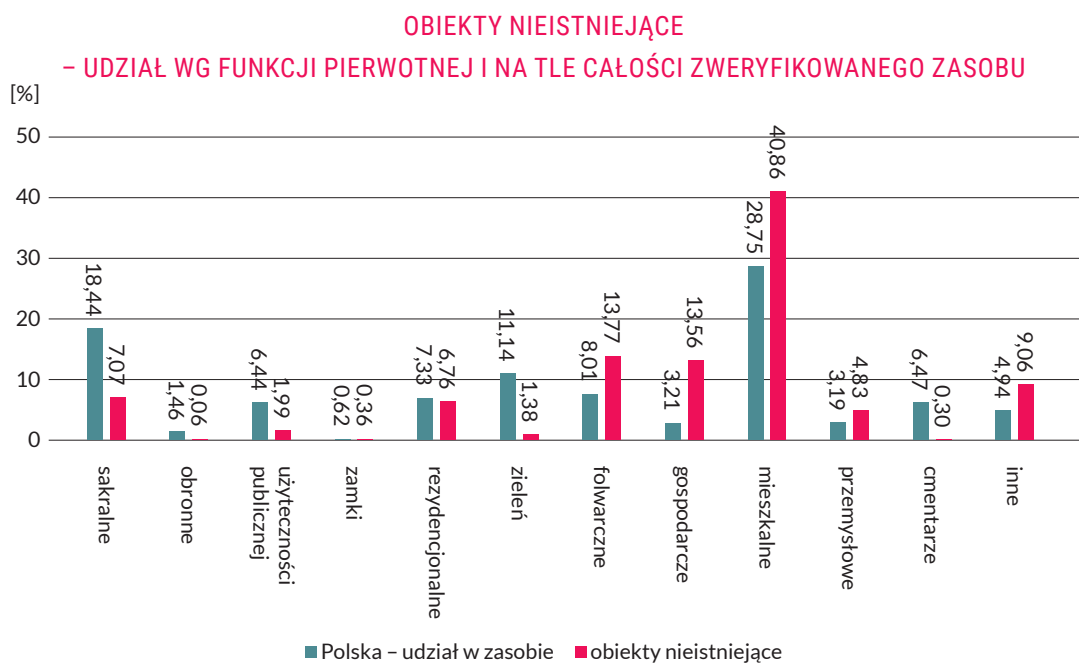
¹⁹² Po 1 obiekcie w Łazienkach Królewskich w Warszawie oraz w Żyrardowie.

¹⁹³ Suwałki (6,09%), Słupsk (10,29%), Koszalin (14,29%), Jaworzno (75,00% w rzeczywistości na terenie tego powiatu nie istnieją 3 obiekty skupione w 1 zespole).

na bliskość urzędów konserwatorskich bądź ich delegatur sprzyja – choć nie gwarantuje – zgodności rejestru zabytków ze stanem faktycznym chronionych obiektów. Jest to skutek realnej możliwości nadzoru stanu obiektów przez służby konserwatorskie.

Lokalizacja obiektu w strukturze osadniczej i administracyjnej ma znaczenie dla jego przetrwania, jednak nie jest decydująca. Zdaje się, że podobną wagę mają jego funkcja oraz materiał, z jakiego został wzniesiony.

Porównanie udziału poszczególnych kategorii funkcjonalnych obiektów nieistniejących z ich udziałem w całości zlustrowanego zasobu wskazuje, że wyraźny ubytek nastąpił wśród obiektów gospodarczych, folwarcznych i przemysłowych.

Dla ukazania strat poszczególnych grup funkcjonalnych zabytków istotniejsza od ich udziału procentowego wśród zabytków nieistniejących jest analiza stwierdzonego ubytku w każdej z nich w odniesieniu do jej chronionego zasobu.

Największe straty odnotowano wśród obiektów klasyfikowanych jako gospodarcze, obejmujące m.in. budynki gospodarcze w zagrodach chłopskich, zespołach przemysłowych oraz towarzyszące zabudowie mieszkalnej w miastach. Nie istnieje 10,81% (225 obiektów) zlustrowanego zasobu. Straty przekraczające tę wartość odnotowano w województwach pomorskim (11,24%) małopolskim (12,61%), podkarpackim (17,70%), lubuskim (19,48%), podlaskim (19,79%), opolskim (20,25%) i śląskim (27,10%). Brak nieistniejących obiektów gospodarczych w województwach kujawsko-pomorskim, łódzkim i świętokrzyskim oraz ich niewielki udział w województwach lubelskim (1,01%) i wielkopolskim (1,57%) tłumaczyć można raczej wcześniejszym skreśleniem z rejestru i – z wyjątkiem województwa wielkopolskiego – niewielką liczbą wpisów. Wśród zabytków nieistniejących znalazły się niemal wyłącznie obiekty budownictwa wernakularnego. Ich całkowite zniszczenie jest spowodowane dwiema współ-

występującymi przyczynami: naturalnym zużyciem materiału i konstrukcji oraz utratą funkcji wynikającą ze zmieniających się warunków życia i sposobów gospodarowania¹⁹⁴. Dotyczy to przede wszystkim indywidualnych gospodarstw rolnych, ale również zabudowy gospodarczej w miastach rozbieranej w celu uzyskania miejsc parkingowych. W grupie obiektów nieistniejących odnotowano tylko 4 (1,77%) spichlerze miejskie, które stanowią ok. 10% wszystkich obiektów kwalifikowanych jako gospodarcze.

Drugą pod względem udziału strat grupą są obiekty klasyfikowane jako inne, w której skład wchodzi przede wszystkim obiekty towarzyszące innym zabytkom, jak ogrodzenia i bramy, mury oporowe, stróżówki itp. Ubytek w tej grupie wyniósł 4,68%. Ponad 2/3 tej liczby to specyficzne straty na terenie 2 województw, sięgające kilkunastu procent: małopolskiego (17,46%, 81 obiektów), gdzie na liczebność tej grupy wpłynęły opuszczone wskutek rezygnacji z gospodarki pasterskiej szałas w Tatrach i Gorcach, oraz opolskiego (15,13%, 23 obiekty), gdzie około połowy nieistniejących obiektów tej grupy to budynki bramne zagród frankońskich. Spośród pozostałych województw najwięcej obiektów nieistniejących w tej grupie funkcjonalnej odnotowano w województwie dolnośląskim (8), najwyższe straty zaś w województwach lubuskim (4,44%), pomorskim (4,32%) i śląskim (3,97%). Obiektów nieistniejących z grupy inne nie wskazano w województwach podlaskim oraz zachodniopomorskim.

Trzecią pod względem udziału obiektów nieistniejących grupą są zabytki określane jako folwarczne. Stwierdzone straty wynoszą 228 obiektów (4,39% zasobu). Mimo regionalizacji występowania, straty odnotowano we wszystkich województwach, najmniejsze w województwach świętokrzyskim (1,14%), wielkopolskim (1,44%) i lubelskim (1,64%). Małą liczbę odnotowanych obiektów nieistniejących w województwach świętokrzyskim i lubelskim tłumaczą niewielki zasób budownictwa folwarcznego i uporządkowanie rejestru zabytków. Województwo wielkopolskie charakteryzuje się największym zasobem budownictwa folwarcznego w skali kraju (903 obiekty) i jednocześnie jednym z najlepszych stanów jego zachowania, na co wpływ miały lokalne tradycje. Największy ubytek zasobu obiektów folwarcznych odnotowano w województwach lubuskim (10,61%) i śląskim (10,30%), nieco mniejszy zaś w województwach łódzkim (9,17%), podkarpackim (6,52%), opolskim (6,50%), pomorskim (6,07%), kujawsko-pomorskim (5,85%) i małopolskim (5,82%). Najwięcej obiektów folwarcznych rozebrano w latach 80. i 90. XX w. Zdarzają się jednak obiekty nieistniejące od lat 60. XX w. oraz rozebrane po 2000 r. Były to najczęściej budynki ceglane. Regionalnie odnotowywano konstrukcje drewniane oraz kamienne. Niemal wszystkie powstały pomiędzy 1750 a 1925 r. Rozbierano wszystkie typy funkcjonalne zabudowy folwarcznej, najczęściej jednak oficyny oraz spichlerze. Nie istnieje też wiele obór, stodół, gorzelni i młynów. Likwidowano przede wszystkim budynki wyeksploatowane, wymagające kosztownego remontu oraz niespełniające współczesnych norm użytkowych. W wielu zespołach stwierdzano też współwystępowanie obiektów nieistniejących z zagrożonymi utratą wartości oraz tymi, które już je utraciły.

¹⁹⁴ Między innymi wprowadzenie do gospodarstw indywidualnych maszyn rolniczych spowodowało konieczność dostosowania do nich gabarytów zabudowy gospodarczej, a więc poszerzenia wjazdów i usunięcia zabudowań uniemożliwiających manewrowanie maszynami. Mała użytkowa i materialna wartość zabudowy gospodarczej w połączeniu z brakiem świadomości bądź akceptacji jej zabytkowych walorów oraz realna potrzeba odzyskania zajmowanego przez nią miejsca na nowe inwestycje często stawały się przyczyną jej rozbiórki.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE – PODZIAŁ WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I WOJEWÓDZTW

Województwo	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	10	0,72%	0	0,00%	4	0,68%	1	1,08%	19	2,83%	1	0,12%
Kujawsko-pomorskie	1	0,21%	0	0,00%	1	0,62%	0	0,00%	3	0,92%	3	0,74%
Lubelskie	2	0,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,38%	1	0,22%
Lubuskie	18	3,61%	0	0,00%	5	3,55%	0	0,00%	7	3,40%	2	1,04%
Łódzkie	2	0,37%	0	0,00%	4	2,82%	2	10,53%	20	7,43%	1	0,26%
Małopolskie	6	0,63%	0	0,00%	1	0,32%	0	0,00%	8	2,84%	4	0,96%
Mazowieckie	6	0,61%	0	0,00%	3	0,55%	0	0,00%	10	2,05%	1	0,11%
Opolskie	9	1,47%	0	0,00%	2	1,52%	1	3,85%	10	6,45%	0	0,00%
Podkarpackie	12	1,25%	1	1,67%	1	0,39%	0	0,00%	2	1,00%	5	1,52%
Podlaskie	3	0,61%	0	0,00%	1	0,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pomorskie	3	0,60%	0	0,00%	2	0,90%	0	0,00%	5	2,19%	0	0,00%
Śląskie	5	0,88%	0	0,00%	4	1,31%	0	0,00%	1	0,57%	2	0,98%
Świętokrzyskie	1	0,23%	0	0,00%	1	1,79%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Warmińsko-mazurskie	12	1,35%	0	0,00%	3	1,12%	0	0,00%	5	1,76%	1	0,23%
Wielkopolskie	7	0,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	1,42%	1	0,10%
Zachodniopomorskie	20	2,55%	0	0,00%	1	0,40%	2	8,70%	10	3,91%	1	0,14%
Razem	117	0,97%	1	0,10%	33	0,79%	6	1,49%	112	2,36%	23	0,32%

Obiekty przemysłowe, z wyjątkiem obiektów przemysłu wiejskiego, jak kuźnie, młyny, wiatraki, późno stały się przedmiotem zainteresowania konserwatorskiego. Prawie 3,87% podlegających weryfikacji zabytków przemysłowych zostało całkowicie zniszczonych (80 obiektów). Około 70% z nich to zabytki przemysłu wiejskiego: wiatraki (34), młyny wodne (11), kuźnie (10) i tartak (1). Wśród nich dominują budowle drewniane. Budownictwo murowane reprezentują kuźnie, młyny i wiatraki holenderskie. Kolejne 30% to obiekty strictly przemysłowe. Najwięcej (ok. 1/3) obiektów tej grupy stanowią zabytki związane z wydobywaniem węgla kamiennego pochodzące z zamkniętych kopalni w województwach dolnośląskim i śląskim. Pozostałe to pojedyncze obiekty z różnych zespołów poprzemysłowych.

Najliczniejszą grupą obiektów wskazanych jako nieistniejące są budynki mieszkalne. Potwierdzono całkowite zniszczenie 677 obiektów, co stanowi 3,63% objętego ochroną zasobu liczącego 18 628 obiektów. Straty odnotowano we wszystkich województwach, z wyjątkiem województwa świętokrzyskiego. Największy ubytek nastąpił w województwach zachodniopomorskim (6,91%), lubuskim (6,76%), opolskim (6,29%) i podlaskim (5,93%). Najmniejsze straty odnotowano w województwach lubelskim (0,55%), mazowieckim (1,78%) i małopolskim (1,95%). Znaczne różnice liczebności przy zbliżonym udziale procentowym nieistniejących budynków mieszkalnych w danym województwie częściowo wynikają z jego specyfiki, tj. obecności na jego terenie jednego lub kilku ośrodków zawierających dużą ilość historycznej zabudowy mieszkalnej. Wydaje się jednak, że decydującym aspektem była polityka konserwatorska w danym regionie, tj. uznawanie bądź nie (w przeważającej części XIX- i XX-wiecznej) zabudowy za godną wpisu do rejestru. Dla zobrazowania rozmiarów i rzeczywistego rozkładu terytorialnego strat

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
21	2,59%	12	6,35%	80	3,81%	6	1,92%	0	0,00%	8	2,14%	162	2,08%
22	5,85%	0	0,00%	13	2,90%	2	1,96%	1	0,71%	1	0,83%	47	1,68%
5	1,64%	1	1,01%	3	0,55%	0	0,00%	0	0,00%	5	1,46%	18	0,49%
33	10,61%	15	19,48%	152	6,76%	12	14,63%	2	3,77%	4	4,44%	250	6,31%
11	9,17%	0	0,00%	16	2,93%	5	6,10%	0	0,00%	2	1,90%	63	2,58%
16	5,82%	29	12,61%	28	1,95%	6	10,00%	1	0,29%	81	17,46%	180	3,71%
14	3,74%	8	6,11%	35	1,78%	12	4,80%	0	0,00%	7	2,17%	96	1,50%
13	6,50%	16	20,25%	61	6,29%	2	2,44%	0	0,00%	23	15,13%	137	4,85%
18	6,52%	20	17,70%	30	2,27%	1	1,72%	1	0,28%	5	1,93%	96	2,28%
2	2,38%	19	19,79%	31	5,93%	2	2,90%	0	0,00%	0	0,00%	58	2,78%
15	6,07%	20	11,24%	28	2,77%	4	3,81%	0	0,00%	6	4,32%	83	2,61%
17	10,30%	58	27,10%	58	3,77%	7	3,91%	0	0,00%	5	3,97%	157	4,33%
1	1,14%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,56%	0	0,00%	1	0,83%	5	0,32%
24	4,67%	16	7,92%	85	4,20%	5	2,35%	0	0,00%	1	0,72%	152	2,68%
13	1,44%	3	1,57%	34	2,44%	11	4,78%	0	0,00%	1	0,42%	81	1,22%
3	2,05%	8	8,08%	23	6,91%	4	3,67%	0	0,00%	0	0,00%	72	2,31%
228	4,39%	225	10,81%	677	3,63%	80	3,87%	5	0,12%	150	4,68%	1657	2,55%

w zabudowie mieszkalnej warto wskazać kolejną grupę województw – ze znacznymi liczbami bezwzględnych obiektów, a mniejszym od cytowanego powyżej udziałem procentowym. Stan taki stwierdzono w województwach warmińsko-mazurskim (85 obiektów, 4,20%), dolnośląskim (81 obiektów, 3,81%) i śląskim (58 obiektów, 3,77%). Wśród nieistniejących, a pozostających w rejestrze budynków mieszkalnych dominują domy wiejskie oraz jedno- i wielorodzinne domy zlokalizowane w niewielkich miastach. Stanowią one ok. 65% wszystkich chronionych budynków mieszkalnych i niemal 90% pozostających w rejestrze jako nieistniejące. Do grupy tej zaliczono również pojedyncze kamienice w miastach na prawach powiatu oraz wille w miejscowościach o różnym statusie. Zależnie od regionu stwierdzono większy lub mniejszy udział budownictwa drewnianego. Wpisane do rejestru zabytków drewniane domy wiejskie i miejskie w województwach podlaskim, małopolskim, podkarpackim czy mazowieckim były masowo rozbierane w latach 80. i 90. XX w. Był to skutek wzrostu zamożności, zwiększonych aspiracji i nowych potrzeb użytkowych ich właścicieli. W województwach lubuskim, opolskim i dolnośląskim stwierdzono znaczne ilości nieistniejących kamienic i domów w miastach powiatowych i mniejszych miejscowościach. W latach 60. i 70. XX w. rozbierano całe ciągi uliczne i bloki zabudowy świeżo wpisane wówczas do rejestru zabytków. Sprawę tę wielokrotnie opisywano¹⁹⁵, co jednak nie spowodowało wykreślenia z rejestru zabytków usuniętej wówczas zabudowy. Znaczna część pozostającej w rejestrze zabytków zabudowy mieszkalnej została zniszczona w 2 etapach: w latach 50.–70. XX w., gdy rozbierano zabudowę murowaną w województwach zachodnich i północnych kraju

¹⁹⁵ Na przykład: J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce*, op.cit., s. 174–181.

w ramach tzw. porządkowania miast, oraz w latach 70.–90. XX w., gdy masowo zastępowano stare budynki nowymi, gdyż nie spełniały już współczesnych standardów użytkowych.

Kolejną grupą pod względem udziału zabytków nieistniejących w zlustrowanym zasobie są obiekty rezydencjonalne – powszechnie uważane za najszybciej ginącą grupę zabytków¹⁹⁶. Nie istnieje 2,36% (112 obiektów) zlustrowanych dworów i pałaców. Całkowicie zniszczone zostały przede wszystkim obiekty zlokalizowane na terenach wiejskich. Najdotkliwsze straty stwierdzono w województwach łódzkim (7,43%) i opolskim (6,45%). Ponadto co najmniej 10 obiektów nieistniejących odnotowano w województwach dolnośląskim (2,83%), wielkopolskim (1,42%), zachodniopomorskim (3,91%) i mazowieckim (2,05%). Obiektów nieistniejących nie odnotowano wśród obiektów rezydencjonalnych jedynie w województwach podlaskim i świętokrzyskim. Głównym i powszechnie znanym powodem ich zniszczenia jest utrata pierwotnej funkcji po 1945 r. Jednak dla poszczególnych obiektów decydujące znaczenie miały fakt oraz sposób ich wtórnego użytkowania, a także materiał, z którego zostały wzniesione. W zachodnich regionach kraju, szczególnie w województwach dolnośląskim i opolskim, w rejestrze pozostały rozebrane przed 1989 r. (a nierzadko jeszcze w latach 60. XX w.) pałace i dwory zniszczone w wyniku działań wojennych lub stacjonowania Armii Czerwonej. Wśród obiektów nieistniejących klasyfikowanych jako rezydencjonalne zdecydowanie dominują dwory¹⁹⁷, spośród których 25 reprezentowało budownictwo drewniane, a 61 – murowane.

W wyniku weryfikacji rejestru zabytków wskazano jako nieistniejące 6 zamków (po 2 w województwach łódzkim i zachodniopomorskim, po 1 w województwach dolnośląskim i opolskim), co spowodowało zubożenie zasobu krajowego o 1,49%. Wszystkie one zostały rozebrane pomiędzy II połową lat 60. a latami 80. XX w. w wyniku lokalnych inicjatyw porządkowych. Przyczyny likwidacji ruin zamków były zbliżone do współczesnych im rozbiórek niezasiedlonych domów mieszkalnych w ramach porządkowania przestrzeni publicznej.

Wśród obiektów sakralnych ubytek zasobu wyniósł 0,97% (117 obiektów). W większości województw straty obejmowały po kilka obiektów, a ich udział wyniósł poniżej 1%. Wartości te zostały przekroczone tylko w województwach lubuskim (3,61%), zachodniopomorskim (2,55%), opolskim (1,47%), warmińsko-mazurskim (1,35%) i podkarpackim (1,25%). Wśród obiektów nieistniejących pozostających w rejestrze zdecydowaną większość (67) stanowią świątynie, w tym: 31 kościołów rzymskokatolickich, 26 kościołów ewangelickich, 5 cerkwi greckokatolickich i 1 prawosławna, 2 synagogi oraz 2 kościoły o nieokreślonej przynależności wyznaniowej. Spośród nich 33 to obiekty o konstrukcjach drewnianych (24 wieńcowe i 9 szkieletowych). Wśród 17 nieistniejących dzwonnicy aż 16 było drewnianych. W odniesieniu do obiektów sakralnych wskazanych jako zagrożone i o utraconych wartościach zabytkowych zwraca uwagę duży udział obiektów drewnianych w grupie zabytków nieistniejących¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Poza grupami weryfikacyjnymi znalazło się ok. 20% obiektów rezydencjonalnych, gorszy wynik zanotowany został jedynie w grupie budynków folwarcznych.

¹⁹⁷ Pałaców stwierdzono tylko 21: 10 w województwie dolnośląskim, 6 w zachodniopomorskim, 4 w opolskim, 1 w lubuskim.

¹⁹⁸ Obiekty sakralne drewniane: nieistniejące – ok. 37%, o utraconych wartościach – ok. 26%, zagrożone – ok. 9%; sakralne szkieletowe: nieistniejące – ok. 9%, o utraconych wartościach – ok. 5%, zagrożone – ok. 6%.

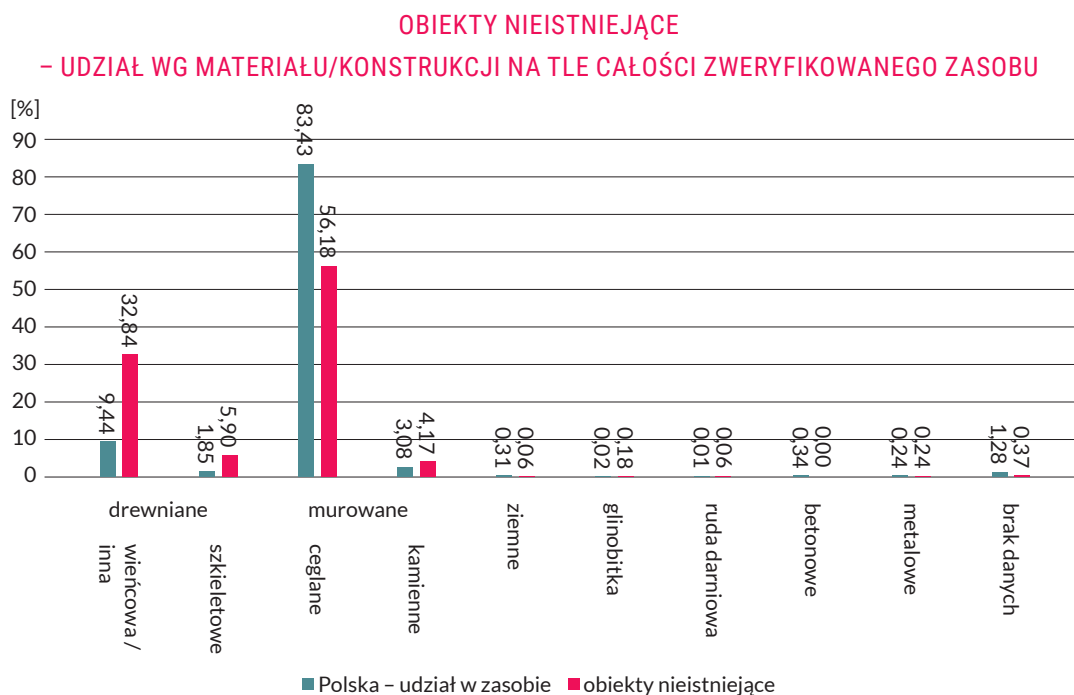
Bardzo niewiele zabytków nieistniejących stwierdzono wśród obiektów użyteczności publicznej. Spośród 33 (0,79%) utraconych zabytków odnotowano 14 karczm i zajazdów oraz 5 szkół, czyli obiektów o znaczeniu lokalnym. Stwierdzono nadreprezentację obiektów o konstrukcjach drewnianych (9 drewnianych i 3 szkieletowe). Istotną stratą jest XIV-wieczny ratusz zniszczony w czasie II wojny światowej, wpisany do rejestru zabytków jako ruina i rozebrany w latach 60. XX w. Strat nie odnotowano w województwach lubelskim oraz wielkopolskim. Natomiast największą liczbę obiektów nieistniejących (5) stwierdzono w województwie lubuskim. W pozostałych województwach liczba ta wyniosła od 1 do 4 obiektów i nie przekraczała 2% zasobu.

W przypadku założeń zieleni stwierdzono niewielki ubytek – tylko 0,32% jej zasobu (23 obiekty). W grupie tej znalazły się przede wszystkim parki i aleje będące elementami założeń rezydencjonalnych, zazwyczaj dworskich. W większości przypadków całkowite zniszczenie parku, tj. usunięcie roślinności i zagospodarowanie terenu, łączyło się ze zniszczeniem również obiektu rezydencjonalnego.

Za nieistniejące uznano 5 cmentarzy (0,12% badanego zasobu). Są to dawne cmentarze przykościelne, których obszar zaaranżowano jako teren przykościelny¹⁹⁹.

W przypadku obiektów obronnych podlegający weryfikacji rejestru zasób praktycznie nie został uszczuplony. Jedyne wskazany obiekt (0,10%) nie istniał już w chwili wpisu.

Podsumowując opis pozostających w rejestrze obiektów nieistniejących, stwierdzić należy, że nie istnieją przede wszystkim te, których wartości zabytkowe bywają kwestionowane w odbiorze społecznym. Te „oczywiste”, jak kościoły, zamki, pałace czy gmachy użyteczności publicznej, stanowią jedynie ok. 10% obiektów nieistniejących.

¹⁹⁹ W skali kraju takie sytuacje są typowe – zwykle nie uznawano za nieistniejące dawnych cmentarzy przykościelnych, których obszar jest obecnie terenem przykościelnym bez zachowanych nagrobków lub innych oznak dawnego cmentarza.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE – PODZIAŁ WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I WOJEWÓDZTW

Województwo	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa / inna		szkieletowe		cegłane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	16	10,32%	4	7,27%	90	1,51%	50	14,71%	0	0,00%
Kujawsko-pomorskie	13	9,77%	2	4,26%	27	1,36%	0	0,00%	0	0,00%
Lubelskie	4	1,04%	0	0,00%	13	0,64%	0	0,00%	0	0,00%
Lubuskie	18	25,71%	28	22,22%	199	5,80%	1	1,30%	0	0,00%
Łódzkie	29	10,62%	0	0,00%	32	2,02%	1	4,17%	0	0,00%
Małopolskie	115	11,11%	1	11,11%	52	1,79%	4	7,69%	0	0,00%
Mazowieckie	44	10,19%	0	0,00%	51	1,13%	0	0,00%	0	0,00%
Opolskie	11	11,11%	2	11,76%	122	5,42%	2	2,90%	0	0,00%
Podkarpackie	48	8,74%	0	0,00%	35	1,34%	5	5,32%	1	3,23%
Podlaskie	50	12,38%	0	0,00%	5	0,43%	1	2,56%	0	0,00%
Pomorskie	28	7,61%	18	10,11%	35	1,71%	0	0,00%	0	0,00%
Śląskie	55	27,23%	0	0,00%	98	3,27%	1	1,32%	0	0,00%
Świętokrzyskie	1	0,81%	0	0,00%	4	0,48%	0	0,00%	0	0,00%
Warmińsko-mazurskie	70	18,82%	6	9,23%	74	1,80%	0	0,00%	0	0,00%
Wielkopolskie	28	6,88%	11	4,98%	39	0,84%	0	0,00%	0	0,00%
Zachodniopomorskie	5	15,63%	24	9,34%	39	2,58%	3	0,86%	0	0,00%
Razem	535	10,62%	96	9,70%	915	2,05%	68	4,13%	1	0,60%

Analizując pozostające w rejestrze obiekty nieistniejące pod kątem ich zasadniczego materiału, stwierdzić należy nadreprezentację obiektów o konstrukcji drewnianej oraz budowli kamiennych. Wskazuje na to udział grup materiałowo-konstrukcyjnych na tle badanego zasobu ukazany na tle zlustrowanego zasobu.

Dla przedstawienia strat poszczególnych materiałowo-konstrukcyjnych zabytków istotniejsza od ich udziału procentowego wśród zabytków nieistniejących jest analiza stwierdzonego ubytku w każdej z nich w odniesieniu do jej chronionego zasobu.

Jako nieistniejące wskazano 631 obiektów o konstrukcjach drewnianych, w tym 535 (10,62%) wieńcowych, sumikowo-łątkowych i przystupowych oraz 96 (9,70%) szkieletowych. Zarówno wśród obiektów o konstrukcji szkieletowej, jak i innych konstrukcji drewnianych dominują obiekty mieszkalne (44,05% wskazań) oraz gospodarcze (19,49% wskazań). Główna przyczyna takiego stanu tkwi w materiale bardziej niż cegła czy kamień narażonym na zniszczenie w wyniku pożaru bądź zawilgocenia, a także w destrukcyjnym działaniu czynników biologicznych przyspieszających jego zużycie. Większość wskazanych jako nieistniejące budynków drewnianych powstała pomiędzy połową XVIII a pierwszymi latami XX w. Oprócz wieku i naturalnego zużycia do ich unicestwienia przyczyniły się kilkakrotnie zmienione od czasu ich budowy warunki społeczno-gospodarcze. Część obiektów (np. wiatraki, młyny) utraciła funkcję, co spowodowało zaniechanie bieżących remontów. Część została zaadaptowana do nowej funkcji lub zmienionego sposobu pełnienia pierwotnej, co niejednokrotnie naruszyło ich historyczną formę i substancję. Przyczyną likwidacji drewnianego budownictwa mieszkalnego i gospodarczego bywały również względy bezpieczeństwa przeciwpożarowego. Dodatkowym czynnikiem

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	0	0,00%	161
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	0	0,00%	43
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	17
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	246
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	62
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	3,57%	175
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	95
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	137
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,45%	90
2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	58
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	7,69%	83
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	0	0,00%	155
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,14%	0	0,00%	151
1	25,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	80
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	71
3	27,30%	1	20,00%	0	0,00%	4	3,05%	6	0,88%	1629

nieprzyjającym jego adaptacji do zmienionych standardów były trudności konstrukcyjne i materiałowe. Istotną przyczyną zaniku tradycyjnego budownictwa drewnianego było niedostrzeżenie przez społeczeństwo, zwłaszcza przez właścicieli, ale czasem również służby konserwatorskie ich wartości. W województwach zachodnich dodatkowym elementem była niechęć do obcego dziedzictwa utożsamianego często z budownictwem szkieletowym („mur pruski”). Przez lata budynki o konstrukcjach drewnianych w całym kraju uważane były za coś pośledniejszego i typowego, a więc rzadko zasługującego na ochronę. Stąd w regionach bogatych w tego rodzaju zabudowę często było bardzo niewiele dotyczących jej wpisów do rejestru. Z dominującej niegdyś w miasteczkach i wsiach zabudowy drewnianej w rejestrze zabytków pozostały obecnie pojedyncze obiekty, nie stanowiące zwartych zespołów. W Raporcie z 2004 r. napisano: *Z raportów konserwatorskich wynika, że na zniszczenie narażone są szczególnie zabytki drewniane, zarówno ze względu na techniczne zużycie materiału, jak i wskutek niechęci większości właścicieli, uważających ten rodzaj budulca za kłopotliwy w eksploatacji. [...] Wynika z tego, iż ochrona zabytków drewnianych jest istotnym problemem konserwatorskim. Biorąc pod uwagę fakt, że nie można przenieść wszystkich obiektów do skansenu (byłoby to zresztą niepowetowaną stratą dla krajobrazu kulturowego), należy liczyć się z tym, że w coraz szybszym tempie zubożeniu ulega część historycznego dziedzictwa*²⁰⁰. Uzyskane dane na potrzeby niniejszego Raportu w pełni potwierdzają przedstawioną wówczas tezę.

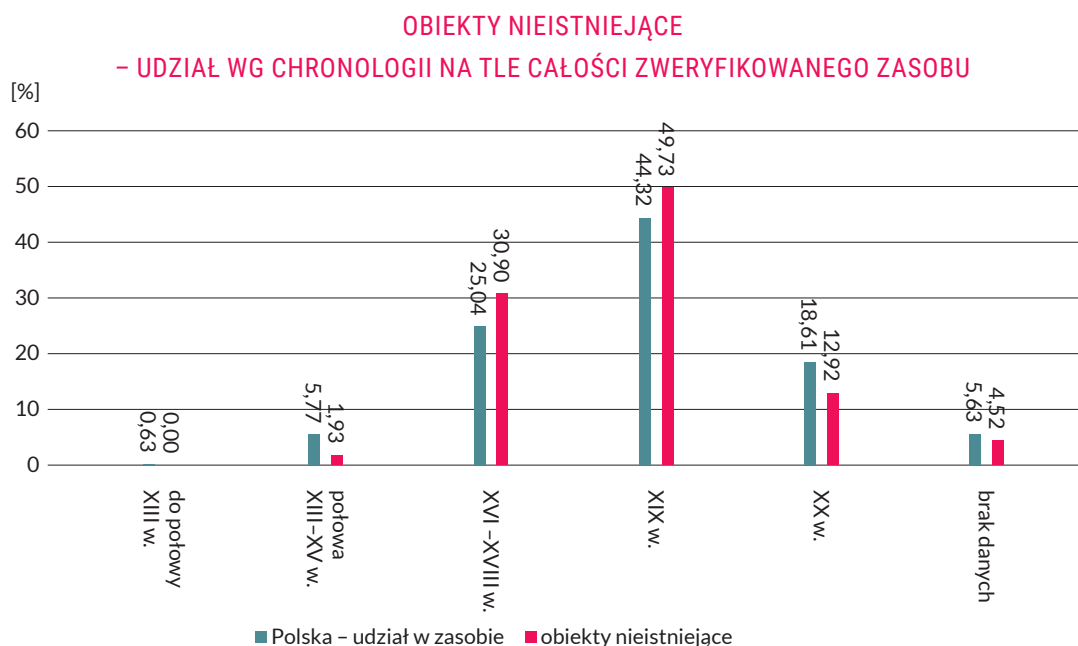
²⁰⁰ Na przykład: Raport z 2004 r., op.cit., s. 24.

W dotychczasowych raportach dotyczących stanu zachowania zabytków w Polsce²⁰¹ obiekty z glinobitki i rudy darniowej, jako bardzo rzadko wpisywane do rejestru zabytków, były pomijane. Strata 3 nieistniejących, a pozostających w rejestrze obiektów z glinobitki²⁰² oznacza utratę 27,30% zasobu unikalnych zabytków z tego materiału, a utrata 1 chałupy wzniesionej z rudy darniowej²⁰³ to ubytek 20,00% chronionego zasobu obiektów z tego materiału.

W porównaniu z powyższym udział obiektów nieistniejących, a pozostających w rejestrze wśród zabytków w konstrukcjach murowych jest niewielki. W przypadku obiektów ceglanych stanowi on jedynie 2,05% zasobu, kamiennych zaś – 4,13%.

Obiekty wykonane z metalu nie mogą, niestety, podlegać analizie statystycznej. W skali kraju wskazano tylko 4 zabytki, co stanowi 3,05% chronionego zasobu. Są to 3 obiekty przemysłowe²⁰⁴ oraz 1 altana, na podstawie których trudno wyciągać jakiegokolwiek wniosek.

Zestawienie udziałów grup chronologicznych wśród obiektów nieistniejących oraz w całości zlustrowanego zasobu wskazuje, że straty nastąpiły głównie wśród obiektów powstałych w XIX oraz między XVI a XVIII w.

Dla ukazania strat poszczególnych grup chronologicznych zabytków ważniejsza od ich udziału procentowego wśród zabytków nieistniejących jest analiza stwierdzonego ubytku w każdej z nich w odniesieniu do jej chronionego zasobu.

Największy ubytek dotyczy obiektów powstałych pomiędzy XVI a XVIII w., i wynosi 3,15%. Wówczas powstała większość kamieniczek rozebranych w latach 60.–70. w ramach tzw. po-

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² W województwie podlaskim 2 budynki gospodarcze i 1 budynek mieszkalny w województwie wielkopolskim.

²⁰³ W województwie wielkopolskim, jednocześnie 2 budynki gospodarcze z tegoż materiału w tej samej zagrodzie zostały uznane za zagrożone.

²⁰⁴ Obiekty to: nadszybie kopalni, wiatrak do wody oraz zbiornik gazu.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE – PODZIAŁ WG CHRONOLOGII I WOJEWÓDZTW

Województwo	Do połowy XIII w.		Połowa XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Dolnośląskie	0	0,00%	4	0,51%	94	3,12%	46	1,68%	14	1,51%	4	2,04%	162
Kujawsko-pomorskie	0	0,00%	0	0,00%	8	2,01%	29	1,99%	7	1,36%	3	3,09%	47
Lubelskie	0	0,00%	0	0,00%	6	0,51%	8	0,55%	3	0,43%	1	0,38%	18
Lubuskie	0	0,00%	9	4,27%	119	9,40%	118	6,71%	2	0,63%	2	0,51%	250
Łódzkie	0	0,00%	2	2,13%	16	2,57%	33	2,69%	6	1,55%	6	6,67%	63
Małopolskie	0	0,00%	1	0,23%	25	2,00%	72	3,84%	81	7,62%	1	0,58%	180
Mazowieckie	0	0,00%	0	0,00%	16	1,23%	55	1,93%	20	1,07%	5	2,16%	96
Opolskie	0	0,00%	3	1,63%	30	3,19%	79	6,29%	0	0,00%	25	12,82%	137
Podkarpackie	0	0,00%	0	0,00%	20	2,28%	57	3,41%	5	0,66%	14	1,65%	96
Podlaskie	0	0,00%	0	0,00%	2	0,60%	40	3,53%	16	3,05%	0	0,00%	58
Pomorskie	0	0,00%	0	0,00%	31	4,37%	43	3,25%	7	0,93%	2	2,00%	83
Śląskie	0	0,00%	0	0,00%	35	4,28%	82	5,18%	33	3,14%	7	10,14%	157
Świętokrzyskie	0	0,00%	0	0,00%	1	0,17%	3	0,52%	1	0,63%	0	0,00%	5
Warmińsko-mazurskie	0	0,00%	3	0,97%	47	5,40%	87	3,11%	12	0,96%	3	0,67%	152
Wielkopolskie	0	0,00%	1	0,58%	27	1,89%	48	1,34%	4	0,34%	1	0,40%	81
Zachodnio-pomorskie	0	0,00%	9	1,81%	35	5,46%	24	1,67%	3	0,76%	1	1,04%	72
Razem	0	0,00%	32	0,85%	512	3,15%	824	2,87%	214	1,77%	75	2,06%	1657

rządkowania miast oraz nieistniejących budowli sakralnych i rezydencjonalnych. Z XVIII w. pochodziła część wskazanych budynków folwarcznych, chałup wiejskich oraz towarzyszącej im zabudowy gospodarczej.

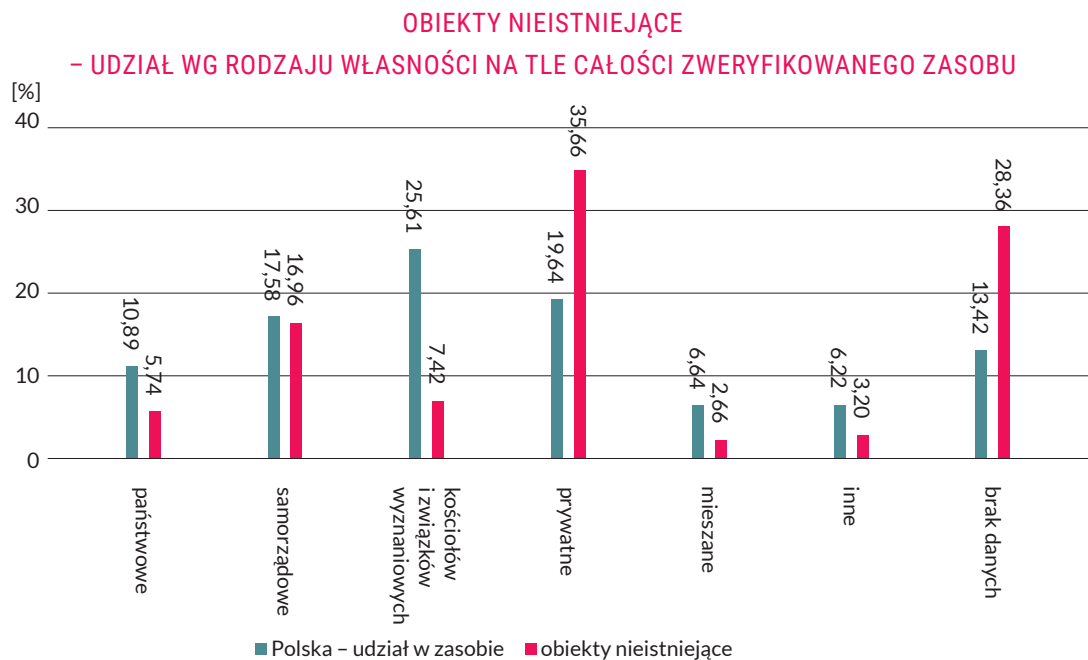
Większą pod względem liczebności (824 obiekty), lecz mniejszą pod względem udziału w zasobie grupy chronologicznej (2,87%) liczbę stanowią obiekty pochodzące z XIX w. W tej grupie chronologicznej odnotowano: obiekty mieszkalne, folwarczne, gospodarcze, rezydencjonalne i przemysłowe.

Jako nieistniejące, a nadal figurujące w rejestrze określono 214 obiektów, co stanowi 1,77% zabytków z XX w. Około 1/3 tej grupy chronologicznej to sztalasy pasterskie klasyfikowane jako inne. Kolejne pod względem liczebności są obiekty gospodarcze, folwarczne i mieszkalne.

Najmniejszą grupą zabytków nieistniejących są obiekty powstałe między połową XIII a końcem XV w. Liczy ona 32 obiekty (0,85% zachowanego zasobu z tego okresu). Składa się nań po 9 obiektów z województw lubuskiego i zachodniopomorskiego, 4 z dolnośląskiego, po 3 z opolskiego i warmińsko-mazurskiego, 2 z łódzkiego oraz po 1 z wielkopolskiego i małopolskiego. Połowę tej grupy stanowią obiekty sakralne. Z tego przedziału chronologicznego pochodzą też nieistniejące zamki oraz pojedyncze domy mieszkalne.

Różnica pomiędzy udziałem procentowym poszczególnych rodzajów własności w całym zlustrowanym zasobie a ich udziałem procentowym w grupie obiektów nieistniejących ukazuje, że największy ubytek nastąpił wśród obiektów stanowiących własność prywatną oraz instytucji i przedsiębiorstw. Duży udział obiektów nieistniejących o nieokreślonej własności

jest skutkiem trudności z ustaleniem ostatnich właścicieli zabytków nieistniejących od kilku-
dziesięciu lat.

Dla ukazania strat poszczególnych grup własnościowych zabytków ważniejsza od ich udziału procentowego wśród zabytków nieistniejących jest analiza stwierdzonego ubytku w każdej z nich w odniesieniu do jej chronionego zasobu.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE – PODZIAŁ WG RODZAJU WŁASNOŚCI I WOJEWÓDZTW

Województwo	Państwowe		Samorządowe		Kościołów i związków wyznaniowych		Prywatne	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	17	1,56%	22	1,42%	10	0,55%	18	1,84%
Kujawsko-pomorskie	5	0,98%	5	0,92%	2	0,30%	23	3,72%
Lubelskie	0	0,00%	0	0,00%	4	0,29%	7	1,47%
Lubuskie	4	2,96%	157	8,46%	17	2,97%	28	6,18%
Łódzkie	0	0,00%	4	0,85%	2	0,28%	18	2,69%
Małopolskie	6	1,45%	20	3,35%	13	0,92%	108	6,50%
Mazowieckie	7	0,91%	10	0,97%	8	0,59%	41	3,41%
Opolskie	5	2,34%	20	4,67%	7	0,96%	68	11,09%
Podkarpackie	2	0,66%	4	0,64%	17	1,29%	48	5,48%
Podlaskie	0	0,00%	1	0,35%	3	0,37%	36	10,17%
Pomorskie	10	3,40%	9	1,81%	3	0,44%	34	3,58%
Śląskie	9	2,09%	12	1,63%	6	0,75%	64	9,72%
Świętokrzyskie	0	0,00%	0	0,00%	1	0,15%	2	0,82%
Warmińsko-mazurskie	9	1,98%	5	0,80%	9	0,72%	52	4,59%
Wielkopolskie	10	0,80%	2	0,25%	7	0,46%	24	1,77%
Zachodniopomorskie	11	1,85%	10	1,96%	14	1,48%	20	4,27%
Razem	95	1,34%	281	2,46%	123	0,74%	591	4,64%

Określenie zależności pomiędzy stanem zachowania a rodzajem własności w przypadku obiektów nieistniejących jest o tyle skomplikowane, że należy ustalić rodzaj własności w chwili całkowitego zniszczenia zabytku. Dlatego nie określono rodzaju własności aż dla 28,36% obiektów nieistniejących. Spośród zabytków, dla których określono typ własności, największy ubytek odnotowano wśród obiektów prywatnych (4,64%) i samorządowych (2,46%). Większość obiektów nieistniejących to zlokalizowane na wsi lub w małych miastach budynki mieszkalne i towarzysząca im zabudowa gospodarcza oraz budowle związane z przemysłem wiejskim (głównie wiatraki). Mniejsze straty stwierdzono wśród obiektów będących własnością państwową (1,34%), firm i przedsiębiorstw (1,32%) oraz kościołów i związków wyznaniowych (0,74%). Wśród obiektów, które w chwili całkowitego zniszczenia stanowiły własność Skarbu Państwa, dominują obiekty z zespołów folwarcznych (55,78%) oraz pałace i dwory (25,26%) nieistniejące przynajmniej od 25 lat. W przypadku obiektów, których ostatnim właścicielem był podmiot prawny, 45,29% odnotowanych zabytków to obiekty folwarczne, a 15,12% rezydencjonalne. W grupie tej wskazano też budowle z zespołów przemysłowych (17,17%). Wśród nieistniejących obiektów, będących własnością kościołów i związków wyznaniowych dominują obiekty klasyfikowane jako sakralne (73,20%).

Znając liczebność, udział i strukturę zasobu obiektów nieistniejących nadal pozostających w rejestrze zabytków, należy zastanowić się nad przyczynami ich destrukcji. Dla 25,31% obiektów nie ustalono przyczyny całkowitego zniszczenia. Aż 75,48% obiektów nieistniejących, dla których podano przyczynę zniszczenia, zostało rozebranych²⁰⁵. W przypadku 22,01% jako główną przyczynę zniszczenia podano całkowite zużycie konstrukcji i materiału,

²⁰⁵ Dla każdego obiektu można było wskazać więcej niż jedną przyczynę całkowitego zniszczenia – w przypadku nieistniejących czyniono to rzadko.

Mieszane		Inne		Brak danych		Razem	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
4	0,55%	3	0,53%	88	8,26%	162	2,08%
1	0,83%	8	3,81%	3	2,33%	47	1,68%
4	0,65%	1	0,76%	2	1,01%	18	0,49%
4	1,01%	1	1,02%	39	8,57%	250	6,31%
2	2,11%	2	1,41%	35	18,42%	63	2,58%
8	3,02%	6	2,14%	19	8,80%	180	3,71%
4	1,75%	2	0,40%	24	1,82%	96	1,50%
6	3,66%	3	2,61%	28	4,96%	137	4,85%
0	0,00%	7	4,64%	18	2,21%	96	2,28%
0	0,00%	0	0,00%	18	5,63%	58	2,78%
0	0,00%	4	0,85%	23	16,79%	83	2,61%
2	1,17%	9	2,27%	55	13,51%	157	4,33%
0	0,00%	1	2,08%	1	0,32%	5	0,32%
5	0,75%	1	0,67%	71	5,03%	152	2,68%
0	0,00%	4	0,93%	34	3,38%	81	1,22%
4	2,02%	1	0,38%	12	8,22%	72	2,31%
44	1,02%	53	1,32	470	5,40%	1657	2,55%

a w przypadku 7,88% pożar. Dla 20,88% nieistniejących obiektów pozostających w rejestrze jako przyczynę zniszczenia wskazano inwestycje. W województwach lubuskim, małopolskim i śląskim wskazywano je zdecydowanie częściej niż zużycie konstrukcji i materiału, co sugeruje, że mogły być rozbierane obiekty znajdujące się w dobrym stanie technicznym. Dla 4 obiektów z województw podkarpackiego, pomorskiego i śląskiego jako powód zniszczenia obiektów wskazano przyczyny naturalne, takie jak powodzie, osunięcia gruntów czy wiatrołomy. Zużycie materiału jako przyczynę całkowitego zniszczenia zdecydowanie częściej niż inwestycje podawano w województwach dolnośląskim, mazowieckim, pomorskim i warmińsko-mazurskim.

Oprócz wymienionych powyżej i odnotowanych we wszystkich województwach przyczyn całkowitego zniszczenia zabytków, wskazano też złe pojęte prace konserwatorskie, prowadzące do rozebrania obiektu i wzniesienia nowego na jego miejscu, nieudane próby przeniesienia do skansenów lub translokacji (czyli rozebranie obiektów, a następnie zniszczenie zdemontowanych elementów) oraz całkowitą destrukcję obiektów wpisanych w stanie ruiny, wobec których wpis do rejestru okazał się jedynym „działaniem konserwatorskim”. Zawsze były to jednak jednostkowe przypadki.

Należy podkreślić, że w rejestrze zabytków figuruje tak wiele zabytków nieistniejących, gdyż nie skreślono ich we właściwym czasie, co wynikało ze sposobu prowadzenia rejestru zabytków przed 1990 r. W kontekście podjętych w czwartym kwartale 2016 r. działań zmierzających do skreślenia z rejestru nieistniejących obiektów można żywić nadzieję, że jest to ostatni Raport o stanie zachowania zabytków, w którym problematyka ta została potraktowana tak szeroko. Prowadzona akcja²⁰⁶ z pewnością nie spowoduje wykreślenia z rejestru wszystkich obiektów nieistniejących. Jednak wypracowane procedury pozwolą w przyszłości skreślać je w miarę ujawniania kolejnych nieznanych dotychczas decyzji o wpisie. Wobec stwierdzenia znacznej liczby obiektów rozbieranych niedługo po wpisaniu ich do rejestru nasuwa się wniosek, że wpis do rejestru obiektu będącego w złym stanie technicznym lub zagrożonego rozbórką bez przekonania jego właściciela o sensie ochrony tego właśnie konkretnego zabytku oraz bez zdecydowanych, zwykle wiążących się ze znacznymi nakładami finansowymi działań nie zagwarantuje dalszego istnienia danego zabytku.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTEKÓW

Od ogólnej liczby obiektów zweryfikowanych w latach 2009–2015 odjęto zabytki, które zostały skreślone z rejestru zabytków w trakcie prowadzonej weryfikacji. Były to 673 obiekt-

²⁰⁶ W ramach realizacji jednego z zadań *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami* – w oparciu o materiały z weryfikacji terenowej rejestru przygotowano i przekazano do Departamentu Ochrony Zabytków MKiDN listy obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru A, które nie istnieją, zostały przeniesione do muzeów lub utraciły wartości uzasadniające wpis do rejestru zabytków. Wykazy były przekazywane od grudnia 2014 do czerwca 2016 r. Wykreślenia obiektów znajdujących się na tychże wykazach – rozpoczęte lokalnie w ramach realizacji założeń weryfikacji terenowej rejestru jeszcze przed uchwaleniem *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami* – zaczęły być realizowane według opracowanych dla potrzeb Zadania 1.1.1. procedur, zostały tym samym przyspieszone i są kontynuowane.

ty, których decyzje skreślające znalazły się w posiadaniu NID do końca pierwszego kwartału 2016 r. Obiekty skreślone w trakcie trwania weryfikacji stanowią 1,03% zlustrowanego zasobu w skali kraju. Najwięcej procentowo zabytków skreślono w województwach świętokrzyskim (2,27%), podlaskim (1,98%) i lubuskim (1,66%), a najmniej w województwach podkarpackim (0,52%), łódzkim (0,65%), zachodniopomorskim (0,64%), lubelskim (0,76%), śląskim (0,77%) i dolnośląskim (0,78%).

Na ogólną liczbę obiektów usuniętych z rejestru zabytków w latach 2009–2015 składają się obiekty skreślone w wyniku postępowań administracyjnych rozpoczętych przed podjęciem weryfikacji rejestru, wszczętych w jej trakcie i niezależnych od jej wyników oraz wszczętych już w rezultacie weryfikacji rejestru. W jej skład wchodzi też zabytki skreślone w poprzednich latach, których decyzje skreślające zostały przekazane do NID już po rozpoczęciu weryfikacji.

Część obiektów skreślonych w wyniku postępowań administracyjnych rozpoczętych przed 2009 r. można uznać za realizację postulatu Raportu z 2004 r., dotyczącego skreślenia obiektów „od dawna nieistniejących” lub przeniesionych do skansenów. Z analizy liczby obiektów całkowicie zniszczonych przed 2000 r. wynika, że w województwach świętokrzyskim i lubelskim zadanie to zrealizowano w całości. Brak w Raporcie z 2004 r. szczegółowych danych dotyczących liczby obiektów nieistniejących pozostających w rejestrze nie pozwala na określenie stopnia zaawansowania prac w pozostałych województwach. W latach 2009–2015 najwięcej obiektów nieistniejących skreślono w województwach lubuskim (29), podlaskim (28), wielkopolskim (26) i małopolskim (24), najmniej zaś w województwach kujawsko-pomorskim (3), podkarpackim i śląskim (po 5) oraz łódzkim i pomorskim (po 6). Najwięcej obiektów wpisanych do inwentarza muzealnego skreślono natomiast w województwach małopolskim (8), śląskim (5) i łódzkim (3). W końcu 2015 r. oraz w pierwszym kwartale 2016 r. odnotowano obiekty skreślone z rejestru w wyniku prowadzonej weryfikacji rejestru w latach 2009–2015.

W latach 2009–2015 skreślono 16,88% obiektów przeniesionych do muzeów, 12,23% nieistniejących, 6,55% o utraconych wartościach zabytkowych, 1,83% zagrożonych, 0,54% niezidentyfikowanych oraz 0,53% niezaliczonych do grup weryfikacyjnych. Skreślenia obiektów przeniesionych do skansenów, nieistniejących lub o utraconych wartościach zabytkowych w większości są wynikiem postępowań administracyjnych wszczętych przed rozpoczęciem lub w trakcie lustracji terenowych i niezależne od jej wyników²⁰⁷. Zgoła odmienny charakter mają postępowania w sprawach obiektów zakwalifikowanych do grupy zagrożonych utratą wartości zabytkowych. W tym wypadku zazwyczaj inicjatorem próby skreślenia z rejestru jest właściciel zabytku, a znaczna część postępowań kończy się pozostawieniem obiektu w rejestrze zabytków²⁰⁸.

²⁰⁷ W części województw oddziały terenowe NID udostępniały na bieżąco WKZ materiały z prowadzonych prac. Na ich podstawie w minionych latach wszczęto z urzędu część postępowań dotyczących skreślenia z rejestru obiektów już nieistniejących.

²⁰⁸ Tylko w przeciągu ostatnich 2 lat miało miejsce 40–50 takich przypadków.

Dla ogólnej oceny zasobu zabytków ważna jest analiza ubytku zasobu w kategoriach funkcjonalnych oraz powiązania skreślanych obiektów w ramach chronionych zespołów, skreślanych całościowo lub fragmentarycznie.

Największy ubytek nastąpił wśród obiektów gospodarczych (3,12%). Były to przede wszystkim budynki wchodzące w skład zagród i zakładów przemysłowych. Porównywalne straty odnotowano wśród budynków produkcyjnych zakładów przemysłowych oraz młynów, wiatraków i kuźni (2,93%), a nieco mniejsze wśród budynków o różnym przeznaczeniu wchodzących w skład założeń folwarcznych (2,47%). Skreślono 1,24% budynków mieszkalnych oraz 1,18% obiektów rezydencjonalnych. Spośród obiektów mieszkalnych szczególnie często skreślano chałupy (jako nieistniejące lub przeniesione do skansenów) oraz kamieniczki, zazwyczaj rozebrane w latach 60., 70. lub 80. XX w. Wśród obiektów sakralnych (0,52%) skreślenia dotyczyły głównie obiektów od kilkudziesięciu lat nieistniejących oraz przeniesionych do skansenów. Zasób zabytkowych obiektów użyteczności publicznej (0,48%) uszczuplony został o pewną liczbę tradycyjnych karczm, budynków koszarowych oraz obiektów administracyjnych i socjalnych w zespołach przemysłowych. Skreślając budynki, często usuwano z rejestru również obiekty im towarzyszące (np. ogrody, portiernie), klasyfikowane jako inne (0,75%), zieleń (0,35%) lub cmentarze przykościelne (0,17%).

Biorąc pod uwagę materiał, z którego zbudowane były obiekty skreślone z rejestru zabytków w latach 2009–2015, stwierdzić należy, że uszczuplenie zasobu w o wiele większym stopniu dotyczyło zabytków drewnianych niż murowanych. Wśród obiektów skreślonych jest nieproporcjonalnie dużo, w stosunku do zasobu objętego ochroną, drewnianego budownictwa wiejskiego o różnym przeznaczeniu: gospodarczym, przemysłowym, mieszkalnym, które nie spełniało współczesnych oczekiwań i standardów użytkowych. Tylko ok. 20 spośród 219 skreślonych w ostatnich latach obiektów o konstrukcji drewnianej zostało przeniesionych do skansenów.

Zestawienie udziałów grup chronologicznych wśród obiektów skreślonych z rejestru zabytków oraz w całości zlustrowanego zasobu wskazuje, że straty nastąpiły głównie wśród obiektów powstałych w XIX oraz między XVI a XVIII w. Znaczny ubytek odnotowano też wśród obiektów o nieznanej dacie powstania.

Analizując czas powstania skreślonych obiektów, należy podkreślić, że nie został uszczuplony zasób zabytków najstarszych. Obiekty średniowieczne reprezentowane były przez 4 zabytki zniszczone już w latach 60. i 70. XX w. Najczęściej skreślane były zabytki pochodzące z XIX w. Wśród zabytków skreślanych z rejestru w ostatnich latach widoczny jest duży udział architektury wernakularnej pochodzącej z XIX i XX w., a w przypadku obiektów folwarcznych również z XVIII w.

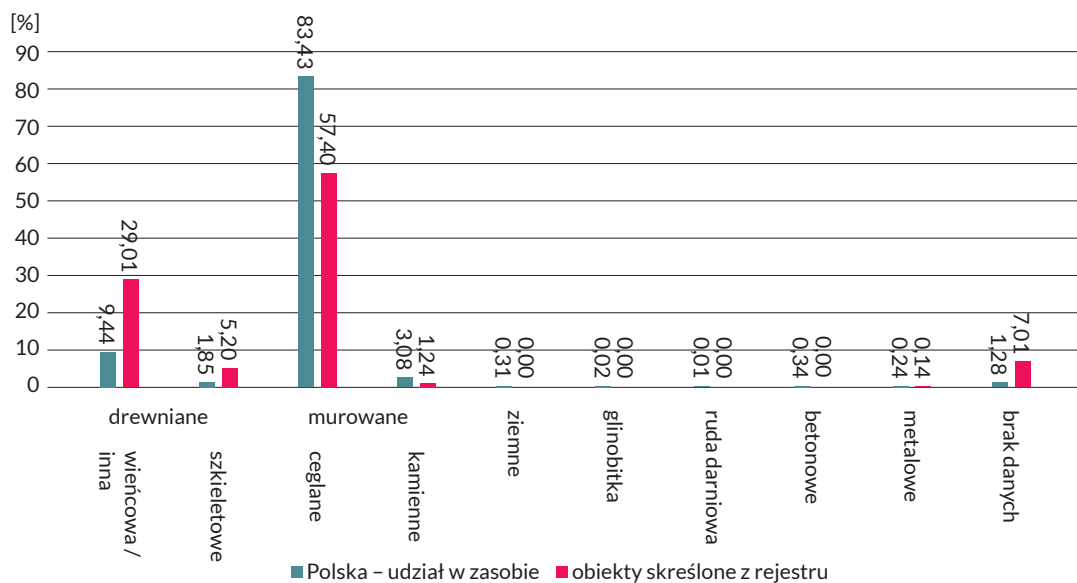
Podsumowując, z rejestru usuwana jest głównie zabudowa, której poszczególne obiekty, nawet jeśli same w sobie nie są szczególnie cenne, jako całość tworzą unikalny krajobraz kulturowy regionu. Utrata każdego z nich narusza jego integralność i obniża wartości zabytkowe. Znacznie rzadziej (łącznie jedynie ok. 20% grupy) z rejestru skreślone zostały obiekty w powszechnym odczuciu utożsamiane z zabytkami, takie jak kościoły, pałace, zamki czy okazałe obiekty użyteczności publicznej.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW – LICZBA WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I WOJEWÓDZTWO

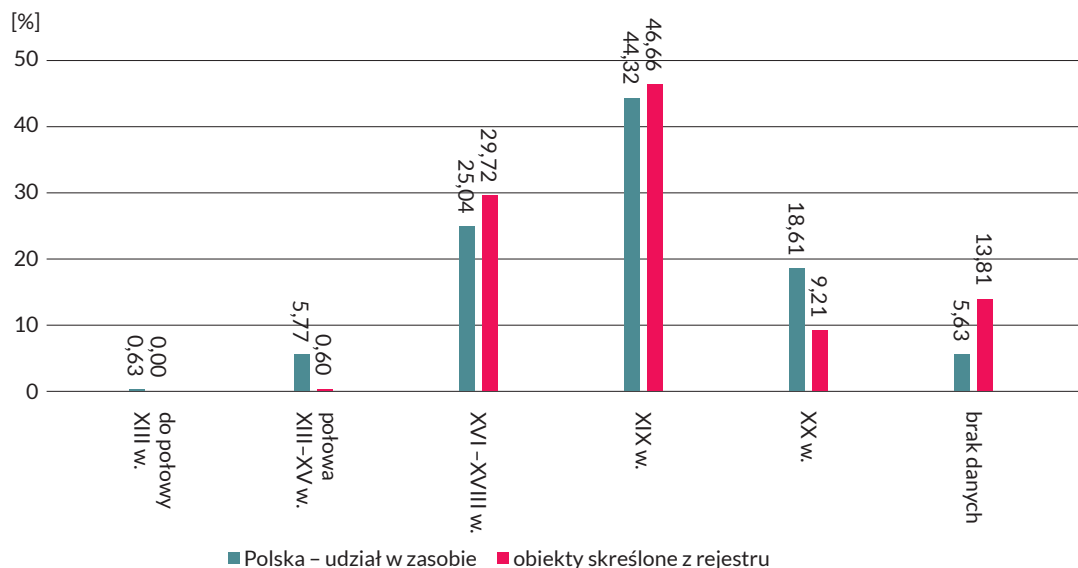
Województwo	Sakralne	Obrońne	Użyteczności publicznej	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Dolnośląskie	3	0	2	0	4	2	16	2	22	9	0	1	61
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	3	2	16	2	0	2	0	0	25
Lubelskie	5	0	0	0	1	1	9	0	5	4	1	2	28
Lubuskie	8	0	1	1	6	0	9	8	28	5	0	1	67
Łódzkie	3	0	0	0	1	0	2	0	3	5	2	0	16
Małopolskie	11	0	2	0	7	2	5	11	25	2	1	1	67
Mazowieckie	5	0	4	0	12	6	13	4	15	6	1	3	69
Opolskie	3	0	0	0	3	0	3	4	15	2	0	2	32
Podkarpackie	4	0	1	0	1	2	6	4	2	1	0	1	22
Podlaskie	4	0	0	0	1	1	5	8	17	5	0	1	42
Pomorskie	3	0	0	0	2	1	1	8	18	3	0	0	36
Śląskie	0	0	0	0	2	0	6	9	5	4	0	2	28
Świętokrzyskie	0	0	3	0	1	6	10	0	8	4	0	4	36
Warmińsko-mazurskie	4	0	1	0	6	0	9	0	32	4	1	0	57
Wielkopolskie	5	0	6	0	4	1	19	3	18	6	0	5	67
Zachodniopomorskie	5	1	0	0	3	1	1	3	4	0	1	1	20
Razem	63	1	20	1	57	25	130	66	217	62	7	24	673
Udział w skreślonym zasobie	9,36%	0,15%	2,97%	0,15%	8,47%	3,70%	19,35%	9,80%	32,24%	9,21%	1,00%	3,60%	100,00%
Udział w zasobach faktycznie zweryfikowanych	0,52%	0,10%	0,48%	0,20%	1,18%	0,35%	2,47%	3,12%	1,24%	2,93%	0,17%	0,75%	1,03%

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

– UDZIAŁ WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI NA TLE ZASOBU PODLEGAJĄCEGO WERYFIKACJI

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW – UDZIAŁ WG CHRONOLOGII NA TLE ZASOBU PODLEGAJĄCEGO WERYFIKACJI

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Kolejną omawianą grupą weryfikacyjną są obiekty niezidentyfikowane w terenie. Zaliczano do niej obiekty, których wskazanie w terenie na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji o wpisie do rejestru zabytków było niemożliwe. Jako niezidentyfikowane traktowano również obiekty, których historyczne istnienie było wątpliwe²⁰⁹, sporadycznie do grupy tej zaliczano też obiekty, których lustracja i ocena stanu zachowania były niemożliwe z przyczyn niezależnych od weryfikujących²¹⁰.

Za niezidentyfikowane uznano 371 obiektów figurujących w rejestrze zabytków. W latach 2009–2015 z rejestru zabytków zostało skreślonych 12 z nich. Pozostałe 359 stanowi 0,55% zlustrowanego zasobu. Zasadniczym powodem problemów z identyfikacją obiektów w terenie są: nieprecyzyjne określenie przedmiotu i zakresu ochrony, brak załączników graficznych w decyzjach o wpisie do rejestru oraz błędy w podawaniu nazw miejscowych. Identyfikację zabytków poważnie utrudniały, a czasem uniemożliwiały: zmiany nazewnictwa miejscowości, zmiany granic administracyjnych, zmiany nazw ulic i numeracji domów już po czasie wydania decyzji o wpisie. Nierzadko powodem kłopotów z identyfikacją obiektu było błędne określenie jego funkcji, materiału, z jakiego został wzniesiony, czy datowania. Sporym problemem bywała powtarzalność typowych obiektów w zespołach zabudowy historycznej

²⁰⁹ W trakcie prac weryfikacyjnych wykryto kilka decyzji wpisujących do rejestru obiekty prawdopodobnie nigdy nieistniejące w danej miejscowości; kilka razy również zgłoszono wątpliwości co do historycznego istnienia obiektu wyszczególnionego w ramach zespołu; w skali kraju łączna liczba takich przypadków nie sięga 10 sztuk.

²¹⁰ Były to np. zasypane fundamenty (najstarszy z niezidentyfikowanych obiektów pochodzący z XII/XIII w.) czy niedostępne podziemne hale fabryczne.

o tej samej lub zbliżonej ogólnej charakterystyce oraz brak w decyzjach szczegółów umożliwiających ich identyfikację. Przyczyną nierozpoznania zabytku w terenie mogła być też daleko idąca przebudowa, szczególnie jeśli w dokumentach administracyjnych brakowało dokładnych danych lokalizacyjnych.

Problemy z identyfikacją w terenie obiektów zabytkowych były zróżnicowane regionalnie i odzwierciedlały jakość decyzji administracyjnych wydanych w ciągu ostatnich 70 lat przez poszczególne organy administracji konserwatorskiej. Najczęściej problemy te występowały w województwach lubuskim (2,49%), opolskim (1,20%), podkarpackim (0,99%) i warmińsko-mazurskim (0,93%), a w mniejszym stopniu we wszystkich pozostałych województwach z wyjątkiem województwa podlaskiego, gdzie zidentyfikowano całość zasobu obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Obiekty niezidentyfikowane wskazano we wszystkich grupach funkcjonalnych. 45,96% z nich to budynki mieszkalne. Zaledwie kilka zlokalizowanych było w miastach na prawach powiatu, większość to kamienice lub murowane domy w mniejszych miastach lub na wsiach, głównie pochodzące z XIX w. Zdarzały się też budynki XVIII- i XX-wieczne. Z kolei 22,00% obiektów niezidentyfikowanych to budynki folwarczne, głównie gospodarcze, spory udział miały też obiekty mieszkalne (oficyny dworskie, rządówki i czworaki). Nie zidentyfikowano też kilku kuźni dworskich. Wśród 24 (6,68%) niezidentyfikowanych obiektów sakralnych dominują kapliczki przydrożne, wskazano też 2 kościoły, 2 mauzolea w parkach, ruiny klasztoru oraz 1 dzwonnice.

OBIEKTY TRANSLOKOWANE

Jednym z założonych celów weryfikacji rejestru było wskazanie obiektów objętych ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków, a jednocześnie przeniesionych do muzeów i figurujących w ich inwentarzach²¹¹ oraz obiektów, które po dacie wpisu do rejestru zostały przeniesione w inne miejsce lokalizacji niebędące muzeum. Jako obiekty translokowane traktowano też zabytki przeniesione na teren muzeów na wolnym powietrzu, lecz niewpisane do inwentarza oraz obiekty przenoszone do kolekcji prywatnych, samorządowych czy prowadzonych przez stowarzyszenia kulturalne.

Do muzeów przeniesione zostały 154 obiekty objęte lustracją w latach 2009–2015, spośród których 27 zostało skreślonych z rejestru zabytków w trakcie prowadzonej weryfikacji. Pozostałe 127 obiektów stanowi niespełna 0,25% zasobu.

²¹¹ Jako muzea traktowano placówki, które działają w oparciu o uzgodniony z ministrem właściwym do spraw kultury i dziedzictwa narodowego statut bądź regulamin, zgodnie z art. 6 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 972). Obiekty zabytkowe będące w posiadaniu tych instytucji oraz wpisane do ich inwentarzy muzealnych zgodnie z obowiązującym prawem winny zostać wykreślone z rejestru zabytków.

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE – LICZBA WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I WOJEWÓDZTW

Województwo	Sakralne	Obronne	Użyteczności publicznej	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Dolnośląskie	0	0	2	0	0	1	14	0	3	3	0	1	24
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	5	0	3	0	0	0	8
Lubelskie	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	3
Lubuskie	1	0	0	0	0	0	6	1	84	6	0	1	99
Łódzkie	3	0	1	0	1	3	0	1	3	1	1	0	14
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	1	7
Mazowieckie	3	0	0	0	1	1	5	2	2	2	2	0	18
Opolskie	3	1	1	0	0	0	4	2	22	0	0	1	34
Podkarpackie	8	1	0	0	1	0	13	5	4	2	1	7	42
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	1	2	1	3	1	0	1	9
Śląskie	0	0	0	1	1	1	3	1	6	3	0	1	17
Świętokrzyskie	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	3
Warmińsko-mazurskie	3	0	0	0	1	0	11	4	31	0	1	2	53
Wielkopolskie	0	0	2	0	1	1	8	1	3	0	4	0	20
Zachodniopomorskie	2	1	0	0	0	2	1	0	1	0	0	1	8
Razem	24	3	6	1	7	10	79	18	165	18	9	19	359

OBIEKTY PRZENIESIONE DO MUZEÓW – LICZBA WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I WOJEWÓDZTW

Województwo	Sakralne	Obronne	Użyteczności publicznej	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Dolnośląskie	0	0	0	0	0	0	0	2	3	0	0	0	5
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	2
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	2
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	1	5	1	0	0	7
Łódzkie	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2
Małopolskie	3	0	0	0	0	0	0	9	10	0	0	2	24
Mazowieckie	1	0	2	0	1	0	0	0	1	0	0	0	5
Opolskie	0	0	0	0	0	0	1	2	4	1	0	0	8
Podkarpackie	0	0	0	0	1	0	1	5	12	4	0	0	23
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	1	0	0	0	0	0	0	8	9	1	0	2	21
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	4	0	3	0	0	7
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	3
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	1	4	0	0	0	5
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	0	1	5	7	0	0	13
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Razem	5	0	3	0	2	0	3	34	57	19	0	4	127

W województwach podlaskim i zachodniopomorskim nie wskazano ani jednego obiektu przeniesionego do muzeum. W większości województw odnotowano poniżej 10 takich przypadków. Więcej obiektów wskazano w województwach wielkopolskim (13), pomorskim (21), podkarpackim (23) i małopolskim (24). Najwyższy udział odnotowano w województwie pomorskim – 0,76%. Do muzeów trafiły obiekty ze wszystkich kategorii funkcjonalnych, które leżą w kręgu zainteresowania muzeów. Najwięcej wśród nich było obiektów mieszkalnych (44,88%), gospodarczych (26,77%) i przemysłowych (14,96%), reprezentujących budownictwo wiejskie. Do skansenów przeniesiono m.in. ok. 50 chałup, 9 wiatraków, 3 kuźnie, 3 kościoły, 2 dwory, 2 spichlerze folwarczne, rządcówkę, kaplicę dworską, stodoły, budynki inwentarskie i spichlerze z zagród chłopskich, dzwonnice, karczmę oraz dom ludowy. Udział obiektów przeniesionych do muzeów przekroczył 1% zlustrowanego zasobu tylko w przypadku budynków gospodarczych. Aż 92,91% zabytków przeniesionych do skansenów to obiekty wzniesione w konstrukcjach drewnianych: 79,52% w konstrukcjach wieńcowej, sumikowo-łatkowej, przysłupowej i innych, a 13,39% w konstrukcjach szkieletowych. Do muzeów na wolnym powietrzu trafiło 2,00% zlustrowanego zasobu obiektów drewnianych i 1,71% – szkieletowych. Jedynie sporadycznie do skansenów przenoszono budynki z innych materiałów – ceglane, kamienne bądź z glinobitki. W kategoriach chronologicznych 66,14% obiektów pochodziło z XIX w., 24,41% – z XVII i XVIII w., a 9,45% – z I połowy XX w.

Niektóre obiekty, należąc do muzeów na wolnym powietrzu, chronione są *in situ*, czyli nie były translokowane na teren muzeum z ich pierwotnej lokalizacji.

Obiekty translokowane w inne miejsce lokalizacji niż muzea to najmniejsza, co nie oznacza, że najmniej złożona grupa zabytków. Łącznie zaliczono do niej 82 obiekty (0,13% zlustrowanego zasobu). Ze względu na wewnętrzne podziały grupa ta nie może być w żaden sposób analizowana statystycznie, a jednostkowe problemy konserwatorskie nie różnią się od omówionych w rozdziałach poświęconych zabytkom zagrożonym, o utraconej wartości i nieistniejącym. Zdecydowana większość obiektów translokowanych jest w dobrym stanie, a ich właściciele w pełni doceniają ich wartości zabytkowe. Żaden z nich nie został w trakcie weryfikacji skreślony z rejestru zabytków, 37,67% obiektów jest własnością prywatną, 31,85% kościołów i związków wyznaniowych, 23,21% samorządową, 6,12% przedsiębiorstw i instytucji, a 1,15% państwową.

Obiekty translokowane stwierdzono we wszystkich województwach oprócz świętokrzyskiego. Najwięcej odnotowano ich w województwach podkarpackim i podlaskim – po 11 oraz małopolskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim – po 10. Translokacji najczęściej dokonuje się w ramach powiatu (51), rzadziej województwa (24). Wiele obiektów przeniesiono w ramach jednej miejscowości. Jedynie 8 obiektów przeniesiono do innego regionu. Najwięcej (po 3) wzbogaciło zasób zabytkowy województw mazowieckiego i warmińsko-mazurskiego, natomiast 3 obiekty utraciło w wyniku translokacji województwo pomorskie.

Translokacji najłatwiej poddają się obiekty drewniane. Stanowią one 79,26% wszystkich zabytków przeniesionych w inne miejsce. Zdecydowanie rzadziej przenoszone są obiekty w konstrukcjach szkieletowych i ceglane, spośród których lokalizację zmieniło po 7 obiektów. Wskazane

OBIEKTY TRANSLOKOWANE – LICZBA WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I WOJEWÓDZTW

Województwo	Sakralne	Obrotne	Użyteczności publicznej	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Dolnośląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	2
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Lubelskie	1	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	3
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Łódzkie	2	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	5
Małopolskie	3	0	0	0	0	0	1	2	4	0	0	0	10
Mazowieckie	2	0	2	0	2	0	0	0	0	1	0	0	7
Opolskie	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2
Podkarpackie	5	0	0	0	1	0	0	1	3	0	0	1	11
Podlaskie	1	0	0	0	0	0	0	2	3	5	0	0	11
Pomorskie	1	0	0	0	0	0	0	2	1	1	0	0	5
Śląskie	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	3	1	1	0	1	0	1	0	2	0	0	1	10
Wielkopolskie	1	0	0	0	1	0	0	0	2	6	0	0	10
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Razem	23	1	3	0	5	0	2	7	24	14	1	2	82

tylko raz w badanym zasobie przeniesienie stalowego mostu było kolejnym pomyślnym przykładem próby ocalenia zabytku tego rodzaju. Precedensem było natomiast przesunięcie w obręb jednej działki betonowego schronu z lat 1937–1938 z uwagi na rozbudowę drogi ekspresowej.

Wśród obiektów translokowanych dominują obiekty mieszkalne i sakralne. Stanowią one odpowiednio 29,26% i 28,04% omawianej grupy. Przenoszono głównie domy drewniane. Wśród 24 wskazanych obiektów 3 wzniesione zostały w konstrukcji szkieletowej, a 1 z cegły. Wszystkie powstały między II połową XVIII a I ćwiercią XX w. Nieco ponad połowa przeniesionych budynków mieszkalnych była własnością prywatną, a blisko 1/3 samorządową. Są one wykorzystywane jako domy mieszkalne lub letniskowe (chałupy), a część weszła w skład kolekcji prywatnych lub prowadzonych przez rozmaite stowarzyszenia kulturalne i samorządy. Prawie wszystkich odnotowanych w wyniku weryfikacji translokacji dokonano po 2000 r.²¹² Wśród translokowanych obiektów sakralnych dominują świątynie w konstrukcjach drewnianych (16 drewnianych i 3 szkieletowe), przeniesiono też pojedyncze zabytki murowane (kaplica przedpogrzebowa i kapliczka). Najstarszy z przeniesionych obiektów sakralnych pochodził z początku XVII w., a najmłodszy z lat 30. XX w. Kolejnymi grupami funkcjonalnymi, których elementy są relatywnie często przenoszone, są: przemysłowe (17,07% translokowanych), go-

²¹² Nie oznacza to, że wcześniej translokacji nie dokonywano. Celem weryfikacji w tym przypadku było wskazanie tylko tych obiektów translokowanych, które w wykazach NID figurowały w pierwotnej nieaktualnej lokalizacji. Poza wskazanymi w ramach weryfikacji, baza rejestru NID zawiera informacje jeszcze o ok. 110 obiektach translokowanych.

spodarcze (8,53%) i rezydencjonalne (6,09%). Wśród obiektów przemysłowych poza wspomnianym już mostem wskazano jedynie wiatraki, z których większość jest własnością prywatną. Z kolei 2 z 5 translokowanych dworów oraz wszystkie budynki gospodarcze przeniesione zostały do nieformalnych skansenów, a 1 przeniesiony dwór pełni obecnie funkcję plebanii. Rzadziej i w niedających się zgeneralizować celach przenoszone były obiekty pozostałych kategorii funkcjonalnych. Wyjątkowym przypadkiem jest historyczna mogiła przeniesiona z cmentarza przykościelnego na cmentarz grzebalny w tej samej miejscowości.

Najstarsze translokowane obiekty pochodzą z początku XVII w., najmłodsze z I połowy XX w., 42,68% spośród nich to obiekty XIX-wieczne, 37,81% powstało w XVII i XVIII w., a 19,51% w XX w.

Informacje zebrane w trakcie weryfikacji rejestru zabytków pozwalają stwierdzić, że translokacja w większości przypadków uratowała obiekty przed utratą wartości zabytkowych lub całkowitym zniszczeniem. Część obiektów po przeniesieniu zachowała swoją pierwotną funkcję, części z nich nadano nową (np. mieszkalną, rekreacyjną, użyteczności publicznej lub kulturalną), niektóre nadal pozostają nieużytkowane (wiatraki). Niektóre obiekty uległy mniejszej lub większej przebudowie, nienaruszającej jednak wartości zabytkowych, dla których objęto je ochroną. Jedynie w pojedynczych przypadkach przekształcenia były na tyle istotne, że uzasadniały skreślenie obiektu z rejestru zabytków. Niepokój może budzić też fakt, że część z obiektów przeniesionych do muzeów nie zostało w nich odbudowanych i z czasem uległy zniszczeniu.

Jednocześnie wobec opisanych w poprzednich rozdziałach zjawisk powodujących pozostawanie poza ochroną prawną zdecydowanej większości tradycyjnego budownictwa wiejskiego i małomiasteczkowego, przeniesienie do skansenu lub translokacja w inne miejsce były często jedyną drogą uratowania obiektów czy zespołów obiektów posiadających nieprzeciętne wartości historyczne, naukowe i artystyczne.

C. ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH WPISANYCH DO REJESTRU

ANALIZA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH W ODNIESIENIU DO AKTUALNEGO ZACHOWANIA WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Podczas przeprowadzonej weryfikacji rejestru NID dokonał oceny zachowania wartości historycznej, artystycznej i naukowej zabytków obszarowych. Poważnym utrudnieniem w tych działaniach były nieprecyzyjne decyzje o wpisie do rejestru zabytków, które nie zawsze jednoznacznie wskazywały przedmiot objęty ochroną oraz wartości zabytkowe, uzasadniające jego ochronę. Wymownym tego przykładem są decyzje wydawane w województwie mazowieckim, gdzie na 114 wpisów obszarowych aż w 60 przypadkach nie było możliwe przeprowadzenie weryfikacji z powodu braku określenia przedmiotu ochrony, a także jego wartości. W mniejszej skali problem ten występował np. w województwie podlaskim, gdzie na 66 zabytków ob-

szarowych tylko 5 nie poddano weryfikacji. Dodatkową trudnością wpływającą na określenie stopnia zachowania zabytków obszarowych był też niedostatek wiedzy dotyczący stanu zachowania niektórych weryfikowanych obszarów w momencie ich wpisu do rejestru zabytków, tj. w latach po II wojnie światowej (brak przekazów ikonograficznych, opisów itp.).

Rozpoznając wartości historyczne, brano pod uwagę stopień zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, stopień zachowania funkcji wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych oraz charakteru historycznej koncepcji przestrzennej. Przy ocenie stanu zachowania wartości artystycznych rozpatrywano stopień zachowania charakteru i zasad kompozycji historycznych miejscowości (uwzględniając współczesne zagospodarowanie i zabudowę m.in. po zniszczeniach wojennych), charakter i typ rozplanowania historycznego, cechy stylistyczne zabudowy (typ małomiasteczkowy, układ szczytowy itp.) oraz walory krajobrazowe. Ocena zachowania wartości naukowej polegała na określeniu stopnia zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki czy stylu, jaki reprezentuje, a także zachowania miejsca związanego z wydarzeniami historycznymi.

Wyniki przeprowadzonej weryfikacji wskazują, że w 163 przypadkach (na 967), czyli dla 16,85%, zabytków obszarowych, nie można było dokonać koniecznej analizy ze względu na wspomniany już wcześniej brak sprecyzowania przedmiotu ochrony w decyzjach wpisujących obszary do rejestru zabytków. W pozostałych przypadkach udało się przyporządkować zabytki do poszczególnych grup określających stopień zachowania wartości zabytkowych, tj. do grupy sklasyfikowanej jako zachowane, niezachowane lub częściowo zachowane. Zasadniczo duża liczba zabytków obszarowych zachowała swoje wartości historyczne, artystyczne i naukowe (w całości lub częściowo) stanowiące podstawę ich wpisu do rejestru zabytków – na 967 wszystkich zabytków wartości historyczne zachowało 511 (52,84%) zabytków we wszystkich grupach, 456 (47,15%) zachowało wartości artystyczne, a 665 (68,77%) naukowe.

Ogólnie nie stwierdzono zmian, które w zdecydowany sposób powodowałyby utratę najistotniejszych wartości zabytkowych zespołów miejskich, pomimo że w obrębie wielu ośrodków miejskich podejmowane były i są większe lub mniejsze działania inwestycyjne, które wiążą się z częściową degradacją ich wartości. Zróżnicowany stan zachowania charakteru i kompozycji historycznej miast czy wsi i cech stylowych ich zabudowy zauważalny jest w poszczególnych miejscowościach kraju. Dla przykładu w województwie podlaskim w kilku miastach zachowana jest dawna sieć ulic i placów, natomiast nie zachowała się historyczna zabudowa z wyjątkiem sakralnej. W województwach warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim są miejscowości, które w obszarze czytelnego w planie historycznego miasta lokacyjnego całkowicie pozbawione zostały historycznej zabudowy. W innych województwach, przy zachowanym zabytkowym układzie miejscowości, występuje zabudowa zdegradowana przez źle przeprowadzone lub niekontrolowane modernizacje (niedostosowane bryłą, formą, charakterem bądź materiałem). Wreszcie są również i takie ośrodki, których historyczne rynki zmieniły swą pierwotną funkcję oraz charakter, przekształcone zostały w skwery lub parki miejskie (np. Milejczyce, Waniewo w województwie podlaskim). Po przeanalizowaniu powyższych zjawisk zaklasyfikowano część obszarów jako te, które utraciły w części posiadane wartości zabytkowe.

Z pewnością z najlepiej zachowanymi wartościami zabytkowymi spotykamy się w wielu dzielnicach staromiejskich, np. Torunia, *gdzie przy zachowaniu nieprzekształconej substancji zabytkowej utrzymana pozostaje funkcja wnętrza urbanistycznych oraz charakter historycznej koncepcji przestrzennej. Czytelne pozostają zasady kompozycji miasta oraz cechy stylistyczne jego historycznej zabudowy*²¹³. Wysoką ocenę zachowanej wartości zabytkowej uzyskały również dzielnice zniszczone niemal w całości podczas działań II wojny światowej i następnie odbudowane. W tej grupie znajduje się m.in. warszawska Starówka oraz gdańskie Głównie i Stare Miasto, które zachowały swój charakterystyczny układ przestrzenny, ale w niewielkim stopniu autentyczną substancję.

Analiza danych weryfikacyjnych wykazała, że zabytki obszarowe w większości zachowały wartości zabytkowe. Nie stwierdzono obszarów, które utraciły w całości wszystkie wartości zabytkowe, a częściowa utrata wartości wystąpiła jedynie w 356 przypadkach (36,81% całego zasobu). Wartości zabytkowe zachowało 520 obszarów, tj. ponad połowa zasobu występującego w rejestrze zabytków (53,77%). Należy podkreślić, że w przypadku przeszło 9% zasobu zabytkowych obszarów nie było możliwości stwierdzenia utraty bądź zachowania wartości zabytkowych ze względu na brak określenia lub błędne określenie przedmiotu ochrony. Jednocześnie są województwa, co do których można mówić o wysokim stanie zachowania wartości zasobu zabytkowego obszarów (małopolskie, kujawsko-pomorskie, opolskie i wielkopolskie) i tylko jednostkowych przypadkach ich utraty²¹⁴, oraz takie, w których odnotowano stosunkowo dużą liczbę zabytków częściowo pozbawionych tych wartości (np. woj. pomorskie²¹⁵, śląskie²¹⁶, warmińsko-mazurskie²¹⁷, zachodniopomorskie²¹⁸).

ANALIZA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH W ODNIESIENIU DO AKTUALNEGO STANU ZACHOWANIA ELEMENTÓW KOMPOZYCYJNYCH

Rozplanowanie, znaczą część historycznej zabudowy oraz ekspozycję zachowało większość układów urbanistycznych/ruralistycznych i zespołów zabudowy. Zazwyczaj przetrwały oraz są czytelne historyczne rozplanowania miast lokacyjnych i komponowanych układów przedmieść osiedli pochodzących z XIX i XX w. na Dolnym Śląsku²¹⁹. W innych regionach sytuacja wygląda podobnie, chociaż stwierdzono też przypadki wprowadzenia takich zmian, które częściowo naruszyły pierwotne rozplanowania. Są to zmiany związane z koniecznością usprawnienia organizacji ruchu ulicznego; podziału parcel w stosunku do stanu historycznego, polegające za-

²¹³ Na podstawie raportu z województwa kujawsko-pomorskiego.

²¹⁴ Na przykład w województwie małopolskim: układ ruralistyczny wsi Bartne, która nie zachowała wartości historycznych z uwagi na „relację nowych obiektów kubaturowych w obrębie terenu wpisanego do rejestru zabytków”; zespół zabudowy „Mlekołajówka” w Rabce-Zdroju, który utracił wartości artystyczne poprzez zniekształcenie form tej zabudowy, oraz krajobraz kulturowy wsi Poręba Żegoty, który częściowo zachował tylko wartość naukową.

²¹⁵ Na 58 zabytków obszarowych 39 częściowo zachowało wartości zabytkowe (pozostałe 19 zachowało w pełni wszystkie wartości).

²¹⁶ Na 62 zabytki 46 częściowo zachowało wartości zabytkowe.

²¹⁷ Na 61 zabytków częściowo zachowało wartość historyczną 46 zabytków, artystyczną – 38, a naukową – 12.

²¹⁸ Na 52 zabytki poddane ocenie 29 zachowało jedynie częściowe wartości zabytkowe.

²¹⁹ Wyjątek stanowi zaledwie 9 ośrodków, w tym np. Legnica, w której częściowo zachowane jest historyczne rozplanowanie.

zwyczaj na łączeniu sąsiadujących ze sobą działek i przeznaczeniu ich pod wspólną zabudowę²²⁰. Najbardziej widoczne zmiany zniekształcające charakter zabudowy i historyczne sylwety miast wynikają, zdaniem weryfikujących, z braku sprawowania właściwej ich ochrony, w tym przede wszystkim zawartej w prawie miejscowym, zwłaszcza w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Skutkuje to w wielu przypadkach dowolnym pod względem zagospodarowania traktowaniem przestrzeni wokół zabytku (np. Chełmno oglądane od strony Wisły).

W odniesieniu do omawianych elementów, które tworzą kompozycję zabytkowego obszaru we wszystkich grupach typologicznych weryfikacja wykazała, że nie zachowały się one zaledwie w kilku przypadkach: 2 (na 967) w zakresie rozplanowania, 19 w zakresie zabudowy i 44 w zakresie ekspozycji. W stosunku do wartości posiadanych w momencie wpisu wyniki weryfikacji wykazały, że zabytki obszarowe w zdecydowanej większości zachowały swe wartości kompozycyjne w całości bądź w części. I tak 64,21% obszarów zachowało historyczne rozplanowanie w całości, 36,60% – historyczną zabudowę i 47,05% – ekspozycję.

Zebrane dane liczbowe mogą jednak dawać mylny, nieco gorszy od faktycznego obraz stanu zachowania zabytków obszarowych i zagrożeń utraty wartości, ponieważ odnoszą się często bądź do niewielkich fragmentów obszarów chronionych, bądź do incydentalnych zanotowanych przypadków występowania jakiegoś zagrożenia (jak np. ocenić, czy jeden albo dwa przekształcone budynki w odniesieniu do całości obszaru są już czynnikami wpływającymi na utratę wartości). Wydaje się, że taka ocena byłaby miarodajna dopiero po dokonaniu metodologicznej waloryzacji każdego chronionego obszaru w całości²²¹. Ponadto trzeba mieć na uwadze, że każda ocena zachowania zarówno wartości zabytku, jak i jego stanu zachowania poszczególnych elementów składowych wynika z syntetycznego i zawsze subiektywnego podejścia osoby oceniającej.

ANALIZA PRZYCZYN I RODZAJÓW ZAGROŻEŃ UTRATY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH OBSZARÓW

Analiza materiałów uzyskanych z weryfikacji nie pozwoliła na pełne rozpoznanie przyczyn i rodzaju zagrożeń dla zabytków obszarowych. Niemniej dzięki zebranim materiałom można stwierdzić, że najczęstszymi zagrożeniami dla zabytków obszarowych, występującymi w różnym nasileniu, są:

- wprowadzanie w zabytkowe wnętrza nowych ahistorycznych form i funkcji, czy to poprzez remont i modernizację, czy przez nową inwestycję (pustki, plomby, wyburzenia), które prowadzi do zniszczenia wartości zabytkowych wyrażających się w materiale, technologii, wrażeniu estetycznym i wyrazie plastycznym,
- niefrasobliwe wprowadzanie zabudowy mieszkaniowej, sportowej lub handlowej o dużych kubaturach w obrębie stref ochrony konserwatorskiej, panoram widokowych, osi widokowych, co w praktyce prowadzi do zniszczenia ekspozycji historycznych miast oraz przytło-

²²⁰ Na przykład partie obszarów chronionych w Bydgoszczy czy toruńskie dzielnice Bydgoskie Przedmieście i Rybaki.

²²¹ Na podstawie raportu z województwa podkarpackiego.

czenia zabytkowych przestrzeni niekorzystnymi dominantami (np. w województwie wielkopolskim – Bałtyk Tower w Poznaniu),

- brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gwarantujących prawidłowe kształtowanie historycznych przestrzeni, w zamian wykorzystywanie decyzji o warunkach zabudowy, w których dowolnie traktowane są zabytkowe wnętrza bez poszanowania ich wartości²²²,
- budowa arterii komunikacyjnych, które często prowadzą ruch tranzytowy przez zabytkową przestrzeń i negatywnie oddziałują na środowisko (np. Poznań, Gniezno, Sośnicowice, Głogów Małopolski),
- podejmowanie decyzji pod presją inwestorów i deweloperów – tendencje te widoczne są głównie w dużych, ale i w mniejszych miastach wielu regionów kraju,
- zanik budownictwa regionalnego.

Wskazane zagrożenia (będące często konsekwencją braku miejscowego planowania przestrzennego) dotyczą w szczególności układów urbanistycznych, które są grupą najbardziej zagrożoną. Na utratę wartości zabytkowej układów urbanistycznych małych miejscowości wskazano np. w województwie mazowieckim, gdzie niekontrolowane zmiany zachodzą najszybciej i dotyczą m.in. zanikania zabudowy drewnianej (jej gabaryty i niski standard nie odpowiadają dzisiejszym potrzebom). Podobne problemy związane z niekontrolowaną wymianą historycznej zabudowy małomiasteczkowej odnotowano w województwach lubelskim, podkarpackim, śląskim, świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim i opolskim (gdzie problem ten dotyczy głównie wsi).

ZABYTKI OBSZAROWE WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW – ZAGROŻENIA I OCENA UTRATY WARTOŚCI ZABYTKOWEJ WG RODZAJU ZAGROŻEŃ

Kategoria zabytku	Zły stan techniczny zabudowy	Przekształcenia, niekontrolowana modernizacja historycznej zabudowy	Wyburzenia, nowa zabudowa nie nawiązuje form i gabarytami do zabudowy tradycyjnej	Nowe ahistoryczne formy i funkcje wprowadzone w zabytkowe wnętrza	Budowa nowych arterii komunikacyjnych	Brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego	Inne	Brak danych
Układ urbanistyczny	93	182	194	167	27	117	59	70
Układ ruralistyczny	10	19	15	13	0	7	25	1
Zespół zabudowy	12	14	11	15	3	23	9	0
Krajobraz kulturowy	0	4	4	3	0	1	3	0
Suma	115	219	224	198	30	148	96	71

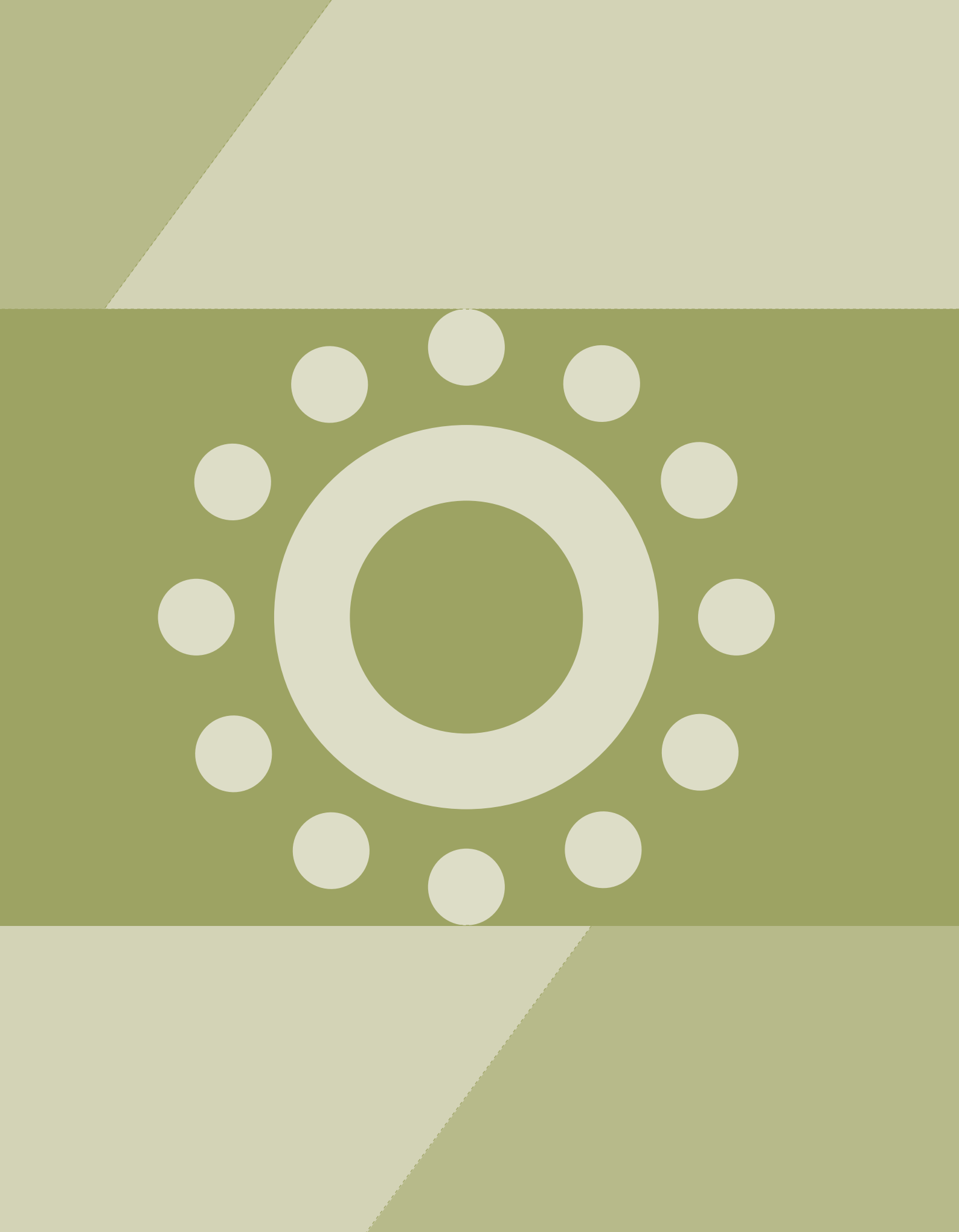
Wśród zagrożeń wytypowanych w raportach wojewódzkich w niektórych częściach Polski jako tzw. inne – dostrzeżone zostały: wtórne nasadzenia zieleni, bądź odwrotnie: usuwanie drzew i brak nowych nasadzeń lub zabudowa klinów zieleni; niszczenie i przesuwanie granic rolno-leśnych; reklamy wpływające na utratę walorów ekspozycyjnych zespołów zabudowy.

²²² Na przykład w województwie zachodniopomorskim blisko 70% zabytkowych obszarów nie posiada miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

W niektórych regionach można wskazać szczególne zagrożenia niewystępujące gdzie indziej. Do takich należy województwo śląskie, w którym jedną z przyczyn utraty wartości zabytkowej są szkody górnicze. Poza tym występują wszystkie pozostałe zjawiska. Osuwiska i szkody górnicze (obok stałych zagrożeń powodziami) to również charakterystyczne zagrożenia dla obszaru województwa świętokrzyskiego.

Wyniki przeprowadzonej weryfikacji wskazały na różnice regionalne w stanie zachowania zabytków obszarowych. Odnotowano np., że zabytki obszarowe województwa podlaskiego znajdują się generalnie w dobrym stanie. *W dużej mierze jest to wynikiem peryferyjnego położenia ziem województwa, które przez wiele lat zaliczało się do tzw. Polski B, gdzie nie przeprowadzano wielkich inwestycji, jak to miało miejsce w innych regionach kraju. Dostatek budulca drewnianego sprawił, że stare lub zniszczone zabudowania zastępowano nowymi – bardzo podobnymi w materiale i formie. Pewien konserwatyzm i ubóstwo tutejszej społeczności przejawiał się również w wytworach budownictwa mieszkalnego, gospodarczego, jak też religijnego²²³.* Znaczących zagrożeń utraty wartości zabytkowej nie odnotowano także w województwach lubuskim, małopolskim i dolnośląskim, natomiast najwięcej zabytków obszarowych we wszystkich kategorii narażonych na zagrożenia wskazano w województwach pomorskim i opolskim.

²²³ Na podstawie raportu z województwa podlaskiego.

**PREZENTACJA
I CHARAKTERYSTYKA
ZASOBU ZABYTKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH
WPISANYCH DO REJESTRU
(KSIĘGA C)**

V. PREZENTACJA I CHARAKTERYSTYKA ZASOBU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU (KSIĘGA C)

1.

PREZENTACJA ZASOBU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU

Ogólna liczba zabytków archeologicznych znajdujących się w księdze C rejestru zabytków poddanych weryfikacji wyniosła 7672²²⁴.

Granica czasowa zamykająca analizowany zbiór jest różna dla poszczególnych województw, zależnie od tempa wprowadzania nowych zabytków do rejestru w trakcie trwania weryfikacji oraz procesu jej prowadzenia. Lista obiektów przeznaczonych do weryfikacji w województwie opolskim odpowiada stanowi na 1 stycznia 2012 r., podkarpackim – 31 marca 2012 r., wielkopolskim – 31 grudnia 2012 r., a w pozostałych województwach – na 30 kwietnia 2016 r. W niewielkim stopniu zestawienia te różnią się od liczby zabytków księgi C rejestru w poszczególnych województwach według podanych cenzur. Różnica ta wynika z ustaleń poczynionych w trakcie weryfikacji odnoszących się do pojedynczych przypadków: zdublowanych wpisów pod różnymi nazwami oraz zabytków wpisanych do księgi C wojewódzkiego rejestru przy braku zachowanych decyzji w zasobach służb konserwatorskich i NID. Ustalenia te dotyczyły również niektórych za-

²²⁴ Cały zbiór archeologicznych zabytków wpisanych do rejestru według przyjętych cenzur czasowych składa się z 7674 obiektów. Należy zaznaczyć, że jest to znikoma liczba w porównaniu ze zbiorem ogółu znanych zabytków archeologicznych – do krajowej ewidencji zabytków na stan obecny wprowadzono przeszło 469 000 stanowisk archeologicznych.

**STRUKTURA REJESTRU ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) Z PODZIAŁEM NA WOJEWÓDZTWA
Z UWZGLĘDNIENIEM ZABYTKÓW UZNANYCH W TRAKCIE WERYFIKACJI ZA SZCZEGÓLNIENIE CENNE
ORAZ BĘDĄCYCH POMNIKAMI HISTORII**

Województwo	Obiekty wpisane do rejestru zabytków (księga C)		W tym:	
	liczba	procent w kraju	uznane za szczególnie cenne	Pomniki Historii
Dolnośląskie	1472	19,19%	34	0
Kujawsko-pomorskie	191	2,49%	13	1
Lubelskie	169	2,20%	74	0
Lubuskie	544	7,09%	38	0
Łódzkie	143	1,86%	16	0
Małopolskie	487	6,35%	56	0
Mazowieckie	401	5,23%	43	0
Opolskie	1186	15,46%	55	0
Podkarpackie	478	6,23%	73	0
Podlaskie	267	3,48%	48	0
Pomorskie	566	7,38%	76	0
Śląskie	240	3,13%	56	0
Świętokrzyskie	206	2,69%	40	1
Warmińsko-mazurskie	286	3,73%	36	0
Wielkopolskie	666	8,68%	34	1
Zachodniopomorskie	370	4,82%	76	0
Razem w kraju	7672	100,00%	768	3
Procent (w skali kraju)			10,01%	0,04%

bytków, które pierwotnie posiadały kilka wpisów powołujących wydanych odrębnie dla poszczególnych działek, a obecnie mają ten sam numer w księdze C. W nielicznych sytuacjach, jeśli WKZ w wyniku procedury przepisania do księgi C nie wyjaśnił w dokumencie administracyjnym kwestii granic zabytku w przypadkach, gdy obszary objęte ochroną zgodnie z poszczególnymi decyzjami powołującymi nie tworzyły jednej całości, a zapisy w decyzjach były niejasne, w ogólnokrajowej bazie zabytków utrzymano podział na odrębne rekordy zgodnie z treścią decyzji powołujących. Tym samym dane dotyczące omawianego zasobu podawane poniżej mają przede wszystkim wymiar porządkujący i umożliwiający przeprowadzanie analiz.

Żaden z zabytków archeologicznych nie został ze względu na wartości archeologiczne bezpośrednio umieszczony na Liście światowego dziedzictwa UNESCO, chociaż szereg z nich znajduje się w obrębie granic tego rodzaju wpisów. 38 obiektów wpisanych do księgi C rejestru w województwie podlaskim leży na terenie Puszczy Białowieskiej i w jej otulinie, objętej wpisem na Listę UNESCO z przyczyn przyrodniczych. Szereg kolejnych znajduje się w obrębie obszarów wpisanych ze względu na wartości kulturowe: na terenie Starego Miasta w Krakowie²²⁵, Wieliczki, Starego Miasta w Warszawie²²⁶, Kalwarii Zebrzydowskiej²²⁷ oraz cmentarzyska przy kościele w Haczowie.

²²⁵ 26 decyzji odnoszących się do stanowiska archeologicznego Kraków-Stare Miasto 1, 27 decyzji do stanowiska Kraków-Stare Miasto 2, 1 decyzja z terenu Krakowa-Kazimierza.

²²⁶ 3 wpisy i fragment obszaru kolejnego wpisu.

²²⁷ 3 wpisy.

Za szczególnie cenne uznano 768 zabytków (10,01% ogółu zbioru). Przy ocenie uwzględniano wartości historyczne i naukowe, unikatowość w skali regionu i kraju oraz – w przypadku zabytków o zachowanej własnej formie terenowej – również rolę w krajobrazie kulturowym. Trzy wśród ww. stanowisk uznane zostały za Pomniki Historii: rezerwat archeologiczny w Biskupinie (województwo kujawsko-pomorskie), kopalnie krzemienia z okresu neolitu w Krzemionkach (województwo świętokrzyskie) oraz Ostrów Lednicki (województwo wielkopolskie). Kilkadziesiąt stanowisk wpisanych do księgi C rejestru znajduje się w granicach innych Pomników Historii – objętych ochroną ze względu na wartości związane z zabytkową architekturą lub zachowaną przestrzenią zabytkową²²⁸, a także na terenach parków narodowych, parków krajobrazowych i obszarów Natura 2000, gdzie rygor ochrony konserwatorskiej wzmocniony jest przez ochronę przyrodniczą.

LOKALIZACJA

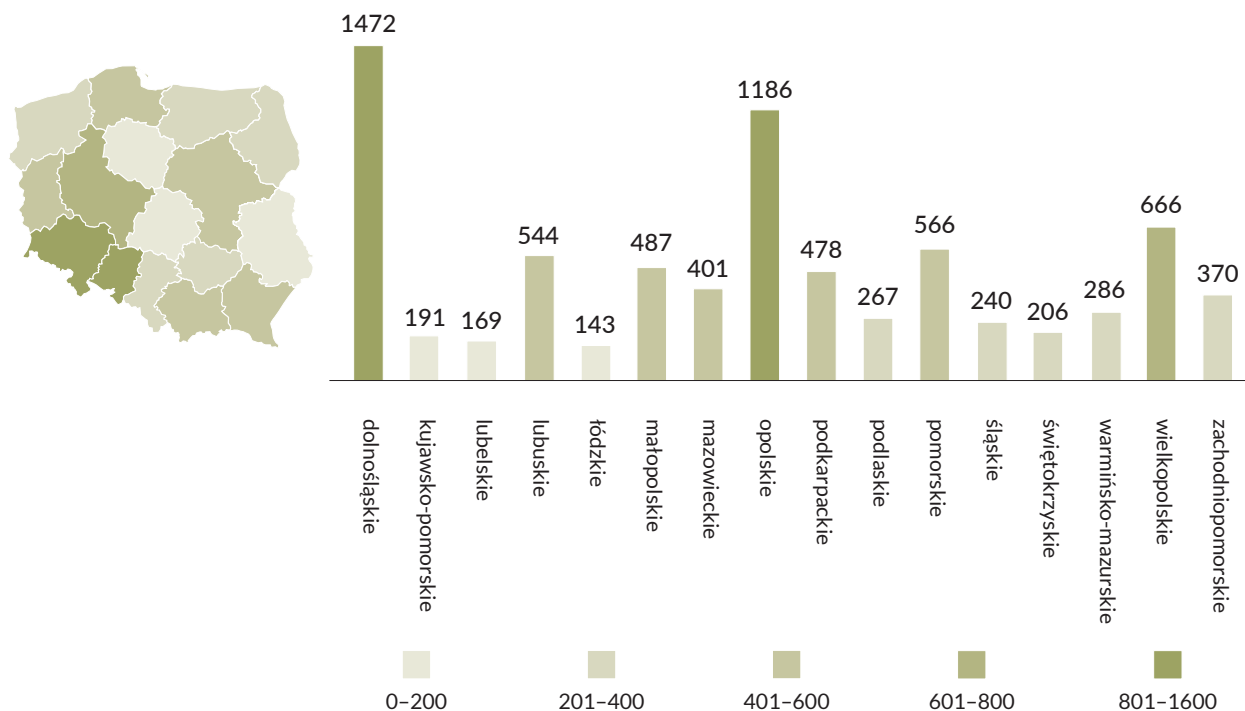
Liczba obiektów archeologicznych wpisanych do rejestru w poszczególnych województwach jest zróżnicowana. Najwięcej takich zabytków znajduje się w województwach dolnośląskim (19,19% zbioru ogólnopolskiego), opolskim (15,46%), wielkopolskim (8,68%), pomorskim (7,38%) i lubuskim (7,09%), najmniej zaś w województwach łódzkim (1,86%), lubelskim (2,20%) i kujawsko-pomorskim (2,49%).

Dysproporcje regionalne widoczne są jeszcze wyraźniej, kiedy liczba zabytków odniesiona zostanie do powierzchni województw. Najwyższy współczynnik występuje dla województw opolskiego (126 zabytków na 1000 kilometrów kwadratowych powierzchni) i dolnośląskiego (74), najniższy natomiast dla województw lubelskiego (7) i łódzkiego (8), przy średniej krajowej na poziomie 25 zabytków na 1000 kilometrów kwadratowych powierzchni.

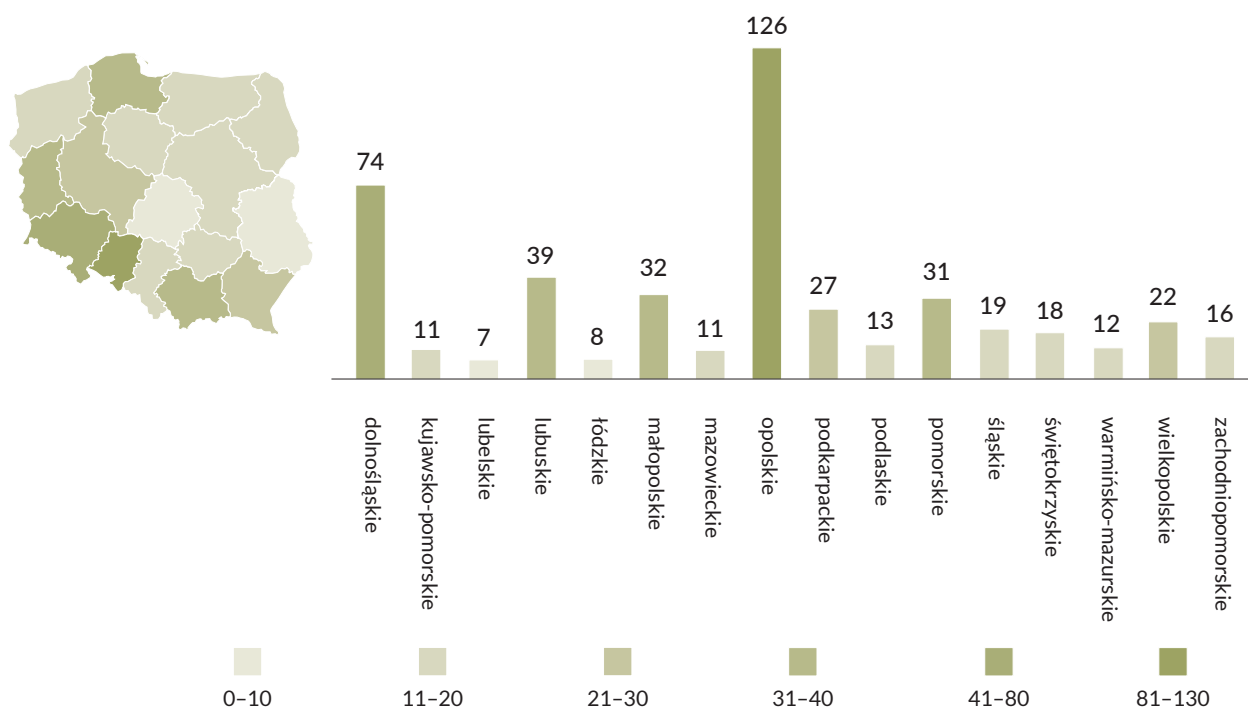
Obraz wyłaniający się ze struktury terytorialnej omawianego zbioru nie oddaje w pełni rozmieszczenia ogółu znanych stanowisk archeologicznych. Zróżnicowanie przestrzenne obiektów z księgi C rejestru zabytków archeologicznych wynika po części z odmiennych warunkowań osadniczych i historii zasiedlenia poszczególnych regionów, ale przede wszystkim z różnic w praktykach konserwatorskich w poszczególnych województwach i okresach. Wynikały one z braku jednolitych standardów dotyczących kryteriów uzasadniających wpis do rejestru zabytków, w tym uwzględniania archeologicznego wymiaru zabytków z zachowaną architekturą i zabytkowych przestrzeni miejscowości z czasów historycznych, oraz odmiennego postrzegania funkcji rejestru, w tym m.in. jako narzędzia do zabezpieczenia wymogu prowadzenia ratowniczych i przedinwestycyjnych badań wykopaliskowych, a nie formę ochrony zabytków *in situ*.

²²⁸ Dotyczy to Pomnika Historii w Krakowie (26 decyzji o wpisie do rejestru zabytków stanowisk archeologicznych na terenie Starego Miasta 1, 27 decyzji dla stanowiska Kraków-Stare Miasto 2, 1 decyzja dotycząca stanowiska na krakowskim Kazimierzu oraz stanowiska archeologiczne Kraków-Podgórze 1, 3, 4, 6, 7, 8 i 9), Pomnika Historii w Warszawie wzdłuż Traktu Królewskiego (10 decyzji), w Poznaniu (4 decyzje), we Wrocławiu, w Częstochowie, Gdyni, Kalwarii Zebrzydowskiej (3 decyzje) i Pelplinie.

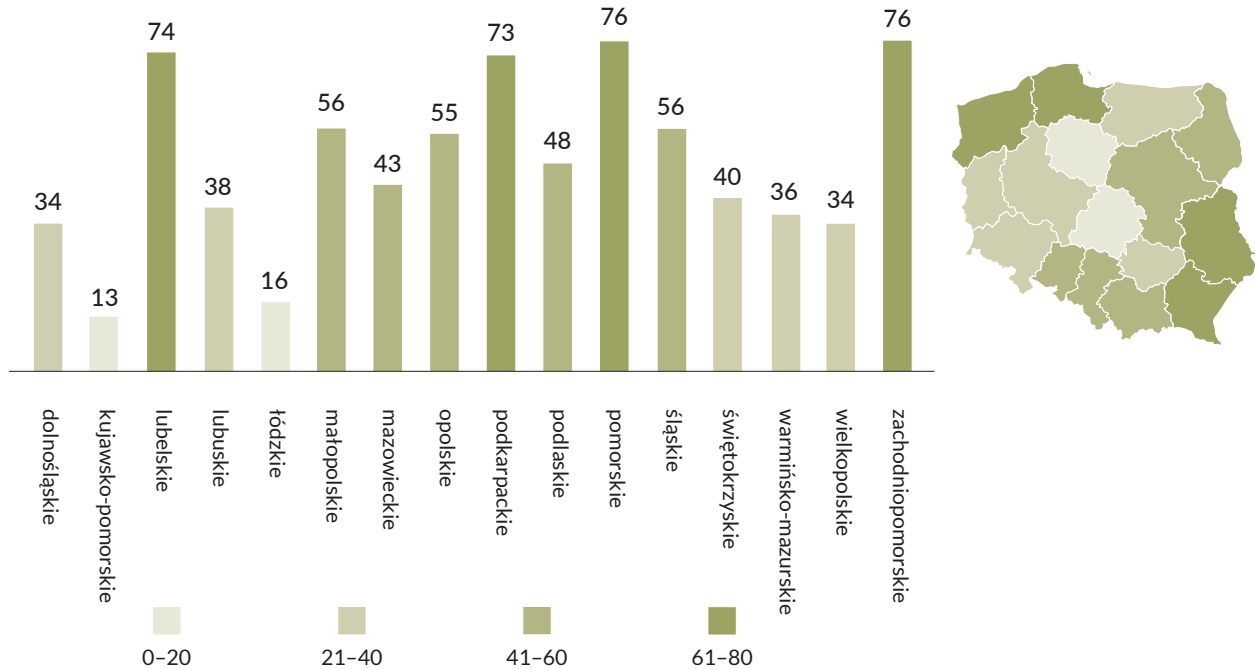
ROZMIESZCZENIE ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA

ROZMIESZCZENIE ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) ZILUSTROWANE RELACJĄ LICZBY ZABYTKÓW DO POWIERZCHNI WOJEWÓDZTWA

ROZMIESZCZENIE ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) UZNANYCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI ZA SZCZEGÓLNIENIE CENNE, W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA

Województwa na południu kraju obejmują pas występowania lessów oraz złóż surowców pozyskiwanych w pradziejach i w czasach historycznych, a także regiony o najlepszych w skali kraju warunkach klimatycznych. Były to jedne z najbardziej dogodnych rejonów dla osadnictwa. Innym regionem o warunkach preferowanych, szczególnie od momentu wprowadzenia rolnictwa i hodowli, były Kujawy i część Wielkopolski. W przypadku województw opolskiego, dolnośląskiego i lubuskiego oraz w mniejszym stopniu pozostałych województw południowych dominującym czynnikiem była jednak długotrwała praktyka wpisywania do rejestru stanowisk archeologicznych świeżo odkrywanych w trakcie badań powierzchniowych, bez weryfikacji ich wartości zabytkowej. Taki model działań pozwalał służbom konserwatorskim na zabezpieczenie obowiązku przeprowadzenia wykopaliskowych badań ratowniczych i przedinwestycyjnych, rozumianych dawniej jako element specyficznie pojmowanej polityki ochrony, w czasie gdy stanowiska niewciągnięte do rejestru zabytków były jej pozbawione.

W województwach o niższej liczbie wpisów wyższy udział w rejestrze mają zabytki o własnej formie terenowej: 88,76% w województwie lubelskim, 73,82% w kujawsko-pomorskim, 69,58% w warmińsko-mazurskim, 62,55% w podlaskim i 55,95% w zachodniopomorskim. Również w województwie wielkopolskim, w którym jest jeden z największych zbiorów w skali kraju, udział takich obiektów odnotowano na poziomie 92,64%. Podobna tendencja widoczna jest w przypadku zabytków określanych w trakcie weryfikacji jako szczególnie cenne; w województwie lubelskim stanowią one 43,79%, w śląskim – 23,33%, w zachodniopomorskim – 20,54%, w świętokrzyskim – 19,42% i w podlaskim – 17,98%. Tym samym w województwach o mniejszej liczbie wpisów preferowano włączanie do rejestru zabytków stanowisk archeologicznych widocznych w krajobrazie i mających oczywiste wartości zabytkowe w skali regionalnej i krajowej.

DYNAMIKA WPISÓW DO REJESTRU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH

Rejestr zabytków archeologicznych zaczęto formować w dwudziestoleciu międzywojennym. Pierwsze dokumenty o wpisie wydano w 1929 r., a kolejne pojedyncze decyzje, orzeczenia i powiadomienia o uznaniu za zabytek w poszczególnych latach do 1937 r. łącznie (poza rokiem 1934). Wydawano je dla zabytków zlokalizowanych na terenie obecnych województw wielkopolskiego, kujawsko-pomorskiego, małopolskiego, podlaskiego, śląskiego i świętokrzyskiego. Jest to łącznie 0,48% wszystkich wpisów.

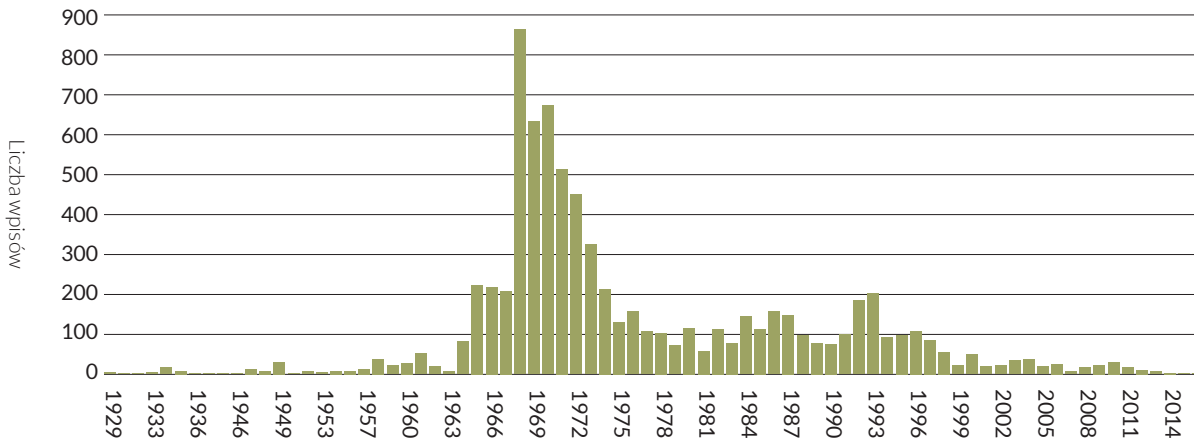
Pierwszy wpis w okresie powojennym wydany był w 1945 r. Poza rokiem 1949 r., gdzie szczególnie przyrost wpisów miał miejsce w obecnym województwie warmińsko-mazurskim, do połowy lat 50. wpisy w poszczególnych latach były nieliczne. Na lata 1945–1956 przypada 0,97% wszystkich wpisów. Dotyczą one zabytków w obecnych województwach kujawsko-pomorskim, lubelskim, łódzkim, mazowieckim, podkarpackim, podlaskim, pomorskim, śląskim, świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim.

Od 1957 do 1963 r. wpisów dokonano na terenie wszystkich obecnych województw poza lubuskim i opolskim, przy czym łącznie było to od 6 do 50 rocznie. W sumie na te lata przypada 2,24% wszystkich wpisów. Znaczny ich przyrost nastąpił od 1964 r., przy czym liczba nowych obiektów wprowadzanych do rejestru od 1966 do 1978 r. nie spadała poniżej 100 rocznie, a szczyt nastąpił w 1968 r. – 864 wpisy. Liczba wpisów w latach 1964–1978 stanowi 64,79% całości zbioru i odnoszą się one do terenu wszystkich obecnych województw. Tak znaczny przyrost zbioru był niewątpliwie związany z reorganizacją służb konserwatorskich oraz planowym prowadzeniem wojewódzkich ksiąg rejestru. W przypadku terenów przejętych od Rzeszy Niemieckiej było to możliwe po zapoznaniu się z dotychczasową dokumentacją i zasobem zabytków w tych regionach.

W latach 1979–1997 nastąpił spadek dynamiki rozwoju rejestru zabytków w skali ogólnopolskiej, pomimo że dokonywano ich na terenie wszystkich obecnych województw. Stanowią one 27,50% całego zbioru. Liczba wpisów rocznie wahała się w granicach 58–202, przy czym najwięcej decyzji wydano w województwach dolnośląskim i opolskim, a także w podkarpackim, pomorskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim. Proces wprowadzania nowych obiektów do rejestru związany był z odkryciami dokonywanymi w wyniku badań metodą Archeologicznego Zdjęcia Polski oraz programami tematycznymi i regionalnymi związanymi ze specjalizacjami badaczy i ośrodków naukowych, szczególnie w przypadku stanowisk wcześniej pomijanych, jak zabytki z grupy gospodarczej, np. związane z hutnictwem.

Od 1998 r. można zaobserwować wyraźne wyhamowanie dynamiki procesu – wpisy powołujące od tego roku odnoszą się do 5,03% omawianego zbioru. W latach 1998–2006 roczna liczba wpisów wahała się pomiędzy 18 a 55, a w latach 2007–2016 od 2 do 29, przy czym w zestawieniu tym nie uwzględniono wpisów dokonywanych od 2012 r. w województwach opolskim, podkarpackim i wielkopolskim w związku z wcześniejszym zamknięciem list weryfikacyjnych. Należy podkreślić, że w latach 90. XX w. w części województw skupiono się na porządkowaniu dotychczasowych wpisów, co wiązało się z dokonywaniem skreśleń z rejestru obiektów niezasadnie wpisanych i zabytków zniszczonych lub próbą uporządkowania kwestii braku załączników graficznych do decyzji.

DYNAMIKA TWORZENIA SIĘ ZASOBU REJESTRU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) NA PODSTAWIE DATY WYDANIA DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU

Zabytki wpisane do rejestru do 1989 r. łącznie i pozostające w rejestrze do dzisiaj stanowią 82,66% zbioru, a wpisane do 2003 r. łącznie – 97,54%. Liczba nowych zabytków obejmowanych tą formą ochrony wyraźnie zmalała, trzeba jednak podkreślić, że obecnie decyzje o wpisie przygotowywane są znacznie lepiej niż wcześniej od strony merytorycznej. Dokumenty administracyjne z okresu do 1989 r. wprowadziły do rejestru wiele obiektów o nierozpoznanych wartościach zabytkowych, niewłaściwie określonej lokalizacji, funkcji bądź chronologii. Spadek dynamiki dokonywania wpisów nie wynika z wyczerpania stanowisk archeologicznych o odpowiednich wartościach zabytkowych. Zasób dziedzictwa archeologicznego wciąż jest daleki od pełnego rozpoznania, o czym świadczy m.in. duża liczba stanowisk archeologicznych odkrywanych dzięki analizie danych lotniczego skanowania laserowego.

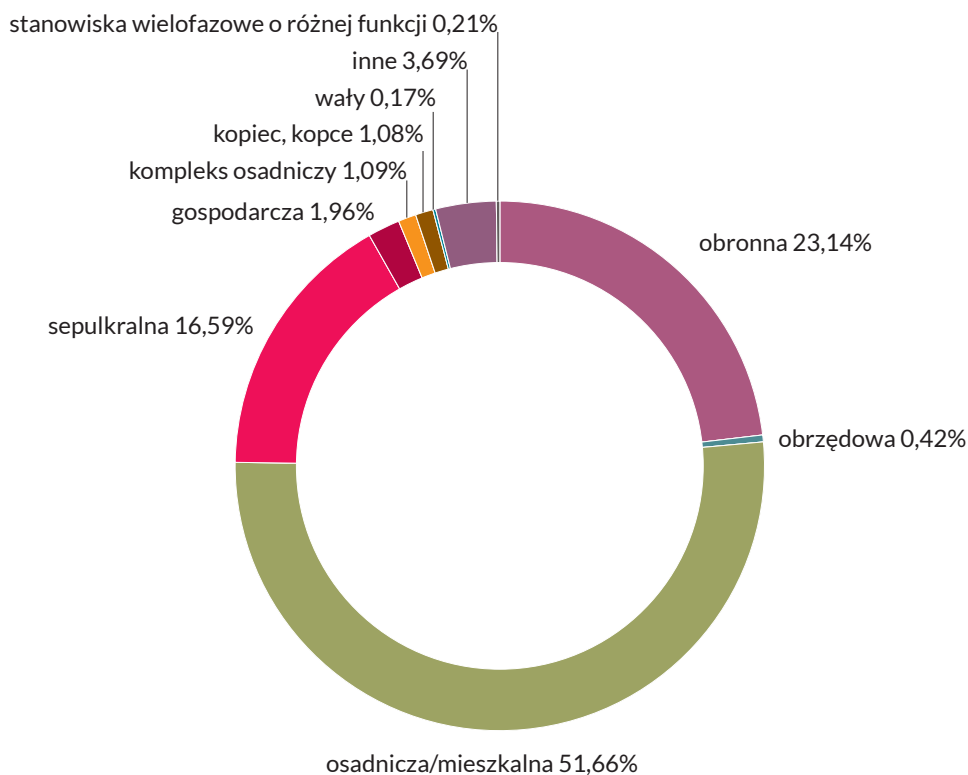
PRZEDMIOT WPISU

Aby na etapie opracowania wojewódzkich raportów oraz zestawień statystycznych umożliwić porównania danych z poszczególnych województw, niezbędne było skategoryzowanie zapisów dotyczących przedmiotu wpisu w zakresie funkcji pierwotnej zawartych w dokumentach administracyjnych powołujących lub korygujących wpis z powodu ich znacznej różnorodności. Na potrzeby Raportu katalog zabytków archeologicznych zawarty w art. 6 pkt 1 ust. 3 u.o.z.o.z. musiał zostać poszerzony, w wyniku czego całość zabytków podzielono na 10 grup funkcjonalnych, przy czym połowa z nich składa się z podgrup.

W skali całego kraju dominują zabytki z grupy osadniczej i mieszkalnej, wśród których najwięcej jest pozostałości osad i wsi²²⁹ (45,22% w ogólnej liczbie obiektów), a pozostałe jej podgrupy to: obozowiska, jaskinie i schroniska skalne, zabytki związane z czasami

²²⁹ Dalej zwane: osady i wsie.

STRUKTURA REJESTRU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) W PODZIALE NA GRUPY FUNKCYJNALNE

historycznymi (dwory, miasta, pałace, relikty architektury i zamki), bliżej nieokreślone ślady osadnicze oraz inne, które dają łącznie 6,44% całego zbioru. Kolejną grupą pod względem wielkości są zabytki o funkcji obronnej, obejmujące grodziska (22,38% ogółu) oraz fortyfikacje i ich elementy, a także fortalice stanowiące 0,76%. Grupą trzecią pod względem liczebności jest sepulkralna. Są to zarówno pojedyncze groby (2,90%), głównie kurhanowe, jak też cmentarzyska (13,69%). Wśród tych drugich wyszczególniono podgrupę cmentarzysk mających oryginalnie formę manifestującą się na powierzchni (z grobami kurhanowymi, megalitycznymi, w obudowach kamiennych i z brukami, z kamieniami nagrobnymi), cmentarzysk płaskich (z grobami skrzynkowymi i popielnicowymi) oraz cmentarzysk innych. Ostatnia podgrupa obejmuje wpisy odnoszące się do cmentarzysk płaskich z grobami ciałałnymi lub szkieletowymi, z rzadszymi formami obrządku pogrzebowego, cmentarzyska birtualne (np. kurhanowe i płaskie), określone w decyzjach jedynie ogólnie jako cmentarzyska, a także kompleksy cmentarzysk.

Trzy najliczniejsze grupy funkcjonalne reprezentowane są w każdym województwie. Głównym czynnikiem mającym wpływ na zróżnicowanie wysokości ich udziału w zbiorach wojewódzkich miało wspomniane już wcześniej zróżnicowanie regionalne praktyki dokonywania wpisów. Część mniej licznych grup oraz podgrup odnoszących się do przedmiotu wpisu jest ściśle związana ze specyfiką regionalną. Wynika ona z uwarunkowań naturalnych (np. jaskinie i schroniska skalne, część zabytków z grupy gospodarczej związanych z lokalnie

występującymi surowcami), jak też kulturowych (np. fortyfikacje i fortalicje, megality i cmentarzyska megalityczne, cmentarzyska z grobami w obudowach kamiennych i z brukami lub z grobami skrzynkowymi). W województwach o większych liczbach zabytków wyraźny jest znaczący udział obiektów określanych jako osady, a w tych o największych zbiorach zabytków, jak województwa opolskie i dolnośląskie, stosunkowo sporą grupę stanowią ślady i punkty osadnicze oraz jedynie ogólnie określone „stanowiska archeologiczne”. W pozostałych województwach dużo większy udział mają grodziska i zabytki o funkcji sepulkralnej.

W zespole obronnym najliczniejsze są grodziska, które występują we wszystkich województwach, przy czym największe ich zbiory są w województwach dolnośląskim, wielkopolskim, zachodniopomorskim i warmińsko-mazurskim (od 164 do 249 zabytków), natomiast najmniejsze – w województwach świętokrzyskim, śląskim, lubuskim i małopolskim (od 44 do 20 zabytków). Fortyfikacje i fortalicje ograniczają się głównie do województw dolnośląskiego, świętokrzyskiego i podkarpackiego.

Osady i wsie, dominujące w grupie zabytków osadniczych i mieszkalnych, występują we wszystkich województwach – najwięcej w województwach dolnośląskim, opolskim, lubuskim i małopolskim (od 262 do 913 zabytków), najmniej w województwach lubelskim, kujawsko-pomorskim, łódzkim i warmińsko-mazurskim (od 26 do 6 zabytków). Wpisy odnoszące się do miast dotyczą głównie województw małopolskiego, warmińsko-mazurskiego i wielkopolskiego (od 16 do 32 zabytków), w mniejszym stopniu województw mazowieckiego, opolskiego i podkarpackiego, a pojedyncze innych województw. Zabytki określane jako obozowiska odnotowane są głównie w województwie wielkopolskim (33 zabytki), w mniejszym stopniu w województwach opolskim i świętokrzyskim (5–6 zabytków). Jaskinie skoncentrowane są w województwach małopolskim (tu też schroniska skalne) i śląskim, gdzie stanowiska tego typu nie są mniej liczne lub bardziej zniszczone, jednak w mniejszym stopniu reprezentowane są w rejestrze zabytków. Wpisy dotyczące zamków, dworów i pałaców znajdują się głównie w województwach śląskim, małopolskim, podkarpackim, świętokrzyskim, lubelskim, mazowieckim oraz w mniejszym stopniu w kujawsko-pomorskim (łącznie od 5 do 11 zabytków). Największy zbiór reliktyw architektury wpisanych do rejestru zabytków jest w województwie łódzkim.

W grupie sepulkralnej najliczniejsze są pojedyncze kurhany, cmentarzyska kurhanowe oraz bliżej nieokreślone i inne. Pojedyncze kurhany najliczniej reprezentowane są w województwach podlaskim, lubelskim i warmińsko-mazurskim (od 35 do 74 zabytków). Wpisy tego typu nie zostały odnotowane jedynie w województwach opolskim i śląskim. Największe zbiory cmentarzysk kurhanowych znajdują się w województwach podlaskim, pomorskim, lubelskim i zachodniopomorskim (od 24 do 67 zabytków). Groby i cmentarzyska megalityczne odnotowano w województwach kujawsko-pomorskim, pomorskim, zachodniopomorskim i świętokrzyskim. Cmentarzyska z grobami skrzynkowymi są reprezentowane prawie wyłącznie w województwie pomorskim, cmentarzyska z grobami w obudowach kamiennych – w podlaskim i mazowieckim, z grobami popielnicowymi – przede wszystkim w dolnośląskim (133 zabytki), w dużo mniejszym stopniu łódzkim (16) i mazowieckim (10). Cmentarzyska z grobami określonymi jako ciałopalne najliczniej reprezentowane były w województwach wielkopolskim (28) i opolskim (24). Płaskie cmentarzyska z grobami szkieletowymi (bez konstrukcji

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ
Z UWZGLĘDNIENIEM KONIECZNOŚCI JEJ AKTUALIZACJI

Województwo	Funkcja																		
	obronna			obrzędowa					osadnicza/mieszkalna										
	grodzisko	fortyfikacje	fortalicja	kościół, świątynia, kaplica	zespół klasztorny, eremicki	krag kamienny	miejsce kultu, miejsce ofiarne	inne	dwór	miasto	pałac	relikty architektury	zamek	osada, wieś	obozowisko	jaskinia	schronisko skalne	ślad osadniczy	inne
Dolnośląskie	249	18	0	0	1	0	2	6	0	1	0	0	1	913	3	0	0	11	0
Kujawsko-pomorskie	155	0	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	2	8	1	0	0	0	0
Lubelskie	47	1	3	0	0	0	0	0	0	0	1	2	7	6	0	0	0	0	0
Lubuskie	43	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	352	3	0	0	20	26
Łódzkie	70	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	7	0	15	0	0	0	0	2
Małopolskie	44	2	1	1	2	0	1	0	1	32	0	0	10	262	2	47	27	0	0
Mazowieckie	82	4	0	0	0	0	0	0	1	4	1	0	5	165	1	0	0	0	40
Opolskie	102	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	2	802	6	0	0	8	0
Podkarpackie	59	9	0	0	0	0	0	1	3	3	0	1	7	229	1	0	0	4	0
Podlaskie	46	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	35	1	0	0	0	0
Pomorskie	113	0	0	0	1	0	1	0	0	2	0	2	2	180	0	0	0	1	0
Śląskie	42	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	3	11	96	0	4	0	0	56
Świętokrzyskie	20	0	15	3	0	0	4	0	1	0	0	0	7	75	5	1	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	164	1	0	0	0	0	0	1	0	29	0	0	2	26	2	0	0	1	1
Wielkopolskie	246	2	0	0	1	0	1	0	1	16	1	1	1	243	33	0	0	1	0
Zachodnio-pomorskie	235	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	62	2	0	0	2	1
Razem w kraju	1717	38	20	4	7	2	10	9	10	93	3	17	58	3469	60	52	27	48	126
Procent w kraju [%]	22,38	0,50	0,26	0,05	0,09	0,03	0,13	0,12	0,13	1,21	0,04	0,22	0,76	45,22	0,78	0,68	0,35	0,63	1,64
Konieczność aktualizacji przedmiotu ochrony (liczba)	241	5	1	4	5	1	7	0	3	67	4	2	20	827	27	12	2	25	95
Procent wśród potrzebujących aktualizacji [%]	13,74	0,29	0,06	0,23	0,29	0,06	0,40	0,00	0,17	3,82	0,23	0,11	1,14	47,15	1,54	0,68	0,11	1,43	5,42
Procent w grupie funkcjonalnej [%]	14,04	13,16	5,00	100,00	71,43	50,00	70,00	0,00	30,00	72,04	133,33	11,76	34,48	23,84	45,00	23,08	7,41	52,08	75,40

Funkcja																				Razem	
sepulkralna										gospodarcza				kompleks osadniczy	kopiec, kopce	wały	inne	stanowiska wielofazowe o różnej funkcji	liczba	procent [%]	
grób			cmentarzysko																		
kurhanowy	megalityczny	inny	kurhanowe	megalityczne	groby skrzynkowe	groby w obstawach kamiennych i/lub z brukami	z kamieniami nagrobnymi	groby popielnicowe	inne i ogólne	infrastruktura	surowca	miejsce produkcji	inne								
7	0	0	18	0	0	0	0	133	22	0	19	12	2	1	0	4	49	0	1472	19,19	
1	2	1	1	2	0	0	1	2	1	0	0	0	0	3	0	0	2	5	191	2,49	
35	0	0	50	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	14	1	0	0	169	2,20	
3	0	0	6	0	0	0	0	0	82	0	0	6	0	0	0	2	0	0	544	7,09	
7	0	1	5	0	0	0	0	16	9	0	0	0	0	2	1	0	1	5	143	1,86	
3	0	0	2	0	0	0	0	0	20	0	2	9	0	1	14	0	4	0	487	6,35	
6	0	1	9	0	0	5	0	10	40	1	4	7	0	11	1	0	3	0	401	5,23	
0	0	0	4	0	0	0	0	0	38	0	1	43	0	16	2	0	158	0	1186	15,46	
3	0	0	16	0	0	0	0	0	52	2	0	1	0	14	8	1	64	0	478	6,23	
74	0	0	67	0	0	14	1	0	18	0	1	0	0	6	1	0	0	0	267	3,48	
7	1	0	53	2	101	0	0	0	61	1	0	17	1	19	0	0	1	0	566	7,38	
0	0	0	1	0	0	0	0	0	23	0	0	0	0	0	2	0	0	0	240	3,13	
15	0	0	4	2	0	0	0	2	0	0	10	1	0	0	35	0	0	6	206	2,69	
30	0	1	7	0	0	2	1	1	5	1	0	0	0	1	5	5	0	0	286	3,73	
5	0	0	15	0	1	0	0	0	92	1	0	3	0	1	0	0	1	0	666	8,68	
17	2	0	24	1	0	1	0	2	6	2	0	1	0	9	0	0	0	0	370	4,82	
213	5	4	282	7	102	22	3	166	469	8	38	101	3	84	83	13	283	16	7672	100,00	
2,78	0,07	0,05	3,68	0,09	1,33	0,29	0,04	2,16	6,11	0,10	0,50	1,32	0,04	1,09	1,08	0,17	3,69	0,21	100,00		
50	0	2	65	0	18	10	1	23	130	1	3	18	0	21	3	2	54	5	1754	22,86	
2,85	0,00	0,11	3,71	0,00	1,03	0,57	0,06	1,31	7,41	0,06	0,17	1,03	0,00	1,20	0,17	0,11	3,08	0,29	100,00		
23,47	0,00	50,00	23,05	0,00	17,65	45,45	33,33	13,86	27,72	12,50	7,89	17,82	0,00	25,00	3,61	15,38	19,08	31,25	22,86		

i oznaczeń grobów na powierzchni) wystąpiły prawie wyłącznie w województwach mazowieckim i podkarpackim. Pozostałe cmentarzyska inne i określone ogólnie znajdują się głównie w województwach lubuskim (82), wielkopolskim (63), pomorskim (55) i podkarpackim (42). Brak tej grupy w województwach lubelskim i świętokrzyskim.

Pozostałe grupy są mniej liczne. W grupie związanej z funkcjami gospodarczymi (1,96% ogółu) najliczniejsze są zabytki określane jako miejsca produkcji (np. krzemienice, osady produkcyjne, huty metalu i szkła, pracownie związane z wytwórczością garncarską, bursztyniarską itp.), w mniejszym stopniu miejsca eksploatacji surowca (kopalnie i inne miejsca wydobywania surowca, głównie krzemienia), a marginalnie – pozostałości infrastruktury (pomosty, nabrzeża itp.) i inne. Zabytki z grupy gospodarczej najliczniej reprezentowane są w województwach opolskim, dolnośląskim, małopolskim, mazowieckim, świętokrzyskim oraz pomorskim.

Kompleksy osadnicze, tj. zespoły stanowisk archeologicznych i zabytki wieloczętonowe (np. grodzisko z osadą lub osadami przygrobowymi, osady z cmentarzyskami itp.) to 1,09% zabytków. Obejmujące je wpisy odnoszą się głównie do województw pomorskiego, opolskiego, podkarpackiego, mazowieckiego i zachodniopomorskiego (od 9 do 19 zabytków). Ich rozmieszczenie, tak jak w przypadku niewielkiej grupy stanowisk wielofazowych o różnej funkcji, zależało wyłącznie od sposobu formułowania przedmiotu ochrony oraz traktowania kompleksu sąsiadujących i powiązanych ze sobą stanowisk łącznie lub oddzielnie, w konsekwencji czego dany kompleks podzielony jest pomiędzy kilka wpisów lub w gorszym przypadku ochroną objęta jest jedynie jego część.

Pojedyncze kopce oraz ich grupy (1,08%) zostały wpisane do rejestru zabytków ze względu na formę bez bliższego sprecyzowania ich genezy, chociaż część w rzeczywistości jest kurhanami, mogiłami zbiorowymi, ale też kopcami granicznymi lub mielerzami. Znajdują się one głównie w rejestrach województw świętokrzyskiego, lubelskiego, małopolskiego i podkarpackiego (od 8 do 35 zabytków). Ich rozmieszczenie wynika przede wszystkim z nomenklatury używanej w treściach decyzji oraz ostrożności w interpretowaniu funkcji obiektów niezwyfikowanych w trakcie wydawania decyzji.

Grupa zabytków obrzędowych stanowi 0,42% ogółu zabytków i jest złożona ze świątyń, w tym kościołów i kaplic, zespołów klasztornych i eremickich, pradziejowych kręgów kamiennych, miejsc kultu i ofiarnych, a także innych, na co składają się pozostałości murowanych świątyń oraz towarzyszących im cmentarzysk i zabudowań. Zabytki z grupy obrzędowej znajdują się najliczniej w województwach dolnośląskim, świętokrzyskim i małopolskim, a pojedyncze w województwach łódzkim, podkarpackim, podlaskim, pomorskim, śląskim, wielkopolskim i zachodniopomorskim.

Wały (0,17%) to samodzielne liniowe struktury odmienne od zabytków wymienionych w grupie obronnej. Liczebność tego zbioru wynika częściowo z rzeczywistego rozmieszczenia tego typu zabytków na terenie kraju oraz dostrzegania potrzeby ich ochrony.

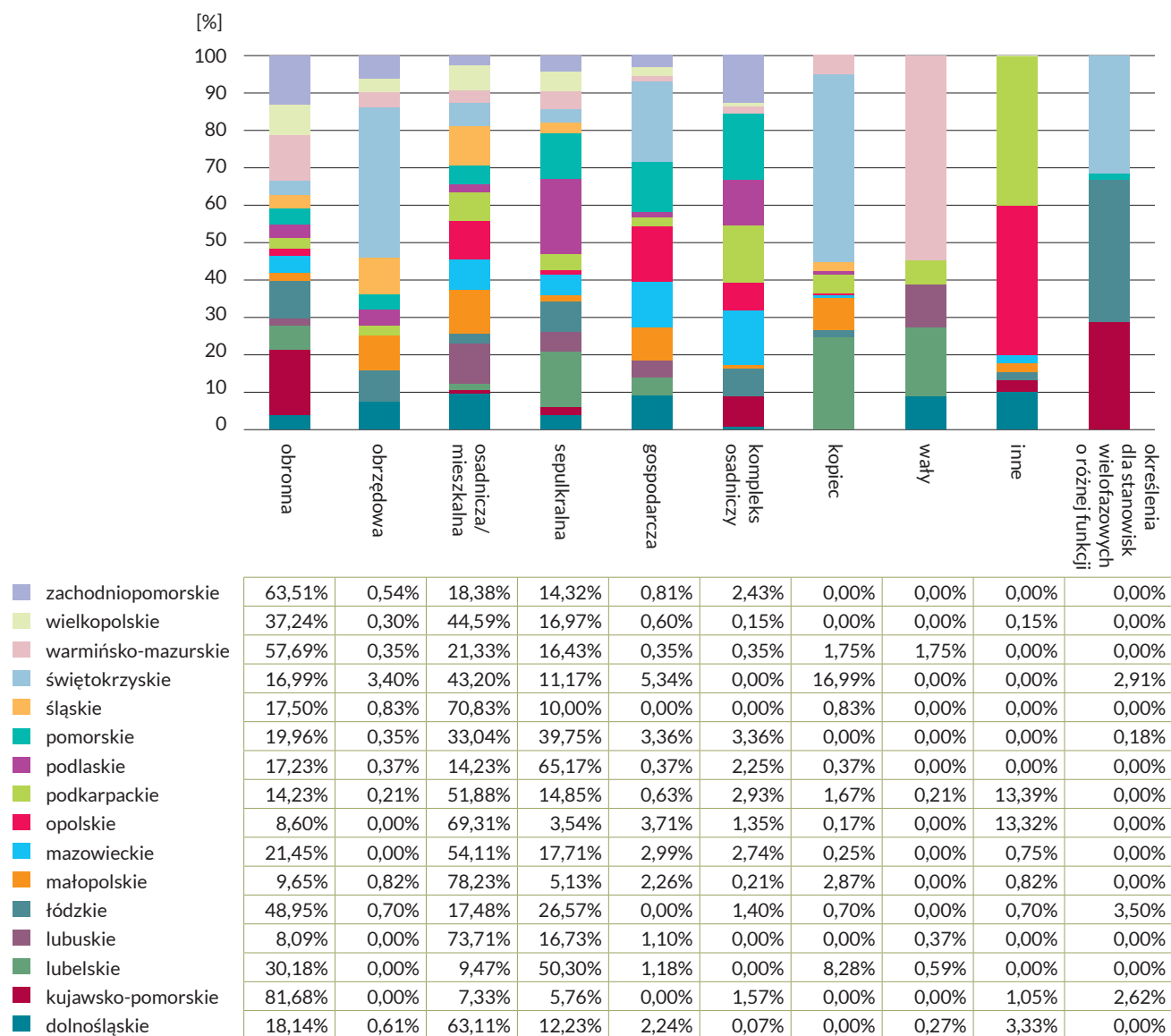
Zabytki należące do kategorii inne stanowią 3,69% ogółu i odnoszą się do rzadko występujących funkcji, nieprzyporządkowanych do większych grup oraz określone jedynie ogólnie w decyzjach jako zabytki lub stanowiska archeologiczne. Są szczególnie liczne w województwach opolskim (158 zabytków), podkarpackim (64) i dolnośląskim (49). Zestawienie zamykają stanowiska wielofazowe o różnej funkcji (0,21%). W odróżnieniu od rzeczywistej sytuacji osad-

niczej, są wśród wpisów mało liczne, co jest skutkiem tego, że w dużej części decyzji sprzed lat 90. XX w. wymieniano jedynie jedną fazę o największym natężeniu osadnictwa lub najbardziej charakterystyczną w przekonaniu pracowników służb ochrony zabytków. W tym kontekście należy zaznaczyć, że podział zabytków na ogólne grupy funkcjonalne daje efekt uproszczony, szczególnie w przypadku części obiektów z grup obronnej i osadniczo-mieszkalnej, które trudno było jednoznacznie rozdzielić. Na etapie przygotowania danych do zestawień ogólnokrajowych dokonano więc korekt danych pochodzących z analiz i raportów wojewódzkich, a w konsekwencji nastąpiło inne przyporządkowanie pojedynczych zabytków do poszczególnych grup.

Niewątpliwie uwarunkowania osadnicze (jakość gleb, dostępność zasobów naturalnych, w tym kopalin, uwarunkowania klimatyczne w przeszłości) silnie wpłynęły na rozmieszczenie i zagęszczenie zabytków, szczególnie z trzech największych i na płaszczyźnie struktur osadniczych silnie powiązanych ze sobą grup. Ostateczny kształt zbioru zależy jednak od polityki konserwatorskiej w poszczególnych województwach, czego przykładem może być fakt, że w części województw szereg grodzisk i cmentarzysk nie zostało wpisanych do rejestru, pomimo że mają wartości równe zabytkom rejestrowym. W skali całego kraju niedoreprezentowane są wpisy, które powinny towarzyszyć zabytkom nieruchomym – w tym przestrzennym – jednak nieobejmujące ochroną nawarstwień i ziemnych obiektów archeologicznych. Wynika to z niejednorodnego traktowania kontekstu archeologicznego towarzyszącego reliktom architektury i zachowanej siatce urbanistycznej lub ruralistycznej oraz niedoceniań archeologicznego wymiaru wartości tych zabytków. W przypadku starszych decyzji wiąże się to z ówczesnym brakiem rozdziału na zabytki architektury i archeologiczne w rejestrze, w wyniku czego często nie uznawano za potrzebne wymienianie wartości związanych z archeologią w związanych treściach dokumentów powołujących.

Przedmiot ochrony w wielu decyzjach, szczególnie do przełomu lat 80. i 90. XX w., był określany nieprecyzyjnie, ze względu na nieuwzględnianie wszystkich faz osadniczych oraz znanych składowych zabytku, a w niektórych przypadkach nawet całkowicie błędnie. W trakcie trwania weryfikacji najczęstszym postulatem była potrzeba aktualizacji przedmiotu ochrony, która wynikała z informacji pozyskanych podczas kwerendy z uwzględnieniem wyników przeprowadzonych badań lub przypadkowych odkryć. Aktualizacja przedmiotu ochrony często odnosi się do enigmatycznych wpisów, których zasadność często nie jest możliwa do zweryfikowania bez wykopaliskowych badań sondażowych. Wiele zabytków o własnej formie terenowej (szczególnie grodziska, pojedyncze kurhany i cmentarzyska kurhanowe) było wciągane do rejestru zabytków bez uprzedniego rozpoznania, a tym samym często bez informacji dotyczących ich charakteru, chronologii oraz rzeczywistego zasięgu. W przypadku cmentarzysk kurhanowych zapisy decyzji często ograniczały się do samych nasypów z pominięciem rowów dookolnych oraz przestrzeni pomiędzy kurhanami, będącej integralną składową cmentarzysk. Potrzebę aktualizacji zaznaczano również w przypadku braku objęcia odrębnymi wpisami składowych kompleksów osadniczych (np. osad przygodowych i cmentarzysk towarzyszących grodziskom) oraz w specyficznych przypadkach pominięcia otoczenia zabytku przy dobrze zachowanym krajobrazie kulturowym. Omawiany problem dotyczy 22,86% ogółu obiektów. Największy udział mają wśród nich osady i wsie (45,22% wpisów wymagających aktualizacji wpisu, pozostałe osadnicze – 16,58%),

UDZIAŁ GRUP FUNKCJONALNYCH W ZBIORZE OBIEKTÓW ZNAJDUJĄCYCH SIĘ W REJESTRZE ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH

pojedyncze groby i cmentarzyska (łącznie 17,05%) oraz grodziska (13,74%). Potrzeba aktualizacji jest najbardziej wyraźna w grupie obrzędowej, gdzie zaznaczono ją dla 53,13% zabytków (wśród kościołów, świątyń i kaplic – 100%), w poszczególnych podgrupach osadniczych i mieszkalnych, m.in. wśród jaskiń (23,08%), miast (72,04%), obozowisk (45,00%), śladów osadniczych (52,08%), zamków (34,48%) i innych osadniczych (75,40%). W grupie sepulkralnej problem ten dotyczy przede wszystkim cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych i z brukami (45,45% obiektów) oraz innych i bliżej nieokreślonych – 32,19%. Udział zabytków wymagających aktualizacji wśród osad i wsi, grobów i cmentarzysk kurhanowych oraz kompleksów osadniczych zbliżony jest do średniej ogólnej, a jest on wyraźnie niższy wśród grodzisk (14,04%).

CZAS POWSTANIA

Na podstawie obecnego stanu wiedzy można uznać, że dziedzictwo archeologiczne na terenie Polski formowało się przez ostatnie blisko pół miliona lat²³⁰. W rejestrze zabytków najliczniej reprezentowane są zabytki o złożonej chronologii (36,37%) i z wczesnego średniowiecza²³¹ (27,91%). Kolejne pod względem liczebności są obiekty odniesione do epoki brązu²³² (10,65%), okresu rzymskiego²³³ (6,53%), wczesnej epoki żelaza²³⁴ (4,89%), neolitu²³⁵ (4,14%) oraz późnego średniowiecza²³⁶ (3,85%). Pozostałe epoki, jak paleolit²³⁷, mezolit²³⁸, okres wędrówek ludów²³⁹ i nowożytność²⁴⁰, jak też ogólnie jedynie określone epoka kamienia i epoka żelaza (w domyśle w odniesieniu do jej etapu prądziejowego) stanowią niewielkie zbiory.

Zbiór częściowo odzwierciedla ogólne zróżnicowanie chronologiczne dziedzictwa archeologicznego terenu państwa, szczególnie w przypadku prądziejów i wczesnego średniowiecza. Wpisy o złożonej chronologii najlepiej oddają rzeczywistą specyfikę dużej części stanowisk archeologicznych: w wyniku determinowania struktur osadniczych przez warunki naturalne aż po czasy nowożytne – te same dogodnie osadniczo miejsca były wykorzystywane w różnym czasie i w różny sposób. Prowadziło to do częstego nawarstwiania się na sobie reliktyw z kolejnych faz. Młodsze epoki historyczne w świetle treści decyzji są wyraźnie niedoreprezentowane, pomimo że ogromna część zasobu archeologicznego, szczególnie będącego elementem zachowanego krajobrazu kulturowego, powstała w ich trakcie. Należy jednak zauważyć, że wiele zabytków powstałych we wczesnym średniowieczu, i jako takie objęte ochroną, zawiera w sobie niewymienione w decyzjach fazy późnośredniowieczne i nowożytne. Jednocześnie istniejąca struktura chronologiczna rejestru wynika częściowo z panującego dawniej w środowisku konserwatorskim i naukowym przekonania o wyższej wartości starszych

²³⁰ Najstarsze relikty archeologiczne na terenie Rzeczypospolitej Polskiej odnoszą się do osadnictwa *Homo heidelbergensis* w dolnym paleolicie w granicach 500–300 tys. lat temu na terenie Śląska. Z czasu środkowego paleolitu pochodzą ślady bytności neandertalczyków, którzy migrowali w okresach ocieplania pomiędzy kolejnymi fazami zlodowacenia w południowej Polsce od 200–180 tys. lat temu. W górnym paleolicie, tj. od ok. 40 tys. lat temu, na omawianym terenie pojawiły się przemieszczające się za stadami zwierzyny łownej społeczności współczesnego człowieka.

²³¹ Okres od połowy V – początku VI w. n.e. dla Polski wschodniej i południowej, od VII w. dla strefy północno-zachodniej, od przełomu VII i VIII w. dla Warmii, Mazur i Suwalszczyzny. Górna cezura to połowa XIII w., po początek XIV w. dla pasa wschodniego dzisiejszego obszaru państwa.

²³² Różnie dla poszczególnych regionów kraju – zasadniczo od 2400 do 2200/2100 p.n.e. Kres późnej epoki brązu przypada w uogólnieniu na ok. 650 r. p.n.e.

²³³ Od przełomu I w. p.n.e. i I w. n.e. po ok. 350/375 r. n.e.

²³⁴ W znacznym uproszczeniu od połowy VIII–VII w. p.n.e. (zależnie od regionu) do około połowy/końca V w. p.n.e.

²³⁵ Pierwsze społeczności rolnicze pojawiły się na terenie dzisiejszej Rzeczypospolitej Polskiej w 5400–5300 r. p.n.e., przy czym po 4000–3500 r. p.n.e. (najpóźniej w części północnej i północno-wschodniej) współwystępowały ze społecznościami mezolitycznymi. Kres neolitu przypada na ostatnie stulecia 3 tys. p.n.e.

²³⁶ Połowa/koniec XIII w. po przełom XV i XVI w.

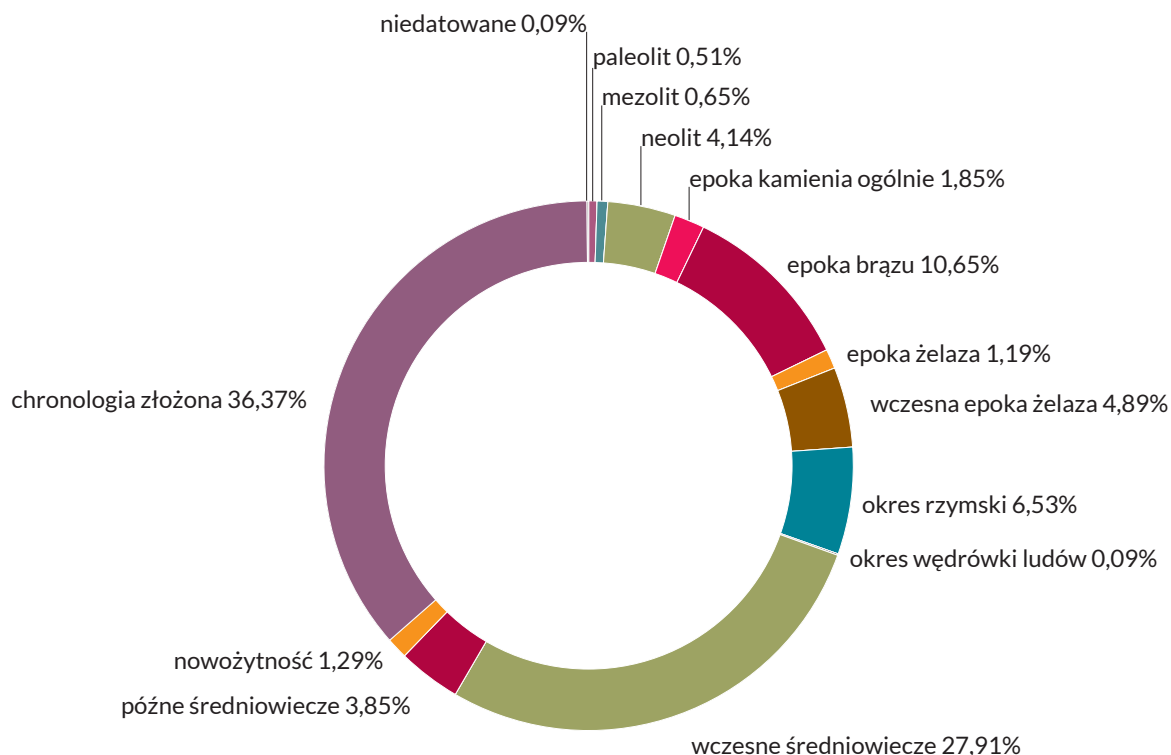
²³⁷ Na terenie kraju w granicach 500 tys.–9,5 tys. lat temu.

²³⁸ Ok. 9,5 tys. lat temu – 5400/3500 lat p.n.e.

²³⁹ Od ok. 350/375 r. n.e. po 450–475/500 r. n.e., a dla terenów zajmowanych przez późniejszych Bałtów do 650–675 r. n.e.

²⁴⁰ Od początku XVI w. po pierwsze dziesięciolecia XIX w./przełom rewolucji przemysłowej (3. ćwierć XIX w.), kiedy rozpoczynają się czasy współczesne.

STRUKTURA REJESTRU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) W PODZIALE ZE WZGLĘDU NA CZAS POWSTANIA ZABYTEKÓW

zabytków z racji samej odległości czasowej od współczesności oraz niedoceniań zabytków z zakresu archeologii historycznej, jako dziedziny zazębiającej się z historią, architekturą czy historią sztuki²⁴¹.

W strukturach poszczególnych zbiorów wojewódzkich znalazły odbicie pewne rzeczywiste regionalne tendencje wynikające z występowania kategorii funkcjonalnych silnie powiązanych z określonym datowaniem. Schroniska skalne, jaskinie i obozowiska, szczególnie w postaci stanowisk wydmowych, odnoszą się przede wszystkim do epoki kamienia. W województwach o mniejszej liczbie wpisów, a co za tym idzie – o większej reprezentacji zabytków o własnej formie terenowej, jest podniesiony udział zabytków od epoki brązu do średniowiecza w związku z powstaniem na ich przestrzeni grodzisk oraz większości cmentarzysk kurhanowych. Ponieważ gros takich zabytków, np. w województwach podlaskim czy zachodniopomorskim, związanych jest ze wczesnym średniowieczem, są one zdecydowanie pełniej reprezentowane niż zabytki starsze. Pozostałe obiekty z grupy obronnej oraz dwory, miasta, pałace, relikty architektury, zamki i część zabytków z grupy obrzędowej związane z chrześcijaństwem pochodzą wyłącznie z czasów historycznych. Powstanie cmentarzysk

²⁴¹ Dużą rolę w kształtowaniu zbioru wpisów miały również zainteresowania pracowników służb ochrony zabytków oraz realizowane regionalne projekty badawcze, związane ze specjalizacją poszczególnych badaczy lub ośrodków naukowych. Miały one duży wpływ na rozpoznanie i dokumentowanie stanowisk, co pozwalało na włączanie ich do rejestru zabytków, lecz jednocześnie powodowało, że jego struktura nie zawsze dokładnie reprezentowała zasoby archeologiczne w danym regionie.

i grobów ciałopalnych, które zostały objęte wpisem, związane jest w przeważającej większości z przedziałem od epoki brązu po wczesne średniowiecze. Zabytki megalityczne odnoszą się do osadnictwa środkowego i późnego neolitu oraz wczesnej epoki brązu. Groby płaskie w obudowach kamiennych i z brukami odnoszą się do okresu XI–XIII w. (na Podlasiu do XIV w.). Poszczególne podgrupy gospodarcze również mają silne konotacje chronologiczne, np. kopalnie krzemienia z neolitu, brązu czy wczesnej epoki żelaza, krzemienice/warsztaty krzemieniarskie będące pozostałością miejsc obróbki surowca i produkcji narzędzi krzemiennych w epoce kamienia i brązu, osady hutnicze w epoce żelaza, a warsztaty garncarskie i huty szkła oraz kopalnie metali w okresach historycznych.

Dla 32,13% ogółu zabytków w trakcie weryfikacji ustalono potrzebę aktualizacji chronologii. Wynika ona z częstego nieuwzględniania w starszych decyzjach wszystkich faz chronologicznych, w których kształtował się zabytek, ale również błędnego jej określenia, niejednokrotnie w momencie wpisu. Dla części zabytków uzyskano nowe ustalenia w trakcie badań archeologicznych oraz dzięki analizom specjalistycznym próbek.

OPIS ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH POD WZGLĘDEM POPRAWNOŚCI OKREŚLENIA LOKALIZACJI I ZASIĘGU, ZASADNOŚCI WPISU ORAZ ODPOWIEDNIEGO OKREŚLENIA PRZEDMIOTU WPISU

Jedynie w odniesieniu do 37,86% ogółu obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków decyzje mają dołączony formalny załącznik graficzny, który nie jest obowiązkowy, ale w przypadku zabytków archeologicznych szczególnie ważny dla poprawnego opisanie przestrzennego zakresu ochrony. Granice dla 11,73% zabytków określone zostały jedynie numerami działek, a dla 0,96% oznaczono je w innym dokumencie. 15,68% zabytków nie ma zupełnie określonych granic, tj. treść decyzji jest zdawkowa i ogranicza się tylko do wskazania przedmiotu wpisu i lokalizacji na poziomie miejscowości lub dokładniejszym. 33,77% zabytków ma dołączony jedynie nieformalny załącznik graficzny²⁴². Część decyzji, szczególnie sporządzonych poprawnie, ma zarówno dobrze opisaną lokalizację i granice w treści, jak też obok załącznika formalnego dołączony jeden lub więcej załączników nieformalnych.

Najlepiej sytuacja wygląda w województwach warmińsko-mazurskim (załączniki formalne określające położenie i granice obiektów ma 72,03% zabytków), wielkopolskim (68,62%), mazowieckim (67,08%) i dolnośląskim (66,51%). W województwie podkarpackim większość wpisów posiada załącznik formalny (33,26%) lub opis numerami działek (56,49%), które jednak do czasu dzisiejszego często uległy zmianie. Z formalnego punktu widzenia najgorsza sytuacja jest w województwach małopolskim (w 73,51% brak określonych granic), kujawsko-pomorskim (62,83%), lubuskim (34,93%), zachodniopomorskim (27,57% ma nieokreślone granice, jedynie 3,51% wpisów ma załączniki formalne) oraz pomorskim (21,20% bez określonych granic). Jednocześnie trzeba zwrócić uwagę na wysoki udział nieformalnych załączników graficz-

²⁴² Ogólny udział zabytków opisanych załącznikami nieformalnymi to 41,21%.

nych w części z nich: województwa świętokrzyskie (83,50%), zachodniopomorskie (77,84%) śląskie (72,50%), łódzkie (72,73%), podlaskie (68,91%) i opolskie (68,04%).

W trakcie weryfikacji załączniki formalne były definiowane jako te, które zostały oryginalnie opisane jako załączniki do określonej decyzji, sporządzone równoległe z nią oraz potwierdzone podpisem i pieczęcią. Wiele dokumentów powołujących, szczególnie z pierwszych dziesięcioleci powojennych, ma załączniki, które pozbawione są właściwych cech urzędowych, chociaż często niewątpliwie są równoczesowe i dla nich dedykowane, niemniej nie można z całą pewnością stwierdzić, czy były wydane wraz z decyzją o wpisie. Jako załączników obecnie uznawanych za nieformalne używano dokumentów o bardzo zróżnicowanej jakości. Wśród nich są pełnowartościowe mapy z dokładnie przedstawionymi granicami zabytków, pozbawione jedynie odpowiedniego opisu, podpisów i pieczęci. Dużą grupę stanowią wyrisy i wypisy geodezyjne wskazujące dokładne (choć nie zawsze poprawne) lokalizacje i granice, sporządzane tuż przed wydaniem decyzji. Należy jednak podkreślić, że w przypadku dokumentów sprzed lat 90. XX w. częstym ogólnopolskim problemem jest niska jakość załączników, także formalnych. Liczne są różnorodne przerysy wycinków map i szkice z map topograficznych, nierzadko uproszczonych jedynie do sieci drożnej i zarysu miejscowości oraz pozbawione skali. Wśród załączników do starszych decyzji nierzadkie jest oznaczanie lokalizacji punktem lub symbolem, bez przedstawionych granic. Jakość wielu z nich nie pozwala na pewne przeniesienie tych danych na obowiązujące mapy, nawet w przypadku

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW (KSIĘGA C) W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W ODNIESIENIU DO WYBRANYCH KWESTII FORMALNYCH DOTYCZĄCYCH GRANIC WPISU NA PODSTAWIE DECYZJI

Województwo	Granice					
	zaznaczone na formalnym załączniku graficznym		zaznaczone na nieformalnym załączniku graficznym		opisane wyłącznie numerami działek	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	979	66,51%	445	30,23%	11	0,75%
Kujawsko-pomorskie	71	37,17%	33	17,28%	1	0,52%
Lubelskie	92	54,44%	54	31,95%	9	5,33%
Lubuskie	81	14,89%	279	51,29%	30	5,51%
Łódzkie	26	18,18%	104	72,73%	2	1,40%
Małopolskie	50	10,27%	71	14,58%	6	1,23%
Mazowieckie	269	67,08%	56	13,97%	1	0,25%
Opolskie	343	28,92%	807	68,04%	139	11,72%
Podkarpackie	159	33,26%	44	9,21%	270	56,49%
Podlaskie	59	22,10%	184	68,91%	12	4,49%
Pomorskie	63	11,13%	361	63,78%	275	48,59%
Śląskie	12	5,00%	174	72,50%	18	7,50%
Świętokrzyskie	25	12,14%	172	83,50%	4	1,94%
Warmińsko-mazurskie	206	72,03%	43	15,03%	27	9,44%
Wielkopolskie	457	68,62%	47	7,06%	95	14,26%
Zachodniopomorskie	13	3,51%	288	77,84%	0	0,00%
Razem w kraju	2905	37,86%	3162	41,21%	900	11,73%

zabytków o własnej formie terenowej. Główną przyczyną tworzenia takich załączników była niska dostępność podkładów mapowych. Jednocześnie nierzadkim problemem w przypadku decyzji sprzed lat 90. XX w. jest brak zachowanego załącznika graficznego, pomimo wymienienia go w treści decyzji.

Poprawność określania przedmiotu wpisu oraz tworzenia decyzji i towarzyszących jej załączników bezpośrednio wpływa na możliwość identyfikacji wskazanego w decyzji miejsca, jak też samych zabytków. W przypadku 91,85% zabytków miejsce wskazane w decyzji udało się zidentyfikować w terenie. W całości udało się to w województwach śląskim i świętokrzyskim, a w przypadku województw zachodniopomorskiego, wielkopolskiego, łódzkiego, podkarpackiego, podlaskiego i pomorskiego udział wynosi ponad 98%, w przypadku zaś opolskiego jest to 97,98%. Najniższy udział wskazanych w decyzji miejsc, które udało się zidentyfikować w terenie, zarejestrowano w województwach lubuskim (55,70%), mazowieckim (84,29%) i dolnośląskim (86,28%). Szczególnie wysoki procent zabytków o niemożliwej lokalizacji miejsca wskazanego w decyzji wynika w znacznej mierze z niskiej jakości załączników graficznych w starszych decyzjach oraz nieprecyzyjnego opisu w treściach decyzji. Ważnym czynnikiem jest również brak załączników wymienionych w treści dokumentu, szczególnie w przypadku gdy wszystkie dane dotyczące określenia granic zabytku i jego dokładnej lokalizacji oznaczone były jedynie graficznie. W przypadku decyzji, w których granice opisane są wyłącznie numerami działek, nierzadko dużym problemem w trakcie weryfikacji było ustalenie obecnych numerów, a niejednokrotnie również zasięgu parceli.

W terenie udało się zidentyfikować 66,54% zabytków w skali kraju, w tym niezależnie od poprawności wskazania miejsca w decyzji. Pozostałe należy uznać jako niezidentyfikowane

Granice						Razem w województwie	
opisane w sentencji decyzji		nieokreślone		określone w innym dokumencie		liczba	procent
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
0	0,00%	28	1,90%	9	0,61%	1472	100,00%
0	0,00%	120	62,83%	0	0,00%	191	100,00%
0	0,00%	14	8,28%	0	0,00%	169	100,00%
0	0,00%	190	34,93%	3	0,55%	544	100,00%
11	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	143	100,00%
0	0,00%	358	73,51%	4	0,82%	487	100,00%
86	21,45%	57	14,21%	0	0,00%	401	100,00%
0	0,00%	74	6,24%	39	3,29%	1186	100,00%
0	0,00%	1	0,21%	2	0,42%	478	100,00%
0	0,00%	31	11,61%	6	2,25%	267	100,00%
175	30,92%	120	21,20%	1	0,18%	566	100,00%
0	0,00%	36	15,00%	0	0,00%	240	100,00%
0	0,00%	2	0,97%	3	1,46%	206	100,00%
0	0,00%	10	3,50%	0	0,00%	286	100,00%
0	0,00%	60	9,01%	7	1,05%	666	100,00%
0	0,00%	102	27,57%	0	0,00%	370	100,00%
272	3,55%	1203	15,68%	74	0,96%	7672	100,00%

w terenie²⁴³, w tym 1,50% w skali kraju nie zidentyfikowano, gdyż prawdopodobnie w obecnym momencie uległy zniszczeniu. Wysoki procent zabytków odnalezionych w terenie zarejestrowano w województwach kujawsko-pomorskim (97,91%), lubelskim (96,45%), wielkopolskim (93,69%) i małopolskim (90,76%). Na drugim biegunie znajdują się województwa: pomorskie (42,23%), lubuskie (42,46%), śląskie (43,75%) i podkarpackie (56,69%). Za niski procent identyfikacji terenowej odpowiada przede wszystkim zdawkowy styl sporządzania decyzji oraz brak lub niedokładności załączników²⁴⁴. Problem ten dotyczy przede wszystkim zabytków bez własnej formy terenowej – osad, grobów i cmentarzysk płaskich, śladów i punktów osadniczych oraz zabytków określanych ogólnie jako stanowiska archeologiczne. Najwięcej zabytków niezidentyfikowanych w terenie z powodu ich zniszczenia jest w województwach łódzkim (4,20%), podkarpackim (4,39%) oraz pomorskim (2,83%), a jedynie w województwie lubuskim nie stwierdzono takiego przypadku.

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW (KSIĘGA C) W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W ODNIESIENIU DO MOŻLIWOŚCI ICH IDENTYFIKACJI W TERENIE

Województwo	Miejsce wskazane w decyzji zidentyfikowane w terenie		Stanowisko zidentyfikowane w terenie		Stanowisko niezidentyfikowane w terenie		W tym stanowiska niezidentyfikowane w terenie, ponieważ prawdopodobnie nie istnieją		Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Dolnośląskie	1270	86,28%	860	58,42%	537	36,48%	30	2,04%	1472
Kujawsko-pomorskie	177	92,67%	187	97,91%	4	2,09%	4	2,09%	191
Lubelskie	164	97,04%	163	96,45%	6	3,55%	2	1,18%	169
Lubuskie	303	55,70%	231	42,46%	143	26,29%	0	0,00%	544
Łódzkie	142	99,30%	98	68,53%	9	6,29%	6	4,20%	143
Małopolskie	456	93,63%	442	90,76%	45	9,24%	4	0,82%	487
Mazowieckie	338	84,29%	294	73,32%	107	26,68%	7	1,75%	401
Opolskie	1162	97,98%	695	58,60%	491	41,40%	5	0,42%	1186
Podkarpackie	471	98,54%	271	56,69%	207	43,31%	21	4,39%	478
Podlaskie	263	98,50%	231	86,52%	36	13,48%	1	0,37%	267
Pomorskie	556	98,23%	239	42,23%	327	57,77%	16	2,83%	566
Śląskie	240	100,00%	105	43,75%	135	56,25%	5	2,08%	240
Świętokrzyskie	206	100,00%	142	68,93%	64	31,07%	5	2,43%	206
Warmińsko-mazurskie	267	93,36%	209	73,08%	77	26,92%	1	0,35%	286
Wielkopolskie	663	99,55%	624	93,69%	42	6,31%	5	0,75%	666
Zachodniopomorskie	369	99,73%	314	84,86%	56	15,14%	3	0,81%	370
Razem w kraju	7047	91,85%	5105	66,54%	2286	29,80%	115	1,50%	7672

²⁴³ W ankietach weryfikacyjnych określano tak zabytki, których nie udało się w sposób pewny zlokalizować, nie było do nich dostępu, nie zaobserwowano zabytków ruchomych na powierzchni itp. Kategoria ta nie jest tożsama z grupą zabytków niezidentyfikowanych pod względem stanu zachowania, omawianą w punkcie *Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009–2017 [Obiekty niezidentyfikowane]*, choć częściowo się z nią pokrywa.

²⁴⁴ Osoby weryfikujące miały wielokrotnie problem z określeniem, czy zabytek istnieje z powodu niejasnej treści decyzji. Wynikiem tego, w związku z problemami interpretacyjnymi zapisów decyzji, w województwach dolnośląskim, lubuskim i łódzkim dane podawane w zestawieniu odnośnie do faktu zidentyfikowania stanowisk nie sumują się do pełnej liczby zabytków w tych województwach. Wydaje się jednak za zasadne, aby brakujące wielkości włączyć do grupy stanowisk niezidentyfikowanych w terenie.

Lokalizację zgodną z decyzją ma 75,99% zabytków wpisanych do rejestru, a 1,81% niezgodną z nią, tj. zabytek istnieje, jednak znajduje się w innym miejscu niż wskazane w decyzji, a decyzja wymaga poprawy. Niemożliwą do ustalenia lokalizację ma 22,20% obiektów²⁴⁵.

Największy udział zabytków o lokalizacji zgodnej z decyzją odnotowano w województwach wielkopolskim, zachodniopomorskim, lubelskim, warmińsko-mazurskim i kujawsko-pomorskim (wszystkie pomiędzy 90,58% a 99,25% w skali województwa), co związane jest zapewne z wyższą poprawnością sporządzonych decyzji. Najniższy udział wpisów, w przypadku których lokalizacja z decyzji i faktyczna są zgodne, zarejestrowano w województwach śląskim (27,92%), lubuskim (37,13%), dolnośląskim (59,92%) i łódzkim (61,54%). W przypadku województw o najliczniejszych zbiorach zabytków rejestrowych (dolnośląskie, lubuskie) jest to niewątpliwie związane z wysokim udziałem stanowisk płaskich, wprowadzanych do rejestru wyłącznie na podstawie jednorazowych badań powierzchniowych, a które często trudno odnaleźć, jeżeli na ich powierzchni w czasie weryfikacji nie zarejestrowano materiałów ruchomych. Z zagadnieniem tym wiąże się również fakt niemożności ustalenia lokalizacji części obiektów w terenie. Z największym nasileniem problem ten dotyczy województw świętokrzyskiego (31,07%), mazowieckiego (16,46%), opolskiego (15,85%) i podkarpackiego (14,44%). O wysokim udziale zabytków o niemożliwej do ustalenia lokalizacji decydowały m.in. brak możliwości przeprowadzenia weryfikacji terenowej nawet w przypadku poprawnie sporządzonych decyzji w pełni umożliwiających zlokalizowanie wskazanego w nich miejsca (z powodu np. niedostępności, ogrodzenia, braku zgody właściciela) lub nieobecność śladów reliktyw zabytkowych (np. materiału ruchomego, formy terenowej) przy braku danych pozyskanych z kwerendy naukowej i ewidencji zabytków, które pozwoliłyby w sposób pewny stwierdzić istnienie we wskazanym miejscu zabytku. Ważnym czynnikiem jest również enigmatyczność zapisów w treści wielu starszych decyzji oraz użycie określeń uniemożliwiających lokalizację.

Najwyższy udział zabytków o lokalizacji niezgodnej z decyzją występuje w województwach podlaskim (6,37% w skali województwa), łódzkim (3,50%), opolskim (2,70%) i małopolskim (2,67%), a najniższy w województwach lubuskim (0,18%), kujawsko-pomorskim (0,52%), lubelskim (0,59%), mazowieckim i wielkopolskim (po 0,75%). Oddaje to skalę występowania błędów w dokumentach administracyjnych i towarzyszących im załącznikach, odnoszących się do niewłaściwego oznaczenia położenia (w tym działek i form terenowych), a także nieczytelności i niedokładności załączników.

Ważną kwestią dla oceny stanu zachowania zabytków jest określenie granic ochrony w dokumentach powołujących oraz ich poprawność w świetle danych zebranych w trak-

²⁴⁵ W ankietach weryfikacyjnych zaznaczono tę opcję w przypadku 9,48% obiektów, jednak w przypadku województw dolnośląskiego, kujawsko-pomorskiego, lubelskiego, lubuskiego, łódzkiego i śląskiego liczba obiektów o niemożliwej do ustalenia lokalizacji jest ewidentnie zaniżona w porównaniu z innymi kategoriami odnoszącymi się do zlokalizowania zabytków w terenie. Jak w przypadku identyfikacji terenowej, wiąże się to z problemami interpretacji poprawności załączników graficznych i opisów w decyzjach, szczególnie jeżeli były one sprzeczne (np. inne numery działek niż lokalizacja na załączniku). Na etapie ogólnokrajowej syntezy danych uznano, że zasadne jest, aby różnicę pomiędzy ogólną liczbą wpisów w tych województwach a liczbą wpisów o lokalizacjach zgodnych i niezgodnych z decyzją traktować jako równą liczbie wpisów o niemożliwej do ustalenia lokalizacji.

cie weryfikacji. Jedynie 27,65% całości zbioru ma granice określone właściwie. Najlepszą sytuację odnotowano w województwach lubelskim (79,29% zabytków), wielkopolskim (69,67%), warmińsko-mazurskim (55,24%) i świętokrzyskim (46,12%). Najmniejszy ich udział jest w województwach lubuskim (4,41%), śląskim (5,83%), zachodniopomorskim (5,95%) i pomorskim (6,71%). W skali kraju 28,85% zbioru ma granice określone, jednak ich poprawność nie była możliwa do zweryfikowania w trakcie prowadzenia akcji. Największy udział tego typu zabytków zarejestrowano w województwach śląskim (54,58%), podkarpackim (55,02%), opolskim (51,52%) i lubuskim (38,05%), najmniejszy zaś w województwach kujawsko-pomorskim (0,52%), lubelskim (2,37%), małopolskim (5,95%) i wielkopolskim (5,41%). Brak możliwości weryfikacji granic w przypadku zabytków zidentyfikowanych w terenie wynika m.in. z powodu niedostępności terenu lub zajęcia go przez zabudowę bądź nieużytki, braku materiału na całości terenu objętego wpisem oraz wyznaczonego w ewidencji. Ważnym czynnikiem jest też skala występowania obiektów, których lokalizacja nie jest pewna z powodu nieznaalezienia żadnych materiałów i formy terenowej (której obecność ułatwia określenie granic zabytku) przy braku badań inwazyjnych lub nie-licznych materiałów znalezionych w trakcie badań powierzchniowych.

Określonych granic ochrony nie ma 16,83% zabytków, przy czym ich najwyższy udział jest w województwach kujawsko-pomorskim (59,16% w skali województwa), lubuskim (41,73%), pomorskim (37,81%) i zachodniopomorskim (22,97%). Sytuacja pod tym wzglę-

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW (KSIĘGA C) W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH Z UWZGLĘDNIENIEM INFORMACJI DOTYCZĄCYCH ZASADNOŚCI WPISU ORAZ LOKALIZACJI I GRANIC ZABYTEKU PODANYCH W DECYZJI

Województwo	Lokalizacja					
	zgodna z decyzją		niezgodna z decyzją (potrzeba poprawienia lokalizacji)		niemożliwa do ustalenia	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	882	59,92%	17	1,15%	115	7,81%
Kujawsko-pomorskie	173	90,58%	1	0,52%	4	2,09%
Lubelskie	162	95,86%	1	0,59%	5	2,96%
Lubuskie	202	37,13%	1	0,18%	30	5,51%
Łódzkie	88	61,54%	5	3,50%	7	4,90%
Małopolskie	431	88,50%	13	2,67%	43	8,83%
Mazowieckie	332	82,79%	3	0,75%	66	16,46%
Opolskie	966	81,45%	32	2,70%	188	15,85%
Podkarpackie	400	83,68%	9	1,88%	69	14,44%
Podlaskie	226	84,64%	17	6,37%	24	8,99%
Pomorskie	476	84,10%	11	1,94%	79	13,96%
Śląskie	67	27,92%	5	2,08%	18	7,50%
Świętokrzyskie	138	66,99%	4	1,94%	64	31,07%
Warmińsko-mazurskie	271	94,76%	6	2,10%	9	3,15%
Wielkopolskie	661	99,25%	5	0,75%	0	0,00%
Zachodniopomorskie	355	95,95%	9	2,43%	6	1,62%
Razem w kraju	5830	75,99%	139	1,81%	727	9,48%

dem wygląda najlepiej w województwach podkarpackim (0,63%), łódzkim (3,50%), świętokrzyskim (8,25%) i wielkopolskim (9,01%).

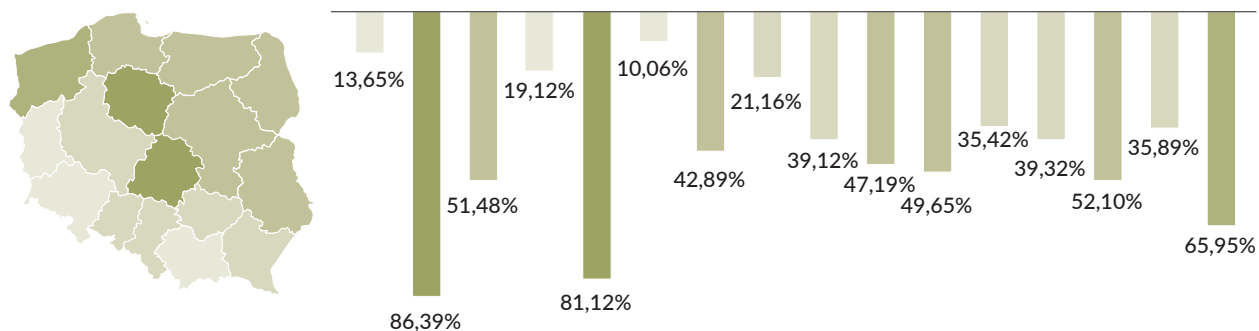
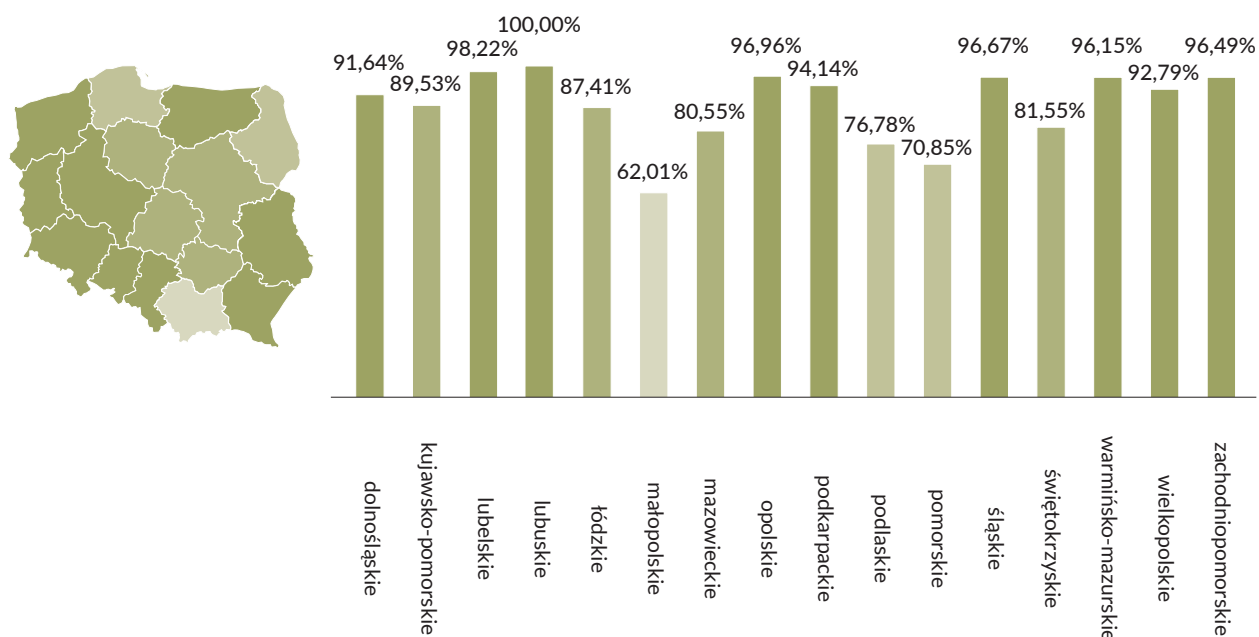
Granice określone w całości lub częściowo niepoprawnie (i wymagają one rozszerzenia lub zawężenia) ma 12,16% zabytków. Taką opcję wybierano w ankiecie weryfikacyjnej m.in. wtedy, gdy od momentu wpisu pojawiły się informacje pozwalające określić szerzej/wężziej granice zabytku w wyniku badań wykopaliskowych, analizy danych pochodzących ze skanowania lotniczego oraz zdjęć satelitarnych i lotniczych, pozwalające na określenie szerszego zasięgu zabytków ruchomych na podstawie badań powierzchniowych. W kategorii tej mieszczą się również zabytki, w przypadku których od początku granice zostały określone niepoprawnie, tj. wyznaczono je zbyt szeroko lub, co częstsze, nie obejmowały w całości przedmiotu wpisu. Największa liczba wpisów obarczona tym błędem występuje w województwach zachodniopomorskim (38,38% zabytków), małopolskim (35,93%), podlaskim (24,72%) i śląskim (17,92%). W najmniejszym stopniu problem ten dotyczy województw wielkopolskiego (1,50%), lubuskiego (1,65%), lubelskiego (1,78%) i kujawsko-pomorskiego (2,09%).

Nieprecyzyjnie określone granice ma 14,25% zabytków, przy czym kategoria ta zalega się z zabytkami o określonych granicach, dla których nie można było zweryfikować poprawności granic, lub wymagających ich korekty. W największym stopniu problem ten dotyczy rejestru w województwach śląskim (57,50%), świętokrzyskim (49,51%), małopolskim (35,32%) i pomorskim (30,21%), a w najmniejszym w województwach mazowieckim (0,50%), łódzkim (2,80%), dolnośląskim (3,46%) i podkarpackim (4,18%). Problem niedokładnego i zbyt wąskiego określania granic ochrony manifestuje się szczególnie na przykładzie wpisów ograniczających się w obrębie konkretnego zabytku do obszaru działki/działek jednego właściciela, gdy

Granice ochrony									
oznaczone właściwie		nieokreślone		określone nieprecyzyjnie		określone, ale poprawność obecnie niemożliwa do zweryfikowania		określone niepoprawnie / wymagają zmiany (rozszerzenia lub zawężenia)	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
336	22,83%	191	12,98%	51	3,46%	484	32,88%	180	12,23%
67	35,08%	113	59,16%	3	1,57%	1	0,52%	4	2,09%
134	79,29%	17	10,06%	10	5,92%	4	2,37%	3	1,78%
24	4,41%	227	41,73%	52	9,56%	207	38,05%	9	1,65%
33	23,08%	5	3,50%	4	2,80%	33	23,08%	5	3,50%
77	15,81%	50	10,27%	172	35,32%	29	5,95%	175	35,93%
183	45,64%	38	9,48%	2	0,50%	139	34,66%	39	9,73%
289	24,37%	132	11,13%	74	6,24%	611	51,52%	102	8,60%
130	27,20%	3	0,63%	20	4,18%	263	55,02%	66	13,81%
57	21,35%	43	16,10%	71	26,59%	30	11,24%	66	24,72%
38	6,71%	214	37,81%	171	30,21%	104	18,37%	40	7,07%
14	5,83%	51	21,25%	138	57,50%	131	54,58%	43	17,92%
95	46,12%	17	8,25%	102	49,51%	64	31,07%	30	14,56%
158	55,24%	45	15,73%	36	12,59%	21	7,34%	19	6,64%
464	69,67%	60	9,01%	96	14,41%	36	5,41%	10	1,50%
22	5,95%	85	22,97%	91	24,59%	56	15,14%	142	38,38%
2121	27,65%	1291	16,83%	1093	14,25%	2213	28,85%	933	12,16%

UDZIAŁ PROCENTOWY STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU
ZABYTKÓW (KSIĘGA C) W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH POSIADAJĄCYCH
DOKUMENTACJĘ EWIDENCYJNĄ ORAZ NA KTÓRYCH PRZEPROWADZONE ZOSTAŁY
BADANIA ARCHEOLOGICZNE

DOKUMENTACJA EWIDENCYJNA

BADANIA WYKOPALISKOWE LUB INNE
O CHARAKTERZE INWAZYJNYM

w rzeczywistości teren zabytku ma ich większą liczbę, lub w przypadku terenów użytkowanych rolniczo i leśnie – konturu klasyfikacyjnego użytkowania w obrębie jednej działki, chociaż obiekt wykracza poza jego granice.

Dokumentację ewidencyjną posiada 89,10% zabytków wpisanych do rejestru zabytków, przy czym najwyższy ich udział jest w województwach lubuskim (100%), lubelskim (98,22%), opolskim (96,96%) i śląskim (96,67%), a najniższy w województwach małopolskim (62,01%), pomorskim (70,85%), podlaskim (76,78%) i świętokrzyskim (81,55%).

Pewnym wyznacznikiem rozpoznania zabytków jest liczba zabytków, na których przeprowadzono badania wykopaliskowe lub inne inwazyjne – 33,07%. Oczywiście nie musi być to tożsame z otrzymaniem pełnej informacji dotyczącej datowania i charakteru obiektu, tym bardziej że uwzględniono tu również niewielkie prace sondażowe oraz prace poszukiwawcze o charakterze paraarcheologicznym w XIX i na początku XX w. Największy udział zabytków, na których były prowadzone tego typu prace, jest w województwach kujawsko-pomorskim (86,39%), łódzkim (81,12%), zachodniopomorskim (65,95%) i warmińsko-mazurskim (52,10%). W najmniejszym stopniu rozpoznane zostały zbiory zabytków w województwach o największych liczbach wpisów: małopolskim (10,06%), dolnośląskim (13,65%), lubuskim (19,12%) i opolskim (21,16%).

Analizując obecny stan zasobu zabytków archeologicznych, należy podkreślić, że rejestr zabytków powinien zawierać najcenniejsze elementy dziedzictwa archeologicznego. Jego zasób jest jednak rozpoznany w różnym stopniu, a sam kształt wojewódzkich rejestrów zabytków zależał przede wszystkim od zróżnicowanych przestrzennie i czasowo praktyk dokonywania wpisów, a tym samym nie należy traktować ich jako wiernego odwzorowania struktury funkcjonalnej i chronologicznej zachowanych zasobów archeologicznych w większości regionów. Wśród wpisów dominują odnoszące się do 3 grup funkcjonalnych: osadniczej i mieszkalnej (przede wszystkim relikty osad), obronnej (analogicznie – grodziska) oraz sepulkralnej. W przypadku województw o mniejszej liczbie wpisów zdecydowanie większy udział mają obiekty o własnej formie terenowej oraz określane jako szczególnie cenne. W przypadku województw o większych liczbach wpisów obok zabytków cennych do rejestru wpisywano stanowiska, na terenie których znaleziono jedynie kilka fragmentów ceramiki, a więc o niezwyfikowanych wartościach zabytkowych. Ponad 1/5 ogółu zbioru wymaga aktualizacji przedmiotu ochrony. Wyraźny jest niski udział stanowisk powstałych po okresie wczesnego średniowiecza, w porównaniu z ogółem dziedzictwa archeologicznego w Polsce.

Aż 82,18% wszystkich wpisów nastąpiło w latach 1945–1989, co teoretycznie można by ocenić jako zjawisko pozytywne – większość zabytków jest objęta ochroną od kilkudziesięciu lat. Ma to jednak drugi wymiar – w przypadku znacznej części decyzji z tego okresu zauważalny jest problem z załącznikami graficznymi, a przedmiot ochrony i jego granice były niedostatecznie określane. Znacznemu tempu wciągania zabytków do rejestru w latach 60., 70. i 80. często towarzyszyła zdawkowość opisów przedmiotu ochrony oraz pośpieszne tworzenie załączników graficznych. W niektórych częściach kraju proces obejmowania nowych obiektów ochroną przybrał charakter chaotyczny, co doprowadzało do błędnego określenia przedmiotu ochrony nawet według ówczesnego stanu wiedzy, a w skrajnych przypadkach wpisywania zabytków ruchomych jako nieruchomości zabytków archeologicznych.

Negatywnie należy ocenić wysoki procent zabytków o lokalizacji niemożliwej do ustalenia, co stawia pod znakiem zapytania możliwości ich ochrony i opieki nad nimi, jak również to, że 1,75% zabytków ma lokalizację niezgodną z decyzją. Niewiele ponad 1/4 zbioru ma granice ochrony określone właściwie, dla podobnej części nie udało się zweryfikować poprawności wyznaczenia granic, a pozostałe przypadają na zabytki o nieokreślonych granicach ochrony, określonych w całości lub częściowo niepoprawnie oraz nieprecyzyjnie. Sytuacja taka ma niewątpliwie wpływ na warunki ochrony oraz opieki nad zabytkami, a pośrednio – na stan zachowania zabytków.

2.

ANALIZA AKTUALNEGO STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

Zabytki zagrożone, które istnieją i zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak grozi im ich częściowa utrata lub/ oraz wymagają podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających lub ratowniczych, to 5452 obiekty (71,06%). W tej liczbie znajduje się 997 obiektów (13,00% w skali kraju), które częściowo utraciły wartości zabytkowe, jednak ich pozostawienie w rejestrze jest zasadne.

Zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w stopniu tak znacznym, że ich wpis stał się niezasadny (ale powinny być uwzględnione w ewidencji zabytków) lub takie, które nigdy nie posiadały odpowiednich wartości zabytkowych, to 311 obiektów (4,05%). Wśród tych ostatnich są głównie stanowiska archeologiczne bez wyraźnych cech kwalifikujących do wpisania do rejestru zabytków lub niedostatecznie rozpoznane, a jedynie w niewielkim stopniu obiekty, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych lub w skrajnym przypadku – archeologiczne zabytki ruchome.

Zabytki nieistniejące (120 obiektów, 1,56% w całości zbioru) to zbiór obejmujący stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków, lecz które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w wyniku całkowitego zniszczenia.

Do powyższych grup weryfikacyjnych nie zakwalifikowano 851 zabytków (11,09% w całości zbioru w skali kraju). Są to stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków, mające w pełni zachowane wartości zabytkowe, niewymagające szybkich zabiegów konserwatorskich i niepodlegające znaczącym zagrożeniom w ocenie osób dokonujących weryfikacji oraz przygotowujących raporty wojewódzkie.

Analizowane w tym rozdziale zabytki o określonym stanie zachowania obejmują powyższe cztery kategorie, tj. 6734 zabytki. W poniższym podrozdziale, o ile nie zaznaczono inaczej, liczba ta stanowi 100% omawianych obiektów. Odrębnie zostały omówione obiekty skreślone z rejestru zabytków oraz niezidentyfikowane, tj. takie, których zasadność wpisu jest aktualnie niemożliwa do stwierdzenia z różnych przyczyn.

Podział na grupy stanu zachowania nie był dokonywany na poziomie ankiet weryfikacyjnych, lecz dopiero na etapie analizy danych w trakcie przygotowania raportów wojewódzkich. Grupy „niezidentyfikowane”, „o utraconych wartościach i niezasadnie wpisane” oraz „nieistniejące” dają się w prosty i automatyczny sposób wydzielić na podstawie danych zawartych w ankietach. Rozgraniczenie na zabytki „zagrożone” i „niezakwalifikowane” do grup weryfikacyj-

nych” jest dużo trudniejsze. W związku ze specyfiką dziedzictwa archeologicznego (w tym jego przeważnie podziemny charakter) i towarzyszących mu zagrożeń, granica między zabytkami, które nie uległy naruszeniu, są odpowiednio użytkowane i nie grozi im wyraźne zagrożenie, a zabytkami zagrożonymi jest bardzo płynna, a dokonanie oceny stanu zachowania jedynie na podstawie danych z dokumentów administracyjnych, ewidencji i dokumentacji z badań oraz oglądu w terenie było utrudnione.

Wśród zabytków określonych w trakcie weryfikacji jako szczególnie cenne 17,71% nie zakwalifikowano do grup weryfikacyjnych, 81,51% przyporządkowano do zabytków zagrożonych (w tym 13,28% częściowo utraciły wartości zabytkowe), a 0,13% przypada na zabytki o utraconych wartościach. Pozytywnie należy określić fakt, że jedynie 0,65% ogółu zbioru to zabytki nieistniejące, tj. takie, które uległy zniszczeniu po dokonaniu wpisu.

Zbiór zabytków, dla których możliwe było określenie stanu zachowania, wykazuje szereg ogólnych cech i tendencji opisanych w ankietach weryfikacyjnych. Jako zabytki niewymagające żadnych zabiegów konserwatorskich, w rozumieniu czynnej interwencji lub innych szybkich działań służb konserwatorskich, oznaczono 41,08%. Wśród zabytków określonych jako szczególnie cenne kategoria ta odnosi się do 38,15%. Największy udział zabytków niewymagających zabiegów konserwatorskich jest w województwach opolskim (77,19% zabytków o zidentyfikowanym stanie zachowania w skali województwa), wielkopolskim (75,83%), małopolskim (72,41%) i warmińsko-mazurskim (67,83%), a najmniejszy w województwach śląskim (1,25%), kujawsko-pomorskim (3,14%), dolnośląskim (4,08%) i podlaskim (13,58%).

Właściwą formę terenową zachowało 36,06% zabytków. Województwa, w których są one najliczniejsze, to wielkopolskie (92,64%), lubelskie (91,46%), kujawsko-pomorskie (73,82%) i warmińsko-mazurskie (69,58%), a najmniejszy udział zarejestrowano w województwach opolskim (10,98%), dolnośląskim (16,44%), lubuskim (16,85%) i podkarpackim (19,10%), co związane jest z dominacją w nich zabytków płaskich. W przypadku zabytków szczególnie cennych to 60,68%, co związane jest ze znacznym udziałem zabytków oryginalnie posiadających taką formę w tej grupie.

Zabezpieczenia, które powinno służyć zatrzymaniu procesów destrukcji, i uzupełnienia ubytków w rzeźbie wymaga 6,93% zbioru (a 19,01% zabytków szczególnie cennych). Dotyczy to w większości przypadków zabytków o własnej formie terenowej, ale również zabytków płaskich, niszczonych wkopami lub zagrożonych erozją. Największy ich udział jest w województwach podlaskim (36,63%), zachodniopomorskim (22,82%), świętokrzyskim (20,42%) i pomorskim (12,55%).

Oznakowania, mającego na celu zabezpieczyć przed czynnymi lub w sposób pewny zagrożającymi w najbliższej przyszłości zniszczeniami i uchronić zabytek przed niewłaściwym użytkowaniem, wymaga 26,67% zabytków z omawianego zbioru (w tym 48,96% zabytków szczególnie cennych). Największy ich udział wskazano w województwach zachodniopomorskim (79,15%), kujawsko-pomorskim (78,01%), warmińsko-mazurskim (77,62%) i lubelskim (74,39%), najmniejszy w województwach lubuskim (5,43%), opolskim (7,07%), wielkopolskim (10,81%) i podkarpackim (11,32%). W przypadku tych ostatnich może to świadczyć o stosunkowo częściej obecności oznaczeń państwowych, samorządowych i innych (związanych

**LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW (KSIĘGA C)
W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W PODZIALE NA KATEGORIE ODNOSZĄCE SIĘ DO STANU ZACHOWANIA
Z UWZGLĘDNIENIEM STANOWISK SZCZEGÓLNIE CENNYCH**

Województwo	Zabytki niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		Zagrożone			
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	250	16,98%	1130	76,77%	338	22,96%
Kujawsko-pomorskie	6	3,14%	166	86,91%	66	34,55%
Lubelskie	75	44,38%	80	47,34%	27	15,98%
Lubuskie	44	8,09%	129	23,71%	62	11,40%
Łódzkie	31	21,68%	94	65,73%	8	5,59%
Małopolskie	11	2,26%	321	65,91%	17	3,49%
Mazowieckie	10	2,49%	284	70,82%	0	0,00%
Opolskie	26	2,19%	873	73,61%	3	0,25%
Podkarpackie	31	6,49%	365	76,36%	17	3,56%
Podlaskie	18	6,74%	217	81,27%	5	1,87%
Pomorskie	11	1,94%	480	84,81%	38	6,71%
Śląskie	6	2,50%	232	96,67%	98	40,83%
Świętokrzyskie	73	35,44%	101	49,03%	10	4,85%
Warmińsko-mazurskie	139	48,60%	130	45,45%	58	20,28%
Wielkopolskie	112	16,82%	543	81,53%	235	35,29%
Zachodniopomorskie	8	2,16%	307	82,97%	15	4,05%
Razem w kraju	851	11,09%	5452	71,06%	997	13,00%
Zabytki szczególnie cenne	136	17,71%	626	81,51%	102	13,28%

**LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW (KSIĘGA C)
W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W ODNIESIENIU DO WYBRANYCH ASPEKTÓW OCENY STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW**

Województwo	Nie wymaga zabiegów konserwatorskich		Stanowisko zachowało właściwą mu formę terenową		Wymaga zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie		Wymaga oznakowania		Wymaga odstonięcia rzeźby (oddrzewienie, odkrzewienie)	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	60	4,08%	242	16,44%	20	1,36%	178	12,09%	69	4,69%
Kujawsko-pomorskie	6	3,14%	141	73,82%	13	6,81%	149	78,01%	145	75,92%
Lubelskie	79	48,17%	150	91,46%	4	2,44%	122	74,39%	55	33,54%
Lubuskie	106	57,61%	31	16,85%	4	2,17%	10	5,43%	6	3,26%
Łódzkie	41	28,67%	34	23,78%	6	4,20%	28	19,58%	48	33,57%
Małopolskie	273	72,41%	116	30,77%	11	2,92%	91	24,14%	13	3,45%
Mazowieckie	75	24,27%	89	28,80%	33	10,68%	95	30,74%	44	14,24%
Opolskie	731	77,19%	104	10,98%	32	3,38%	67	7,07%	43	4,54%
Podkarpackie	279	65,80%	81	19,10%	14	3,30%	48	11,32%	31	7,31%
Podlaskie	33	13,58%	167	68,72%	89	36,63%	106	43,62%	103	42,39%
Pomorskie	237	43,73%	119	21,96%	68	12,55%	212	39,11%	115	21,22%
Śląskie	3	1,25%	49	20,42%	14	5,83%	54	22,50%	56	23,33%
Świętokrzyskie	68	35,60%	82	42,93%	39	20,42%	61	31,94%	47	24,61%
Warmińsko-mazurskie	194	67,83%	199	69,58%	14	4,90%	222	77,62%	67	23,43%
Wielkopolskie	505	75,83%	617	92,64%	25	3,75%	72	10,81%	75	11,26%
Zachodniopomorskie	76	21,41%	207	58,31%	81	22,82%	281	79,15%	189	53,24%
Razem w kraju	2766	41,08%	2428	36,06%	467	6,93%	1796	26,67%	1106	16,42%
Zabytki szczególnie cenne	293	38,15%	466	60,68%	146	19,01%	376	48,96%	267	34,77%

Utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		Nieistniejące		Niezidentyfikowane		Razem	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
70	4,76%	22	1,49%	0	0,00%	1472	100,00%
5	2,62%	14	7,33%	0	0,00%	191	100,00%
6	3,55%	3	1,78%	5	2,96%	169	100,00%
11	2,02%	0	0,00%	360	66,18%	544	100,00%
12	8,39%	6	4,20%	0	0,00%	143	100,00%
41	8,42%	4	0,82%	110	22,59%	487	100,00%
5	1,25%	10	2,49%	92	22,94%	401	100,00%
42	3,54%	6	0,51%	239	20,15%	1186	100,00%
19	3,97%	9	1,88%	54	11,30%	478	100,00%
7	2,62%	1	0,37%	24	8,99%	267	100,00%
21	3,71%	30	5,30%	24	4,24%	566	100,00%
0	0,00%	2	0,83%	0	0,00%	240	100,00%
13	6,31%	4	1,94%	15	7,28%	206	100,00%
16	5,59%	1	0,35%	0	0,00%	286	100,00%
11	1,65%	0	0,00%	0	0,00%	666	100,00%
32	8,65%	8	2,16%	15	4,05%	370	100,00%
311	4,05%	120	1,56%	938	12,23%	7672	100,00%
1	0,13%	5	0,65%			768	100,00%

Wymaga zmiany zagospodarowania terenu		Wymaga badań ratowniczych		Obserwacja utrudniona		Częściowo zniszczone		Całkowicie zniszczone		Razem w województwie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
20	1,36%	7	0,48%	752	51,09%	338	22,96%	22	1,49%	1472	100,00%
9	4,71%	3	1,57%	104	54,45%	67	35,08%	5	2,62%	191	100,00%
14	8,54%	20	12,20%	104	63,41%	134	81,71%	12	7,32%	164	100,00%
10	5,43%	3	1,63%	67	36,41%	42	22,83%	4	2,17%	184	100,00%
9	6,29%	2	1,40%	23	16,08%	6	4,20%	6	4,20%	143	100,00%
3	0,80%	17	4,51%	201	53,32%	106	28,12%	5	1,33%	377	100,00%
78	25,24%	11	3,56%	175	56,63%	210	67,96%	10	3,24%	309	100,00%
18	1,90%	8	0,84%	493	52,06%	187	19,75%	7	0,74%	947	100,00%
10	2,36%	27	6,37%	378	89,15%	256	60,38%	10	2,36%	424	100,00%
50	20,58%	31	12,76%	66	27,16%	179	73,66%	2	0,82%	243	100,00%
34	6,27%	52	9,59%	375	69,19%	272	50,18%	30	5,54%	542	100,00%
8	3,33%	12	5,00%	213	88,75%	101	42,08%	2	0,83%	240	100,00%
39	20,42%	10	5,24%	156	81,68%	115	60,21%	4	2,09%	191	100,00%
0	0,00%	52	18,18%	99	34,62%	70	24,48%	1	0,35%	286	100,00%
33	4,95%	8	1,20%	131	19,67%	238	35,74%	8	1,20%	666	100,00%
21	5,92%	12	3,38%	260	73,24%	323	90,99%	8	2,25%	355	100,00%
356	5,29%	275	4,08%	3597	53,42%	2644	39,26%	136	2,02%	6734	100,00%
56	7,29%	30	3,91%	390	50,78%	394	51,30%	8	1,04%	768	100,00%

z inicjatywami prywatnymi, stowarzyszeń oraz innych podmiotów), przy jednocześnie obniżonym poziomie zagrożeń (w dwóch ostatnich przypadkach) oraz dużym udziale stanowisk płaskich zajętych przez pola (w województwach lubuskim i opolskim).

Odstąpienia rzeźby w postaci oddrzewienia lub odkrzewienia wymaga 16,42% zabytków. Odnosi się to do 34,77% zabytków szczególnie cennych. Najczęściej zaobserwowano taką potrzebę w województwach kujawsko-pomorskim (75,92%), zachodniopomorskim (53,24%), podlaskim (42,39%) i łódzkim (33,57%). Najrzadziej zarejestrowano taką potrzebę w województwach lubuskim (3,26%), małopolskim (3,45%), opolskim (4,54%) i dolnośląskim (4,69%), co wynika zapewne z dużego udziału stanowisk płaskich, szczególnie użytkowanych jako pola uprawne. Chociaż rozrost systemów korzeniowych i możliwość powstawania wykrotów są niewątpliwie zagrożeniami dla zabytków archeologicznych, a ich powierzchnia powinna być odpowiednio wyeksponowana, zadbana i dostępna, to jednak obecność drzew i krzewów nie musi być zawsze oceniana negatywnie. W przypadku stanowisk zagrożonych erozją rozrost tego typu szaty roślinnej stabilizuje podłoże, a dla terenów objętych również ochroną przyrodniczą, krajobrazową czy wpisem do księgi A odnoszącym się do założeń parkowych należy w ocenie uwzględnić pozaarcheologiczne wartości podlegające ochronie. Z zagadnieniem odstąpienia rzeźby wiąże się częściowo kwestia dostępności terenu zabytków do obserwacji – w przypadku 53,42% w trakcie weryfikacji terenowej zakreślono w ankietach pole dotyczące utrudnionej obserwacji, co wiązało się przede wszystkim z faktem zarośnięcia obszaru zabytków roślinnością trawiastą, uprawami, krzewami czy drzewami, z zajęciem terenu pod zabudowę oraz zagrozeniem obszaru zabytku. Odnosi się to do 50,78% zabytków szczególnie cennych. Najczęściej z problemem takim zetknięto się w województwach podkarpackim (89,15%), śląskim (88,75%), świętokrzyskim (81,68%) i zachodniopomorskim (73,24%).

Zmiany zagospodarowania terenu wymaga 5,29% zabytków (7,29% wśród szczególnie cennych). Oznacza to, że obecna forma zagospodarowania wpływa niszcząco na substancję zabytkową. Najczęściej ten problem zarejestrowano w województwach mazowieckim (25,24%), podlaskim (20,58%), świętokrzyskim (20,42%) i lubelskim (8,54%). W ankietach weryfikacyjnych nie odnotowano go w województwie warmińsko-mazurskim, a najrzadziej wystąpił w województwach małopolskim (0,80%), dolnośląskim (1,36%) i opolskim (1,90%). Wydaje się, że w przypadku ostatnich osoby weryfikujące z zasady ignorowały fakt rozorywania zabytków płaskich, uznając, że jeżeli zabytek w momencie wpisania do rejestru, jak też przez cały czas do dnia obecnego użytkowano jako pole lub ogród, to górna warstwa gleby podlegająca orce była zniszczona od początku objęcia ochroną.

Za częściowo zniszczone uznano 39,26% zabytków (51,30% wśród szczególnie cennych). Najczęściej rejestrowano ten fakt w województwach zachodniopomorskim (90,99%), lubelskim (81,71%), podlaskim (73,66%) i mazowieckim (67,96%), a najrzadziej w województwach łódzkim (4,20%), opolskim (19,75%), lubuskim (22,83%) i dolnośląskim (22,96%). Za całkowicie zniszczony uznano 2,02% zbioru, przy czym obiekty te rozkładają się pomiędzy grupy zabytków nieistniejących i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru zabytków. Cecha ta dotyczy 0,65% zabytków szczególnie cennych, tj. w tym przypadku pierwotnie, przed zniszczeniem będących szczególnie cennymi. Udział tej grupy w zbiorach wojewódzkich

waha się w granicach od 0,35% (województwo warmińsko-mazurskie) do 5,54% (województwo pomorskie).

Zabytków w tak złym stanie, że wymagają szybkich badań ratowniczych, jest 4,08% (3,91% wśród szczególnie cennych). Przyczyną są trwające zagrożenia, które skutkowały zniszczeniami lub zagrażają ich powstaniem w bezpośredniej przyszłości (np. w związku z rozpoczętą lub planowaną inwestycją). Należy podkreślić, że przeprowadzenie wykopalisk ratowniczych nie jest działaniem służącym ochronie zabytku z racji swojego niszczącego charakteru. Pozwala natomiast, wobec groźby jego unicestwienia, w całości lub części dokonać jego przebadania i pozyskać wiedzę o stanowisku archeologicznym oraz zabezpieczyć znajdujące się na nim zabytki ruchome. Najczęściej taka potrzeba zarejestrowana została w województwach warmińsko-mazurskim (18,18%), podlaskim (12,76%), lubelskim (12,20%) i pomorskim (9,59%), najrzadziej w województwach dolnośląskim (0,48%), opolskim (0,84%), wielkopolskim (1,20%) i łódzkim (1,40%).

Największy udział w ogólnej liczbie zabytków, dla których możliwe było określenie stanu zachowania, stanowią zabytki z kategorii osadniczej i mieszkalnej (48,26%), przede wszystkim osady i wsie (41,65%). Kolejna grupa to wpisy z grupy obronnej (26,05%), które reprezentowane są głównie przez grodziska (25,23%). Zabytki sepulkralne to łącznie 16,75%, przy czym 2,54% to pojedyncze groby, a 14,21% to cmentarzyska, głównie kurhanowe (3,40%) oraz inne i bliżej nieokreślone (6,62%). Zabytki z pozostałych grup wahają się w granicach 0,18–3,80% w całości omawianego tutaj zbioru.

Stan zachowania zabytków można przedstawić również w odniesieniu do struktury funkcjonalnej zbioru na przykładzie najliczniejszych jej podgrup. Wśród grodzisk 18,72% nie zakwalifikowano do grup weryfikacyjnych, 76,40% zaliczono do kategorii zabytków zagrożonych, z czego 20,48% to zabytki, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, 3,30% grodzisk znalazło się w grupie o utraconej wartości lub niezasadnie wpisanych (tj. nigdy nie były grodziskami), a 1,59% to zabytki, które uległy zniszczeniu. Własną formę terenową zachowało 85,46% grodzisk. Wśród osad i wsi 9,91% określono jako zabytki niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych, 83,42% jest w grupie zabytków zagrożonych (w tym 10,59% częściowo utraciły wartości zabytkowe), 5,38% w grupie o utraconej wartości lub niezasadnie wpisanych, a 1,28% nieistniejących. Wśród osad 3,10% zachowało własną formę terenową – odnosi się to do osad położonych na ekspozowanych formach terenowych. Spośród grobów kurhanowych 25,00% nie zakwalifikowano do grup weryfikacyjnych, 70,73% zaliczono do kategorii zabytków zagrożonych (w tym 4,27% to zabytki, które częściowo utraciły wartości zabytkowe), 1,83% znalazło się w grupie o utraconej wartości lub niezasadnie wpisanych, a 2,44% nieistniejących (77,44% zachowało własną formę terenową). Podobnie przedstawia się stan zachowania cmentarzysk kurhanowych – 19,65% nie zakwalifikowano do grup weryfikacyjnych, 71,18% zaliczono do kategorii zabytków zagrożonych (11,79% w podgrupie o częściowo utraconej wartości), 5,24% znalazło się w grupie o utraconej wartości lub niezasadnie wpisanych, a 3,93% nieistniejących, 73,80% zaś zachowało własną formę terenową. Jednocześnie wydaje się, że stosunkowo najlepiej zachowane są zabytki z grupy sepulkralnej, miasta, obozowiska, jaskinie i schroniska skalne, zabytki gospodarcze i wały – są to prawie wyłącznie zabytki w dobrym stanie oraz zagrożone.

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW (KSIĘGA C)
W PODZIALE NA ICH FUNKCJĘ PIERWOTNĄ W ODNIESIENIU DO POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII STANU ZACHOWANIA

Funkcja pierwotna		Zabytki niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		Zagrożone			
				ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny	
				liczba	procent	liczba	procent
Obronna	grodzisko	318	18,72%	1298	76,40%	348	20,48%
	fortyfikacje	3	7,89%	32	84,21%	8	21,05%
	fortalicja	4	23,53%	13	76,47%	0	0,00%
Obrzędowa	kościół, kaplica, świątynia	1	25,00%	3	75,00%	0	0,00%
	zespół klasztorny, eremicki	3	42,86%	3	42,86%	0	0,00%
	krąg kamienny	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%
	miejsce kultu, miejsce ofiarne	4	40,00%	6	60,00%	0	0,00%
	inne obrzędowe	2	22,22%	5	55,56%	0	0,00%
Osadnicza / mieszkalna	dwór	3	30,00%	7	70,00%	2	20,00%
	miasto	4	4,30%	88	94,62%	31	33,33%
	pałac	2	66,67%	1	33,33%	2	66,67%
	relikty architektury	1	5,88%	15	88,24%	1	5,88%
	zamek	12	20,69%	44	75,86%	9	15,52%
	osada, wieś	278	9,92%	2338	83,41%	297	10,60%
	obozowisko	2	3,33%	57	95,00%	12	20,00%
	jaskinia	3	5,77%	49	94,23%	0	0,00%
	schronisko skalne	0	0,00%	27	100,00%	2	7,41%
	ślad osadniczy	0	0,00%	43	89,58%	9	18,75%
	inne osadnicze	2	2,60%	69	89,61%	13	16,88%
Grób	kurhanowy	41	25,00%	116	70,73%	7	4,27%
	megalit	0	0,00%	4	80,00%	2	40,00%
	inny grób	1	50,00%	1	50,00%	0	0,00%
Cmentarzysko	kurhanowe	45	19,65%	163	71,18%	27	11,79%
	megalityczne	0	0,00%	6	85,71%	2	28,57%
	z grobami skrzynkowymi	0	0,00%	88	94,62%	2	2,15%
	z grobami w obstawach kamiennych i/lub brukami	0	0,00%	19	86,36%	2	9,09%
	z grobami z kamieniami nagrobnymi	1	33,33%	1	33,33%	0	0,00%
	z grobami popielnicowymi	19	12,10%	128	81,53%	58	36,94%
	inne cmentarzyska	34	7,62%	357	80,04%	123	27,58%
Gospodarcza	infrastruktura	2	25,00%	6	75,00%	2	25,00%
	miejsce eksploatacji surowca	11	29,73%	26	70,27%	3	8,11%
	miejsce produkcji	2	2,44%	78	95,12%	12	14,63%
	inna gospodarcza	0	0,00%	3	100,00%	2	66,67%
Kompleks osadniczy		4	4,82%	72	86,75%	6	7,23%
Kopiec		22	30,14%	45	61,64%	3	4,11%
Wały		5	41,67%	7	58,33%	3	25,00%
Inne		19	7,36%	220	85,27%	6	2,33%
Wielofazowe o różnej funkcji		3	18,75%	13	81,25%	3	18,75%
Razem w skali kraju		851	12,64%	5452	80,96%	997	14,81%
Zachowana forma terenowa zabytku		498	22,84%	1660	76,15%	387	17,75%
Zachowana forma terenowa – procent w grupie stanu zachowania			58,52%		30,45%		38,82%

Utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		Nieistniejące		Razem		Zachowana forma terenowa zabytku	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
56	3,30%	27	1,59%	1699	100,00%	1452	85,46%
2	5,26%	1	2,63%	38	100,00%	31	81,58%
0	0,00%	0	0,00%	17	100,00%	15	88,24%
0	0,00%	0	0,00%	4	100,00%	3	75,00%
1	14,29%	0	0,00%	7	100,00%	1	14,29%
1	50,00%	0	0,00%	2	100,00%	1	50,00%
0	0,00%	0	0,00%	10	100,00%	4	40,00%
2	22,22%	0	0,00%	9	100,00%	6	66,67%
0	0,00%	0	0,00%	10	100,00%	7	70,00%
1	1,08%	0	0,00%	93	100,00%	6	6,45%
0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%	1	33,33%
1	5,88%	0	0,00%	17	100,00%	4	23,53%
2	3,45%	0	0,00%	58	100,00%	31	53,45%
151	5,39%	36	1,28%	2803	100,00%	87	3,10%
0	0,00%	1	1,67%	60	100,00%	1	1,67%
0	0,00%	0	0,00%	52	100,00%	52	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	27	100,00%	27	100,00%
4	8,33%	1	2,08%	48	100,00%	2	4,17%
1	1,30%	5	6,49%	77	100,00%	5	6,49%
3	1,83%	4	2,44%	164	100,00%	127	77,44%
1	20,00%	0	0,00%	5	100,00%	4	80,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	2	100,00%
12	5,24%	9	3,93%	229	100,00%	169	73,80%
0	0,00%	1	14,29%	7	100,00%	4	57,14%
2	2,15%	3	3,23%	93	100,00%	1	1,08%
2	9,09%	1	4,55%	22	100,00%	22	100,00%
1	33,33%	0	0,00%	3	100,00%	2	66,67%
7	4,46%	3	1,91%	157	100,00%	1	0,64%
36	8,07%	19	4,26%	446	100,00%	19	4,26%
0	0,00%	0	0,00%	8	100,00%	2	25,00%
0	0,00%	0	0,00%	37	100,00%	5	13,51%
2	2,44%	0	0,00%	82	100,00%	0,00%	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%	0,00%	0,00%
3	3,61%	4	4,82%	83	100,00%	16	19,28%
5	6,85%	1	1,37%	73	100,00%	43	58,90%
0	0,00%	0	0,00%	12	100,00%	23	191,67%
15	5,81%	4	1,55%	258	100,00%	2	0,78%
0	0,00%	0	0,00%	16	100,00%	2	12,50%
311	4,62%	120	1,78%	6734	100,00%	2180	32,37%
22	1,01%	0	0,00%	2180	100,00%		
	7,07%		0,00%				

W zbiorze zabytków archeologicznych, dla których określono stan zachowania, 33,31% jest własnością prywatną, 21,09% – własnością państwową, 3,95% – własnością samorządową, 1,31% – własnością kościołów i związków wyznaniowych. Dużą grupę stanowią zabytki o mieszanej własności – 9,27%²⁴⁶. Inny rodzaj własności, w tym współwłasność oraz odnoszący się do podmiotów, jak: spółdzielnie, spółki handlowe, stowarzyszenia, spółki własności gruntowej, ma 0,80% zabytków. W przypadku 30,28% w trakcie trwania weryfikacji nie udało się ustalić własności. Najliczniejsze korelacje pomiędzy grupami stanu zachowania a własnością odnoszą się do zabytków zagrożonych będących własnością prywatną (30,28% w skali całego zbioru), o nieustalonej własności (24,01%), będących własnością państwową (15,87%) i będących własnością mieszaną (7,97%).

Najwyższy udział zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych stanowi własność państwową (19,24%) oraz kościołów i związków wyznaniowych (18,29%), najmniejszy stanowi kategoria inne (2,00%) i własność prywatna (4,36%). W każdej z kategorii własnościowych dominuje udział zabytków zagrożonych – od 72,87% w przypadku własności samorządowej i 75,23% w przypadku państwowej do 90,89% w przypadku własności prywatnej, przy czym udział zabytków, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, waha się od 4,00% w przypadku własności innej i 13,24% w przypadku własności prywatnej do 20,79% w przypadku własności nieustalonej i 20,73% w przypadku własności kościołów i związków wyznaniowych (przy średniej 15,64%). Zabytki o utraconej wartości i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru najliczniej występują we własności określonej jako inna (12,00%) i samorządowej (8,50%), a najrzadziej w prywatnej (3,50%) oraz kościołów i związków wyznaniowych (3,66%). Najwyższy udział zabytków zniszczonych, obecnie nieistniejących jest w kategorii inne (4,00%), a najniższy w kategorii własność kościołów i związków wyznaniowych (1,22%).

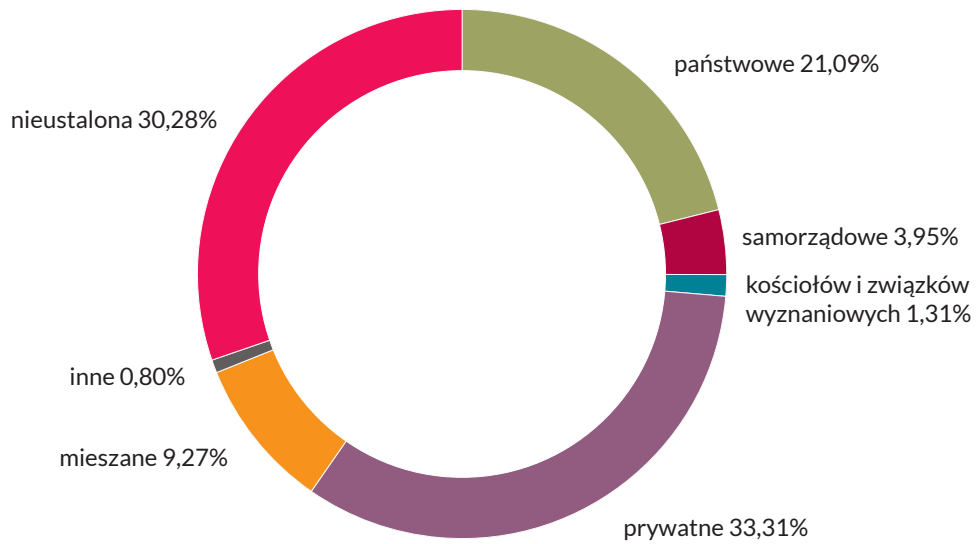
Największy udział zabytków, w przypadku których uznano, że zachowały własną formę terenową, jest własnością samorządową (60,73% tej kategorii własnościowej) i państwową (58,64%), a najniższy – jest własnością nieustaloną (16,41%) i prywatną (27,15%). Jednocześnie biorąc pod uwagę samą strukturę własnościową tej kategorii zabytków, największy wśród nich udział ma własność państwowa (37,90%) i prywatna (27,72%).

Przez pola uprawne zajęte jest 27,53% omawianych zabytków, 33,38% pozostaje w użytkowaniu łączonym²⁴⁷, 19,62% jest pokryte lasami, a 8,60% to nieużytki. Marginalnymi formami użytkowania w skali całego zbioru są: sady, zabudowa przemysłowa oraz mieszkalna i gospodarcza, a także inne, odnoszące się m.in. do obszarów ogrodów, żwirowni i kopalń, śmietnisk,

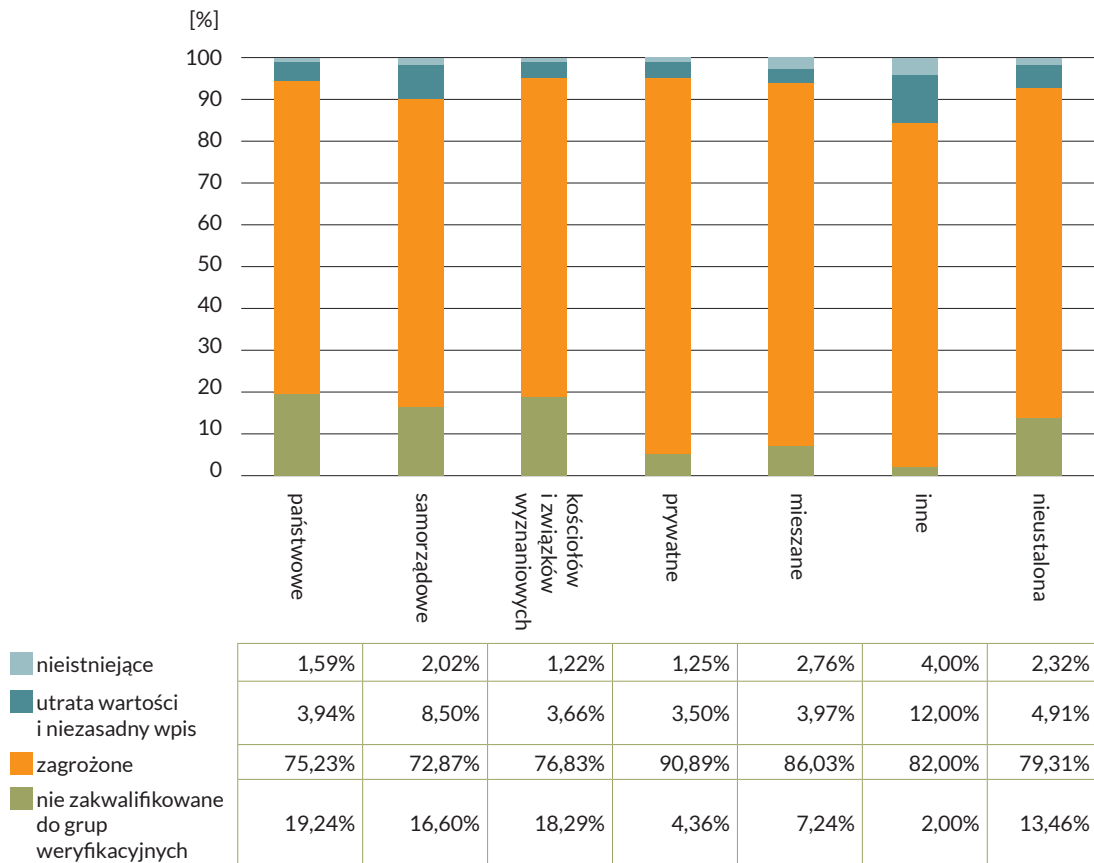
²⁴⁶ Kategoria własności mieszanej obejmuje współwystępowanie co najmniej dwóch prostych kategorii własnościowych, zarówno w przypadku mieszanej własności danej działki, jak też odmiennej własności dla poszczególnych działek znajdujących się na terenie zabytku. Można stwierdzić w uproszczeniu, że w przytłaczającej większości jedną z kategorii jest własność prywatna, a w większości – państwowa. Pozostałe są mniej liczne, jednak w przypadku kategorii inne oraz kościołów i związków wyznaniowych – można stwierdzić podwyższony ich udział. W przypadku własności samorządowej jest on analogiczny do udziału w grupach prostych.

²⁴⁷ Kategoria łączonego użytkowania obejmuje głównie dwa schematy wykorzystania terenu. Jeden odnosi się do łącznego sposobu użytkowania na terenach wiejskich, gdzie głównymi składowymi sposobu użytkowania są pola, łąki i pastwiska, zabudowa mieszkalna i gospodarcza, a także nieużytki, oraz w mniejszym stopniu sady i inne. Podobna sytuacja występuje na pograniczu terenów użytkowanych rolniczo i leśnych. Drugi, mniej liczny, odnosi się do terenów w obrębie miast oraz na obszarach podmiejskich, gdzie dużo wyższy udział ma zabudowa mieszkalna i gospodarcza, parki i tereny rekreacyjne, nieużytki, a także zabudowa przemysłowa.

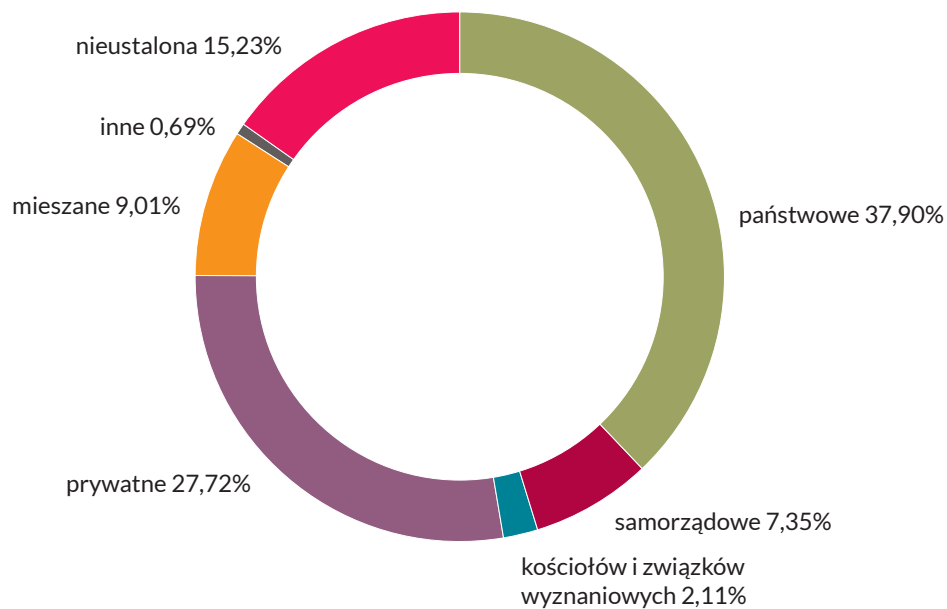
ZABYTKI I OBIEKTY ZIDENTYFIKOWANE POD WZGLĘDEM STANU ZACHOWANIA W PODZIALE NA KATEGORIE WŁASNOŚCIOWE

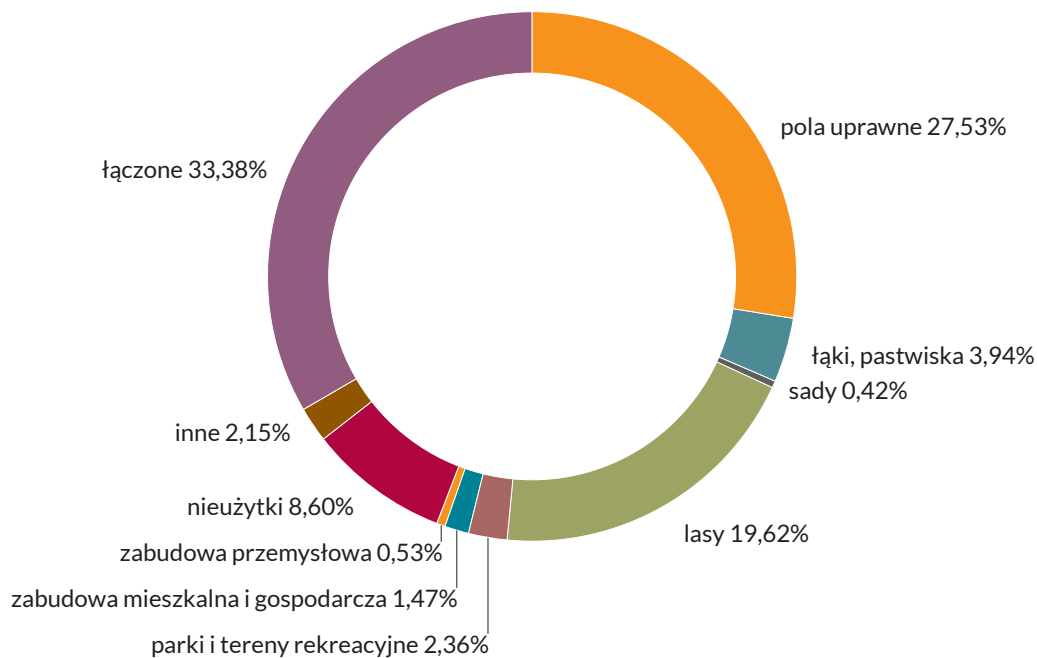
UDZIAŁ GRUP STANU ZACHOWANIA W PODZIALE WG WŁASNOŚCI ZABYTKÓW

UDZIAŁ ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH ZIDENTYFIKOWANYCH POD WZGLĘDEM STANU
ZACHOWANIA, W PRZYPADKU KTÓRYCH WSKAZANO ZACHOWANĄ FORMĘ TERENOWĄ
W PODZIALE WG WŁASNOŚCI ZABYTKÓW

UDZIAŁ ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH ZIDENTYFIKOWANYCH POD WZGLĘDEM STANU
ZACHOWANIA W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA

terenów zalanych wodą itp. Najliczniejsze korelacje między grupami stanu zachowania a rodzajem użytkowania w skali całego omawianego tu zbioru występują dla zabytków zagrożonych zajętych przez pola uprawne (27,61%), użytkowanych w sposób łączony (24,62%), porośniętych lasami (15,64%) i będących nieużytkami (5,81%).

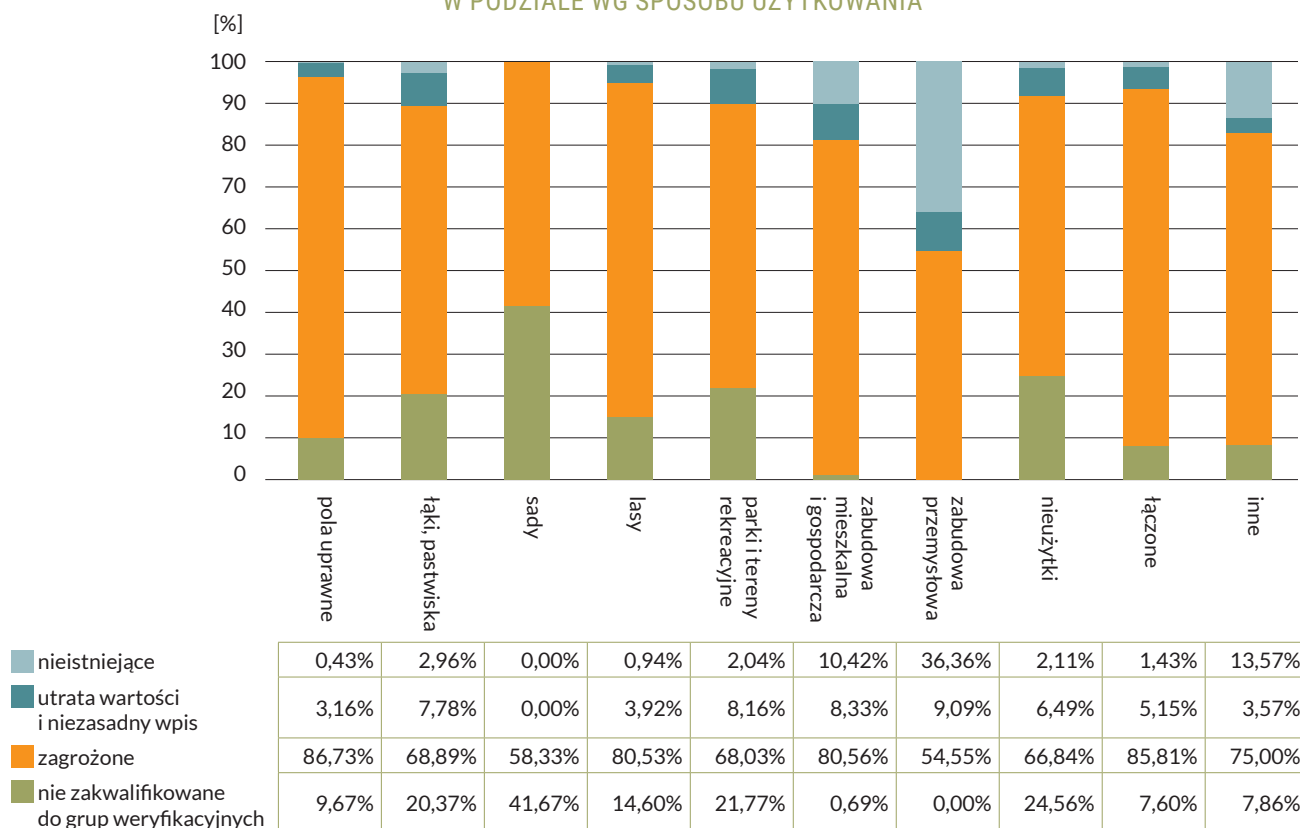
Najwyższy udział zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych jest wśród terenów użytkowanych jako sady (41,76% wśród tego rodzaju użytkowania terenu) i nieużytków (24,56%), a najmniejszy – wśród użytkowanych pod zabudowę mieszkalną i gospodarczą (0,69%) oraz w łączonym użytkowaniu (7,60%). Zabytki zagrożone występują w największym natężeniu wśród rodzajów użytkowania: pola (86,73%) i mieszane (85,81%), przy czym najwyższy udział zabytków zagrożonych, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, jest w przypadku zabudowy mieszkalnej i gospodarczej (45,14%) oraz przemysłowej (42,42%). Najniższy udział zabytków zagrożonych jest wśród terenów objętych zabudową przemysłową (54,55%) i sadami (58,33%), przy czym w pierwszym przypadku wynika to najczęściej nie z dobrego stanu zabytków objętych tą formą użytkowania, lecz dokonania zniszczeń na etapie inwestycyjnym, po którym nastąpiło ustabilizowanie stanu zabytku, obserwowane w trakcie weryfikacji. Zabytki o utraconych wartościach i niezasadnie włączone do rejestru zabytków mają najwyższy udział w przypadku zabudowy przemysłowej (9,09%) oraz mieszkalnej i gospodarczej (8,33%), a najniższy – pól (3,16%) i użytkowanych w inny sposób (3,57%). Kategoria zabytków obecnie nieistniejących w największym natężeniu związana jest z zabudową przemysłową (36,26% wśród tego rodzaju użytkowania terenu), a w najmniejszym – z polami (0,43%) i lasami (0,94%).

W omawianym zbiorze największy udział mają relikty osad i wsi we własności prywatnej (16,82%) i nieustalonej (16,20%), grodziska w rękach państwowych (8,54%), prywatnych (6,65%) i o nieustalonej własności (4,89%), a także osady i wsie we własności państwowej (4,19%). Pozostałe korelacje odnoszą się do niewielkich podzbiorów, chociaż w przypadku grupy sepulkralnej traktowanej łącznie w rękach prywatnych znajduje się 6,48% ogółu zabytków o ustalonym stanie zachowania, kolejne 4,85% w państwowych.

W grupie obronnej najwyższy udział ma własność państwowa (33,60%) i prywatna (26,23%), przy czym wśród grodzisk największa grupa jest w rękach państwowych (34,10%) i prywatnych (26,58%). Wśród fortalicji i fortyfikacji wyższy jest udział własności prywatnej, mieszanej i nieustalonej.

W grupie osadniczej i mieszkalnej dominuje własność prywatna (38,79%), państwowa (12,48%) i mieszana (9,50%), przy wysokim udziale własności nieustalonej (35,26%). W poszczególnych podgrupach występuje inna struktura własnościowa. 40,13% osad i wsi stanowi własność prywatną, 38,81% ma własność nieustaloną, a 10,05% stanowi własność państwową. Najwyższy udział własności państwowej jest w przypadku jaskiń (67,31%), schronisk skalnych (92,31%) oraz śladów osadniczych (42,00%), własności samorządowej – wśród reliktyw architektury (30,00%) i dworów (14,29%), a własności kościołów i związków wyznaniowych – w przypadku wpisów dotyczących reliktyw architektury (10,00%) i miast (8,79%). Własność prywatna dominuje wśród podgrupy inne w grupie osadniczej (62,50%), dworów (50,00%) i obozowisk (41,38%). Kategoria własności mieszanej największy udział ma wśród zabytków określonych w dokumentach powołujących jako miasta (69,23%), pałace (33,33%) i zamki (16,39%).

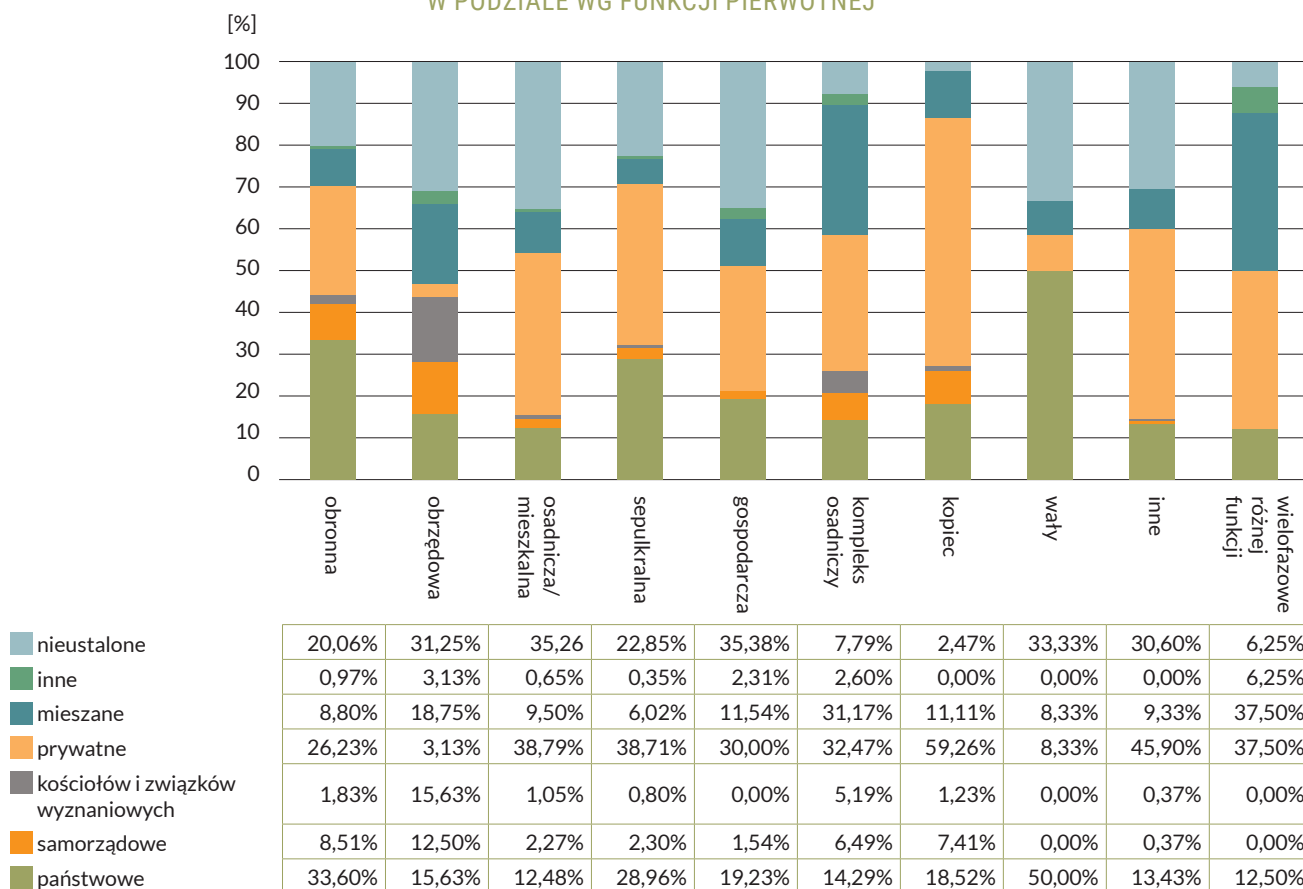
UDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH GRUP STANU ZACHOWANIA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA

W grupie sepulkralnej najwyższy udział ma własność prywatna (38,71%) i państwowa (28,96%). Wśród kurhanów i cmentarzysk kurhanowych własność państwową stanowi odpowiednio 25,95% i 56,55% zabytków, własność prywatną – 62,16% i 22,10%. Zbliżona sytuacja występuje w przypadku innych i bliżej nieokreślonych cmentarzysk: własność państwowa stanowi 26,81%, a prywatna – 44,24%. Najwyższy udział własności państwowej występuje w przypadku cmentarzysk megalitycznych i megalitów (odpowiednio 62,50% i 60,00%), w wypadku których podwyższony jest również poziom własności samorządowej (odpowiednio – 12,50% i 20,00%). Najwyższy udział własności prywatnej oprócz grobów kurhanowych występuje wśród innych grobów (100%), cmentarzysk w obudowach kamiennych i z brukami (94,44%) oraz z grobami skrzynkowymi (58,06%). Mieszana kategoria własności ma największy udział wśród cmentarzysk z kategorii innych i ogólnie określonych (10,94%) oraz kurhanowych (7,12%).

W grupie zabytków o funkcji gospodarczej również dominuje własność prywatna, państwowa oraz mieszana, z wysokim udziałem kategorii nieustalonej, chociaż z racji stosunkowo niewielkich wielkości podgrup natężenie ich występowania silnie różni się między nimi. W grupie obrzędowej rozkład kategorii własności jest stosunkowo równomierny, jednak w poszczególnych podgrupach jest podwyższony udział własności kościołów i związków wyznaniowych: w przypadku kościołów, kaplic lub świątyń jest to 50%, a wśród zespołów klasztornych i eremickich – 42,86%. W przypadku pozostałych podgrup wysoki jest udział własności państwowej, mieszanej i nieustalonej.

UDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII WŁASNOŚCI ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ

W grupie funkcjonalnej, odnoszącej się do zabytków innych, najliczniejsza jest własność prywatna (45,90%), państwowa (13,43%) i mieszana (9,33%), przy czym aż 30,60% ma niezidentyfikowaną własność. W pozostałych grupach funkcjonalnych z racji ich niewielkiej liczebności występują wyraźne różnice w strukturze własnościowej, jednak przy ewidentnej dominacji własności prywatnej i państwowej (także w formie własności mieszanej).

Pewne tendencje są wyraźniejsze przy rozpatrzeniu udziału grup funkcji pierwotnej w poszczególnych kategoriach własnościowych. Grodziska wśród zabytków w rękach państwowych stanowią 40,53%, osady i wsie – 19,92%, jaskinie i schroniska skalne – 4,15% (cała grupa osadniczo-mieszkalna to 28,57%), a kurhany i cmentarzyska kurhanowe stanowią odpowiednio 3,38% i 10,63% (cała grupa sepulkralna – 23,01%). Wśród zabytków należących do samorządów przeszło połowę stanowią grodziska (54,31%), 17,23% to osady i wsie, groby pojedyncze i cmentarzyska stanowią łącznie 9,74% (głównie cmentarzyska kurhanowe – 3,37% i określone ogólnie – 3,75%). 33,72% zabytków będących własnością kościołów i związków wyznaniowych stanowią grodziska, 25,58% – osady i wsie, 9,30% – miasta, 10,47% – grupa sepulkralna, 4,56% to kompleksy osadnicze, a 5,81% to zabytki z grupy obrzędowej. W grupie zabytków w rękach prywatnych 47,27% to osady i wsie (cała grupa osadnicza i mieszkalna to 52,56%), 18,70% to grodziska, a grupa sepulkralna to 18,20% (przy czym 4,79% to groby

kurhanowe, a 6,87% to inne i bliżej nieokreślone cmentarzyska). W grupie tej podwyższony jest udział zabytków z kategorii inna funkcja (5,12%). Na zabytki we własności mieszanej składają się przede wszystkim grodziska (23,18%), osady i wsie (35,33%), miasta (10,21%) oraz groby i cmentarzyska (11,02%, przy czym 6,16% to cmentarzyska inne i bliżej nieokreślone).

Najczęściej występującymi korelacjami w skali całego zbioru pomiędzy kategoriami własnościowymi i sposobem użytkowania są: zabytki o nieustalonej własności i zajęte przez pola uprawne (18,43%), w rękach prywatnych użytkowane w sposób łączony (12,32%) oraz jako pola uprawne (11,07%), a także porośnięte przez lasy i pozostające we własności nieokreślonej (7,09%) oraz państwowej (6,30%).

W grupie zabytków w kategorii własność państwowa 38,68% użytkowanych jest jako lasy, 32,01% w sposób łączony, 14,93% to pola uprawne, a 5,83% to nieużytki. W grupie zabytków w kategorii własność samorządowa 46,33% wpisów odnosi się do zabytków użytkowanych w sposób łączony, 12,74% – do parków i terenów rekreacyjnych, 10,81% – lasów, 9,27% jest użytkowane w inny sposób, a 8,11% to nieużytki. Wśród zabytków w kategorii własność kościołów i związków wyznaniowych 38,51% jest użytkowanych w sposób łączony, 22,98% – w inny (głównie kościoły, cmentarze itd.), 12,42% to zabudowa mieszkalna i gospodarcza, a 9,32% to parki i tereny rekreacyjne. Zabytki w kategorii własność prywatna w 36,36% użytkowane są w sposób łączony, 32,66% to pola uprawne, 9,24% – nieużytki, 6,94% – lasy i 5,97% – łąki i pastwiska. Widać tu wysoki udział terenów związanych z działalnością prywatnych rolników. Wśród zabytków o mieszanej własności 55,51% ma łączone użytkowanie, 16,45% to pola uprawne, 9,54% – nieużytki, a 7,64% – lasy. W kategorii własności nieokreślonej 49,89% odnosi się do pól uprawnych, 19,19% – do lasów, a 15,67% – do łączonego użytkowania, 5,63% zaś do nieużytków.

Wśród zabytków wykorzystywanych jako pola uprawne dominuje własność prywatna (33,18%) i nieustalona (66,08%) oraz państwowa (7,29%), tak samo w przypadku łąk i pastwisk (własność prywatna – 59,27%, nieustalona – 15,89%, państwowa – 12,25%). Wśród zabytków zajętych przez sady 66,29% to własność prywatna, 15,73% – nieustalona w trakcie weryfikacji, a po 5,62% przypada na własność państwową i samorządową. Dla 42,34% obiektów porośniętych lasami w trakcie weryfikacji nie udało się ustalić własności, a 37,61% to własność państwowa, 14,04% to własność prywatna. 36,93% zabytków zajętych przez parki i tereny rekreacyjne określono jako pozostające we własności nieustalonej, 18,75% – samorządowej, 16,48% – państwowej, a 14,77% – prywatnej. W przypadku zabytków użytkowanych pod zabudowę mieszkalną i gospodarczą 54,25% znajduje się w rękach prywatnych, 15,79% ma własność nieustaloną, 10,93% mieszaną, a 8,10% jest własnością kościołów i związków wyznaniowych. 64,52% zajętych przez zabudowę przemysłową ma nieustaloną własność, 22,58% prywatną, 8,06% samorządową. Nieużytki w największym stopniu są w rękach prywatnych (43,08%) lub mają nieustaloną własność (28,62%), 13,06% z nich należy do państwa, a 10,11% ma mieszaną własność.

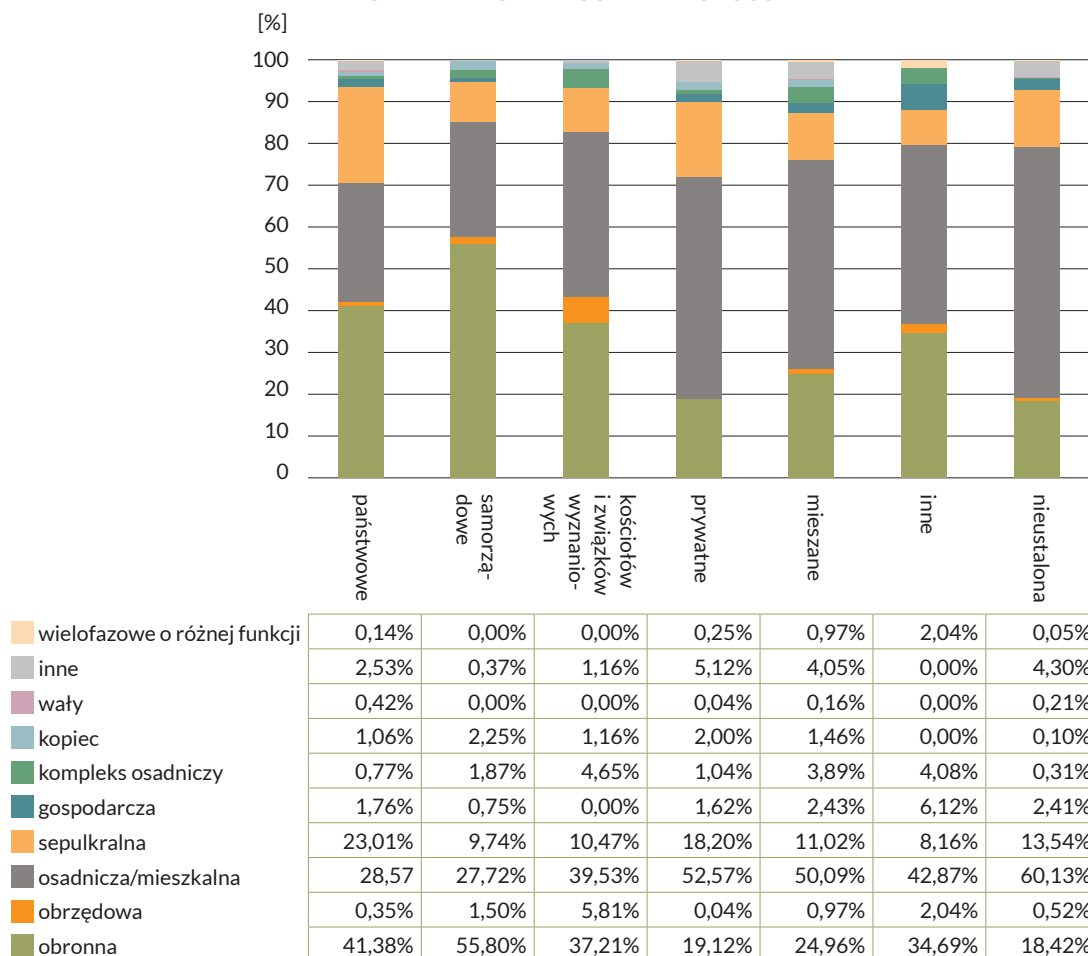
Najczęściej występującymi korelacjami pomiędzy grupami odnoszącymi się do przedmiotu wpisu a sposobem użytkowania są osady i wsie zajęte przez pola uprawne (21,96% całości omawianego zbioru), osady i wsie w łączonym użytkowaniu (12,31%), grodziska porośnięte lasami (8,09%), wykorzystywane w sposób łączony (7,87%) i zajęte przez nieużytki (4,40%),

cmentarzyska inne i ogólnie określone, użytkowane w sposób łączony (3,33%), cmentarzyska kurhanowe (2,49%) oraz osady i wsie porośnięte lasami (2,15%), osady i wsie zajęte przez nieużytki (1,87%) oraz grodziska wykorzystywane jako łąki i pastwiska (1,80%).

Wśród grodzisk 32,08% porośniętych jest lasami, 31,19% – użytkowanych w sposób łączony, 17,42% – jako nieużytki, a 7,12% – jako łąki i pastwiska. Jeszcze wyższy udział lasów jest w przypadku fortyfikacji (57,89%), a nieużytków – w odniesieniu do fortalicji 35,29%. 52,73% osad i wsi użytkowanych jest jako pola uprawne, 29,55% – w sposób łączony, a 4,49% – stanowią nieużytki. Groby kurhanowe zajęte są głównie przez lasy (32,32%), użytkowane w sposób łączony (27,44%), stanowią nieużytki (25,00%) oraz znajdują się na polach uprawnych (10,37%). Wśród cmentarzysk kurhanowych 73,36% zajętych jest przez lasy, a 14,41% ma łączony sposób użytkowania. Inne i ogólnie określone cmentarzyska w 50,22% użytkowane są w sposób łączony, 17,49% stanowią lasy, a 17,04% – pola uprawne. W przypadku małych podgrup występują wyraźnie odmienne tendencje, które jednak związane są z ich niewielką liczebnością.

Najwyższy udział pól uprawnych występuje w grupie osadniczej i mieszkalnej (47,08%) oraz w zabytkach innych (32,81%). Łąki i pastwiska mają największy udział wśród zamków (6,90%),

UDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH GRUP FUNKCJI PIERWOTNEJ ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W PODZIALE WG KATEGORII WŁASNOŚCI

UDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH GRUP RODZAJÓW UŻYTKOWANIA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W PODZIALE WG KATEGORII WŁASNOŚCI

reliktów architektury (5,88%) oraz w grupie gospodarczej (3,85%). Sady w żadnej grupie funkcjonalnej nie wynoszą więcej niż 0,65% (grupa osadnicza i mieszkalna). Lasy dominują na watach (75,00%), zabytkach sepulkralnych (39,80%) i obronnych (32,33%), przy czym w grupie osadniczej i mieszkalnej dominują wśród schronisk skalnych (55,56%) oraz jaskiń (42,31%). Parki i tereny rekreacyjne stanowią po 6,25% w przypadku zabytków z grupy obrzędowej i stanowisk wielofazowych o różnej funkcji, a 5,99% w przypadku zabytków z grupy obronnej. Zabudowa mieszkalna i gospodarcza ma największy udział na stanowiskach o funkcji obrzędowej (15,63%), w miastach (12,90%), wśród reliktów architektury (11,76%) oraz na stanowiskach wielofazowych o różnej funkcji (12,50%). Należy podkreślić jej niski udział w przypadku zabytków obronnych (0,91%), a także osadniczych i mieszkalnych (1,38%). Zabudowa przemysłowa nie przekracza 1,20% (kompleksy osadnicze). Nieużytki sięgają 17,81% w przypadku kopców, 17,39% w grupie obronnej (przy czym dominują wśród dworów – 40,00%) oraz 8,87% w sepulkralnej. Łączony sposób użytkowania w większości grup ma znaczny udział, w przypadku kompleksów osadniczych sięgający 63,86%, a grup obronnej, osadniczej i sepulkralnej waha

UDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII WŁASNOŚCI ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA

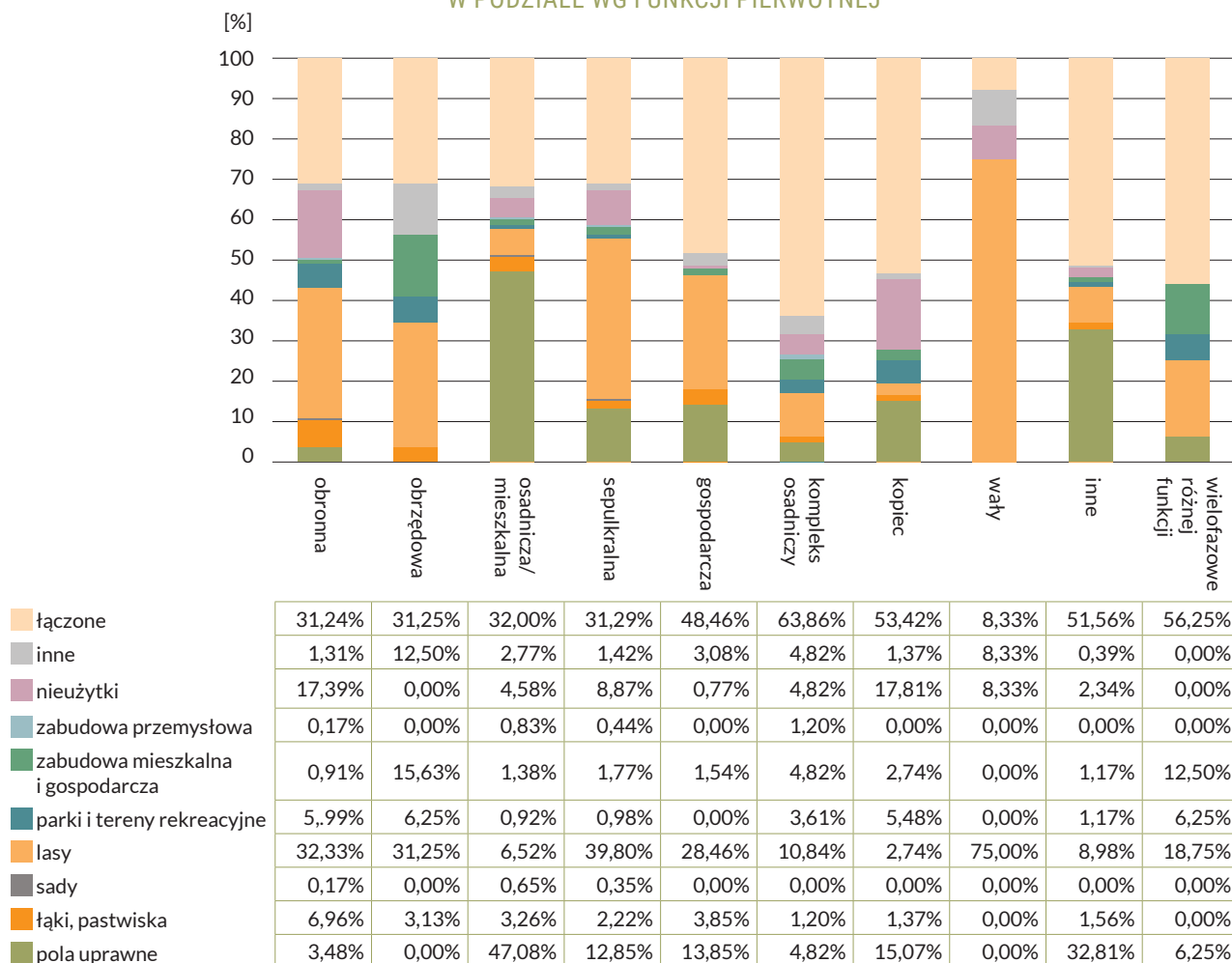
się pomiędzy 31,24 a 31,29%, z dominacją w poszczególnych podgrupach, jak w przypadku miast (65,59%), reliktyw architektury (64,71%) i zamków (50,00%).

W ankietach weryfikacyjnych określono następujące kategorie zagrożeń:

- rozorywanie związane z pracami przy uprawach (oprócz zbożowych również w przypadku krzewów, warzyw itp.), jedynie sporadycznie z innymi czynnościami (wyrównanie terenu)²⁴⁸. Dotyczy ono głównie pól uprawnych, sadów oraz innych, łączonych kategorii użytkowania, ze względu na udział w nich rolnictwa,
- wynikające z prowadzenia gospodarki leśnej, przede wszystkim takich jej elementów, jak orka leśna, karczowanie, użycie ciężkiego sprzętu przy wycince i transporcie drzew, wykonywanie nasadzeń i rowów przeciwpożarowych. Są one w sposób oczywisty związane z wykorzystaniem lasów (w tym w obrębie użytkowania łączonego),
- towarzyszące działaniu sił natury – przede wszystkim procesom erozji (wodnej, wietrznej i chemicznej), rozrostowi systemów korzeniowych, procesowi tworzenia wykrotów, działalności zwierząt (drażnienie nor oraz rozrycie powierzchni stanowiska). Zagrożenia te odnoszą

²⁴⁸ W części województwa płytka orka trwająca od co najmniej momentu dokonania wpisu nie była uznawana za niszczącą, z racji uprzedniego trwałego naruszenia wierzchniej warstwy zabytku.

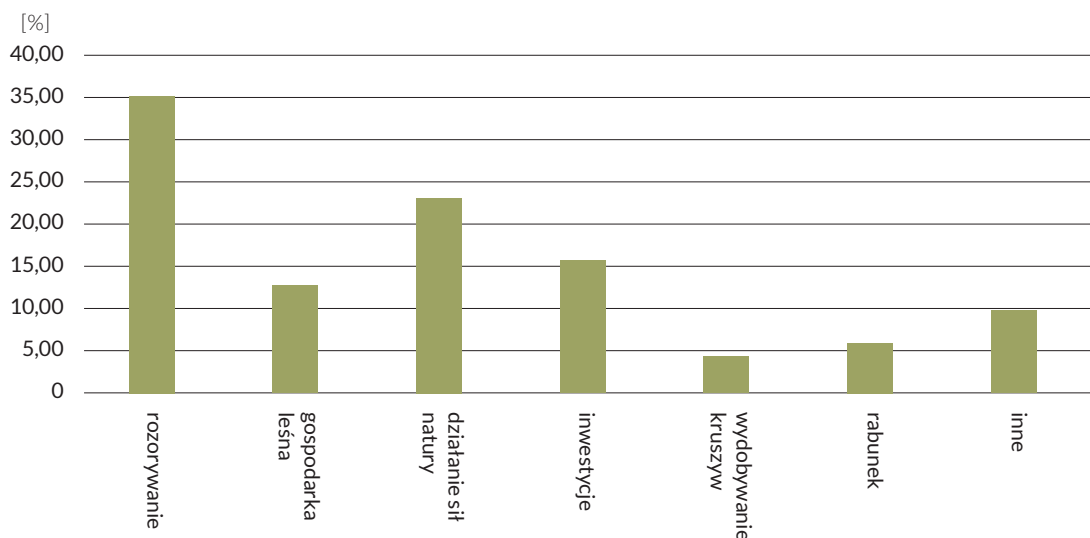
UDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII SPOSOBU UŻYTKOWANIA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ

się w blisko połowie przypadków do nieużytków, w 1/5 do lasów, 1/4 do kategorii łączonego użytkowania, w dużo mniejszym stopniu do pól uprawnych, parków i terenów rekreacyjnych,

- powodowane przez inwestycje, które dotyczą samego zabytku lub jego najbliższego otoczenia. Są one związane przede wszystkim z zabudową mieszkaniową i gospodarczą oraz przemysłową, także z kategorią łączonego użytkowania,
- wydobywanie kruszyw, zarówno na terenie czynnych żwirowni, kopalni itp., jak i dzikie wydobieriska. Związane jest ono z kategorią innego użytkowania, a w ponad połowie przypadków z kategorią użytkowania łączonego, a oprócz tego z lasami i nieużytkami,
- rabunek – powodowany przede wszystkim poprzez nielegalne poszukiwania z wykrywaczem metali. Najczęściej rejestrowany jest w przypadku łączonego sposobu użytkowania i lasów (razem ponad 70%), pól uprawnych, a także nieużytków (po 1/10) oraz w mniejszym stopniu łąk i pastwisk,
- inne, m.in. zaśmiecanie (z dużym udziałem dzikich śmietnisk), wynikające z funkcjonowania cmentarza na terenie zabytku, użytkowania w celach religijnych, turystycznych (w tym

UDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII SPOSOBU UŻYTKOWANIA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W ZBIORZE ZABYTEKÓW O ZIDENTYFIKOWANYM STANIE ZACHOWANIA

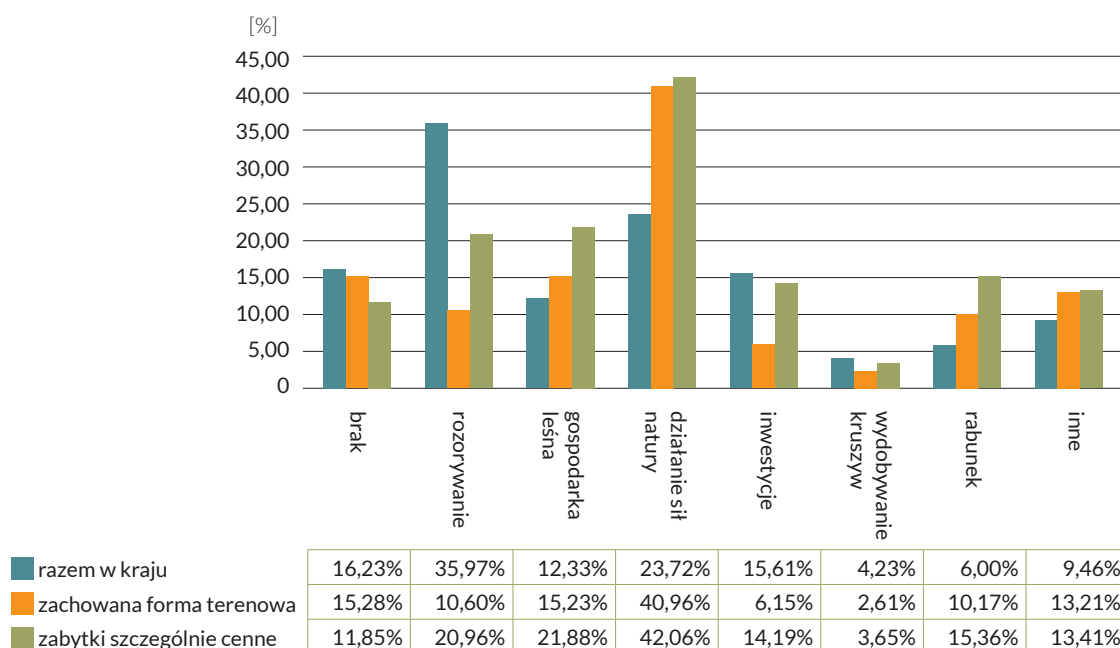
funkcjonowanie skansenów i tematycznych imprez cyklicznych), wymiana podłoża niezwiązana z inwestycjami, usuwanie kamieni (szczególnie niszczące dla cmentarzysk), rozjeżdżanie przez quady i motocykle, obniżanie poziomu wód gruntowych w wyniku melioracji, co negatywnie wpływa na zachowanie materiałów organicznych znajdujących się w obrębie zabytku. W ponad połowie przypadków odnoszą się do kategorii łączonego użytkowania, lasów (blisko 1/5) oraz nieużytków.

Należy zauważyć, że zagrożenia rejestrowane były jedynie w przypadku ich widocznego wpływu na stan zachowania zabytku – działanie sił natury w różnym natężeniu dotyka w rzeczywistości wszystkich zabytków archeologicznych, jednak jedynie ich część pozostawia widoczne konsekwencje dla stanu zachowania zabytków w krótszej perspektywie czasowej. W omawianym zbiorze brak zagrożeń stwierdzono jedynie w przypadku 16,23% zabytków (15,28% wśród zabytków o zachowanej formie terenowej i 11,85% wśród szczególnie cennych). Intensywność występowania poszczególnych zagrożeń przedstawiono na wykresie poniżej, przy czym wielokrotnie odnotowywano ich łączne działanie w odniesieniu do tego samego zabytku. Wyraźna jest wzmożona reprezentacja zagrożenia ze strony gospodarki leśnej, działania sił natury i rabunku względem zabytków o zachowanej formie terenowej i szczególnie cennych. W dwóch pierwszych przypadkach związane jest to z dużą liczbą zabytków z tych grup na terenie lasów i nieużytków. Skala reprezentowania zagrożeń związanych z rozorywaniem w porównaniu z liczbą zabytków użytkowanych w całości lub częściowo jako pola jest niewątpliwie zaniżona. Warto zwrócić uwagę, że ślady rabunku zachowują się dłużej jedynie poza terenami aktywnie wykorzystywanymi rolniczo. W trakcie weryfikacji przypadki rejestrowania śladów nielegalnych poszukiwań na terenie pól były nieliczne, co związane było z częstotliwością prac polowych oraz niejednokrotnie z porośnięciem obszaru pól uprawami, przedplonami lub poplonami. Podany poziom zagrożenia rabunkiem dla zbioru zabytków rejestrowych należy więc traktować jako minimalny, a w rzeczywistości jest on dużo wyższy.

Brak zagrożeń jest najwyższy wśród zabytków z grupy obrzędowej (31,25%), wałów (33,33%) i obiektów o innej funkcji (32,42%). Rozorywanie ma największy udział w przypadku zabytków z grupy osadniczej/mieszkalnej (51,23%), kopców (50,68%) i innych zabytków (51,17%). Gospodarka leśna jest zagrożeniem występującym najliczniej w grupach funkcjonalnych: wały (33,33%), gospodarczej (23,08%), sepulkralnej (22,70%) i obronnej (17,16%). Działania sił natury najsilniej manifestują się wśród zabytków wielofazowych o różnej funkcji (81,25%), kopców (50,68%) i grupy obronnej (45,10%). Na inwestycje najbardziej narażone są zbiory zabytków z grup: stanowiska wielofazowe o różnej funkcji (31,25%), gospodarczej (20,77%) i osadniczej/mieszkalnej (19,94%). Wydobywanie kruszyw zagraża w największym stopniu zabytkom z grup sepulkralnej (7,18%) i kompleksom osadniczym (10,84%). Rabunek najwyraźniej widoczny jest w grupach: kompleksy osadnicze (14,46%), sepulkralna (13,56%) i obronna (8,78%).

Uwzględniając liczebność stanowisk o poszczególnych funkcjach, można stwierdzić, że w grupie zabytków rozorywanych najwięcej jest obiektów o charakterze osadniczym i mieszkalnym (68,74% zabytków, które podlegają temu zagrożeniu), co związane jest z położeniem dużej części osad na terenie pól ornych, zabytków z grup sepulkralnej (analogicznie – 12,14%) i obronnej (8,71%). Wśród stanowisk zagrożonych gospodarką leśną najwięcej jest zabytków z grup obronnej (36,27%) i sepulkralnej (30,85%), co wiąże się z rozmieszczeniem grodzisk, cmentarzysk kurhanowych i kurhanów na terenach leśnych, oraz osadniczej i mieszkalnej (25,90%). W zbiorze zagrożonym przez działania sił natury największy udział mają zabytki obronne (49,53%), a także z grupy osadniczej i mieszkalnej (22,35%) oraz sepulkralnej (20,48%). Na zabytki zagrożone inwestycjami składają się przede wszystkim obiekty z grupy

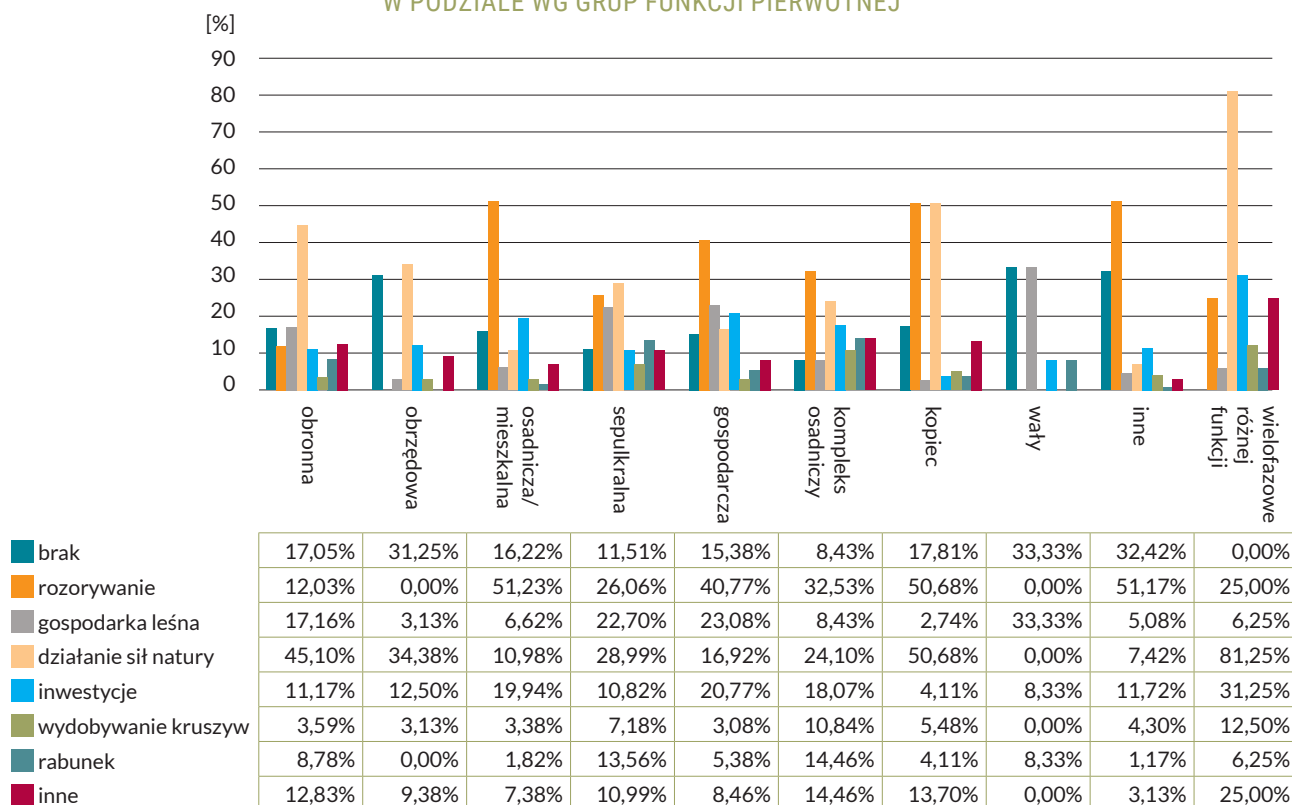
UDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII RODZAJÓW ZAGROZEŃ ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W ZBIORACH: OGÓŁU ZABYTEKÓW O ZIDENTYFIKOWANYM STANIE ZACHOWANIA, ZABYTEKÓW O ZACHOWANEJ FORMIE TERENOWEJ I ZABYTEKÓW UZNANYCH ZA SZCZEGÓLNIE CENNE

osadniczej i mieszkalnej (61,65%), obronnej (18,65%) oraz sepulkralnej (11,61%). Największymi grupami w zbiorze zagrożonym wydobyciem kruszywa są zabytki osadnicze i mieszkalne (38,60%), sepulkralne (28,42%) i obronne (22,11%). Wśród obiektów zagrożonych rabunkiem zabytki obronne stanowią 39,19%, osadnicze i mieszkalne – 37,67%, a sepulkralne – 19,47%.

Struktury zagrożeń w poszczególnych kategoriach własnościowych wykazują wyraźne różnice. Największy udział zagrożeń związanych z rozorywaniem występuje w przypadku własności prywatnej (54,24% wśród zabytków w tej kategorii własności), mieszanej (35,86%), nieustalonej (45,07%) i w dużo mniejszym stopniu państwowej (21,06%, przede wszystkim dotyczy to gruntów w zarządzie Agencji Rynku Rolnego). Jednocześnie blisko połowa zabytków zagrożonych rozorywaniem jest w rękach prywatnych, a w przypadku ponad 1/3 – nie ustalono kategorii własnościowej. Zagrożenia wynikające z gospodarki leśnej największy udział mają w przypadku własności państwowej (20,83% w tej kategorii własnościowej, głównie grunty w zarządzie Lasów Państwowych), nieustalonej (14,09%) i prywatnej (8,30%), przy czym wśród zabytków zagrożonych gospodarką leśną po ponad 1/3 pozostaje we własności państwowej i nieustalonej, a ponad 1/5 w prywatnej. Zagrożenia wynikające z działań sił natury najbardziej intensywnie występują wśród zabytków będących własnością samorządową (45,34%), państwową (38,48%), kościołów i związków wyznaniowych (29,27%) oraz prywatną (25,61%), z uwzględnieniem faktu, że w liczbie zabytków zagrożonych działaniem sił natury dominują zabytki prywatne i państwowe (łącznie ponad 2/3). Inwestycje zagrażają w największym stopniu obiektom będącym własnością miesza-

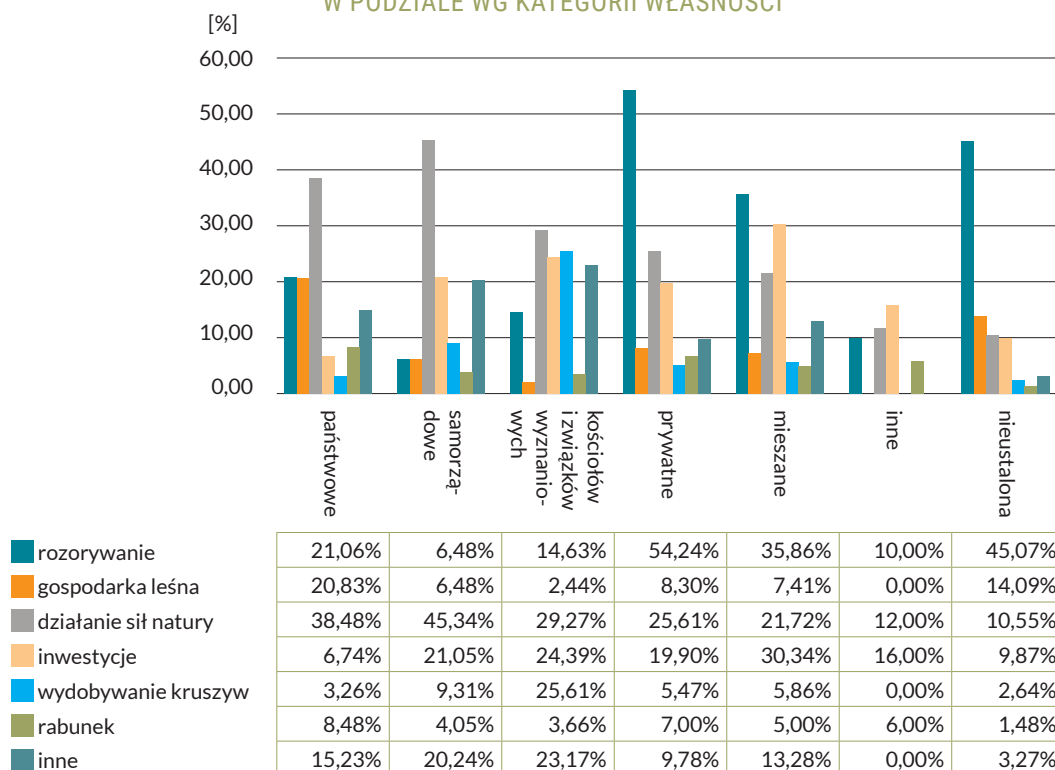
UDZIAŁ RODZAJÓW ZAGROŻEŃ ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W PODZIALE WG GRUP FUNKCJI PIERWOTNEJ

ną (30,34%), kościołów i związków wyznaniowych (24,39%), samorządową (21,05%) i prywatną (19,90%), a jednocześnie ponad 2/5 zabytków podlegających tym czynnikom jest w rękach prywatnych, a drugie tyle – w mieszanej i nieustalonej kategorii własnościowej. Wydobywanie kruszyw oddziałuje w największym stopniu na obiekty w kategorii własność kościołów i związków wyznaniowych (25,61%) i samorządowa (9,31%), przy czym odnośnie do tego rodzaju zagrożeń 2/5 zabytków znajduje się w rękach prywatnych, a nieustalone, państwowe i mieszane wynoszą po kilkanaście procent. Rabunek skorelowany jest głównie z własnością prywatną (blisko połowa przypadków, 7,00% zabytków w tej grupie własnościowej) i państwową (1/3 przypadków wystąpienia zagrożenia i odpowiednio – 8,48% zabytków w tej kategorii). Inne zagrożenia najsilniej dotyczą tereny we własności kościołów i związków wyznaniowych (23,17%) i samorządowej (20,24%), chociaż najliczniej w tym kontekście reprezentowana jest kategoria prywatna i państwowa (po ok. 1/3 przypadków) oraz mieszana i samorządowa (łącznie 1/5).

Część zagrożeń można uznać za długotrwałe, jak gospodarka leśna, działanie sił natury i rozorywanie. Można ich uniknąć w większości przypadków jedynie poprzez zmianę zagospodarowania terenu. Znaczna część zabytków będących własnością państwową użytkowana jako lasy, prywatne lasy, łąki, nieużytkowana oraz sady, a także tereny parkowe i rekreacyjne podlega jedynie powolnym procesom niszczenia. W przypadku państwowych i prywatnych pól wraz z intensyfikacją gospodarki rolnej w ostatnich dziesięcioleciach nastąpiło wyraźne przyspieszenie procesu niszczenia zabytków. W przypadku działań inwestycyjnych, oraz w mniejszym stopniu wydobywanie kruszyw, mają one charakter krótkotrwały i w ich przypadku ważną rolę odgrywają działania

UDZIAŁ KATEGORII RODZAJÓW ZAGROŻEŃ ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH W PODZIALE WG KATEGORII WŁASNOŚCI

WKZ oraz postawa właściciela terenu. W przypadku rabunku problem wynika przede wszystkim z braku świadomości, a częściej – stanowi zamierzone łamanie prawa (także w zakresie nierespektowania prawa własności gruntu). Niski poziom zagrożeń odnotowano dla łąk i pastwisk, a abstrahując od zagrożeń ze strony przyrody, można to samo stwierdzić o nieużytkach.

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2017

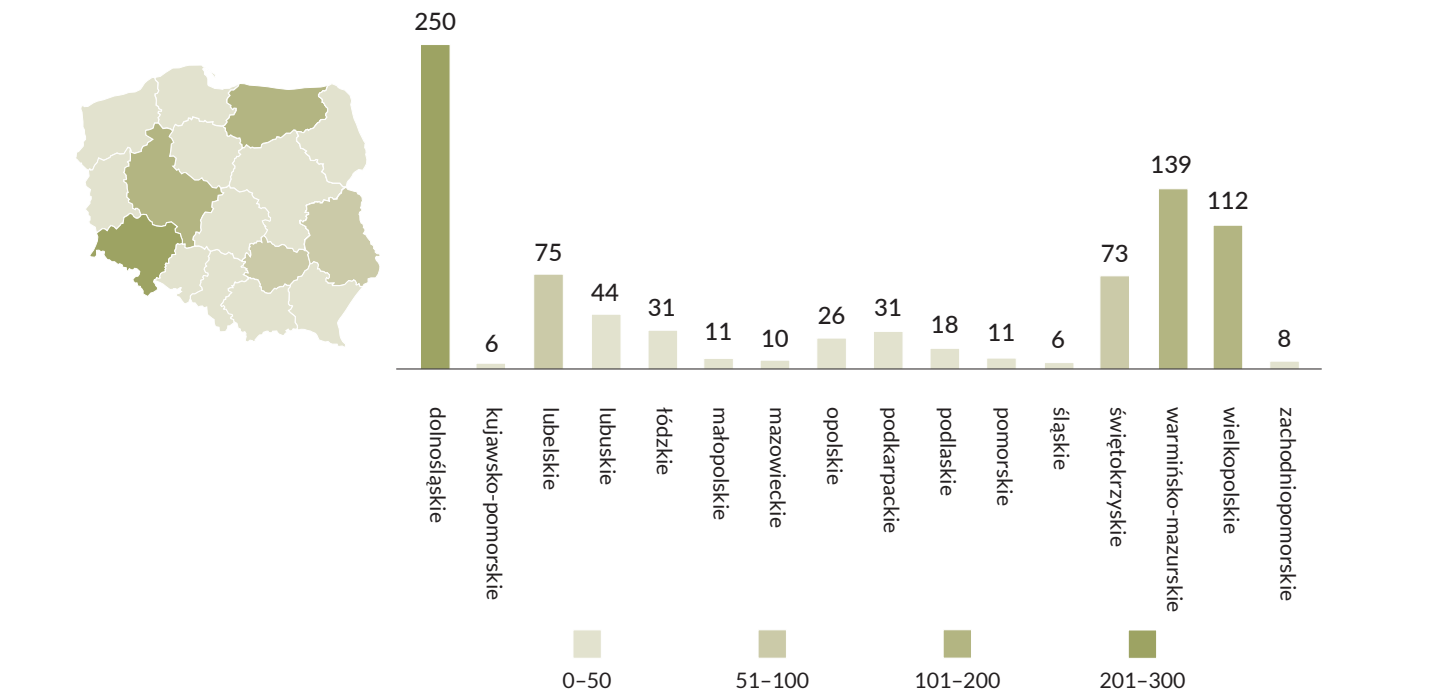
Na zbiór zabytków zasadnie wpisanych do rejestru zabytków, o zachowanych wartościach zabytkowych, niewymagających szybkich zabiegów konserwatorskich i niepodlegających znaczącym zagrożeniom składa się 851 zabytków. Jest to 11,09% ogółu obiektów w rejestrze zabytków i 12,63% ogółu zabytków o możliwym do określenia stanie zachowania. Jako zabytki szczególnie cenne zaklasyfikowano 15,98% z nich (17,71% z ogółu zabytków szczególnie cennych). Wśród nich jest zabytek znajdujący się na liście Pomników Historii – Wyspa Ostrów Lednicki.

Największa liczba zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych znajduje się w województwach dolnośląskim (29,38%), warmińsko-mazurskim (16,33%), wielkopolskim (13,16%) i lubelskim (8,81%). Najmniej zabytków określonych jako zachowane w dobrym stanie jest w województwach kujawsko-pomorskim i śląskim (0,71%), zachodniopomorskim (0,94%) oraz mazowieckim (1,18%).

W skali poszczególnych województw największy udział zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych zarejestrowano w województwach warmińsko-mazurskim (48,60% wszystkich zabytków w województwie), lubelskim (44,38%), świętokrzyskim (35,44%) i łódzkim (21,68%), a najmniejszy w pomorskim (1,94%) oraz zachodniopomorskim, opolskim, małopolskim, mazowieckim i śląskim (w granicach 2,16–2,50% w skali województwa). Udział zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych w województwie warmińsko-mazurskim może mieć związek ze specyfiką terenową, jak obecność zabytków na obszarze lasów państwowych i na wyspach, przy wysokim poziomie zabytków o własnej formie terenowej. Innym powodem jest struktura zbioru – tak jak w przypadku innych województw o niższej liczbie wpisów, mają w nim większy udział zabytki cenne i lepiej zachowane w momencie wydawania dokumentu o wpisie. Kategoryzacje zabytków archeologicznych pod względem stanu zachowania są obarczone dużym czynnikiem subiektywnym na poziomie oceny zagrożeń w ankietach weryfikacyjnych, jak też sporządzania analiz do raportów wojewódzkich. Wydaje się jednak, że udało się w skali całego kraju uchwycić w przybliżeniu tendencje w rozmieszczeniu zabytków mających w pełni zachowane wartości zabytkowe, niewymagające szybkich zabiegów konserwatorskich i niepodlegające znaczącym zagrożeniom.

Większość tej grupy stanowią zabytki o funkcji obronnej (38,19%, w tym 37,37% to grodziska), osadniczej i mieszkalnej (36,08%, głównie osady i wsie – 32,67%) oraz sepulkralnej

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW NIEZAKWALIFIKOWANYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH
W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C)
NIEZAKWALIFIKOWANYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W PODZIALE
POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ

Województwo	Funkcja									
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	31	12,40%	2	0,80%	175	70,00%	23	9,20%	6	2,40%
Kujawsko-pomorskie	2	33,33%	0	0,00%	1	16,67%	2	33,33%	0	0,00%
Lubelskie	23	30,67%	0	0,00%	2	2,67%	39	52,00%	1	1,33%
Lubuskie	21	47,73%	0	0,00%	15	34,09%	8	18,18%	0	0,00%
Łódzkie	7	22,58%	1	3,23%	9	29,03%	11	35,48%	0	0,00%
Małopolskie	7	63,64%	0	0,00%	3	27,27%	0	0,00%	0	0,00%
Mazowieckie	8	80,00%	0	0,00%	2	20,00%	0	0,00%	0	0,00%
Opolskie	24	92,31%	0	0,00%	1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%
Podkarpackie	12	38,71%	0	0,00%	14	45,16%	1	3,23%	1	3,23%
Podlaskie	1	5,56%	0	0,00%	1	5,56%	15	83,33%	1	5,56%
Pomorskie	5	45,45%	1	9,09%	3	27,27%	2	18,18%	0	0,00%
Śląskie	4	66,67%	1	16,67%	1	16,67%	0	0,00%	0	0,00%
Świętokrzyskie	13	17,81%	4	5,48%	33	45,21%	10	13,70%	4	5,48%
Warmińsko-mazurskie	91	65,47%	0	0,00%	14	10,07%	23	16,55%	1	0,72%
Wielkopolskie	69	61,61%	1	0,89%	34	30,36%	6	5,36%	1	0,89%
Zachodniopomorskie	7	87,50%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	0	0,00%
Razem w kraju	325	38,19%	10	1,18%	308	36,19%	141	16,57%	15	1,76%

(16,57%, głównie pojedyncze kurhany i cmentarzyska kurhanowe – 4,82% i 5,29%). Pozostałe grupy funkcjonalne mają dużo mniejszy udział: zabytki inne, kopce, gospodarcze (głównie miejsca eksploatacji surowca), obrzędowe, wały i stanowiska wielofazowe o różnej funkcji (od 2,59% do 0,35%).

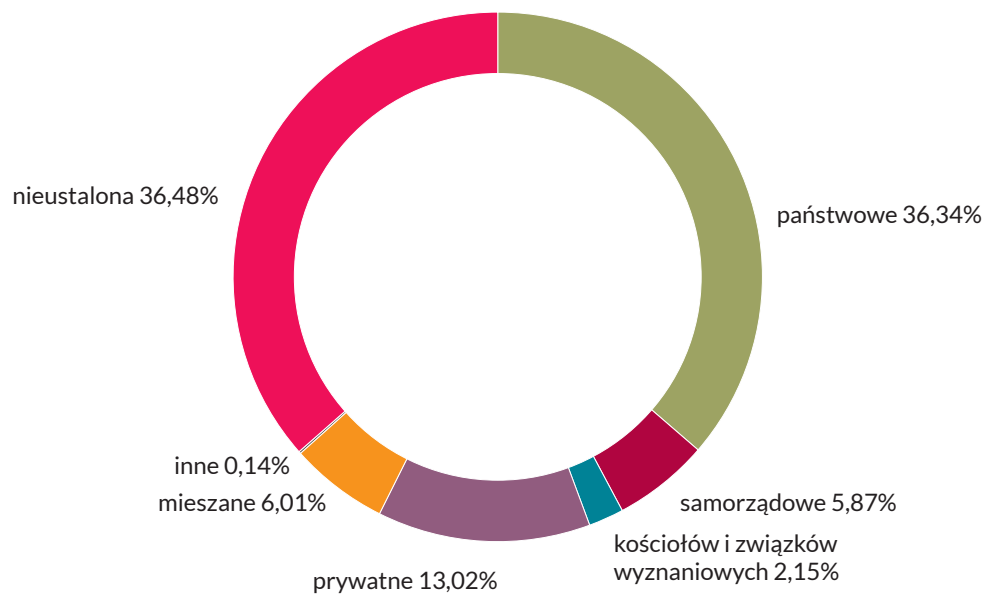
Struktura zbioru zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych w poszczególnych województwach pod względem funkcji pierwotnej przedstawiona została w poniższej tabeli. W województwach opolskim, zachodniopomorskim i mazowieckim zabytki obronne stanowią przeważającą część zbioru (odpowiednio pomiędzy 92,31% a 80,00%), a w województwach śląskim, warmińsko-mazurskim, małopolskim i wielkopolskim stanowią jego większość (pomiędzy 66,67% a 61,61%). Zabytki z grupy osadniczej i mieszkalnej dominują w województwie dolnośląskim (70,00%), a zabytki sepulkralne stanowią większość w województwach podlaskim (83,33%) i lubelskim (52,00%). W pozostałych województwach struktura zbioru jest bardziej zróżnicowana, jednak zawsze obiekty z grupy obronnej, obrzędowej i sepulkralnej stanowią przeważającą większość zbiorów wojewódzkich.

Zabytki obronne, z grupy obrzędowej, kopce, wały i stanowiska wielofazowe o różnej funkcji mają wyższy udział w omawianym zbiorze niż w ogóle zabytków o znanym stanie zachowania, natomiast zabytki z grupy obrzędowej osadniczej/mieszkalnej, kompleksy osadnicze oraz zabytki o innej funkcji i ogólnie określone jako stanowiska archeologiczne – wyraźnie niższy. Wśród analizowanych tu zabytków wszystkie pierwotnie posiadające własną formę terenową zachowały ją (58,52%, co odpowiada 22,84% zabytków o zachowanej formie terenowej w skali wszystkich o określonym w trakcie weryfikacji stanie zachowania).

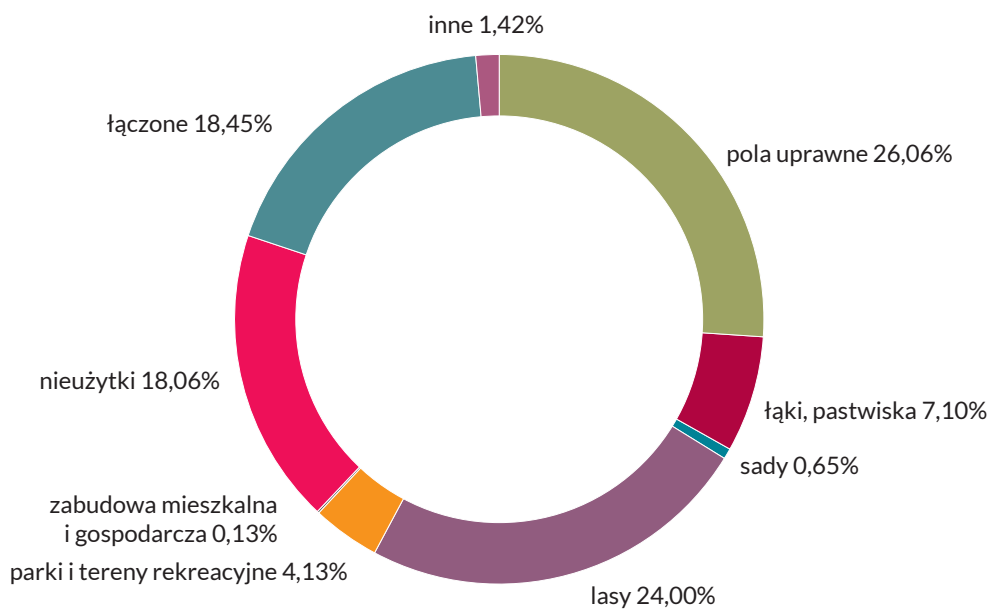
Wśród zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych zachowania największy udział mają następujące kategorie własnościowe: nieustalona (36,48%), państwowa (36,34%),

Funkcja										Razem	
kompleks osadniczy		kopiec		wały		inne		stanowiska wielofazowe o różnej funkcji			
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	0,40%	0	0,00%	0	0,00%	12	4,80%	0	0,00%	250	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%	6	100,00%
0	0,00%	10	13,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	75	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	44	100,00%
1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	1	3,23%	31	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	9,09%	0	0,00%	11	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	100,00%
0	0,00%	1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	26	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	9,68%	0	0,00%	31	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	18	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	100,00%
0	0,00%	7	9,59%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,74%	73	100,00%
1	0,72%	4	2,88%	5	3,60%	0	0,00%	0	0,00%	139	100,00%
1	0,89%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	112	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	100,00%
4	0,47%	22	2,59%	5	0,59%	18	2,12%	3	0,35%	851	100,00%

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW NIEZAKWALIFIKOWANYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG KATEGORII WŁASNOŚCI

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW NIEZAKWALIFIKOWANYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA

prywatna (13,02%) i mieszana (6,01%). W grupie tej widoczny jest większy udział własności państwowej niż jej średni udział w całości zbioru zabytków o określonym stanie zachowania, blisko dwukrotnie wyższy udział własności kościołów i związków wyznaniowych, podwyższony udział własności samorządowej oraz wyraźnie niższy udział własności prywatnej. Należy podkreślić, że tendencje te w części województw odbiegają od średniej ogólnokrajowej.

W zbiorze zabytków niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych 26,06% jest zajęta przez pola uprawne, 24,00% przez lasy, 18,45% użytkowanych jest w sposób łączony, a 18,06% to nieużytki. Najmniej liczne są zabytki użytkowane pod zabudowę mieszkalną i gospodarczą oraz sady.

W porównaniu z udziałem poszczególnych rodzajów użytkowania w całości zbioru zabytków i obiektów o zidentyfikowanym stanie zachowania widoczny jest obniżony udział pól uprawnych, zabudowy mieszkalnej i gospodarczej oraz innych rodzajów użytkowania. W przypadku łąk i pastwisk, sadów, lasów, parków i terenów rekreacyjnych oraz nieużytków zauważalny jest ich wyższy poziom niż w ogólnym zbiorze. Wśród największych grup użytkowania pola uprawne, łąki i pastwiska oraz sady można korelować głównie z własnością prywatną, mieszaną oraz nieustaloną, a lasy – z własnością państwową i mieszaną. Tendencje w relacjach między sposobem użytkowania a funkcją pierwotną powielają wcześniej przedstawione, a odnoszące się do całości zbioru zabytków o rozpoznanym stanie zachowania.

Pewien problem interpretacyjny przedstawiają zabytki użytkowane jako pola orne – wydaje się, że zostały one włączone do omawianego tu zbioru w związku ze stosowaniem płytkiej orki, jedynie w obrębie warstwy ornej, przy zachowaniu leżących głębiej nawarstwień i obiektów. W konsekwencji jedynie dla części zabytków użytkowanych w ten sposób wskazano rozorywanie jako mało znaczące zagrożenie (5,05%). Inne zagrożenia, których działanie uznano za wystarczająco marginalne, aby móc zaliczyć dane zabytki do omawianej grupy, to: działanie sił natury (15,16%), gospodarka leśna (5,64%), inwestycje (3,76%), wydobywanie kruszyw (0,35%), rabunek (3,41%) i inne (2,35%).

Liczba zasadnie wpisanych do rejestru zabytków o zachowanych wartościach zabytkowych, niewymagających szybkich zabiegów konserwatorskich i niepodlegających znaczącym zagrożeniom, w podziale na województwa jest wypadkową pomiędzy wielkością zbiorów zabytków w poszczególnych województwach, ich strukturą w zakresie przedmiotu wpisu i tendencjami wynikającymi ze sposobu użytkowania tych obiektów. Można stwierdzić, że większe natężenie tego zbioru występuje w skali kraju częściej w przypadku własności państwowej, w dużo mniejszym zaś stopniu w przypadku własności samorządowej oraz własności kościołów i związków wyznaniowych, a jest rzadsze dla własności prywatnej. Zabytkom niezakwalifikowanym do grup weryfikacyjnych towarzyszy wysoka obecność obiektów o własnej formie terenowej (ponad 50% zbioru), co jest niewątpliwie nie tylko efektem, ale raczej przyczyną lepszego użytkowania terenu tych zabytków. Nie jest to jednak tendencja odnosząca się do wszystkich województw. Istnieje korelacja pomiędzy lepszym zachowaniem zabytków a częstszym użytkowaniem ich jako łąki i pastwiska, sady, lasy, parki i tereny rekreacyjne oraz nieużytki.

B. OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2017

OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Ogólna liczba zabytków szczególnie zagrożonych to – 5452 zabytki. Jest to 71,06% w skali wszystkich wpisów, a 80,96% wśród zabytków, w przypadku których było możliwe określenie stanu zachowania, 11,48% z nich określono jako szczególnie cenne, co stanowi 81,51% ogółu zabytków tej kategorii. Jest to grupa różnorodna, obejmująca zabytki, których stan jest zbliżony do dobrego, oraz takie, które w znacznym stopniu są zniszczone, a proces ich destrukcji trwa, jednak wciąż zachowują wartości uzasadniające wpis do rejestru. Do omawianej grupy zaliczono dwa zabytki z listy Pomników Historii: Krzemionki – rezerwat archeologiczny Biskupin i Krzemionki – kopalnie krzemienia z epoki neolitu.

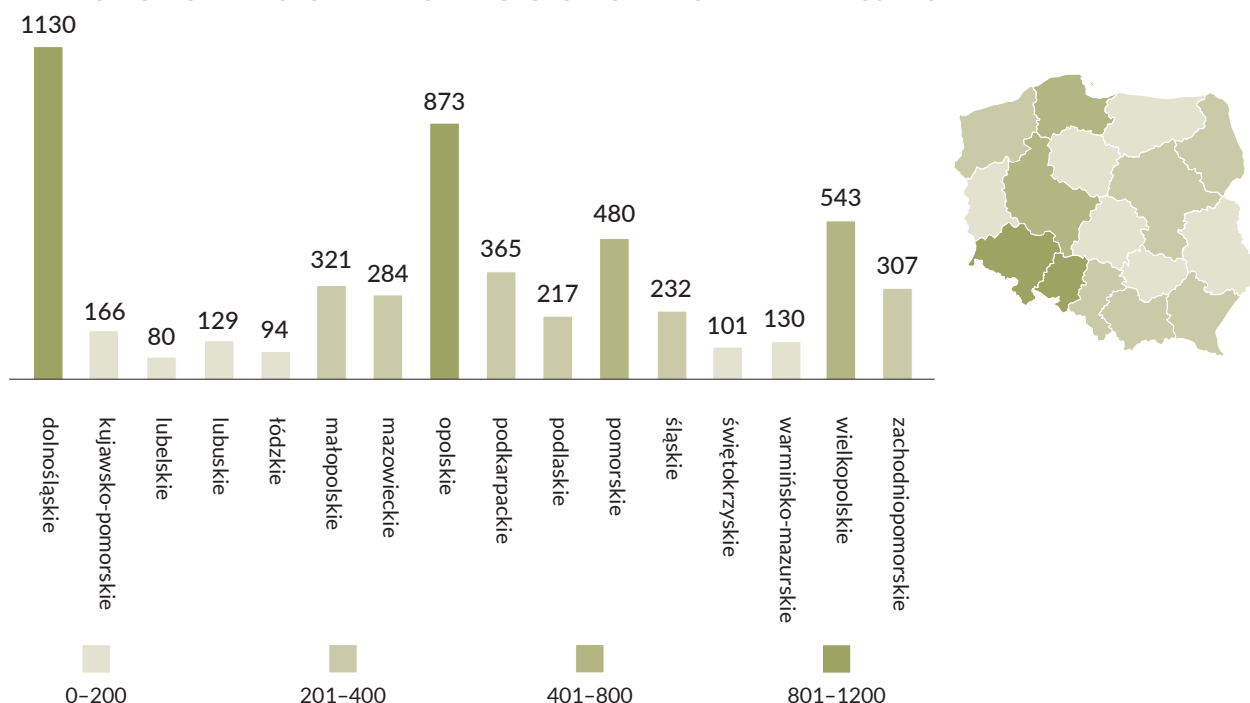
Największa liczba zabytków zagrożonych znajduje się w województwach dolnośląskim (20,73% ogółu zabytków zagrożonych), opolskim (16,01%), wielkopolskim (9,96%) i pomorskim (8,80%). Najmniejszy ich udział w omawianej grupie stanu zachowania mają województwa lubelskie (1,47%), łódzkie (1,72%) i świętokrzyskie (1,85%).

W skali poszczególnych województw największy udział zabytków z grupy zagrożonych zarejestrowano w województwach śląskim (96,67% w ogólnej liczbie zabytków w województwie), kujawsko-pomorskim (86,91%), pomorskim (84,81%) i zachodniopomorskim (82,97%), natomiast najniższy – w województwach lubuskim (23,71%), warmińsko-mazurskim (45,45%), lubelskim (47,34%) i świętokrzyskim (49,03%). Województwa o najniższym udziale zabytków zagrożonych charakteryzują się wysoką liczbą zabytków w dobrym stanie, poza województwem lubuskim, które ma dominujący udział zabytków niezidentyfikowanych.

Wśród zabytków zagrożonych najliczniejsze są zabytki z grupy osadniczej i mieszkalnej (50,26%, 42,92% w tej grupie to osady i wsie), obronnej (24,63%, w tym 23,81% to grodziska) i sepulkralnej (16,20%, z czego 2,13% to groby kurhanowe, 2,35% cmentarzyska z grobami popielnicowymi, 2,99% cmentarzyska kurhanowe, a 6,55% to inne i ogólnie określone cmentarzyska). Pozostałe grupy mają dużo mniejszy udział: zabytki inne (4,00%), gospodarcze (2,07%), kopce, kompleksy osadnicze, obrzędowe, wały i stanowiska wielofazowe o różnej funkcji (0,13–1,32%).

Struktura zbioru zabytków zagrożonych pod względem funkcji pierwotnej w poszczególnych województwach przedstawiona została w tabeli powyżej. Grupa obronna najliczniej reprezentowana jest w województwach kujawsko-pomorskim (83,13% w ogólnej liczbie zabytków zagrożonych w tym województwie), zachodniopomorskim (72,31%), łódzkim (58,51%) i warmińsko-mazurskim (48,46%), a najmniej licznie w województwach opolskim (8,36%), małopolskim (11,53%), podkarpackim (13,97%) i lubuskim (17,05%).

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW ZAGROŻONYCH W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA

Najwyższy udział grupy osadniczej i mieszkalnej odnotowany został w województwach małopolskim (75,39%), opolskim (65,86%), śląskim (64,66%) i dolnośląskim (62,48%), najmniejszy – w województwach kujawsko-pomorskim (6,02%), lubelskim (10%), zachodniopomorskim (13,36%) i łódzkim (13,83%). Zabytki z grupy sepulkralnej są najliczniejsze w województwach podlaskim (61,75%), lubelskim (42,50%), pomorskim (40,42%) i łódzkim (21,28%). Pozostałe grupy zabytków nie występują we wszystkich województwach. Zabytki obrzędowe najliczniej występują w województwie świętokrzyskim (2,97%), zabytki gospodarcze – w województwach świętokrzyskim (6,93%) i pomorskim (3,54%). Kompleksy osadnicze występują w połowie województw, przy czym ich największy udział jest w województwach podkarpackim (3,01%) i pomorskim (2,71%). Kopce są najliczniejsze w województwach świętokrzyskim (19,80%) i lubelskim (5,00%), w pozostałych województwach mają udział marginalny. Wały reprezentowane są w województwach dolnośląskim, lubuskim (tu największy udział – 1,55%) i świętokrzyskim. Zabytki z grupy inne są liczne w województwach opolskim (13,18%), lubuskim (17,53%) i podkarpackim (10,96%), w pozostałych są dużo mniej liczne. Stanowiska wielofazowe o różnej funkcji występują w województwach dolnośląskim, łódzkim i świętokrzyskim (nie przekraczają udziału 4,26%). Zabytki z grupy inne najliczniej występują w województwach opolskim (17,53%) i lubuskim (13,18%), co wynika z dużego udziału zabytków, które w decyzji opisano jedynie jako stanowisko archeologiczne.

W omawianej grupie zabytki o zachowanej formie terenowej stanowią 30,45%, co odpowiada 76,15% zabytków o zachowanej formie terenowej w skali wszystkich zabytków o zidentyfikowanym stanie zachowania.

Wśród zabytków zagrożonych największe grupy własnościowe to: zabytki w rękach prywatnych (36,63%), państwowe (19,19%) oraz w kategorii mieszanej własności (9,64%). W przypadku 29,05% zabytków zagrożonych nie udało się w trakcie weryfikacji ustalić własności. Struktura własnościowa przedstawia wartości zbliżone do występujących w ogólnym zbiorze obejmującym wszystkie zabytki o rozpoznanym stanie zachowania, chociaż nieznacznie podwyższony jest tu udział własności prywatnej oraz obniżony udział własności państwowej.

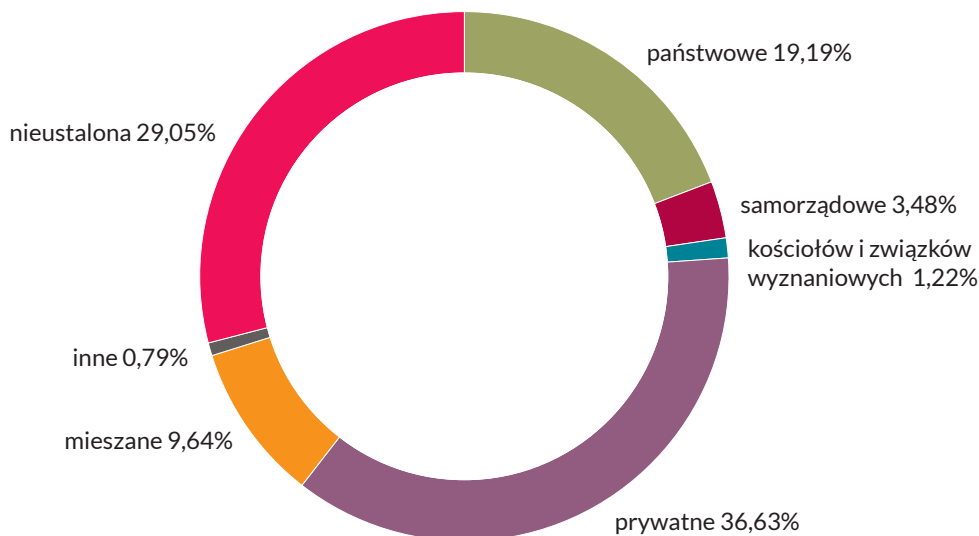
Główne sposoby użytkowania zabytków zagrożonych to: pola uprawne (33,76%), użytkowanie łączone (30,10%), tereny leśne (19,12%), a 7,10% jest nieużytkowanych. Zabytki zagrożone to przeważająca większość zbioru zabytków, dlatego struktura użytkowania jest zbliżona do ogółu zabytków o zidentyfikowanym stanie zachowania. Pewne różnice występują w przypadku: podwyższonego udziału pól uprawnych oraz obniżonego udziału łąk i pastwisk, sadów, parków i terenów rekreacyjnych, a także nieużytków. Korelacje pomiędzy sposobem użytkowania i kategoriami własnościowymi są zbliżone do tendencji występujących w ogólnym zbiorze.

Wszystkie zabytki w tej grupie podlegają zagrożeniom, w tym występującym równolegle – ich struktura została przedstawiona na wykresie poniżej. Najczęściej określanym zagrożeniem jest rozorywanie, co wynika z wysokiego udziału pól uprawnych (w tym w kategorii łączonego użytkowania), oraz działanie sił natury. W przypadku nie wszystkich zabytków porośniętych lasami zaznaczano wśród zagrożeń gospodarkę leśną, stąd jej udział jest niższy niż odsetek zabytków porośniętych lasami wśród rodzajów użytkowania. W po-

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY ZABYTEKÓW ZAGROŻONYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ

Województwo	Funkcja									
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	206	18,23%	5	0,44%	706	62,48%	147	13,01%	27	2,39%
Kujawsko-pomorskie	136	81,93%	0	0,00%	12	7,23%	9	5,42%	0	0,00%
Lubelskie	27	33,75%	0	0,00%	14	17,50%	34	42,50%	1	1,25%
Lubuskie	22	17,05%	0	0,00%	81	62,79%	20	15,50%	4	3,10%
Łódzkie	55	58,51%	0	0,00%	13	13,83%	20	21,28%	0	0,00%
Małopolskie	37	11,53%	4	1,25%	242	75,39%	17	5,30%	8	2,49%
Mazowieckie	76	26,76%	0	0,00%	148	52,11%	36	12,68%	10	3,52%
Opolskie	72	8,25%	0	0,00%	587	67,24%	31	3,55%	31	3,55%
Podkarpackie	49	13,42%	1	0,27%	205	56,16%	47	12,88%	2	0,55%
Podlaskie	43	19,82%	1	0,46%	34	15,67%	133	61,29%	0	0,00%
Pomorskie	105	21,88%	1	0,21%	144	30,00%	194	40,42%	18	3,75%
Śląskie	38	16,38%	1	0,43%	169	72,84%	22	9,48%	0	0,00%
Świętokrzyskie	18	17,82%	3	2,97%	39	38,61%	10	9,90%	7	6,93%
Warmińsko-mazurskie	66	50,77%	0	0,00%	43	33,08%	21	16,15%	0	0,00%
Wielkopolskie	174	32,04%	1	0,18%	261	48,07%	104	19,15%	2	0,37%
Zachodniopomorskie	219	71,34%	1	0,33%	40	13,03%	38	12,38%	3	0,98%
Razem w kraju	1343	24,63%	18	0,33%	2738	50,22%	883	16,20%	113	2,07%

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW ZAGROŻONYCH W PODZIALE WG KATEGORII WŁASNOŚCI

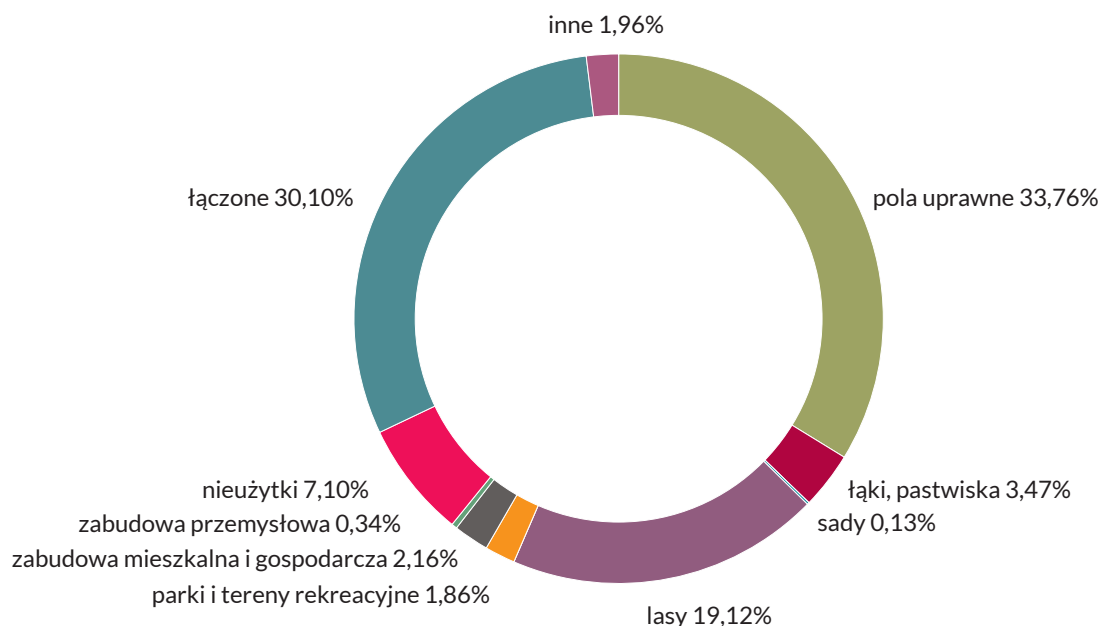
równaniu ze strukturą zagrożeń dla całego zbioru zabytków o zidentyfikowanym stanie zachowania wszystkie zagrożenia wykazują podwyższony poziom występowania, przy czym jest on wyraźnie większy w przypadku zagrożenia rozorywaniem.

W grupie zabytków zagrożonych znajduje się 997 zabytków, które częściowo utraciły wartości zabytkowe (13,00% w skali całości wpisów, 14,81% wśród obiektów o znanym stanie zachowania). Jako szczególnie cenne określono 10,23% z nich, co stanowi 13,28% wśród ogółu zabytków szczególnie cennych.

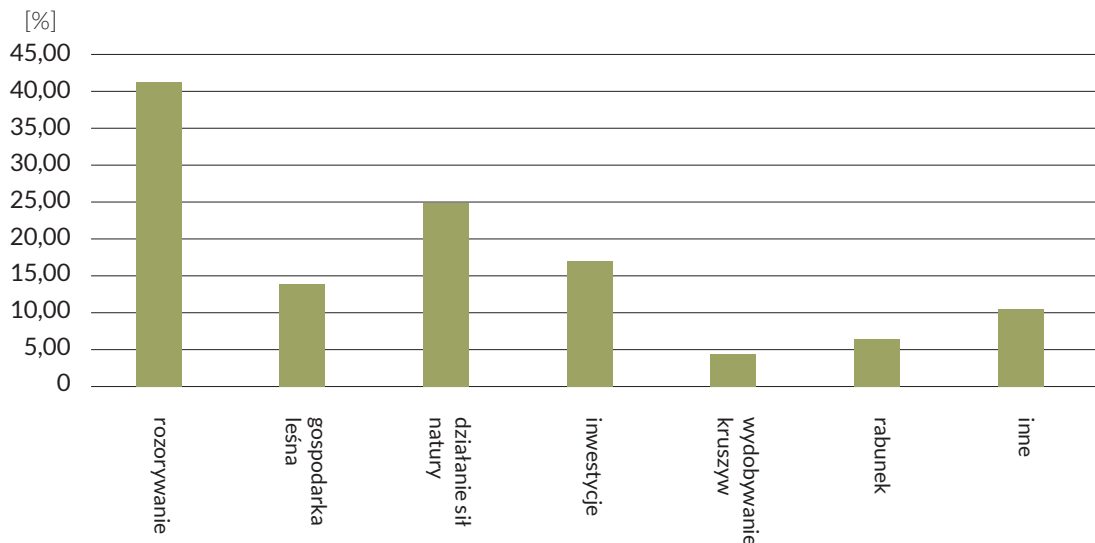
Funkcja										Razem	
kompleks osadniczy		kopiec		wały		inne		stanowiska wielofazowe o różnej funkcji			
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	4	0,35%	35	3,10%	0	0,00%	1130	100,00%
3	1,81%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,60%	5	3,01%	166	100,00%
0	0,00%	4	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	80	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	1,55%	0	0,00%	0	0,00%	129	100,00%
1	1,06%	1	1,06%	0	0,00%	0	0,00%	4	4,26%	94	100,00%
1	0,31%	9	2,80%	0	0,00%	3	0,93%	0	0,00%	321	100,00%
11	3,87%	1	0,35%	0	0,00%	2	0,70%	0	0,00%	284	100,00%
14	1,60%	1	0,11%	0	0,00%	137	15,69%	0	0,00%	873	100,00%
13	3,56%	7	1,92%	1	0,27%	40	10,96%	0	0,00%	365	100,00%
6	2,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	217	100,00%
17	3,54%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,21%	0	0,00%	480	100,00%
0	0,00%	2	0,86%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	232	100,00%
0	0,00%	20	19,80%	0	0,00%	0	0,00%	4	3,96%	101	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	130	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	543	100,00%
6	1,95%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	307	100,00%
72	1,32%	45	0,83%	7	0,13%	220	4,04%	13	0,24%	5452	100,00%

Największy udział zabytków zagrożonych o częściowo utraconych wartościach zabytkowych odnotowano w województwach dolnośląskim (33,90%), wielkopolskim (23,57%) i śląskim (9,83%). Nie wskazano takich zabytków w województwie mazowieckim. Najniższy udział zabytków częściowo zniszczonych odnotowano w województwach łódzkim, opolskim i podlaskim (0,30–0,80%).

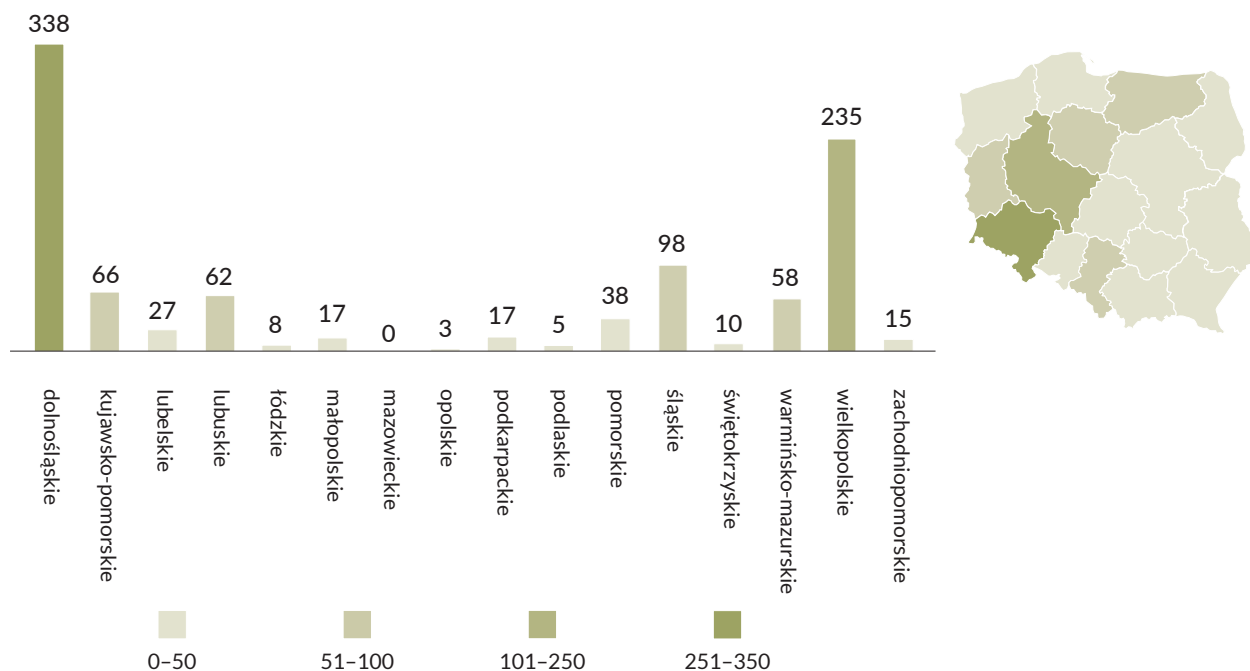
STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW ZAGROŻONYCH W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA

UDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII RODZAJÓW ZAGROŻEŃ W ZBIORZE ZABYTEKÓW ZAGROŻONYCH

STRUKTURA ZBIORU ZABYTKÓW ZAGROŻONYCH, KTÓRE CZĘŚCIOWO UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA

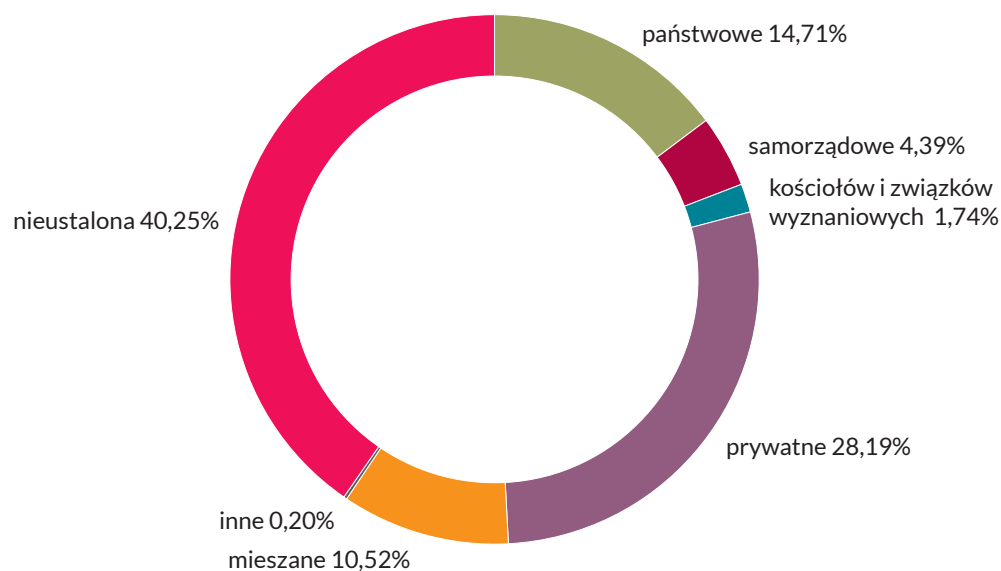

Zabytki zagrożone, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, mają najwyższy udział w województwach śląskim (40,83% w ogólnej liczbie zabytków w województwie), wielkopolskim (35,29%), kujawsko-pomorskim (34,55%) i dolnośląskim (22,96%). Najniższy udział tej grupy wystąpił w województwach opolskim (0,25%), podlaskim (1,87%), małopolskim (3,49%) i podkarpackim (3,56%). Wielkość tej grupy w poszczególnych województwach można odczytywać jako ocenę skali zniszczeń zabytków, które zasadnie powinny pozostać w rejestrze. Charakterystyczne jest to, że niskiemu udziałowi zabytków z tej grupy nie towarzyszy poza województwami świętokrzyskim i łódzkim wysoki udział zabytków zachowanych w dobrym stanie.

W grupie zabytków zagrożonych, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, największe grupy funkcjonalne to: osadnicza i mieszkalna (37,91%, z czego 29,79% to osady i wsie, a 3,11% to miasta), obronna (35,71%, z czego 34,90% to grodziska) i sepulkralna (22,37%, gdzie dominują cmentarzyska inne i ogólnie określone – 12,34% oraz cmentarzyska z grobami popielnicowymi – 5,82%). Brak w tej grupie zabytków z kategorii obrzędowej, a pozostałe wahają się w granicach 0,30–1,91%. W porównaniu z ogółem zabytków zagrożonych zdecydowanie obniżony jest udział zabytków z grupy osadniczej i o innej funkcji, a podwyższony w grupach obronnej i sepulkralnej (przy podwyższonej reprezentacji cmentarzysk płaskich, a niskiej – grobów i cmentarzysk kurhanowych). 38,82% zabytków z tej grupy to zabytki o zachowanej własnej formie terenowej (17,75% ogółu zabytków o zachowanej formie), a więc wyraźnie więcej niż w przypadku ogółu zbioru zabytków zagrożonych, co wiąże się z większym udziałem zabytków obronnych.

Wśród zabytków zagrożonych, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, największe grupy własności to: nieustalona (40,25%), prywatna (28,19%), państwowa (14,71%) i mieszana (10,52%). Tym samym w odniesieniu do ogółu zabytków zagrożonych obniżony jest poziom własności prywatnej i państwowej, na rzecz nieustalonej i mieszanej.

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW ZAGROŻONYCH, KTÓRE CZĘŚCIOWO UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWE W PODZIALE WG KATEGORII WŁASNOŚCI

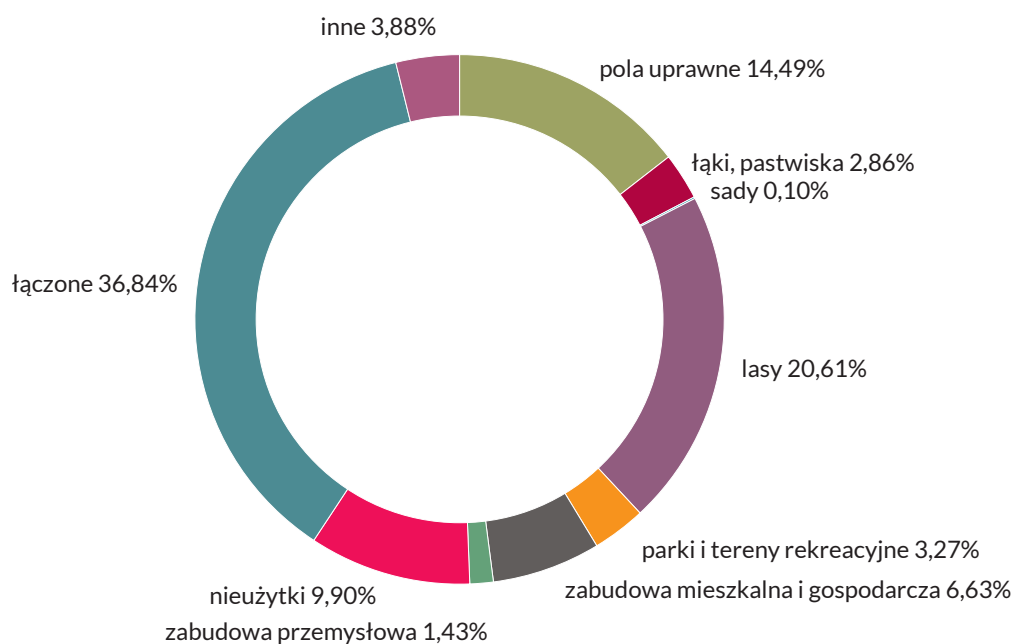

W zbiorze zabytków zagrożonych, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, najliczniejsze są zabytki użytkowane w sposób łączony (36,84%), jako lasy (20,61%), pola uprawne (14,49%), których jest o ponad połowę mniej niż wśród ogółu zabytków zagrożonych. Wyższa jest natomiast reprezentacja nieużytków, terenów zajętych pod zabudowę mieszkaniową i gospodarczą oraz przemysłową, a także parki i tereny rekreacyjne.

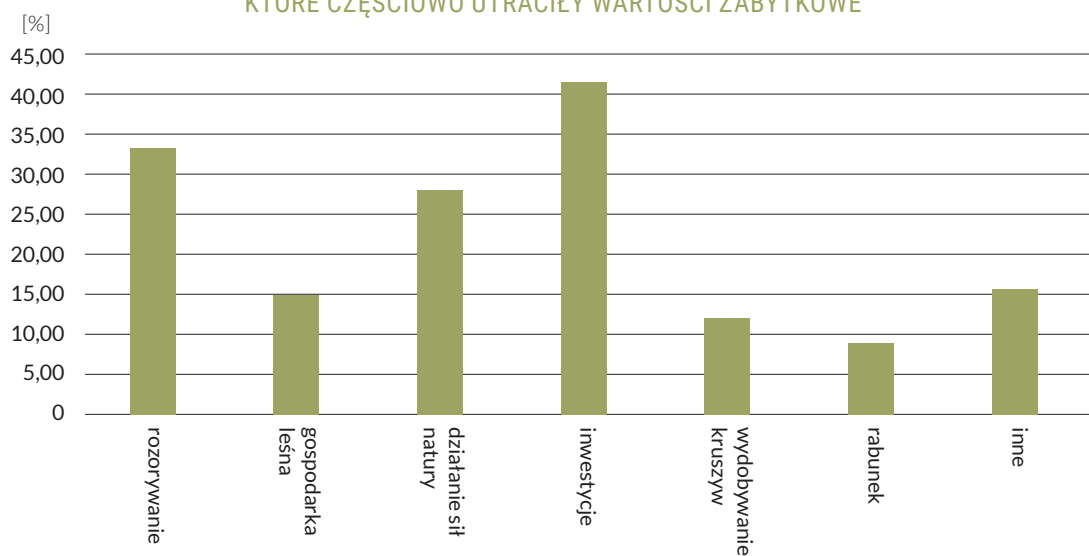
Odmienne od ogółu zabytków zagrożonych wygląda struktura zagrożeń – o ile te same 4 rodzaje zagrożeń występują najczęściej zarówno w całej grupie, jak też wśród obiektów o częściowo utraconych wartościach, to wśród tych ostatnich na pierwszym miejscu stoją zagrożenia związane z inwestycjami. Podwyższona jest również częstotliwość występowania zagrożeń związanych z wydobywaniem kruszyw, rabunkiem i innych.

Grupa zabytków zagrożonych ze względu na swoją liczebność dominuje w zbiorze zabytków, dla których możliwe było ustalenie stanu zachowania, i kształtuje większość ogólnych tendencji w nim występujących. Tym samym struktura własności, sposobów użytkowania i zagrożeń występujących w tej grupie jest z tego powodu zbliżona do ogólnej, jednak ze zmniejszonym udziałem własności państwowej oraz rodzajów użytkowania, jak łąki i pastwiska, sady, parki i tereny rekreacyjne, a także nieużytki (a więc sprzyjających lepszemu zachowaniu zabytków), a jednocześnie występuje podwyższony udział własności prywatnej i pól uprawnych. W grupie zabytków zagrożonych wyraźnie niższy jest udział zabytków o zachowanej własnej formie terenowej, chociaż w przypadku zabytków, które częściowo utraciły wartości zabytkowe, wystąpiła odwrotna tendencja.

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW ZAGROŻONYCH, KTÓRE CZĘŚCIOWO UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWE W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA

UDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII RODZAJÓW ZAGROŻEŃ W ZBIORZE ZAGROŻONYCH, KTÓRE CZĘŚCIOWO UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWE

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Ogólna liczba zabytków, które utraciły wartości zabytkowe w stopniu tak znacznym, że ich pozostawianie w rejestrze zabytków jest nieuzasadnione, oraz obiektów niezasadnie wpisanych do rejestru zabytków wynosi 311 zabytków w skali całego kraju (4,05% w skali wszystkich wpisów, 4,62% w liczbie zabytków o zidentyfikowanym stanie zachowania). W tej liczbie jest jeden zabytek pierwotnie szczególnie cenny.

Najliczniej zabytki tej grupy reprezentowane są w województwach dolnośląskim (22,51%), opolskim (13,50%), małopolskim (13,18%) i zachodniopomorskim (10,29%). Brak tej kategorii zabytków w województwie śląskim, a najmniej reprezentowane są w województwach kujawsko-pomorskim i mazowieckim (po 1,61%) oraz lubelskim (1,93%).

W skali województw największy udział zabytków tej grupy zarejestrowano w województwach zachodniopomorskim (8,65% w całości zbioru w województwie), małopolskim (8,42%), łódzkim (8,39%) i świętokrzyskim (6,31%). W pozostałych województwach ich udział wynosi 1,25–5,59%.

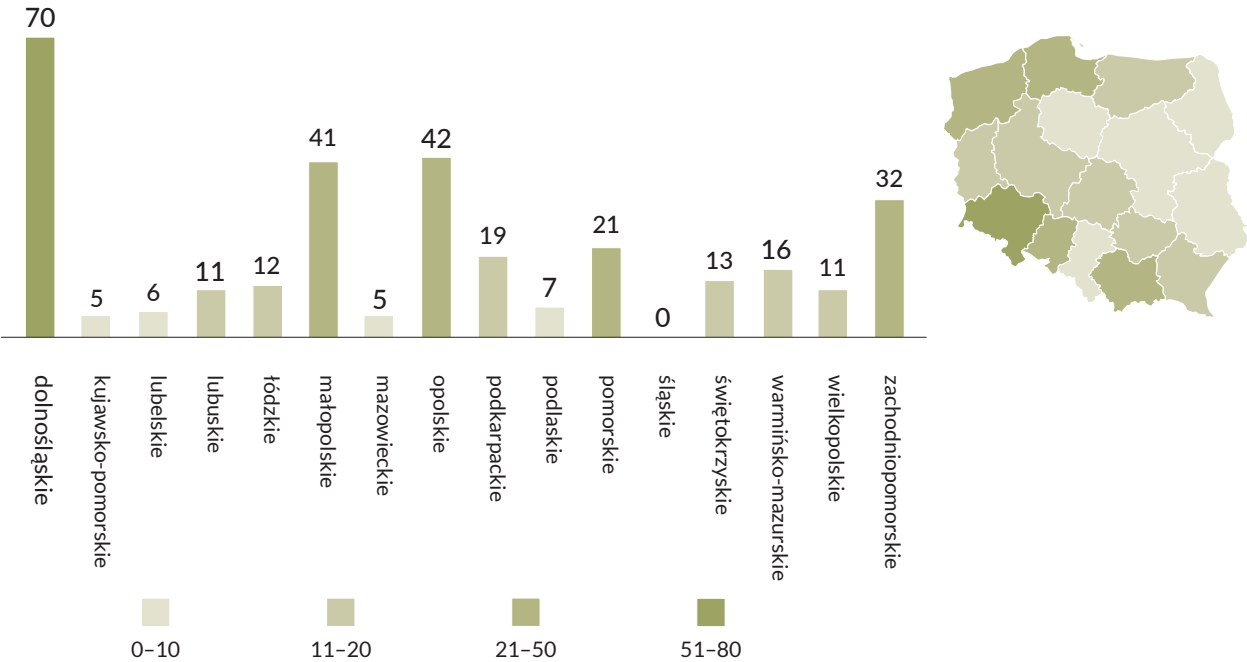
Wśród zabytków, które utraciły wartości zabytkowe, oraz obiektów niezasadnie wpisanych do rejestru największa grupa to zabytki osadnicze/mieszkalne (51,45%, z czego 48,55% to relikty osad i wsi, a 1,29% to ślady osadnicze), sepulkralne (20,58%, w tym 11,58% to cmentarzyska inne oraz określone ogólnie, a 3,86% to cmentarzyska kurhanowe) i obronne (18,65%, w tym 18,01% to grodziska). Zabytki inne, kopce, obrzędowe (zespół klasztorny, krąg kamienny

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY ZABYTEKÓW, KTÓRE NAJPRAWDOPODOBNIJ UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWE UZASADNIAJĄCE POZOSTAWIANIE ICH W REJESTRZE ZABYTEKÓW LUB OBIEKTÓW NIEZASADNIE WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ

Województwo	Funkcja							
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	23	32,86%	2	2,86%	37	52,86%	7	10,00%
Kujawsko-pomorskie	4	80,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%
Lubelskie	1	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	5	83,33%
Lubuskie	0	0,00%	0	0,00%	5	45,45%	6	54,55%
Łódzkie	4	33,33%	0	0,00%	1	8,33%	7	58,33%
Małopolskie	1	2,44%	0	0,00%	36	87,80%	4	9,76%
Mazowieckie	0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%	4	80,00%
Opolskie	0	0,00%	0	0,00%	24	57,14%	4	9,52%
Podkarpackie	4	21,05%	0	0,00%	5	26,32%	8	42,11%
Podlaskie	2	28,57%	0	0,00%	0	0,00%	5	71,43%
Pomorskie	0	0,00%	0	0,00%	17	80,95%	3	14,29%
Śląskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świętokrzyskie	1	7,69%	0	0,00%	7	53,85%	1	7,69%
Warmińsko-mazurskie	8	50,00%	1	6,25%	4	25,00%	2	12,50%
Wielkopolskie	5	45,45%	0	0,00%	2	18,18%	3	27,27%
Zachodniopomorskie	5	15,63%	1	3,13%	20	62,50%	5	15,63%
Razem w kraju	58	18,65%	4	1,29%	160	51,45%	64	20,58%

oraz inne obrzędowe), kompleksy osadnicze i gospodarcze (miejsca produkcji) reprezentowane są w znacznie mniejszym stopniu. Udział zabytków z grupy obronnej jest niższy w odniesieniu do udziału tej grupy funkcjonalnej w ogóle zabytków o zidentyfikowanym stanie zachowania, natomiast zabytków sepulkralnych podwyższony.

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW, KTÓRE NAJPRAWDOPODOBNIJ UTRACIŁY WARTOŚCI
ZABYTEKOWE UZASADNIAJĄCE POZOSTAWIANIE ICH W REJESTRZE ZABYTEKÓW I OBIEKTÓW
NIEZASADNIE WPISANYCH DO REJESTRU W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA

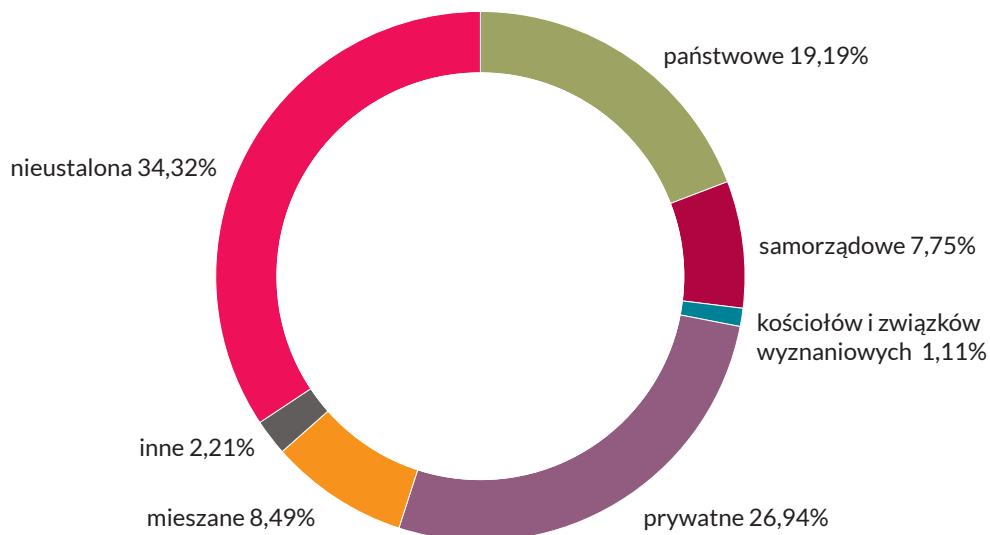
Funkcja								Razem	
gospodarcza		kompleks osadniczy		kopiec		inne		liczba	procent
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,43%	70	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	12	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	41	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	100,00%
1	2,38%	0	0,00%	0	0,00%	13	30,95%	42	100,00%
0	0,00%	1	5,26%	0	0,00%	1	5,26%	19	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	100,00%
0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	21	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	4	30,77%	0	0,00%	13	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	6,25%	0	0,00%	16	100,00%
1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11	100,00%
0	0,00%	1	3,13%	0	0,00%	0	0,00%	32	100,00%
2	0,64%	3	0,96%	5	1,61%	15	4,82%	311	100,00%

Najwięcej zabytków obronnych, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe uzasadniające pozostawianie ich w rejestrze zabytków, lub obiektów niezasadnie wpisanych do rejestru zabytków położonych jest w województwach dolnośląskim (39,66%) i warmińsko-mazurskim (13,79%), natomiast żadne nie wystąpiły w województwach lubuskim, mazowieckim, opolskim, pomorskim i śląskim. Zabytki o funkcji obrzędowej, które utraciły wartości zabytkowe, oraz obiekty niezasadnie wpisane do rejestru znajdują się w województwach dolnośląskim, warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim. Obiekty z grupy osadniczo-mieszkalnej najliczniej występują w województwach dolnośląskim (23,13%), małopolskim (22,50%), opolskim (15,00%) i zachodniopomorskim (12,50%), brak ich natomiast w województwach lubelskim, podlaskim i śląskim. Zabytki o funkcji sepulkralnej występują najliczniej w województwach podkarpackim (12,50%), dolnośląskim i łódzkim (po 10,94%), a żadnego z nich nie zarejestrowano w województwach kujawsko-pomorskim i śląskim. Grupa gospodarcza reprezentowana jest w województwach opolskim i wielkopolskim, kompleksy osadnicze – w województwach podkarpackim, pomorskim i zachodniopomorskim, a kopce – w województwach świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim. Inne kategorie funkcji zabytków z omawianej grupy stanu zachowania wystąpiły głównie w województwach opolskim (86,67%), dolnośląskim i podkarpackim (po 6,66%). Struktura zbioru pod względem grup funkcjonalnych w odniesieniu do poszczególnych województw została przedstawiona w tabeli powyżej.

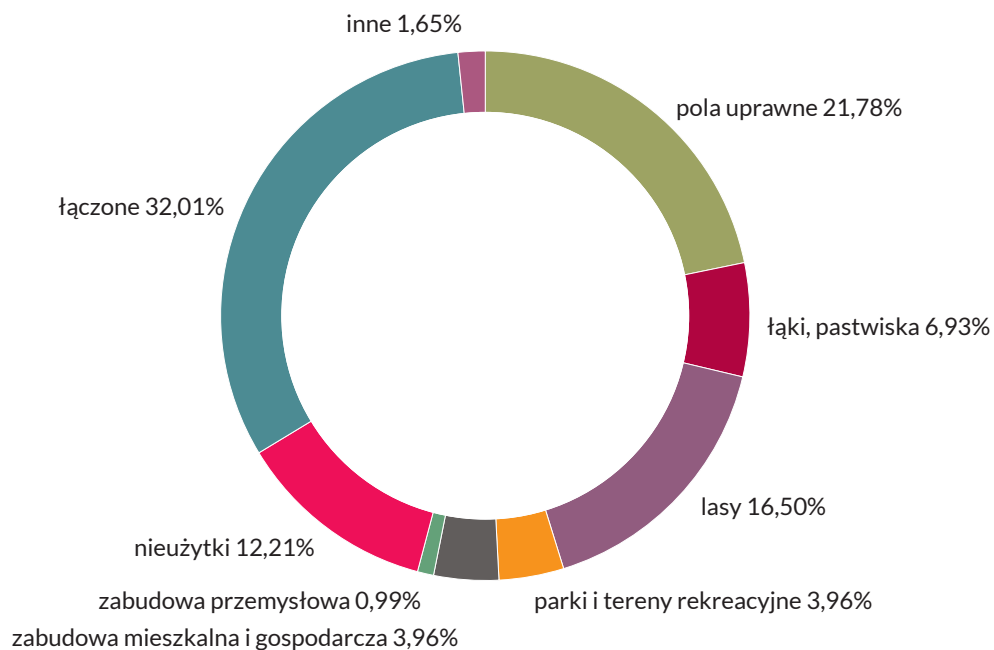
Warto zauważyć, że jedynie niewiele ponad 10% obiektów z omawianej grupy stanu zachowania to zabytki o utraconej wartości. Poza sytuacjami skrajnymi, jak wpisanie zabytków ruchomych do księgi C lub objęcie ochroną obiektów, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych, większość wpisów niezasadnych odnosi się do rzeczywiście lub przypuszczalnych zabytków archeologicznych, jednak niekwalifikujących się do bycia objętymi inną formą ochrony niż ewidencja zabytków. Szczególnie liczne w tym zbiorze są wpisy odnoszące się do osad i śladów osadniczych wpisanych na podstawie skąpej liczby zabytków ruchomych, w przypadku starszych wpisów nierzadko bez bliższej lokalizacji oraz granic stanowiska archeologicznego. Kolejną stosunkowo dużą podgrupą funkcjonalną są płaskie, bliżej nieokreślone cmentarzyska, nierzadko w czasie wydawania dokumentu o wpisie przebadane lub zniszczone w inny sposób w znacznym stopniu, a w przypadku pojedynczych grobów – w całości. W omawianej grupie znajdują się również wpisy odnoszące się do kurhanów, a w rzeczywistości do obiektów nimi niebędących (formy naturalne lub młodsze kopce o innej funkcji), oraz grodzisk, które w wyniku weryfikacji okazały się tworami naturalnymi lub zawierającymi jedynie enigmatyczne relikty archeologiczne niezwiązane z funkcjami obronnymi. W przypadku zabytków o utraconych wartościach występuje dużo wyższy udział obiektów obronnych, sepulkralnych, obrzędowych i kompleksów osadniczych. Tym samym znaczna część wpisów dotyczących omawianej grupy stanu zachowania odnosi się do stanowisk archeologicznych, które nie mają wystarczających wartości zabytkowych, aby znajdować się w rejestrze zabytków.

Dla 34,32% zabytków niezasadnie wpisanych i o utraconej wartości w trakcie weryfikacji nie ustalono kategorii własności. Spośród nich 26,94% z nich znajduje się w rękach prywatnych, 19,19% – jest własnością państwową, 7,75% – samorządową, a 8,94% należy do kategorii mieszanej własności. Pozostałe to własność kościołów i związków wyznaniowych oraz należące do kategorii inna własność. Struktura tego zbioru jest analogiczna do struktury ogółu zabytków o zidentyfikowanym stanie zachowania.

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW, KTÓRE NAJPRAWDOPODOBNIJ UTRACIŁY WARTOŚCI
ZABYTEKOWE UZASADNIAJĄCE POZOSTAWANIE ICH W REJESTRZE ZABYTEKÓW I OBIEKTÓW
NIEZASADNIE WPISANYCH DO REJESTRU W PODZIALE WG KATEGORII WŁASNOŚCI

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW, KTÓRE NAJPRAWDOPODOBNIJ UTRACIŁY WARTOŚCI
ZABYTEKOWE UZASADNIAJĄCE POZOSTAWANIE ICH W REJESTRZE ZABYTEKÓW I OBIEKTÓW
NIEZASADNIE WPISANYCH DO REJESTRU W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA

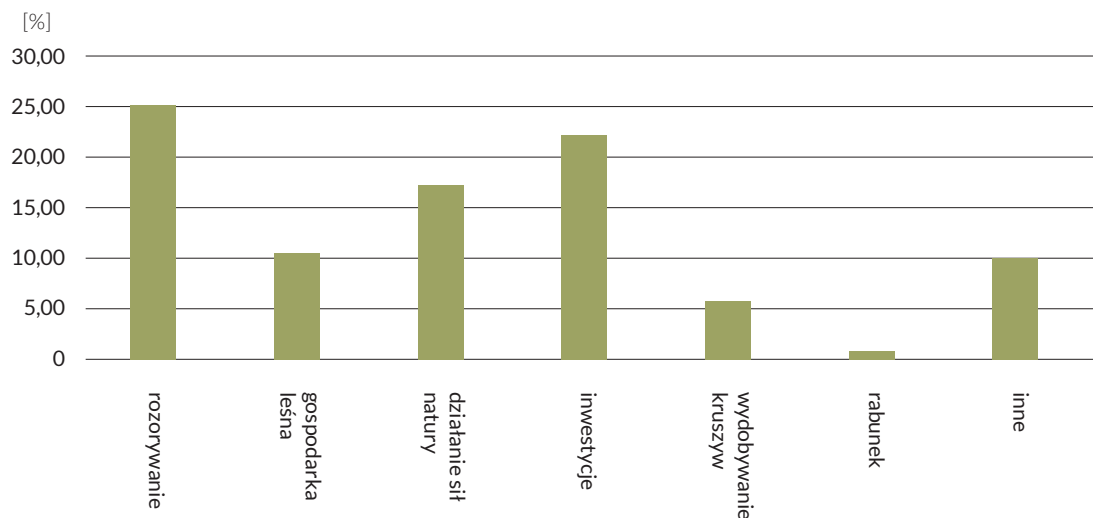

Wśród zabytków o utraconej wartości i niezasadnie wpisanych do rejestru najwięcej jest użytkowanych w sposób łączony (32,01%) i jako pola uprawne (21,78%). Brak w tej grupie obiektów zajętych pod sady. W odniesieniu do struktury własnościowej ogółu zabytków

o ustalonym stanie zachowania wyraźnie niższy jest udział pól uprawnych, w mniejszym stopniu lasów, natomiast wyższy łąk i pastwisk, parków i terenów rekreacyjnych oraz zabudowy mieszkalnej i gospodarczej (blisko dwukrotnie), a także nieużytków (półtora raza).

Wśród bieżących zagrożeń, jak też takich, które doprowadziły do utraty wartości zabytkowej, głównymi zagrożeniami w całej grupie są: rozorywanie (25,08%), inwestycje (22,19%) i działanie sił natury (17,36%). Struktura zagrożeń jest zbliżona do ogólnego ich rozkładu wśród ogółu zabytków o określonym stanie zachowania.

UDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH ZAGROŻEŃ W GRUPIE ZABYTEKÓW O UTRACONYCH WARTOŚCIACH I NIEZASADNIE WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW

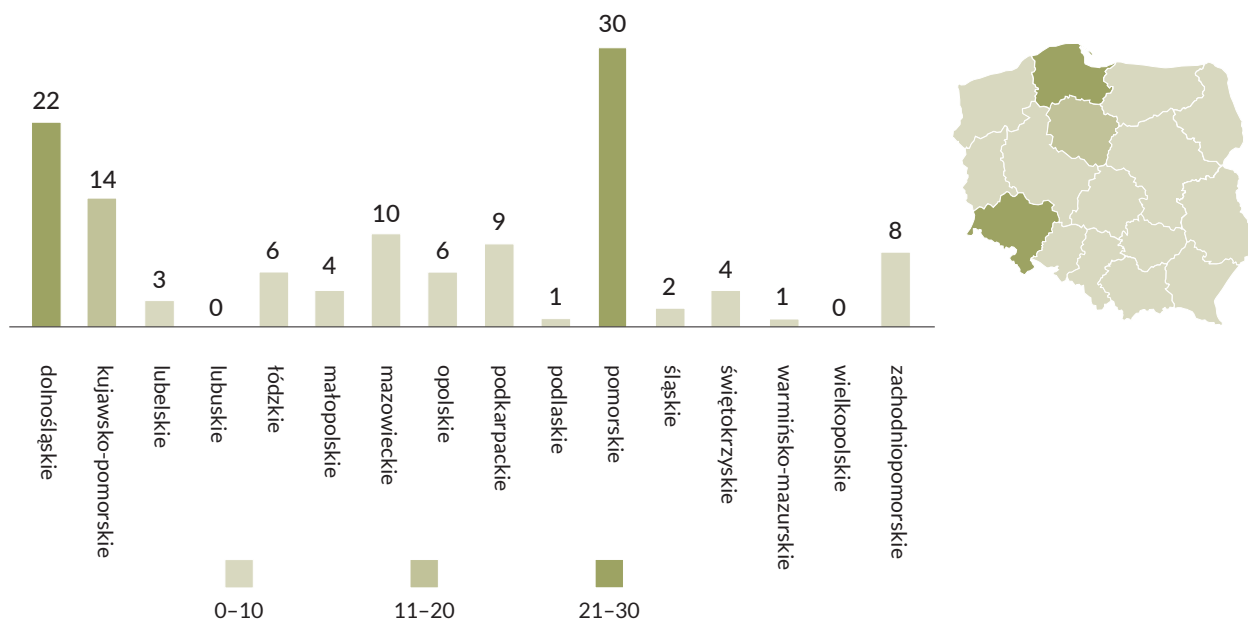
Zabytki o utraconych wartościach w mniejszym stopniu naruszone zostały w wyniku działania zagrożeń długotrwałych – przeważały w ich przypadku następstwa inwestycji, wydobywania kruszyw oraz innych zagrożeń (m.in. badań wykopaliskowych). Wśród zabytków niezasadnie wpisanych do rejestru wystąpiła odwrotna tendencja – dużo liczniejsze są zagrożenia długotrwałe, jak rozorywanie, gospodarka leśna, działanie sił natury i rabunek, chociaż wysoki jest też udział zagrożeń ze względu na prowadzone inwestycje.

Omawiana grupa wymaga podjęcia działań mających na celu ostateczną weryfikację wartości zabytkowych dla istniejących stanowisk archeologicznych w postaci badań sondażowych, aby ostatecznie ustalić ich wartości zabytkowe. W przypadku pozostałych wpisów zasadne jest wszczęcie procedury wykreślenia tych obiektów z rejestru zabytków.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

Do grupy tej zaliczone zostały zabytki, które zasadnie były wpisane do rejestru, jednak w wyniku całkowitego zniszczenia przestały istnieć. Grupa ta liczy w skali kraju 120 zabytków (1,56% w skali wszystkich wpisów, 1,78% w ogóle zabytków o określonym stanie zachowania). W tej liczbie jest 5 zabytków, które przed zniszczeniem można było ocenić jako szczególnie

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW NIEISTNIEJĄCYCH W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA

cenne (4,17% zabytków tej grupy, 0,65% ze wszystkich zabytków szczególnie cennych). Największą liczbę zabytków należących do tej grupy zarejestrowano w województwach pomorskim (25,00%), dolnośląskim (18,33%), kujawsko-pomorskim (11,67%) i mazowieckim (8,33%). Nie odnotowano zabytków nieistniejących w województwach lubuskim i wielkopolskim.

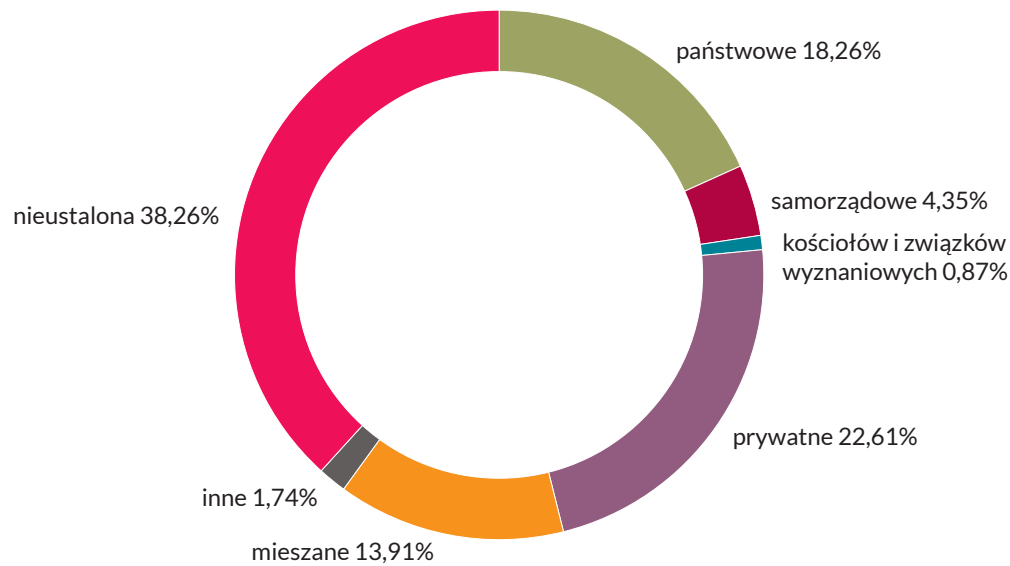
Największy udział zabytków nieistniejących wystąpił w województwach kujawsko-pomorskim (7,33%), pomorskim (5,30%) i łódzkim (4,20%).

W skali kraju 35,83% zabytków należało do grupy osadniczej/mieszkalnej (w tym 30,00% to osady i wsie, a 4,17% to inne zabytki osadnicze), 33,33% do sepulkralnej (15,83% to cmentarzyska inne i ogólnie określone, 7,50% cmentarzyska kurhanowe, a 3,33% pojedyncze kurhany), 23,33% obronnej (z czego 22,50% to grodziska). Pozostałe to kompleksy osadnicze, kopiec i zabytki z kategorii inne. Struktura zbioru znacznie różni się pomiędzy województwami, np. w województwie pomorskim 50,00% zabytków miało funkcję sepulkralną, a 40,00% osadniczą, natomiast w województwie dolnośląskim najliczniejsze w tej grupie były zabytki osadnicze/mieszkalne (50,00%), w mniejszym stopniu obronne (31,82%). W województwie kujawsko-pomorskim wszystkie zabytki mieszczą się w funkcji obronnej, w województwie mazowieckim zaś 70,00% to zabytki osadnicze, a 20,00% miało funkcję sepulkralną. Struktura zbioru pod względem grup funkcjonalnych w odniesieniu do poszczególnych województw została przedstawiona w tabeli poniżej. Względem struktury funkcjonalnej ogółu zabytków zidentyfikowanych wyraźnie obniżony jest udział zabytków z grupy osadniczej i mieszkalnej, a podniesiony sepulkralnej (przede wszystkim za sprawą wyższej reprezentacji cmentarzysk innych i ogólnie określonych, głównie płaskich).

Dla 38,26% zabytków nieistniejących nie określono własności. Obszar 22,61% z nich znajduje się obecnie w rękach prywatnych, 18,26% jest własnością państwową, a 13,91% stanowi własność mieszaną. W porównaniu z ogółem zabytków, dla których możliwe było przyporządkowanie do grup stanu zachowania, wyraźnie niższy jest udział własności prywatnej,

a w niewielkim stopniu obniżony własności państwowej oraz kościołów i związków wyznaniowych. Udział nieustalonej własności jest dużo wyższy (względem 30,28%), a w mniejszym stopniu również samorządowej, mieszanej i innej.

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW NIEISTNIEJĄCYCH W PODZIALE WG KATEGORII WŁASNOŚCI

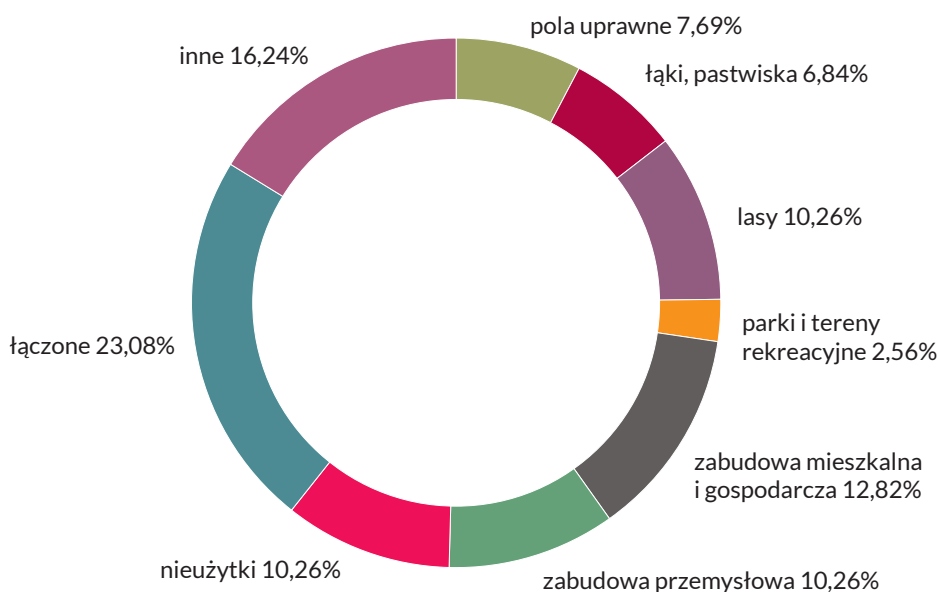

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY ZABYTEKÓW, KTÓRE OBECNIE NIE ISTNIEJĄ, A NADAL SĄ WPISANE DO REJESTRU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ

Województwo	Funkcja					
	obronna		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	7	31,82%	11	50,00%	3	13,64%
Kujawsko-pomorskie	14	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lubelskie	0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%
Lubuskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Łódzkie	4	66,67%	2	33,33%	0	0,00%
Małopolskie	0	0,00%	3	75,00%	1	25,00%
Mazowieckie	0	0,00%	7	70,00%	2	20,00%
Opolskie	0	0,00%	2	33,33%	3	50,00%
Podkarpackie	0	0,00%	4	44,44%	3	33,33%
Podlaskie	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%
Pomorskie	2	6,67%	12	40,00%	15	50,00%
Śląskie	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%
Świętokrzyskie	1	25,00%	1	25,00%	1	25,00%
Warmińsko-mazurskie	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%
Wielkopolskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zachodniopomorskie	0	0,00%	1	12,50%	5	62,50%
Razem w kraju	28	23,33%	43	35,83%	40	33,33%

Obszary zabytków nieistniejących obecnie w większości przypadków mają mieszany rodzaj użytkowania (23,08%), są użytkowane w inny sposób (16,24%) lub zostały zajęte pod zabudowę mieszkalną i gospodarczą (12,82%) oraz przemysłową (10,26%). Na tym samym poziomie co przemysłowy rodzaj użytkowania znajdują się również tereny leśne i nieużytki. W odniesieniu do ogółu zabytków zidentyfikowanych wyraźnie niższy jest udział pól uprawnych i lasów, a dużo wyższy – zabudowy mieszkalnej i gospodarczej, a także przemysłowej.

STRUKTURA ZBIORU ZABYTEKÓW NIEISTNIEJĄCYCH W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA

Funkcja						Razem	
kompleks osadniczy		kopiec		inne			
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	22	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	14	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	10,00%	10	100,00%
1	16,67%	0	0,00%	0	0,00%	6	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	2	22,22%	9	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%
1	3,33%	0	0,00%	0	0,00%	30	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%
0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	4	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	100,00%
4	3,33%	1	0,85%	4	3,33%	120	100,00%

Dla większości zabytków nieistniejących wskazano zagrożenia mające wpływ na ich całkowitą destrukcję, przy czym dominującymi były czynniki antropogeniczne, związane z inwestycjami (odnoszącymi się w przybliżeniu do 1/3 zbioru), w mniejszym stopniu z innymi zagrożeniami, wśród których zaznacza się udział badań archeologicznych. Na poziomie przeszło 1/10 zbioru wykazano również wpływ wydobywania kruszyw, w podobnej skali – działania sił natury i gospodarki leśnej. W przypadku wcześniejszych zniszczeń przeważnie w ankietach nie określano kategorii zagrożeń, jednak większość z nich dotyczyła również inwestycji i przekształceń gruntu dotyczących wydobywania złóż lub wymiany gruntu. Czas, kiedy nastąpiło zniszczenie poszczególnych zabytków, jest zróżnicowany, jednak część obiektów już w momencie wpisu była w znacznym stopniu naruszona lub wręcz całkowicie zniszczona (m.in. w wyniku badań wykopaliskowych).

Ze względu na specyfikę zabytków archeologicznych utrata wartości zabytkowych ma głównie wymiar fizyczny – naruszona zostaje przede wszystkim sama substancja zabytku. W tym kontekście pełne zniszczenie oznacza nie tylko likwidację formy terenowej, o ile taka istniała, lecz całkowite usunięcie materii zabytkowej, także w wyniku jej przemieszczenia oraz nieodwracalnego naruszenia relacji stratygraficznych i kontekstu zabytku.

Wpisy odnoszące się do omawianej grupy wymagają podjęcia działań administracyjnych w celu doprowadzenie do ich wykreślenia z rejestru zabytków.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

W trakcie weryfikacji wydanych zostało 17 decyzji dotyczących skreśleń obiektów z rejestru zabytków archeologicznych (3 decyzje wydano po zamknięciu list weryfikacyjnych), z czego 8 dotyczy skreślenia jedynie części terenu zabytku, ograniczonej do jednej lub kilku działek. Decyzje takie wydawane były w latach 2011–2016 w województwach wielkopolskim (7 decyzji), pomorskim (3), lubelskim i podkarpackim (po 2), pojedyncze w województwach dolnośląskim, mazowieckim i zachodniopomorskim. Skreślenia dotyczyły:

- zabytków zasadnie wpisanych do rejestru, a następnie zniszczonych (2 przypadki odnoszą się do kurhanów, 2 do cmentarzysk płaskich, a pozostałe do grodziska oraz osady),
- wpisów niezasadnych, co ustalono w trakcie badań weryfikacyjnych (wydane dla 2 stanowisk typu obozowiska i osady wielofazowej).

W przypadku zabytków podlegających częściowemu skreśleniu przyczyną były:

- częściowe zniszczenie obszaru zabytku (w przypadku 2 osad, w tym 1 wielofazowej),
- zbyt szerokie wyznaczenie jego granic (w przypadku 3 stanowisk osadniczych, 2 zabytków z osadnictwem wielofazowym i wielofunkcyjnym oraz cmentarzyska płaskiego),
- niezasadność wpisu w części, która uległa wykreśleniu (forma uznana za grodzisko).

Skreślenia dokonywane były w większości na wniosek prywatnych właścicieli (12 przypadków), a pozostałe – samorządów (3), samorządu i jednostki Skarbu Państwa (1) oraz spółki aukcyjnej i jednostki Skarbu Państwa (1)²⁴⁹.

²⁴⁹ Skreślenia pełne dotyczyły wpisów z lat: 1963, 1966, 1968, 1971, 1978, 1991, 1992, 1993 (po 2 wpisy), a częściowe wpisów z 1957, 1969, 1976, 1987 (po 2 wpisy), 1991, 1995 i 2008.

Należy zaznaczyć, że przed akcją weryfikacyjną, w latach 1992–2006, wydano jedynie 12 decyzji o skreśleniu, przy czym 4 w województwie lubelskim w latach 2005–2006, co było wynikiem zaplanowanej akcji porządkowania rejestru, po 2 decyzje wydano dla województwa warmińsko-mazurskiego (w 1998 r.) i łódzkiego (1992 i 2000 r.), a pojedyncze dla województw łódzkiego, kujawsko-pomorskiego, lubuskiego, wielkopolskiego i mazowieckiego²⁵⁰. Poza jednym przypadkiem (związany ze zbyt szerokim wytyczeniem granic) decyzje dotyczyły całkowitego skreślenia z rejestru z powodu pełnego zniszczenia zabytku (1 grodzisko, 1 osada, 2 stanowiska określone ogólnie), zmiany kwalifikacji przedmiotu wpisu i chronologii, w tym uznania za formy naturalne, a tym samym wpisu za niezasadny (3 grodziska, 1 zamczysko), łączonych obu przypadków (wpisy odnoszące się do wału i osady) oraz problemów proceduralnych (w przypadku stanowiska wielofazowe o różnych funkcjach).

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE

Głównymi przyczynami zaliczenia obiektów do grupy o niezidentyfikowanym stanie zachowania były:

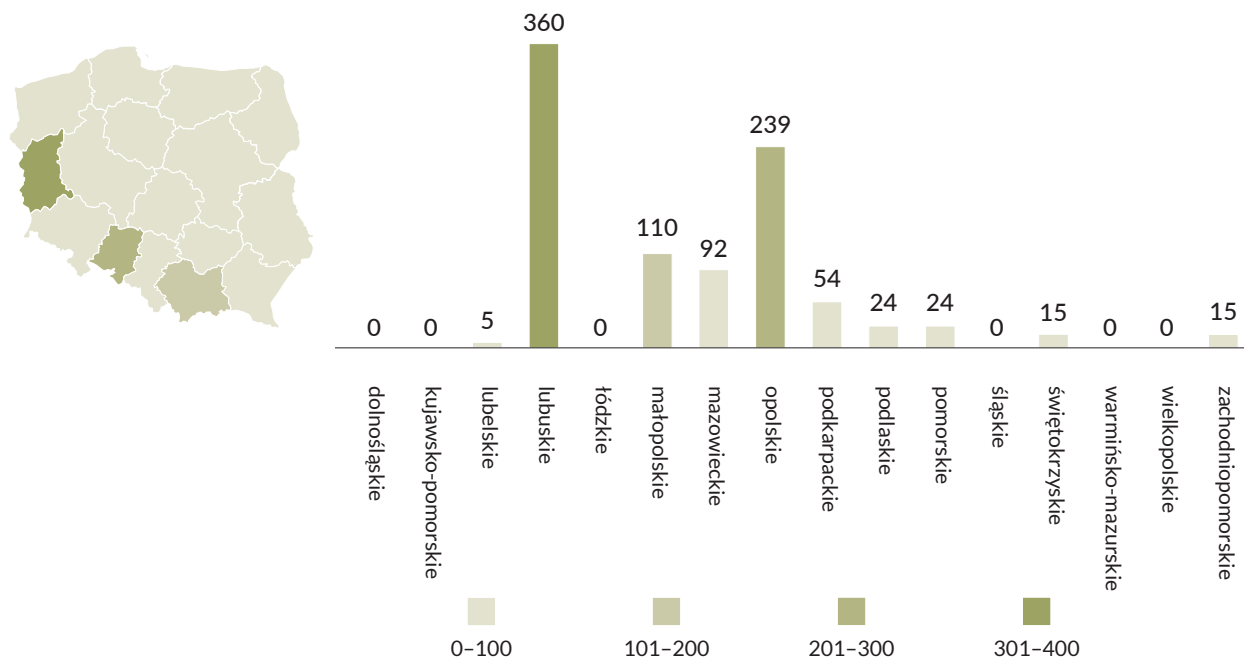
- niemożność zlokalizowania miejsca, w którym powinien znajdować się zabytek, z powodu błędów formalnych w decyzjach,
- sposób użytkowania terenu uniemożliwiający obserwację jego powierzchni,
- niedostępność w terenie (np. zagrodenie terenu, brak zgody właściciela na ogląd miejsca lokalizacji zabytku, prowadzenie wycinki w momencie przeprowadzania weryfikacji, położenie na niedostępnej wyspie),
- brak zaobserwowania formy terenowej oraz jej śladów w przypadku obiektów, które taką powinny posiadać, przy jednoczesnym braku przesłanek świadczących o zniszczeniu tego obiektu,
- brak materiałów ruchomych na powierzchni stanowisk płaskich w połączeniu z brakiem innych danych o stanowisku, jak np. wyniki badań wykopaliskowych, prospekcja lotnicza, informacje od mieszkańców, protokoły wizytacji konserwatorskich, potwierdzających obecność w danym miejscu stanowiska archeologicznego.

W skali kraju obiekty niezidentyfikowane stanowią 12,23% zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Najwięcej zabytków z tej grupy odnotowano w województwach lubuskim (38,38%), opolskim (25,48%), małopolskim (11,73%) i mazowieckim (9,81%).

Największy udział obiektów niezidentyfikowanych wystąpił w województwach lubuskim (66,18% zbioru w województwie) mazowieckim (22,94%) i małopolskim (22,59%). W województwach dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, łódzkim, śląskim, warmińsko-mazurskim

²⁵⁰ Dotyczyły one wpisów wydanych w latach 1967, 1969 (4 decyzje), 1973 (3 decyzje), 1986, 1988, po jednym z 1995 i 2005 r.

STRUKTURA ZBIORU ZABYTKÓW NIEZIDENTYFIKOWANYCH W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA

i wielkopolskim do grupy tej nie zaliczono na podstawie danych z weryfikacji i raportów wojewódzkich żadnych obiektów²⁵¹.

76,01% zabytków niezidentyfikowanych to zabytki z grupy osadniczej/mieszkalnej (przede wszystkim osady, ślady i punkty osadnicze), a 15,46% to pojedyncze groby i cmentarzyska, głównie płaskie. Żadna z pozostałych kategorii spośród zabytków obronnych (grodziska), gospodarczych, kompleksów osadniczych, kopców, wałów i innych nie przekracza 2,88%. Struktura zbioru w odniesieniu do poszczególnych województw została przedstawiona w tabeli poniżej. W porównaniu ze strukturą zbioru zabytków zidentyfikowanych widać zasadniczą różnicę, polegającą na dominacji pozostałości zabytków z grupy osadniczej i mieszkalnej oraz płaskich cmentarzysk, a także szczególnie niski udział zabytków obronnych.

49,44% obiektów z tej grupy znajduje się w rękach prywatnych (a więc półtora raza więcej niż wśród zabytków zidentyfikowanych), 22,30% stanowi własność państwową, 10,59% znajduje się w kategorii własności mieszanej. W przypadku 10,41% nie udało się ustalić własności, co w pierwszej kolejności dotyczy wpisów, których decyzje lub załączniki graficzne nie umożliwiały lokalizacji obiektu objętego ochroną. Własność samorządowa stanowi w tej grupie 3,72%, kościołów i związków wyznaniowych – 0,74%, a inna – 2,79%.

Znaczna część obiektów niezidentyfikowanych znajduje się na terenach użytkowanych rolniczo (36,80% – pola uprawne, 4,09% – łąki i pastwiska, 2,42% – sady) i w lasach (12,83%),

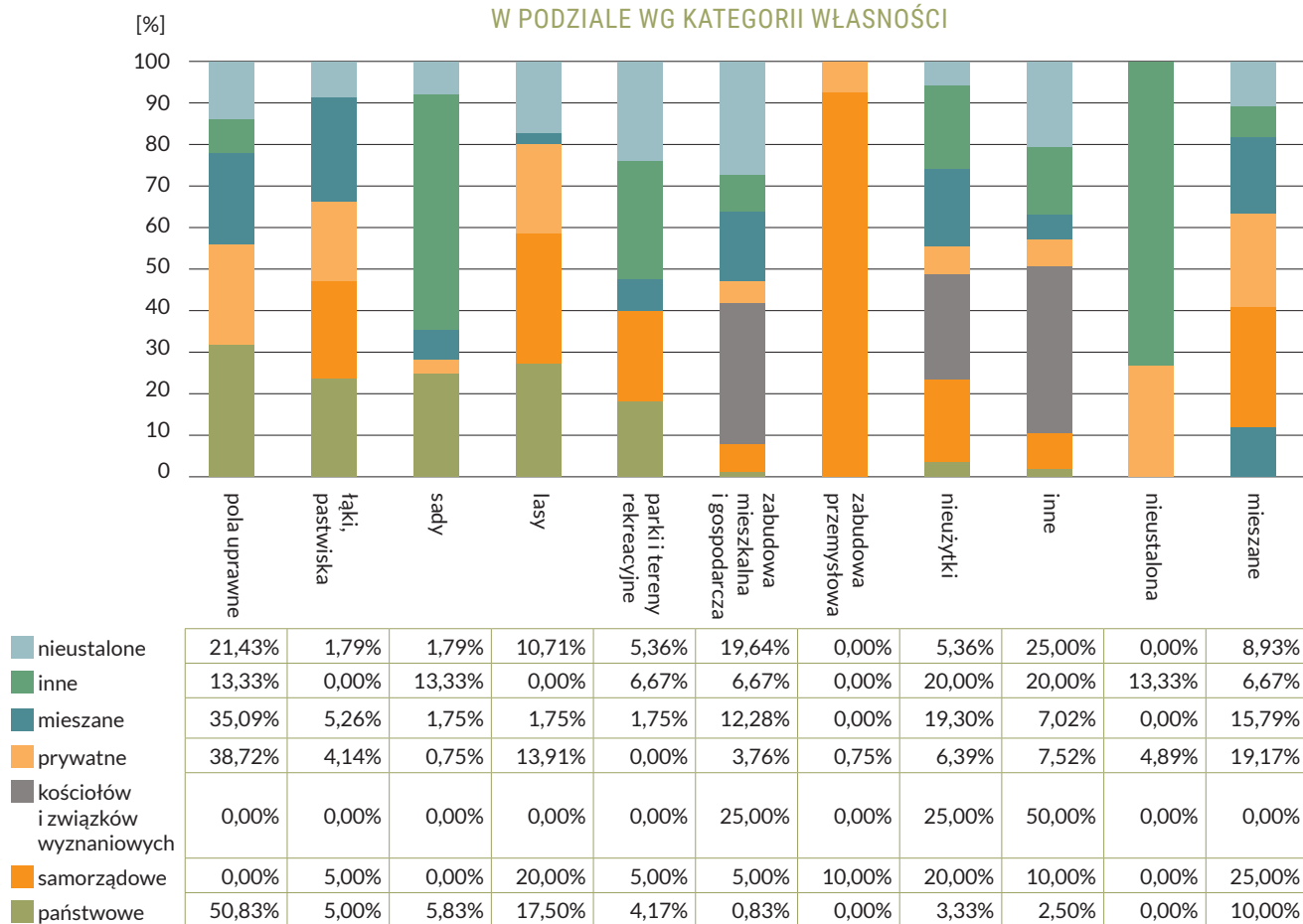
²⁵¹ W przypadku wymienionych województw przyczyną może być zaliczenie przez autorów raportów wojewódzkich do zabytków zagrożonych wszystkich obiektów, co do których w trakcie weryfikacji zaistniał problem z brakiem możliwości określenia zasadności wpisu (kategoria z ankiet weryfikacyjnych „zasadność wpisu jest aktualnie niemożliwa do stwierdzenia”). Zabieg taki wynikał często z pozytywnej oceny zasadności wpisu na podstawie badań archeologicznych (głównie powierzchniowych), w wyniku których dokonywano wpisów, oraz danych z późniejszych inspekcji konserwatorskich.

15,43% odnosi się do użytkowania łączzonego, 7,99% obiektów o niezidentyfikowanym stanie zachowania jest nieużytkowanych, 5,95% zajętych jest przez zabudowę mieszkalną i gospodarczą, a kolejne 0,74% – przemysłową, 2,04% stanowią parki i tereny rekreacyjne, dla 2,79% nie ustalono sposobu użytkowania w związku z problemami związanymi z jakością decyzji, a pozostałe 8,92% odnosi się do innych sposobów użytkowania. Należy zauważyć, że w części przypadków dotyczących wpisów, których lokalizacja odnosi się do lasów, łąk i pastwisk oraz nieużytków, brak materiału ruchomego na powierzchni (lub niemożność jego dostrzeżenia, np. z powodu ściółki czy gęstego poszycia) czy też brak danych dodatkowych nie oznacza braku w tych miejscach stanowisk archeologicznych, w tym zachowanych w dobrym stanie.

Relacje pomiędzy kategoriami własnościowymi a sposobem użytkowania omawianej grupy obiektów przedstawia poniższy wykres.

Brak identyfikacji zabytku uniemożliwia poprawne podejmowanie działań związanych z jego ochroną i opieką. Wpisy takie wymagają badań powierzchniowych i sondażowych w celu potwierdzenia istnienia we wskazanym miejscu zabytków i określenia ich rzeczywistych granic, a w konsekwencji zasadności pozostawiania w rejestrze. Wysoki udział tego typu zabytków w województwach lubuskim, opolskim i małopolskim wynika ze specyficznej struktury rejestru

UDZIAŁ KATEGORII RODZAJÓW UŻYTKOWANIA W ZBIORZE OBIEKTÓW NIEZIDENTYFIKOWANYCH
W PODZIALE WG KATEGORII WŁASNOŚCI

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY ZABYTEKÓW NIEZIDENTYFIKOWANYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH (KSIĘGA C) W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ

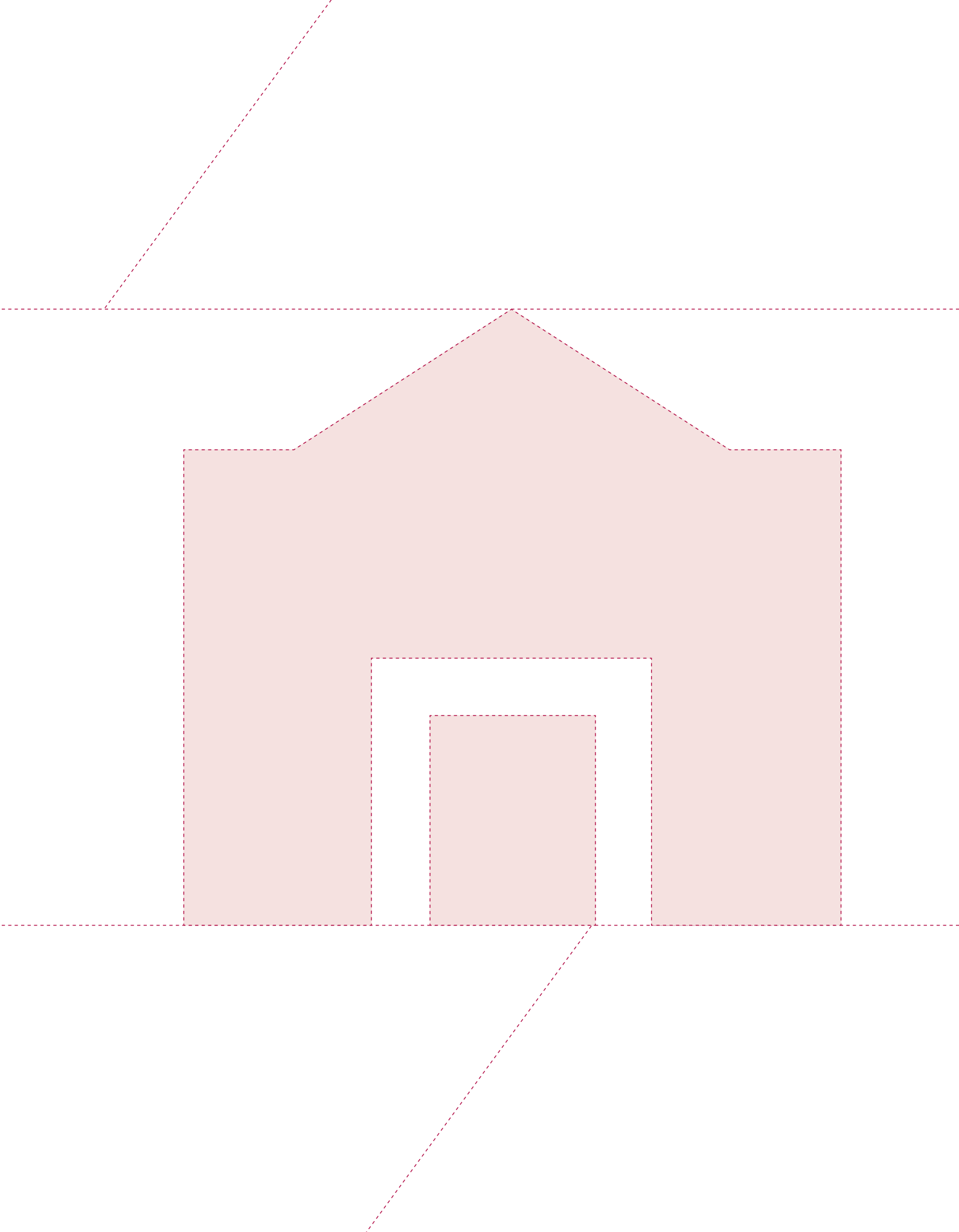
Województwo	Funkcja							
	obronna		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Dolnośląskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kujawsko-pomorskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lubelskie	0	0,00%	0	0,00%	4	80,00%	0	0,00%
Lubuskie	1	0,28%	300	83,33%	57	15,83%	2	0,56%
Łódzkie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Małopolskie	2	1,82%	97	88,18%	3	2,73%	3	2,73%
Mazowieckie	2	2,17%	59	64,13%	29	31,52%	2	2,17%
Opolskie	6	2,51%	208	87,03%	4	1,67%	12	5,02%
Podkarpackie	3	5,56%	20	37,04%	12	22,22%	0	0,00%
Podlaskie	0	0,00%	3	12,50%	20	83,33%	0	0,00%
Pomorskie	1	4,17%	11	45,83%	11	45,83%	1	4,17%
Śląskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Świętokrzyskie	2	13,33%	9	60,00%	1	6,67%	0	0,00%
Warmińsko-mazurskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wielkopolskie	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Zachodniopomorskie	4	26,67%	7	46,67%	4	26,67%	0	0,00%
Razem w kraju	21	2,24%	714	76,12%	145	15,46%	20	2,13%

zabytków na ich terenie. Duży udział w ich przypadku stanowią zabytki określone w decyzjach jako osady, ślady lub punkty osadnicze, a także bliżej nieokreślone stanowiska archeologiczne. Należy też podkreślić, że przeważająca większość tych zabytków nie była badana archeologicznie, poza badaniami powierzchniowymi. Analogiczna sytuacja występuje w województwie dolnośląskim, gdzie jednak 189 obiektów, dla których w ankietach zakreślono niemożliwą do stwierdzenia zasadność wpisu, zostało zaliczone do zabytków zagrożonych, ze względu na pozytywną ocenę danych, na podstawie których dokonano wpisu do rejestru zabytków.

Funkcja								Razem	
kompleks osadniczy		kopiec		wały		inne			
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	20,00%	0	0,00%	5	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	360	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	5	4,55%	0	0,00%	0	0,00%	110	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	92	100,00%
1	0,42%	0	0,00%	0	0,00%	8	3,35%	239	100,00%
0	0,00%	1	1,85%	0	0,00%	18	33,33%	54	100,00%
0	0,00%	1	4,17%	0	0,00%	0	0,00%	24	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	24	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	3	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	15	100,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	15	100,00%
1	0,11%	10	1,07%	1	0,11%	26	2,77%	938	100,00%

**CHARAKTERYSTYKA AKTÓW
ADMINISTRACYJNYCH
USTANAWIAJĄCYCH
OCHRONĘ KONSERWATORSKĄ
ZABYTKÓW WPISANYCH
DO REJESTRU POD KĄTEM ICH
PRAWIDŁOWOŚCI FORMALNO-
I MATERIALNOPRAWNEJ
ORAZ ZARZĄDZANIA ZASOBEM
REJESTRU ZABYTKÓW**

VI.

CHARAKTERYSTYKA AKTÓW ADMINISTRACYJNYCH USTANAWIAJĄCYCH OCHRONĘ KONSERWATORSKĄ ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU POD KĄTEM ICH PRAWIDŁOWOŚCI FORMALNO- I MATERIALNOPRAWNEJ ORAZ ZARZĄDZANIA ZASOBEM REJESTRU ZABYTEKÓW

1.

UWAGI WPROWADZAJĄCE

Dokumenty tworzące rejestr zabytków stanowią podstawę prawną dla działań właściwych organów w zakresie ochrony zabytków. Efektywne sprawowanie ochrony nie opiera się na samym wydaniu decyzji o wpisie zabytku do rejestru, zasadniczą rolę odgrywa bowiem to, w jaki sposób wpis ten został dokonany. Stąd też zapewnienie, by decyzje te były prawidłowe pod względem merytorycznym i prawnym, ma podstawowe znaczenie dla funkcjonowania systemu ochrony zabytków. Pojęcie „prawidłowości” można odnosić do kwestii merytorycznych związanych m.in. z właściwym ustaleniem wartości zabytkowych obiektu oraz jego prawidłowym opisem i identyfikacją (tj. do kwestii, które stanowią istotę działania specjalistycznej administracji konserwatorskiej), jak również do prawidłowości decyzji lub innych aktów z punktu widzenia prawa. Prawidłowość decyzji w ujęciu prawnym rozumiana jest jako *stan pełnej zgodności ze wszystkimi przepisami składającymi się na szeroko rozumianą podstawę prawną decyzji*²⁵², obejmującą zarówno przepisy prawa materialnego, jak i przepisy prawa procesowego. W tym kontekście decyzja jest albo prawidłowa, albo nieprawidłowa (wadliwa), przy czym wadliwość decyzji jest stopniowalna zgodnie z wypracowaną na gruncie prawnym teorią gradacji wad aktu administracyjnego.

Celem niniejszej części Raportu jest w pierwszej kolejności zbadanie i ocena prawidłowości formalno- i materialnoprawnej aktów administracyjnych tworzących zasób rejestru zabytków,

²⁵² M. Kamiński, *Nieważność decyzji administracyjnej. Studium teoretyczne*, Zakamycze 2006, s. 50.

wskazanie na występujące rodzaje wadliwości, a także analiza praktycznych działań organów ochrony zabytków służących ich usunięciu. Ocena ta odnosi się zatem do zagadnienia stosowania prawa przez organy ochrony zabytków, a punktem odniesienia są właściwe przepisy prawa procesowego i materialnego obowiązujące w chwili wydawania tych aktów. Celem dodatkowym jest także zwrócenie uwagi na problemy związane z zarządzaniem rejestrem zabytków jako zbiorem informacji o zasobie zabytkowym kraju, jego wartościach, cechach charakterystycznych i reprezentatywności poszczególnych rodzajów zabytków w skali województwa (kraju). Dane pochodzące z rejestru zabytków stanowią podstawę dla opracowywania polityki ochrony zabytków oraz planowania i realizowania różnego rodzaju działań strategicznych w tym zakresie, co powoduje, że powinny one kompleksowo i wiarygodnie przedstawiać rzeczywisty stan zabytkowego zasobu.

Należy mieć na uwadze, że na przestrzeni lat zmieniały się przepisy prawne stanowiące podstawę objęcia zabytku ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. W zależności od chwili dokonania wpisu jego podstawą materialnoprawną mogły być właściwe przepisy *rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami*²⁵³, ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach bądź u.o.z.o.z. (wraz z odpowiednimi aktami wykonawczymi do ww. aktów), z kolei na płaszczyźnie proceduralnej właściwe były przepisy *rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym*²⁵⁴ bądź ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. – *Kodeks postępowania administracyjnego*²⁵⁵. Uwzględniając zróżnicowane podstawy prawne, warto zauważyć, że pewne istotne kwestie dotyczące charakteru wpisu do rejestru zabytków w znacznym stopniu pozostały niezmiennie, także w kontekście oceny prawidłowości dokonywanych wpisów pod względem prawnym²⁵⁶. Jednocześnie każdy kolejny akt prawny dotyczący ochrony zabytków formułował zasadę kontynuacji rejestru zabytków poprzez uznanie, że zabytki wpisane do rejestru zabytków na podstawie poprzedniego aktu stają się z mocy prawa zabytkami wpisanymi do rejestru zabytków na gruncie nowego aktu prawnego. Tym samym decyzje o wpisie do rejestru zabytków wydane na podstawie nieobowiązujących już przepisów w dalszym ciągu obowiązują i wywołują skutki prawne.

Prowadzona od wielu lat przez NID analiza wpisów do rejestru zabytków wskazuje na istnienie rozlicznych wad i uchybień prawnych tkwiących w tych decyzjach. Mimo że w toku prowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji rejestru zabytków nieruchomości zagadnienie to nie zostało bezpośrednio uwzględnione, nie oznacza to jednak, że dane z weryfikacji nie przynoszą przydatnych informacji w tym zakresie. W ramach ww. procedury elementami podlegającymi analizie były m.in. „prawidłowość zakresu ochrony”, „uzasadnienie decyzji”, a także, niezależnie od powyższego, w danych z weryfikacji formułowano różne uwagi dotyczące obiektów wpisanych do rejestru zabytków, wedle uznania osób dokonujących analizy. W ramach tych ostatnich, co do zasady skoncentrowano się na ocenie stanu zachowania i sposobu użytkowania obiektu,

²⁵³ Dz.U. Nr 29, poz. 265 ze zm., dalej zwane: rozporządzeniem z 1928 r.

²⁵⁴ Dz.U. Nr 36, poz. 340 i 341 ze zm.

²⁵⁵ Tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 23 ze zm., dalej zwany: k.p.a.

²⁵⁶ Nieprzerwanie od 1928 r. obowiązuje rozwiązanie, zgodnie z którym wpis do rejestru zabytków dokonywany jest w oparciu o wydaną decyzję administracyjną. Niezbędne składniki decyzji administracyjnej określone w prawie procesowym w znacznej mierze też pozostają niezmiennie od 1928 r.

merytorycznych kwestiach związanych z istniejącym wpisem oraz na informacjach o zmianach o charakterze faktycznym. W poszczególnych województwach w różnym stopniu odniesiono się do problematyki oceny prawidłowości formalno- i materialnoprawnej decyzji o wpisie do rejestru zabytków, zwracając przede wszystkim uwagę na nieprecyzyjność określenia przedmiotu wpisu oraz problemy związane z załącznikami graficznymi do decyzji. W największym stopniu omawiane zagadnienie uwzględniono w ankietach weryfikacyjnych z województw pomorskiego, dolnośląskiego i warmińsko-mazurskiego, gdzie dostrzeżono szereg różnorodnych wad i uchybień o charakterze prawnym. Z kolei przeprowadzona w latach 2014–2016 weryfikacja rejestru zabytków dotycząca tzw. wpisów obszarowych została poprzedzona dokładną analizą wszystkich decyzji administracyjnych ustanawiających ochronę konserwatorską pod kątem występowania wad prawnych, co w odniesieniu do tej grupy zabytków nieruchomych umożliwia formułowanie jednoznacznych wskazań w tym zakresie.

2.

NIEPRAWIDŁOWOŚCI W OKREŚLENIU PRZEDMIOTU I ZAKRESU OCHRONY W DECYZJACH O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Za najbardziej ważki i najczęstszy problem odnośnie do prawidłowości prawnej decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych należy uznać niewłaściwy sposób określenia przedmiotu i zakresu ochrony konserwatorskiej. Pojęcie „przedmiotu ochrony” w kontekście omawianego zagadnienia rozumiane jest jako określenie, „co” podlegać ma ochronie konserwatorskiej (np. dzieło architektury lub budownictwa, historyczny układ urbanistyczny, relikty pradziejowego osadnictwa), z kolei „zakres ochrony” utożsamiany jest z określeniem granic przestrzennych obiektu podlegającego ochronie konserwatorskiej. Z przedmiotowymi pojęciami bezpośrednio wiąże się także uzasadnienie, które w założeniu wyjaśniać ma, „dlaczego” ochronie podlega konkretny obiekt we wskazanym zakresie. Poniżej przedstawione są poszczególne zidentyfikowane kwestie problemowe w ramach tych zagadnień.

Rozpoczynając od nieprawidłowości w zakresie określenia przedmiotu ochrony, wyróżnić należy następujące przypadki:

- **NIEJEDNOZNACZNOŚĆ OKREŚLENIA PRZEDMIOTU WPISU DO REJESTRU ZABYTEKÓW**

Kategoria ta jest najobszerniejsza, grupując rozmaite przykłady wpisów, których cechą wspólną jest to, że z treści decyzji nie można w sposób jednoznaczny wywnioskować, co jest w isto-

cie objęte ochroną konserwatorską. Powyższe częstokroć spowodowane jest lapidarnością określenia przedmiotu ochrony lub użyciem sformułowań niejednoznacznych, którym trudno przyporządkować określone desygnaty. Skala tego problemu jest znacząca, choć nie sposób jej dokładnie oszacować, wymagałoby to bowiem analizy z osobna każdej decyzji. Jako przykłady ww. niejednoznaczności wskazać można:

- decyzje wpisujące do rejestru zespół zabudowy, nie wymieniając konkretnych obiektów wchodzących w jego skład lub obiekty te są wymienione jedynie jako opis zespołu (np. „w centralnej części cmentarza zlokalizowana jest kaplica”),
- decyzje wpisujące do rejestru kościoł lub cmentarz „w granicach ogrodzenia” – niejasne jest wówczas to, czy samo ogrodzenie jest wpisane do rejestru zabytków, czy jedynie wyznacza ono granice wpisu,
- decyzje wpisujące do rejestru zabytków np. „kościół wraz z wyposażeniem” lub „willę murowaną wraz z parkiem z rzeźbami”, bez doprecyzowania, o jakie wyposażenie czy rzeźby chodzi,
- decyzje wpisujące do rejestru zabytków „dom” lub „budynek” bez wskazania, czy chronione są np. jego oficyny,
- decyzje z lat 70. i 80. XX w. dokonywane w niektórych województwach wpisujące do rejestru układ urbanistyczny oraz zbiorczo zabudowę miejską znajdującą się na terenie układu²⁵⁷. Załączone do decyzji wykazy zawierają liczący od kilkudziesięciu do ponad stu kilkudziesięciu katalog budynków zabytkowych lub domów „wartościowych zespołowo”, gdzie podane są wyłącznie dane adresowe obiektu, bez jakichkolwiek innych danych opisujących obiekt bądź wskazujących na jego indywidualne wartości. Przy takim sformułowaniu wpisu do rejestru niejasny jest status prawny tych budynków, tj. czy są one indywidualnie wpisane do rejestru zabytków, czy też nie.

• BRAK DANYCH ADRESOWYCH OBIEKTU LUB WSKAZANIE NIEAKTUALNYCH DANYCH ADRESOWYCH W DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Powyższe dotyczy głównie obiektów, których identyfikacja w topografii miejscowości w chwili dokonania wpisu do rejestru uchodzić mogła za oczywistą i niebudzącą jakichkolwiek wątpliwości. Z upływem czasu i postępującymi zmianami (np. w zakresie zagospodarowania terenu lub zmianami adresowymi) braki te stają się coraz bardziej poważne, prowadząc w niektórych sytuacjach do niemożności identyfikacji zabytku w terenie.

²⁵⁷ Na przykład w województwie podkarpackim – decyzja WKZ w Rzeszowie z 31.07.1971 r. o wpisie do rejestru zabytków układu urbanistycznego wraz z zabudową miasteczka Głogów Małopolski (nr rej. A-392), decyzja WKZ w Przemyśle z 29.05.1985 r. o wpisie do rejestru zabytków dzielnicy znajdującej się w trójkącie ulic wyznaczonych przebiegiem ulic: 1 Maja od nr 36, Leszczyńskiego, Tarnowskiego (nr rej. A-624), decyzja WKZ w Olsztynie z 01.04.1983 r. o wpisie do rejestru zabytków układu urbanistycznego Janowa wraz z zespołem zabudowy małopolskiej (nr rej. 5357), decyzja WKZ w Elblągu z 14.04.1978 r. o wpisie do rejestru zabytków układu urbanistycznego miasta Tolkmicka (nr rej. 27/78), gdzie uzasadnienie decyzji zawiera katalog kilkudziesięciu domów „zasługujących na szczególną opiekę”.

• OKREŚLENIE PRZEDMIOTU OCHRONY PRZY UŻYCIU POJĘĆ SPOZA SYSTEMU NORMATYWNEGO DOTYCZĄCEGO OCHRONY ZABYTKÓW

W przypadku decyzji o wpisie do rejestru zabytków układów urbanistycznych lub ruralistycznych dokonywanych w latach 70. i 80. XX w. często spotykane było wyznaczanie różnego rodzaju stref ochrony konserwatorskiej (np. „ochrona ścisła”, „ochrona pośrednia”) oraz stref ochrony wychodzących poza zakres ochrony konserwatorskiej (np. „ochrona wartości ekologicznych”, „strefa ochrony krajobrazu i powiązań widokowych”). Pojęcia te, nieznane ówczesnie obowiązującym przepisom prawnym z zakresu ochrony zabytków, zostały zaczerpnięte z regulacji prawnych dotyczących planowania i zagospodarowania przestrzennego i przeniesione bezpośrednio do treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Zastosowanie tych pojęć doprowadziło do istniejących po dziś dzień trudności w ustaleniu charakteru poszczególnych stref ochrony, zasad i sposobu ochrony wartości kulturowych w ramach danej strefy oraz zakresu dopuszczalnej reglamentacji działań prowadzonych na danym obszarze, co sprzyja niejednolitości stosowania zasad ochrony i subiektywizacji wydawanych rozstrzygnięć.

Przechodząc na grunt nieprawidłowości w zakresie określenia zakresu ochrony, wyróżnić należy następujące przypadki:

• BRAK LUB NIEPRECYZYJNY SPOSÓB OKREŚLENIA GRANIC PRZESTRZENNYCH ZABYTKU NIERUCHOMEGO WPISANEGO DO REJESTRU

Analogicznie jak w przypadku niejednoznaczności określenia przedmiotu wpisu powyższa kategoria jest najobszerniejsza, a w jej skład wchodzi różnego rodzaju decyzje, których cechą wspólną jest to, że na podstawie treści decyzji nie można w sposób precyzyjny ustalić zakresu przestrzennego wpisu do rejestru zabytków, a nieraz także jego lokalizacji. Za przykład posłużyć mogą następujące przypadki:

- brak określenia w jakiejkolwiek formie (pisemnej, graficznej) granic przestrzennych zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru w odniesieniu do zabytków, które ze względu na swą specyfikę bezwzględnie wymagają określenia tych granic (tzw. zabytki obszarowe, stanowiska archeologiczne, parki krajobrazowe),
- wpis do rejestru zabytku wraz ze strefą otoczenia bez określenia jej granic bądź granicą określonej w sposób nieprecyzyjny, np. w promieniu 50 m lub większym,
- wpis do rejestru zabytków obiektu (np. budynku, obiektu małej architektury, stanowiska archeologicznego) bez wskazania, w jakich granicach jest on objęty ochroną – pojawia się wątpliwość, czy granice ochrony rozciągają się na całą nieruchomości, na której obiekt ten jest posadowiony, czy też ograniczają się do przestrzennych granic samego obiektu (np. obrysu murów zewnętrznych budynku) wraz ze znajdującym się pod nim gruntem. Analogiczny problem dotyczy również sytuacji, gdy w rozstrzygnięciu wskazano wyłącznie numer/-y działki/-ek ewidencyjnej/-ych, a obiekt stanowi jedynie jej/ich nieznaczną część,

- wpis do rejestru zawierający w rozstrzygnięciu decyzji nieprecyzyjny opis granic obszaru podlegającego ochronie, przy jednoczesnym braku opracowania załącznika graficznego,
- wpis do rejestru niezawierający precyzyjnego określenia co do położenia zabytku, nieraz powodujący niemożność zlokalizowania obiektu w terenie²⁵⁸ (dotyczy w szczególności stanowisk archeologicznych nieposiadających wyodrębnionej formy terenowej).

• WADY ODNOSZĄCE SIĘ DO ZAŁĄCZNIKÓW GRAFICZNYCH DO DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Nieprawidłowość określenia zakresu ochrony wiąże się bezpośrednio z kwestią istnienia bądź nieistnienia załączników graficznych do decyzji o wpisie do rejestru zabytków, określających granice nieruchomości objętych ochroną konserwatorską. Opracowanie załącznika graficznego do decyzji na odpowiednim podkładzie o odpowiedniej skali uznać należy za najwłaściwszy sposób oznaczenia granic wpisu do rejestru zabytków, choć żaden z przepisów prawa nie stanowi o obligatoryjności jego dołączenia do decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

W ramach zagadnienia załączników graficznych do decyzji o wpisie do rejestru zabytków wyodrębnić można różne niezależne od siebie problemy, które dotyczą następujących kwestii:

• BRAK ZAŁĄCZNIKA GRAFICZNEGO DO ZNACZNEJ CZĘŚCI DECYZJI

Większość decyzji o wpisie do rejestru zabytków wydanych przed 2003 r. nie posiada załącznika graficznego określającego granice ochrony. Z kolei w części decyzji, które go posiadają, załącznik ten jest obarczony jedną lub kilkoma z wad wskazanych w kolejnych punktach, uniemożliwiającymi w praktyce jego zastosowanie. W przypadku tzw. zabytków obszarowych, stanowisk archeologicznych lub zabytków zieleni brak sporządzenia załącznika graficznego przy jednoczesnym braku precyzyjnego opisu granic ochrony w rozstrzygnięciu decyzji o wpisie do rejestru zabytków częstokroć może skutkować niemożnością określenia zakresu ochrony konserwatorskiej, czyniąc w ten sposób decyzję tę prawnie niewykonalną.

• NIEPRECYZYJNIE OPRACOWANE ZAŁĄCZNIKI GRAFICZNE DO DECYZJI

Część decyzji o wpisie do rejestru zabytków posiada załącznik graficzny, który jednak zawiera wady utrudniające, a nawet uniemożliwiające wyznaczenie granic wpisu do rejestru zabytków, polegające w szczególności na:

- wadach użytego podkładu (np. sporządzenie załącznika w sposób schematyczny w postaci nieprecyzyjnego szkicu sytuacyjnego z subiektywnym wyborem punktów orientacyjnych, brak umieszczenia skali na mapie lub zbyt mała skala zastosowanej mapy, brak orientacji mapy),
- wadach w oznaczeniu granic ochrony na użytym podkładzie (np. poprzez „niedomknięcie” gra-

²⁵⁸ Wpisy do rejestru zabytków stanowisk archeologicznych z lat 60. i 70. XX w. w zakresie wskazania lokalizacji zawierają sformułowania: „osada średniowieczna położona jest ok. 200 m na południe od ostatnich zabudowań wsi [...]”, „cmentarzysko położone na [...] szczycie wzgórza i na jego zboczu, stanowiących własność ob. [...]” lub inne podobnego rodzaju, bez wskazania numeru działki ewidencyjnej i bez sporządzenia załącznika graficznego do decyzji.

nicy obszaru – granice oznaczonego linią obszaru nie domykają się, wskutek czego nie wiadomo, gdzie kończy się przestrzeń objęta wpisem, nieczytelność lub schematyczność oznaczenia granic ochrony na załączniku graficznym, występująca np. w wielu załącznikach do decyzji o wpisie do rejestru zabytków stanowiska archeologicznego, gdzie jego zasięg określany jest kropką lub krzyżykiem).

- **FUNKCJONOWANIE TZW. NIEFORMALNYCH ZAŁĄCZNIKÓW GRAFICZNYCH DO DECYZJI, POZBAWIONYCH WŁAŚCIWYCH CECH URZĘDOWYCH**

Zgodnie z danymi zawartymi w repozytorium NID 7% decyzji (3933) zawiera załączniki, które nie posiadają cech urzędowych pozwalających na uznanie ich jako załącznik do decyzji, takich jak podpis osoby upoważnionej do wydania decyzji, pieczęć organu oraz adnotacja, że dokument stanowi załącznik do decyzji. Dokument nieposiadający tych elementów nie może być traktowany jako element decyzji o wpisie do rejestru zabytków i nie powinien stanowić podstawy do wydawania jakichkolwiek rozstrzygnięć konserwatorskich. Wbrew temu dostrzec można, że niejednokrotnie tzw. nieformalne załączniki graficzne do decyzji w praktyce traktowane są jako integralna część decyzji.

- **WTÓRNE TWORZENIE ZAŁĄCZNIKÓW GRAFICZNYCH DO DECYZJI, KTÓRE W CHWILI WYDANIA ZAŁĄCZNIKÓW TAKOWYCH NIE POSIADAŁY**

Z funkcjonowaniem tzw. nieformalnych załączników graficznych do decyzji częściowo wiąże się także problem wtórnego opracowania i dołączania do decyzji załączników, które nie istniały w chwili dokonania wpisu. Takie działanie może mieć charakter quasi-formalny (np. poprzez dołączenie załącznika graficznego do istniejącej już decyzji w ramach pisma urzędowego, niebędącego decyzją lub postanowieniem) lub też zgoła nieformalny, polegający na opracowaniu załącznika i dołączenia go do dokumentacji obiektu. W obu przypadkach działanie takie uznać należy za dokonane z naruszeniem prawa, jako że nieuprawnione jest uzupełnianie treści decyzji administracyjnych bez zastosowania właściwego do tego trybu postępowania.

- **FAKTYCZNY BRAK ZAŁĄCZNIKA GRAFICZNEGO POMIMO WZMIANKI W TREŚCI DECYZJI O JEGO SPORZĄDZENIU**

Niektóre decyzje o wpisie do rejestru zabytków wskazują w swej treści o sporządzeniu załącznika graficznego, jednakże mimo prowadzenia kwerend, okazuje się, że brak go w dokumentacji rejestrowej WUOZ i NID. Z punktu widzenia prawnych konsekwencji takiej sytuacji istotne jest to, czy załącznik ten mimo istnienia wzmianki w treści decyzji nie został opracowany, czy też istniał w chwili wydania decyzji, lecz zaginął w okresie późniejszym.

- **WSKAZANIE BŁĘDNEJ LOKALIZACJI OBIEKTU W TREŚCI DECYZJI**

W niektórych decyzjach, szczególnie dotyczących wpisów do rejestru zabytków stanowisk archeologicznych, rozstrzygnięcie decyzji zawiera nieprawidłowe wskazanie numeru działki ewi-

dencyjnej, na której zlokalizowany jest zabytek, lub w załączniku graficznym błędnie oznaczone jest miejsce, gdzie obiekt ten się znajduje. Wady te wychodziły na jaw m.in. przy okazji weryfikacji terenowej zabytków, gdy w rzeczywistości okazywało się, że dany obiekt znajduje się w innym miejscu, aniżeli to wskazane zostało w decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

• BRAK PRAWIDŁOWEGO UZASADNIENIA DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU

Z danych zebranych w ramach weryfikacji rejestru zabytków wynika, że istotna część decyzji o wpisie do rejestru zabytków (od kilku do kilkudziesięciu procent, w zależności od województwa²⁵⁹) nie posiada uzasadnienia. Jako brak uzasadnienia traktowane są sytuacje, gdy uzasadnienie to jest nad wyraz lakoniczne, ograniczając się do ogólnikowego sformułowania, np. „obiekt stanowi dobro kultury i podlega ochronie konserwatorskiej”, „obiekt posiada wartość zabytkową”²⁶⁰, jak również gdy uzasadnienie to zawiera jedynie opis obiektu jako takiego. Problem ten dotyczy szczególnie decyzji wydawanych w latach 50., 60. i 70. XX w., gdzie nierzad dochodziło do masowego wydawania decyzji w odniesieniu do wielu obiektów przy zastosowaniu jednej szablonowej treści uzasadnienia²⁶¹.

Prawidłowo sporządzone uzasadnienie powinno zawierać szczegółowy opis posiadanych przez dany zabytek wartości, przesądzających o potrzebie jego ochrony konserwatorskiej. Ma ono istotne znaczenie dla pogłębiania zaufania do działania władzy publicznej, lecz także odgrywa niebagatelną rolę na późniejszym etapie związanym ze stosowaniem instrumentów ochrony zabytków, tj. na etapie wydawania pozwoleń/uzgodnień konserwatorskich, korzystania ze środków nadzoru konserwatorskiego czy dofinansowywania opieki nad zabytkiem. Odniesienie się w uzasadnieniu decyzji do bliżej niesprecyzowanych wartości niewątpliwie wiąże się z trudnościami w realizacji ww. działań, nie wiadomo bowiem, co konkretnie powinno podlegać ochronie konserwatorskiej. Jednocześnie brak należytego uzasadnienia wpisu podaje w wątpliwość sam

²⁵⁹ Przykładowo w województwie kujawsko-pomorskim stwierdzono, że na 3352 obiekty wpisane do rejestru zabytków 61 nie posiada uzasadnienia, w województwie mazowieckim na 7281 obiektów 484 obiekty nie posiadają uzasadnienia, w województwie pomorskim na 3435 obiektów 816 nie posiada uzasadnienia, w województwie wielkopolskim na 8065 obiektów 2674 obiekty nie posiadają uzasadnienia, a w województwie małopolskim na 5665 obiektów 2732 obiekty nie posiadają uzasadnienia. Wydaje się, że dość wyraźne różnice pomiędzy danymi w większym stopniu wynikają z odmiennego podejścia do oceny tej kwestii na poziomie poszczególnych województw, aniżeli z obiektywnej różnicy jakościowej samych decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

²⁶⁰ Na przykład uzasadnienie decyzji WKZ w Katowicach z 15.06.1966 r. o wpisie do rejestru zabytków układu urbanistycznego miasta Bieruń Stary – „układ urbanistyczny miasta ma poważne znaczenie dla historii i charakterystyki regionu”, uzasadnienie decyzji WKZ w Przemyślu z 15.11.1982 r. o wpisie do rejestru układu urbanistycznego w Birczy (nr rej. A-75) – „jest jednym z nielicznych tego typu układów zachowanych do obecnych czasów”, uzasadnienie decyzji WKZ w Olsztynie z 14.12.1957 r. o wpisie do rejestru założenia urbanistycznego Nowego Miasta Braniewa (nr rej: B/238) – „pochodzi z XVI w. i jest zabytkiem późnogotyckiej urbanistyki średniowiecznej”.

²⁶¹ Na przykład wpisy obiektów z terenu województwa opolskiego (Byczyna, Głubczyce, Grobniki, Kędzierzyn-Koźle, Kietrz, Kluczbork, Królowe, Leśnica, Lewin Brzeski, Niemodlin, Nysa, Pogorzela, Przylesie, Strzelce Opolskie i in.) dokonywane w latach 1964–1966 według jednego wspólnego wzorca zawierają w rozstrzygnięciu zwięzły opis obiektu i jego datę powstania oraz jednozdaniowe uzasadnienie „obiekt posiada wartość zabytkową”, a także wpisy do rejestru ponad 700 zabytków Warszawy dokonane decyzjami z 1.07.1965 r., które jako uzasadnienie wskazują „wartość zabytkową i artystyczną”, „wartość historyczną i zabytkową” bądź „wartość zabytkową”.

fakt dokonania należytego rozpoznania zabytku i poddania go wartościowaniu, które każdorazowo powinno poprzedzać decyzję o wpisie do rejestru zabytków. Z kolei z formalnoprawnego punktu widzenia, uzasadnienie decyzji stanowi jeden z jej wymaganych składników²⁶², i to nie tylko w aktualnym stanie prawnym²⁶³.

• **NIEZGODNOŚCI WEWNĄTRZ TREŚCI DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW (ROZSTRZYGNIĘCIU, UZASADNIENIU I ZAŁĄCZNIKACH)**

Istotną wadą tkwiącą w wybranych decyzjach jest występowanie niezgodności wewnątrz samej decyzji w zakresie określenia przedmiotu lub zakresu wpisu w rozstrzygnięciu decyzji a jej uzasadnieniem lub załącznikiem graficznym. Przykładowo występuje ona w sytuacji, gdy przebieg granic ochrony opisany słownie w rozstrzygnięciu nie pokrywa się z granicami wyrysowanymi na załączniku graficznym bądź wówczas gdy w uzasadnieniu lub załączniku graficznym jako objęte ochroną wskazane są przedmioty inne aniżeli w rozstrzygnięciu decyzji. Ponieważ wszystkie ww. elementy stanowią integralną część decyzji, to istnienie wewnętrznych sprzeczności niemających charakteru oczywistej omyłki może prowadzić do faktycznej niewykonalności decyzji ze względu na to, że nie da się jednoznacznie ustalić jej treści.

• **BRAK DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW**

Część obiektów boryka się z najbardziej fundamentalnym problemem, tj. brakiem zachowanej decyzji o wpisie do rejestru. Występują bowiem sytuacje, gdy wpis danego zabytku figuruje w księdze rejestru, jednakże brak jest samej decyzji o wpisie do rejestru zabytków w dokumentacji rejestrowej WUOZ i NID. Analogicznie jak w przypadku braku załącznika do decyzji, istotne jest jednoznaczne ustalenie, czy decyzja w ogóle została wydana, co jednak w praktyce może być bardzo utrudnione. Dopiero bowiem ustalenie, że decyzja została wydana, a następnie zaginęła lub uległa zniszczeniu, pozwala na podjęcie działań prawnych służących odtworzeniu jej treści. W zestawieniu z całym zasobem rejestru zabytków problem ten dotyczy stosunkowo nieznacznej grupy obiektów²⁶⁴, co jednak nie umniejsza jego wagi.

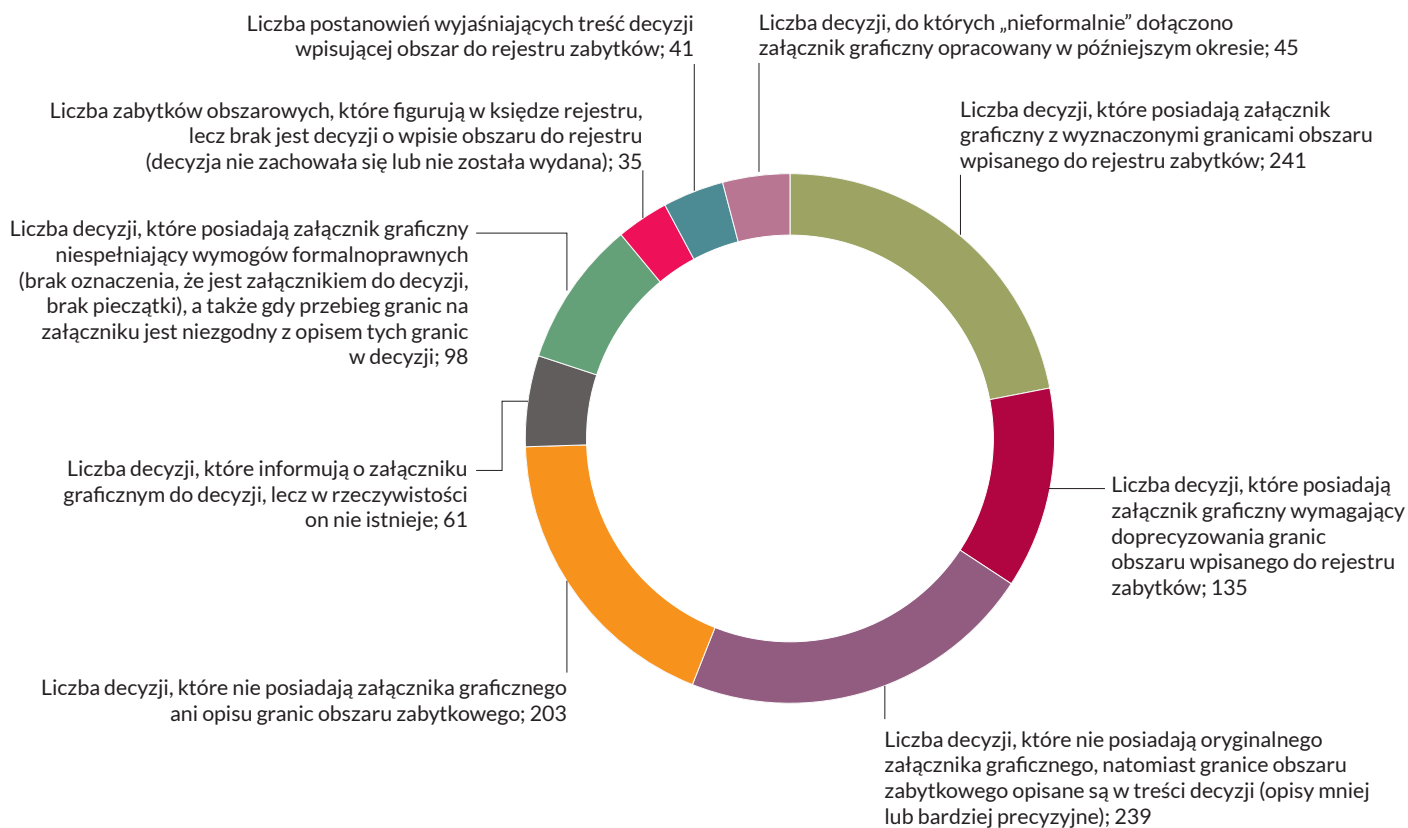
²⁶² Zgodnie z art. 107 §1 i 3 k.p.a. decyzja powinna zawierać uzasadnienie faktyczne i prawne, przy czym uzasadnienie faktyczne decyzji powinno w szczególności zawierać wskazanie faktów, które organ uznał za udowodnione, dowodów, na których się oparł, oraz przyczyn, z powodu których innym dowodom odmówił wiarygodności i mocy dowodowej, zaś uzasadnienie prawne – wyjaśnienie podstawy prawnej decyzji, z przytoczeniem przepisów prawa.

²⁶³ W tekście pierwotnym k.p.a., który obowiązywał od 1 stycznia 1961 r., ówczesny art. 99 § 1 co prawda nie zaliczał uzasadnienia faktycznego i prawnego do wymaganych składników decyzji administracyjnej, jednakże art. 99 § 2 precyzował, że uzasadnienie faktyczne i prawne powinna zawierać decyzja, która nie uwzględnia żądania strony w całości lub części, rozstrzyga sporne interesy stron albo nakłada na stronę lub stwierdza nałożony na nią obowiązek. Do ostatniej z wymienionych kategorii decyzji niewątpliwie należy zaliczyć decyzje o wpisie dobra kultury do rejestru zabytków. Z kolei *rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym* nie czyniło z uzasadnienia faktycznego i prawnego niezbędnego składnika decyzji, z wyjątkiem decyzji w całości lub części odmownych.

²⁶⁴ W odniesieniu do decyzji o wpisie do rejestru zabytków obszarowych ustalono, że brak jest 35 decyzji, z kolei z danych zebranych w ramach weryfikacji rejestru zabytków wynika, że w województwie podkarpackim brak ten dotyczy 9 decy-

Skalę występowania powyżej wskazanych wadliwości dotyczących określenia przedmiotu i zakresu ochrony na przykładzie grupy 1092 decyzji wpisujących do rejestru 967 zabytków obszarowych²⁶⁵ obrazuje poniższy wykres, zawierający dane opracowane w ramach prac przygotowawczych do ich weryfikacji.

DANE DOTYCZĄCE SKALI WADLIWOŚCI DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH

3.

INNE WADY PRAWNE WYSTĘPUJĄCE W DECYZJACH O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Wady prawne decyzji o wpisie do rejestru zabytków nie ograniczają się do nieprawidłowości dotyczących określenia przedmiotu i zakresu ochrony konserwatorskiej. Poniżej wymienione zostaną najważniejsze ze zidentyfikowanych problemów.

zji, w województwie dolnośląskim – 7 decyzji, w województwie warmińsko-mazurskim – 6 decyzji, a w województwie kujawsko-pomorskim – 2 decyzji.

²⁶⁵ Suma decyzji (1092) nie pokrywa się z ogólną liczbą zabytków obszarowych, jako że niektóre zabytki posiadają więcej niż jedną decyzję o wpisie do rejestru zabytków.

• WYDANIE PONOWNEJ DECYZJI O WPISIE W ODNIESIENIU DO OBIEKTU JUŻ UPRZEDNIO WPISANEGO DO REJESTRU ZABYTKÓW

Znaczna liczba zabytków nieruchomych wpisana jest do rejestru zabytków kilkoma decyzjami. Ponowny wpis do rejestru zabytków obiektu już uprzednio znajdującego się w tym rejestrze zazwyczaj następował w ramach porządkowania ksiąg rejestru zabytków w związku ze zmianami w podziale administracyjnym państwa i tworzeniem nowych ksiąg rejestru dla nowo tworzonych województw. Nieraz też kolejny wpis do rejestru zabytków służył modyfikacji przedmiotu lub zakresu ochrony bądź ich doprecyzowaniu. Z tego względu nierzadko okazuje się, że kilka decyzji o wpisie do rejestru tego samego zabytku nie ma tożsamego zakresu przedmiotowego, jedynie częściowo się ze sobą pokrywając, co sprawia praktyczne problemy w zakresie ustalenia, jaki jest rzeczywisty zakres prawnej ochrony konserwatorskiej danego obiektu. Z zasady trwałości decyzji administracyjnej wynika niedopuszczalność wydawania decyzji w sprawie, która została już uprzednio rozstrzygnięta inną decyzją ostateczną, co powoduje, że każda kolejna decyzja o wpisie do rejestru zabytków dotycząca sprawy już poprzednio rozstrzygniętej wcześniejszą decyzją ostateczną o wpisie do rejestru zabytków dotknięta jest wadą nieważności z art. 156 § 1 pkt 3 k.p.a. Jednakże w zdecydowanej większości przypadków stwierdzenie nieważności decyzji o wpisie do rejestru zabytków nie jest możliwe ze względu na upływ 10-letniego terminu od dnia doręczenia lub ogłoszenia decyzji²⁶⁶, co powoduje, że pomimo swej wadliwości pozostają one w obrocie prawnym.

• OKREŚLENIE W DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTKÓW WYMOGÓW NIEPRZEWIDZIANYCH PRZEPISAMI PRAWA

Przedmiotowa wada ma miejsce w razie, gdy decyzja rozstrzyga o zagadnieniach, co do których brak jest podstawy prawnej. Przykładem tego są decyzje WKZ w Gdańsku z lat 70. i 80. XX w. o wpisie do rejestru zabytków zespołów urbanistycznych i ruralistycznych miast oraz wsi położonych na terenie ówczesnego województwa gdańskiego²⁶⁷. W decyzjach tych wprowadzono określone rygory konserwatorskie dotyczące dopuszczalności i zasad kształtowania nowej zabudowy w ramach poszczególnych stref ochrony konserwatorskiej oraz stref ochrony otoczenia. Istotne przy tym jest to, że w ówczesnie obowiązującym stanie prawnym brak było upoważnienia do określania tego rodzaju warunków konserwatorskich w decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Powyższe doprowadziło do konieczności stwierdzenia przez MKiDN nieważności decyzji w części dotyczącej ustanowienia ww. rygorów konserwatorskich w wyznaczonych strefach ochrony.

²⁶⁶ Zgodnie z art. 156 § 2 k.p.a. nie stwierdza się nieważności decyzji dotyczącej sprawy już uprzednio rozstrzygniętej inną decyzją ostateczną, jeżeli od dnia jej doręczenia lub ogłoszenia upłynęło 10 lat. W tej sytuacji zgodnie z art. 158 § 2 k.p.a. dopuszczalne jest wyłącznie stwierdzenie wydania decyzji z naruszeniem prawa wraz ze wskazaniem okoliczności, z powodu których nie stwierdzono nieważności decyzji.

²⁶⁷ To jest decyzje o wpisie do rejestru zabytków zespołów urbanistyczno-krajobrazowych: miasta Kartuzi, miasta Kościerzyna, miasta Pelplin, miasta Puck, miasta Sopotu, miasta Wejherowo, osady portowej w Nowym Porcie w Gdańsku oraz zespołów ruralistycznych Jastarni i Kuźnicy.

• INNE BRAKI LUB UCHYBIENIA DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

W pojedynczych decyzjach można natrafić na rozmaite wady, których nie sposób zbiorczo zakwalifikować do jednej wspólnej kategorii. Do takich przypadków należą:

- wydanie decyzji o wpisie do rejestru zabytków obiektu nieistniejącego w chwili wydania decyzji,
- oczywiste omyłki w treści decyzji, np. wydanie decyzji o wpisie do rejestru zespołu cmentarza bez samego cmentarza,
- braki w zakresie składników decyzji, np. brak podpisu osoby upoważnionej do wydania decyzji, brak pieczęci organu wydającego decyzję.

Osobną kwestią są zaś te aspekty prawidłowości decyzji, które z racji znacznego upływu czasu obecnie są niezwykle trudne, a czasem wręcz niemożliwe do zweryfikowania, np. właściwe określenie stron postępowania o wpis do rejestru zabytków, doręczenie decyzji wszystkim stronom postępowania, istnienie upoważnienia do wydania decyzji osoby, która złożyła swój podpis pod decyzją itp.

4.

ANALIZA PRAKTYCZNYCH DZIAŁAŃ SŁUŻĄCYCH USUNIĘCIU WAD WYSTĘPUJĄCYCH W DECYZJACH O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

W ostatnich latach problem występowania wad prawnych w wielu decyzjach o wpisie do rejestru zabytków przybiera na znaczeniu. Świadomi jego istnienia są prowadzący rejestr zabytków WKZ, lecz także, w coraz większym stopniu, właściciele lub posiadacze zabytków objętych wpisem do rejestru zabytków. Brak możliwości jednoznacznego określenia praw i obowiązków wynikających z decyzji powoduje, że częstokroć to właśnie oni zwracają się z wnioskami o przeprowadzenie postępowań mających na celu doprecyzowanie przedmiotu lub zakresu ochrony konserwatorskiej. Konsekwencją tego jest wzmożenie różnego rodzaju działań organów ochrony zabytków, których wspólnym celem jest usunięcie wad i nieścisłości w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków. Powyższe znajduje odzwierciedlenie w danych statystycznych wskazujących, że do 1990 r. tego rodzaju działania miały charakter incydentalny, zaś w późniejszym czasie nastąpił ich gwałtowny wzrost i odtąd liczba wydawanych aktów administracyjnych w tym zakresie utrzymuje się na stałym, wysokim poziomie²⁶⁸. Poniżej wymienione są najistotniejsze z przykładów podejmowanych działań prawnych.

²⁶⁸ Z danych zgromadzonych w repozytorium NID (stan na 31 maja 2017 r.) wynika, że na 775 decyzji o zmianie decyzji o wpisie do rejestru zabytków 725 zostało wydanych w okresie od 1990 r., z czego 394 od 2004 r. Z kolei na 510 postanowień o wyjaśnieniu treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków 494 zostały wydane w okresie od 1990 r., z czego 261 od 2004 r.

• WYJAŚNIENIE TREŚCI DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Wskazany w art. 113 § 2 k.p.a. tryb wyjaśnienia treści decyzji jest często stosowanym narzędziem służącym usuwaniu wad decyzji o wpisie do rejestru zabytków, w szczególności w zakresie doprecyzowania przedmiotu lub zakresu ochrony konserwatorskiej. W świetle przywołanego przepisu organ, który wydał decyzję, wyjaśnia w drodze postanowienia na żądanie organu egzekucyjnego lub strony wątpliwości co do treści decyzji. Chęć skorzystania z ww. trybu wynikać może z jego pozornej elastyczności, która polegać ma na możliwości nadania treści rozstrzygnięcia decyzji brzmienia odpowiadającego obecnym oczekiwaniom, przy jednoczesnym pozostawieniu w obrocie prawnym wadliwej dotąd decyzji. W praktyce wiele z postanowień o wyjaśnieniu treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków sprowadza się do doprecyzowania treści rozstrzygnięcia decyzji poprzez szczegółowy opis przedmiotu ochrony oraz sporządzenia załącznika graficznego, którego dotąd decyzja ta nie posiadała. W ten sposób literalne brzmienie decyzji o wpisie do rejestru zabytków pozostaje bez zmian, lecz dzięki postanowieniu wyjaśniającemu uzupełnia się istniejące braki i usuwa różnego rodzaju niejednoznaczności tkwiące w tej decyzji.

Problemem jest to, że tryb z art. 113 § 2 k.p.a. nie jest przeznaczony do tego rodzaju działań, co w kontekście decyzji o wpisie do rejestru zabytków podkreślono w orzecznictwie i doktrynie. Przyjmuje się bowiem, że wyjaśnienie wątpliwości co do treści decyzji nastąpić może wówczas, gdy decyzja jest niejednoznaczna lub dotknięta zawiłością utrudniającą ustalenie sensu rozstrzygnięcia sprawy, które to wynikają z zastosowania w decyzji niejasnych wyrażań, sformułowań lub skrótów. Powyższego nie można jednak utożsamiać z występowaniem braków w rozstrzygnięciu decyzji, polegających na nieokreśleniu przedmiotu ochrony i niewyznaczeniu granic ochrony konserwatorskiej, gdyż wady te polegają na niewyposażeniu decyzji w niezbędne elementy treściowe, a nie na istnieniu zawiłości lub niejednoznaczności w treści rozstrzygnięcia decyzji. Jednocześnie w ramach trybu art. 113 § 2 k.p.a. zakres wyjaśnienia rozstrzygnięcia administracyjnego jest wyznaczony zakresem tego rozstrzygnięcia i jego uzasadnienia, co oznacza, że organ, dokonując wykładni decyzji, nie może wyjść poza zakres dotychczasowego rozstrzygnięcia. W efekcie wyjaśniając treść decyzji, organ nie jest uprawniony do wypowiedziania się o kwestiach, które nie były tą decyzją rozstrzygane i nie może usuwać braków lub dokonywać uzupełnień treści decyzji. Powyższe powoduje, że wyjaśnienie treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków dokonywane jest niejednokrotnie z przekroczeniem granic właściwych dla omawianego trybu postępowania. To z kolei prowadzi do tego, że gros wydanych postanowień jest obarczonych wadą umożliwiającą w przyszłości stwierdzenie ich nieważności.

• ZMIANA TREŚCI DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Drugim z najczęściej stosowanych środków prawnych służących usunięciu wad występujących w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków jest procedura zmiany decyzji ostatecznej na podstawie art. 155 k.p.a. W świetle tego przepisu decyzja ostateczna, na mocy której strona nabyła prawo, może być w każdym czasie za zgodą strony uchylona lub zmieniona przez organ admi-

nistracji publicznej, który ją wydał, jeżeli przepisy szczególne nie sprzeciwiają się uchyleniu lub zmianie takiej decyzji i przemawia za tym interes społeczny lub słuszny interes strony. Istotą tego postępowania jest rozważenie – na podstawie uznania administracyjnego – czy istnieją w danym stanie faktycznym i prawnym przesłanki podyktowane interesem społecznym lub słusznym interesem strony, które przemawiałyby za uchyleniem lub zmianą decyzji.

W praktyce przedmiotowy tryb jest stosowany w odniesieniu do zróżnicowanych jakościowo decyzji o wpisie do rejestru zabytków, różny jest też rodzaj i charakter zmian dokonywanych w pierwotnej decyzji. Zmiany odnoszące się do przedmiotu lub zakresu ochrony konserwatorskiej mogą dotyczyć kwestii porządkowych (np. zmiana danych adresowych obiektu lub numeru działki ewidencyjnej na aktualne), dotyczyć uzupełnienia decyzji o pewne elementy precyzujące przedmiot lub zakres ochrony (np. uzupełnienie decyzji o aktualny numer działki ewidencyjnej lub numer KW prowadzonej dla nieruchomości – w sytuacji, gdy danych tych nie było w pierwotnej decyzji), polegać na dokonaniu daleko idących zmian i usuwaniu podstawowych braków decyzji (np. zmiana decyzji o wpisie do rejestru zabytku obszarowego poprzez wprowadzenie szczegółowego opisu granic oraz dodanie brakującego załącznika graficznego określającego granice wpisu – w sytuacji, gdy brak było ww. elementów w rozstrzygnięciu pierwotnej decyzji).

Podobnie jak w przypadku wyjaśnienia treści decyzji, tak i tu zasadniczy problem dotyczy wykraczania poza granice przedmiotowe trybu. Należy bowiem mieć na uwadze, że art. 155 k.p.a. jako jeden z nadzwyczajnych trybów wzruszania decyzji ostatecznych nie może być interpretowany rozszerzająco, a zmiana decyzji może nastąpić tylko w przypadku spełnienia wszystkich przesłanek w przepisie tym określonych. Analogicznie jak w trybie art. 113 § 2 k.p.a., zmiana decyzji na podstawie art. 155 k.p.a. może nastąpić wyłącznie w granicach sprawy administracyjnej rozstrzygniętej tą decyzją, co oznacza, że możliwość zastosowania tego trybu uwarunkowana jest prowadzeniem postępowania w ramach tego samego stanu prawnego i faktycznego oraz z udziałem tych samych stron, a organ prowadzący postępowanie nie może wyjść poza zakres przedmiotowy dotychczasowego rozstrzygnięcia.

Ponadto wskazać należy, że w kontekście decyzji o wpisie do rejestru tzw. zabytków obszarowych lub innych obejmujących znaczną przestrzeń, zmiana decyzji w omawianym trybie jest *lege artis* niemal niemożliwa do dokonania ze względu na wymóg uzyskania zgody wszystkich stron postępowania, który to krąg w odniesieniu do tego rodzaju zabytków z natury rzeczy jest bardzo duży. Zgoda ta musi być wyrażona w sposób jednoznaczny przed wydaniem decyzji zmieniającej i nie może być ona dorozumiana bądź domniemana.

Mając powyższe na względzie, nawet bez dokonania analizy całego zasobu decyzji o zmianie decyzji o wpisie do rejestru zabytków, można zakładać, że część z nich bez wątpienia została wydana z naruszeniem art. 155 k.p.a., inne zaś wymagałyby szczegółowej oceny pod kątem tego, czy dokonana zmiana mieści się w granicach właściwych dla tego trybu postępowania.

• STWIERDZENIE NIEWAŻNOŚCI DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Stosunkowo duża część decyzji o wpisie do rejestru zabytków obarczona jest wadami nieważności wskazanymi w art. 156 § 1 k.p.a. Najczęściej występującą jest ta polegająca na wydaniu

decyzji o wpisie do rejestru zabytków obiektu uprzednio już wpisanego inną ostateczną decyzją o wpisie do rejestru zabytków, przy czym w zdecydowanej większości przypadków na skutek upływu 10-letniego terminu od dnia doręczenia lub ogłoszenia decyzji nie jest możliwe stwierdzenie nieważności kolejnej decyzji, a jedynie stwierdzenie wydania decyzji z naruszeniem prawa. Z kolei liczna grupa najbardziej wadliwych decyzji wpisujących do rejestru tzw. zabytki obszarowe, parki krajobrazowe lub inne obiekty, które z racji swego obszarowego charakteru wymagają precyzyjnego uściślenia granic ochrony, może być obarczona wadą trwałej niewykonalności. Zgodnie bowiem ze stanowiskiem judykatury warunkiem wykonywania decyzji o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru, indywidualnie lub decyzją „obszarową” jest precyzyjne określenie przedmiotu wpisu oraz określenie granic obszaru objętego wpisem²⁶⁹. W porównaniu do skali problemu, w praktyce niezwykle rzadko dochodzi do wszczęcia postępowania o stwierdzenie nieważności decyzji o wpisie do rejestru zabytków, a jeśli już, to co do zasady następuje to na wniosek strony, a nie z urzędu. Brak inicjatywy w tym zakresie wynikać może z obaw przed konsekwencjami prawnymi, które powstałyby w razie stwierdzenia nieważności decyzji o wpisie do rejestru zabytków (pozbawienie, przynajmniej na jakiś czas, danego zabytku ochrony konserwatorskiej, możliwość dochodzenia roszczeń odszkodowawczych na podstawie art. 4171 § 2 k.c., możliwość wzruszenia późniejszych decyzji wydanych na podstawie unieważnionej decyzji o wpisie do rejestru zabytków). Fakt niepodejmowania działań prowadzących do stwierdzenia nieważności (względnie stwierdzenia wydania decyzji z naruszeniem prawa) nie zmienia tego, że z prawnego punktu widzenia część decyzji obarczona jest wadą nieważności.

• ODTWORZENIE DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTKÓW

W sytuacji, gdy brak jest decyzji o wpisie do rejestru zabytków i równocześnie ustalono, że decyzja została wydana, a następnie zaginęła lub uległa zniszczeniu, możliwe jest podjęcie działań prawnych służących odtworzeniu jej treści. Problem natury prawnej tkwi w tym, że k.p.a. nie zawiera wyodrębnionego, zwartego zespołu przepisów prawnych określających zasady i tryb odtwarzania akt sprawy administracyjnej. Powyższe nie przesądza o niemożności odtworzenia decyzji, jednakże wiąże się z problemem zastosowania właściwego trybu działania, jako że w doktrynie wskazuje się na różne, konkurencyjne wobec siebie, sposoby działania w tej sytuacji²⁷⁰. Nie rozstrzygając o tym, który z ww. trybów jest właściwy, wskazać należy, że w praktyce konserwatorskiej wydawano decyzje o odtworzeniu decyzji o wpisie do rejestru zabytków przy odpowiednim stosowaniu przepisów p.p.s.a. Orzeczenia te wydawane były w nieodpowiedniej formie (tj. decyzji, podczas gdy art. 297 p.p.s.a. wskazuje, że w przedmiocie odtworzenia wydaje się postanowienie), lecz przede

²⁶⁹ Wyroki: WSA w Warszawie z dnia 13 kwietnia 2012 r. (sygn. akt I SA/Wa 2053/11) oraz NSA z dnia 26 lutego 2014 r. (sygn. akt II OSK 2270/12) w sprawie dotyczącej stwierdzenia nieważności decyzji Miejskiego Konserwatora Zabytków w Warszawie z lipca 1965 r. wpisującej do rejestru zabytków dobro kultury Wilanów – założenie urbanistyczne. Analogicznie także: wyrok NSA z dnia 25 listopada 2014 r. (sygn. akt: II OSK 1127/13).

²⁷⁰ 1) zastosowanie *per analogiam* przepisów księgi czwartej k.p.c. dotyczących postępowania w razie zaginięcia lub zniszczenia akt, 2) zastosowanie *per analogiam* przepisów działu IX ustawy z dnia 30.08.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (tekst jedn. Dz.U. z 2012 r., poz. 270 ze zm., dalej zwana p.p.s.a.) dotyczących postępowania w razie zaginięcia lub zniszczenia akt, 3) bezpośrednie stosowanie odpowiednich przepisów k.p.a.

wszystkim mogą budzić wątpliwości co do prawidłowości sposobu dokonania odtworzenia treści decyzji (z racji nieodnalezienia odpisu decyzji w zasobach innych organów i niemożności uzyskania dokładnych oświadczeń co do treści zaginionych lub zniszczonych pism treść odtwarzanej decyzji ustalano na podstawie księgi rejestru zabytków oraz w oparciu o treść innych decyzji wydanych w tej samej dacie do odtwarzana decyzja). Działając w oparciu o ww. dane, nie można mieć jednak całkowitej pewności co do tego, że pierwotnie decyzja o wpisie do rejestru zabytków miała dokładnie taką treść, jaką nadano jej w orzeczeniu o odtworzeniu decyzji.

• INNE DZIAŁANIA DOKONYWANE BEZ PODSTAWY PRAWNEJ

Poza wskazanymi wyżej rodzajami działań można odnotować także inne działania prawne podejmowane przez organy ochrony zabytków w celu usunięcia wad występujących w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków, które łączy to, że dokonywane są bez wyraźnej podstawy prawnej.

Do takich czynności zaliczyć można praktykę sporządzania różnego rodzaju pism urzędowych, niebędących decyzją lub postanowieniem (zawiadomienia, zarządzenia itp.), które dokonują zmian w treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków, np. poprzez uzupełnienie tej decyzji o brakujący załącznik graficzny określający granice ochrony konserwatorskiej. Sytuacja taka zwykle występuje przy okazji dokonywania zmiany wewnątrz księgi rejestru (zmiana numeru rejestru, pod którym wpisany jest taki obiekt, przeniesienie zabytku do nowej księgi rejestru). Tego rodzaju działania, mając charakter czynności materialno-technicznych, nie mogą wprowadzać jakichkolwiek zmian w ostatecznych decyzjach o wpisie do rejestru zabytków, wobec czego nie wywołują one skutków prawnych.

Nieco innymi przypadkami są nieliczne decyzje organów ochrony zabytków dokonujące zmian lub uzupełnień względem ostatecznych decyzji o wpisie do rejestru zabytków, jednakże bez wskazania właściwej podstawy prawnej dla ich dokonania. W decyzjach tych jako podstawę procesową działania wskazywano jedynie przepis art. 104 k.p.a., zaś jako podstawę materialną przepisy dotyczące wydania decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Z treści ww. decyzji wynika, że nie stanowią one decyzji o wpisie do rejestru zabytków, lecz służą „aktualizacji”, doprecyzowaniu lub uzupełnieniu istniejącej już decyzji (jednakże nie w oparciu o nadzwyczajny tryb postępowania wskazany w art. 155 k.p.a.), co w efekcie świadczy o tym, że decyzje te nie są wydane w oparciu o żaden z przewidzianych w k.p.a. trybów postępowania.

5.

PROBLEMY ZWIĄZANE Z ZARZĄDZANIEM ZASOBEM REJESTRU ZABYTEKÓW

Informacje o zasobie wpisanym do rejestru mogą być przedstawione na różnym poziomie szczegółowości, począwszy od ogólnej wiedzy, jaką jest informacja o liczbie zabytków i ich rodza-

jach, po bardziej szczegółowe ustalenia dotyczące wybranych cech obiektów. Informacje te będą wartościowe merytorycznie, jeśli uzyskany zostanie ich całościowy i obiektywny zapis. Tymczasem trudności w jednolitym przedstawieniu zasobu wpisanego do rejestru istnieją już na poziomie materiału źródłowego – zbioru decyzji ustanawiających prawną ochronę zabytków zawierających szeregi wad prawnych, a cały zbiór cechuje niejednorodność, co utrudnia zarządzanie zasobem rejestru – w szczególności uzyskanie wiedzy o zasobie krajowym w zakresie zapewnienia jednolitości danych o zasobie wpisanym do rejestru oraz ustalenia zasobu na różnych poziomach ochrony.

Problem z zapewnieniem jednolitości danych o zasobie wpisanym do rejestru wynika w szczególności z następujących przyczyn:

- **ODMIENNE ZNACZENIE TERMINÓW OKREŚLAJĄCYCH PRZEDMIOT LUB ZAKRES OCHRONY WYNIKAJĄCE ZE ZMIANY DEFINICJI PRAWNYCH ZASTOSOWANYCH POJĘĆ**

Powyższy problem dotyczy w szczególności takich pojęć, jak „otoczenie” i „zespół historyczny”. W zależności od czasu wydania decyzji o wpisie do rejestru zabytków, tym samym terminom przypisywano odmienne znaczenie, co ma wpływ na zróżnicowany status ochrony obiektu lub obszaru.

Przed wejściem w życie u.o.z.o.z. nie funkcjonowała definicja prawna „otoczenia zabytku”, co powodowało, że wpisanie do rejestru obiektu wraz z otoczeniem lub stosowanymi zamiennie: strefą, terenem, obszarem, działką – miało zapewnić ochronę obszaru wraz z istniejącymi na tym terenie elementami historycznego krajobrazu oraz ochronę wartości widokowych zabytku. Im starsze decyzje, tym częściej zdarzają się przypadki wpisania w ten sposób otaczającego zabytek ogrodu, parku lub cmentarza przykościelnego, które traktowano wówczas jako obiekty posiadające wartość zabytkową²⁷¹. Sytuacja zmieniła się wraz z wejściem w życie u.o.z.o.z., w której wprowadzono definicję prawną „otoczenia”, jednoznacznie przesądzając o tym, że nie posiada ono wartości zabytkowej i pełni służebną funkcję wobec samego zabytku²⁷². Tym samym określenie przedmiotu ochrony jako np. „dom z otoczeniem” może oznaczać, że za zabytek uznaje się dom i ogród (gdy decyzja wydana została na podstawie rozporządzenia z 1928 r. lub ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach) bądź że zabytkiem jest dom, a wpisane do rejestru otoczenie w postaci ogrodu stanowi jedynie strefę ochronną zabyt-

²⁷¹ Zgodnie z art. 12 lit. b) Dekretu Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami, za zabytki nieruchome uznawano m.in. „budowle zarówno murowane jak drewniane z przynależnym im otoczeniem (ogrodem, placem)”. Analogicznie w rozporządzeniu z 1928 r. za zabytki mogły być uznane „budowle [...] wraz z wszelkimi szczegółami architektury i dekoracji ściennej oraz z otoczeniem (ogrodem, placem)”. W starszych decyzjach często dopiero w uzasadnieniu decyzji doprecyzowane są wartości historyczne i nazywana funkcja wymienionego w sentencji otoczenia (np. ogród klasztorny, cmentarz przykościelny), a jego najcenniejsze elementy są jedynie zasugerowane w opisie (np. kościół w granicach XVI-wiecznego muru cmentarza kościelnego).

²⁷² Zgodnie z art. 3 pkt 15 u.o.z.o.z. otoczenie stanowi teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

ku (gdy wpis do rejestru zabytków następuje na podstawie u.o.z.o.z.). Jednocześnie niejednoznaczna treść decyzji, w tym niekiedy sprzeczny zapis w sentencji i załącznikach, nieraz uniemożliwia ustalenie, czy intencją organu było wpisanie do rejestru zabytkowego terenu jako takiego, czy też uznanie tego terenu jedynie za otoczenie (strefę ochronną) danego zabytku²⁷³. W odniesieniu do historycznego zespołu zabytków widoczna jest różnorodność form wpisów do rejestru obiektów powiązanych kompozycyjnie, funkcjonalnie, architektonicznie, które *de facto* tworzą zespoły historyczne, jednak nie zawsze wynika to z treści rozstrzygnięcia decyzji. Treść starszych dokumentów świadczy o tym, że do lat 90. XX w. określenie „zespół [...]” dla wskazania przedmiotu ochrony stosowano zamiennie z określeniami „dwór z parkiem”, „kościół i klasztor”, „kościół z cmentarzem przykościelnym i dzwonnica” itd. Niemniej jednak uzasadnienia decyzji potwierdzają, że intencją organów ochrony zabytków była ochrona nie tylko poszczególnych obiektów wskazanych w rozstrzygnięciu, lecz również wartości kompozycyjnych założenia oraz powiązań funkcjonalnych między tymi obiektami. W rejestrze obiekty tworzące zespoły historyczne wpisywane były w niejednolity sposób, tj. jako:

- „zespół” – wymieniony w rozstrzygnięciu decyzji, z dookreśleniem w uzasadnieniu, że w jego skład wchodzi kościół i klasztor,
- „kościół i klasztor” – wymienione w rozstrzygnięciu decyzji,
- „kościół”, „klasztor” – wymienione w rozstrzygnięciu odrębnych decyzji wydanych tego samego dnia bądź w innym terminie.

W przypadku zabytkowych zespołów, podobnie jak przy otoczeniu zabytku, dodatkowy problem związany jest ze zmianą znaczenia prawnego pojęcia „historycznego zespołu budowlanego”. Do 2003 r. termin ten nie posiadał prawnej definicji, która została mu nadana na gruncie u.o.z.o.z.²⁷⁴, a do tego przepisy obowiązującej ustawy wprowadziły rozróżnienie pomiędzy tzw. indywidualnym wpisem do rejestru zabytków a wpisem do tego rejestru tzw. zabytku obszarowego²⁷⁵, skutkujące określeniem odmiennego reżimu ochrony dla tych obiektów. Pojawia się problem związany z tym, jak z punktu widzenia obecnie obowiązujących przepisów prawa kwalifikować wydane na przestrzeni lat decyzje dotyczące zabytkowych zespołów i jaki status prawny przyznać przedmiotowi ochrony. Powyższe, wraz ze wskazaną różnorodnością stosowanych form wpisu do rejestru zabytków, implikuje także trudności w udzieleniu wiarygodnej informacji na temat liczby obiektów wpisanych do rejestru w poszczególnych kategoriach, np. jako zespół historyczny, dwór wpisany jako element zespołu, dwór wpisany indywidualnie – ustalenie miarodajnych danych w tym zakresie można uzyskać jedynie w odniesieniu do zasobu wpisywanego w oparciu o obowiązującą ustawę, co jednak nie stanowi całościowej informacji o zasobie znajdującym się w rejestrze.

²⁷³ Po wejściu w życie u.o.z.o.z. równoległe z prawidłowymi wpisami „otoczenia zabytku” jako strefy ochronnej – wydawane były również decyzje wskazujące na to, że intencją organu było objęcie ochroną wartości zabytkowych obszaru.

²⁷⁴ Zgodnie z art. 3 pkt 13 u.o.z.o.z. historyczny zespół budowlany stanowi powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi.

²⁷⁵ W świetle art. 9 ust. 3 u.o.z.o.z. wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych.

• **ZRÓŻNICOWANIE W ROZUMIENIU I STOSOWANIU SPECJALISTYCZNYCH TERMINÓW ODNOSZĄCYCH SIĘ DO OKREŚLENIA PRZEDMIOTU WPISU DO REJESTRU ZE WZGLĘDU NA EWOLUCJĘ ICH ZNACZENIA NA PRZESTRZENI CZASU**

Najpowszechniej stwierdzonym w dokumentach przypadkiem stosowania terminu, którego znaczenie uległo ewolucji, jest „cmentarz przykościelny”. Dawniej określenie to było synonimem terenu przykościelnego stosowanym również w przypadku, gdy teren nigdy nie pełnił funkcji cmentarza²⁷⁶. Skutkiem tego, gdy jako przedmiot wpisu w decyzji występuje określenie cmentarz przykościelny, nie ma pewności, czy wpisany jest cmentarz, czy jest to „locus sacer” traktowane jako teren przykościelny, zwłaszcza w przypadku obiektów XIX- i XX-wiecznych.

Podobne problemy stwarza niejednorodność terminologii używanej dla określenia obiektów tego samego rodzaju, np. obiektów architektury obronnej czy zespołów przemysłowych, określenia „pałac”, „dwór”, gdy wpisany jest „zamek”. Niekiedy obiekty wpisywane do rejestru dwoma decyzjami w każdej z nich nazwane są inaczej, co stwarza problemy z ich identyfikacją.

• **ZRÓŻNICOWANY POZIOM SZCZEGÓŁOWOŚCI OKREŚLENIA PRZEDMIOTU BĄDŹ ZAKRESU OCHRONY W DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTKÓW WYNIKAJĄCY W DUŻEJ MIERZE Z PRZYJĘTEJ W DANYM CZASIE PRAKTYKI LUB INDYWIDUALNYCH PREFERENCJI OSÓB DOKONUJĄCYCH WPISU**

Przedmiot ochrony prawnej jest określany w rozstrzygnięciach decyzji w różny sposób szczególnie dla obiektów obszarowych lub złożonych, takich jak założenia sakralne i rezydencjonalno-folwarczne, twierdze, gmachy użyteczności publicznej, kompleksy przemysłowe i może przybrać postać:

- uogólnioną (np. „założenie opactwa benedyktynów”),
- uogólnioną, ale z doprecyzowaniem przedmiotu ochrony w rozstrzygnięciu, uzasadnieniu lub załączniku do decyzji,
- bardzo szczegółową z określeniem poszczególnych elementów składowych, nawet takich, które mogłyby być indywidualnymi zabytkami ruchomymi.

W konsekwencji zastosowanej formuły, części składowe obiektu wieloczęłowego, zespołu budowlanego, elementy układu urbanistycznego czy ruralistycznego wpisanego do rejestru, jeśli są wymienione wprost w rozstrzygnięciu decyzji, traktowane są jako zabytki wpisane indywidualnie do rejestru, gdy analogiczne pod względem rodzaju, formy, znaczenia, wartości zabytkowej elementy – niewymienione jednak w rozstrzygnięciu decyzji – takiego statusu nie posiadają i są pomijane w wykazach oraz statystykach dotyczących zasobu zabytkowego. O ile współcześnie dokonywane wpisy do rejestru zabytków co do zasady precyzyjnie określają

²⁷⁶ Potwierdza to treść starszych decyzji oraz wyjaśnienie zawarte w podręczniku opracowanym na podstawie przepisów kościelnych w 1959/1960: „Najbliższe zewnętrzne otoczenie kościoła nazywane jest cmentarzem, ponieważ dawniej chowano zmarłych wokoło kościoła. Dzisiaj ten zwyczaj ustał i cmentarze znajdują się najczęściej w znacznej odległości od kościoła. Pozostała nazwa”. Por.: *Sztuka sakralna. Co należy wiedzieć o budowie, urządzeniu, wyposażeniu, ozdobie i konserwacji Domu Bożego. Podręcznik opracowany na podstawie przepisów kościelnych*, oprac. Chwałistaw Zieliński, Imprimatur Arcybiskup Poznański, Poznań 1959/1960.

przedmiot ochrony, o tyle w wielu starszych dokumentach powielano pewne rodzaje sformułowań i sposobu zapisu w zakresie określenia przedmiotu ochrony bez odpowiedniego wskazania wartościowych elementów obiektu w rozstrzygnięciu decyzji.

- **ZRÓŻNICOWANIE SPOSOBU ZARZĄDZANIA DOKUMENTACJĄ REJESTRU ZABYTEKÓW W RÓŻNYCH WOJEWÓDZTWACH**

Pomiędzy poszczególnymi województwami można dostrzec pewne różnice w zakresie bieżącego zarządzania dokumentacją rejestru zabytków, dotyczące sposobu zapisu nowych numerów rejestru, w szczególności w zakresie stosowania symbolu księgi „A” czy symbolu województwa, uwzględniania jako składowej dotychczasowego numeru rejestru, nadawania jednego numeru rejestru grupie obiektów dotychczas wpisywanych odrębnymi decyzjami, a tworzących zespoły historyczne lub nadawania odrębnych numerów w podobnej sytuacji zgodnie z rozstrzygnięciem decyzji, a także nadawania odrębnych numerów rejestru obiektom wyszczególnionym w decyzji wpisującej do rejestru układ urbanistyczny.

- **PROWADZENIE REJESTRU ZABYTEKÓW W OPARCIU O NIEJEDNORODNE METODY WARTOŚCIOWANIA ZASOBU**

Zasób wpisany do rejestru nie reprezentuje w pełni specyfiki regionów, na co w przypadku 8 województw wskazują wyniki weryfikacji terenowej rejestru z lat 2009–2015. Powodem tego w dużej mierze jest odmiennność polityki konserwatorskiej i brak jednolitych metod wartościowania dziedzictwa kulturowego, które miały znaczący wpływ na tworzenie zasobu obejmowanego wpisem do rejestru zabytków. Odmiennność wartościowania zasobu w poszczególnych regionach, powściągliwość w podejmowaniu decyzji o wpisie do rejestru zabytków lub nadreprezentacja w rejestrze wybranych rodzajów zabytków widoczna jest na poziomie poszczególnych województw i często jest odzwierciedleniem indywidualnych preferencji danego urzędu.

- **NIEKONSEKWENTNA KWALIFIKACJA WPISU DO KSIĘGI REJESTRU A LUB B NIEKTÓRYCH RODZAJÓW ZABYTEKÓW**

Zabytki, takie jak kapliczki, architektura ogrodowa, nagrobki lub inne obiekty tzw. małej architektury, są traktowane w niejednorodny sposób – jeśli chodzi o ich kwalifikację jako zabytek nieruchomy bądź zabytek ruchomy, a w konsekwencji ich wpis do księgi rejestru A lub B. Przepisy prawa obecnie nie określają wprost, do której kategorii należy przypisać tego rodzaju obiekty²⁷⁷. Proces przepisywania zabytków do wybranej księgi rejestru został zintensyfikowany

²⁷⁷ Na przykład w odniesieniu do kapliczek, jedynie Dekret Rady Regencyjnej w art. 18 wymieniał je wprost jako zabytki nieruchome, późniejsze akty prawne nie zawierały wskazań w tym zakresie.

po reformie administracyjnej z 1999 r., jednak nie jest stosowany konsekwentnie nawet w obrębie jednego województwa – kapliczki, nagrobki lub inne obiekty małej architektury raz wpisywane są do księgi rejestru A, innym zaś razem do księgi rejestru B²⁷⁸. Wynika stąd problem ustalenia rzeczywistego stanu zasobu rejestru ze względu na możliwość podwójnego ujęcia danych o tych obiektach albo omyłkowego ich pominięcia w prowadzonych wykazach lub statystykach. Jednocześnie kwalifikacja danego obiektu jako zabytek nieruchomy bądź zabytek ruchomy niesie za sobą określone konsekwencje prawne ze względu na istnienie odrębnej regulacji prawnej dla danego rodzaju zabytków²⁷⁹.

• ZRÓŻNICOWANY SPOSÓB OKREŚLENIA ZABYTKU W ZAKRESIE JEGO CECH HISTORYCZNYCH

Właściwe określenie zasobu zabytkowego utrudnione jest ze względu na niejednolite określenie pierwotnej funkcji, stylu, materiału lub datowania obiektu, wynikających zazwyczaj z niewystarczającego rozpoznania historii obiektu na etapie sporządzania decyzji oraz braku aktualizacji bądź uzupełniania tych informacji w dokumentach dotyczących rejestru w późniejszym okresie. Przedmiot wpisu zazwyczaj prawidłowo określany jest według pierwotnej/historycznej funkcji, wskazując tym samym na wartości wynikające z tej funkcji i potrzebę ich ochrony. W starszych decyzjach brak jednak konsekwentnego stosowania tej zasady. W decyzjach istnieją błędne lub niepełne zapisy pomijające informacje o wyjątkowym zasobie: cerkwiach unickich, zajazdach, karczmach, dworach, arsenałach, remizach, fabrykach, willach, pałacach, domach ogrodnika, budynkach magistratu itd.²⁸⁰ – w treści decyzji wskazywanych najczęściej jako budynki mieszkalne, a w przypadku cerkwi czy kościołów ewangelickich – jako kościoły rzymskokatolickie. Podobnie brak jest doprecyzowania funkcji obiektów, np. gospodarczych, przemysłowych, obronnych, przez co umyka informacja o spichlerzach, przędzalniach, koszarach wojskowych.

Informacje te najczęściej nie są uzupełniane w formalnych dokumentach – jednakże w wykazach WUOZ i bazach danych NID możliwe jest częściowe usunięcie skutków niejednorodności informacji o zasobie rejestru, stosując jednolite zasady zapisu oparte na specjalistycznej wiedzy z zakresu historii sztuki i dodatkowych ustaleniach w literaturze, co umożliwia właściwe klasyfikowanie obiektów w statystykach lub wykazach.

²⁷⁸ W księdze rejestru A wpisanych jest ok. 1500 (nie uwzględniono obiektów wymienionych w opisie jako elementy obiektu obszarowego), a w księdze rejestru B ok. 2000 obiektów tzw. małej architektury w rozumieniu *Prawa budowlanego*.

²⁷⁹ Przykładowo wskazać należy, że kapliczka, nagrobek czy fontanna uznana za zabytek ruchomy i wpisana do księgi rejestru B nie będzie uwzględniana w gminnej ewidencji zabytków, podczas gdy uznanie ich za zabytek nieruchomy i wpisanie do księgi rejestru A spowoduje, że znajdą się one w zasobie tej ewidencji.

²⁸⁰ Ustalenia weryfikacji terenowej rejestru przeprowadzonej przez NID w latach 2009–2015.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU
DOKUMENTOWANIA
ZABYTEKÓW WPISANYCH
DO REJESTRU**

VII.

CHARAKTERYSTYKA STANU DOKUMENTOWANIA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

1.

DOKUMENTACJA EWIDENCYJNA²⁸¹

DOKUMENTACJA EWIDENCYJNA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU W ZASOBACH KRAJOWEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW

Dokumentacja ewidencyjna zabytków wpisanych do rejestru stanowi część zbiorów dokumentacji krajowej ewidencji zabytków, wojewódzkich ewidencji zabytków oraz – tworzonych według odrębnego formularza – gminnych ewidencji zabytków. Zasób krajowej ewidencji zabytków tworzą drugie egzemplarze dokumentacji wojewódzkiej ewidencji zabytków przekazywanej do NID (wcześniej Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków) przez wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków na podstawie aktów prawnych będących podstawą gromadzenia zbioru oraz zarządzania zasobem przez NID²⁸². Zasób krajowej ewidencji zabytków powinien pokrywać się ze zbiorami WUOZ, jednak zbiory nie są tożsame. Skala rozbieżności nie jest obecnie znana ze względu na trudność i czasochłonność porównania tych zasobów.

Problematyka związana z prowadzeniem systemowej dokumentacji zabytków została przedstawiona w niniejszym rozdziale na podstawie zasobu krajowej ewidencji za-

²⁸¹ Opracowano na podstawie dokumentacji ewidencyjnej znajdującej się w zasobie NID.

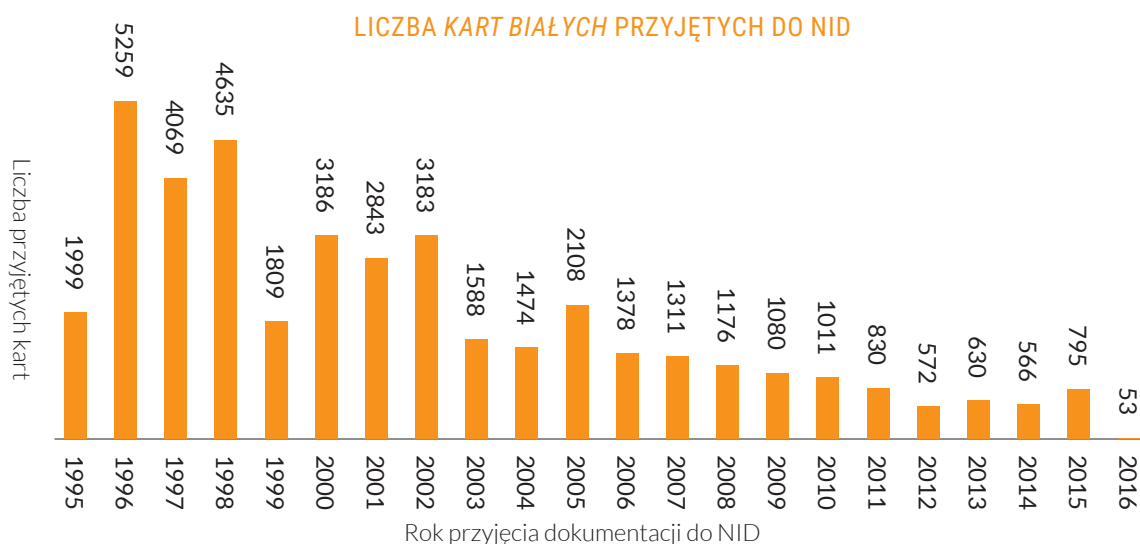
²⁸² W imieniu GKZ Narodowy Instytut Dziedzictwa gromadzi i zarządza zasobem dokumentacji krajowej ewidencji zabytków, co wynika z zakresu działania określonego w Statucie Narodowego Instytutu Dziedzictwa nadanego Zarządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 stycznia 2014 r. Zgodnie z §3 statutu, NID realizuje zadania w zakresie zrównoważonej ochrony dziedzictwa kulturowego Polski w celu jego zachowania dla przyszłych pokoleń. Do zadań NID, zgodnie z §4, należy m.in. gromadzenie i zarządzanie zasobem dokumentacji rejestru zabytków i krajowej ewidencji zabytków oraz jej digitalizacja i upowszechnianie.

bytków²⁸³. W zbiorach NID (wg stanu na 31 grudnia 2016 r.) zgromadzonych jest:

- 150 588 kart architektury i budownictwa (106 693 *karty białe*; ok. 46 000 *kart zielonych*; 10 524 karty zabytu nieruchomości niewpisanego do rejestru),
- 9078 dokumentacji ewidencyjnych zabytkowych założeń zieleni,
- 25 525 kart cmentarzy,
- 1251 teczek urbanistycznych,
- 649 523 karty adresowe.
- 487 173 karty ewidencyjne zabytków archeologicznych.

Karty zielone, karty adresowe i teczki urbanistyczne są zbiorami zamkniętymi. Pozostała dokumentacja ewidencyjna (*karty białe*, dokumentacja ewidencyjna założeń zieleni, karty cmentarzy) jest kontynuowana z różnym nasileniem w zależności od rodzaju. Największe nasilenie procesu tworzenia dokumentacji ewidencyjnej²⁸⁴ przypada na lata 80. i 90. XX w.²⁸⁵ W latach 1975–1994 wykonano ewidencje dla 8594 parków i ogrodów (95% wszystkich ewidencji wykonanych do chwili obecnej) – w kolejnych latach proces ten wygasł, a od 1999 r. dokumentację tego rodzaju wykonuje się sporadycznie. Podobnie karty cmentarzy wykonywano głównie w latach 80. i 90. XX w., a po 2000 r. niemal zaprzestano. Powodem spowolnienia tego procesu dla założeń zieleni i cmentarzy są niedostateczne środki finansowe na aktualizację zasobów w dużej części zewidencjonowanych.

Od 2003 r. obserwuje się sukcesywny spadek liczby wykonywania *kart białych*. Od 2010 r. wykonuje się ich rocznie ok. 500 w skali kraju, a tendencja spadkowa nasila się (w 2016 r. do NID przekazano 53 karty)²⁸⁶.

²⁸³ Rozdział nie stanowi diagnozy stanu dokumentacji ewidencyjnej, która wymaga odrębnego opracowania – wskazano w nim jedynie najpowszechniejsze i najistotniejsze dla przedmiotu Raportu problemy.

²⁸⁴ W odniesieniu do zbiorów kontynuowanych.

²⁸⁵ W przypadku *kart białych* – do 2002 r., a w przypadku zabytkowych założeń zieleni i cmentarzy – do 1999 r.

²⁸⁶ Podana jest liczba kart wykonywanych na wzorcu karty zabytu nieruchomości wpisanego do rejestru – wykonywanych również dla obiektów niewpisanych do rejestru.

W zbiorach krajowej ewidencji zabytków dokumentacja ewidencyjna dla zabytków wpisanych do rejestru – w przypadku zabytków architektury i budownictwa – stanowi 32% zasobu kart białych.

Podkreślić należy, że zasoby rejestru i dokumentacji ewidencyjnej nie są powiązane, co powoduje trudności w ich wzajemnej identyfikacji. Często zakres wpisu do rejestru jest inny niż dokumentacji lub, z powodu niedostatecznych informacji bądź znacznego przekształcenia obiektu, porównanie obiektów na karcie ewidencyjnej i w decyzji wymaga ustaleń z innych źródeł. Opisanie trudności dotyczą sytuacji, gdy decyzje administracyjne wpisujące zabytek do rejestru lub dokumentacja są nieprecyzyjne lub gdy moment opracowania dokumentacji i wydania decyzji był odległy.

STAN DOKUMENTACJI ZASOBU WPISANEGO DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Wykonanie karty ewidencyjnej dla zabytku wpisanego do rejestru było wymogiem wskazanym w aktach prawnych w latach 1963–2003. Poprzez zapisy kolejnych rozporządzeń wprowadzono obowiązek prowadzenia zbioru dokumentów zawierających w szczególności kartę ewidencyjną zabytku²⁸⁷. Jak uściśla *Instrukcja Ministra Kultury i Sztuki z dnia 5 lipca 1968 r.*²⁸⁸, wyodrębniona na podstawie powyższego rozporządzenia centralna ewidencja zabytków była zbiorem dokumentów zawierającym: odpisy decyzji o wpisaniu zabytków do rejestru oraz kartoteki zabytków według ustalonych wzorów²⁸⁹. Informator wydany w 1986 r. w celu uregulowania i ujednolicenia czynności związanych z wpisywaniem zabytków do rejestru w zaleceniach dotyczących kompletowania zbioru dokumentów przypomina zasadę, że *tylko wyjątkowo, w wypadku rzeczywiście bardzo pilnym można w pierwszej kolejności dokonać wpisu do rejestru, a następnie – i to jak najprędzej – założyć kartę*²⁹⁰. W tym czasie ustalono też zasady dotyczące kolejności wykonywania kart – w pierwszej kolejności *dla obiektów wpisywanych do rejestru aktualnie lub wpisanych dawniej, lecz dotychczas nie zewidencjonowanych; dla obiektów wpisanych dawniej i posiadających karty zielone winny być w dalszej kolejności systematycznie zakładane karty białe*²⁹¹.

²⁸⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 kwietnia 1963 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji zabytków. Zgodnie z § 6 pkt 1 i pkt 2 prowadzony dla każdego zabytku zbiór dokumentów powinien zawierać m.in. kartę ewidencyjną. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 września 2000 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji dóbr kultury, § 6.1 i 2.

²⁸⁸ Instrukcja Nr 7 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 5 lipca 1968 r. sprawie szczegółowych zasad prowadzenia Centralnej Ewidencji Zabytków, pkt 1.

²⁸⁹ Wyjaśnienia wymaga, że pomimo dążenia do utożsamienia rejestru i ewidencji – nigdy nie zbliżono się do tego stanu, a w kartotekach Ośrodka Dokumentacji Zabytków znajdowały się dokumentacje dóbr kultury niewpisanych do rejestru. Według rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 24 listopada 1986 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji zabytków centralna ewidencja zabytków obejmuje *dobra kultury po wstępnym zakwalifikowaniu przez konserwatora do wpisu do rejestru zabytków, jego udokumentowaniu i przekazaniu dokumentacji jednostce organizacyjnej prowadzącej centralną ewidencję zabytków*.

²⁹⁰ Wpisywanie dóbr kultury do rejestru zabytków. Informator, oprac. D. Jaskanis, H. Krzyżanowska, ODZ, Warszawa 1986, s. 9.

²⁹¹ Instrukcja wypełniania kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych, oprac. H. Krzyżanowska, M. Różiewicz, K. Guttmejer, W. Jankowski, M. Merkel, ODZ, Warszawa 1983, s. 3.

W praktyce – pomimo wskazań aktów prawnych i oczywistej dla instytucji ochrony zabytków potrzeby opracowania karty ewidencyjnej dla zabytku planowanego do objęcia lub objętego prawną ochroną, jaką jest wpis do rejestru – wykonanie opracowań było realizowane z coraz mniejszym natężeniem. Kolejne rozporządzenia z 2004 i 2011 r. nie wymieniają już karty ewidencyjnej jako jednego z obowiązkowych elementów zbioru dokumentów zabytku, który odtąd ma zawierać w szczególności *jego dokumentację prawną, finansową, konserwatorską, historyczną, ikonograficzną i inwentaryzacyjną*²⁹². Tym samym od 2003 r. brak, wynikającego z przepisów prawa, obowiązku wykonywania kart ewidencyjnych dla zabytku wpisanego do rejestru.

Od 2003 r. – w przypadku założeń zieleni i cmentarzy od 2000 r. – zauważalny jest systematyczny spadek liczby opracowywanych dokumentacji ewidencyjnych. Dla zabytków w rejestrze momentem przełomowym w procesie wykonywania dokumentacji stał się rok 2010. Po wejściu w życie nowelizacji ustawy ewidencja stała się nienazwaną literalnie formą ochrony zabytków, skutkiem czego:

- WUOZ niemal zaniechały wykonywania kart dla zabytków w rejestrze, a skupiły się na zleceniu wykonania kart obiektów niewpisanych do rejestru – możliwej do wykonania znacznie mniejszym nakładem finansowym i czasowym uproszczonej formy karty przekazującej informacje zbliżone zakresem do karty gminnej ewidencji zabytków,
- od tego czasu zaczęły pojawiać się nieusankcjonowane prawnie schematy dokumentacji dla obiektów niewpisanych jeszcze do rejestru oraz kart gminnej ewidencji zabytków świadczące o potrzebie dokładniejszego dokumentowania obiektów i ich walorów zabytkowych niż określone zostały w ww. rozporządzeniu.

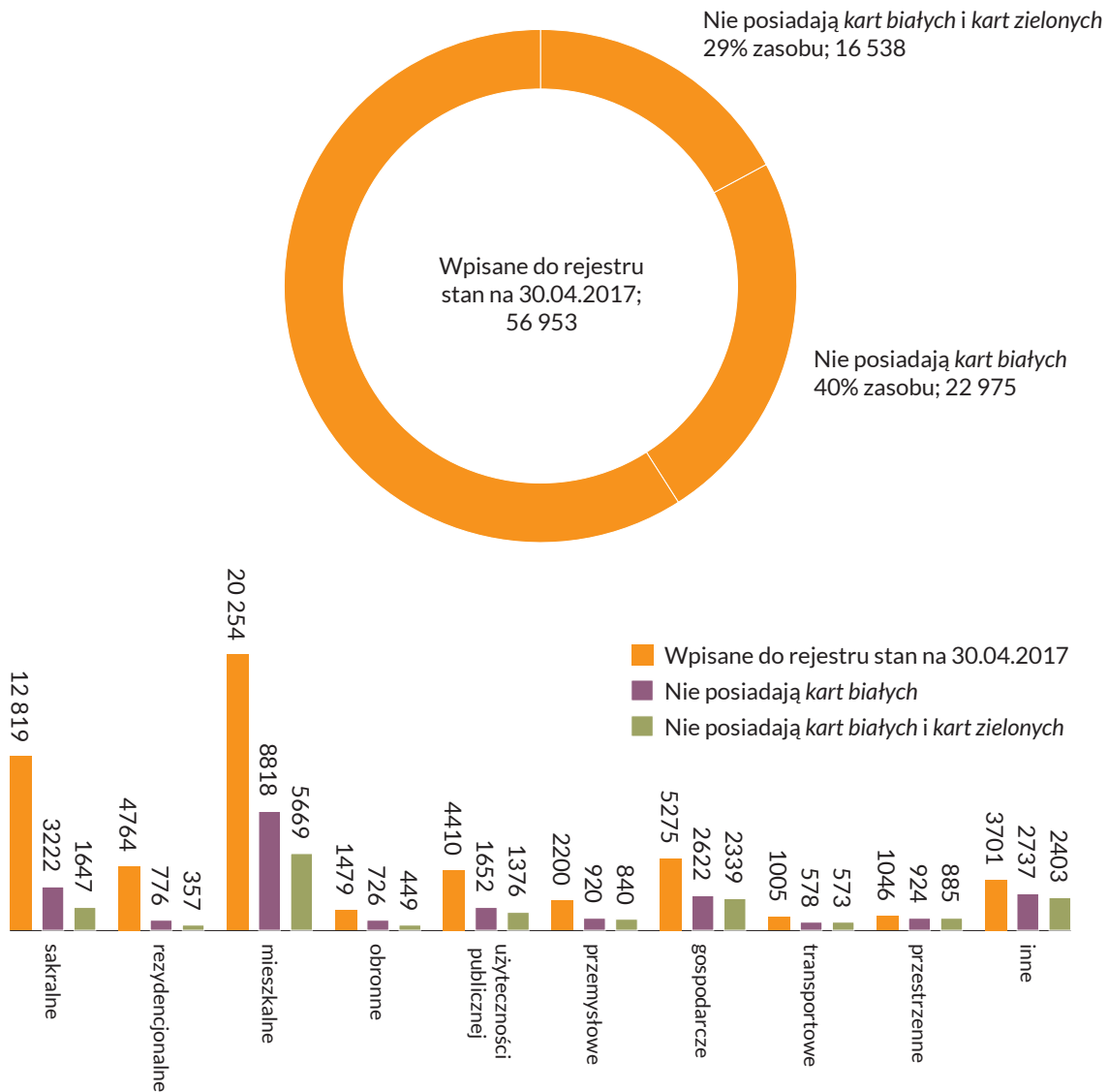
Obecnie stan posiadania dokumentacji ewidencyjnej dla obiektów w rejestrze jest zróżnicowany dla poszczególnych rodzajów zasobu:

- karty architektury i budownictwa, obecnie karty obiektu nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków (*karta biała*) posiada 33 978 zabytków wpisanych do rejestru (czyli dla 59,66% zasobu spośród 56 953 wpisanych do rejestru zabytków architektury i budownictwa, zespołów historycznych i układów przestrzennych),
- dokumentacje ewidencyjne wykonano dla 80,32% zabytkowych parków i ogrodów, tj. dla 5368 z 6683 obiektów tego rodzaju. Z powodu braku danych zestawieniem tym nie objęto 1203 innych – poza parkami i ogrodami – zabytkowych założeń zieleni (np. ogrodów klasztornych, willewowych i przydomowych, alei i innych mniejszych form komponowanej zieleni zabytkowej),
- karty cmentarzy wykonano dla ok. 68% zasobu wpisanego do rejestru²⁹³,
- karty ewidencyjne zabytków archeologicznych wykonano dla 89,10% zabytków wpisanych

²⁹² Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem § 10.2 oraz rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, § 8.2.

²⁹³ Dane dotyczące cmentarzy wpisanych do rejestru są przybliżone, oparte na danych dotyczących z 3050 cmentarzy w województwach dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, lubelskim, lubuskim, łódzkim, małopolskim, mazowieckim, opolskim, podkarpackim i podlaskim.

STAN DOKUMENTACJI EWIDENCYJNEJ ZABYTKÓW ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA WPISANYCH DO REJESTRU. ZABYTKI WPISANE DO REJESTRU WG BAZY REJESTRU NID – Z WYŁĄCZENIEM ZAŁOŻEŃ ZIELENI I CMENTARZY ORAZ OBIEKTÓW NIEISTNIEJĄCYCH I NIEZIDENTYFIKOWANYCH WSKAZANYCH W WYNIKU WERYFIKACJI TERENOWEJ REJESTRU NID W LATACH 2009–2015

do rejestru, tj. dla 6836 zabytków archeologicznych z 7672. Sytuacja ta spowodowana jest częściowo faktem, że dotychczas przebadano w ramach ogólnopolskiego programu badawczo-konserwatorskiego Archeologicznego Zdjęcia Polski ok. 94% powierzchni kraju, i często zabytki wpisane do rejestru, a znajdujące się na nieprzebadanych obszarze Archeologicznego Zdjęcia Polski nie posiadają dokumentacji ewidencyjnej.

Według bazy rejestru NID²⁹⁴:

- 22 975 (40,34%) zabytków architektury i budownictwa nie posiada *karty białej*,
- 16 538 (29,04%) zabytków architektury i budownictwa nie posiada ani *karty białej*, ani *karty zielonej*.

Należy podkreślić, że pewna część znaczących zabytków nieposiadających *kart białych* posiada jednak dokumentację specjalistyczną. Wykonanie dla nich dokumentacji ewidencyjnej, która porządkuje i stanowi syntezę obszernej wiedzy z tych opracowań, wydawać się może problemem drugorzędnym w porównaniu z innymi pilnymi potrzebami finansowymi w ochronie zabytków.

Kart ewidencyjnych nie posiadają m.in. zabytki sakralne i rezydencjonalne, przykładowo tak znaczące obiekty, jak kościoły (1531), kaplice (399), cerkwie (43), synagogi (21), domy modlitwy (4) oraz mykwy (4).

Kart białych nie posiada duża część zasobu zanikającej architektury drewnianej²⁹⁵: 1684 obiekty, m.in. kościoły i kaplice, cerkwie oraz synagogi, z których wiele datowanych jest na XV–XVIII w.

W trakcie weryfikacji terenowej rejestru stwierdzono, że 2016 obiektów w rejestrze nie istnieje lub prawdopodobnie nie istnieje²⁹⁶ (1657 – nie istnieje, 359 – niezidentyfikowane)²⁹⁷. Spośród nich 1605 nie posiadało *karty białej* (w tym 56 świątyń, 94 obiekty rezydencjonalne); 70 zabytków było datowanych na XVI w. i wcześniej, 52 na XVII w., 432 na XVIII w. Dla 956 nie zachowały się nawet *karty zielone* i prawdopodobnie żadna dokumentacja. Wiedza o tych obiektach przeminęła wraz z nimi.

Szczególnie istotne jest dokumentowanie obiektów, które zanikają na skutek utraty historycznej funkcji i pozbawione są jakichkolwiek form pielęgnacji – dominujące w zbiorze parki i ogrody rezydencjonalne oraz opuszczone cmentarze ewangelickie, greckokatolickie, żydowskie.

Spośród 3871 zabytków uznanych za szczególnie zagrożone utratą wartości zabytkowych – aż 1205 nie posiada *kart białych*, a 813 nie ma żadnej dokumentacji ewidencyjnej, nawet *karty zielonej*. Dla wielu z tych obiektów nie zostały więc udokumentowane wartości już w znacznej mierze utracone lub zagrożone utratą. *Kart białych* ewidencyjnych nie posiada 168 zagrożonych obiektów o konstrukcji drewnianej, cenne obiekty sakralne (m.in. 19 kościołów i 12 kaplic, 3 cerkwie, 2 synagogi, 2 domy przedpogrzebowe na cmentarzu żydowskim i 3 klasztory) oraz rezydencjonalne (78 dworów, w tym 7 o konstrukcji drewnianej, 48 pałaców i 1 zamek). Wśród zagrożonych

²⁹⁴ Z obliczeń wyłączone zostały założenia zieleni i cmentarze, dla których brak dokładnych danych oraz obiekty nieistniejące i niezidentyfikowane wskazane w wyniku weryfikacji terenowej rejestru NID 2009–2015. Uwzględnionych zostało 3870 zabytków klasyfikowanych jako inne, tj. ogrodzenia, bramy i kordegardy, pomniki, fontanny i studnie, architektura parkowa (altany, grotty, pawilony) oraz oranżerie. Część obiektów (ok. 1500) wchodzących w skład zespołów dworskich, folwarcznych jest opracowanych na załącznikach *kart białych* tychże zespołów – prawdopodobnie nie będą wymagały wykonania odrębnych kart.

²⁹⁵ *Kart białych* nie posiadają drewniane obiekty sakralne: kościoły (65) i kaplice (23), cerkwie (22), dzwonnice (114), ale też dwory (39) oraz unikatowe już obecnie karczmy (7), wiatraki (32) i kuźnie (5). Najliczniejsze są chałupy (286), domy (277), wille (23); obiekty datowane na XV w. (2), XVI w. (18), XVII w. (38), wśród których przeważają świątynie i dzwonnice; obiekty z XVIII w. (216) – głównie domy i chałupy (64), dzwonnice (41), kościoły (27), dwory (12) i cerkwie (5).

²⁹⁶ W weryfikacji rejestru 2009–2015 nie zostały zidentyfikowane w terenie.

²⁹⁷ Stan na 30 kwietnia 2016 r. Wśród powodów, które uniemożliwiły zidentyfikowanie 359 obiektów podczas weryfikacji terenowej rejestru, zgłaszany był brak dokumentacji ewidencyjnej obiektu lub jakiegokolwiek innej, która pomogłaby rozpoznać obiekty znacznie przekształcone.

obiektów nieposiadających *kart białych* jest 8 świątyń o metryce średniowiecznej oraz m.in. obiekty rezydencjonalne pochodzące z XVI w. (22 obiekty), XVII w. (19 obiektów) i XVIII w. (33 obiekty).

STANDARDY I JAKOŚĆ DOKUMENTACJI EWIDENCYJNEJ ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU JAKO ŹRÓDŁO WIEDZY O TYM ZASOBIE

Ustalone w latach 70. XX w. wzorce dokumentacji ewidencyjnej, odrębne dla architektury i budownictwa, założeń zieleni i cmentarzy, w praktyce są kontynuowane, co sprzyja utrzymaniu jednolitości informacji. Tym samym wprowadzony przepisami rozporządzenia z 2011 r. schemat karty ewidencyjnej dla zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru odpowiadający wzorowi *karty białej* – jeden dla wszystkich rodzajów obiektów – jest w praktyce stosowany jedynie dla obiektów architektury i budownictwa oraz ich zespołów i układów przestrzennych. Nie wykonuje się opracowań na tym schemacie dla wpisanych do rejestru założeń zieleni i cmentarzy. Jednocześnie pierwotne wzorce pozwalają na uwzględnienie specyficznych cech tych zasobów, stąd praktyka ich kontynuacji jest uzasadniona. Nie ma jednak odzwierciedlenia w przepisach prawnych. W przypadku kart białych nie stwierdzono znaczących tendencji do zmiany stosowanego wzorca²⁹⁸.

Karty ewidencyjne architektury i budownictwa, układów urbanistycznych i ruralistycznych wykonywane są w formie zestandaryzowanych rubryk o określonym przeznaczeniu²⁹⁹, podobnie jak karty cmentarzy³⁰⁰, których układ bardziej niż w *kartach białych* wymusza stosowanie hasłowych i skrótowych informacji. Forma ta – przypominająca styl z baz danych – z jednej strony gwarantuje, że żadna ze specyficznych i ważnych cech nie zostanie pominięta, z drugiej – ogranicza możliwość wprowadzenia syntetycznych opisów. Ewidencje zabytkowej zieleni opracowane są w formie zeszytu zawierającego tabelę metryczki³⁰¹ – pozwala to na szersze opisy (historyczne, stanu istniejącego, analizę stopnia zachowania substancji zabytkowej i wnioski konserwatorskie) i, co istotne, dołączenie wielkoformatowych planów. Pomimo odmiennego wzorca dostosowanego do charakteru obiektów, ogólny zakres informacji, których celem jest rozpoznanie i udokumentowanie istotnych cech zabytkowych, przewidziany w poszczególnych schematach, jest zbliżony i zawiera rozpoznanie historii, opis stanu istniejącego, dokumentację fotograficzną, materiały pomiarowe, plany, rzuty, bibliografię i informacje o materiałach archiwalnych. Dodatkowo w dokumentacji ewidencyjnej założeń zieleni zawarta jest analiza stopnia zachowania substancji zabytkowej, która w *kartach białych* ograniczona jest do skrótowych danych dotyczących stanu technicznego. W kartach cmentarzy nie przewidziano miejsca na analizę stopnia zachowania elementów

²⁹⁸ Zdarzają się modyfikacje schematu karty w niewielkim zakresie, np. wprowadzenie rubryki dotyczącej określenia wartości zabytkowej.

²⁹⁹ Wzór karty zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zawiera Załącznik Nr 2 do rozporządzenia MKiDN z 2011 r.

³⁰⁰ Wzór karty cmentarza publikowany na stronie internetowej NID.

³⁰¹ Wzór wraz z Instrukcją ewidencjonowania zabytkowych parków, ogrodów i alei wypracowanej w początkach akcji ewidencjonowania tego typu założeń opublikowano w: A. Michałowski, *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Studia i Materiały*, Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, Warszawa 1992, s. 13–15.

cmentarza, całościowy opis wartości historycznych i artystycznych. Podobnie, więcej miejsca poświęcone jest wnioskowi konserwatorskiemu w ewidencjach założeń zieleni, w *kartach białych* i kartach cmentarza rubryki przewidziane są dla informacji hasłowych. W dokumentacjach brak możliwości aktualizacji informacji.

Dokumentacja ewidencyjna, rozpoznając, opisując i utrwalając wartości zabytkowe obiektu, jest podstawą – odniesieniem do stanu zachowania obiektu w czasie wykonania dokumentacji, stąd w procesie monitorowania zasobu spełnia istotną rolę. W obecnej formie nie jest jednak narzędziem pozwalającym na zapis ocen stanu zachowania, użytkowania, zabezpieczenia, zagrożeń oraz aktualizację informacji o zabytku. Ze względu na stwierdzone w wyniku weryfikacji terenowej rejestru zniszczenie, przekształcenia oraz zagrożenia dużej części zasobu – istnieje potrzeba opracowania metod systemowego monitorowania stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru w oparciu o doświadczenia zdobyte podczas opracowania ankiety badań terenowych w 2016 r.³⁰²

Jednym z celów stawianych dokumentacji ewidencyjnej jest udokumentowanie wiedzy o zabytkach – standardem utrwalenia wiedzy i archiwizowania dokumentacji jest również zapis cyfrowy. Nie zostały ustalone standardy cyfrowego zapisu i archiwizacji dokumentacji ewidencyjnej w szczególności dotyczące zapisu fotografii³⁰³. Karty ewidencyjne przekazywane są do WUOZ w formie tradycyjnej i zazwyczaj różnych formach wersji elektronicznej.

Opracowanie dokumentacji odbywa się na zlecenie WUOZ w oparciu o instrukcje NID dotyczące kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych³⁰⁴, historycznych zespołów i cmentarzy oraz pierwotną instrukcję dotyczącą założeń zieleni dzięki czemu, zakres i układ opracowań jest jednolity. Odejście od tej praktyki stwierdza się w przypadku dokumentacji zespołów architektonicznych i budowlanych opisywanych zazwyczaj w oparciu o dawną instrukcję Ośrodka Dokumentacji Zabytków lub obiektów, dla których konieczny jest opis cech pozaarchitektonicznych (obiekty i zespoły przemysłowe, architektura obronna). Zróżnicowany jest zakres informacji w kartach układów urbanistycznych i ruralistycznych lub ich części, dla których brak instrukcji określającej elementy i układ opisu, w tym wymogów dotyczących zawartości materiałów graficznych.

Zróżnicowany poziom merytoryczny opracowań dotyczy wszystkich rodzajów dokumentacji ewidencyjnej. Dużą część zbioru (ok. 45% zbioru kart, 84% ewidencji założeń zieleni, brak danych

³⁰² Ankiety opracowane dla architektury, założeń zieleni, cmentarzy w nawiązaniu do norm Konserwacja dóbr kultury – przegląd i opis stanu zachowania architektonicznego dziedzictwa kultury (PN-EN 16096:2013-02E).

³⁰³ Fotografie często umieszczane jako wydruki bez ustaleń w zakresie właściwej formy archiwizowania mogą nie przetrwać w formie umożliwiającej ich wykorzystanie w działaniach konserwatorskich.

³⁰⁴ Na stronie internetowej NID publikowane są: Instrukcja opracowywania kart ewidencyjnych nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, Instrukcja opracowywania kart ewidencyjnych cmentarzy oraz Instrukcja opracowywania karty adresowej zabytku nieruchomego. Pozostałe instrukcje: Instrukcja wypełniania kart ewidencyjnych zabytków zespołów architektonicznych, oprac. H. Krzyżanowska, ODZ, Warszawa 1986, z uzupełnieniem dla zabytków techniki oraz zabytków inżynierii i architektury wojskowej; aktualizowana przez Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych pismem ZOIKZ DZ886 z 13 lipca 1993 r. oraz Instrukcja ewidencjonowania zabytkowych parków, ogrodów i alei, w: Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków i Wojewódzkich Konserwatorów Przyrody, Tuchola 16–18.05.1978, w: BMiOZ, 1980, Seria B – T. LXV.

dla kart cmentarzy) stanowią opracowania wykonane do końca lat 80. XX w., które są słabszej jakości, co było spowodowane w głównej mierze mniejszą dostępnością materiałów wyjściowych. Od lat 90. XX w. poziom dokumentacji poprawia się, chociaż nadal jest zróżnicowany.

Karty białe wykonane do końca lat 80. XX w. posiadają wartość głównie ikonograficzną. Wśród nich rzadko zdarzają się karty spełniające obecne oczekiwania konserwatorów. Na przełomie lat 80. i 90. XX w. jakość kart poprawiła się zarówno w zakresie opracowania historii, opisów, jak i materiałów graficznych, a od lat 90. XX w. karty wzbogacane są informacjami archiwalnymi i ikonografią. Obecnie wykonywane karty spełniają określone w instrukcji opracowanej przez NID standardy. Zakres i szczegółowość opracowań zależy od oczekiwań i wymagań – również w zakresie kwalifikacji wykonawców – stawianych przez zlecające ich wykonanie urzędy oraz wielkości przeznaczonych na ten cel środków finansowych. Wiele ewidencji dorównuje jakością opracowaniom monograficznym. Obserwacje ostatnich lat wskazują, że część urzędów dąży do tego, ażeby dokumentacja ewidencyjna spełniała funkcję dokumentacji specjalistycznej. Są w niej zawarte szczegółowe opracowania historii, źródeł, wyczerpujące rozpoznanie ikonograficzne czy kartograficzne. Wiele najwyższej jakości opracowań zlecają samorządy. Część urzędów wymaga jedynie utrzymania podstawowych standardów – nie wszystkie są wystarczającym rozpoznaniem i udokumentowaniem wiedzy o obiekcie.

Słabością ewidencji założeń zieleni jest niedostateczne rozpoznanie walorów historycznych obiektów i ich udokumentowania – m.in. fotografie często nie obrazują właściwie elementów historycznych. Większość opracowań z lat 70. i 80. nie zawiera materiałów archiwalnych lub jedynie łatwo dostępne, np. mapy topograficzne. Dobrze rozpoznana jest szata roślinna, a plany stanowią inwentaryzację stanu obiektu z czasu wykonania dokumentacji.

Niedostateczne rozpoznanie wartości zabytkowych części obiektów posiadających starszą dokumentację w częstych przypadkach zatarcia czytelności pierwotnego układu – utrudnia sprawowanie nadzoru.

Informacje w kartach cmentarzy są zbyt lakoniczne, a plany orientacyjne i sytuacyjne słabej jakości – co w wielu przypadkach zbyt pobieżnie charakteryzuje obiekt, a nawet utrudnia identyfikację w terenie.

Dla ewidencji archeologicznej niezmiernie ważne są mapy z zaznaczoną lokalizacją i zasięgiem zabytku. Obecnie mapy odpowiadają już wymaganym standardom, jednakże wcześniej – często od nich odbiegają, co było spowodowane niedostępnością map o obecnej jakości.

KARTY ADRESOWE GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

Na poziomie gmin dokumentacja ewidencyjna zabytku wpisanego do rejestru wykonywana jest w formie karty adresowej gminnej ewidencji zabytków³⁰⁵ (stosowanej również dla zabytku niewpisanego do rejestru). Wzór nie uwzględnia specyfiki wszystkich zabytków, np. obszarowych – układów urbanistycznych czy ruralistycznych, parków, cmentarzy lub np. lokalizacji

³⁰⁵ Wzór karty zawiera Załącznik Nr 6 do rozporządzenia MKiDN z 2011 r.

kapliczek. Dostrzegana przez samorządy potrzeba posiadania w gminnej ewidencji zabytków szerszych informacji powoduje modyfikacje formularzy w kierunku zwiększenia zasobu informacji o zabytkach.

2.

DOKUMENTACJA SPECJALISTYCZNA W ZASOBACH WOJEWÓDZKICH URZĘDÓW OCHRONY ZABYTEKÓW

Oszacowanie stanu dokumentacji specjalistycznej dotyczącej zabytków wpisanych do rejestru jest niezwykle trudne i napotyka na szereg zróżnicowanych problemów. Przede wszystkim zasób dokumentacji specjalistycznej przechowywany jest lokalnie w archiwach poszczególnych WUOZ i nigdy nie był prowadzony jego centralny rejestr. W przeciwieństwie do dokumentacji ewidencyjnej omówionej w poprzednim rozdziale – która obligatoryjnie wykonywana jest w kilku egzemplarzach, a jeden z nich przekazywany jest do centralnego archiwum prowadzonego przez NID – dokumentacja specjalistyczna wykonywana jest najczęściej tylko w pojedynczych egzemplarzach i pozostaje jedynie w zasobie archiwalnym danego urzędu konserwatorskiego, zaś prowadzone na miejscu wykazy nie zawsze pozwalają na jednoznaczne wyodrębnienie charakteru i specyfiki przechowywanych jednostek archiwalnych. Problemy z oszacowaniem liczby dokumentacji dotyczącej obiektów wpisanych do rejestru zabytków wynikają również ze specyfiki organizacji pracy poszczególnych archiwów zakładowych WUOZ. Gromadzą one nie tylko dokumenty dotyczące obiektów wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków, ale też znajdujących się na terenach chronionych prawem układów przestrzennych, jak również obiektów figurujących w ewidencji zabytków, natomiast prowadzone wykazy najczęściej zawierają jedynie tytuł dokumentacji oraz dane adresowe zabytku. Ponadto jest to zbiór otwarty, który nie tylko nieustannie się zmienia (poprzez obejmowanie nowych obiektów ochroną konserwatorską i skreślanie obiektów, które utraciły posiadane wartości zabytkowe), ale w pewnej części pozostaje też stale w obiegu administracyjnym.

Poziom opracowania dokumentacji specjalistycznych zasobu obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości nie był jak dotąd przedmiotem prowadzonych studiów i analiz. Poszczególne WUOZ ze względu na liczebność zasobów kadrowych i specyfikę pracy nigdy nie prowadziły kompleksowego rozpoznania zasobu obiektów zabytkowych na podległych sobie terenach na poziomie wyższym niż ewidencyjny. W wielu przypadkach jedynymi formami rozpoznania zabytku są więc tylko karty ewidencyjne posiadające bardzo zróżnicowany poziom, a jednocześnie tylko ok. 65% obiektów wpisanych do rejestru posiada opracowana tego typu dokumentację. Dopiero w ciągu ostatnich kilkunastu lat procedury wpisu do rejestru zabytków osiągnęły poziom, który gwarantuje dostateczne rozpoznanie obiektu na etapie formalnego ujawnienia jego zabytkowego charakteru (większość decyzji pochodzących sprzed

1989 r. oraz część decyzji późniejszych posiada jedynie wskazanie adresu, datowania i funkcji obiektu objętego ochroną).

Na potrzeby Raportu podjęto próbę rozpoznania zasobu dokumentacji specjalistycznej znajdującej się w zasobach WUOZ. Wszystkie urzędy poproszone zostały o wskazanie liczby posiadanej dokumentacji specjalistycznej w zakresie opracowań historyczno-konserwatorskich i historyczno-urbanistycznych, wyników badań architektonicznych i konserwatorskich, ekspertyzy specjalistycznych, inwentaryzacji, dokumentacji projektowej (konceptyjnej, budowlanej, powykonawczej) oraz programów prac konserwatorskich. Na przesłane zapytanie z 4 urzędów nie uzyskano danych umożliwiających analizę (województwa lubuskie, pomorskie, śląskie i warmińsko-mazurskie), a z terenów pozostałych województw uzyskano dane całościowe lub jedynie częściowe (województwa opolskie i wielkopolskie). Choć wszystkie urzędy konserwatorskie prowadzą szczegółowe wykazy posiadanej dokumentacji archiwalnej umożliwiające dotarcie do opracowań dotyczących poszczególnych adresów, w większości z nich nie są prowadzone wykazy tematyczne oraz ilościowe umożliwiające oszacowanie poziomu z dokumentowania obiektów wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków. W wielu przypadkach odpowiedź na zadane pytania dotyczące liczby przechowywanej dokumentacji wymusiła jej doraźne przeliczenie. Na podstawie uzyskanych informacji udało się zebrać następujące informacje i dane liczbowe:

LICZBA DOKUMENTACJI SPECJALISTYCZNYCH W ZASOBACH WUOZ W SKALI KRAJU

Województwo	Opracowania historyczno-konserwatorskie i historyczno-urbanistyczne	Wyniki badań architektonicznych i konserwatorskich	Ekspertyzy specjalistyczne, inwentaryzacje	Dokumentacje projektowe	Programy prac konserwatorskich	Suma
Dolnośląskie	1 924	940	4 479	10 653	516	18 512
Kujawsko-pomorskie ¹⁾	258	67	386	1 212	177	2 100
Lubelskie	1 676	646	6 872	23 514	299	33 007
Lubuskie ²⁾	-	-	-	-	-	-
Łódzkie	449	192	1 688	7 710	177	10 216
Małopolskie	2 252	2 455	6 342	11 233	4 337	26 619
Mazowieckie	326	63	1 434	7 328	344	9 495
Opolskie ³⁾	-	-	-	-	-	6 209
Podkarpackie	402	322	2 729	11 045	339	14 837
Podlaskie ⁴⁾	-	14	30	741	25	810
Pomorskie ⁵⁾	-	-	-	-	-	-
Śląskie ²⁾	-	-	-	-	-	-
Świętokrzyskie	188	214	1 606	3 801	118	5 927
Warmińsko-mazurskie ⁶⁾	-	-	-	-	-	-
Wielkopolskie ⁷⁾	330	-	-	-	-	330
Zachodniopomorskie	384	452	1 885	4 670	442	7 833

1) dane dotyczą jedynie okresu 2014–2017 oraz zasobów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu oraz biura Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu

2) nie przekazano informacji

3) nie było możliwe określenie dokumentacji w podziale na kategorie

4) dane dotyczą jedynie okresu 2014–2017

5) nie przekazano informacji (archiwum w trakcie porządkowania)

6) nie przekazano informacji (urząd nie posiadał środków technicznych i osobowych, by dokonać zestawienia posiadanej dokumentacji specjalistycznej)

7) podano jedynie dane dotyczące opracowań historyczno-konserwatorskich i historyczno-urbanistycznych

Przedstawione zestawienie, ze względu na brak danych z kilku województw, musi mieć jedynie charakter orientacyjny, niedający możliwości jednoznacznej analizy. Jednak nawet na podstawie danych cząstkowych dostrzec można, że znaczną większość przechowywanej dokumentacji specjalistycznej stanowią dokumentacje projektowe wykonywane doraźnie na potrzeby konkretnych zamierzeń i realizacji inwestycji. Jest to zasób obejmujący ponad 80 000 opracowań (są to dane obejmujące tylko 10 województw), zaś w jego skład wchodzi głównie projekty budowlane. Znacznie ważniejsze dla stanu rozpoznania zasobu zabytkowego są opracowania historyczno-konserwatorskie i urbanistyczno-konserwatorskie, które jednak stanowią mniej niż 10% przechowywanej dokumentacji. Również liczba dokumentacji będących efektem badań specjalistycznych osiąga poziom zaledwie kilku procent całego zasobu, a zatem z konserwatorskiego punktu widzenia stan badań nad obiektami wpisanymi do rejestru zabytków jest w wysokim stopniu fragmentaryczny.

Wśród analiz dotyczących problemów ochrony zabytków w Polsce bardzo często podkreślany jest niedostateczny poziom rozpoznania dużej liczby obiektów oraz ich wartości zabytkowych. Wynika to z faktu, że znaczna część procedur wpisu do rejestru zabytków przeprowadzona została bez pogłębionych analiz i badań jedynie jako czynność administracyjna, ponadto wydatna część obiektów objętych ochroną nie posiada opracowań w postaci podstawowej dokumentacji ewidencyjnej. Obiekty najwyższej wartości, nawet jeśli nie posiadają dokumentacji konserwatorskiej, najczęściej zostały rozpoznane na etapie badań naukowych i specjalistycznej literatury tematu. Istnieje natomiast spora liczba zabytków, które pomimo że są wpisane do rejestru, nie posiadają żadnej dokumentacji ewidencyjnej ani specjalistycznej. W następstwie zdarzają się przypadki, kiedy nie tylko brak jest podstawowej wiedzy o obiekcie, ale też jego identyfikacja (np. funkcja pierwotna) jest nieprecyzyjna bądź nawet błędna. Niedostateczny stan wiedzy o obiekcie skutkować może w konsekwencji zastosowaniem środków nadzoru administracyjnego nieadekwatnych do faktycznej wartości obiektu (zarówno w wymiarze zbyt restrykcyjnego podejścia, jak i niedostatecznej troski o stan zachowania). Z drugiej zaś strony w przypadku konieczności podjęcia prac przy zabytku urząd ochrony zabytków niejednokrotnie nie ma możliwości przeprowadzenia własnych badań i zdaje się na dokumentację, której zakres określają stosowne rozporządzenia, a stopień rozpoznania struktury zabytkowej obiektu w dużym stopniu zależy od rzetelności inwestora bądź właściciela. W skrajnych przypadkach dochodzi do sytuacji, kiedy jedyna próba rozpoznania obiektu ma miejsce podczas procedury skreślenia go z rejestru zabytków, co w sposób ewidentny dowodzi, jak ogromny wpływ na los zabytku ma poziom wiedzy na jego temat.

Przeprowadzone badania, pomimo swojej fragmentaryczności, wskazują jednoznacznie, że poziom zadokumentowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków wciąż opiera się głównie na doraźnych potrzebach, zaś przechowywane opracowania stanowią głównie dokumentację przeprowadzonych prac. Ilość pozyskanych danych nie pozwala na wyciągnięcie jednoznacznych wniosków dotyczących proporcji między liczbą zabytków wpisanych do rejestru w poszczególnych województwach a liczbą dokumentacji specjalistycznej zgroma-

dzonej na ich temat. Jednak dokumentacja specjalistyczna zawierająca pełne rozpoznanie historii obiektu, w tym faz jego budowy, rozwiązań materiałowych i technologicznych, opis stanu zachowania i aktualnego stanu technicznego oraz historię ingerencji budowlanych i konserwatorskich, dotyczy wciąż tylko niewielkiej ich liczby. Na podstawie pozyskanych danych w przyszłości należałoby dokonać pogłębionych studiów i jednoznacznie określić, jaki stopień obiektów rejestrowych nie posiada żadnej dokumentacji i odpowiedniego poziomu rozpoznania naukowego.

**CHARAKTERYSTYKA
POZIOMU
FINANSOWANIA
ZABYTEKÓW WPISANYCH
DO REJESTRU**

VIII.

CHARAKTERYSTYKA POZIOMU FINANSOWANIA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

Poniższa charakterystyka poziomu finansowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków ogranicza się wyłącznie do kwestii związanych z wysokością dofinansowania prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, przy uwzględnieniu podmiotów uprawnionych do udzielania tego rodzaju dofinansowania, jak również źródeł, z których to dofinansowanie pochodzi. Przedmiotem analizy była też alokacja w ramach dofinansowywania środków przeznaczonych na dotacje. W tym zakresie wzięto pod uwagę terytorialne usytuowanie zabytków w ramach obowiązującego podziału administracyjnego, jak też ich pierwotną funkcję. Nie dokonano natomiast analizy wniosków o udzielenie dotacji, które zostały rozpatrzone negatywnie, a w związku z tym prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach, których wnioski te dotyczyły, nie zostały dofinansowane. Nie analizowano również rozmieszczenia terytorialnego tych wniosków.

DOTACJE UDZIELONE PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO W LATACH 2008–2016

W latach 2008–2016 Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego udzielił na prowadzenie prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków dotacji na łączną kwotę prawie 625 milionów złotych. Roczna kwota dotacji wahała się od ok. 37 milionów złotych w 2011 r. do ponad 90 milionów złotych w 2008 r. W latach 2014–2016 dofinansowanie tego rodzaju działań ustabilizowało się na poziomie między 75 a 80 milionów złotych, corocznie przeznaczanych na ten cel. Średnia roczna wysokość dofinansowania w latach 2008–2016 ukształtowała się na poziomie prawie 70 milionów złotych.

Wśród dofinansowanych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego działań konserwatorskich przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków były również dofinansowywane tego rodzaju działania przy zabytkach nieruchomych uznanych za Pomniki Historii

DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME (W TYM POMNIKI HISTORII)

Rok	Zabytki nieruchome		Pomniki Historii	
	dotacja	%	dotacja	%
2008	90 225 691	100	25 512 852	28
2009	53 461 404	100	7 299 077	14
2010	43 006 311	100	10 551 092	25
2011	37 903 147	100	7 408 528	20
2012	75 803 407	100	12 021 344	16
2013	89 868 915	100	17 753 070	20
2014	76 966 628	100	14 464 773	19
2015	79 703 747	100	15 818 716	20
2016	77 841 197	100	15 398 787	20
2008–2016	624 780 447	100	126 228 239	20

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

oraz wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Kwota tego dofinansowania wyniosła w latach 2008–2016 łącznie ponad 126 milionów złotych, co stanowiło 20% wszystkich dotacji udzielonych w tym okresie przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Roczna kwota tych dotacji wahała się od prawie 7,5 miliona złotych w 2009 i 2011 r. do 25,5 miliona złotych w 2008 r. W latach 2014–2016 dofinansowanie działań przy tych zabytkach ukształtowało się na poziomie ok. 15 milionów złotych, każdego roku przeznaczanych na ten cel.

DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA

Województwo	2008		2009		2010		2011	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	15 555 407	17,2	8 357 685	15,6	10 440 617	24,3	10 732 811	28,3
Kujawsko-pomorskie	3 202 202	3,6	2 633 000	4,9	1 774 802	4,1	1 159 056	3,1
Lubelskie	8 173 081	9,1	4 064 036	7,6	1 858 566	4,3	1 179 872	3,1
Lubuskie	1 391 603	1,5	1 882 945	3,5	2 118 190	4,9	2 030 493	5,4
Łódzkie	4 068 354	4,5	4 297 098	8,1	1 321 632	3,1	1 210 000	3,2
Małopolskie	5 355 523	5,9	3 972 178	7,4	4 362 649	10,1	5 303 636	14,0
Mazowieckie	6 301 129	7,0	2 080 000	3,9	1 413 859	3,3	1 904 497	5,0
Opolskie	1 060 000	1,2	1 611 924	3,0	1 350 000	3,1	1 064 454	2,8
Podkarpackie	9 761 038	10,8	3 275 303	6,1	1 709 630	4,0	1 363 893	3,6
Podlaskie	2 236 022	2,5	2 225 085	4,2	1 782 546	4,1	100 000	0,3
Pomorskie	9 028 013	10,0	4 508 792	8,4	4 214 271	9,8	1 878 173	4,9
Śląskie	2 069 204	2,3	593 200	1,1	1 643 756	3,8	1 059 997	2,8
Świętokrzyskie	3 148 519	3,5	1 530 000	2,9	1 525 800	3,6	1 816 712	4,8
Warmińsko-mazurskie	4 353 483	4,8	3 197 988	6,0	2 303 246	5,4	2 054 352	5,4
Wielkopolskie	11 347 144	12,6	5 871 163	11,0	3 046 616	7,1	2 687 514	7,1
Zachodniopomorskie	3 174 969	3,5	3 361 007	6,3	2 140 131	5,0	2 357 687	6,2
Polska	90 225 691	100	53 461 404	100	43 006 311	100	37 903 147	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

W latach 2008–2016 największa kwota dofinansowania prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków została przekazana przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na tego rodzaju działania przy zabytkach z terenu województwa dolnośląskiego. Dofinansowanie to wyniosło łącznie 140,5 miliona złotych i stanowiło ponad 20% kwoty wszystkich udzielonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dotacji na zabytki nieruchome. Najniższa łączna roczna kwota dotacji wyniosła prawie 8,5 miliona złotych w 2009 r., a największa trochę ponad 22 miliony złotych w 2013 r. Do najbardziej dofinansowanych województw należy zaliczyć jeszcze województwa małopolskie (52,5 miliona złotych), wielkopolskie (ok. 48,5 miliona złotych) i warmińsko-mazurskie (46,5 miliona złotych). Należy jednak zauważyć, że kwota dofinansowania w województwie dolnośląskim była jednak ponad dwa i pół razy większa niż kwota przeznaczona na działania konserwatorskie podejmowane przy zabytkach z terenu województwa małopolskiego. Podkreślić natomiast należy, że wymienione wyżej województwa należą do województw najbardziej zasobnych w zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków.

Najmniejsze dofinansowanie przeznaczono w latach 2008–2016 na działania konserwatorskie przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu województw świętokrzyskiego (15,5 miliona złotych), podlaskiego (16,5 miliona złotych), śląskiego (17,5 miliona złotych) i łódzkiego (21,5 miliona złotych). W tym ostatnim przypadku dofinansowanie wyniosło zaledwie 3,5% kwoty wszystkich dotacji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na zabytki nieruchome. Natomiast łączna kwota dotacji przeznaczonych na działania przy zabytkach w województwie świętokrzyskim była prawie dziewięć razy mniejsza niż łączna kwota dotacji w województwie dolnośląskim. Pamiętać jednak również należy, że województwa świętokrzyskie, podlaskie i łódzkie to województwa o najmniejszej liczbie zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

2012		2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
17 402 724	23,0	22 027 969	24,5	20 389 561	26,5	18 513 201	23,2	17 184 597	22,1	140 604 572	22,5
3 574 994	4,7	5 143 043	5,7	3 440 333	4,5	4 528 013	5,7	2 136 356	2,7	27 591 799	4,4
2 259 901	3,0	1 850 000	2,1	1 567 416	2,0	1 440 000	1,8	1 327 453	1,7	23 720 325	3,8
4 110 737	5,4	6 225 361	6,9	4 428 929	5,7	3 572 522	4,5	4 405 856	5,7	30 166 636	4,8
2 269 961	3,0	1 545 000	1,7	1 854 667	2,4	2 162 840	2,7	2 951 277	3,8	21 680 829	3,5
5 024 361	6,6	7 540 428	8,4	7 083 337	9,2	7 546 131	9,5	6 400 239	8,2	52 588 482	8,4
4 145 625	5,5	5 521 081	6,1	4 059 738	5,3	5 707 366	7,1	7 247 522	9,3	38 380 817	6,2
3 521 522	4,6	3 651 129	4,1	3 030 000	3,9	4 072 194	5,1	5 602 295	7,2	24 963 518	4,0
3 441 518	4,5	4 491 962	5,0	2 841 693	3,7	3 335 316	4,2	2 468 734	3,2	32 689 087	5,2
2 244 998	3,0	1 545 000	1,7	1 821 493	2,4	2 300 000	2,9	2 325 000	3,0	16 580 144	2,7
4 041 699	5,3	5 904 159	6,6	4 224 487	5,5	5 231 593	6,6	5 596 489	7,2	44 627 676	7,2
4 389 325	5,8	2 787 577	3,1	2 608 816	3,4	1 581 591	2,0	1 033 050	1,3	17 766 516	2,8
2 259 266	3,0	1 345 000	1,5	929 300	1,2	1 864 151	2,3	1 313 776	1,7	15 732 524	2,5
6 599 494	8,7	6 131 114	6,8	7 406 351	9,6	6 426 767	8,1	8 289 883	10,6	46 762 678	7,5
4 024 058	5,3	7 898 622	8,8	5 378 976	7,0	4 658 880	5,8	3 311 036	4,3	48 224 009	7,7
6 493 224	8,6	6 261 470	7,0	5 901 531	7,7	6 763 182	8,5	6 247 634	8,0	42 700 835	6,8
75 803 407	100	89 868 915	100	76 966 628	100	79 703 747	100	77 841 197	100	624 780 447	100

DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA FUNKCJE ZABYTKÓW

Funkcja obiektu	2008		2009		2010		2011	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Sakralne	61 606 592	68,3	37 777 628	70,6	26 565 951	61,7	21 517 712	56,8
Obronne	2 195 214	2,5	1 782 638	3,3	2 053 918	4,8	2 022 841	5,3
Zamki	3 081 509	3,4	3 005 045	5,6	2 474 317	5,8	2 582 968	6,8
Użyteczności publicznej	4 964 539	5,5	1 427 297	2,7	607 720	1,4	924 811	2,4
Rezydencjonalne	4 407 382	4,9	893 788	1,7	2 754 171	6,4	2 073 519	5,5
Zieleń	0	0	0	0	250 000	0,6	100 000	0,3
Folwarczne	0	0	0	0	0	0	0	0
Gospodarcze	1 249 947	1,4	0	0	882 538	2,1	656 889	1,7
Mieszkalne	11 115 808	12,3	6 429 097	12,0	5 633 798	13,1	6 829 407	18,0
Przemysłowe	307 274	0,3	680 000	1,3	950 813	2,2	600 000	1,6
Cmentarze	0	0	150 000	0,3	0	0	370 000	1,0
Archeologia	0	0	0	0	0	0	0	0
Inne	1 297 426	1,4	1 315 911	2,5	833 084	1,9	225 000	0,6
Razem	90 225 691	100	53 461 404	100	43 006 310	100	37 903 147	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

Zdecydowana większość udzielonych w latach 2008–2016 przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dotacji miała na celu dofinansowanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, które zostały wzniesione jako obiekty sakralne. Łącznie dofinansowanie osiągnęło poziom prawie 400 milionów złotych, co daje rocznie kwotę ok. 44 milionów złotych przeznaczoną na dofinansowanie działań przy zabytkach należących do tej grupy obiektów. Jednak w latach 2012–2016 kwota dofinansowania kształtowała się corocznie na poziomie ok. 50 milionów złotych. W latach 2008–2016 dotacje na zabytki sakralne stanowiły ponad 63% wszystkich dotacji udzielonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na zabytki nieruchome. Natomiast kwota wydatkowana każdego roku na działania konserwatorskie przy tych zabytkach, z wyjątkiem 2011 r., przekraczała 60% tych dotacji. Zaś w 2011 r. była niewiele niższa, gdyż obniżyła się jedynie do wartości 57%. A to oznacza, że każdego roku ponad połowa udzielanych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dotacji była przeznaczona na działania przy tego rodzaju zabytkach.

Zabytki sakralne to jedyna grupa zabytków, która każdego roku była dofinansowywana przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w każdym województwie. Najwięcej w województwie dolnośląskim, łącznie 66,5 miliona złotych³⁰⁶. Trafiła tam zatem co szósta złotówka przeznaczona na działania przy nieruchomych zabytkach sakralnych. Ponad półtora raza mniejsze dofinansowanie przeznaczono na działania przy nieruchomych zabytkach sakralnych województwa wielkopolskiego (37,5 miliona złotych) oraz warmińsko-mazurskiego (35,5 miliona złotych). Najmniejsze zaś dofinansowanie było w województwie świętokrzyskim (ok. 9 milionów złotych) i podlaskim (10,5 miliona złotych).

Na zabytki obronne w skali kraju przeznaczono w latach 2008–2016 ok. 27 milionów złotych, co stanowiło tylko 4,3% wszystkich ministerialnych dotacji na działania przy zabytkach

³⁰⁶ Dane dotyczące poziomu finansowania różnych grup zabytków w danych województwach zawarte zostały w aneksach dołączonych do Raportu.

2012		2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
46 376 580	61,2	53 828 823	60,0	47 374 921	61,6	50 354 931	63,2	50 299 420	64,6	395 702 558	63,3
4 268 890	5,6	3 412 192	3,8	5 316 013	6,9	3 320 713	4,2	2 821 300	3,6	27 193 719	4,3
5 668 344	7,5	6 373 881	7,1	5 943 152	7,7	5 162 833	6,5	5 724 207	7,4	40 016 256	6,4
1 363 043	1,8	1 644 228	1,8	1 547 372	2,0	1 784 778	2,2	485 772	0,6	14 749 560	2,4
3 155 484	4,2	5 092 739	5,6	4 461 342	5,8	5 308 743	6,7	4 292 773	5,5	32 439 941	5,2
149 479	0,2	50 000	0,1	0	0	0	0	128 630	0,2	678 109	0,1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1 262 807	1,7	448 000	0,5	429 231	0,6	499 536	0,6	940 000	1,2	6 368 948	1,0
10 550 700	13,9	14 896 421	16,6	9 762 687	12,7	10 678 807	13,4	11 579 095	14,9	87 475 820	14,0
520 000	0,7	1 122 662	1,2	96 961	0,1	600 000	0,7	0	0	4 877 710	0,8
495 882	0,6	450 000	0,5	527 521	0,7	100 000	0,1	180 000	0,2	2 273 403	0,4
0	0	0	0	259 095	0,3	0	0	0	0	259 095	0,1
1 992 198	2,6	2 549 970	2,8	1 248 333	1,6	1 893 406	2,4	1 390 000	1,8	12 745 328	2,0
75 803 407	100	89 868 916	100	76 966 628	100	79 703 747	100	77 841 197	100	624 780 447	100

nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Roczna łączna kwota tego rodzaju dotacji nie przekroczyła nigdy kwoty 5,5 miliona złotych. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że od 2012 r. w sposób znaczący wzrosła liczba województw, na terenie których działania przy tych zabytkach były dofinansowywane. W 2009 r. było tylko 1 takie województwo, a w 2008 i 2011 r. jedynie po 2. Natomiast w 2012 r. było ich już 8, a w 2015 – aż 10. Niemniej przez cały ten okres w 3 województwach – łódzkim, podlaskim i świętokrzyskim – działania przy tego rodzaju zabytkach nie były dofinansowywane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Zabytkowe zamki dofinansowano w latach 2008–2016 łączną kwotą ok. 40 milionów złotych. Najwięcej, kwotą ok. 17 milionów złotych, w województwie dolnośląskim. Najmniej w województwie śląskim, jedynie kwotą ok. 350 tysięcy złotych. W 2 województwach – podlaskim i świętokrzyskim – działania przy zamkach nie były dofinansowywane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Zabytki będące obiektami użyteczności publicznej dofinansowano w latach 2008–2016 kwotą dotacji ponad 14,5 miliona złotych. Stanowiło to ponad 2% wszystkich dotacji na zabytki nieruchomości udzielonych w tych latach. Największe dofinansowanie działań przy tych zabytkach przyznano w województwach dolnośląskim (5,5 miliona złotych) oraz lubelskim (2 miliony złotych). Najmniejsze w województwie warmińsko-mazurskim, jedynie 60 tysięcy złotych w ciągu 9 lat. Natomiast w województwie podlaskim działania przy zabytkach będących obiektami użyteczności publicznej nie były przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dofinansowywane. Należy również zwrócić uwagę, że w poszczególnych latach liczba województw otrzymujących dotacje na ten cel znacznie się wahała. W 2010 r. dofinansowanie nastąpiło tylko w województwie dolnośląskim, a w 2013 r. aż w 8 województwach dofinansowano tego rodzaju działania.

Dofinansowanie grupy zabytków o funkcji rezydencjonalnej wyniosło łącznie 32,5 miliona złotych. Najwięcej w województwach dolnośląskim (8,8 miliona złotych) oraz mazowieckim

(7,5 miliona złotych). Najmniej w województwie podlaskim, jedynie 70 tysięcy złotych. W województwie pomorskim nie udzielono natomiast żadnej tego rodzaju dotacji.

Łączne dofinansowanie zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków będących parkami bądź innego rodzaju formą zorganizowanej zieleni wyniosło w latach 2008–2016 tylko 670 tysięcy złotych. Tego rodzaju dofinansowania udzielono jedynie w latach 2010–2013 i w 2016 r. Wsparto działania wyłącznie przy zabytkach z 3 województw: dolnośląskiego, łódzkiego i zachodniopomorskiego.

W latach 2008–2016 Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego nie dofinansowywał żadnych działań przy zabytkach będących obiektami folwarcznymi.

Działania przy zabytkach pełniących funkcje gospodarcze wsparto w latach 2008–2016 łączną kwotą prawie 6,5 miliona złotych. Najwięcej w województwach dolnośląskim (2 miliony złotych) i pomorskim (1,5 miliona złotych). Najmniej w województwie zachodniopomorskim – 200 tysięcy złotych. Aż w 6 województwach: mazowieckim, opolskim, podlaskim, śląskim, świętokrzyskim i wielkopolskim, tego rodzaju zabytków nie dofinansowywano.

Drugą grupą zabytków, przy których działania konserwatorskie uzyskały od Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego największe dofinansowanie, były zabytki pierwotnie użytkowane jako obiekty mieszkalne. Dofinansowanie corocznie wahało się w granicach od 12% do 18% kosztów wszystkich ministerialnych dotacji, a całkowita kwota dofinansowania w latach 2008–2016 wyniosła prawie 90 milionów złotych. Największe dofinansowanie uzyskały zabytki województw dolnośląskiego (prawie 20 milionów złotych) i małopolskiego (10,5 miliona złotych). Najmniej w województwie kujawsko-pomorskim (tylko 470 tysięcy złotych). Tego rodzaju zabytki były dofinansowywane we wszystkich województwach.

Łączna kwota dotacji przeznaczona na zabytki przemysłowe wyniosła w latach 2008–2016 prawie 5 milionów złotych. Można jednak powiedzieć, że dofinansowanie tych zabytków ma charakter sporadyczny. W tym okresie aż w 9 województwach nie dofinansowywano zabytków przemysłowych. W latach 2010–2011 oraz w 2014 i 2016 r. nie dofinansowano żadnego tego rodzaju zabytku.

Zabytkowe cmentarze dofinansowano w latach 2008–2016 łączną kwotą ok. 2 milionów złotych. Najwięcej w województwach mazowieckim (530 tysięcy złotych) i łódzkim (450 tysięcy złotych). W 7 województwach na cmentarze nie udzielono dotacji.

Na prace konserwatorskie i prace restauratorskie przy zabytkach archeologicznych udzielono dotacji tylko w 2014 r. w województwach wielkopolskim (200 tysięcy złotych) oraz świętokrzyskim (prawie 60 tysięcy złotych). Łącznie dało to kwotę prawie 260 tysięcy złotych.

Zabytki inne niż należące do omówionych powyżej grup dofinansowano łączną kwotą 12,5 miliona złotych. Najwięcej w województwach dolnośląskim (4,5 miliona złotych) oraz pomorskim (prawie 3 miliony złotych). Najmniej w województwie warmińsko-mazurskim (150 tysięcy złotych).

Podobnie jak w przypadku rozdziału środków finansowych pod względem terytorialnym również ich rozdział uwzględniający ich funkcję znajduje poniekąd swoje odzwierciedlenie w liczbie zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków przynależnych do poszczególnych grup obiektów. Najliczniej wśród zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków re-

prezentowane są zabytki pierwotnie pełniące funkcje mieszkalne i funkcje sakralne. Razem stanowią one prawie 45% wszystkich zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Natomiast udział każdej z pozostałych grup zabytków w ogólnej liczbie zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków nie przekracza 10%. Wyjątek stanowią zabytki będące parkami bądź inną formą zorganizowanej zieleni, których udział wynosi nieco ponad 10%.

DOTACJE UDZIELONE PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO, 16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ POCHODZĄCE Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTEKÓW KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO W 2016 R.

W 2016 r. prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków zostały dofinansowane kwotą:

- 1) 77,8 miliona złotych w ramach dotacji udzielonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- 2) 16,5 miliona złotych w ramach dotacji udzielonych przez 16 wojewódzkich konserwatorów zabytków,
- 3) 51,2 miliona złotych w ramach dotacji udzielonych przez organy stanowiące gmin,
- 4) 4,1 miliona złotych w ramach dotacji udzielonych przez organy stanowiące powiatów,
- 5) 8,8 miliona złotych w ramach dotacji udzielonych przez organy stanowiące samorządu wojewódzkiego,
- 6) 22,7 miliona złotych – z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa,
- 7) 6,9 miliona złotych – z Funduszu Kościelnego.

Łącznie dało to w 2016 r. dofinansowanie w wysokości 188 milionów złotych.

DOTACJE UDZIELONE W 2016 R. PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO, WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ NARODOWY FUNDUSZ REWALORYZACJI ZABYTEKÓW KRAKOWA I FUNDUSZ KOŚCIELNY NA ZABYTEKI NIERUCHOME (W TYM POMNIKI HISTORII)

	Zabytki nieruchome		Pomniki Historii	
	dotacja	%	dotacja	%
Minister	77 841 197	100	15 398 787	20
WKZ	16 562 134	100	609 975	4
Gmina	51 229 918	100	30 992 384	60
Powiat	4 083 848	100	269 255	7
Samorząd województwa	8 764 758	100	691 755	8
NFRZK	22 700 352	100	22 700 352	100
FK	6 972 950	100	865 650	12
Razem	188 155 157	100	71 528 158	38

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji i Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

Każdy spośród 16 WKZ dysponuje corocznie środkami finansowymi przeznaczanymi na dotacje na prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Są to kwoty znacznie zróżnicowane w poszczególnych województwach i od kilku już lat nie ulegają one większym zmianom. W 2016 r. największe dofinansowanie uzyskały działania konserwatorskie podejmowane na terenie województwa podkarpackiego. Jego wysokość wyniosła prawie 6 milionów złotych, co stanowiło 36% wszystkich dotacji udzielonych przez WKZ na terenie całego kraju. Najmniej zaś dofinansowano działania przy zabytkach w województwie lubuskim, jedynie ok. 130 tysięcy złotych, czyli niecały 1% wszystkich dotacji.

Największe środki finansowe na prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków przeznaczyły gminy z terenu województwa mazowieckiego. Jednak dotacji udzielało wyłącznie miasto stołeczne Warszawa, które przeznaczyło na ten cel ok. 18 milionów złotych. Najmniej zaś środków finansowych na wsparcie działań przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków przeznaczyły gminy z terenu województwa opolskiego (jedynie 145 tysięcy złotych). Kwoty te stanowią odpowiednio przeszło 35%, i 0,3% wszystkich udzielonych przez gminy dofinansowań prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Natomiast w przypadku dotacji udzielanych przez powiaty bezwzględnym liderem pod względem łącznej wysokości udzielonych dotacji były powiaty z terenu województwa wielkopolskiego, które przyznały środki finansowe w wysokości aż 45% kwoty wszystkich udzielonych przez powiaty w 2016 r. dotacji (prawie 2 miliony złotych). W pozostałych województwach dotacje udzielane przez powiaty nie przekroczyły kwoty 400 tysięcy złotych. Jedynie w województwie podlaskim powiaty nie udzieliły żadnej dotacji na działania konserwatorskie przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Również w 5 województwach – dolnośląskim, lubelskim, mazowieckim, opolskim i podlaskim – samorządy wojewódzkie nie zdecydowały się na dofinansowanie tego rodzaju działań. Wśród województw, których samorządy wojewódzkie dofinansowały działania przy zabytkach, największą kwotę przeznaczyło na ten cel województwo podkarpackie (ok. 2 milionów złotych), co stanowiło 25% kwoty wszystkich udzielonych przez samorządy wojewódzkie dotacji. Najmniej natomiast województwo warmińsko-mazurskie (tylko 33 tysiące złotych), co stanowiło zaledwie 0,4% kwoty wszystkich dotacji.

Środki finansowe, którymi dysponuje Narodowy Fundusz Rewaloryzacji Zabytków Krakowa mogą być oczywiście przekazywane na dofinansowanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków wyłącznie z terenu miasta Krakowa. Jest to kwota znacząca, gdyż w 2016 r. wyniosła ok. 22 milionów złotych, co stanowiło 12% kwoty wszystkich dotacji udzielonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 16 wojewódzkich konserwatorów zabytków, jednostki samorządu terytorialnego oraz Narodowy Fundusz Rewaloryzacji Zabytków Krakowa i Fundusz Kościelny.

W sposób bardziej zróżnicowany terytorialnie w 2016 r. zostały rozdysponowane środki finansowe Funduszu Kościelnego. Dofinansowania z tego funduszu nie uzyskały działania przy

zabytkach nieruchomych jedynie z województwa opolskiego. Największą kwotę dofinansowania przeznaczono w województwie mazowieckim. Dofinansowanie w tym województwie wyniosło 1,5 miliona złotych, co stanowiło prawie 22% wszystkich dotacji z Funduszu Kościelnego w 2016 r. Najmniej środków przeznaczono w województwie lubelskim (jedynie 35 tysięcy złotych), było to zaledwie 0,5% kwoty wszystkich dotacji z tego funduszu.

Wspomniana wyżej kwota 188 milionów złotych obejmuje oczywiście także dofinansowanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach uznanych za Pomniki Historii oraz zabytkach wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Dofinansowanie to wyniosło w 2016 r. 71,5 miliona złotych i stanowiło 38% kwoty wszystkich dotacji udzielonych przez wszystkie powyżej wspomniane podmioty. Największy udział w dofinansowaniu działań konserwatorskich przy tych zabytkach miały samorządy gmin, które przeznaczyły na ten cel prawie 31 milionów złotych, co stanowiło 60% kwoty wszystkich udzielonych przez gminy dotacji.

Po podsumowaniu środków finansowych przekazanych w ramach dotacji udzielonych w 2016 r. z analizowanych źródeł okazuje się, że największe dofinansowanie w tym roku otrzymały działania konserwatorskie przy zabytkach nieruchomych z terenu województwa małopolskiego. Ogólna kwota dofinansowania w tym województwie wyniosła ok. 36 milionów złotych. Kolejne pod względem wysokości dofinansowania otrzymały działania podejmowane przy zabytkach nieruchomych w województwach mazowieckim (ok. 27 milionów złotych) i dolnośląskim (24 miliony złotych). Swą wysoką pozycję w tej klasyfikacji województwo małopolskie zawdzięcza przede wszystkim środkom finansowym pochodzącym z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa. W województwie mazowieckim natomiast największa część środków finansowych otrzymanych na dofinansowanie działań konserwatorskich przy zabytkach pochodziła z dotacji udzielonych przez miasto stołeczne Warszawa. Oczywiście dofinansowania otrzymane z Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa, jak i od miasta stołecznego Warszawy były przeznaczone wyłącznie na zabytki dwóch miast: Krakowa i Warszawy, a nie na zabytki znajdujące się na terenie pozostałych części tych województw. Odmiennie natomiast pod tym względem kształtowała się sytuacja w województwie dolnośląskim, w którym największa kwota udzielonych dotacji, w wysokości ponad 17 milionów złotych, pochodziła z dotacji otrzymanych od Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Stanowiła ona prawie 69% wszystkich dotacji w tym województwie, z tym że większa jej część przeznaczona była na zabytki nieruchome usytuowane poza Wrocławiem. Prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie Wrocławia zostały dofinansowane jedynie w wysokości 1,5 miliona złotych. Najniższe natomiast kwoty na dofinansowanie prac konserwatorskich, prac restauratorskich i robót budowlanych na zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków zostały przekazane w województwach świętokrzyskim, lubelskim oraz podlaskim. W każdym z tych województw kwoty dotacji były niższe niż 2% kwot wszystkich dotacji udzielonych w tym roku. Wynosiły one w województwach świętokrzyskim i lubelskim niewiele ponad 2 miliony złotych, zaś w województwie podlaskim niewiele ponad 3 miliony złotych.

Wspomniana wyżej kwota 188 milionów złotych dofinansowania została w ponad 50% przeznaczona na działania konserwatorskie przy zabytkach sakralnych. Łączna kwota dofinan-

**DOTACJE UDZIELONE W 2016 R. PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO
ORAZ NARODOWY FUNDUSZ REWALORYZACJI ZABYTEKÓW KRAKOWA I FUNDUSZ KOŚCIELNY
NA ZABYTEKI NIERUCHOME W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	17 184 597	22,1	171 648	1,0	6 332 931	12,4	217 790	5,3
Kujawsko-pomorskie	2 136 356	2,7	925 251	5,6	3 276 724	6,4	344 500	8,4
Lubelskie	1 327 453	1,7	705 121	4,2	263 758	0,5	20 000	0,5
Lubuskie	4 405 856	5,7	134 330	0,8	994 995	1,9	41 000	1,0
Łódzkie	2 951 277	3,8	892 000	5,4	3 674 200	7,2	79 000	1,9
Małopolskie	6 400 239	8,2	2 745 500	16,6	3 262 000	6,4	175 426	4,3
Mazowieckie	7 247 522	9,3	161 270	1,0	18 245 740	35,6	260 000	6,4
Opolskie	5 602 295	7,2	375 000	2,3	517 433	1,0	144 983	3,5
Podkarpackie	2 468 734	3,2	5 956 000	36,0	145 000	0,3	197 000	4,8
Podlaskie	2 325 000	3,0	157 167	0,9	559 890	1,1	0	0
Pomorskie	5 596 489	7,2	603 013	3,6	4 977 180	9,7	146 300	3,6
Śląskie	1 033 050	1,3	2 048 187	12,4	2 878 512	5,6	67 847	1,7
Świętokrzyskie	1 313 776	1,7	545 680	3,3	75 436	0,2	126 000	3,1
Warmińsko-mazurskie	8 289 883	10,6	593 970	3,6	889 942	1,7	55 500	1,4
Wielkopolskie	3 311 036	4,3	198 000	1,2	3 169 781	6,2	1 858 961	45,5
Zachodniopomorskie	6 247 634	8,0	349 997	2,1	1 966 396	3,8	349 541	8,6
Polska	77 841 197	100	16 562 134	100	51 229 918	100	4 083 848	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji i Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

**DOTACJE UDZIELONE W 2016 R. PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO
ORAZ NARODOWY FUNDUSZ REWALORYZACJI ZABYTEKÓW KRAKOWA I FUNDUSZ KOŚCIELNY
NA ZABYTEKI NIERUCHOME Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA FUNKCJE ZABYTEKÓW**

Funkcja obiektu	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Sakralne	50 299 420	64,6	9 365 483	56,6	20 189 613	39,4	3 464 556	84,8
Obronne	2 821 300	3,6	219 216	1,3	1 223 700	2,4	0	0
Zamki	5 724 207	7,4	432 000	2,6	45 000	0,1	86 500	2,1
Użyteczności publicznej	485 772	0,6	473 941	2,9	1 771 905	3,5	133 000	3,3
Rezydencjonalne	4 292 773	5,5	1 065 055	6,4	153 000	0,3	13 000	0,3
Zieleń	128 630	0,2	0	0	28 500	0,1	50 000	1,2
Folwarczne	0	0	40 000	0,2	0	0	0	0
Gospodarcze	940 000	1,2	248 155	1,5	180 000	0,3	0	0
Mieszkalne	11 579 095	14,9	3 810 444	23,0	24 352 617	47,5	201 792	5,0
Przemysłowe	0	0	225 958	1,4	274 000	0,5	30 000	0,7
Cmentarze	180 000	0,2	188 000	1,1	666 000	1,3	20 000	0,5
Archeologia	0	0	0	0	0	0	0	0
Inne	1 390 000	1,8	493 882	3,0	2 345 583	4,6	85 000	2,1
Razem	77 841 197	100	16 562 134	100	51 229 918	100	4 083 848	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	1 022 000	14,7	24 928 966	13,2
1 035 925	11,8	-	-	527 500	7,6	8 246 256	4,4
0	0	-	-	35 000	0,5	2 351 332	1,3
790 867	9,0	-	-	153 500	2,2	6 520 548	3,5
1 582 955	18,1	-	-	440 000	6,3	9 619 432	5,1
680 000	7,7	22 700 352	100	135 000	1,9	36 098 517	19,2
0	0	-	-	1 513 800	21,7	27 428 332	14,6
0	0	-	-	0	0	6 639 711	3,5
2 194 000	25,0	-	-	649 100	9,3	11 609 834	6,2
0	0	-	-	50 000	0,7	3 092 057	1,6
628 011	7,2	-	-	390 250	5,6	12 341 243	6,6
365 000	4,2	-	-	158 500	2,3	6 551 096	3,5
43 000	0,5	-	-	45 300	0,6	2 149 192	1,1
33 000	0,4	-	-	235 500	3,4	10 097 795	5,4
493 000	5,6	-	-	823 800	11,8	9 854 578	5,2
919 000	10,5	-	-	793 700	11,4	10 626 268	5,6
8 764 758	100	22 700 352	100	6 972 950	100	188 155 157	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
4 988 585	56,9	3 807 289	16,8	6 972 950	100	99 087 896	52,7
420 552	4,8	2 931 925	12,9	-	-	7 616 693	4,0
196 000	2,2	266 708	1,2	-	-	6 750 415	3,6
286 128	3,3	5 070 073	22,3	-	-	8 220 819	4,3
451 013	5,2	582 414	2,6	-	-	6 557 255	3,5
135 000	1,5	242 930	1,1	-	-	585 060	0,3
0	0	0	0	-	-	40 000	0,02
135 000	1,5	166 134	0,7	-	-	1 669 289	0,9
1 410 595	16,1	7 580 905	33,4	-	-	48 935 448	26,0
161 980	1,9	0	0	-	-	691 938	0,4
205 000	2,3	49 013	0,2	-	-	1 308 013	0,7
0	0	148 974	0,6	-	-	148 974	0,1
374 905	4,3	1 853 987	8,2	-	-	6 543 357	3,5
8 764 758	100	22 700 352	100	6 972 950	100	188 155 157	100

sowania wyniosła 99 milionów złotych³⁰⁷. Najwięcej w województwach dolnośląskim (12 milionów złotych), małopolskim (11 milionów złotych) i mazowieckim (10,5 miliona złotych), najmniej zaś w województwie świętokrzyskim (1 milion złotych). Należy zwrócić uwagę, że na nieruchome zabytki sakralne nie udzielił jakiejkolwiek dotacji Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków, a ze środków Funduszu Kościelnego nie udzielono dotacji na działania przy zabytkach sakralnych w województwie opolskim.

Zabytki obronne w 2016 r. zostały dofinansowane łączną kwotą 7,5 miliona złotych, z których istotną część stanowiły środki z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa w kwocie prawie 3 milionów złotych, co stanowiło 42% wszystkich środków przeznaczonych w tym roku na dotacje. To spowodowało, że w największym zakresie dofinansowano tego rodzaju zabytki w województwie małopolskim. Natomiast w 6 województwach nie dofinansowano żadnych zabytków o charakterze obronnym.

Łączna kwota dofinansowania zabytków będących zamkami w 2016 r. wyniosła 6,5 miliona złotych. Najwięcej w województwach dolnośląskim (prawie 2,5 miliona złotych), opolskim i małopolskim (po ok. 1,2 miliona złotych). W województwach podlaskim i świętokrzyskim nie dofinansowano tego rodzaju zabytków. Najniższa zaś kwota dotacji została na ten cel przeznaczona w województwie mazowieckim (zaledwie 10 tysięcy złotych).

Łączna kwota dotacji na zabytki będące obiektami użyteczności publicznej wyniosła prawie 8,5 miliona złotych. Z tej kwoty 64% stanowiły środki pochodzące z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa, który przeznaczył na ten cel kwotę 5 milionów złotych. Dzięki temu zabytki będące obiektami użyteczności publicznej zostały najwięcej dofinansowane właśnie w województwie małopolskim. W 6 województwach nie udzielono dofinansowania na działania konserwatorskie przy zabytkach będących obiektami użyteczności publicznej.

W 2016 r. zabytki pełniące funkcje rezydencjonalne dofinansowano w łącznej kwocie 6,5 miliona złotych. Ponad 1/3 kwoty tego dofinansowania przeznaczona została na zabytki województwa dolnośląskiego (prawie 2,5 miliona złotych). Najmniejszą kwotą dofinansowano zabytki w województwie pomorskim (tylko 12 tysięcy złotych). W 3 województwach tego rodzaju zabytki nie zostały dofinansowane.

Zabytkowa zieleni dofinansowywana była w 2016 r. jedynie sporadycznie. Żaden WKZ nie udzielił dotacji na tego typu zabytki. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego udzielił zaś dotacji tylko w 2 województwach: dolnośląskim i zachodniopomorskim. Aż w 10 województwach nie udzielono żadnej dotacji. Łączna kwota dofinansowania parków i innych form zorganizowanej zieleni wyniosła jedynie niecałe 600 tysięcy złotych.

Zabytki folwarczne dofinansowane zostały skromną kwotą 40 tysięcy złotych wyłącznie w ramach dotacji udzielonej przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Zabytki pełniące funkcje gospodarcze dofinansowano łączną kwotą 1,5 miliona złotych. Najwięcej w województwie pomorskim (600 tysięcy złotych), najmniej w województwie zachodniopomorskim (10 tysięcy złotych). W 7 województwach tego rodzaju dotacji nie udzielono.

³⁰⁷ Dane dotyczące poziomu finansowania różnych grup zabytków w danych województwach zawarte zostały w aneksach dołączonych do Raportu.

Grupą zabytków, przy których podejmowane działania zostały znacząco dofinansowane w 2016 r., były zabytki mieszkalne. Kwota dofinansowania wyniosła prawie 50 milionów złotych, co stanowiło 26% wszystkich dotacji. Szczególnie znaczące dofinansowanie tego rodzaju zabytków stanowiły dotacje udzielane przez gminy. Kwota tych dotacji wyniosła prawie 24,5 miliona złotych, co stanowiło 50% wszystkich udzielonych w tym zakresie dotacji. Najwięcej zostały dofinansowane zabytki w województwach mazowieckim (prawie 13 milionów złotych) oraz małopolskim (prawie 12 milionów złotych). W tym drugim przypadku znacząca część środków finansowych pochodziła z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa, z którego przeznaczono na te zabytki 7,5 miliona złotych. Działania przy zabytkach mieszkalnych były dofinansowywane we wszystkich województwach. Należy jednak zwrócić uwagę, że żaden tego rodzaju obiekt nie został dofinansowany przez Wielkopolskiego Konserwatora Zabytków.

Łączna kwota dotacji na zabytki przemysłowe wyniosła prawie 700 tysięcy złotych. Najwięcej w województwie śląskim (ok. 200 tysięcy złotych). W 8 województwa zabytki przemysłowe nie były dofinansowywane.

Zabytkowe cmentarze w 2016 r. zostały dofinansowane łączną kwotą prawie 1,5 miliona złotych. Najwięcej w województwie mazowieckim (prawie 0,5 miliona złotych). W 7 województwach dotacji na cmentarze nie udzielano.

W 2016 r. dotacji na działania przy zabytkach archeologicznych zostały dofinansowane tylko ze środków finansowych Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa w kwocie prawie 150 tysięcy złotych.

Zabytki inne niż należące do omówionych powyżej grup dofinansowano łączną kwotą 6,6 miliona złotych. Najwięcej w województwie małopolskim (ponad 2 miliony złotych),

REMONTY ZASTĘPCZE PROWADZONE W LATACH 2010-2016 PRZEZ WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTKÓW

Województwo	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2008-2016	
	koszty	%	koszty	%	koszty	%	koszty	%	koszty	%	koszty	%	koszty	%	koszty	%
Dolnośląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	78 787	96,0	0	0	0	0	62 743	47,0	131 715	99,0	0	0	58 018	100	331 263	52,0
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	2 900	4,0	6 769	100	71 229	100	70 100	53,0	1 722	1,0	153 381	100	0	0	306 101	48,0
Polska	81 687	100	6 769	100	71 229	100	132 843	100	133 437	100	153 381	100	58 018	100	637 364	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych przekazanych przez WKZ

z których większość pochodziła z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa. W 2 województwach: podlaskim i pomorskim, zabytki z tej grupy nie były dofinansowywane.

Jak wynika z powyższych zestawień, ponad 50% wszystkich środków finansowych przeznaczanych na prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 16 wojewódzkich konserwatorów zabytków, jednostki samorządu terytorialnego oraz pochodzących z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa i Funduszu Kościelnego kierowane było na działania przy zabytkach sakralnych. Kolejną grupą, na którą przeznaczono znaczne środki finansowe, były zabytki mieszkalne. Można przyjąć, że na te dwie grupy zabytków przeznaczane zostało aż 75% wszystkich środków finansowych. Zgodnie z wynikami przeprowadzonej weryfikacji stanu zachowania zabytków, zabytki obu tych grup odznaczają się najlepszym stanem zachowania, prawdopodobnie w jakimś stopniu również dzięki właśnie tym dotacjom. Pamiętać bowiem należy, że proces konserwacji zabytków jest procesem ciągłym, szczególnie w odniesieniu do zabytków nieruchomych.

Jednocześnie są również grupy zabytków, które pomimo nie najlepszego lub wręcz złego stanu zachowania, są dofinansowywane jedynie w niewielkim zakresie. W szczególności należy tu wskazać na obiekty folwarczne i gospodarcze. Oczywiście dofinansowywanie tego rodzaju zabytków może być ograniczone barierą liczby składanych wniosków, gdyż nie ma możliwości udzielenia dotacji w przypadku, gdy właściciel lub posiadacz zabytku nie jest zainteresowany jej

otrzymaniem. Pewnym rozwiązaniem w tym zakresie mogą być działania WKZ, którzy powinni inspirować właścicieli lub posiadaczy zabytków do podejmowania starań o otrzymanie dotacji umożliwiającej utrzymanie zabytku w jak najlepszym stanie technicznym.

Wydaje się jednak, że znacznie lepszym środkiem umożliwiającym dofinansowywanie działań przy zabytkach zagrożonych zniszczeniem albo uszkodzeniem jest możliwość prowadzenia przez WKZ remontów zastępczych w przypadku, gdy właściciel lub posiadacz zabytków nie chce realizować nałożonego przez WKZ obowiązku przeprowadzenia niezbędnych prac konserwatorskich lub robót budowlanych. Jednakże WKZ bardzo niechętnie korzystają z tej możliwości. W latach 2010–2016 remonty zastępcze były prowadzone tylko w dwóch województwach, a kwoty przeznaczane na ten cel nie były zbyt wysokie. Pamiętać oczywiście należy, że WKZ (a co najmniej większość z nich) dysponują bardzo szczupłymi środkami finansowymi. Może jednak warto rozważyć możliwość przeznaczania na ten cel większych środków finansowych, nawet kosztem zmniejszenia wysokości środków przeznaczanych na udzielanie dotacji na

ZESTAWIENIE KOSZTÓW REMONTÓW ZASTĘPCZYCH WYKONANYCH W LATACH 2010–2016 Z DOTACJAMI UDZIELONYMI PRZEZ WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW W 2016 R.

Województwo	2016		2010–2016	
	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	171 648	100	0	0
Kujawsko-pomorskie	925 251	100	0	0
Lubelskie	705 121	100	0	0
Lubuskie	134 330	100	0	0
Łódzkie	892 000	100	0	0
Małopolskie	2 745 500	100	0	0
Mazowieckie	161 270	100	0	0
Opolskie	375 000	100	331 263	88,0
Podkarpackie	5 956 000	100	0	0
Podlaskie	157 167	100	0	0
Pomorskie	603 013	100	0	0
Śląskie	2 048 187	100	0	0
Świętokrzyskie	545 680	100	0	0
Warmińsko-mazurskie	593 970	100	0	0
Wielkopolskie	198 000	100	0	0
Zachodniopomorskie	349 997	100	306 101	87,0
Polska	16 562 134	100	637 364	3,8

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych przekazanych przez WKZ

prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Prowadzenie remontu zastępczego jest wprawdzie bardziej absorbujące WUOZ, co przy szczupłej obsadzie etatowej ma negatywne znaczenie, pozwoli jednak na ukierunkowanie środków finansowych na te zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, które pomocy finansowej najbardziej potrzebują.

DOFINANSOWANIE DZIAŁAŃ PRZY ZABYTKACH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH FUNDUSZY EUROPEJSKICH W LATACH 2007–2013

W latach 2007–2013 działania przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków były dofinansowane kwotą:

- 1) prawie 2 mld złotych – z 16 Wojewódzkich Programów Operacyjnych,
- 2) ok. 228 milionów złotych – z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich,
- 3) ok. 651 milionów złotych – z Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.

Łącznie w latach 2007–2013 dało to dofinansowanie w wysokości 2,8 miliarda złotych, co rokrocznie średnio dawało kwotę ponad 403 milionów złotych.

W latach 2007–2013 największe dofinansowanie z środków europejskich uzyskały działania przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa mazowieckiego.

DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2007–2013 ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH 16 WOJEWÓDZKICH PROGRAMÓW OPERACYJNYCH, PROGRAMU ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH ORAZ PROGRAMU OPERACYJNEGO INFRASTRUKTURA I ŚRODOWISKO NA ZABYTKI NIERUCHOME W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA

Województwo	16 WPO		PROW		POIŚ		Razem	
	kwota	%	kwota	%	kwota	%	kwota	%
Dolnośląskie	126 601 149	6,5	20 556 417	9,0	206 650 613	31,7	353 808 179	12,5
Kujawsko-pomorskie	121 256 467	6,2	8 781 403	3,8	33 055 179	5,1	163 093 049	5,8
Lubelskie	197 641 580	10,2	13 609 488	6,0	83 615 777	12,8	294 866 845	10,4
Lubuskie	69 091 030	3,6	10 024 823	4,4	0	0	79 115 853	2,8
Łódzkie	164 855 149	8,5	12 451 268	5,4	0	0	177 306 417	6,3
Małopolskie	151 649 079	7,8	9 645 922	4,2	43 973 666	6,7	205 268 667	7,3
Mazowieckie	276 736 649	14,2	13 863 651	6,1	151 213 757	23,2	441 814 057	15,7
Opolskie	60 824 821	3,1	15 849 187	6,9	0	0	76 674 008	2,7
Podkarpackie	82 919 289	4,3	16 821 488	7,4	24 693 769	3,8	124 434 546	4,4
Podlaskie	33 226 028	1,7	16 862 560	7,4	0	0	50 088 588	1,8
Pomorskie	119 713 409	6,2	10 004 066	4,4	0	0	129 717 475	4,6
Śląskie	165 896 212	8,5	8 990 986	3,9	33 034 361	5,1	207 921 559	7,4
Świętokrzyskie	80 341 178	4,1	11 602 945	5,1	0	0	91 944 123	3,3
Warmińsko-mazurskie	112 566 060	5,8	14 760 167	6,5	23 303 104	3,6	150 629 331	5,3
Wielkopolskie	53 331 944	2,8	26 106 175	11,4	51 781 046	8,0	131 219 165	4,6
Zachodniopomorskie	125 787 303	6,5	18 454 791	8,1	0	0	144 242 094	5,1
Polska	1 942 437 347	100	228 385 337	100	651 321 272	100	2 822 143 956	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz danych otrzymanych od marszałków województw

Kwota dofinansowania wyniosła ponad 440 milionów złotych. Około 300 milionów złotych wyniosło natomiast dofinansowanie działań przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków z terenu województw dolnośląskiego i lubelskiego. Poniżej 100 milionów złotych uzyskały natomiast województwa podlaskie, opolskie, lubuskie i świętokrzyskie.

Warto również zwrócić uwagę, że większość środków finansowych przekazanych w ramach *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich* została przeznaczona na zabytki sakralne (prawie 90%) oraz mieszkalne (prawie 3%), a tylko 7% zostało przeznaczone na pozostałe grupy zabytków. Jest to bardzo mało, nawet jeżeli weźmiemy pod uwagę, że w ramach tego programu zabytki obronne, zabytki folwarczne i zabytki archeologiczne w ogóle nie były dofinansowywane.

DOFINANSOWANIE DZIAŁAŃ PRZY ZABYTEKACH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH MECHANIZMU FINANSOWEGO EUROPEJSKIEGO OBSZARU GOSPODARCZEGO I NORWESKIEGO MECHANIZMU FINANSOWEGO W LATACH 2009–2014

Ponadto w latach 2009–2014 ze środków finansowych *Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finansowego* dofinansowano działania przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków łączną kwotą ok. 314 milionów złotych. Rocznie dawało to kwotę ponad 52 milionów złotych. Największe dofinansowanie uzyskały wojewódz-

DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2007–2013 ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH PROGRAMU ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH NA POSZCZEGÓLNE RODZAJE ZABYTEKÓW W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA

Województwo	Sakralne		Obronne		Zamki		Użyteczności publicznej		Rezydencjonalne		Zieleń	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	17 144 691	8,4	0	0	23 717	44,2	1 081 886	52,1	606 334	52,2	25 000	0,4
Kujawsko-pomorskie	8 702 460	4,3	0	0	29 943	55,8	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	13 158 087	6,4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	9 895 650	4,8	0	0	0	0	0	0	0	0	129 173	2,2
Łódzkie	11 729 948	5,7	0	0	0	0	41 930	2,0	55 760	4,8	0	0
Małopolskie	7 658 406	3,8	0	0	0	0	0	0	0	0	153 713	2,6
Mazowieckie	11 551 353	5,7	0	0	0	0	459 786	22,2	0	0	866 141	14,4
Opolskie	14 683 229	7,2	0	0	0	0	0	0	0	0	524 920	8,7
Podkarpackie	12 714 610	6,2	0	0	0	0	492 232	23,7	0	0	1 435 978	23,8
Podlaskie	14 277 434	7,0	0	0	0	0	0	0	0	0	411 778	6,8
Pomorskie	9 567 537	4,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	8 291 943	4,1	0	0	0	0	0	0	500 000	43,0	0	0
Świętokrzyskie	9 732 217	4,8	0	0	0	0	0	0	0	0	446 393	7,4
Warmińsko-mazurskie	14 222 785	7,0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	22 021 700	10,8	0	0	0	0	0	0	0	0	2 032 059	33,7
Zachodniopomorskie	18 454 791	9,1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	203 806 841	100	0	0	53 660	100	2 075 834	100	1 162 094	100	6 025 155	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych otrzymanych od marszałków województw

stwa dolnośląskie i mazowieckie. W 7 województwach nie uzyskano środków na działania przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków z powyższych źródeł.

**DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2009–2014 ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH MECHANIZMU
FINANSOWEGO EUROPEJSKIEGO OBSZARU GOSPODARCZEGO I NORWESKIEGO MECHANIZMU
FINANSOWEGO W PODZIALE NA WOJEWÓDZTWA**

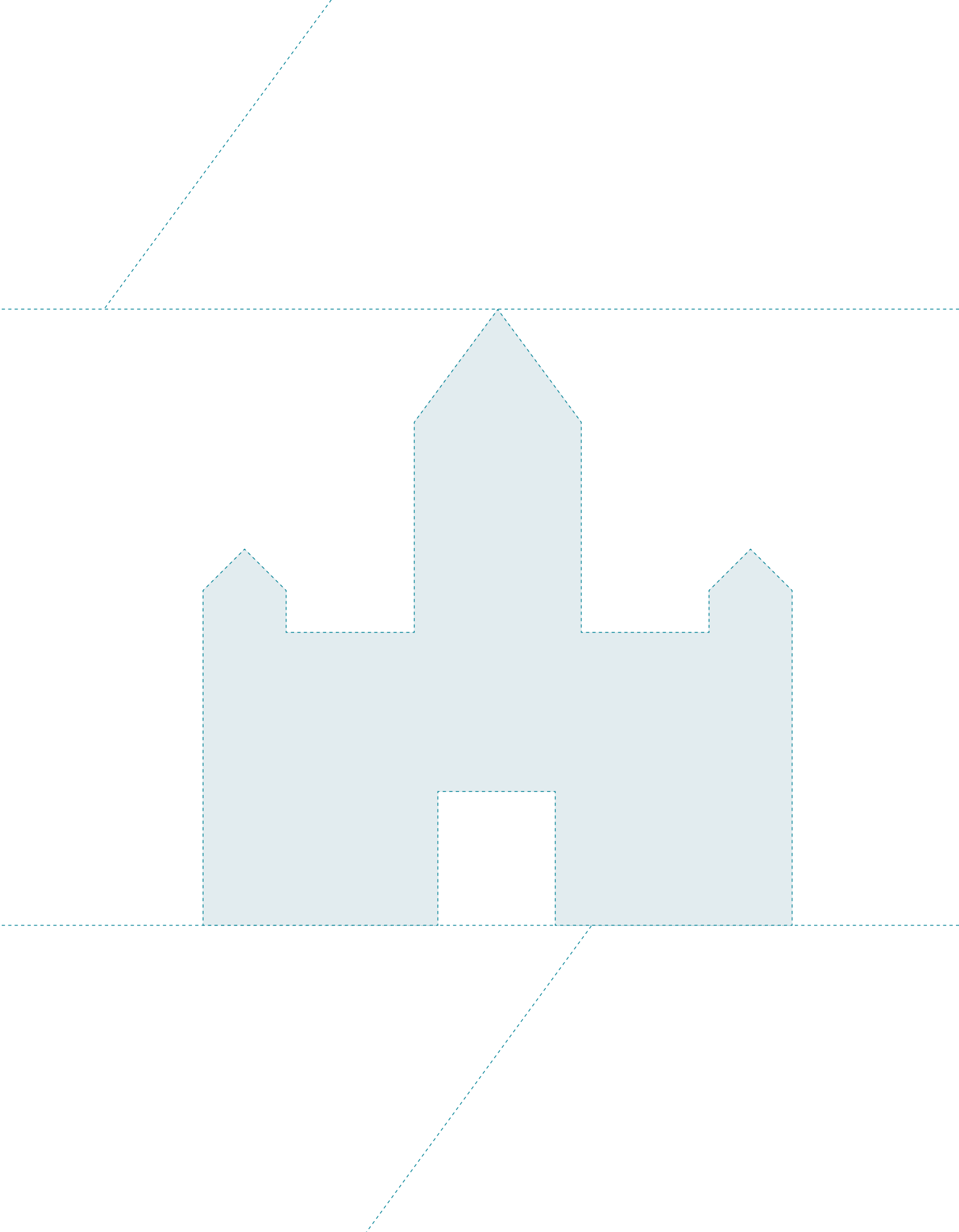
Województwo	Minister	
	dotacja	%
Dolnośląskie	74 404 751	23,7
Kujawsko-pomorskie	0	0
Lubelskie	12 889 942	4,1
Lubuskie	0	0
Łódzkie	19 390 671	6,2
Małopolskie	44 486 961	14,2
Mazowieckie	72 074 350	22,9
Opolskie	0	0
Podkarpackie	13 058 822	4,1
Podlaskie	0	0
Pomorskie	41 340 315	13,2
Śląskie	23 152 984	7,4
Świętokrzyskie	0	0
Warmińsko-mazurskie	13 301 875	4,2
Wielkopolskie	0	0
Zachodniopomorskie	0	0
Polska	314 100 671	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych otrzymanych od marszałków województw

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Archeologia		Inne		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	308 941	38,1	115 897	1,8	822 589	62,3	147 123	5,6	0	0	280 239	7,2	20 556 417	9,0
0	0	0	0	49 000	0,8	0	0	0	0	0	0	0	0	8 781 403	3,8
0	0	0	0	250 349	3,8	0	0	74 000	2,8	0	0	127 052	3,2	13 609 488	5,9
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10 024 823	4,4
0	0	0	0	140 761	2,1	0	0	0	0	0	0	482 869	12,4	12 451 268	5,5
0	0	0	0	1 034 330	15,7	0	0	24 990	0,9	0	0	774 483	19,8	9 645 922	4,2
0	0	121 582	15,0	302 419	4,6	0	0	386 000	14,6	0	0	176 370	4,5	13 863 651	6,1
0	0	211 249	26,1	78 049	1,2	122 981	9,3	126 340	4,8	0	0	102 419	2,6	15 849 187	6,9
0	0	0	0	819 393	12,4	0	0	391 988	14,9	0	0	967 287	24,8	16 821 488	7,4
0	0	0	0	1 390 599	21,1	0	0	467 327	17,7	0	0	315 422	8,1	16 862 560	7,4
0	0	0	0	420 509	6,4	0	0	16 020	0,6	0	0	0	0	10 004 066	4,4
0	0	0	0	158 027	2,4	0	0	0	0	0	0	41 016	1,1	8 990 986	3,9
0	0	0	0	476 966	7,2	0	0	658 398	24,9	0	0	288 971	7,4	11 602 945	5,1
0	0	168 161	20,8	60 000	0,9	0	0	0	0	0	0	309 221	7,9	14 760 167	6,5
0	0	0	0	1 290 016	19,6	375 896	28,4	347 469	13,2	0	0	39 035	1,0	26 106 175	11,4
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	18 454 791	8,1
0	0	809 933	100	6 586 315	100	1 321 466	100	2 639 655	100	0	0	3 904 384	100	228 385 337	100

WNIOSKI, DIAGNOZY I REKOMENDACJE

IX.

WNIOSKI, DIAGNOZY I REKOMENDACJE

1.

WNIOSKI Z ANALIZY STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

A. ZABYTKI NIERUCHOME (KSIĘGA A)

Przeprowadzone analizy stanu zachowania zabytków nieruchomych potwierdziły, że istnieje ścisły związek pomiędzy stanem zachowania zabytku a jego cechami, takimi jak: forma przestrzenna i wartości użytkowe wynikające z pierwotnej funkcji, materiału, czasu powstania oraz lokalizacji. Na kondycję obiektu zabytkowego wpływ mają nie tylko kwestie wynikające ze specyfiki jego formy i substancji, lecz również pozytywne lub negatywne podejście do zabytków określonego rodzaju przez właścicieli, użytkowników i innych osób korzystających z ich walorów zabytkowych bądź np. praktyka konserwatorska w zakresie ich wartościowania. W powiązaniu z nimi, istotne znaczenie dla stanu zachowania zabytków nieruchomych ma również forma własności oraz wynikający z niej sposób użytkowania zabytku. Utrzymaniu zabytków w dobrym stanie sprzyja bowiem zamożność właścicieli i dobra koniunktura gospodarcza, ale też przekonanie o wartości użytkowej oraz historycznej czy symbolicznej zabytku, jak również potrzebie dbania o jego substancję i wygląd.

Najlepiej zachowaną oraz najmniej zagrożoną grupą zabytków nieruchomych pozostają niewątpliwie obiekty sakralne. Fakt ten można tłumaczyć szczególną rangą obiektów sakralnych w społecznej hierarchii wartości w naszym kraju. Bardzo istotna jest też ciągłość użytkowania zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem świątyń oraz innych budowli związanych z kultem religijnym będących w większości w posiadaniu Kościoła katolickiego. Podstawą ich dobrej kondycji są: powszechne uznanie wartości zabytkowych, bieżące utrzymanie i systematyczne prace remontowe, znaczne środki własne oraz umiejętność pozyskiwania z różnych źródeł dotacji dla obiektów prezentujących w większości znaczne wartości zabytkowe. Należy jednak pamiętać, że w wielu wypadkach sakralne dziedzictwo prawosławne, greckokatolic-

kie i ewangelickie, chociaż przetrwało w zasadniczo dobrym stanie jako świątynie katolickie, to jednak zostało zubożone o charakterystyczne elementy architektury, wystroju i wyposażenia. Istotnym problemem w części regionów kraju jest również szczególna grupa nieużytkowanych i częstokroć zagrożonych świątyń należących pierwotnie do innych wyznań, które w wyniku wojennych czystek etnicznych oraz powojennych zmian granic i przesiedleń utraciły pierwotną funkcję sakralną³⁰⁸. Jednocześnie na słabszą kondycję nadal użytkowanych obiektów sakralnych należących do innych wyznań wpływają przede wszystkim mniejsze możliwości finansowe związane z niewielką obecnie liczebnością wiernych.

Zabytki sakralne są grupą obiektów, których walory zabytkowe i konieczność ochrony nie wzbudzają wątpliwości użytkowników, stąd ich ochrona jest ułatwiona. Pomimo to analiza wykazała pewną liczbę obiektów sakralnych, wobec których stwierdzono utratę wartości bądź zagrożenie utraty wartości zabytkowych. Fakt ten stanowić może znaczny problem konserwatorski z uwagi na niebezpieczeństwo utraty zabytków o znacznych wartościach. Zagrożenia wynikają zarówno ze wskazanych powyżej problemów z nieużytkowaną grupą obiektów, ale również z przypadków podejmowania wobec zabytków sakralnych działań remontowych przekształcających formę i niszczących autentyczną substancję zabytkową.

W przypadku obiektów o funkcji mieszkalnej i użyteczności publicznej obecny stan zachowania oraz perspektywy dalszego utrzymania zależą głównie od ich formy oraz standardu użytkowego odpowiadającego lub nie współczesnym potrzebom i aspiracjom właścicieli. Wśród budynków mieszkalnych na ogół dobrze zachowane, użytkowane i bieżąco remontowane są kamienice, murowane wille oraz miejskie domy jedno- i wielorodzinne. Znacznie gorzej wygląda sytuacja obiektów drewnianych i murowanych o niższym standardzie – przede wszystkim zabudowy małomiasteczkowej i domów wiejskich.

W przypadku budynków użyteczności publicznej – w dobrym stanie są ratusze i wszelkiego rodzaju budynki administracyjne wykorzystywane przez władze państwowe i samorządowe oraz będące siedzibami instytucji, takich jak banki, poczty, szkoły, użytkowane szpitale i dworce. Jednocześnie jako obiekty o utraconych wartościach zabytkowych lub zagrożone ich utratą wskazywano przede wszystkim nieużytkowane lub użytkowane niewłaściwie: dawne koszary, karczmy, pensjonaty, wiejskie szkoły oraz budynki administracyjne i społeczne zakładów przemysłowych.

Z kolei w przypadku zabytkowych cmentarzy czynnikiem decydującym o stanie zachowania jest zainteresowanie i opieka lokalnej społeczności. Dlatego wśród obiektów zagrożonych i o utraconych wartościach dominują cmentarze jej pozbawione, tj. przede wszystkim żydowskie i ewangelickie, prawosławne oraz greckokatolickie, jak również cmentarze wojenne z czasów I wojny światowej. Należy też zwrócić uwagę, że na stan zachowania dużej części zabytkowych cmentarzy wpływa również fakt, że duża część z nich pozostaje nadal poza rejestrem zabytków.

³⁰⁸ Problem ten dotyczy dawnych bożnic żydowskich, cerkwi prawosławnych i greckokatolickich we wschodnich i południowo-wschodnich województwach (podlaskie, lubelskie, podkarpackie) oraz dawnych świątyń ewangelickich w województwach zachodnich (zachodniopomorskie, lubuskie, dolnośląskie).

Najslabiej zachowanymi i najbardziej zagrożonymi grupami funkcjonalnymi zabytków są obiekty przemysłowe, gospodarcze, rezydencjonalne i związane z nimi zabytki folwarczne. Ich cechami wspólnymi jest utrata przez znaczną część lub całość zasobu pierwotnych funkcji wskutek przemian ustrojowych, gospodarczych i społecznych zachodzących w ciągu ostatnich 70 lat. Stąd duży udział w zasobie obiektów nieużytkowanych lub w różnym stopniu przekształconych w trakcie adaptacji do nowych funkcji. Także wśród założeń zieleni jako zagrożone lub o utraconych wartościach wskazywano głównie parki dworskie i pałacowe, szczególnie w przypadku zmiany funkcji na kolidującą z całością dawnego założenia rezydencjonalnego. W dobrym stanie zachowane są z reguły założenia zieleni miejskiej, zdrojowej, kalwaryjskiej oraz parki towarzyszące obiektom rezydencjonalnym użytkowanym przez instytucje państwowe.

Analizując zabytki nieruchome pod kątem dominującego materiału, z jakiego zostały wzniesione, statystycznie najbardziej zagrożonymi grupami są zabytki zbudowane z glinobitki, rudy darniowej oraz drewna. W przypadku bardzo rzadko wpisywanych do rejestru zabytków obiektów wzniesionych z materiałów dotychczas pomijanych w analizach stanu zachowania, czyli glinobitki i rudy darniowej, wpływ na to mogła mieć ich znikoma reprezentacja w chronionym zasobie oraz pierwotna funkcja – budynki gospodarcze i mieszkalne o niskim standardzie, a więc przynależność do grup zabytków najbardziej zagrożonych. **Zdecydowanie bardziej skomplikowana sytuacja jest w przypadku zabytków wzniesionych w konstrukcjach drewnianych.** Wnioski dotyczą zarówno budowli całkowicie drewnianych, jak i szkieletowych z wypełnieniem innym niż drewno. W świetle przedstawionych statystyk, stan zachowania zasobu jest zły, choć paradoksalnie w przeprowadzonych pogłębionych badaniach ilościowych stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru na reprezentatywnej dla zasobu próbie obejmującej 1303 zabytki nieruchome rozlokowane na terenie całego kraju – ogólny stan zachowania zabytków drewnianych okazał się nieco lepszy niż murowanych³⁰⁹. **Sytuacja ta wynikać może z kilku przyczyn. Przede wszystkim z małej i niepełnej obecnie reprezentacji obiektów o konstrukcjach drewnianych w rejestrze zabytków, która ani w przeszłości, ani obecnie nie odzwierciedla różnorodności typologicznej (rozwiązań powszechnych i unikatowych) tej grupy zabytków oraz zdecydowanej nadreprezentacji w rejestrze obiektów sakralnych, charakteryzujących się ogólnie lepszym stanem zachowania³¹⁰.**

Zróznicowana regionalnie charakterystyczna zabudowa drewniana o funkcjach mieszkalnych, gospodarczych, przemysłowych itp., często nieuwzględniona w rejestrze, w ostatnich dziesięcioleciach przestała bądź obecnie przestaje już istnieć. Pozostają jedynie jej relikty przenoszone do muzeów (skansenów). W zupełnie innej sytuacji są z reguły dobrze zachowane obiekty kategorii od dawna uznanych za cenne, np. świątynie i obiekty kultu religijnego. Na kształt zasobu budownictwa drewnianego objętego ochroną prawną wpływ miała wieloletnia polityka konserwatorska. W regionach bogatych w tego typu zabudowę zwykle było niewiele dotyczących jej wpisów do rejestru (wyjątkiem jest obszar dzisiejszego wojewódz-

³⁰⁹ Zobacz rozdział: *Pogłębiona analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru.*

³¹⁰ Wpływ na wynik badań mógł mieć również duży udział zabytków wzniesionych w konstrukcjach drewnianych w grupie obiektów nieistniejących, które nie były analizowane w trakcie pogłębionych badań ilościowych stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru na reprezentatywnej dla zasobu próbie 1303 zabytków nieruchomych.

stwa małopolskiego), gdyż budynki o konstrukcjach drewnianych uważano za typowe, a więc o mniejszych wartościach zabytkowych. Chętniej budownictwo drewniane obejmowano ochroną w regionach, gdzie występowało sporadycznie, skutkiem czego stwierdzono tam procentowo większe straty występującego zasobu. Powodem zaniedbania i likwidacji drewnianego budownictwa mieszkalnego (wiejskiego i miejskiego) oraz gospodarczego i przemysłowego były względy funkcjonalne i prestiżowe. Pewne znaczenie miała też specyfika materiału, bardziej niż inne narażonego na zniszczenie z powodu działania naturalnych czynników zewnętrznych i pożaru, jak również zaniechanie adaptacji budynków o konstrukcjach drewnianych i tym samym pozbawienie ich współczesnych walorów użytkowych, z powodu trudności technicznych, kosztów oraz braku wystarczającej wiedzy na temat sposobów ochrony i konserwacji zabytkowych obiektów drewnianych ze strony ich właścicieli i użytkowników oraz, niestety, również służb konserwatorskich. **Podkreślenia wymaga, że obiekty o konstrukcjach drewnianych wskazywane od wielu lat jako najbardziej zagrożona grupa zabytków, w wielu regionach z dziedzictwa zagrożonego stały się już właściwie dziedzictwem utraconym (szczególnie w zakresie wskazanego powyżej drewnianego budownictwa mieszkalnego wiejskiego i małomiasteczkowego, gospodarczego i przemysłowego).** Oznacza to utratę charakterystycznego dla wielu regionów kraju krajobrazu kulturowego nierozzerwalnie związanego z architekturą i budownictwem drewnianym.

W dotychczasowych opracowaniach obiekty kamienne rozpatrywano łącznie z ceglanyymi jako murowane. Skutkiem tego jest brak pełnego rozpoznania zasobu obiektów kamiennych bez szczegółowych inwazyjnych badań, niemożliwych do przeprowadzenia w procesie weryfikacji. Miało to niewątpliwie wpływ na rezultaty badań i analiz – dopiero pełne rozpoznanie materiału budowlanego obiektów zagrożonych i o utraconych wartościach wpłynęło na wysoki wskaźnik strat wśród budowli zbudowanych z kamienia.

W kontekście chronologii zabytków, w najlepszym stanie są cieszące się powszechnym uznaniem obiekty pochodzące ze średniowiecza. Znaczną ich część stanowią obiekty sakralne oraz zabezpieczone ruiny zamków i pozostałości murów miejskich. Mocno niepokojącym, ostatnio wyraźnie narastającym zjawiskiem są jednak niepoparte właściwą dokumentacją odbudowy lub rekonstrukcje obiektów wpisanych do rejestru zabytków jako ruiny. Dotyczy to przede wszystkim zamków oraz niektórych kościołów, w krajobrazie kulturowym często funkcjonujących w stanie ruiny już od kilkuset lat. Co ciekawe, nawet w tej grupie stwierdzono pojedyncze przypadki rozbiórek, które budzić winny bardzo duże wątpliwości z punktu widzenia konserwatorskiego.

Jednak zdecydowanie najwięcej obiektów nieistniejących, o utraconych wartościach i zagrożonych odnotowano wśród zabytków pochodzących z przedziałów czasowych obejmujących wieki XIX–XX oraz XVI–XVIII. W tych przypadkach zniszczenia dotyczą głównie zabytków z grup obiektów rezydencjonalnych, folwarcznych, przemysłowych, gospodarczych i mieszkalnych. Zniszczenia te wynikają z niedostatecznego jeszcze rozpoznania zasobu (np. wśród zabytków z XX w.) lub utraty pierwotnej funkcji, co w wielu przypadkach skutkuje brakiem zrozumienia wartości zabytkowych (np. nieoczywistych wartości artystycznych przejawiających się w skromnych i schematycznych formach wystroju), powodując ich opuszcze-

nie i zaniechanie poszukiwania dla nich nowych sposobów użytkowania. O ile ubytek zabytków z XIX i XX w., ze względu na jego znaczny udział w całości chronionego zasobu, jest mniej dotkliwy, to niepokojąca jest utrata zabytków pochodzących z przedziału od XVI do XVIII w. (choć w dużej mierze jest to również wynik m.in. masowych rozbiórek obiektów w ramach akcji powojennego porządkowania miast w województwach zachodnich oraz ich pozostawiania nadal w rejestrze na skutek braku – niewymaganych wówczas – formalnych skreśleń).

Analiza zasobu wykazała, że w zdecydowanie lepszym stanie są zabytki zlokalizowane w dużych ośrodkach miejskich. W miastach wojewódzkich oraz pozostałych miastach na prawach powiatu czynnikiem sprzyjającym ochronie zabytków są większe możliwości finansowe właścicieli, w tym również sprawność w pozyskiwaniu środków z rozmaitych źródeł zewnętrznych. Należy to wiązać ze zrozumieniem potrzeby ochrony zabytków postrzeganych jako potencjał ekonomiczny, ale też coraz częściej ze względu na ich wartości zabytkowe. Wynika to też z możliwości skuteczniejszego sprawowania ochrony przez służby konserwatorskie i budowlane mające siedzibę w tych ośrodkach miejskich. Składa się na to łatwiejsza dostępność, nadzór, ściślejsza współpraca z WUOZ oraz działanie konserwatorów samorządowych wspartych dodatkowym systemem finansowania zabytków. Z drugiej strony w dużych miastach presja inwestycyjna ma negatywny wpływ na stan zachowania, a często samo przetrwanie konkretnych zabytków zagrożonych rozbiórką bądź znacznym przekształceniem.

Większą utratę i skalę zagrożenia zasobu (obiektów nieistniejących, o utraconych wartościach zabytkowych oraz zagrożonych) odnotowano w województwach, w których po 1945 r. nastąpiła przynajmniej częściowa wymiana ludności, przy czym zależność ta jest silniejsza na terenach wiejskich niż w dużych miastach. Największe straty zasobu odnoszą się głównie do lat 50.–80. XX w., gdy postępujące zniszczenie obiektów było odzwierciedleniem stosunku mieszkańców i władz do „obcego dziedzictwa”. Na obecną sytuację zabytków na tych obszarach wpływ ma sytuacja społeczno-gospodarcza, powodująca m.in. większe niż w innych regionach problemy ze znalezieniem odpowiednich użytkowników dla obiektów zabytkowych.

Istotnym, zmiennym czynnikiem wpływającym na stan i perspektywy przetrwania w dobrej kondycji zabytków jest też aktualny stan jego własności. Od rodzaju własności często zależą: fakt i sposób użytkowania, sposób i możliwości finansowania remontów, zgłaszanie zamiaru prowadzenia prac przy zabytku oraz realizacja zaleceń konserwatorskich. Zdecydowanie w najlepszym stanie zachowania są obiekty stanowiące własność kościołów i związków wyznaniowych zarówno sakralne, jak i użyteczności publicznej, mieszkalne i gospodarcze. Największą skuteczność w pozyskiwaniu środków publicznych na ochronę zabytków wykazują związki wyznaniowe i samorządy, nieco mniejszą podmioty prawne, które mogą skorzystać z obowiązującego systemu finansowania dzięki zaangażowaniu własnych środków. W przypadku obiektów państwowych i samorządowych część zabytków jest użytkowana w sposób zgodny lub niekolidujący z pierwotnym przeznaczeniem, w dobrym stanie, bieżąco remontowana na ogół zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi. Istnieją jednak obiekty nieużytkowane, nie zawsze należycie zabezpieczone, narażone na szybką destrukcję lub pozbawione już

wartości zabytkowych. W przypadku Skarbu Państwa to przede wszystkim obiekty folwarczne i przemysłowe, a w mniejszym stopniu rezydencjonalne – często oddane w dzierżawę. W przypadku samorządów są to obiekty rezydencjonalne wraz z zabytkowymi założeniami zieleni oraz duży zasób niedoinwestowanego budownictwa mieszkaniowego. Problemy najczęściej dotyczą zabytków o ograniczonym dostępie do środków publicznych – będących własnością prywatną domów i budynków gospodarczych na wsiach i w mniejszych miastach, które zwykle są użytkowane, ale często remontowane systemem gospodarczym bez porozumienia z WKZ. Zdecydowanie mniejszą grupą są prywatni właściciele zabytków z zespołów rezydencjonalno-folwarcznych i przemysłowych, którzy w większości współpracują z organami ochrony zabytków. W przypadku obiektów będących współwłasnością różnych podmiotów największym problemem jest brak koordynacji działań, skutkujący często dezintegracją techniczną, kompozycyjną lub estetyczną indywidualnych zabytków bądź całych zespołów.

W trakcie prowadzonych badań i analiz zdiagnozowano również najistotniejsze przyczyny i rodzaje zagrożeń.

Najczęściej stwierdzanym zagrożeniem był brak użytkowania. Przyczyną była zazwyczaj utrata funkcji, budowa w sąsiedztwie nowego obiektu przejmującego funkcję, trudna do adaptacji forma, niedogodna lokalizacja, rozpoczęty i nieukończony remont, a także stan techniczny uniemożliwiający użytkowanie obiektu.

Niewłaściwe użytkowanie stwierdzano zdecydowanie rzadziej niż brak użytkowania. Powodem kolidującego z wartościami zabytku użytkowania bywa dążenie właścicieli do wykorzystania posiadanych kubatur/terenów zgodnie ze współczesnymi potrzebami, bez uwzględnienia walorów zabytkowych – wprowadzana funkcja nie przystaje do zachowanego układu przestrzennego i architektury zabytku, co w rezultacie często prowadzi do prób przebudowy lub ostatecznego jego porzucenia. W obu przypadkach efektem bywa utrata wartości zabytkowych obiektów. Niewłaściwe użytkowanie często dotyczy też obiektów dzierżawionych lub wynajmowanych – nierzadko – wielu najemcom/lokatorom.

Kolejnym, zdiagnozowanym rodzajem zagrożeń był brak zabezpieczenia i bieżącej konserwacji lub pielęgnacji. Ich powodem, zarówno w odniesieniu do wszystkich grup obiektów budowlanych, jak i założeń zieleni, był niedobór środków finansowych. Nie bez znaczenia był również brak świadomości potrzeby ochrony danego zabytku i woli podjęcia działań, wobec których problemy finansowe często okazują się jedynie pretekstem zaniechania. **Częstą przyczyną rezygnacji z prac przy zabytku bywa też brak ekonomicznego uzasadnienia ponoszenia na ten cel jakichkolwiek kosztów** (szczególnie w przypadku zabytków o funkcjach gospodarczych, folwarcznych, przemysłowych i mieszkalnych o niskim standardzie). Jest to skutek postrzegania zabytku jako mało wartościowego materialnie i użytkowo oraz – szczególnie w przypadku obiektów będących własnością Skarbu Państwa lub samorządów – braku pomysłu na jego adaptację. **W przypadku zabytków w atrakcyjnych inwestycyjnie lokalizacjach zdarza się, że wieloletni brak zabezpieczenia i bieżącej konserwacji czy pielęgnacji jest działaniem celowym, zmierzającym do całkowitego zniszczenia obiektu i wykreślenia go z rejestru zabytków.**

Kolejny czynnik wpływający na przyczyny i rodzaje zagrożeń zabytków, czyli zużycie konstrukcji i materiału, statystycznie częściej dotyczy budowli o konstrukcjach drewnia-

nych, które ze swej natury są nań wrażliwsze. Wielokrotnie stwierdzano przypadki celowych zaniedbań lub działań destrukcyjnych mających na celu świadome zniszczenie lub uszkodzenie zabytku.

Zagrożenia naturalne w równej mierze dotyczą wszystkich rodzajów zabytków, chociaż są zróżnicowane dla różnych ich typów oraz terytorialnie. Wskazywanymi zagrożeniami naturalnymi są głównie: korozja fizykochemiczna, biologiczna oraz zjawiska przyrodnicze (powódzie, wichury, osuwiska, wyładowania atmosferyczne). Wśród antropogenicznych czynników destrukcyjnych wymieniono – działające ogólnie na większym terenie – zanieczyszczenie środowiska, szkody górnicze lub wywołane nasilonym ruchem komunikacyjnym, a także dotyczące indywidualnych obiektów wynikające z niedostatecznego zabezpieczenia – kradzież elementów dekoracyjnych lub konstrukcyjnych, podpalenia, celowe dewastacje oraz wycinka starodrzewu i inwestycje.

Na obecny stan zabytków i perspektywy ich dalszego trwania wpływ mają również uwarunkowania administracyjno-prawne, organizacyjne, jak i doktrynalne w dziedzinie ochrony zabytków.

Zagrożenia inwestycyjne w znacznej mierze wiążą się z wadliwością dokumentów ustanawiających ochronę zabytku oraz brakiem narzędzi planowania przestrzennego, wskutek czego na terenach chronionych, w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów wpisanych do rejestru mogą powstawać nowe obiekty negatywnie wpływające na kompozycję przestrzenną zabytku lub jego otoczenia. Wskazane zostały przypadki, gdy uciążliwość ich funkcji skutecznie blokuje możliwości zagospodarowania zabytków lub sprawia, że zabytek bądź cały zabytkowy zespół znajduje się w zmienionym, dysharmonijnym kontekście przestrzennym. Nieprecyzyjnie opisane w decyzjach i oznaczone na załącznikach graficznych granice ochrony w praktyce uniemożliwiają skuteczną ochronę zabytku, prowadząc do licznych zagrożeń inwestycyjnych. Dotyczy to zwłaszcza założeń zieleni wtórnie dzielonych na działki z przeznaczeniem na kolidujące z zabytkiem inwestycje.

Innym stwierdzonym problemem jest też niewystarczający monitoring i nadzór konserwatorski – zwłaszcza poza obszarami największych miast oraz wobec obiektów o wartościach lokalnych. Znaczna część zaobserwowanych w trakcie weryfikacji terenowej rejestru zabytków przypadków utraty wartości lub całkowitego zniszczenia zabytków nastąpiła bez wiedzy WKZ. W praktyce organy ochrony zabytków od wielu lat zajmują się głównie sprawami zgłoszonymi przez właścicieli obiektów. Z powodów ograniczeń finansowych i kadrowych praktycznie nie prowadzą systematycznego monitoringu/lustracji podlegających ochronie obiektów, tym samym często nie mają właściwej orientacji w rzeczywistym stanie zachowania podległego im zasobu.

W trakcie badań wielokrotnie stwierdzano brak wiedzy właścicieli obiektów zabytkowych na temat ich praw i obowiązków. Zwłaszcza w przypadku obiektów prywatnych skutkuje to samowolnym podejmowaniem prac prowadzących do zubożenia, a często również całkowitej utraty wartości zabytkowych. Coraz rzadziej zdarza się jednak, że właściciel nie jest świadomy faktu posiadania zabytku. Problem powoli rozwiązuje przepisywanie rejestru i zawiadamianie stron o nowym numerze oraz coraz większy dostęp do informacji i szerszej

wiedzy o zabytkach i ich wartościach – publikowanych na wyspecjalizowanych portalach tematycznych w tym ogólnodostępnej, geoprzestrzennej bazie danych o zabytkach.

Zaobserwowane problemy doktrynalne sprowadzają się do niejednolitego w skali kraju podejścia konserwatorskiego w zakresie dopuszczalnych ingerencji w formę i substancję zabytkową. Zdiagnozowano tendencję do liberalizacji stanowiska w zakresie prac remontowych i adaptacji zabytku do bieżących potrzeb. Coraz częściej przedkłada się stan techniczny i walory użytkowe zabytku nad autentyzm substancji i formy, a powszechnie występującymi zjawiskami są: całkowita wymiana substancji zabytkowej i rekonstrukcje zabytków, realizowane często w trakcie prowadzonych prac remontowych i konserwatorskich. Wprawdzie praktykowana w naszym kraju doktryna konserwatorska historycznie dopuszczała i dopuszcza odbudowę całkowicie zniszczonego obiektu, ale zawsze po odpowiednim zadokumentowaniu oraz usprawiedliwianiu ją szczególnymi okolicznościami zarówno zniszczenia, jak i odbudowy zabytku. **Stwierdzono jednak, że w ostatnich dziesięcioleciach podobne działania zostały znacznie rozszerzone, również na obiekty niewymagające tak znacznych ingerencji oraz działania niemieszczące się w przyjętej doktrynie konserwatorskiej.**

Ogólna sytuacja gospodarcza oraz możliwości finansowe właścicieli zabytków mają istotny wpływ na kondycję zasobów dziedzictwa – zagrożeniem może być zarówno niedobór, jak i nadmiar środków finansowych. Niedobór, o ile nie prowadzi do zaniechania prac, powoduje obniżenie ich jakości poprzez użycie nieodpowiednich materiałów i technologii. Natomiast nadmierne i nieprofesjonalne zainwestowanie środków skutkować może degradującym substancję i charakter zabytkowy przeinwestowaniem oraz wykonywaniem prac niepotrzebnych. Zdarzają się też niedokończone remonty i inwestycje będące skutkiem problemów prawnych lub finansowych właścicieli, które najczęściej prowadzą do przyspieszonej destrukcji zabytku.

W przypadku części obiektów nieistniejących i o utraconych wartościach określono przyczyny ich zniszczenia. **Najczęściej stwierdzaną bezpośrednią przyczyną całkowitego zniszczenia zabytku jest jego rozbiórka** (czasem rozumiana jako uprzątnięcie pozostałości po zniszczonym obiekcie). Zazwyczaj jest ona skutkiem wieloletniego zaniedbania połączonego z brakiem użytkowania oraz zabezpieczenia i nadzoru. Stwierdzano też, że szczególnie w przypadku zabytków w atrakcyjnych inwestycyjnie lokalizacjach wieloletnie zaniedbanie mogło być działaniem celowym. Zniszczenie obiektu przyspieszano podpaleniami oraz kradzieżą elementów konstrukcyjnych i detalu architektonicznego.

Odnutowano też rozbiórki obiektów zabytkowych z przyczyn inwestycyjnych. W rejestrze nadal pozostaje pewna liczba obiektów rozebranych kilkadziesiąt lat temu w ramach tzw. akcji porządkowania miast oraz jako skutek inwestycji komunikacyjnych. Rozbiórki z przyczyn inwestycyjnych zdarzają się i współcześnie – nie zawsze jednak są one poprzedzane wymaganymi przepisami prawa skreśleniami z rejestru. Rozbiórki dotyczą zarówno obiektów w całości, jak i ich części, które uległy zniszczeniu bądź kolidują z zamierzeniami inwestycyjnymi właścicieli lub użytkowników zabytków.

Zniszczeniu ulegają przede wszystkim obiekty, których wartości zabytkowe bywają kwestionowane w odbiorze społecznym, np. skromna w formie architektura małomiasteczkowa i wiejska, budownictwo przemysłowe i gospodarcze, czyli obiekty o znacznie słabszym

przekazie indywidualnym, ale jako grupa decydujące często o wyrazie i tożsamości historycznej danych miejsc, a nawet regionów kraju.

Wśród obiektów będących własnością prywatną, samorządową, wyznaniową lub stanowiących współwłasność różnych podmiotów najczęstszą przyczyną utraty wartości zabytkowych są przekształcenia i przebudowy, wynikające z potrzeby adaptacji obiektów wpisanych do rejestru zabytków do współczesnych potrzeb użytkowych oraz norm technicznych. **Natomiast wśród obiektów w posiadaniu Skarbu Państwa najczęstszą przyczyną niezachowania wartości uzasadniających wpis do rejestru był zły stan techniczny i zniszczenie substancji historycznej.** Wynika to z sytuacji obiektów zabytkowych w posiadaniu Skarbu Państwa – zły stan techniczny dotyczy przede wszystkim nieużytkowanych lub dzierżawionych zasobów w zarządzie Agencji Nieruchomości Rolnych (obiekty folwarczne i rezydencjonalne). Zniszczeniu uległy przede wszystkim obiekty, które utraciły pierwotne funkcje, a ich forma jest trudna lub niemożliwa do adaptacji dla innych potrzeb. Niekorzystne dla nich warunki zaistniały w związku z przemianami polityczno-społecznymi (pałace i dwory, ale też budownictwo wiejskie i niższego standardu miejskie budownictwo mieszkaniowe, zabudowa gospodarcza w miastach), gospodarczymi (budownictwo folwarczne i przemysłowe, zabudowa gospodarcza w miastach), technologicznymi (budownictwo przemysłowe i folwarczne, wiejska zabudowa gospodarcza). Obiekty te również dominują wśród zabytków wykreślonych z rejestru w okresie badań prowadzonych na potrzeby Raportu.

Z przeprowadzonych badań jednoznacznie wynika, że stwierdzone przyczyny całkowitego bądź częściowego zniszczenia zabytków w przeważającej mierze pokrywają się ze zdiagnozowanymi zagrożeniami zabytku. Należy podkreślić, że zaniechanie pilnych działań eliminujących już stwierdzone zagrożenia oraz brak pilnego wdrożenia intensywnych programów zapobiegawczych i naprawczych doprowadzić może w perspektywie najbliższych lat do utraty kolejnych zabytków będących istotną częścią naszego dziedzictwa kulturowego.

B. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE (KSIĘGA C)

Stan zachowania zbioru zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków należy uznać za generalnie zły, ze względu na wysoką liczbę zabytków zagrożonych utratą wartości zabytkowych oraz o częściowo utraconych wartościach zabytkowych.

Żadna z kategorii własności w skali całego kraju nie wiąże się wyraźnie z lepszym stanem zabytków archeologicznych, chociaż istnieje korelacja wyższego udziału zabytków najlepiej zachowanych i w mniejszym stopniu zagrożonych z własnością państwową, a przeciwną tendencję można obserwować w przypadku własności prywatnej. Nawet w obrębie poszczególnych kategorii własnościowych występują znaczne różnice w opiece nad zabytkami, zależnie od podmiotu użytkującego teren objęty wpisem. Przykładem może być własność państwowa, wśród której zabytki na terenie Lasów Państwowych cechują się ogólnie lepszym stanem zachowania, związanym z monitorowaniem obszaru lasu oraz przejawianiem inicjatyw, takich jak ogradzanie, oznakowanie czy wyłączanie z obszarów, na których

prowadzona jest gospodarka leśna. W przypadku innej instytucji państwowej – Agencji Rynku Rolnego – zabytki są w zdecydowanie gorszym stanie. Jeszcze bardziej zróżnicowany stan ich zachowania występuje w przypadku własności prywatnej oraz pozostałych, mniejszych kategorii własności.

W sposobie użytkowania zabytków archeologicznych charakterystyczny jest wysoki udział gruntów, które można określić w uogólnieniu jako rolnicze: pola, łąki i pastwiska oraz sady to łącznie 31,89% zasobu zabytków (bez uwzględnienia udziału kategorii mieszanej rodzaju użytkowania). Stosunkowo wysoki procent nieużytków (8,60%) wynika z tendencji do zaniechania użytkowania obszaru zabytków, szczególnie w przypadku niewielkich grodzisk, kurhanów i zwartych cmentarzysk z konstrukcjami kamiennymi na terenach wiejskich. **Wydaje się, że istnieje związek między lepszym stanem zachowania zabytków archeologicznych a użytkowaniem w postaci sadów oraz łąk i pastwisk, a także nieużytków. Analogicznie widoczny jest związek pomiędzy gorszym stanem zachowania a sposobem użytkowania polegającym na zajęciu terenu zabytku przez zabudowę przemysłową oraz mieszkalną i gospodarczą. Zagrożenia długotrwałe związane z rolnictwem, gospodarką leśną i działaniami przyrody charakteryzują się wpływem dużo mniej niszczącym niż zagrożenia krótkotrwałe związane z inwestycjami.** Należy zaznaczyć jednak, że w przypadku dwóch pierwszych gwałtownie wzrosła skala powodowanej przez nie destrukcji w związku z upowszechnianiem coraz głębszej orki oraz mechanizacją wycinki w lasach państwowych.

W przypadku obiektów o zachowanej formie terenowej, powiązanej z określonymi grupami funkcjonalnymi, zauważalna jest tendencja do większej ich reprezentacji wśród zabytków lepiej zachowanych. Jednocześnie zabytki, których wartości mogą być w mniejszym stopniu podważane w odczuciu społecznym (dzięki widoczności na powierzchni formy, rozpowszechnieniu informacji na temat zabytku bądź poszanowania dla miejsc pochówku), nie wydają się obecnie w mniejszym stopniu narażone na zagrożenia. Natomiast w przypadku intencjonalnych zagrożeń (jak rabunek oraz zagrożenie inwestycyjne) są na nie wystawione w większym stopniu.

Konieczna jest też kontynuacja porządkowania rejestru zabytków poprzez wykreślenie wpisów niezasadnych oraz odnoszących się do zabytków nieistniejących lub o utraczonych wartościach. Równolegle powinny powstać narzędzia prawne umożliwiające wydawanie decyzji poprawiających błędy i braki już istniejących, wadliwych bądź niepoprawnych decyzji (wydanie nowej decyzji w tej samej sprawie, bez uprzedniego wykreślenia z rejestru zabytku, a wskazującej granice ochrony itp.).

Jednym z podstawowych wniosków z przeprowadzonej analizy stanu zachowania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru w skali ogólnopolskiej jest pilna potrzeba przeanalizowania koncepcji rejestru zabytków oraz dopracowanie doktryny konserwatorskiej pod kątem zdefiniowania kryteriów wymaganych do wpisania obiektu do rejestru oraz opracowania zasad sprawowania dalszej ochrony (w tym monitoringu stanu zabytków) i opieki, jak również możliwego sposobu użytkowania zabytków archeologicznych. W większości województw naszego kraju wpis do rejestru zabytków nie zapewnia ochrony zabytku *in situ*, wynikającej z przepisów Konwencji z La Valetta z 1992 r. Tym samym, niestety, nie zabezpiecza ich przed realizacją inwestycji lub eksploatacji złóż powodujących częściowe

lub pełne zniszczenie materii zabytkowej (również bezpośrednio po wydaniu decyzji wpisującej) czy przebadaniem w znacznym stopniu w trakcie archeologicznych prac wykopaliskowych. Jest to szczególnie jaskrawe w przypadku miast i innych miejscowości historycznych, zamków, dworów i innych zabytków archeologicznych związanych z zabytkami nieruchomymi, w przypadku których pozostawanie w rejestrze zabytków od dziesięcioleci zapewnia przede wszystkim możliwość narzucenia wymogu przeprowadzenia przedinwestycyjnych badań wykopaliskowych. Tym samym nie służy de facto ochronie zabytków i nie różni się niczym od statusu ewidencji zabytków. Symptomatyczny dla całego systemu, chociaż marginalny w swojej skali, jest proceder prowadzenia inwestycji związanych z wznoszeniem i funkcjonowaniem rekonstrukcji archeologicznych na terenie dobrze zachowanych zabytków rejestrowych, co jest sprzeczne z samą ideą ochrony zabytków.

Należy podkreślić, że w przeważającej większości przypadków dokonanie wpisu do rejestru zabytków nie zapewnia odpowiedniego sposobu zagospodarowania zabytku, jak też nie doprowadza do zmiany jego dotychczasowego, nieodpowiedniego użytkowania. Ważnym problemem jest tu kwestia świadomości właścicieli i użytkowników zabytków odnośnie do ich istnienia oraz posiadanych wartości zabytkowych. Na dobry stan zachowania zabytków duży wpływ mają uwarunkowania ekonomiczne umożliwiające lub utrudniające dbanie o posiadany zabytek. Obecny system finansowania zabytków niedostatecznie zachęca właścicieli do sprawowania odpowiedniej opieki. Należy podkreślić, że w przypadku przeważającej większości zabytków archeologicznych nie ma mowy o użytkowaniu zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem, co skutkuje ograniczeniami w możliwościach użytkowania terenu, na którym są zlokalizowane.

Bez położenia nacisku na edukację społeczeństwa (w tym również urzędników) oraz popularyzację wiedzy o dziedzictwie, niezależnie od zastosowania w przyszłości nawet najlepszych przepisów prawa, należy spodziewać się, że proces utraty wartości przez zabytki archeologiczne istniejące obecnie i wpisane zasadnie do rejestru będzie, niestety, przybierał na skali oraz intensywności.

2.

ANALIZA SWOT STANU ZACHOWANIA ZASOBU I MOŻLIWOŚCI JEGO OCHRONY

Uwagi wstępne:

Mocne i słabe strony dotyczą tylko stanu zachowania zabytków, pozostałe elementy to otoczenie (czyli czynniki i bariery zewnętrzne), za które uznano aspekty: społeczne, instytucjonalne i innych niż ochrona zabytków systemów (np. planowania przestrzennego).

ELEMENTY WEWNĘTRZNE

MOCNE STRONY (ATUTY)

Elementy istotne (bardzo ważne)

szczegółowe wyniki weryfikacji zasobu przeprowadzonej w latach 2009–2017 pozwalające na dogłębną diagnozę stanu zachowania zabytków i zdefiniowanie problemów

funkcjonujący rejestr zabytków, który umożliwia ochronę zabytków i monitoring zasobu w skali Polski

Elementy ważne

istnienie różnorodnych narzędzi prawnych umożliwiających ochronę zabytków

wzrastająca wiedza (w tym szczególnie specjalistyczna) na temat zasobu zabytków w wyniku stale postępującego procesu badawczego i dokumentacyjnego zasobu zabytków

postępująca digitalizacja zasobów wiedzy (w tym dokumentacji), co może usprawniać współpracę NID i organów ochrony zabytków

Elementy mało istotne

zróżnicowany pod względem rodzaju zasób zabytków w skali Polski

SZANSE

Elementy istotne (bardzo ważne)

wzrastająca świadomość społeczna (w tym właścicieli zabytków i jednostek samorządu terytorialnego) w zakresie potrzeby i wagi ochrony zabytków

lepsz (łatwiejszy) i zdywersyfikowany (wielość możliwych źródeł finansowania) dostęp do zewnętrznych środków finansowych przeznaczanych na ochronę zabytków

Elementy ważne

wzrastająca dbałość (tak władz lokalnych, jak i WKZ) o wizerunek miejscowości, szczególnie pełniących funkcje administracyjne

rozwój turystyki kulturowej i wzrost zainteresowania Polską jako destynacją turystyczną

powszechna wśród społeczeństwa opinia³¹¹, że ochrona zabytków powinna być finansowana ze środków publicznych

Elementy mało istotne

coraz ciekawsze i przyciągające różne grupy społeczne akcje edukacyjne i informacyjne na temat zabytków

pozytywne przykłady (tak o znaczeniu ogólnokrajowym, jak i lokalnym) nowych funkcji dla obiektów zabytkowych

stabilność środków publicznych przeznaczanych na ochronę i opiekę nad zabytkami

powszechna wśród społeczeństwa opinia³¹² na temat ważnej roli dziedzictwa w życiu społecznym

ELEMENTY ZEWNĘTRZNE (OTOCZENIE)

Źródło: opracowanie z wykorzystaniem wyników pracy warsztatowej w NID (10.02.2017 r.)

³¹¹ Na co wskazują badania społeczne prowadzone na zlecenie NID.

³¹² Na co wskazują badania społeczne prowadzone na zlecenie NID.

ELEMENTY WEWNĘTRZNE

SŁABE STRONY
Elementy istotne (bardzo ważne)
liczne błędy lub uchybienia w decyzjach administracyjnych i innych aktach ustanawiających ochronę konserwatorską, utrudniające sprawowanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
pogarszający się stan zabytków będący wynikiem upływu czasu, braku opieki i użytkowania oraz oddziaływania uwarunkowań naturalnych, a także antropogenicznych
nienależyta ochrona wartości zabytkowych w procesie inwestycyjnym, co może prowadzić do nieodwracalnego zniszczenia lub uszkodzenia obiektów
niewystarczający w stosunku do potrzeb i zadań zasób kadrowy organów ochrony zabytków i innych podmiotów realizujących zadania z zakresu ochrony zabytków
Elementy ważne
niezadowalający przepływ informacji między WKZ a właścicielami i zarządcami zabytków
część zabytków w złym stanie zachowania, co grozi ich bezpowrotną utratą
nienależyte rozpoznanie i zadokumentowanie (wartości) zabytków
Elementy mało istotne
niewystarczająca reprezentatywność poszczególnych rodzajów zabytków w rejestrze na poziomie regionów wynikająca ze zróżnicowanej polityki prowadzenia rejestru przez WKZ
SZANSE
Elementy istotne (bardzo ważne)
brak opracowanych standardów konserwatorskich dotyczących postępowania z poszczególnymi rodzajami zabytków
brak jednolitego podejścia do interpretacji obowiązujących przepisów prawnych (co powoduje różnicowanie polityki prowadzonej przez poszczególnych WKZ w tym zakresie)
wzrastająca presja inwestycyjna i modernizacyjna, mogąca powodować częściową, a nawet całkowitą utratę wartości zabytkowych obiektów
prowadzenie działań przy zabytkach w taki sposób, że aspekty techniczne (dobry stan techniczny) przeważają nad autentyzmem i wartościami historycznymi (mogące prowadzić do bezpowrotnej degradacji wartości zabytków)
niezadowalająca wiedza i świadomość na temat obowiązujących przepisów prawa odnoszącego się do ochrony zabytków (zwłaszcza przepisów dotyczących zapobiegania niszczeniu zabytków), zarówno po stronie obywateli, jak i podmiotów stosujących prawo
niewystarczająca wiedza na temat możliwych zagrożeń zabytków wśród interesariuszy
niewystarczające wsparcie (finansowe, merytoryczne i organizacyjne) dla prywatnych właścicieli zabytków
słabość systemu planowania przestrzennego w Polsce (brak obligatoryjności sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i dokumentów przedplanistycznych, np. studiów ochrony wartości kulturowych)
brak skutecznej egzekucji przepisów prawa w stosunku do właścicieli lub dysponentów zabytków w zakresie przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
Elementy ważne
niezadowalające zaangażowanie społeczne w działania na rzecz opieki nad zabytkami (np. wolontariat)
trudna do zrozumienia i poprawnej oceny przez właścicieli zabytków kosztowność prawidłowo wykonanych (z konserwatorskiego punktu widzenia) prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach
zanikanie dawnych zawodów, tradycyjnych technik i technologii budowlanych, stosowanie współczesnych rozwiązań materiałowych, co negatywnie wpływa na strukturę, wygląd i autentyzm zabytków
braki kadrowe i kompetencyjne (wiedza merytoryczna) w jednostkach samorządu terytorialnego, utrudniające prowadzenie skutecznej polityki ochrony zabytków w skali lokalnej
Elementy mało istotne
mała rola przypisywana dziedzictwu jako elementowi (czynnikowi) lokalnej polityki rozwoju
niskie poczucie obywatelskiego obowiązku, przejawiające się brakiem presji na władze publiczne w zakresie dbania o zabytki
degradacja wartości zabytkowych wynikająca ze stosowania przez niektórych właścicieli lub dysponentów zabytków prymatu zysku nad poszanowaniem dobra wspólnego przy braku innych rozwiązań zapewniających zyski i zachowanie wartości zabytku
brak skutecznej egzekucji przepisów prawa w stosunku do jednostek samorządu terytorialnego objawiający się niespełnieniem obowiązku opracowania gminnej ewidencji zabytków i gminnego programu opieki nad zabytkami
zmiana funkcji terenów i obiektów zabytkowych wynikająca z przemian społeczno-gospodarczych, np. obszary wiejskie oraz obiekty poprzemysłowe

NEGATYWY

ELEMENTY ZEWNĘTRZNE (OTOCZENIE)

UWAGA:

W każdej ćwiartce SWOT dokonano oceny wagi poszczególnych wskazań, wyróżniając: elementy bardzo ważne (istotne); elementy ważne; elementy mało istotne.

W ocenie zbiorczej poszczególne wskazania uzyskały od 12 do 1 pkt. Utworzono następującą skalę istotności:

12–10 pkt – elementy istotne (bardzo ważne)

9–6 pkt – elementy ważne

5–1 pkt – elementy mało istotne

3.

WSKAZANIE PROBLEMÓW I ZJAWISK KLUCZOWYCH DLA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU³¹³

A.

LEGISLACJA ORAZ SYSTEM OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

KWESTIA ZMIAN SYSTEMOWYCH W DZIEDZINIE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych bez wątpienia potwierdza potrzebę systemowych zmian, w tym o charakterze legislacyjnym, w dziedzinie ochrony zabytków i w opiece nad zabytkami. Formułowanie zaleceń konkretnych zmian prawnych w systemie ochrony zabytków nie znajdowało się wśród głównych celów niniejszego Raportu, stąd w tym zakresie można poprzestać jedynie na najbardziej ogólnych stwierdzeniach.

Niezależnie od dającej się stwierdzić w ostatnich latach tendencji do przenoszenia punktu ciężkości z pojęcia „zabytku” na szersze pojęcie „dziedzictwa” oraz wzrostu znaczenia ochrony krajobrazu kulturowego, w ramach diagnozy sytuacji zawartej w niniejszym opracowaniu należy podkreślić potrzebę zwiększenia synergii między przepisami regulującymi ochronę zabyt-

³¹³ Zawarte w tej części Raportu diagnozy dotyczące kluczowych dla stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru problemów i zjawisk oparte zostały zarówno na bezpośrednich wnioskach z analizy stanu zachowania zabytków nieruchomych i archeologicznych, jak i szerszej analizie wpływu różnych dodatkowych czynników na stan zachowania zabytków, w niektórych przypadkach jedynie sygnalizowanych w treści Raportu i wymagających bardziej szczegółowych studiów i analiz znacznie wykraczających poza zakres niniejszego opracowania.

ków i opiekę nad zabytkami a pozostałą częścią ustawodawstwa, w szczególności dotyczącego działalności budowlanej, planowania przestrzennego i rozwoju.

Wśród negatywnych czynników o charakterze ogólnym, które mogą w dłuższej perspektywie przyczyniać się do pogarszania stanu zachowania zabytków nieruchomych, na pewno wskazać można brak sprecyzowanych zakresów odpowiedzialności administracji rządowej i samorządowej w odniesieniu do części zadań z obszaru ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Wskazać również należy na konieczność wypracowania jednolitego podejścia do interpretacji obowiązujących przepisów prawnych w celu ujednolicenia polityki prowadzonej przez poszczególnych WKZ, zwiększenia nadzoru WKZ nad prowadzonymi pracami remontowymi oraz monitoringu stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru, zwiększenie skutecznej egzekucji przepisów prawa w stosunku do właścicieli lub dysponentów zabytków w zakresie przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz stałe rozwijanie kompetencji zawodowych pracowników służb konserwatorskich. By móc osiągnąć te cele, niezbędne jest wzmocnienie pozycji ustrojowej i konsolidacja służb ochrony zabytków w naszym kraju wraz ze znacznym zwiększeniem poziomu ich finansowania.

KWESTIA ZMIAN W ZAKRESIE SYSTEMU FINANSOWANIA ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

Zgodnie z danymi zebranymi na potrzeby Raportu, w 2016 r. ze środków publicznych, tj. ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 16 WKZ, jednostek samorządu terytorialnego oraz Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa i Funduszu Kościelnego, przeznaczono na prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków łączną kwotę dofinansowania w wysokości 188 milionów złotych. Doliczając do tej sumy średnioroczne kwoty dotacji pochodzące ze środków funduszy europejskich (ok. 403 milionów złotych) oraz środków finansowych Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finansowego (ok. 52 milionów złotych), całkowita roczna kwota dotacji pochodzących ze środków publicznych na zabytki w przykładowym 2016 r. wyniosła ok. 643 milionów złotych. Jest to suma znacząca, szczególnie zważywszy, że realnie stanowi ona jedynie część środków finansowych przeznaczanych na obiekty zabytkowe, które w głównej mierze finansowane są ze środków właścicieli oraz użytkowników zabytków, a nakłady przez nich ponoszone są prawdopodobnie wielokrotnie wyższe niż kwoty przeznaczone ze środków publicznych.

Jednocześnie wydaje się, że kwoty powyższe wobec ogromu potrzeb są wciąż daleko niewystarczające. Fakt ten wynika zarówno z liczby obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków (średnio w przeliczeniu na jeden zabytek nieruchomy wpisany do rejestru kwota rocznej dotacji wyniosła niespełna 8200 złotych), jak i ogromnych potrzeb finansowych dotyczących całości zasobu zabytków wpisanych do rejestru. Wydaje się również, że przynajmniej w części za obecny stan zachowania zabytków odpowiada aktualnie funkcjonujący w praktyce system finansowania zabytków z funduszy publicznych.

W chwili obecnej system finansowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru oparty jest na dotacjach celowych udzielanych właścicielom bądź użytkownikom wieczystym zabytków w ramach szeregu programów dotacyjnych. Sytuacja taka powoduje, że tylko w niewielkim stopniu jednostki dotujące mają wpływ na strukturę dotacji pod względem doboru obiektów pod kątem rzeczywistych potrzeb, a tym samym kreowania polityki dotacyjnej w odniesieniu do grup zabytków znajdujących się w najgorszym stanie zachowania, a często nieposiadających wybitnych wartości zabytkowych oraz właścicieli mających ograniczone możliwości finansowe i doświadczenie w pozyskiwaniu środków publicznych.

Sytuacja ta wyraźnie widoczna jest w strukturze dotacji udzielonych ze środków publicznych, analizowanych na potrzeby niniejszego Raportu³¹⁴. Z analizy wynika, że bezwzględnie głównym beneficjentem środków publicznych są obiekty sakralne w posiadaniu kościołów i związków wyznaniowych. W latach 2008–2016 dotacje na zabytki sakralne stanowiły 63,3%, czyli znacznie ponad połowę wszystkich dotacji udzielonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na zabytki nieruchome. Bardzo zbliżone dane uzyskujemy, porównując poziom dotacji udzielonych w 2016 r. łącznie przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 16 WKZ, jednostki samorządu terytorialnego oraz pochodzących z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa i Funduszu Kościelnego (ponad 50%). Fakt ten oczywiście wynika z dużej liczby i bardzo wysokich wartości zabytkowych tej grupy zabytków³¹⁵, ale prawdopodobnie również z większej dostępności dotacji dla kościołów i związków wyznaniowych z uwagi na większe możliwości posiadania wkładu własnego w odpowiedniej wysokości oraz łatwiejszy dostęp do informacji o możliwościach ubiegania się o dotację i możliwości profesjonalnego formułowania wniosków dotacyjnych przez uczestników wspólnot religijnych.

Drugą grupą zabytków, które uzyskały najwyższy poziom finansowania, są zabytki o funkcji mieszkalnej, na które przeznaczono 14,0% dotacji udzielonych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w latach 2008–2016 oraz przeszło 26% łącznych dotacji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 16 WKZ, jednostki samorządu terytorialnego oraz pochodzących z Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa i Funduszu Kościelnego w 2016 r. I tu również wskazać można podobne zależności związane z dużym udziałem w grupie zabytków w rejestrze³¹⁶, większymi możliwościami finansowymi oraz łatwiejszym dostępem do informacji i możliwościami profesjonalnego formułowania wniosków przez prywatnych właścicieli oraz wspólnoty mieszkaniowe. Nieprzypadkowo więc te dwie grupy zabytków (zabytki sakralne i o funkcji mieszkalnej) są grupami zabytków o najlepszym (zabytki sakralne) i jednym z najlepszych zdiagnozowanych stanów zachowania wśród wszystkich grup funkcjonalnych wyszczególnionych w rejestrze zabytków nieruchomych.

Jednocześnie w strukturze dotacji udzielonych w latach 2008–2016 przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego znajdują się grupy zabytków finansowane jedynie w sposób mar-

³¹⁴ Zobacz rozdział: *Charakterystyka poziomu finansowania zabytków wpisanych do rejestru*.

³¹⁵ Zabytki sakralne to przeszło 18% wszystkich zabytków wpisanych do rejestru.

³¹⁶ Zabytki o funkcji mieszkalnej to największa grupa zabytków w rejestrze, licząca prawie 28% całości zasobu.

ginalny. Są to zabytki o funkcji gospodarczej (1,0% udzielonych dotacji), przemysłowej (0,8%), cmentarze (0,4%) oraz zabytki archeologiczne i zabytkowa zieleni (po 0,1%), jak również zabytki o funkcji folwarcznej, na które w okresie od 2008 do 2016 r. nie udzielono z funduszy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego żadnej dotacji³¹⁷. Analizując powyższe dane, należy pamiętać, że wskazane grupy zabytków (szczególnie zabytki o funkcji gospodarczej, przemysłowej i folwarcznej) są równocześnie grupami znajdującymi się w najgorszym stanie zachowania wśród wszystkich zabytków nieruchomych oraz posiadają najwyższy wskaźnik zabytków szczególnie zagrożonych (obok zabytków rezydencjonalnych), jak również tych, które utraciły wartości zabytkowe³¹⁸.

Przyczyny tego faktu szukać należy również w systemie udzielania dotacji, który premiuje „silniejsze” podmioty mające większe możliwości zgromadzenia wkładu własnego oraz lepiej przygotowane do uczestnictwa w procesie udzielania i pozyskiwania wsparcia finansowego. Takimi podmiotami są właśnie kościoły i związki wyznaniowe, podmioty instytucjonalne, firmy oraz pewna część społeczeństwa, szczególnie mieszkańcy większych miast, którzy są głównymi beneficjentami dotacji przeznaczanych na zabytki z funduszy publicznych. Podział środków finansowych odbywa się natomiast kosztem marginalizacji podmiotów „słabszych”, posiadających mniejsze możliwości oraz wykazujących mniejszą aktywność w zakresie poszukiwania zewnętrznych środków finansowych. System finansowania zabytków wspiera również w nieporównywalnie większym stopniu obiekty posiadające najwyższe wartości zabytkowe, spychając na margines obiekty o mniejszych wartościach, często znajdujące się jednak w o wiele gorszym stanie zachowania.

Wydaje się, że takie działanie systemu jest co do zasady słuszne – premiuje bowiem aktywność w zakresie pozyskiwania środków finansowych oraz wspiera najbardziej wartościowe zabytki posiadające najwyższe wartości. Problem zaczyna być widoczny dopiero wówczas, gdy jest to jedyny sprawnie działający system wspierania zabytków. Ograniczenie możliwości uzyskiwania dotacji wyłącznie do takiej formy i takich zasad prowadzi w konsekwencji do sytuacji, w której brak wsparcia finansowego w obrębie grup zabytków najbardziej zagrożonych zniszczeniem, a posiadających potencjalnie mniejsze wartości zabytkowe oraz będących w posiadaniu mniej świadomych i aktywnych właścicieli, skazuje te zabytki na dalsze pogarszanie się ich stanu zachowania, a w konsekwencji na częściowe lub całkowite zniszczenie nie tylko pojedynczych obiektów, ale całych grup zabytków (np. budownictwa wiejskiego i małomiasteczkowego, architektury przemysłowej, gospodarczej i folwarcznej).

By zapobiec tej sytuacji, konieczne są zmiany w obecnie funkcjonujących systemach wspierania finansowego zabytków ze środków publicznych, zmierzające do wydzielenia funduszy przeznaczonych wyłącznie na zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed zniszczeniem

³¹⁷ Kwestia związana z odpowiedzią na pytanie, w jakim stopniu zabytki z tych grup posiadały złożone wnioski o dotacje i ich nie otrzymały, a w przypadku zabytków folwarcznych czy brak dotacji wynikał z braku złożonych wniosków czy ich niskiej oceny merytorycznej i formalnej wymaga przeprowadzenia szerszych analiz w oparciu o dane zgromadzone w MKiDN.

³¹⁸ Zobacz rozdział: *Analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu*.

oraz dotowania obiektów o mniejszych wartościach zabytkowych, natomiast znajdujących się w gorszym stanie zachowania. Restytucji wymaga również działający wyłącznie w teorii system remontów zastępczych w przypadku, gdy właściciel lub posiadacz zabytku nie chce lub nie może realizować nałożonego przez WKZ obowiązku przeprowadzenia niezbędnych prac konserwatorskich lub robót budowlanych. Służby ochrony zabytków winny uzyskać szersze narzędzia decydowania o przepływie środków finansowych kierowanych na zabytki oraz możliwości samodzielnego wyboru dotowanych obiektów. Prawdopodobnie krokiem do rozwiązania tej sytuacji jest powołanie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków³¹⁹, którego środki zasilane z kar za popełniane wykroczenia przeciwko zabytkom mają być w zamierzeniu ustawodawców przeznaczone właśnie na zabezpieczenie i ratowanie zabytków wymagających najpilniejszej ochrony. Ponownego przeanalizowania wymagają również wielokrotnie podnoszone już w przeszłości kwestie wsparcia finansowego dla właścicieli zabytków np. w formie ulg lub odpisów podatkowych oraz powiązania dochodów z sektora turystycznego z systemem finansowania ochrony zabytków.

PROBLEM WAD I UCHYBIEŃ PRAWNYCH W ZNACZNEJ CZĘŚCI DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Problem ten dotyczy szczególnie decyzji wydawanych w latach 50., 60., 70. i 80. XX w. Precyzyjne określenie ich skali w odniesieniu do całego rejestru zabytków byłoby niezwykle utrudnione ze względu na wielkość tego zasobu, jednak uwzględniając dane z weryfikacji zabytków obszarowych, można zakładać, że mogą one dotyczyć nawet ponad połowy funkcjonujących decyzji. Wady te mają zróżnicowany charakter, przy czym dominują nieprawidłowości w określeniu przedmiotu i zakresu ochrony konserwatorskiej. Różna jest także waga prawna występujących wad lub uchybień, począwszy od tych niezbyt istotnych, powodujących pewne trudności w bieżącej działalności administracji konserwatorskiej, po te bardzo istotne, mające charakter wad kwalifikowanych, które nieraz wręcz uniemożliwiają sprawowanie ochrony. Jednocześnie, nierzadko poszczególne decyzje o wpisie do rejestru zabytków kumulują kilka odrębnych wad o różnej doniosłości prawnej. Należy podkreślić, że z formalnego punktu widzenia nawet najbardziej wadliwa decyzja o wpisie do rejestru zabytków korzysta z domniemania ważności, istniejąc w obrocie prawnym i wywołując skutki prawne dopóty, dopóki nie zostanie ona usunięta z obrotu prawnego przy użyciu właściwego trybu.

Dostrzegając znaczenie wadliwości decyzji, organy ochrony zabytków podejmują różnego rodzaju działania prawne, jednakże analiza praktyki w tym zakresie wskazuje, że niektóre tryby postępowania stosuje się, choć częstokroć w danym stanie faktycznym nie powinno się ich

³¹⁹ Postulowanego już od dawna, m.in. przez autorów *Raportu na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, A. Böhm, P. Dobosz, P. Jaskanis, J. Purchla, B. Szmygin, op.cit., s. 68. Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków został powołany na podstawie art. 1 pkt 11 ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2017 r., poz. 1595).

używać (tryb wyjaśnienia treści decyzji – art. 113 § 2 k.p.a., tryb decyzji o zmianie decyzji – art. 155 k.p.a.), z innych zaś korzysta się w bardzo ograniczonym zakresie, choć w danym przypadku mogą one znaleźć zastosowanie (tryb stwierdzenia nieważności decyzji – art. 156 § 1 k.p.a.). Przedmiotowe działania „naprawcze” zasadniczo podejmowane są przy tym *ad hoc* w odniesieniu do poszczególnych decyzji, nierzadko z naruszeniem prawa, co w efekcie może prowadzić do dodatkowych komplikacji. Skala problemu i wiążące się z nim konsekwencje dla sprawowania ochrony konserwatorskiej są na tyle poważne, że wymagają one kompleksowego podejścia i poszukiwania optymalnych rozwiązań prawnych z punktu widzenia całego zasobu. Brak inicjatywy w tym zakresie prowadzić będzie bowiem do dalszych trudności w zakresie sprawowania ochrony oraz pogłębiania się uznaniowości i niejednorodności praktyki konserwatorskiej. Będzie się on także wiązał z niemożnością udostępniania precyzyjnych danych w zakresie wskazania lokalizacji zabytków i określenia zasięgu ich granic w ramach funkcjonującej geoprzestrzennej bazy danych o zabytkach³²⁰.

Jednocześnie wskazać należy, że problemy nie ograniczają się tylko do decyzji o wpisie do rejestru zabytków obarczonych wadami prawnymi, lecz dotyczą także decyzji z prawnego punktu widzenia prawidłowych, których stosowanie jest jednak z różnych przyczyn utrudnione lub nie odpowiadają one współczesnym oczekiwaniom co do treści bądź formy takiej decyzji. Trudności te wiążą się m.in. ze zmianą znaczenia terminów określających przedmiot lub zakres ochrony wynikających ze zmian definicji prawnych bądź też z ewolucji ich znaczenia w środowisku konserwatorskim na przestrzeni czasu. Osobną kwestią są także odmienności w sposobie prowadzenia samego rejestru zabytków, w tym w zakresie kwalifikacji określonych rodzajów zabytków do poszczególnych ksiąg rejestru, połączone ze stosowaniem zróżnicowanych zasad w zakresie wartościowania zasobu oraz sposobu określenia jego cech historycznych w dokumentacji rejestrowej. Problemy te wymagają opracowania i przyjęcia jednolitych zasad postępowania, co pozwoli na stopniowe eliminowanie stwierdzonych nieprawidłowości.

Wszystko to razem wzięte powoduje, że powstaje problem w uzyskaniu sprawdzonej i jednolitej wiedzy o zabytkach, w zakresie tak zasadniczych pytań, jak np.: czy dany obiekt jest wpisany do rejestru zabytków, ile obiektów danego rodzaju jest wpisanych do rejestru zabytków, czy też jaki jest status poszczególnych obiektów wpisanych do rejestru (tj. czy dany obiekt jest zabytkiem wpisanym indywidualnie do rejestru, obiektem chronionym jako element wpisanego do rejestru zespołu lub układu bądź też stanowi otoczenie zabytku). Konsekwencją niejednoznaczności i niejednorodności danych źródłowych są rozbieżności w równolegle prowadzonych bazach i wykazach, co nie tylko utrudnia przedstawienie zasobu zabytkowego kraju (województwa) w sposób całościowy, lecz także wiąże się z ryzykiem jego niepełnego uwzględnienia w działaniach strategicznych i ułomności w zakresie monitorowania stanu zachowania.

³²⁰ Administrowana przez NID geoprzestrzenna baza danych o zabytkach stanowi element państwowej infrastruktury informacji przestrzennej.

PROBLEM BRAKU JEDNOLITEJ INTERPRETACJI OBOWIĄZUJĄCYCH PRZEPISÓW PRAWNYCH, SKUTKUJĄCY ZRÓŻNICOWANIEM POLITYKI POSZCZEGÓLNYCH WKZ W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW

Zróżnicowane podejście do ochrony dziedzictwa kulturowego wynika z samej konstrukcji norm prawnych regulujących zasady ochrony i opieki nad zabytkami. Szereg przepisów opiera się na definicjach o nieostrym charakterze, pozostawiających organom służb ochrony zabytków znaczny zakres interpretacji. Problem pojawia się już na gruncie podstawowych definicji związanych z ochroną zabytków, i pogłębia w obrębie przepisów szczegółowych. Wiele terminów i problemów pozostaje wciąż w obrębie dyskusji środowiskowych i naukowych, stąd nawet odwołania do literatury fachowej nie zawsze dają jednoznaczne i zadowalające odpowiedzi. Jednocześnie organy administracji publicznej działają w obrębie tzw. uznania administracyjnego skutkującego tym, że szereg decyzji konserwatorskich ma charakter wybitnie uznaniowy (zarówno na płaszczyźnie wyboru przez organ następstw prawnych podejmowanych działań, jak i interpretacji pojęć o charakterze nieostrym).

Ponadto te same normy prawne stosowane są w obrębie poszczególnych regionów w odmiennym kontekście sytuacyjnym. Zróżnicowanie polityki konserwatorskiej poszczególnych urzędów ochrony zabytków wynika nie tylko z odmiennej interpretacji przepisów, ale też z samej specyfiki zasobu zabytkowego na danym terenie. Możliwości działania poszczególnych urzędów (zasób kadrowy, budżet) są porównywalne, natomiast sam obszar działania, liczba zabytków na danym terenie oraz zróżnicowanie ich specyfiki i wartości zabytkowych powodują, że niemal każdy organ jest zmuszony mierzyć się z wyzwaniem o nieco innym charakterze. Na kwestie te nakładają się ponadto uwarunkowania kulturowe i społeczne (standard i stan zachowania lokalnego zasobu, struktura osadnicza, gęstość zaludnienia, poziom zamożności itp.), które powodują, że nawet porównywalne działania administracyjne mają inne konsekwencje praktyczne oraz inny odzew społeczny. Ten sam typ zabytku, który na jednym terenie występuje powszechnie, na innym obszarze stanowić może obiekt unikatowy i relikw o bezcennej wartości (np. architektura drewniana, obiekty wzniesione z rudy darniowej albo w technice glinobitki). Stąd w naturalny sposób, nawet w obrębie porównywalnych obiektów, kontekst sytuacyjny uzasadnia podejmowanie innych decyzji i użycie odmiennych instrumentów prawnych.

Kolejnym zjawiskiem, które w dłuższej perspektywie czasowej rodzi nowe problemy, jest dynamiczny rozwój struktury samorządowych urzędów konserwatorskich, których obecnie jest już ponad 60. Najwyższa Izba Kontroli, po zbadaniu współdziałania WKZ oraz jednostek samorządu terytorialnego, stwierdziła w 2016 r., że współpraca tych dwóch podmiotów jest niewystarczająca do realizacji zadań związanych z ochroną zabytków³²¹. W związku z tym zróżnicowanie polityki pojawia się nie tylko na gruncie WUOZ w poszczególnych województwach, ale również w obrębie tego samego terenu, gdzie część kompetencji przekazano samorządom lokalnym.

³²¹ Raport NIK: *Współdziałanie Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków oraz jednostek samorządu terytorialnego*, op.cit.

Jednak najważniejszym czynnikiem wpływającym na zróżnicowanie instytucjonalnego podejścia do ochrony dziedzictwa kulturowego jest brak kompleksowych standardów działań konserwatorskich oraz pluralistyczny charakter samej doktryny konserwatorskiej, w obrębie której egzystują skrajne postawy. Poglądy utrwalone na gruncie minionych dziesięcioleci nie zawsze odpowiadają wyzwaniom zmieniającej się coraz dynamiczniej współczesności. Silna i wzrastająca presja inwestycyjna pociąga za sobą oczekiwania coraz większych ingerencji w zabytki, które w świetle tradycyjnie pojmowanej teorii konserwatorskiej są wciąż niedopuszczalne. Natomiast polityka urzędów konserwatorskich ulega liberalizacji w takim stopniu, w jakim wpływa na nią skala oczekiwań na danym terenie, a nawet w obrębie poszczególnych postępowań. W obliczu inwestycji o ogromnej skali i strategicznym charakterze urzędy konserwatorskie często nie mają odpowiednio silnych instrumentów umożliwiających walkę o zachowanie autentyzmu i integralności przebudowywanych obiektów. Nie bez znaczenia pozostaje również wpływ lokalnych władz samorządowych, dla których inwestycje w obiekty zabytkowe stają się często jedynie środkiem do realizacji własnych celów inwestycyjnych lub propagandowych, a nie zawsze celem samym w sobie. Skutkiem tego urzędy konserwatorskie tylko w niewielkim stopniu mogą realizować własną politykę konserwatorską, w większym zaś zmuszone są balansować między interesem społecznym (czasami rozumianym bardzo partykularnie), presją opinii publicznej (lokalnej prasy, stowarzyszeń i organizacji społecznych) oraz presją czasu narzuconą przez tryby postępowań administracyjnych.

Jednocześnie organy administracyjne służb konserwatorskich mają coraz mniejsze możliwości merytorycznej oceny podejmowanych decyzji, a w coraz większym stopniu muszą zmagać się z materią administracyjną i biurokratyczną. Konieczność stałego podnoszenia sprawności administracyjnej urzędników coraz częściej odbywa się kosztem szkoleń branżowych i tematycznych, czyli wiedzy merytorycznej z obszaru samej ochrony dziedzictwa kulturowego. Pomimo licznych konferencji tematycznych i spotkań w obrębie służb ochrony zabytków, brak jest powszechnie znanej i dostępnej platformy komunikacyjnej umożliwiającej wymianę doświadczeń i wspólne rozwiązywanie pojawiających się powszechnie problemów.

PROBLEM BRAKU KOMPLEKSOWYCH STANDARDÓW ZASAD POSTĘPOWANIA KONSERWATORSKIEGO W ODNIESIENIU DO POSZCZEGÓLNYCH GRUP ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

Zróżnicowanie polityki konserwatorskiej prowadzonej przez poszczególnych WKZ wynika w dużym stopniu z braku kompleksowych standardów i zasad postępowania konserwatorskiego dla różnych grup zabytków wpisanych do rejestru. Brak zestandaryzowanych metod postępowania konserwatorskiego w skali całego kraju powoduje istotne różnice w podejściu do takich samych grup zabytków, często diametralnie odmienne w zależności od województwa bądź nawet poszczególnych delegatur WUOZ. Sytuacja ta pogłębia istniejący chaos w zakresie orzecznictwa konserwatorskiego, sprzyja wydawaniu błędnych rozstrzygnięć i w sposób bezpośredni wpływa na stan zachowania zabytków w procesie prowadzonych działań konser-

watorskich, poprzez obniżanie wartości zabytków, szczególnie wartości związanych z zachowaniem integralności zabytków oraz autentyzmem ich struktury i formy.

Standardy i zasady postępowania konserwatorskiego powinny zostać wypracowane przede wszystkim dla grup zabytków wyróżniających się z uwagi na posiadane wartości zabytkowe, z uwagi na indywidualne i skomplikowane metodologicznie oraz doktrynalnie zasady prowadzenia prac badawczych, projektowych, budowlanych i konserwatorskich, a także z uwagi na brak opracowanej dotychczas metodologii oceny i badań zasobu, wymogów względem dokumentacji naukowej i projektowej oraz zasad prowadzenia prac remontowych i konserwatorskich. Wśród poszczególnych grup zabytków można tu wyróżnić zabytki architektury, budownictwa i konstrukcji drewnianych, zabytki techniki, zabytki architektury współczesnej, zabytkową zieleni oraz archeologię. Standaryzacją winny być również objęte metody i zakres translokacji zabytków, w tym również zasady relokacji zabytków do jednostek muzealnych i instytucji paramuzealnych oraz kwestie rekonstrukcji w obrębie istniejących zabytków archeologicznych.

KWESTIA UPORZĄDKOWANIA REJESTRU ZABYTKÓW

Rejestr zabytków jest jedną z podwalin sprawnie funkcjonującego systemu ochrony zabytków. Z natury rzeczy jest też zbiorem zmiennym, do którego wpisywane są nowe obiekty uznane za zabytki oraz z którego skreślane są zabytki, które uległy zniszczeniu, utraciły wartości zabytkowe (a także w przypadku których nowe ustalenia naukowe nie potwierdziły wskazywanych dotychczas wartości zabytkowych) oraz wpisane zostały do inwentarza muzealnego. Skreślenie zabytku z rejestru odbywa się w ramach procedury administracyjnej wszczynanej z urzędu bądź na wniosek jego właściciela lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym jest zlokalizowany³²².

Konieczność uporządkowania rejestru zabytków oraz wykreślenia z niego obiektów nieistniejących, które utraciły wartości zabytkowe i zostały przeniesione do muzeów, została już zauważona w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych z 2004 r.* i była jednym z głównych jego wniosków³²³. Uporządkowanie rejestru zabytków było też głównym celem rozpoczętej w 2009 r. i realizowanej przez NID weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych³²⁴ oraz znalazło się w celach realizowanych w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*³²⁵. W oparciu o dokładne dane uzyskane w trakcie prac weryfikacyjnych, część rejestru zabytków została już uporządkowana przez MKiDN, szczególnie w odniesieniu do zabytków nieistniejących oraz wpisanych do inwentarza muzealnych. Zasadne jest dalsze prowadzenie rozpoczętych działań w stosunku do pozostałych grup za-

³²² Zgodnie z art. 13 u.o.z.o.z.

³²³ Raport z 2004 r., op.cit., s. 5 i 7.

³²⁴ Uzupełnionej później również o weryfikację zabytków obszarowych i archeologicznych, zobacz rozdział: *Sposób, zakres i źródła pozyskiwania danych wyjściowych*.

³²⁵ Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, Kierunek działania 1: Porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych (księgi rejestru A i C).*

bytków (np. zabytków, które utraciły wartości zabytkowe) w oparciu o specjalnie ustanowione programy bądź w ramach standardowych procedur określonych w art. 13 u.o.z.o.z.

PROBLEM SYSTEMU PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO W POLSCE

Problemy wynikające ze słabości systemu planowania przestrzennego w naszym kraju i ich negatywny wpływ na zabytki były już wielokrotnie diagnozowane, m.in. w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych z 2004 r.*³²⁶ czy *Raporcie na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989* powstałym w 2008 r.³²⁷ W zakresie zabytków indywidualnie wpisanych do rejestru zabytków, brak miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego posiada zdecydowanie mniejsze znaczenie i w sposób istotny nie wpływa na ich stan zachowania. Zdecydowanie odmiennie sytuacja przedstawia się w przypadku zabytków obszarowych, gdzie stanowić może podstawę występujących istotnych zagrożeń dotyczących stanu zachowania, takich jak np.:

- przekształcenia i niekontrolowana modernizacja historycznej zabudowy,
- wyburzenia, wprowadzanie nowej zabudowy nienawiązującej formą i gabarytami do zabudowy tradycyjnej oraz nowych ahistorycznych form i funkcji w zabytkowe wnętrza,
- budowa nowych arterii komunikacyjnych,
- podejmowanie błędnych decyzji pod presją inwestorów i deweloperów.

W związku powyższym, powinno się podjąć działania mające na celu uwzględnianie konieczności sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w znacznie większym stopniu, obligatoryjnie dla wszystkich zabytkowych obszarów wpisanych do rejestru zabytków.

KWESTIA OCHRONY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH W KONTEKŚCIE WZRASTAJĄCEJ PRESJI INWESTYCYJNEJ I MODERNIZACYJNEJ W OBIEKTACH ZABYTKOWYCH

Podejmowanie decyzji konserwatorskich pod presją inwestorów lub np. deweloperów nie jest zagrożeniem charakterystycznym wyłącznie dla zabytków obszarowych, a dotyczy w różnym stopniu wszystkich zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru. Niewątpliwie w największym stopniu zagrożone presją inwestycyjną i modernizacyjną są układy urbanistyczne w obrębie zabytkowych obszarów oraz zabytki architektury i budownictwa w miastach, szczególnie w tych największych, gdzie wartość finansowa i użytkowa nieruchomości jest najwyższa, jak również adaptowane do nowych celów zabytki wcześniej nieużytkowane (np. zabytki przemysłowe, gospodarcze itp.). W mniejszym stopniu widoczne jest jednak i w innych grupach zabytków, jak np. wśród zabytków sakralnych oraz mieszkalnych poddawanych silnej pre-

³²⁶ Raport z 2004 r., op.cit., s. 6–8 i 26–27.

³²⁷ A. Böhm, P. Dobosz, P. Jaskanis, J. Purchla, B. Szmygin, op.cit., s. 14–16.

sji modernizacyjnej zmierzającej do dostosowania ich do współczesnych potrzeb użytkowych i oczekiwań estetycznych.

Presja inwestycyjna związana z chęcią osiągnięcia największego zysku oraz modernizacji zabytku z dostosowaniem go do współczesnych norm użytkowych i estetycznych prowadzić może w wielu wypadkach do osiągania kompromisów szkodliwych dla wartości zabytków, a w skrajnych wypadkach powodować nawet całkowitą utratę wartości zabytkowych obiektów. Problem powyższy w odniesieniu do kwestii autentyzmu historycznej struktury i formy zabytków zauważony został w wynikach przeprowadzonej na potrzeby Raportu próby statystycznej obejmującej 1303 zabytki nieruchome rozlokowane na terenie całego kraju³²⁸. Analiza wyników wykazała, że zabytki znajdujące się w najlepszym stanie zachowania (niewykazujące objawów zniszczenia bądź wykazujące jedynie słabe objawy zniszczenia) posiadają w zdecydowanie niższym stopniu zachowaną w pełni historyczną substancję i formę od zabytków znajdujących się w gorszym stanie zachowania, czyli w większości jeszcze przed przeprowadzeniem generalnych prac remontowych. Dane powyższe skłaniać mogą do wniosku, że w pewnej liczbie przypadków prace remontowe zabytków mogą odbywać się kosztem autentyzmu ich substancji i formy, prowadząc do utraty części istotnych wartości zabytkowych, co może być również spowodowane nienależytą ochroną wartości zabytkowych w procesie inwestycyjnym wynikającą z wzrastającej presji inwestycyjnej i modernizacyjnej dotyczącej zabytków.

B.

DOKUMENTOWANIE ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

PROBLEM BRAKÓW W ZAKRESIE DOKUMENTACJI EWIDENCYJNEJ ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

Dokumentacja ewidencyjna zabytków wpisanych do rejestru, wykonywana w celu rozpoznania i udokumentowania ich cech zabytkowych, wspomaga sprawowanie ochrony prawnej zabytku oraz badanie zasobu. Stanowi wraz z dokumentacją zabytków niewpisanych do rejestru zbiór posiadający dużą wartość merytoryczną. Duża część zbioru coraz dogłębniej rozpoznaje i dokumentuje wartości zabytku, cechą pozytywną zbioru jest też jednolitość wzorców i zawartości. Ma to szereg pozytywnych skutków – wygodna, skondensowana, kompleksowa informacja o wartościach obiektu umożliwia jednocześnie całościowe poznanie zasobu według tych samych cech. Znaczną częścią zbioru są skrótkowe dokumentacje wykonane w latach 70. i 80. XX w. – wiele z nich chociaż niedostatecznie dokumentuje wartości zabytków wpisanych do rejestru, posiada jednak znaczącą wartość faktograficzną i ikonograficzną. Poziom szczegółowości i jakości tworzonej dokumentacji wynika ze zróżnicowanych oczekiwań i celów stawianych przez zlecające dokumentację urzędy.

³²⁸ Zobacz rozdział: *Pogłębiona analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru.*

Istotnym problemem jest jednak zbyt mała liczba zabytków wpisanych do rejestru posiadających wykonaną dokumentację ewidencyjną. Nadal 38% zabytków nie posiada tego rodzaju podstawowej dokumentacji, a jednocześnie znaczna jej część jest zbyt pobieżna. Powoduje to zróżnicowanie w poziomie wiedzy o zasobie zabytków: od pełnego rozpoznania, poprzez dostateczne, pobieżne, aż po zupełny brak wiedzy o obiekcie. Pomimo początkowego ukierunkowania priorytetów na dokumentowanie zabytków wpisanych do rejestru – popartego zarówno przepisami prawnymi, jak i wytycznymi instytucji nadzorujących proces ewidencjonowania – od kilkunastu lat obserwowany jest spadek liczby wykonywanej dokumentacji ewidencyjnej dla zabytków wpisanych do rejestru.

Przyczyną tego stanu są:

- niedostateczne środki finansowe i konieczność dokonywania wyboru zadań priorytetowych w ochronie zasobu,
- brak prawnego wymogu lub wytycznych dotyczących konieczności wykonania karty ewidencyjnej dla obiektu proponowanego do wpisu, jak i wpisanego do rejestru w określonym terminie. Dokumentacja ewidencyjna jest narzędziem poznawczym zabytku w szeroko rozumianych działaniach konserwatorskich. Dlatego bardzo ważne jest, by wykonanie dokumentacji ewidencyjnej dla zabytku wpisanego do rejestru było obowiązkowe i posiadały ją wszystkie bez wyjątku zabytki wpisane do rejestru. Tworzenie karty w chwili podejmowania wpisu do rejestru umożliwia rozpoznanie cech i stanu zachowania zabytku w chwili objęcia go ochroną – jest aktualną na czas wpisu dokumentacją jego wartości i stanu zachowania. Odłożenie w czasie wpisu zabytku do rejestru (gdy dokumentacja już powstała) lub wykonanie karty ewidencyjnej długo po wpisaniu obiektu do rejestru – powoduje, że część celów, którym służy, nie zostaje osiągnięta,
- zróżnicowana polityka poszczególnych urzędów ochrony zabytków dotycząca ustalania priorytetów i intensywności ewidencjonowania zabytków – pierwszeństwo ustala się według różnych kryteriów (dla obiektów wpisanych do rejestru, planowanych lub rozważanych do wpisania, planowanych objęciem ochroną jedynie w wojewódzkiej ewidencji zabytków zagrożonych, określonych rodzajów itp.).

KWESTIA NAUKOWEJ DOKUMENTACJI SPECJALISTYCZNEJ ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

Naukowa dokumentacja specjalistyczna zabytków wpisanych do rejestru, obok podstawowej dokumentacji ewidencyjnej, umożliwia prawidłowe rozpoznanie obiektu oraz jego wartości zabytkowych. Jest materiałem niezwykle pomocnym, a bardzo często wręcz niezbędnym na etapie prowadzonych postępowań administracyjnych związanych z obiektami zabytkowymi objętymi ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków. W chwili obecnej niejednokrotnie bardzo szczegółowe i skomplikowane merytorycznie rozstrzygnięcia konserwatorskie dotyczące zabytków wpisanych do rejestru odbywają się wyłącznie w oparciu o podstawową dokumentację ewidencyjną lub nawet w przypadku jej braku w oparciu jedynie o informacje

o obiekcie zawarte w decyzji o wpisie zabytku do rejestru bądź wiedzę o charakterze popular-nonaukowym.

Od szeregu lat daje się zauważyć wyraźną tendencję zmniejszania się liczby naukowych dokumentacji specjalistycznych (opracowań historyczno-konserwatorskich i historyczno-urbanistycznych, badań architektonicznych i konserwatorskich, opinii i ekspertyz specjalistycznych) wykonywanych dla obiektów zabytkowych. Przyczyny tego faktu upatrywać należy przede wszystkim w:

- niedostatecznej wysokości środków finansowych przeznaczanych na ten cel w budżecie służb konserwatorskich,
- braku dostatecznej wiedzy stron postępowania administracyjnego o istotnej roli, jaką pełni prawidłowe rozpoznanie zabytku w oparciu o naukową dokumentację specjalistyczną w procesie działań konserwatorskich przy zabytku,
- braku jednoznacznych standardów i wytycznych konserwatorskich określających zarówno konieczność opracowania odpowiedniej dokumentacji specjalistycznej, jak i jej prawidłowej formy i zakresu.

Zaniechanie wykonywania naukowej dokumentacji specjalistycznej skutkować może brakiem jakiegokolwiek rozpoznania lub błędnym rozpoznaniem zabytku i jego wartości, a w konsekwencji zastosowaniem środków nadzoru administracyjnego nieadekwatnych do faktycznej wartości obiektu (zarówno w wymiarze zbyt restrykcyjnego podejścia, jak i niedostatecznej troski o stan zachowania), a w skrajnych wypadkach nawet doprowadzeniem do częściowej lub całościowej utraty wartości zabytkowych w procesie działań przy zabytkach realizowanych w uzgodnieniu z właściwymi WKZ.

C. POTRZEBA ZWIĘKSZENIA WIEDZY ORAZ ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZNEJ O WARTOŚCIACH OBIEKTÓW ZABYTEKOWYCH

Zgodnie z badaniami społecznymi przeprowadzonymi dla NID³²⁹ Polacy uznają zabytki za ważny składnik życia społecznego, m.in. z uwagi na ich wartości historyczne łączące pokolenia czy wartości naukowe, pozwalające na dokumentację przeszłości. Na podstawie badań stwierdzono również związek pomiędzy wiedzą na temat zabytków i ich wartości a akceptacją dla ponoszenia kosztów związanych z ich utrzymaniem, zainteresowaniem i zaangażowaniem społecznym na rzecz opieki nad zabytkami czy też przyzwoleniem na wprowadzenie ograniczeń dotyczących korzystania z zabytków wynikających z ich ochrony. Również analiza wyników badań będących podstawą niniejszego Raportu pozwala na stwierdzenie, że obiekty zabytkowe o rozpoznanej społecznie wartości (np. obiekty sakralne, zamki) są generalnie w lepszym stanie niż te obiekty, których wartości nie są powszechnie uznawane (np. archeologiczne, przemysłowe, gospodarcze, folwarczne). Podczas gdy Raport diagnozuje pewne dys-

³²⁹ A. Chabiera, A. Dąbrowski, A. Fortuna-Marek, A. Kozioł, P. Nowak, B. Skaldawski, K. Stępnik, *Polacy wobec dziedzictwa. Raport z badań społecznych*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe w badaniach*, T. 1, Warszawa 2017.

funkcje systemu ochrony zabytków, skuteczne działania edukacyjne nakierowane na podniesienie stanu wiedzy o zabytkach i świadomości społecznej na temat ich znaczenia wydają się koniecznym elementem poprawy stanu zachowania zabytków w Polsce. Działania edukacyjne, które winny być prowadzone, to zarówno działania skierowane do ogółu społeczeństwa, rozpowszechnione poprzez edukację formalną i nieformalną, jak i te skierowane do wyróżnionych grup społecznych (np. właścicieli obiektów zabytkowych, przedstawicieli samorządu terytorialnego, pracowników służby ochrony zabytków) lub koncentrujące się na wybranych typach zabytków, zagrożonych poprzez najmniejsze społeczne uznanie.

POTRZEBA EDUKACJI PROWADZĄCEJ DO ZWIĘKSZENIA SPOŁECZNEJ WIEDZY O ZABYTKACH I ICH WARTOŚCI

Środkiem realizacji postulatu zwiększania społecznej wiedzy o zabytkach jest dotarcie do ogółu społeczeństwa i kształtowanie od najmłodszych lat właściwych postaw. Skuteczne podniesienie poziomu wiedzy na temat zabytków wymaga przekazywania jej w ramach powszechnego obowiązku szkolnego. Elementem systemowej zmiany w prezentowaniu zabytków w kształceniu podstawowym i średnim (ogólnokształcącym i zawodowym) jest zacieśnienie współpracy pomiędzy MKiDN oraz Ministerstwem Edukacji Narodowej, zmierzającej do większego podkreślania roli zabytków, ich wartości i obecności w przestrzeni społecznej. Należy rozpocząć debatę nad miejscem wiedzy o zabytkach w polskim systemie kształcenia oraz zrewidować sposób prezentacji systemu ochrony zabytków w podstawie programowej dla szkół, programach nauczania i w podręcznikach.

Wobec istniejących już programów i narzędzi należy rozwijać kształcenie nauczycieli w kierunku umiejętności uzupełniania treści szkolnych o wątki dotyczące zabytków, tradycyjnego budownictwa czy architektury. Opracowywanie scenariuszy lekcji, materiałów edukacyjnych i pomocy dydaktycznych³³⁰ jest dobrym sposobem na ułatwienie nauczycielowi prezentowania zabytków, jednak, jak wskazuje doświadczenie, może nie być wystarczające. O wiele lepsze efekty daje bowiem pełne, praktyczne przeszkolenie nauczyciela w zakresie korzystania z materiałów edukacyjnych oraz umiejętności włączania kwestii zabytków i ich ochrony w materiał opracowywany z uczniami w trakcie lekcji. Zrozumienie potencjału edukacyjnego tkwiącego w dziedzictwie może zmotywować nauczycieli do wzbogacenia lekcji z języka polskiego, historii, geografii, matematyki o treści związane z lokalnymi zabytkami. Korzystny byłby więc ogólnopolski program doskonalenia kadr nauczycielskich pod kątem edukacji o zabytkach. Podniesienie poziomu wiedzy o zabytkach wśród samych nauczycieli, w połączeniu z kształceniem na temat technik atrakcyjnego prezentowania, może rozbudzić motywację nauczycieli nie tylko do umieszczania kwestii zabytków w trakcie lekcji, ale w ramach pozaobowiązkowych zajęć, kół zainteresowań i wycieczek szkolnych.

³³⁰ K. Zarzycka, *Rozgrzyć dziedzictwo – podręcznik dobrych praktyk upowszechniania dziedzictwa i edukacji o dziedzictwie kulturowym*, Warszawa 2016.

Elementem prawidłowego kształtowania postaw wobec zabytków jest podkreślenie wagi tożsamości lokalnej oraz charakterystyki regionalnej objawiającej się m.in. odmienną formą zabudowy, urbanistyki czy technik budowlanych. Tego typu wiedza może być przekazywana w trakcie zajęć z edukacji regionalnej. Badania NID wskazują, że nie więcej niż 63% Polaków potrafi wskazać jakiś zabytek w najbliższej okolicy, niespełna połowa interesuje się tym, co dzieje się z dziedzictwem kulturowym w najbliższej okolicy, a jedynie 5,1% ma poczucie wpływu na to, co dzieje się z dziedzictwem w okolicy. Postulowane upowszechnienie programów edukacji regionalnej może przełożyć się na podniesienie wiedzy na temat lokalnych zabytków oraz rozwijanie motywacji do podejmowania działań na ich rzecz. Kształtowanie aktywnych postaw obywatelskich, zwłaszcza wobec lokalnych zabytków, jest koniecznością, gdyż zgodnie z badaniami NID Polacy utożsamiają pojęcie „zabytku” z dużymi obiektami, o rozpoznanych wartościach i znaczeniu narodowym (np. Wawel, Łazienki), w konsekwencji nie dostrzegając cech „zabytkowości” w obiektach lokalnych, znajdujących się w gorszym stanie zachowania, młodszych czy niemających unikalnej formy. Obiekty te znajdują się często na obszarach niekontrolowanych w sposób satysfakcjonujący przez służby konserwatorskie, co sprawia, że społeczna świadomość wobec ich wartości powinna być jeszcze silniejsza, co pozwoli na lepsze społeczne monitorowanie ich stanu zachowania.

Powodem pogarszającego się stanu zachowania zabytków, szczególnie obiektów wykonanych tradycyjnymi technikami, np. o konstrukcjach drewnianych, jest nierzadko brak bieżącej konserwacji czy prowadzenia drobnych napraw również wskutek utraty umiejętności rzemieślniczych. W obliczu tych zjawisk korzystne będzie upowszechnienie tradycyjnych technik rzemieślniczych czy budowlanych na kursach w ramach szkół technicznych lub budowlanych, które kształciłyby specjalistów w zakresie prac niewymagających pozwoleń konserwatorskich, lecz pozwalających na utrzymanie obiektu powstałego w tradycyjnych technikach budowlanych w dobrym stanie zachowania.

Oprócz zmian w systemie edukacji, konieczne jest wzmocnienie przekazu na temat wartości zabytków poprzez ustawiczne informowanie społeczeństwa drogą kampanii społecznych. Kwestie potrzeby ochrony zabytków, jego wagi dla społeczeństwa, krajobrazu kulturowego powinny być w sposób regularny i skuteczny prezentowane w ramach ogólnopolskich akcji promujących zabytki. Nie do przecenienia są również wszelkie wydarzenia i działania o profilu edukacyjnym i popularyzatorskim, które w sposób atrakcyjny zachęcają Polaków do poznania historycznego otoczenia. Tego typu wydarzenia, jak np. „Europejskie Dni Dziedzictwa”, „Noc Muzeów” czy „Darmowy listopad w rezydencjach królewskich” są bardzo dobrym narzędziem rozbudzania ciekawości Polaków względem zabytków i podnoszenia wiedzy i świadomości na ich temat.

Z uwagi na fakt, że zabytki są dobrem wspólnym, wrażliwym na poziom kapitału społecznego, należy wspierać wszelkie inicjatywy podejmowane przez społeczeństwo obywatelskie. W tym celu należy opracować program wzmocniania organizacji pozarządowych, lokalnych liderów, którzy działają w obszarze ochrony zabytków. Z doświadczenia NID związanego z prowadzeniem programu dotacyjnego finansującego projekty wolontariatu przy zabytkach oraz

z przygotowywaniem Raportu dla NID³³¹ wynika, że organizacje działające na tym polu borykają się z wieloma problemami natury organizacyjnej czy finansowej. Tymczasem dla pewnych grup zabytków (np. cmentarzy) czynnikiem decydującym o stanie zachowania jest zainteresowanie i opieka lokalnej społeczności, a projekty angażujące mieszkańców w opiekę nad zabytkami dają bardzo dobre wyniki również na planie społecznym.

KWESTIA WSPÓŁPRACY POMIĘDZY WŁAŚCICIELAMI I UŻYTKOWNIKAMI OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH A SŁUŻBAMI ODPOWIEDZIALNYMI ZA OCHRONĘ ZABYTKÓW

Dobra współpraca pomiędzy właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych a służbami ochrony zabytków niewątpliwie sprzyja dbaniu o dobry stan zachowania zabytków. Brak konfliktu, pomoc merytoryczna ze strony służb konserwatorskich oraz otwartość i zrozumienie uwarunkowań konserwatorskich wynikających z wartości zabytku prowadzi w większości wypadków do harmonijnej i zgodnej z zasadami konserwatorskimi realizacji działań remontowych oraz inwestycyjnych przy zabytkach. Z kolei konflikt i brak wzajemnego zrozumienia motywów w większości wypadków odbija się negatywnie na stanie zachowania zabytków będących istotą bądź tłem konfliktu. Skutkiem konfliktów bywają często zaniechania lub opóźnienia niezbędnych remontów, realizacja prac niezgodnie z zasadami konserwatorskimi prowadząca do obniżenia wartości zabytku, a w skrajnych wypadkach nawet do ich całkowitego, świadomego niszczenia.

W nawiązaniu dobrej współpracy pomiędzy właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych a służbami ochrony zabytków pomoc może określić jasnych zasad działania, a więc jednoznacznych praw i obowiązków obu stron oraz ograniczenie nadmiernej uznaniowości w zakresie orzecznictwa konserwatorskiego, np. poprzez wprowadzenie szczegółowych standardów oraz zasad postępowania konserwatorskiego dla poszczególnych grup zabytków wpisanych do rejestru zabytków.

Dla utrzymania zabytków w dobrym stanie niezbędne jest również wypracowanie katalogu „dobrych praktyk” w zakresie opieki nad zabytkami. Katalogiem winny być objęte wszystkie typy zabytków nieruchomych oraz zabytków archeologicznych.

Wobec wskazanej dysproporcji ujawniającej się w poziomie uzyskiwanych dotacji pomiędzy różnymi typami beneficjentów, sposobem wyrównywania szans pomiędzy dobrze zorganizowanymi podmiotami instytucjonalnymi a pojedynczymi właścicielami obiektów posiadających z różnych względów mniejsze szanse na przygotowanie wniosku i jego procedowanie, wskazane jest organizowanie szkoleń czy punktów pomocy dla tych właścicieli. Zalecane jest również przygotowanie profesjonalnej platformy informacyjnej i komunikacyjnej dla właścicieli obiektów zabytkowych zawierających informacje na temat obowiązków

³³¹ P. Adamiak, B. Charycka, *Działania organizacji pozarządowych oraz samorządów w obszarze dziedzictwa kulturowego: współpraca, potrzeby, zaangażowanie wolontariuszy*, Warszawa 2015.

ków i praw związanych z posiadaniem obiektów zabytkowych, możliwości ubiegania się o dofinansowanie oraz procedurami wymaganymi prawem.

PROBLEM BRAKU POWSZECHNEJ AKCEPTACJI WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH NIEKTÓRYCH GRUP ZABYTEKÓW

Problem powszechnej, społecznej akceptacji wartości zabytkowych obiektów dotyczy przede wszystkim grup zabytków, które w wyniku przeprowadzonych analiz uznane zostały za najbardziej zagrożone zniszczeniem. Fakt ten jednoznacznie świadczy o bezpośrednim związku pomiędzy akceptacją i uznaniem wartości zabytków, które oceniamy jako warte ochrony, a sprawowaniem nad nimi praktycznej opieki oraz dbaniem o ich dobry stan zachowania.

Powszechnie akceptowanymi grupami zabytków są przede wszystkim zabytki sakralne i związane z pełnieniem kultu religijnego (kościół, dzwonnice, klasztory, plebanie, tereny wokół kościołów, cmentarze), zabytki o funkcjach obronnych (zamki, twierdze, fortyfikacje miejskie) oraz zabytki identyfikowane z historycznymi centrami ośrodków miejskich (kamienice, ratusze i inne obiekty użyteczności publicznej itp.). W większości przypadków uznanie obiektu za zabytkowy odbywa się najprawdopodobniej nie na poziomie analizy wartości, a jedynie odbioru atrybutów świadczących o „starości” obiektu lub jego wartości artystycznej, czyli przede wszystkim historycznej formy oraz wystroju i dekoracji. Stąd grupami obiektów najmniej postrzeganymi i uznawanymi za zabytki są skromne obiekty o funkcjach gospodarczych, mieszkalnych, folwarcznych czy przemysłowych, szczególnie w przypadku gdy ich metryka nie jest stara i sięga XIX bądź XX w. Obiekty te w o wiele większym stopniu uznawane są za niewarte ochrony konserwatorskiej i powszechniej odmawia się im wartości zabytkowych, pomimo że w rzeczywistości ich wartość analizowana kategoriami doktrynalnymi i ustawowymi jest często bardzo duża. Problem powyższy dotyczy również dużej części zabytków archeologicznych, które z natury nie posiadają wyraźnych i dominujących wartości artystycznych łatwo rozpoznawalnych przez nieprzygotowanego odbiorcę, z uwagi na częsty brak widocznej formy terenowej.

Wydaje się również, że w sposób bezpośredni postrzeganie wartości zabytku związane jest z jego stanem zachowania w kontekście potencjalnych problemów wynikających z konieczności prowadzenia prac remontowych, przeznaczenia na nie własnych bądź publicznych środków finansowych oraz ograniczenia możliwości samodzielnego decydowania o jego losie. Równie istotną kwestią jest też powszechny w społeczeństwie brak umiejętności rozpoznania wartości zabytkowych w obiektach będących w złym stanie technicznym oraz pozbawionych jednoznacznych walorów artystycznych i estetycznych. Jednocześnie aspekt inwestycyjny, związany z przeszkodami, jakie mogą powodować obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków w procesie inwestycyjnym, rzutować może na postrzeganie pewnych grup zabytków jako niewartych ochrony i zachowania. W skrajnych wypadkach niechęć do zabytków wynikająca z takiego ich postrzegania prowadzić może do zaniechania dbałości o stan zachowania obiektów zabytkowych, a nawet świadomego ich niszczenia w celu pozbycia się uciążliwego problemu.

4.

REKOMENDACJE

LEGISLACJA ORAZ SYSTEM OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

- wzmocnienie pozycji ustrojowej służb ochrony zabytków poprzez konsolidację organizacyjną oraz zwiększenie poziomu ich finansowania,
- przeprowadzenie systemowych zmian w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, w tym o charakterze legislacyjnym, m.in. w zakresie zwiększenia synergii pomiędzy przepisami regulującymi ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami a pozostałą częścią ustawodawstwa, w szczególności dotyczącego działalności budowlanej, planowania przestrzennego i rozwoju,
- dążenie do ujednolicenia interpretacji obowiązujących przepisów prawnych w celu zapewnienia spójnej polityki konserwatorskiej prowadzonej przez organy ochrony zabytków,
- zwiększenie skuteczności egzekucji przepisów prawa w stosunku do właścicieli lub dysponentów zabytków w zakresie przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- zwiększenie nadzoru organów ochrony zabytków nad prowadzonymi pracami konserwatorskimi i remontowymi oraz monitoringu stanu zachowania zabytków wpisanych do rejestru,
- korekta funkcjonującego lub wprowadzenie nowego systemu finansowania ochrony i opieki nad zabytkami, który umożliwi sprawne finansowanie zabytków zagrożonych i będących w najgorszym stanie zachowania,
- wypracowanie i wdrożenie standardów i zasad postępowania konserwatorskiego dla wybranych grup zabytków,
- kontynuacja porządkowania rejestru zabytków poprzez wykreślenie z niego obiektów nieistniejących, przeniesionych do inwentarzy muzealnych oraz tych, które uległy zniszczeniu w stopniu powodującym utratę wartości zabytkowych,
- ujednolicenie i konsekwentna realizacja w skali kraju polityki konserwatorskiej w zakresie prowadzenia rejestru zabytków w oparciu o właściwe rozpoznanie wartości zasobu, ustalenie obiektów najcenniejszych i reprezentatywnych dla dziedzictwa regionu,
- podjęcie działań prawnych mających na celu wyeliminowanie wad lub uchybień prawnych istniejących w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków, a także wypracowanie jednolitych zasad i standardu sporządzania nowych decyzji o wpisie do rejestru zabytków,
- dążenie do wypracowania jednolitej metody w zakresie prowadzenia statystyki dotyczącej zabytków wpisanych do rejestru,
- prowadzenie bieżących działań w zakresie diagnozowania funkcjonowania systemu ochrony i monitorowania stanu zachowania zabytków,
- prowadzenie działań na rzecz podwyższania kompetencji zawodowych pracowników służb konserwatorskich.

DOKUMENTOWANIE ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

- uzupełnienie brakującej dokumentacji ewidencyjnej dla wszystkich zabytków wpisanych do rejestru,
- wprowadzenie prawnego wymogu wykonania w określonym terminie karty ewidencyjnej dla obiektu proponowanego do wpisu, jak i wpisanego do rejestru,
- usankcjonowanie prawne funkcjonujących bądź wypracowanie nowych wzorców dokumentacji ewidencyjnej stanowiącej kontynuację zaawansowanego procesu ewidencjonowania wybranych zasobów (np. założeń zieleni, kart cmentarzy),
- modyfikacja wzoru karty adresowej zabytku nieruchomego gminnej ewidencji zabytków w zakresie określenia lokalizacji obiektu lub granic obiektu obszarowego w dostosowaniu do ustawowego wymogu uwzględnienia gminnej ewidencji zabytków w miejscowym planowaniu przestrzennym,
- wprowadzenie ogólnopolskiej instrukcji wypełniania kart dla układów urbanistycznych oraz uszczegółowienie instrukcji dotyczących zespołów obronnych i przemysłowych,
- wypracowanie ogólnopolskiego wzorca zapisu elektronicznego dokumentacji ewidencyjnej, który zapewni utrwalenie i bezpieczne gromadzenie w formie cyfrowej jednolitej i kompletnej informacji o zabytkach, jak również stworzenie systemu gwarantującego jej właściwą aktualizację i umożliwiające jej wykorzystanie w procesie ochrony i opieki nad zabytkami,
- prowadzenie w trybie ciągłym lub cyklicznym aktualizacji danych w dokumentacjach ewidencyjnych,
- podjęcie działań zmierzających do zintensyfikowania naukowych prac badawczych ukierunkowanych na lepsze rozpoznanie zabytku i jego wartości.

POTRZEBA ZWIĘKSZENIA WIEDZY ORAZ ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZNEJ O WARTOŚCI OBIEKTÓW ZABYTEKOWYCH

- włączenie edukacji regionalnej oraz problematyki zabytków i ich ochrony do programu kształcenia na poziomie podstawowym i średnim (ogólnokształcącym i zawodowym), poprzez opracowanie sposobu prezentacji problematyki ochrony zabytków w podstawie programowej dla szkół, programach nauczania i podręcznikach, a także opracowanie oraz wdrożenie ogólnopolskiego programu doskonalenia kadr nauczycielskich pod kątem edukacji o zabytkach,
- upowszechnienie kształcenia w kierunku tradycyjnych technik rzemieślniczych i budowlanych z uwzględnieniem ich regionalnego zróżnicowania,
- kształtowanie aktywnych postaw obywatelskich, m.in. poprzez wspieranie lokalnych organizacji pozarządowych działających na polu opieki nad zabytkami,
- realizowanie kampanii informacyjnych i promocyjnych oraz wspieranie działań edukacyjnych, których celem jest budowanie świadomości społecznej dotyczącej roli dziedzictwa kulturowego i potrzeby zachowania zabytków i ich wartości we właściwym stanie,

- zwiększenie współpracy pomiędzy właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych a służbą ochrony zabytków,
- podjęcie działań zwiększających wiedzę i świadomość pośród obywateli, jak i podmiotów stosujących prawo na temat obowiązujących przepisów prawa odnoszącego się do ochrony zabytków,
- rozwijanie świadomości pracowników urzędów jednostek samorządu terytorialnego w zakresie potrzeby utrzymania lokalnego zasobu zabytkowego w dobrym stanie w celu wykorzystania potencjału rozwojowego dziedzictwa kulturowego.

ANEKSY

X.

ANEKSY

WYKAZ SKRÓTÓW:

GKZ	– Generalny Konserwator Zabytków
MKiDN	– Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego
NID	– Narodowy Instytut Dziedzictwa
u.o.z.o.z.	– ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
u.i.i.p	– ustawa z dnia z dnia 4 marca 2010 r. o infrastrukturze informacji przestrzennej
WKZ	– wojewódzki konserwator zabytków
WUOZ	– Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków

**ANEKS 1 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI SAKRALNE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	10 854 807	17,6	2 515 072	6,7	5 657 999	21,3	5 396 457	25,1	7 399 655	16,0
Kujawsko-pomorskie	2 791 662	4,5	2 522 000	6,7	1 674 802	6,3	1 159 056	5,4	2 610 457	5,6
Lubelskie	3 993 655	6,4	3 810 248	10,1	1 293 368	4,9	536 684	2,5	1 659 901	3,6
Lubuskie	1 341 603	2,1	1 882 945	5,0	1 819 820	6,8	1 640 493	7,6	1 780 974	3,8
Łódzkie	1 919 354	3,1	3 302 098	8,7	1 171 632	4,4	940 000	4,3	1 739 997	3,7
Małopolskie	4 404 591	7,2	3 181 142	8,4	1 299 999	4,9	1 562 093	7,3	3 827 634	8,3
Mazowieckie	3 678 383	6,0	1 700 000	4,5	515 454	1,9	444 497	2,1	1 196 000	2,6
Opolskie	160 000	0,2	1 611 924	4,3	1 080 000	4,0	784 454	3,6	2 500 000	5,4
Podkarpackie	5 648 711	9,1	2 485 303	6,6	1 066 052	4,0	793 874	3,7	2 322 008	5,0
Podlaskie	736 700	1,2	316 295	0,8	199 528	0,8	100 000	0,5	1 844 998	4,0
Pomorskie	7 573 459	12,3	4 408 792	11,7	3 235 729	12,2	1 008 228	4,7	2 164 027	4,7
Śląskie	1 919 204	3,1	593 200	1,5	1 193 756	4,5	559 997	2,6	3 679 325	7,9
Świętokrzyskie	2 327 245	3,8	980 000	2,6	820 000	3,1	1 055 000	4,9	1 005 000	2,2
Warmińsko-mazurskie	3 831 483	6,2	2 348 089	6,2	1 462 844	5,5	1 160 851	5,4	4 972 364	10,7
Wielkopolskie	8 097 735	13,4	3 733 403	9,9	2 354 837	8,9	2 238 341	10,4	3 576 413	7,7
Zachodniopomorskie	2 328 000	3,8	2 387 117	6,3	1 720 131	6,5	2 137 687	9,9	4 097 827	8,8
Polska	61 606 592	100	37 777 628	100	26 565 951	100	21 517 712	100	46 376 580	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 1 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTEKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI SAKRALNE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	7 690 095	15,3	0	0	3 187 779	15,8	217 790	6,3
Kujawsko-pomorskie	1 771 300	3,5	625 000	6,7	919 824	4,5	344 500	9,9
Lubelskie	800 000	1,6	506 491	5,4	134 754	0,7	20 000	0,6
Lubuskie	3 856 061	7,7	98 903	1,1	380 267	1,9	17 000	0,5
Łódzkie	1 994 500	4,0	577 000	6,2	1 710 200	8,5	79 000	2,3
Małopolskie	3 862 582	7,7	2 077 502	22,2	487 000	2,4	155 426	4,5
Mazowieckie	5 400 522	10,7	106 270	1,1	3 322 630	16,4	250 000	7,2
Opolskie	3 176 402	6,3	137 100	1,5	391 453	1,9	99 111	2,9
Podkarpackie	994 440	2,0	2 854 000	30,5	75 000	0,4	143 601	4,1
Podlaskie	2 135 000	4,2	48 690	0,5	456 550	2,3	0	0
Pomorskie	2 270 861	4,5	321 648	3,4	3 409 210	16,9	146 300	4,2
Śląskie	460 000	0,9	734 194	7,8	1 821 674	9,0	42 000	1,2
Świętokrzyskie	569 309	1,1	361 426	3,9	75 436	0,4	106 000	3,1
Warmińsko-mazurskie	7 233 308	14,4	520 259	5,5	132 659	0,6	39 500	1,1
Wielkopolskie	2 511 036	5,0	153 000	1,6	1 728 781	8,6	1 454 787	42,0
Zachodniopomorskie	5 574 004	11,1	244 000	2,6	1 956 396	9,7	349 541	10,1
Polska	50 299 420	100	9 365 483	100	20 189 613	100	3 464 556	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
11 162 134	20,7	8 635 047	18,2	7 365 747	14,6	7 690 095	15,3	66 677 013	16,9
4 054 834	7,5	2 524 834	5,3	4 141 269	8,2	1 771 300	3,5	23 250 214	5,9
1 380 000	2,6	1 200 000	2,5	1 150 000	2,3	800 000	1,6	15 823 856	4,1
4 051 009	7,5	3 539 791	7,5	2 869 412	5,8	3 856 061	7,7	22 782 108	5,8
965 000	1,8	1 332 140	2,8	1 682 840	3,3	1 994 500	4,0	15 047 561	3,8
4 045 562	7,5	4 921 995	10,5	4 550 236	9,0	3 862 582	7,7	31 655 834	8,0
1 896 745	3,5	1 888 859	4,0	2 934 493	5,8	5 400 522	10,7	19 654 953	4,9
2 891 129	5,4	1 150 000	2,4	2 382 638	4,7	3 176 402	6,3	15 736 547	4,0
2 482 610	4,6	1 858 596	3,9	2 141 677	4,3	994 440	2,0	19 793 271	5,0
1 225 000	2,3	1 751 493	3,7	2 000 000	4,0	2 135 000	4,2	10 309 014	2,6
2 166 303	4,0	1 961 351	4,1	1 853 029	3,7	2 270 861	4,5	26 641 779	6,7
1 487 577	2,8	1 958 816	4,1	1 251 852	2,5	460 000	0,9	13 103 727	3,3
895 000	1,7	470 205	1,0	820 000	1,6	569 309	1,1	8 941 759	2,2
3 897 118	7,2	5 565 958	11,8	5 298 466	10,5	7 233 308	14,4	35 770 481	9,0
6 518 237	12,1	4 185 924	8,8	4 458 880	8,9	2 511 036	5,0	37 674 806	9,5
4 710 565	8,8	4 429 912	9,4	5 454 392	10,8	5 574 004	11,1	32 839 635	8,3
53 828 823	100	47 374 921	100	50 354 931	100	50 299 420	100	395 702 558	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	1 022 000	14,7	12 117 664	12,2
72 785	1,5	-	-	527 500	7,6	4 260 909	4,3
0	0	-	-	35 000	0,5	1 496 245	1,5
561 639	11,3	-	-	153 500	2,2	5 067 370	5,1
953 113	19,1	-	-	440 000	6,3	5 753 813	5,8
455 000	9,1	3 807 289	100	135 000	1,9	10 979 799	11,1
0	0	-	-	1 513 800	21,7	10 593 222	10,7
0	0	-	-	0	0	3 804 066	3,9
1 329 000	26,6	-	-	649 100	9,3	6 045 141	6,1
0	0	-	-	50 000	0,7	2 690 240	2,7
398 048	8,0	-	-	390 250	5,6	6 936 317	7,0
365 000	7,3	-	-	158 500	2,3	3 581 368	3,6
29 000	0,6	-	-	45 300	0,6	1 186 471	1,2
33 000	0,7	-	-	235 500	3,4	8 194 226	8,3
302 000	6,0	-	-	823 800	11,8	6 973 404	7,0
490 000	9,8	-	-	793 700	11,4	9 407 641	9,5
4 988 585	100	3 807 289	100	6 972 950	100	99 087 896	100

**ANEKS 2 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI OBRONNE Z UWZGLĘDNINIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	1 703 214	77,6	982 739	55,1	899 993	43,8	1 374 474	67,9	1 476 263	34,6
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	100 000	2,3
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0	300 000	7,0
Lubuskie	0	0	0	0	100 000	4,9	0	0	977 436	22,9
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	566 606	27,6	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	100 000	4,6	0	0	0	0	0	0	67 589	1,6
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	0	0	175 000	4,1
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	287 611	14,0	564 866	27,9	532 696	12,5
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	242 000	11,0	699 899	39,3	0	0	83 501	4,2	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	199 708	9,7	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	150 000	6,8	100 000	5,6	0	0	0	0	639 906	15,0
Polska	2 195 214	100	1 782 638	100	2 053 918	100	2 022 841	100	4 268 890	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 2 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTEKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI OBRONNE Z UWZGLĘDNINIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	1 306 093	46,3	0	0	0	0	0	0
Kujawsko-pomorskie	100 000	3,6	30 000	13,7	73 000	6,0	0	0
Lubelskie	0		0	0	0	0	0	0
Lubuskie	200 000	7,1	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0		0	0	0	0	0	0
Małopolskie	0		0	0	300 000	24,5	0	0
Mazowieckie	90 000	3,2	0	0	491 000	40,1	0	0
Opolskie	209 572	7,4	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0		105 000	47,9	0	0	0	0
Podlaskie	0		0	0	0	0	0	0
Pomorskie	463 791	16,4	84 216	38,4	351 200	28,7	0	0
Śląskie	0		0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0		0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	451 844	16,0	0	0	8 500	0,7	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	2 821 300	100	219 216	100	1 223 700	100	0	0

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
1 396 885	40,9	2 329 440	43,8	1 026 564	30,9	1 306 093	46,3	12 495 665	46,0
200 000	5,9	150 000	2,8	100 000	3,0	100 000	3,6	650 000	2,4
0	0	0	0	0	0	0	0	300 000	1,1
187 270	5,5	164 561	3,1	343 110	10,3	200 000	7,1	1 972 377	7,3
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	566 606	2,1
0	0	0	0	50 000	1,5	90 000	3,2	140 000	0,5
30 000	0,9	410 000	7,7	200 000	6,1	209 572	7,4	1 017 161	3,7
300 000	8,8	200 000	3,8	200 000	6,1	0	0	875 000	3,2
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
75 118	2,2	0	0	439 669	13,2	463 791	16,4	2 363 751	8,7
0	0	0	0	29 739	0,9	0	0	29 739	0,1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1 033 996	30,3	1 040 393	19,6	272 841	8,2	451 844	16,0	3 824 474	14,1
0	0	0	0	0	0	0	0	199 708	0,7
188 923	5,5	1 021 619	19,2	658 790	19,8	0	0	2 759 238	10,1
3 412 192	100	5 316 013	100	3 320 713	100	2 821 300	100	27 193 719	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	-	-	1 306 093	17,1
70 000	16,7	-	-	-	-	273 000	3,6
0	0	-	-	-	-	0	0
30 000	7,1	-	-	-	-	230 000	3,0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	2 931 925	100	-	-	3 231 925	42,4
0	0	-	-	-	-	581 000	7,6
0	0	-	-	-	-	209 572	2,8
220 000	52,3	-	-	-	-	325 000	4,3
0	0	-	-	-	-	0	0
50 552	12,0	-	-	-	-	949 759	12,5
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	460 344	6,0
0	0	-	-	-	-	0	0
50 000	11,9	-	-	-	-	50 000	0,7
420 552	100	2 931 925	100	-	-	7 616 693	100

**ANEKS 3 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME**

DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI BĘDĄCE ZAMKAMI Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	198 000	6,4	2 591 666	86,2	1 233 863	49,9	1 126 104	43,6	2 023 240	35,7
Kujawsko-pomorskie	310 540	10,1	0	0	0	0	0	0	250 000	4,4
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	150 000	5,8	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	300 000	11,6	180 000	3,1
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	0	0	105 745	1,9
Małopolskie	0	0	0	0	719 816	29,1	547 691	21,2	746 727	13,1
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0	722 860	12,8
Opolskie	800 000	26,0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	1 300 000	42,2	0	0	0	0	0	0	242 642	4,3
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	236 000	7,6	0	0	0	0	0	0	250 000	4,4
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	470 638	19,0	90 000	3,5	537 130	9,5
Wielkopolskie	0	0	189 489	6,3	50 000	2,0	299 173	11,6	0	0
Zachodniopomorskie	236 969	7,7	223 890	7,5	0	0	70 000	2,7	610 000	10,8
Polska	3 081 509	100	3 005 045	100	2 474 317	100	2 582 968	100	5 668 344	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 3 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTEKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO**

DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI BĘDĄCE ZAMKAMI Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	2 393 937	41,8	0	0	25 000	55,6	0	0
Kujawsko-pomorskie	265 056	4,6	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	269 180	4,7	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	50 000	0,9	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	52 000	12,0	0	0	0	0
Małopolskie	830 198	14,5	100 000	23,2	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	10 000	22,2	0	0
Opolskie	1 236 821	21,6	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	210 000	48,6	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	230 000	4,0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	116 003	2,0	50 000	11,6	0	0	6 500	7,5
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	153 012	2,7	0	0	10 000	22,2	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	80 000	92,5
Zachodniopomorskie	180 000	3,2	20 000	4,6	0	0	0	0
Polska	5 724 207	100	432 000	100	45 000	100	86 500	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
2 439 150	38,3	2 584 667	43,5	2 525 533	48,9	2 393 937	41,9	17 116 160	42,8
160 209	2,5	349 848	5,9	186 744	3,6	265 056	4,6	1 522 397	3,8
0	0	197 416	3,3	0	0	269 180	4,7	616 596	1,5
150 000	2,4	200 000	3,4	0	0	50 000	0,9	880 000	2,2
0	0	80 000	1,3	0	0	0	0	185 745	0,5
989 890	15,5	1 070 342	18,0	1 236 000	23,9	830 198	14,5	6 140 664	15,3
954 336	15,0	180 879	3,0	300 000	5,8	0	0	2 158 075	5,4
0	0	600 000	10,1	389 556	7,6	1 236 821	21,6	3 026 377	7,6
573 314	9,0	0	0	195 000	3,8	0	0	2 310 956	5,8
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
600 000	9,4	330 000	5,6	0	0	230 000	4,0	1 646 000	4,1
0	0	250 000	4,2	0	0	116 003	2,0	366 003	0,9
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	100 000	1,7	80 000	1,6	153 012	2,7	1 430 780	3,6
300 000	4,7	0	0	0	0	0	0	838 662	2,1
206 982	3,2	0	0	250 000	4,8	180 000	3,1	1 777 841	4,4
6 373 881	100	5 943 152	100	5 162 833	100	5 724 207	100	40 016 256	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	-	-	2 418 937	35,8
51 000	26,0	-	-	-	-	316 056	4,7
0	0	-	-	-	-	269 180	4,0
20 000	10,2	-	-	-	-	70 000	1,0
0	0	-	-	-	-	52 000	0,8
25 000	12,8	266 708	100	-	-	1 221 906	18,1
0	0	-	-	-	-	10 000	0,1
0	0	-	-	-	-	1 236 821	18,3
0	0	-	-	-	-	210 000	3,1
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	230 000	3,4
0	0	-	-	-	-	172 503	2,6
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	163 012	2,4
20 000	10,2	-	-	-	-	100 000	1,5
80 000	40,8	-	-	-	-	280 000	4,2
196 000	100	266 708	100	-	-	6 750 415	100

**ANEKS 4 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME**
**DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI BĘDĄCE OBIEKTAMI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM
PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	150 000	3,0	402 297	28,2	607 720	100	667 075	72,1	1 230 251	90,3
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	1 900 000	38,2	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	90 000	9,7	98 000	7,2
Łódzkie	875 000	17,6	75 000	5,3	0	0	0	0	0	0
Małopolskie	630 932	12,7	300 000	21,0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	150 000	10,5	0	0	0	0	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	950 000	19,1	200 000	14,0	0	0	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	268 607	5,4	100 000	7,0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	190 000	3,8	0	0	0	0	107 736	11,7	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	60 000	6,5	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	0	0	200 000	14,0	0	0	0	0	34 792	2,5
Polska	4 964 539	100	1 427 297	100	607 720	100	924 811	100	1 363 043	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 4 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTEKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO**
**DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI BĘDĄCE OBIEKTAMI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM
PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	399 511	82,2	0	0	30 000	1,7	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	45 000	9,5	281 500	15,9	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	25 000	5,3	0	0	0	0
Małopolskie	86 261	17,8	80 000	16,9	60 000	3,4	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	1 006 000	56,8	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	245 000	51,7	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	78 941	16,6	292 905	16,5	0	0
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	11 500	0,6	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	90 000	5,1	133 000	100
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	485 772	100	473 941	100	1 771 905	100	133 000	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
671 369	40,8	876 372	56,6	750 000	42,1	399 511	82,2	5 754 595	39,0
400 000	24,3	0	0	0	0	0	0	400 000	2,7
40 000	2,4	100 000	6,5	0	0	0	0	2 040 000	13,8
103 000	6,3	150 000	9,6	300 000	16,8	0	0	741 000	5,0
0	0	0	0	0	0	0	0	950 000	6,5
250 000	15,2	21 000	1,4	0	0	86 261	17,8	1 288 193	8,7
0	0	0	0	300 000	16,8	0	0	450 000	3,1
0	0	100 000	6,5	140 000	7,8	0	0	240 000	1,6
20 855	1,3	0	0	44 466	2,5	0	0	1 215 321	8,2
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	250 312	14,0	0	0	618 919	4,2
0	0	300 000	19,4	0	0	0	0	300 000	2,1
0	0	0	0	0	0	0	0	297 736	2,1
0	0	0	0	0	0	0	0	60 000	0,4
94 004	5,7	0	0	0	0	0	0	94 004	0,6
65 000	4,0	0	0	0	0	0	0	299 792	2,0
1 644 228	100	1 547 372	100	1 784 778	100	485 772	100	14 749 560	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	-	-	429 511	5,2
15 000	5,2	-	-	-	-	341 500	4,2
0	0	-	-	-	-	0	0
40 000	14,0	-	-	-	-	40 000	0,5
181 128	63,3	-	-	-	-	206 128	2,5
0	0	5 070 073	100	-	-	5 296 334	64,4
0	0	-	-	-	-	1 006 000	12,3
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	245 000	3,0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	371 846	4,5
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	11 500	0,1
35 000	12,3	-	-	-	-	258 000	3,1
15 000	5,2	-	-	-	-	15 000	0,2
286 128	100	5 070 073	100	-	-	8 220 819	100

**ANEKS 5 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI PEŁNIĄCE FUNKCJE REZYDENCJONALNE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU
NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	202 000	4,6	600 000	67,1	241 545	8,8	300 000	14,5	200 000	6,3
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	250 000	7,9
Lubelskie	1 700 000	38,6	253 788	28,4	300 000	10,9	400 000	19,3	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0	841 100	26,7
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	100 000	4,8	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	798 572	28,9	0	0	0	0
Mazowieckie	1 705 400	38,6	0	0	698 405	25,4	300 000	14,5	850 000	26,9
Opolskie	0	0	0	0	0	0	230 000	11,1	250 000	7,9
Podkarpackie	699 982	15,9	40 000	4,5	393 578	14,3	95 019	4,6	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	80 000	2,9	0	0	230 000	7,3
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	98 500	4,7	244 384	7,8
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	500 000	24,1	150 000	4,8
Wielkopolskie	100 000	2,3	0	0	242 071	8,8	50 000	2,4	140 000	4,4
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	4 407 382	100	893 788	100	2 754 171	100	2 073 519	100	3 155 484	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 5 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI PEŁNIĄCE FUNKCJE REZYDENCJONALNE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU
NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	2 275 000	53,0	115 648	10,9	33 000	21,7	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	47 000	4,4	0	0	0	0
Lubelskie	68 273	1,6	17 404	1,6	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	9 272	0,9	0	0	5 000	38,5
Łódzkie	0	0	0	0	80 000	52,2	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	500 000	11,6	0	0	0	0	0	0
Opolskie	599 500	13,9	100 900	9,5	0	0	0	0
Podkarpackie	450 000	10,5	425 000	39,9	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	12 000	1,1	0	0	0	0
Śląskie	0	0	249 831	23,5	40 000	26,1	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	200 000	4,7	45 000	4,2	0	0	8 000	61,5
Zachodniopomorskie	200 000	4,7	43 000	4,0	0	0	0	0
Polska	4 292 773	100	1 065 055	100	153 000	100	13 000	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
972 739	19,1	1 650 000	37,0	2 104 570	39,6	2 275 000	53,0	8 545 854	26,3
150 000	2,9	200 000	4,5	100 000	1,9	0	0	700 000	2,1
90 000	1,8	30 000	0,7	140 000	2,6	68 273	1,6	2 982 061	9,2
600 000	11,8	238 046	5,4	60 000	1,1	0	0	1 739 146	5,4
0	0	43 296	1,0	0	0	0	0	143 296	0,4
0	0	0	0	0	0	0	0	798 572	2,5
900 000	17,7	1 150 000	25,8	1 400 000	26,4	500 000	11,6	7 503 805	23,1
450 000	8,8	500 000	11,2	600 000	11,3	599 500	14,0	2 629 500	8,1
420 000	8,3	200 000	4,5	354 173	6,7	450 000	10,4	2 652 752	8,2
70 000	1,4	0	0	0	0	0	0	70 000	0,2
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
200 000	3,9	0	0	0	0	0	0	510 000	1,6
0	0	100 000	2,2	150 000	2,8	0	0	592 884	1,8
700 000	13,7	100 000	2,2	0	0	0	0	1 450 000	4,5
200 000	3,9	0	0	200 000	3,8	200 000	4,7	1 132 071	3,5
340 000	6,7	250 000	5,5	200 000	3,8	200 000	4,7	990 000	3,1
5 092 739	100	4 461 342	100	5 308 743	100	4 292 773	100	32 439 941	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	-	-	2 423 648	37,0
200 000	44,3	-	-	-	-	247 000	3,8
0	0	-	-	-	-	85 677	1,3
30 000	6,7	-	-	-	-	44 272	0,7
73 013	16,2	-	-	-	-	153 013	2,3
0	0	582 414	100	-	-	582 414	8,9
0	0	-	-	-	-	500 000	7,6
0	0	-	-	-	-	700 400	10,7
0	0	-	-	-	-	875 000	13,3
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	12 000	0,2
0	0	-	-	-	-	289 831	4,4
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
43 000	9,5	-	-	-	-	296 000	4,5
105 000	23,3	-	-	-	-	348 000	5,3
451 013	100	582 414	100	-	-	6 557 255	100

**ANEKS 6 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI BĘDĄCE PARKAMI ALBO INNĄ FORMĄ ZORGANIZOWANEJ ZIELENI
Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	0	0	0	0	250 000	100	100 000	100	49 485	33
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	0	0	99 994	67
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	0	0	0	0	250 000	100	100 000	100	149 479	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 6 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTEKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI BĘDĄCE PARKAMI ALBO INNĄ FORMĄ ZORGANIZOWANEJ ZIELENI
Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	60 000	46,6	0	0	0	0	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	10 000	20,0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	28 500	100	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	40 000	80,0
Zachodniopomorskie	68 630	53,4	0	0	0	0	0	0
Polska	128 630	100	0	0	28 500	100	50 000	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	0	0	0	0	60 000	47	459 485	67,8
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
50 000	100	0	0	0	0	0	0	149 994	22,1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	68 630	53	68 630	10,1
50 000	100	0	0	0	0	128 630	100	678 109	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	-	-	60 000	10,3
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
20 000	14,8	242 930	100	-	-	262 930	44,9
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
100 000	74,1	-	-	-	-	110 000	18,8
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	28 500	4,9
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	40 000	6,8
15 000	11,1	-	-	-	-	83 630	14,3
135 000	100	242 930	100	-	-	585 060	100

**ANEKS 7 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME**

DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI FOLWARCZNE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 7 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO**

DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI FOLWARCZNE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	0	0	40 000	100	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	0	0	40 000	100	0	0	0	0

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

[illegible][illegible]

**ANEKS 8 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI PEŁNIĄCE FUNKCJE GOSPODARCZE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU
NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	150 000	12,0	0	0	300 000	34,0	488 701	74,4	498 810	39,5
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	234 537	18,5
Lubelskie	250 000	20,0	0	0	0	0	93 188	14,2	0	0
Lubuskie	50 000	4,0	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	100 000	11,3	0	0	30 000	2,4
Małopolskie	0	0	0	0	134 976	15,3	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	0	0	150 000	17,0	75 000	11,4	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	799 947	64,0	0	0	197 562	22,4	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0	400 000	31,7
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	99 460	7,9
Polska	1 249 947	100	0	0	882 538	100	656 889	100	1 262 807	100

oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 8 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTEKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI PEŁNIĄCE FUNKCJE GOSPODARCZE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU
NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	52 000	23,4	0	0	0	0
Lubelskie	150 000	16,0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	190 000	20,2	0	0	170 000	94,4	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	90 000	40,6	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	600 000	63,8	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	50 000	22,5	10 000	5,6	0	0
Świętokrzyskie	0	0	30 000	13,5	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	940 000	100	222 000	100	180 000	100	0	0

oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
150 000	33,4	230 000	53,6	399 536	80,0	0	0	2 217 047	34,8
148 000	33,0	150 000	34,9	0	0	0	0	532 537	8,4
0	0	0	0	0	0	150 000	16,0	493 188	7,7
0	0	0	0	0	0	0	0	50 000	0,8
50 000	11,2	49 231	11,5	100 000	20,0	190 000	20,2	519 231	8,2
0	0	0	0	0	0	0	0	134 976	2,1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	225 000	3,5
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	600 000	63,8	1 597 509	25,1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	400 000	6,3
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
100 000	22,4	0	0	0	0	0	0	199 460	3,1
448 000	100	429 231	100	499 536	100	940 000	100	6 368 948	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	-	-	0	0
35 000	25,9	-	-	-	-	87 000	5,3
0	0	-	-	-	-	150 000	9,1
0	0	-	-	-	-	0	0
90 000	66,7	-	-	-	-	450 000	27,4
0	0	166 134	100	-	-	166 134	10,1
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	90 000	5,5
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	600 000	36,5
0	0	-	-	-	-	60 000	3,7
0	0	-	-	-	-	30 000	1,8
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
10 000	7,4	-	-	-	-	10 000	0,6
135 000	100	166 134	100	-	-	1 643 134	100

**ANEKS 9 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI MIESZKALNE Z UWZGLĘDNNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	1 827 386	16,4	0	0	200 000	3,6	680 000	9,9	3 417 680	32,4
Kujawsko-pomorskie	100 000	0,9	111 000	1,7	100 000	1,8	0	0	130 000	1,2
Lubelskie	310 000	2,8	0	0	185 198	3,3	0	0	100 000	0,9
Lubuskie	0	0	0	0	198 369	3,5	0	0	233 227	2,2
Łódzkie	1 210 000	10,9	920 000	14,3	50 000	0,9	70 000	1,0	294 225	2,8
Małopolskie	320 000	2,9	491 036	7,6	842 680	14,9	3 168 852	46,5	300 000	2,8
Mazowieckie	917 346	8,3	80 000	1,2	200 000	3,6	950 000	13,9	1 305 883	12,5
Opolskie	0	0	0	0	200 000	3,6	50 000	0,7	703 933	6,8
Podkarpackie	1 162 345	10,6	550 000	8,6	100 000	1,8	400 000	5,9	701 868	6,7
Podlaskie	1 499 322	13,5	1 908 790	29,8	1 583 018	28,0	0	0	400 000	3,6
Pomorskie	150 000	1,3	0	0	293 369	5,2	305 079	4,5	620 000	5,9
Śląskie	150 000	1,3	0	0	370 000	6,5	500 000	7,3	0	0
Świętokrzyskie	490 000	4,4	0	0	441 400	7,8	555 476	8,1	610 000	5,8
Warmińsko-mazurskie	280 000	2,5	0	0	319 764	5,7	0	0	540 000	5,1
Wielkopolskie	2 399 409	21,6	1 918 271	29,8	200 000	3,6	0	0	182 645	1,7
Zachodniopomorskie	300 000	2,6	450 000	7,0	350 000	6,2	150 000	2,2	1 011 239	9,6
Polska	11 115 808	100	6 429 097	100	5 633 798	100	6 829 407	100	10 550 700	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 9 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI MIESZKALNE Z UWZGLĘDNNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	2 159 961	18,7	56 000	1,4	3 016 652	12,4	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	106 251	2,8	1 758 400	7,2	0	0
Lubelskie	0	0	139 347	3,6	95 573	0,4	0	0
Lubuskie	299 795	2,6	26 155	0,7	564 728	2,3	19 000	9,4
Łódzkie	766 777	6,6	180 000	4,7	1 468 800	6,0	0	0
Małopolskie	1 471 198	12,7	467 998	12,2	2 200 000	9,0	0	0
Mazowieckie	1 257 000	10,9	37 000	1,0	11 610 270	47,7	0	0
Opolskie	355 000	3,1	87 000	2,3	125 980	0,5	45 872	22,7
Podkarpackie	924 294	8,0	1 712 000	44,6	20 000	0,1	8 399	4,2
Podlaskie	160 000	1,4	99 477	2,6	80 840	0,4	0	0
Pomorskie	2 031 837	17,5	106 208	2,8	923 865	3,8	0	0
Śląskie	357 047	3,1	608 201	15,8	614 783	2,5	19 347	9,6
Świętokrzyskie	744 467	6,4	104 254	2,7	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	451 719	3,9	73 711	1,9	631 726	2,6	16 000	7,9
Wielkopolskie	400 000	3,4	0	0	1 241 000	5,1	93 174	46,2
Zachodniopomorskie	200 000	1,7	32 997	0,9	0	0	0	0
Polska	11 579 095	100	3 836 599	100	24 352 617	100	201 792	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
4 115 189	27,6	3 566 870	36,6	3 277 845	30,6	2 159 961	18,7	19 244 931	22,3
30 000	0,2	0	0	0	0	0	0	471 000	0,5
0	0	0	0	150 000	1,4	0	0	745 198	0,9
1 134 082	7,6	136 532	1,5	0	0	299 795	2,6	1 002 005	1,2
280 000	1,9	100 000	1,0	380 000	3,6	766 777	6,6	4 071 002	4,7
1 904 976	12,8	870 000	8,9	1 329 895	12,5	1 471 198	12,7	10 698 637	12,3
1 770 000	11,9	840 000	8,6	622 873	5,8	1 257 000	10,8	7 943 102	9,2
80 000	0,5	270 000	2,8	360 000	3,4	355 000	3,1	2 018 933	2,3
595 183	4,0	583 097	5,9	400 000	3,8	924 294	8,0	5 416 787	6,3
250 000	1,7	70 000	0,7	300 000	2,8	160 000	1,4	6 171 130	7,1
2 200 610	14,8	1 233 136	12,7	1 988 583	18,5	2 031 837	17,6	8 822 614	10,2
600 000	4,0	0	0	0	0	357 047	3,1	1 977 047	2,3
450 000	3,0	300 000	3,0	894 151	8,4	744 467	6,4	4 485 494	5,2
500 000	3,4	600 000	6,0	775 460	7,3	451 719	3,9	3 466 943	4,0
536 381	3,6	993 052	10,3	0	0	400 000	3,4	6 629 758	7,7
450 000	3,0	200 000	2,0	200 000	1,9	200 000	1,7	3 311 239	3,8
14 896 421	100	9 762 687	100	10 678 807	100	11 579 095	100	86 475 820	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	-	-	5 232 613	10,7
288 999	20,5	-	-	-	-	2 153 650	4,4
0	0	-	-	-	-	234 920	0,5
109 228	7,7	-	-	-	-	1 018 906	2,1
123 957	8,8	-	-	-	-	2 539 534	5,2
100 000	7,1	7 580 905	100	-	-	11 820 101	24,1
0	0	-	-	-	-	12 904 270	26,4
0	0	-	-	-	-	613 852	1,3
440 000	31,2	-	-	-	-	3 104 693	6,3
0	0	-	-	-	-	340 317	0,7
179 411	12,7	-	-	-	-	3 241 321	6,6
0	0	-	-	-	-	1 599 378	3,3
0	0	-	-	-	-	848 721	1,7
0	0	-	-	-	-	1 173 156	2,4
35 000	2,5	-	-	-	-	1 769 174	3,6
134 000	9,5	-	-	-	-	366 997	0,7
1 410 595	100	7 580 905	100	-	-	48 961 603	100

**ANEKS 10 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI PRZEMYSŁOWE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	70 000	22,8	500 000	73,5	950 813	100	600 000	100	40 000	7,7
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	480 000	92,3
Świętokrzyskie	77 274	25,1	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	150 000	22,1	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	0	0	30 000	4,4	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	160 000	52,1	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	307 274	100	680 000	100	950 813	100	600 000	100	520 000	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 10 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTEKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO
DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI PRZEMYSŁOWE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	0	0	0	0	20 000	7,3	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	144 000	52,6	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	110 000	40,1	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	10 000	4,4	0	0	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	9 000	4,0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	206 958	91,6	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	30 000	100
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	0	0	225 958	100	274 000	100	30 000	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
422 662	37,7	96 961	100	300 000	50,0	0	0	2 980 436	61,1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
200 000	17,8	0	0	0	0	0	0	200 000	4,1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
500 000	44,5	0	0	300 000	50,0	0	0	1 280 000	26,2
0	0	0	0	0	0	0	0	77 274	1,6
0	0	0	0	0	0	0	0	150 000	3,1
0	0	0	0	0	0	0	0	30 000	0,6
0	0	0	0	0	0	0	0	160 000	3,3
1 122 662	100	96 961	100	600 000	100	0	0	4 877 710	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	-	-	20 000	2,9
100 000	61,7	-	-	-	-	244 000	35,3
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
32 980	20,4	-	-	-	-	142 980	20,7
0	0	0	0	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	10 000	1,4
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	9 000	1,3
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	206 958	29,9
14 000	8,6	-	-	-	-	14 000	2,0
0	0	-	-	-	-	0	0
15 000	9,3	-	-	-	-	45 000	6,5
0	0	-	-	-	-	0	0
161 980	100	0	0	-	-	691 938	100

**ANEKS 11 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME
DOTACJE UDZIELONE NA CMENTARZE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	200 000	40,3
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	100 000	20,2
Mazowieckie	0	0	150 000	100	0	0	210 000	56,8	70 882	14,3
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	60 000	16,2	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	100 000	27,0	125 000	25,2
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	0	0	150 000	100	0	0	370 000	100	495 882	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 11 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO
DOTACJE UDZIELONE NA CMENTARZE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	0	0	0	0	20 500	3,1	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	20 000	10,6	0	0	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	40 000	6,0	0	0
Małopolskie	150 000	83,3	20 000	10,6	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	8 000	4,3	483 000	72,5	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	140 000	74,5	0	0	0	0
Podlaskie	30 000	16,7	0	0	22 500	3,4	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0,0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	100 000	15,0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	20 000	100
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	180 000	100	188 000	100	666 000	100	20 000	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
100 000	22,2	111 870	21,2	0	0	0	0	411 870	18,1
0	0	65 651	12,4	0	0	0	0	65 651	2,9
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
200 000	44,4	250 000	47,4	0	0	0	0	450 000	19,8
150 000	33,4	0	0	0	0	150 000	83,3	400 000	17,6
0	0	0	0	100 000	100	0	0	530 882	23,4
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	30 000	16,7	30 000	1,3
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	100 000	19,0	0	0	0	0	100 000	4,4
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	60 000	2,6
0	0	0	0	0	0	0	0	225 000	9,9
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
450 000	100	527 521	100	100 000	100	180 000	100	2 273 403	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	-	-	20 500	1,6
0	0	-	-	-	-	20 000	1,6
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
60 000	29,3	-	-	-	-	100 000	7,5
40 000	19,5	49 013	100	-	-	259 013	19,8
0	0	-	-	-	-	491 000	37,6
0	0	-	-	-	-	0	0
105 000	51,2	-	-	-	-	245 000	18,7
0	0	-	-	-	-	52 500	4,1
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	100 000	7,5
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	20 000	1,6
0	0	-	-	-	-	0	0
205 000	100	49 013	100	-	-	1 308 013	100

**ANEKS 12 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME**

DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 12 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTEKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO**

DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU NA WOJEWÓDZTWA

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	0	0	0	0	0	0	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Wielkopolskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Polska	0	0	0	0	0	0	0	0

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	59 095	22,8	0	0	0	0	59 095	22,8
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	200 000	77,2	0	0	0	0	200 000	77,2
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	259 095	100	0	0	0	0	259 095	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	148 974	100	-	-	148 974	100
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	148 974	100	-	-	148 974	100

**ANEKS 13 A. DOTACJE UDZIELONE W LATACH 2008–2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA
NARODOWEGO NA ZABYTKI NIERUCHOME**
**DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI INNE NIŻ UJĘTE W ANEKSACH 1 A–12 A Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU
NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	2008		2009		2010		2011		2012	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	400 000	30,8	765 911	58,2	98 684	11,9	0	0	867 340	43,5
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubelskie	19 426	1,6	0	0	80 000	9,6	0	0	200 000	10,0
Lubuskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Łódzkie	64 000	4,9	0	0	0	0	100 000	44,4	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	0	0	25 000	11,2	50 000	2,5
Mazowieckie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Opolskie	0	0	0	0	70 000	8	0	0	0	0
Podkarpackie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	200 000	24,0	0	0	474 976	23,9
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	64 000	4,9	550 000	41,8	264 400	31,7	0	0	399 882	20,1
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	50 000	6,0	100 000	44,4	0	0
Wielkopolskie	750 000	57,8	0	0	0	0	0	0	0	0
Zachodniopomorskie	0	0	0	0	70 000	8,4	0	0	0	0
Polska	1 297 426	100	1 315 911	100	833 084	100	225 000	100	1 992 198	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych

**ANEKS 13 B. DOTACJE UDZIELONE W ROKU 2016 PRZEZ MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO,
16 WOJEWÓDZKICH KONSERWATORÓW ZABYTEKÓW, JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO ORAZ
ZE ŚRODKÓW FINANSOWYCH POCHODZĄCYCH Z NARODOWEGO FUNDUSZU REWALORYZACJI ZABYTEKÓW
KRAKOWA I FUNDUSZU KOŚCIELNEGO**
**DOTACJE UDZIELONE NA ZABYTKI INNE NIŻ UJĘTE W ANEKSACH 1 B–12 B Z UWZGLĘDNIENIEM PODZIAŁU
NA WOJEWÓDZTWA**

Województwo	Minister		WKZ		Gmina		Powiat	
	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
Dolnośląskie	900 000	64,7	0	0	0	0	0	0
Kujawsko-pomorskie	0	0	0	0	100 000	4,3	0	0
Lubelskie	40 000	2,9	41 879	8,5	33 431	1,4	0	0
Lubuskie	0	0	0	0	50 000	2,1	0	0
Łódzkie	0	0	58 000	11,8	95 200	4,1	0	0
Małopolskie	0	0	0	0	215 000	9,2	20 000	23,5
Mazowieckie	0	0	0	0	1 322 840	56,4	10 000	11,8
Opolskie	25 000	1,8	10 000	2,0	0	0	0	0
Podkarpackie	100 000	7,2	175 000	35,4	50 000	2,1	35 000	41,1
Podlaskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Pomorskie	0	0	0	0	0	0	0	0
Śląskie	100 000	7,2	149 003	30,2	263 555	11,2	0	0
Świętokrzyskie	0	0	50 000	10,1	0	0	20 000	23,6
Warmińsko-mazurskie	0	0	0	0	95 557	4,1	0	0
Wielkopolskie	200 000	14,4	0	0	110 000	4,7	0	0
Zachodniopomorskie	25 000	1,8	10 000	2,0	10 000	0,4	0	0
Polska	1 390 000	100	493 882	100	2 345 583	100	85 000	100

Oprac. Departament Ochrony Zabytków na podstawie danych własnych oraz przekazanych przez WKZ i jednostki samorządu terytorialnego, a także ogłoszone przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa

2013		2014		2015		2016		2008-2016	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
597 842	23,4	308 333	24,7	763 406	40,3	900 000	64,7	4 701 516	36,9
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
340 000	13,3	40 000	3,2	0	0	40 000	2,9	719 426	5,6
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	164 000	1,3
0	0	200 000	16,0	430 000	22,7	0	0	705 000	5,5
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
200 000	8	0	0	0	0	25 000	1,8	295 000	2,4
100 000	3,9	0	0	0	0	100 000	7,2	200 000	1,6
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
862 128	33,8	700 000	56,1	700 000	37,0	0	0	2 937 104	23,0
0	0	0	0	0	0	100 000	7,2	100 000	0,8
0	0	0	0	0	0	0	0	1 278 282	10,0
0	0	0	0	0	0	0	0	150 000	1,2
250 000	9,8	0	0	0	0	200 000	14,4	1 200 000	9,4
200 000	7,9	0	0	0	0	25 000	1,8	295 000	2,3
2 549 970	100	1 248 333	100	1 893 406	100	1 390 000	100	12 745 328	100

Samorząd województwa		NFRZK		FK		Razem	
dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%	dotacja	%
0	0	-	-	-	-	900 000	13,7
203 141	54,2	-	-	-	-	303 141	4,6
0	0	-	-	-	-	115 310	1,8
0	0	-	-	-	-	50 000	0,8
68 764	18,4	-	-	-	-	221 964	3,4
40 000	10,6	1 853 987	100	-	-	2 128 987	32,5
0	0	-	-	-	-	1 332 840	20,4
0	0	-	-	-	-	35 000	0,5
0	0	-	-	-	-	360 000	5,5
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	0	0
0	0	-	-	-	-	512 558	7,8
0	0	-	-	-	-	70 000	1,1
0	0	-	-	-	-	95 557	1,5
43 000	11,5	-	-	-	-	353 000	5,4
20 000	5,3	-	-	-	-	65 000	1,0
374 905	100	1 853 987	100	-	-	6 543 357	100

WYKAZ AKTÓW PRAWNYCH

(kursywą oznaczono nieobowiązujące akty prawne)

Dekret Rady Regencyjnej z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury (Dz. Pr. PP. Nr 16, poz. 36 ze zm.)

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 r. Nr 29, poz. 266 ze zm.)

Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków (Dz.U. z 1928 r. Nr 76 poz. 675)

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym (Dz.U. Nr 36, poz. 340 i 341 ze zm.)

Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz.U. Nr 9, poz. 87 ze zm.)

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 1257)

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Tekst jedn.: Dz.U. z 1999 r. Nr 98, poz. 1150, ze zm.)

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 kwietnia 1963 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji zabytków (Dz.U. Nr 19, poz. 101)

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2017 r., poz. 459)

Uchwała nr 179 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 1978 r. w sprawie wykorzystania zabytków nieruchomości na cele użytkowe (M.P. 1978 Nr 37 poz. 142)

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 617 ze zm.)

Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o Narodowym Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa (Dz.U. Nr 21, poz. 90 ze zm.)

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 716 ze zm.)

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 862)

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 1332)

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 972)

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 2147 ze zm.)

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 września 2000 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji dóbr kultury (Dz.U. z 2000 r. Nr 86, poz. 965)

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 519 ze zm.)

Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o podatku leśnym (Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 374 ze zm.)

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 1073)

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Tekst jedn.: Dz.U. z 2014 r., poz. 1446 ze zm.)

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 2134 ze zm.)

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1305)

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (Dz.U. Nr 150, poz. 1579)

Ustawa z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych (Dz.U. z 2016 r., poz. 471 ze zm.)

Ustawa z dnia 4 marca 2010 r. o infrastrukturze informacji przestrzennej (Tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r., poz. 1382)

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej ewidencji zabytków, wojewódzkich ewidencji zabytków, gminnych ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. Nr 113, poz. 661)

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (Dz.U. Nr 156, poz. 987)

Komunikat Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 20 sierpnia 2014 r. o podjęciu przez Radę Ministrów uchwały w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami” (M. P. z 2014 r., poz. 733)

Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. z 2017 r., poz. 1265)

Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2017 r., poz. 1595)

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.